

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 4

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ekim 2023 - 31 Aralık 2023 / October 1, 2023 - December 31, 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 4

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ekim 2023 - 31 Aralık 2023 / October 1, 2023 - December 31, 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ Cilt: 25 Sayı: 4 Yıl: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 20.12.2023

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Araş.Gör. Aybüke İrem Şahin

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF

SOCIAL SCIENCES Volume: 25 Issue: 4 Year: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 20.12.2023

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Aybüke İrem Şahin

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors. The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 25 Sayı: 4 Yıl: 2023

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. İkbâl Sibel SAFİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Rabia Ece OMay	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Serap AKFIRAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Lale Burcu ÖNÜT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal
Vol: 25 Issue: 4 Year: 2023

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. İkbâl Sibel SAFİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Rabia Ece OMAV	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Serap AKFIRAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Lale Burcu ÖNÜT	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 25 Sayı/Issue: 4

1 Ekim 2023- 31 Aralık 2023/ October 1, 2023- December 31, 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENT

	SAYFA/PAGE
AFET VE RİSK YÖNETİMİ	
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYAL KIRILGANLIK ÇALIŞMALARININ BİLİMSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ <i>BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SOCIAL VULNERABILITY STUDIES IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE WITH SCIENTIFIC MAPPING TECHNIQUE</i> Okan ASLANTAŞ, İstem KÖYMEN KESER	1489-1529
ARKEOLOJİ	
ARKEOLOJİDE MALZEME ANALİZİ VE SAHTE ESERLERİN BELİRLENMESİ <i>IDENTIFICATION OF FORGERY IN ARCHAEOLOGY USING MATERIAL ANALYSIS</i> Üftade MUŞKARA	1530-1553
DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI	
TARİHSEL KURGUDA YENİDEN YAZIM STRATEJİSİNE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM <i>A THEORETICAL APPROACH TO REWRITING STRATEGY IN HISTORICAL FICTION</i> Merve ALTIN, Ergün BAYLAN	1554-1574
EĞİTİM BİLİMLERİ	
REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİNİN İŞ YÜKÜ: DURUM ÇALIŞMASI <i>GUIDANCE AND RESEARCH CENTER WORKLOAD: A CASE STUDY</i> İlker KARAKAYA, Fatmanur ÖZEN	1575-1605
ESKİ ANADOLU TARİHİ	
URARTU YAZITLARINDAKİ DUA VE BEDDUALARA İŞLEVSEL BİR BAKIŞ <i>A FUNCTIONAL PERSPECTIVE ON PRAYERS AND CURSES IN URARTU INSCRIPTIONS</i> İshak KÜÇÜKYILDIZ	1606-1628
MALİYE – MALİ İKSİSAT	
TÜRKİYE'DE MALİYE POLİTİKALARININ YOLSUZLUK ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 1999-2022 DÖNEMİ İÇİN BİR UYGULAMA <i>THE IMPACT OF FISCAL POLICIES ON THE PERCEPTION OF CORRUPTION IN TURKEY: AN IMPLEMENTATION FOR THE 1999-2022 PERIOD</i> Eda ÜNALAN KARAKUŞ	1629-1646
MİKRO İKTİSAT	
ÇOK DEĞİŞKENLİ GARCH MODELİYLE DÖVİZ KURLARINDA OYNAKLIK GEÇİŞİ <i>EXCHANGE RATE VOLATILITY TRANSITION WITH MULTIVARIATE GARCH MODEL</i> Üzeyir AYDIN	1647-1662

FİNANSAL REGÜLASYONLARIN RASYONALİTESİ: KAVRAMSAL BİR İNCELEME 1663-1694
THE RATIONALITY OF FINANCIAL REGULATIONS: A CONCEPTUAL REVIEW

Semih GÜL

ORTA ASYA TARİHİ

DOĞU TÜRKİSTAN'DA MACERAPEREST BİR İNGİLİZ: İSLÂMİSTAN KRALI KHALİD 1695-1715
(HALİD) SHELDRAKE
AN ADVENTURE BRITISH IN EASTERN TURKESTAN: KHALID (HALİD) SHELDRAKE, KING OF ISLAMESTAN

Coşkun KUMRU

OSMANLI TARİHİ

OSMANLI'DA BAŞLIĞIN YERİ: II. ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDEKİ 1716-1733
ŞAPKA YASAĞI UYGULAMALARI
THE PLACE OF HEADGEAR IN THE OTTOMAN: HAT BAN PRACTICES IN THE PERIODS OF ABDULHAMID II AND THE SECOND CONSTITUTIONAL

Kaya İMRAG

ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

ÖRGÜTLERDE ENTELEKTÜEL KAPASİTENİN ATALETİ ve ÖRGÜTSEL AHMAKLIK 1734-1749
(ORGANIZATIONAL STUPIDITY) KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ
A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF INERTEY OF INTELLECTUAL CAPACITY AND ORGANIZATIONAL STUPIDITY IN ORGANIZATIONS

Ela Burcu UÇEL

BRAIN RESEARCH FROM PAST TO PRESENT ON THE SKILLS OF WOMEN IN 1750-1779
MANAGEMENT: ARE WOMEN IN DESERVED STATUS IN MANAGEMENT?
KADINLARIN YÖNETİMDEKİ BECERİLERİNE İLİŞKİN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BEYİN ARAŞTIRMALARI: KADINLAR YÖNETİMDE HAK ETTİĞİ STATÜYE SAHİP Mİ?

Nurcan AKBAŞ, Bahar TANER

PSİKOLOJİ

YETİ YİTİMİNE UĞRAYAN MÜRACAATÇIYA YÖNELİK PANDEMİ SÜRECİNDE SOSYAL 1780-1802
HİZMET MÜDAHALESİ: BİR OLGU SUNUMU
A CASE STUDY: SOCIAL WORK INTERVENTION FOR THE CLIENT WHO IS DISABLED DURING THE PANDEMIC PROCESS

Filiz ER, Yunus KARA

EUDAİMONİK ÖZ DÜZENLEME ÖLÇEĞİNİN (EÖDÖ) GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE 1803-1839
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
DEVELOPING EUDAIMONIC SELF-REGULATION SCALE (ESRS): VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Nida ATEŞ, Kuntay ARCAN, Ömer Faruk ŞİMŞEK

SİYASAL AKIMLAR

TÜRKİYE'DE ANARŞİST YAYINCILIĞIN BAŞLANGICI: KARA VE EFENDİSİZ DERGİLERİ 1840-1882
FARKLILIKLARI THE BEGINNING OF ANARCHIST PUBLISHING IN TURKEY: KARA AND EFENDİSİZ JOURNALS

Veysel BAŞUSTA

SOSYOLOJİ

GÖÇ SÜRECİNDE KADINLIK VE ERKEKLİĞİN YENİDEN İNŞASI: SAHA ARAŞTIRMASINDAN NOTLAR 1883-1900

RECONSTRUCTION OF FEMININITY AND MASCULINITY IN THE MIGRATION PROCESS: NOTES FROM FIELD RESEARCH

Şenay LEYLA KUZU

ÜRETİM YÖNETİMİ

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İMALAT İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR 1901-1922

ÜRETİM DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ: MARDİN ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

DETERMINING SUSTAINABLE PRODUCTION LEVEL IN SMALL AND MEDIUM-SIZED MANUFACTURING ENTERPRISES: CASE OF MARDIN ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE

Recep AKDAĞ, Pınar DENK

YÖNETİM VE STRATEJİ

MERKEZİYETSİZ OTONOM KURULUŞLAR (DAO) VE VADEDİLEN YENİ YÖNETİM ANLAYIŞI 1923-1934
ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI

A LITERATURE REVIEW ON DECENTRALIZED AUTONOMOUS ORGANIZATIONS (DAO) AND THE PROMISED NEW MANAGEMENT APPROACH

Yasemin KARATEKİN ALKOÇ

KİŞİLİK TİPLERİ İLE BİREYSEL GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİ İLİŞKİSİ ÜZERİNDE GİRİŞİMCİLİK 1935-1968
EĞİTİMİNİN ETKİSİ

THE EFFECT OF ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ON THE RELATIONSHIP OF PERSONALITY TYPES AND INDIVIDUAL ENTREPRENEURIAL ORIENTATION

Engin YURDASEVER, Canan YILDIRAN

Yayın Geliş Tarihi: 16.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 06.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1344382>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1489-1529
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYAL KIRILGANLIK ÇALIŞMALARININ BİLİMSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Okan ASLANTAŞ*

İstem KÖYMEN KESER**

Öz¹

Bu çalışma, iklim değişikliği bağlamında sosyal kırılabilirlik çalışmalarının bilimsel gelişimini ve mevcut yapısını bibliyometrik yöntem yaklaşımı ile ortaya çıkartmayı hedeflemektedir. Analiz verileri için Web of Science (WoS) veri tabanında “social vulnerability” ve “climate change” sözcük grubu kullanılarak “topic” seçeneği ile tarama yapılmıştır. Yayın türü olarak “makale, inceleme makalesi, bildiri ve kitap bölümü” olan yayınlar seçilmiştir. Belirlenen filtreler doğrultusunda, 1991-2023 yılları arasında (2023’ün ilk yarısı) toplam 2344 yayına ulaşılmıştır. Veri tabanından elde edilen verilerin bilimsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi için VOSviewer görselleştirme yazılımı kullanılmıştır. Yazılımda ilgili kriterler seçilmiş, “birlikte bulunabilirlik, atıf ve ortak yazarlık” analizleri uygulanarak ağ haritaları ve yoğunluk haritaları elde edilmiştir. Analizlerin sonucunda anahtar kelimeler; araştırma alanları, yayın türleri, yayın dilleri, endeksler; yazarlar; yayınlar (dokümanlar), dergiler; yayıncı kuruluşlar, ülkeler; üniversite ve kurum/kuruluşlar ile ilgili bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma, iklim değişikliği bağlamında sosyal kırılabilirlik çalışmalarını bibliyometrik yöntem ve bilimsel haritalama tekniği ile değerlendirmesi ve sonuçları itibarıyla araştırmacılar için rehber niteliğindedir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aslantaş, O. & Köymen Keser, İ. (2023). İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılabilirlik çalışmalarının bilimsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1489-1529.

*Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Afet Yönetimi ABD, ORCID: 0000-0002-9172-0921, okanaslantas@gmail.com.

**Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, ORCID: 0000-0003-2123-188X, istem.koymen@deu.edu.tr.

¹Bu çalışma, Okan Aslantaş’ın Doç. Dr. İstem Köymen KESER danışmanlığında yürütmekte olduğu doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kırılganlık, İklim Değişikliği, Bilimsel Haritalama, Bibliyometrik Analiz.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SOCIAL VULNERABILITY STUDIES IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE WITH SCIENTIFIC MAPPING TECHNIQUE

Abstract

This study aims to reveal the scientific development and current structure of social vulnerability studies in the context of climate change with the bibliometric method approach. For analysis data, the Web of Science (WoS) database was searched with the "topic" option using the words "social vulnerability" and "climate change". Publications with "articles, review articles, papers and book chapters" were chosen as the type of publication. In line with the determined filters, a total of 2344 publications were reached between the years 1991-2023 (first half of 2023). VOSviewer visualization software was used for the bibliometric analysis of the data obtained from the database with scientific mapping technique. Relevant criteria were selected in the software, and network maps and density maps were obtained by applying "co-existence, citation and co-authorship" analyzes. Through these analyses, various findings were discovered including keywords, research areas, publication types and languages, indices, authors, publications, journals, publishers, countries, universities, and institutions/organizations. The study is a guide for researchers in terms of evaluation and results of social vulnerability studies in the context of climate change with bibliometric method and scientific mapping technique.

Keywords: Social Vulnerability, Climate Change, Scientific Mapping, Bibliometric Analysis.

GİRİŞ

Akademik literatürde yayınların sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle toplum ve çevre üzerindeki etkileri sebebiyle iklim değişikliği çalışmalarının sayısı ve popülerliği günbegün artış göstermektedir. Toplum, hem iklim değişikliği etkilerinin artmasının bir nedeni hem de iklim değişikliği ile ortaya çıkan bu etkilerin en fazla yansıdığı önemli bir yapıdır. Bu sebeple, birçok afetin sebebi olarak iklim değişikliği ile mücadelede toplumun kırılganlık (zarar görebilirlik) düzeyinin tespit edilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Kırılganlık ile ilgili çalışmalar ilk olarak tıp alanında başlamış olsa da günümüzde makro, kentsel, çevresel, fiziksel, ekonomik ve sosyal kırılganlık gibi çeşitli kavramlarla diğer disiplinlerin de araştırma konusu hâline gelmiştir.

Sosyal kırılganlık, "bireylerin ve toplumun, psikolojik, sosyolojik ve demografik faktörler nedeniyle maruz kalabilecekleri, hasar veya zarar görebilirlik derecesi" olarak ifade edilmektedir (AFAD, 2023). Sosyal kırılganlık düzeyinin

tespiti, toplumsal kapasitenin artırılarak afetlere karşı dirençliliğin sağlanabilmesi ve afet yönetiminin bir parçası olarak iklim risklerinin azaltılabilmesi için gereklidir.

Son yıllarda, iklim değişikliği bağlantılı sosyal kırılganlığın tespitine yönelik gerçekleştirilen araştırmalara verilen önemin arttığı görülmüştür. Bu artış ile alandaki araştırmaların genel çerçevesini ortaya çıkaracak bir bibliyometrik analiz yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu hedefin geleneksel yöntemler (meta analizi ve yapılandırılmış literatür araştırması) ile gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Hem tüm çerçeveyi gösterebilecek hem de zaman ve çaba anlamında kolaylık sağlayabilecek bir yöntem ihtiyacı duyulmaktadır. Bu ihtiyaca ise literatürdeki kaynaklara en kapsamlı ve hızlı bir şekilde ulaşılma imkânı tanıyan “bibliyometrik yöntemler” cevap vermektedir. Bibliyometrik yöntemler içerisinde de sınıflandırma ve görselleştirme işlemlerini birlikte yaparak, ilgili bilim alanının yapısını ve gelişimini geniş bir çerçeve ile ortaya çıkartan “bilimsel haritalama tekniği” ön plana çıkmaktadır. Bilimsel haritalama tekniği ile analizin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan veriler, kapsamlı bir veri tabanından elde edilmelidir. Web of Science (WoS) ise 1900’lü yıllardan günümüze kadar sosyal bilimler, sanat ve beşerî bilimler alanlarında geniş ölçekli ve altyapısı güçlü bir veri tabanıdır. İklim değişikliği bağlantılı sosyal kırılganlık çalışmaları ile ilgili veriler WoS veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin bilimsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

Bu çalışma, küresel iklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık çalışmalarının bilimsel gelişimini ve mevcut dinamik yapısını ortaya çıkartmayı hedeflemektedir. Literatür incelendiğinde iklim değişikliği bağlamında kırılganlık ile ilgili bibliyometrik çalışmalar (Di Matteo vd., 2018; Islam, 2022; Wang vd., 2014; Zhang vd., 2018) bulunsa da iklim değişikliği bağlamında doğrudan sosyal kırılganlık araştırmalarını bibliyometrik yöntem ile inceleyen benzer tek bir çalışmaya (Lima & Bonetti, 2020) rastlanmıştır. Bahsi geçen çalışma ise sadece kıyı topluluklarıyla sınırlı bir çalışma olup kıyı topluluklarının iklim değişikliğine ve ekstrem olayların etkisine karşı sosyal kırılganlığa ilişkin bilimsel üretimin bibliyometrik analizini içermektedir. İncelenen zaman aralığı ve veri tabanı bakımından da çalışmamızdan farklılık göstermektedir.

İklim Değişikliği Ve Sosyal Kırılganlık

Afetler, bir topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak baş edebilme kapasitesini aşan büyük çaplı olaylardır. Afetler, yılların birikimi ile uzun bir süreç sonunda sosyal olarak oluşturulan risklerin sonucudur. İnsani, maddi, ekonomik ve çevresel kayıplar ve etkilere sebep olan afetler, hayatın olağan akışında ciddi bir aksama meydana getirmektedir (UN-SPIDER, 2023; UNDRR, 2023).

Son yirmi yıl içerisinde afetlerin etkileri ve sebep olduğu kayıplar giderek artmış durumdadır. Özellikle 2000 yılı sonrasında; tüm afetlerin sayısında %75, iklim kaynaklı afetlerin sayısında %83, ekonomik kayıp oranında %82, etkilenen insan sayısında %24 ve yaşamını yitiren insan sayısında %3 artış meydana gelmiştir. Ayrıca, son yirmi yılda en çok sel ve fırtına afetleri meydana gelmiş olup, tüm afet olaylarının %91'i iklim kaynaklı gerçekleşmiştir (CRED & UNDRR, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından iklim değişikliği, “ister doğal değişkenlik sebebiyle, isterse insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak, zaman içinde iklimde meydana gelen herhangi bir değişiklik” olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2016). İklim değişikliği kaynaklı meydana gelen afet olaylarındaki artış çarpıcı bir hâl almıştır. Doğrudan ve dolaylı etkileri artmış olan iklim kaynaklı afetler, günümüzde artık önemli bir küresel sorun olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu etkilerin artmasında büyük paya sahip olan toplum, iklim değişikliği kaynaklı ortaya çıkan tüm sonuçlardan yine en fazla etkilenen kesim olmaktadır.

İklim değişikliği her ne kadar küresel bir sorun alanı olarak karşımıza çıksa da iklim değişikliği ile mücadelede bölgesel, ulusal ve yerel çabalar da ön plana çıkmaktadır (Sadioğlu & Ağralan, 2020, ss. 364-366). Özellikle ulusların iklim değişikliği kapsamında afet yönetimi girişimindeki başarısı küresel olduğu kadar toplumsal tabana da dayanmaktadır. Bu noktada, değişen koşullar karşısında bireylerin ve toplumun hazırlık düzeyi ve baş edebilme kapasitesi ile ilgili olan “dirençlilik ve kırılğanlık” gibi iki önemli kavram karşımıza çıkmaktadır. Dirençlilik, toplumun bu koşullar karşısındaki baş edebilme kapasitesinin varlığını ifade ederken kırılğanlık ise bu kapasitedeki eksikliği ifade etmektedir (Gaillard, 2010, p. 221).

İklim risklerinin yönetiminde -proaktif bir yaklaşım olarak- mevcut kapasite eksikliğinin belirlenmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi için kırılğanlık tespiti önemli bir aşamadır. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Dünya Çevre Programı (UNEP) tarafından kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'ne göre kırılğanlık, olumsuz etkilenme eğilimi veya yatkınlığını ifade etmekte olup “başa çıkma ve uyum sağlama kapasitesindeki eksiklik ve hasara karşı duyarlılık veya hassasiyet” gibi kavramlara karşılık gelmektedir (IPCC, 2014).

Kırılğanlık kavramı afetler bağlamında ilk kez, aşırı jeofiziksel olayların etkilerine yanıt verme ve bu etkilerden kurtulmada bir zayıflık oluşturma konusunda sosyoekonomik faktörlerin oynadığı anahtar rolü araştırırken O'Keefe, Westgate ve Wisner (1976) tarafından kullanılmıştır (Wei vd., 2004, p. 428). Kırılğanlık, “potansiyel bir olayın (deprem, sel, fırtına, volkanik patlama vb.) meydana gelmesiyle toplumun uğrayabileceği olası ölüm, yaralanma, hasar, yıkım ve kayıp ve zararların bir ölçütü”, diğer bir deyişle “toplumun baş edebilme kapasitesinin tersi”

şeklinde ifade edilir (Kadıoğlu, 2011). Kırılma, “*farklı tür ve büyüklükteki tehlikeler karşısında, insanların ve yaşam çevrelerinin uğrayabileceği fiziksel, toplumsal, ekonomik veya çevresel zarar ve kayıpların ölçüsü*”dür (AFAD, 2023).

Kırılma temel olarak fiziksel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar arasından ölçülmesi oldukça güç ve neredeyse imkânsız olan sosyal boyuttur (AFAD, 2023). Bu yüzden, günümüz ve geleceğe yönelik toplumsal kapasitenin oluşturulması ve etkin bir iklim risk yönetimi için sosyal kırılma düzeyinin tespiti kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Sosyal kırılma, “*sosyal grupların ya da genel olarak toplumun tehlikeli olaylardan ve afetlerden kaynaklanan potansiyel kayıplara (yapısal ve yapısal olmayan) duyarlılığını içermektedir; farklı mekânsal sonuçları vardır ve zaman içinde değişir*” (Cutter, 1996, p. 530). Sosyal kırılma, “*sosyal eşitsizliklerin ve yer eşitsizliklerinin sonucudur*” (Cutter vd., 2003, p. 243). Sosyal kırılma literatürde çoğunlukla dirençlilik, maruziyet, hassasiyet ve başa çıkma kapasitesi gibi kavramlarla ilişkili olarak kullanılır (Füssel & Klein, 2006, p. 305).

İklim değişikliği ile mücadelede kırılma ve sosyal kırılmanın tespiti, olası kayıp ve hasarların en aza indirilmesine imkân tanıyacaktır.

Bilimsel Haritalama

Günümüzde sürekli yeni bilimsel gelişmeler yaşanmaktadır. Takiben, bilimsel yayınların sayısı da gün geçtikçe önemli düzeyde artış göstermektedir. Artış hızı ile alanlarında araştırma yürüten araştırmacıların güncel bilgiye ulaşması ve takip etmesi oldukça güç bir hâle gelmiştir. Geleneksel yöntemler güçlü yöntemler olsa da bu yöntemler ile araştırma sürecini yönetmek sınırlı, zahmetli ve daha fazla zaman harcanmasına sebep olan yöntemlerdir. Ayrıca, alanın önemli çalışmalarının araştırmaya dahil edilmemesi ihtimali de vardır. Bu sebeple, alanın güncel dinamik yapısını ortaya çıkartarak akademik zeminin oluşturulmasında sistematik ve kapsamlı bir değerlendirme imkânı sunan bibliyometrik yöntemlerin gerekliliği ön plana çıkmıştır. Araştırmacılar bibliyometrik yöntemleri kullanarak ilgili bilimsel verilere güncel ve kapsamlı olarak daha kısa sürede ulaşabilmektedir (Aria & Cuccurullo, 2017; Chen, 2017; Martinez vd., 2015).

Bibliyometri kavramı ilk kez 1969 yılında Alan Pritchard tarafından “İstatistiksel Bibliyografya mı Yoksa Bibliyometri mi?” isimli makalesinde kullanılmıştır. Pritchard bibliyometriyi, matematiksel ve istatistiksel tekniklerin yazılı yayınlar üzerinde uygulanması olarak tanımlamıştır (Pritchard, 1969, p. 348). Bibliyometri, veri tabanlarından sağlanan veriler ile istatistiksel ve matematiksel analizlerin yapılması temeline dayanmaktadır. Bilimsel kitap, makale ve dergi gibi yazılı yayınlar analiz edilerek niceliksel bilgilerin tespit edilmesi ile bilimsel

yayınların etkinliğini ortaya çıkartır (Martinez vd., 2015; Şenbabaoğlu & Parıltı, 2019; Van Raan, 2006). İlgili bilim alanının mikro noktadan makroya kadar uzanan panoramik bir görüntüsü elde edilmiş olur. Böylece, ilgili alana ilişkin yazar ve doküman bilgilerinin yanı sıra ülke, konu, atıf ve yayın performansı gibi birçok konuda bilgiye ulaşılır (Tabur, 2021; Zupic, I. & Čater, 2015). Sistematik bir yöntem olan bibliyometri, literatürdeki araştırmaları değerlendirmek için objektif ölçütler sunarak bilimsel nitelik ve verimliliği ortaya çıkartan önemli bir araç hâline gelmiştir (Martinez vd., 2015, p. 257).

Bibliyometrik analiz için performans analizi ve bilimsel haritalama olarak iki teknik geliştirilmiştir. Performans analizi; yazar, ülke veya kurumun bilimsel yayın performansını değerlendirmeyi hedefler. Bilimsel haritalama ise, bilimsel alana ilişkin mevcut yapıyı ve dinamikleri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (Cobo vd., 2011, p. 1383). Bibliyometrik yöntemler içerisinde “bilimsel (bilim/bibliyometrik) haritalama” oldukça yeni ve sık kullanılan bir tekniktir. Bilimsel haritalama; disiplinlerin, alanların, uzmanlıkların ve bireysel dokümanların veya yazarların birbiri ile ilişkisini ortaya çıkaran mekânsal bir sunumdur (Cobo vd., 2012, p. 1609). Bilimsel haritalama, bu ilişkinin üç boyutlu olarak gösterilmesidir (Van Raan, 2014, p. 22).

Bilimsel haritalama, matematiksel çıktılar içerse de özünde dergi, yazar ve kelime gibi bibliyografik öğelerin birlikte gösteriminin bir yansımasıdır (Boyack & Klavans, 2010, p. 2389). Bilimsel haritalama, verilerden faydalı bilgilerin keşfidir (Cobo vd., 2011, p. 1383). Bilimsel haritalama, bilimsel araştırmaların yapısal ve dinamik yönlerini ortaya çıkartmayı hedefler (Cobo vd., 2012, p. 1609). Özetle bilimsel haritalama, sınıflandırma ve görselleştirme işlemlerinin bir arada sunulmasıdır (Zupic, I. & Čater, 2015, p. 429). Bilimsel haritalama analizi için çeşitli yazılım araçları bulunmaktadır (Van Eck & Waltman, 2010, p. 524). Cytoscape, CiteSpace II, CoPalRed, Gephi, Pajek, UCINET ve VOSviewer bu araçlara örnek olarak gösterilebilir (Tabur, 2021, s. 145).

YÖNTEM

Bu çalışmada, iklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık araştırmalarının analizi için bibliyometrik analiz yöntemleri içerisinden bilimsel haritalama tekniği kullanılmıştır. Veriler, uluslararası nitelikteki WoS veri tabanından elde edilmiştir. Veri tabanında “social vulnerability” ve “climate change” sözcük grubu kullanılarak “topic” (başlık, özet, anahtar kelimeler) arama seçeneği ile tarama yapılmıştır. Filtre olarak yayın türü; “makale, inceleme makalesi, bildiri ve kitap bölümü” olan yayınlar seçilmiş olup, 1991-2023 yılları arasında yayınlanan 2344 yayına ulaşılmıştır. Ancak, bu araştırma 2023 Haziran ayında gerçekleştirildiği

için, yalnızca 2023 yılının ilk yarısındaki veriler değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları ise arama seçeneği, yayın türü filtrelerinin uygulanması ve 2023'ün ilk yarısındaki verilerin dahil edilmesidir.

Bu kapsamda, araştırmaya dair genel istatistiklere WoS veri tabanının analiz sekmesi ile ulaşılmıştır. Veri tabanından elde edilen verilerin bibliyometrik analizi ise, sistematik olarak değerlendirme ile sınıflandırma ve görselleştirme çıktılarını bir arada sunabilen VOSviewer (version 1.6.19) yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. VOSviewer yazılımında ilgili kriterler seçilerek “birlikte bulunabilirlik, atıf ve ortak yazarlık” analizleri gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi sonucunda “ağ haritaları ve yoğunluk haritaları” elde edilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

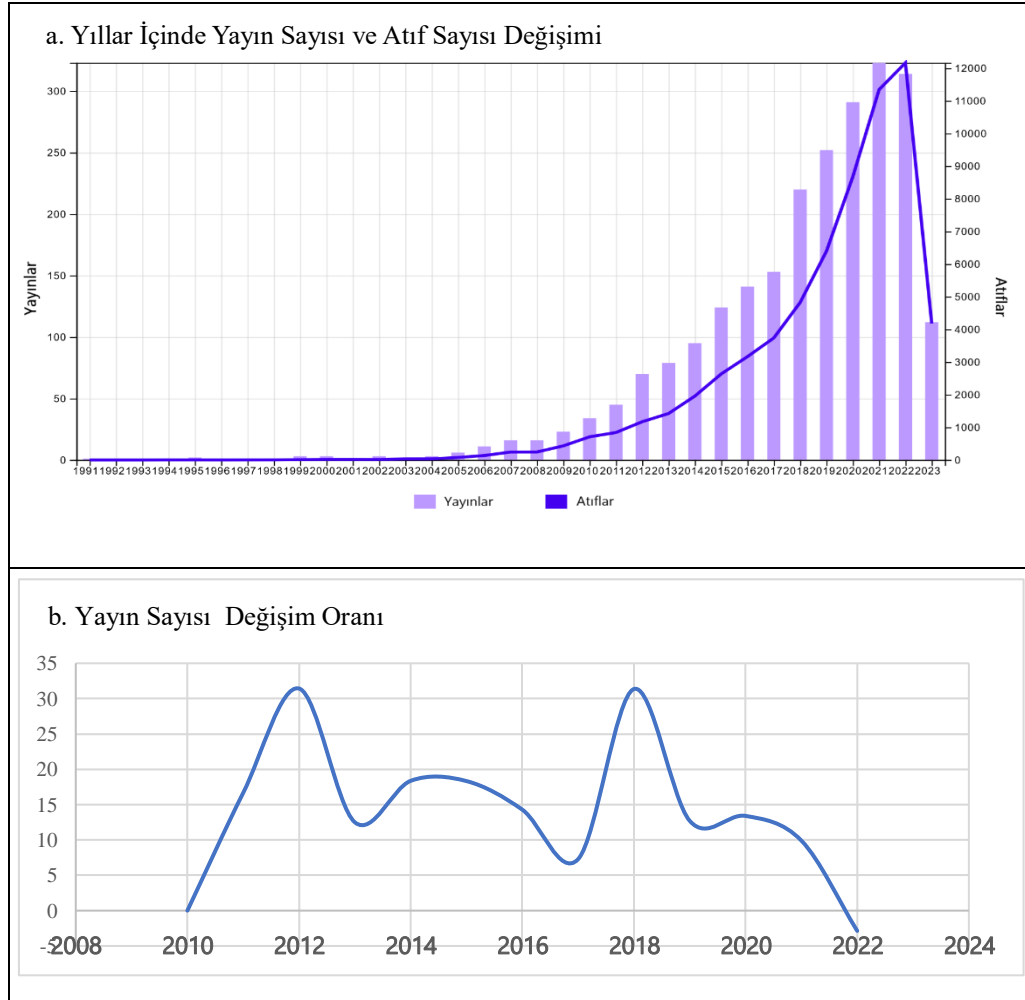
Bu bölümde, genel istatistiklere ve VOSviewer yazılımı ile uygulanan birlikte bulunabilirlik, atıf ve ortak yazarlık analizleri sonrası elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Genel İstatistikler

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanındaki yayınların yıllar içindeki yayın sayısı ve atıf sayısı değişimine ait grafik Şekil 1.a.'da ve yayın sayılarının değişim oranı ise Şekil 1.b.'de verilmektedir.

Şekil 1.a. incelendiğinde yayınların özellikle 2018 yılından itibaren önemli bir ivme kazanarak artış gösterdiği görülmektedir. 2023 yılı hâlen devam ettiği için ilk yarısında 112 yayın, geri kalan son 5 yılda ise 1400 yayın sayısına (2022'de 314 yayın, 2021'de 323 yayın, 2020'de 291 yayın, 2019'da 252 yayın, 2018'de 220 yayın) ulaşılmıştır. Atıf sayısı bakımından, 2022'de en yüksek atıf sayısına (yaklaşık 12 bin) ulaşılmıştır. Yayın sayısının artışı 2010 yılından itibaren değişim oranı dikkate alınmıştır. Şekil 1.b.'de de değişim oranının 2022 yılına kadar pozitif bölgede tanımlı olduğundan artış eğiliminde olduğu net bir biçimde görülmektedir.

Şekil 1: Yayın Sayısı, Atıf Sayısı Değişimi ve Değişim Oranı

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık alanında yayın yapan ülkeler Tablo 1’de sunulmuştur. En çok yayın sayısına sahip ilk ülke Amerika Birleşik Devletleri (873 yayın), ikinci ülke Çin (227 yayın) ve üçüncü ülke ise İngiltere (175 yayın)’dir. Türkiye ise 8 yayın sayısı ile 51. sırada yer almaktadır.

Tablo 1: Yayın Sayısı Bakımından Ülkelerin Dağılımı

Ülke	Yayın Sayısı	Oran	Ülke	Yayın Sayısı	Oran
ABD	873	%37,46	Brezilya	126	%5,42

Çin	227	%9,68	Kanada	108	%4,65
İngiltere	175	%7,51	İspanya	85	%3,63
Hindistan	145	%6,27	İtalya	80	%3,41
Almanya	144	%6,23
Avustralya	130	%5,59	Türkiye	8	%0,34

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık alanında yayınlanan çalışmalara ait araştırma alanları Tablo 2’de sunulmuştur. Çalışmaların en çok; Çevre Bilimleri Ekoloji (Environmental Sciences Ecology), Su Kaynakları (Water Resources) ve Meteoroloji Atmosfer Bilimleri (Meteorology Atmospheric Sciences) alanlarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Alandaki çalışmaların yarısına yakınının Çevre Bilimleri Ekoloji (%43,69) alanında gerçekleştirildiği söylenebilir. Ayrıca çalışmaların jeoloji, coğrafya, bilim teknoloji, mühendislik ve kamu çevre-yönetimi alanlarında da önemli düzeyde yayınlandığı görülmektedir.

Tablo 2: Araştırma Alanları (İlk 10)

Araştırma Alanı	Oran	Araştırma Alanı	Oran
Çevre Bilimleri Ekoloji (Environmental Sciences Ecology)	%43,69	Bilim Teknoloji Diğer Konular (Science Technology Other Topics)	%10,03
Su Kaynakları (Water Resources)	%24,87	Mühendislik (Engineering)	%7,51
Meteoroloji Atmosfer Bilimleri (Meteorology Atmospheric Sciences)	%24,49	Kamu Çevre İş Sağlığı (Public Environmental Occupational Health)	%7,47
Jeoloji (Geology)	%23,72	Kamu Yönetimi (Public Administration)	%5,21
Coğrafya (Geography)	%11,43	Kentsel Çalışmalar (Urban Studies)	%3,75

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık alanında yayınlanan yayınların türleri Tablo 3’te sunulmuştur. Çalışmaların en çok makale (%92,02) olarak yayınlandığı görülmektedir. Diğer çalışmalar sırasıyla inceleme makalesi, bildiri, erken erişim, kitap bölümü, veri belgesi ve en az ise editoryal materyal olarak yayınlanmıştır.

Tablo 3: Yayın Türleri

Yayın Türü	Yayın Sayısı	Oran	Yayın Türü	Yayın Sayısı	Oran
Makale	2157	%92,02	Kitap Bölümü	51	%2,18
İnceleme Makalesi	114	%4,86	Veri Belgesi	4	%0,17
Bildiri	95	%4,05	Editoryal Materyal	3	%0,13
Erken Erişim	55	%2,35			

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanında yapılan yayınların yayın dilleri Tablo 4’te sunulmuştur. Çalışmaların en çok İngilizce (%95,65) olarak yayınlandığı görülmektedir. Diğer çalışmalar sırasıyla İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Türkçe, Estonca, Almanca, İtalyanca, Macarca ve en az ise Endonezce olarak yayınlanmıştır.

Tablo 4: Yayın Dilleri

Yayın Dili	Yayın Sayısı	Yüzde	Yayın Dili	Yayın Sayısı	Yüzde
İngilizce	2242	%95,65	Estonca	2	%0,09
İspanyolca	53	%2,26	Almanca	2	%0,09
Portekizce	29	%1,24	İtalyanca	2	%0,09
Fransızca	9	%0,38	Macarca	1	%0,04
Türkçe	3	%0,13	Endonezce	1	%0,04

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanında en çok yayın yapan yazarlar Tablo 5’te sunulmuştur. Alandaki en çok yayın, 13 yayın sayısı ile Cutter tarafından yapılmıştır. Cutter’ı sırasıyla; 12 yayın ile Birkmann, 12 yayın ile Fekete, 11 yayın ile Chakraborty, 11 yayın ile Emrich, 11 yayın ile Kienberger, 10 yayın ile Van Zandt, 10 yayın ile Zezere, 9 yayın ile Rufat ve 9 yayın ile Tate takip etmektedir.

Tablo 5: Alanda En Çok Yayın Yapan İlk 10 Yazar

Yazar	Yayın Sayısı	Yazar	Yayın Sayısı
Cutter, Susan L.	13	Kienberger, Stefan	11
Birkmann, Joern	12	Van Zandt, Shannon	10
Fekete, Alexander	12	Zezere, Jose Luis	10
Chakraborty, Jayajit	11	Rufat, Samuel	9
Emrich, Christopher T.	11	Tate, Eric	9

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık alanında en çok atıf alan çalışmalar Tablo 6’da sunulmuştur. Alandaki en çok atıf, 3262 atıf sayısı ile Adger’ın “Vulnerability” başlıklı çalışmasına yapılmıştır. Adger’ı sırasıyla, 1486 atıf ile Adger vd., 1082 atıf ile Fussel vd., 905 atıf ile Kelly vd. ve 699 atıf ile Cutter vd.’nin çalışmaları takip etmektedir.

Tablo 6: Alanda En Çok Atıf Alan İlk 5 Çalışma

Çalışma Başlığı	Yazar	Yıl	Yayıncı	Atıf
-Vulnerability	Adger, WN.	2006	GLOBAL ENVIRONMENTAL CHANGE-HUMAN AND POLICY DIMENSIONS	3.262
-Social-ecological resilience to coastal disasters	Adger vd.	2005	SCIENCE	1.486
-Climate change vulnerability assessments: An evolution of conceptual thinking	Fussel vd.	2006	CLIMATIC CHANGE	1.082
-Theory and practice in assessing vulnerability to climate change and facilitating adaptation	Kelly vd.	2000	CLIMATIC CHANGE	905
-Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards	Cutter vd.	2008	PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE UNITED STATES OF AMERICA	699

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık alanında yayınlanan çalışmaların yayıncı kuruluşları Tablo 7’de sunulmuştur. Alandaki en çok yayın, 647 yayın sayısı ile Elsevier tarafından yayınlanmıştır. Elsevier’ı sırasıyla; 435 yayın ile Springer Nature, 226 yayın ile MDPI, 184 yayın ile Taylor & Francis, 131 yayın ile Wiley, 49 yayın ile ASCE, 42 yayın ile Copernicus Gesellschaft mbH, 41 yayın ile SAGE, 35 yayın ile Frontiers Media SA ve 33 yayın ile Emerald Group Publishing yayıncı kuruluşu takip etmektedir.

Tablo 7: Yayıncı Kuruluşlar (İlk 10)

Yayıncı Kuruluş	Yayın Sayısı	Yayıncı Kuruluş	Yayın Sayısı
Elsevier	647	ASCE	49
Springer Nature	435	Copernicus Gesellschaft mbH	42
MDPI	226	SAGE	41

Taylor & Francis	184	Frontiers Media SA	35
Wiley	131	Emerald Group Publishing	33

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanında yayın yapılan endeksler Tablo 8’de sunulmuştur. Alandaki en çok yayın, 1505 yayın ile Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded) endeksinde yayınlanmıştır. SCI-Expanded endeksini sırasıyla; 1467 yayın ile Social Sciences Citation Index, 302 yayın ile Emerging Sources Citation Index, 83 yayın ile Conference Proceedings Citation Index-Science, 36 yayın ile Book Citation Index-Social Sciences & Humanities, 33 yayın ile Book Citation Index-Science, 30 yayın ile Conference Proceedings Citation Index-Social Science & Humanities ve 7 yayın ile Arts & Humanities Citation Index endeksi takip etmektedir.

Tablo 8: Yayın Yapılan Endeksler

Endeks	Yayın Sayısı
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	1505
Social Sciences Citation Index (SSCI)	1467
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	302
Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	83
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	36
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	33
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	30
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	7

Birlikte Bulunabilirlik Analizi (Co-Occurrence Analysis)

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma üzerine yayınlanan çalışmalardaki anahtar kelimeler için birlikte bulunabilirlik analizi uygulanmıştır. En çok kullanılan anahtar kelimeler, kullanım sıklığı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 9’da, anahtar kelimelerin ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 2’de görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir anahtar kelimenin en az üç kez kullanılması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 4865 anahtar kelimedenden 541 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 23 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Genel anlamda ağ haritalarında düğümlerin büyüklüğü oluşma sayısını, renkler kümeleri, kaç renk olduğu ise kaç sınıfa ayrıldığını göstermektedir. Düğümler arasındaki yakınlık benzerliği ve ilişkiyi, uzaklık ise farklılığı ortaya

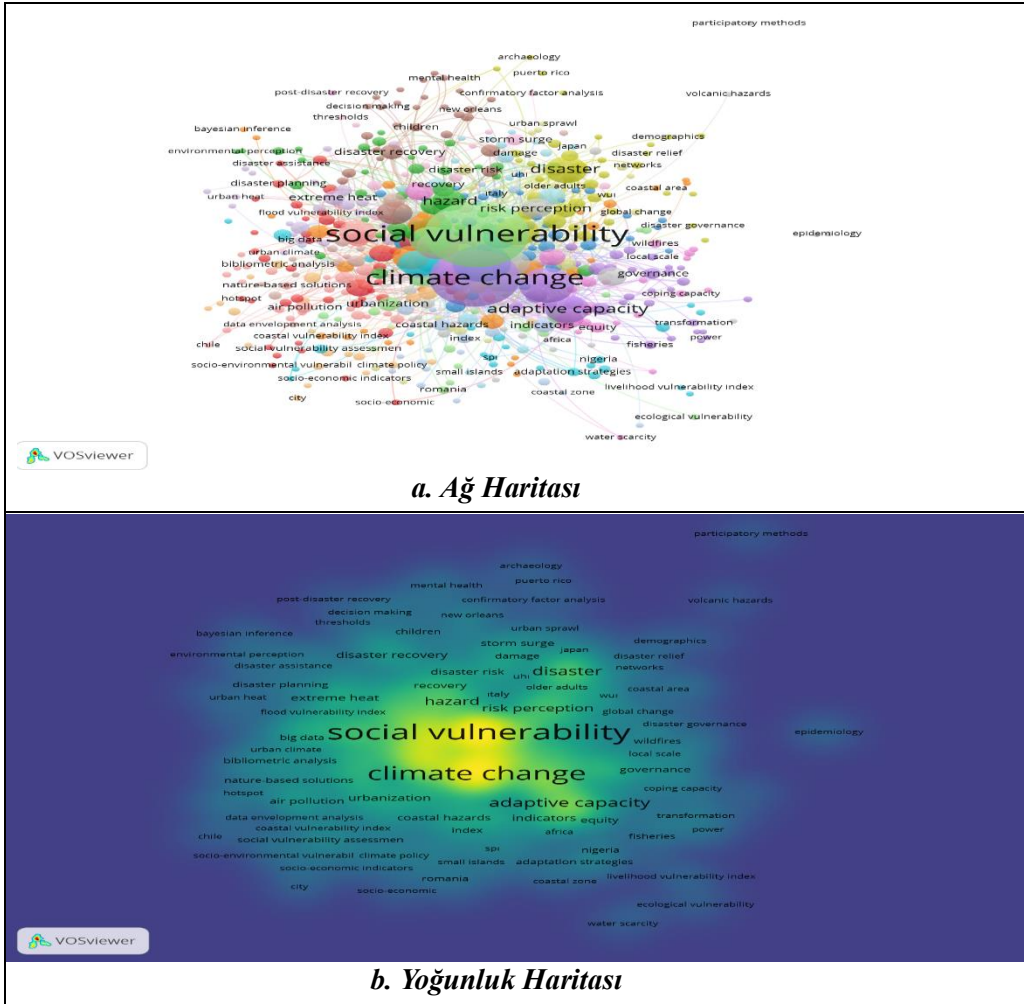
koymaktadır (Khalil & Crawford, 2015; Kocarık Gacar & Köymen Keser, 2023; Kurutkan & Orhan, 2018; Van Eck & Waltman, 2010). Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 2.a), en sık kullanılan ilk 20 anahtar kelime; sosyal kırılganlık (450), iklim değişikliği (336), dirençlilik (138), uyum (125), risk (82), uyum kapasitesi (80), CBS (75), afet (73), doğal tehlikeler (73), maruziyet (72), sel (71), kırılganlık değerlendirmesi (58), çevresel adalet (56), risk değerlendirmesi (53), doğal afetler (43), sel riski (42), risk algısı (40), afet risk azaltma (39), hassasiyet (36) ve iklim değişikliğine uyum (35) anahtar kelimelerinin olduğu görülmüştür.

Yoğunluk haritalarında ise etiketlerin büyüklüğü ve renkler oluşma sayısı yoğunluğunu göstermektedir. Genel anlamda yoğunluk arttıkça renkler maviden yeşile, yeşilden sarıya ve sarıdan kırmızıya olacak şekilde ilerler (Sarı & Genç, 2022; Van Eck & Waltman, 2010). Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 2.b), oluşum yoğunluğu fazla olan sosyal kırılganlık ve iklim değişikliği anahtar kelimelerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

Tablo 9: En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler (İlk 20)

Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	Toplam Bağlantı Kuvveti	Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	Toplam Bağlantı Kuvveti
-Sosyal Kırılganlık	450	1042	-Sel -Flood	58	145
-İklim Değişikliği	336	915	-Kırılganlık Değerlendirmesi	56	136
-Dirençlilik -Resilience	138	462	-Çevresel Adalet -Environmental	53	143
-Uyum -Adaptation	125	373	-Risk Değerlendirmesi	48	132
-Risk -Risk	82	274	-Doğal Afetler -Natural	43	215
-Uyum Kapasitesi	80	272	-Sel Riski -Flood Risk	42	93
-CBS -GIS	75	203	-Risk Algısı -Risk Perception	40	102
-Afet -Disaster	73	234	-Afet Risk Azaltma	39	81
-Doğal Tehlikeler	73	197	-Hassasiyet -Sensitivity	36	140
-Maruziyet -Exposure	71	215	-İklim Değişikliğine	35	101

Şekil 2: Anahtar Kelime Gruplarının Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin “Sosyal Kırılganlık”, “İklim Değişikliği” ve “Uyum” anahtar kelimeleri arasında olduğu görülmektedir. Bu durum, bu anahtar kelimelerin birlikte daha çok kullanıldığını göstermektedir. Bu ilişkinin gücü çizgilerin kalınlığından ortaya çıkmaktadır (Şekil 3).

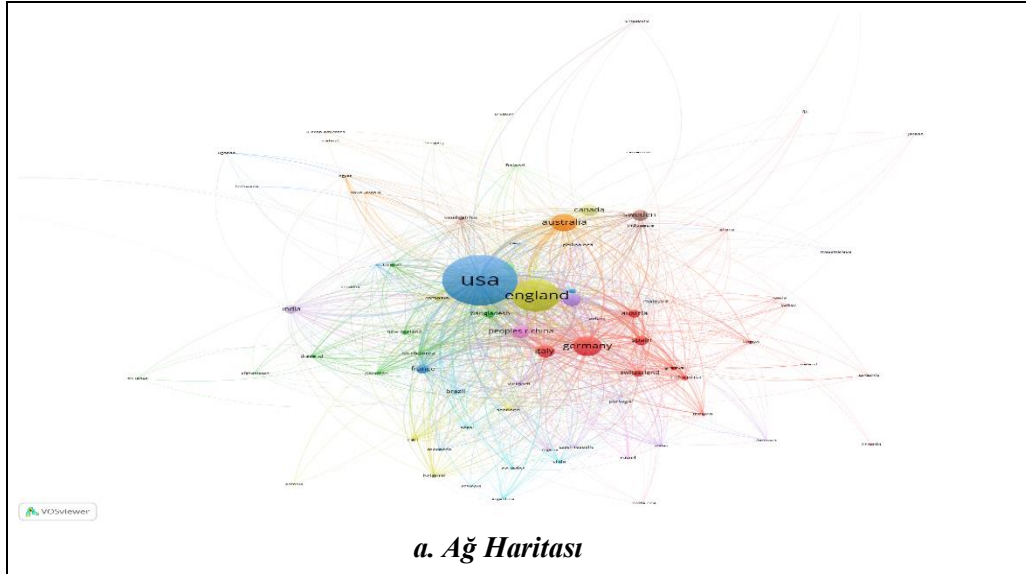
Şekil 3: En Güçlü İlişkiye Sahip Anahtar Kelimelere Ait Ağ Haritası

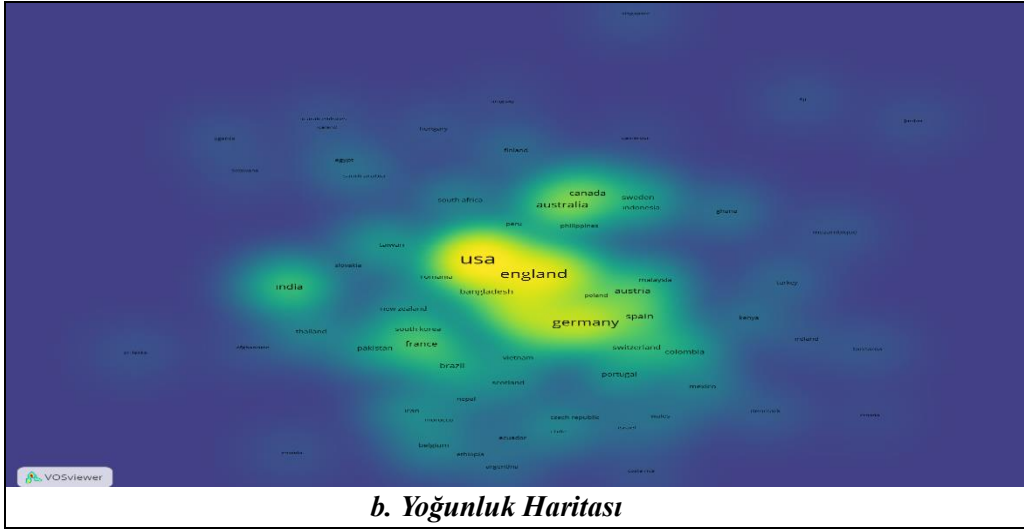
Yayın sayısı bakımından ise en çok yayın yapan ülkeler; ABD (878), Çin (227) ve İngiltere (176) sırasıyla gelmektedir. Türkiye ise 8 yayın ile 51. sırada yer almaktadır.

Tablo 10: Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Ülkelerin Dağılımı

Ülke	Yayın Sayı	Atıf Sayısı	Toplam Bağla	Ülke	Yayın Sayı	Atıf Sayısı	Toplam Bağla
ABD	873	281	6409	Hindista	145	229	1337
İngiltere	175	145	3967	Fransa	73	227	1113
Almany	144	699	2903	Avustury	45	210	1027
Avustral	130	589	1654	Norveç	34	176	457
İtalya	80	369	1596	İsviçre	32	153	634
Çin	227	363	2285	Banglad	61	145	805
Holland	75	358	1534	Brezilya	126	122	691
Kanada	108	331	1173	Kolombi	29	100	476
İsveç	43	301	530
İspanya	85	251	1102	Türkiye	8	108	265

Şekil 4: Ülkeler Arası Atıf Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılmalı çalışmaları yayınladıkları organizasyonlar (üniversite veya kurum/kuruluşlar) için atıf analizi uygulanmıştır. En çok alıntı yapılan organizasyonlar, yayın sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 11’de, organizasyonların ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 5’te görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir organizasyonun yayın sayısının en az üç ve atıf sayısının da en az bir olması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 2464 organizasyondan 318 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 19 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 5.a), en sık alıntı yapılan ilk 10 organizasyon; Doğu Anglia Üni. (8458), Güney Karolina Üni. (2232), Winconsin Üni. (2042), Potsdam İklim Etkileri Araştırması Enstitüsü (1977), Stockholm Üni. (1852), Stockholm Çevre Enstitüsü (1654), Teksas A&M Üni. (1489), Stanford Üni. (1399), Arizona Eyalet Üni. (1373), Ulusal Atmosferik Araştırma Merkezi (1244) olduğu görülmüştür.

Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 5.b); Doğu Anglia Üniversitesi, Güney Karolina Üniversitesi ve Teksas A&M Üniversitesi ile kurulan ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

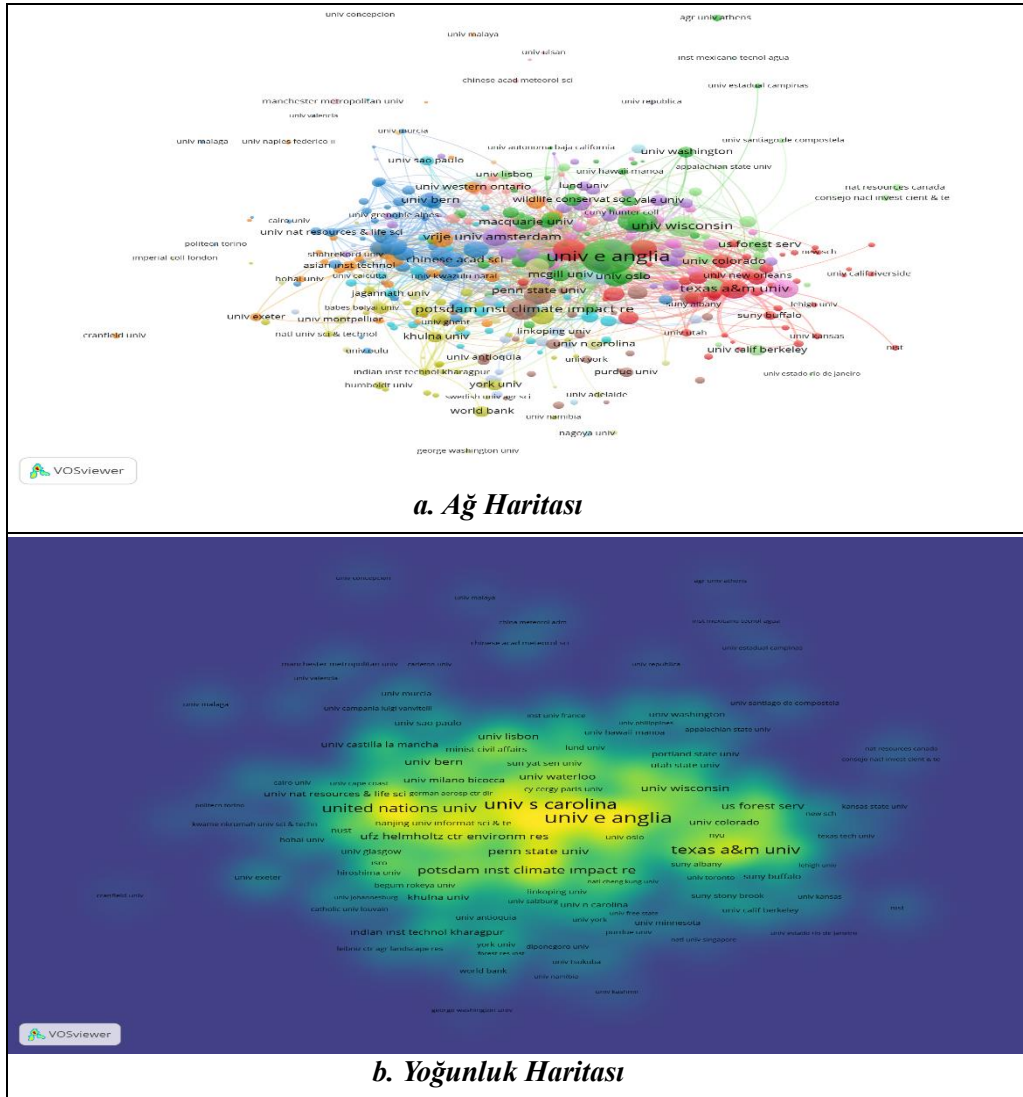
Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin Güney Karolina Üniversitesi ve Teksas A&M Üniversitesi arasında olduğu görülmüştür. Bu durum, birbirleriyle aralarındaki alıntılama ilişkisinin fazla olduğunu göstermektedir.

Yayın sayısı bakımından ise en çok yayın yapan organizasyonlar; Teksas A&M Üni. (60), Çin Bilimler Akademisi (39) ve Pekin Normal Üni. (34) sırasıyla gelmektedir.

Tablo 11: Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Organizasyonların (Üniversite veya Kurum/Kuruluşlar) Dağılımı

Organizasyon	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti	Organizasyon	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti
Doğu Anglia	15	8458	1401	Amsterdam Vrije	20	1182	483
Güney Karolina	12	2232	1355	Birleşmiş Milletler	16	1169	683
Winconsin Üni.	17	2042	363	Londra King's	13	1131	441
Potsdam İklim	9	1977	519	Salzburg Üni.	11	896	316
Stockholm Üni.	8	1852	231	Guelph Üni.	10	893	252
Stockholm Çevre	6	1654	127	Leeds Üni.	11	867	296
Teksas A&M Üni.	60	1489	807	Melbourne Üni.	11	852	152
Stanford Üni.	15	1399	274	Çin Bilimler	39	834	467
Arizona Eyalet	32	1373	420	Pennsylvania Eyalet	17	806	400
Ulusal Atmosferi	17	1244	338	James Cook Üni.	12	794	146

Şekil 5: Organizasyonlar (Üniversite veya Kurum/Kuruluşlar) Arası Atıf Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma üzerine yayın yapan yazarlar için atıf analizi uygulanmıştır. En çok alıntı yapılan yazarlar, yayın sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 12’de, yazarların ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 6’da görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir yazarın yayın sayısının en az üç ve atıf sayısının da en az bir olması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 7353 yazardan 316 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 13 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 6.a), en sık alıntı yapılan ilk 10 yazar; Adger, Wn (4152), Cutter, Susan L. (1582), Burton, Christopher G. (807), Barnett, Jon (781), Tate, Eric (727), Emrich, Christopher T. (724), Birkmann, Joern (685), Mcgregor, Glenn (646), Peacock, Walter Gillis (625) ve Smit, Barry (585) yazarları olduğu görülmüştür.

Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 6.b); Cutter, Susan L., Tate, Eric ve Burton, Christopher G. yazarları ile kurulan ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin Cutter, Susan L., Tate, Eric ve Emrich, Christopher T. yazarları arasında olduğu görülmüştür. Bu durum, birbirleriyle aralarındaki alıntılama ilişkisinin fazla olduğunu göstermektedir.

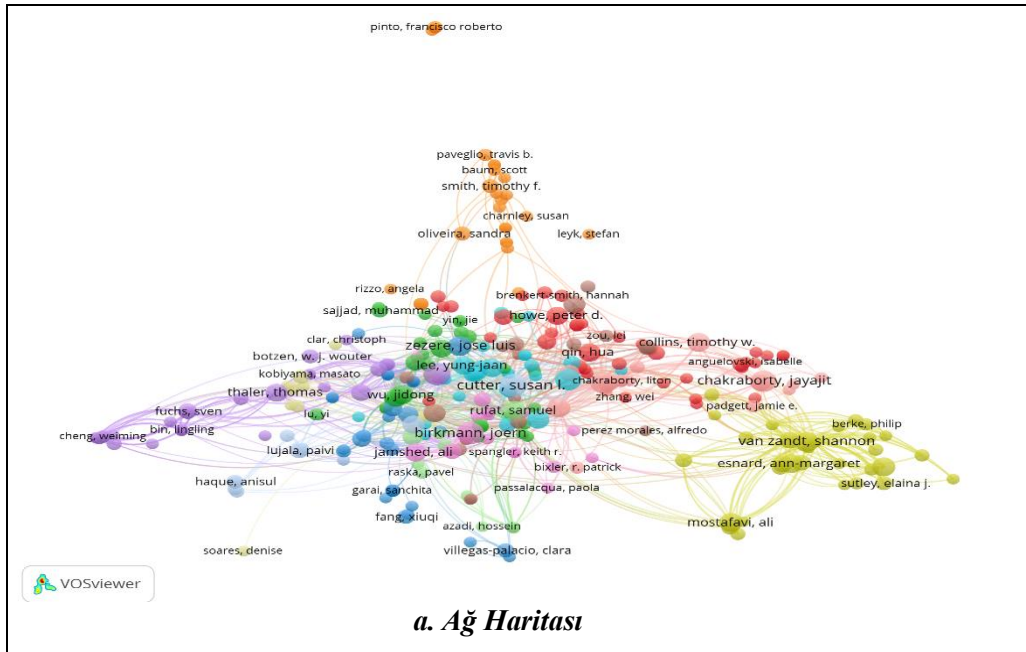
Yayın sayısı bakımından ise en çok yayın yapan yazarlar; Cutter, Susan L. (13), Birkmann, Joern (12) ve Fekete, Alexander (12) sırasıyla gelmektedir.

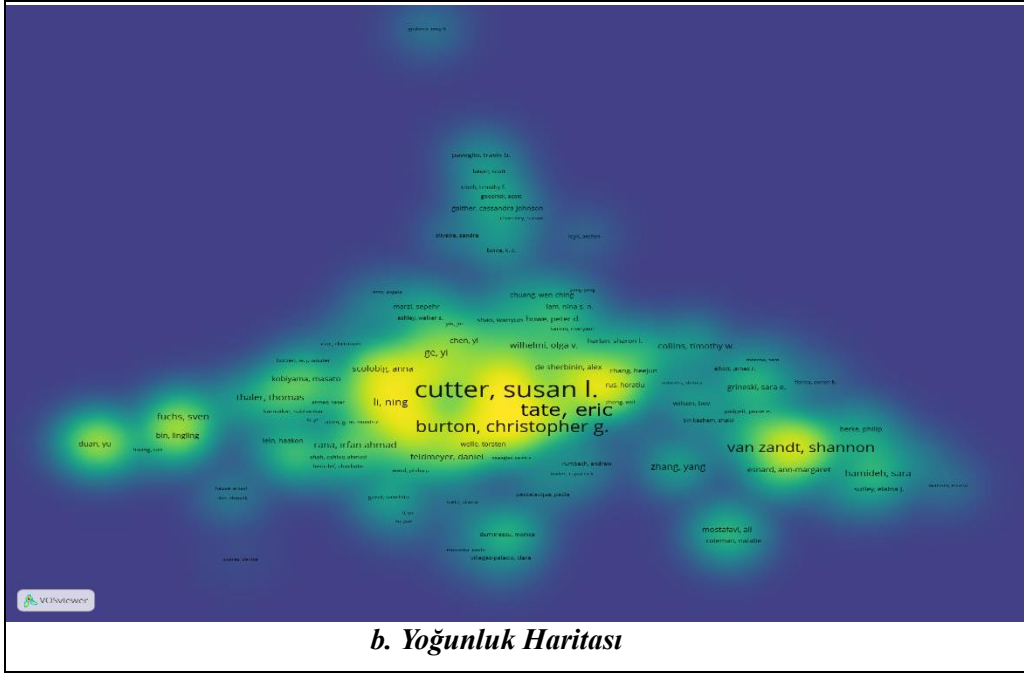
Tablo 12: Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Yazarların Dağılımı

Yazar	Yayı n Sayı sı	Atıf Sayı sı	Topla m Bağla ntı Kuvve ti	Yazar	Yayı n Sayı sı	Atıf Sayı sı	Topla m Bağla ntı Kuvve ti
Adger, Wn	8	415 2	234	Thomal la, Frank	5	568	100
Cutter, Susan L.	13	158 2	612	Van Zandt, Shanno n	10	535	311
Burton, Christop her G.	5	807	384	Wilhel mi, Olga V.	6	523	97
Barnett, Jon	4	781	34	Meero w, Sara	3	505	10
Tate, Eric	9	727	430	Rufat, Samuel	9	503	335
Emrich, Christop her T.	11	724	380	Pelling, Mark	3	493	106
Birkman n, Joern	12	685	252	Ebi, Kristie L.	3	459	91
Mcgrego r, Glenn	3	646	127	Ford, James D.	5	437	61

Peacock, Walter Gillis	7	625	305	Pearce, Tristan	4	434	55
Smit, Barry	5	585	44	Qin, Hua	8	430	57

Şekil 6: Yazarlar Arası Atıf Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma üzerine yayınlanan dokümanlar (yayınlar/çalışmalar) için atıf analizi uygulanmıştır. En sık alıntı yapılan dokümanlar, atıf sayısı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 13'te, dokümanların ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 7'de görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir çalışmanın atıf sayısının en az üç olması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 2344 çalışmadan 1670 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 27 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 7.a), atıf sayısına göre en sık alıntı yapılan ilk 10 çalışma; Adger (2006) (3256), Adger vd. (2005a) (1485), Fussel vd. (2006) (1081), Kelly vd. (2000) (905), Cutter vd. (2008) (698), Adger (1999) (664), Hinkel (2011) (638), O'brien vd. (2000) (618), Morrow (1999) (600) ve Barnett vd. (2007) (509) çalışmaları olduğu görülmüştür.

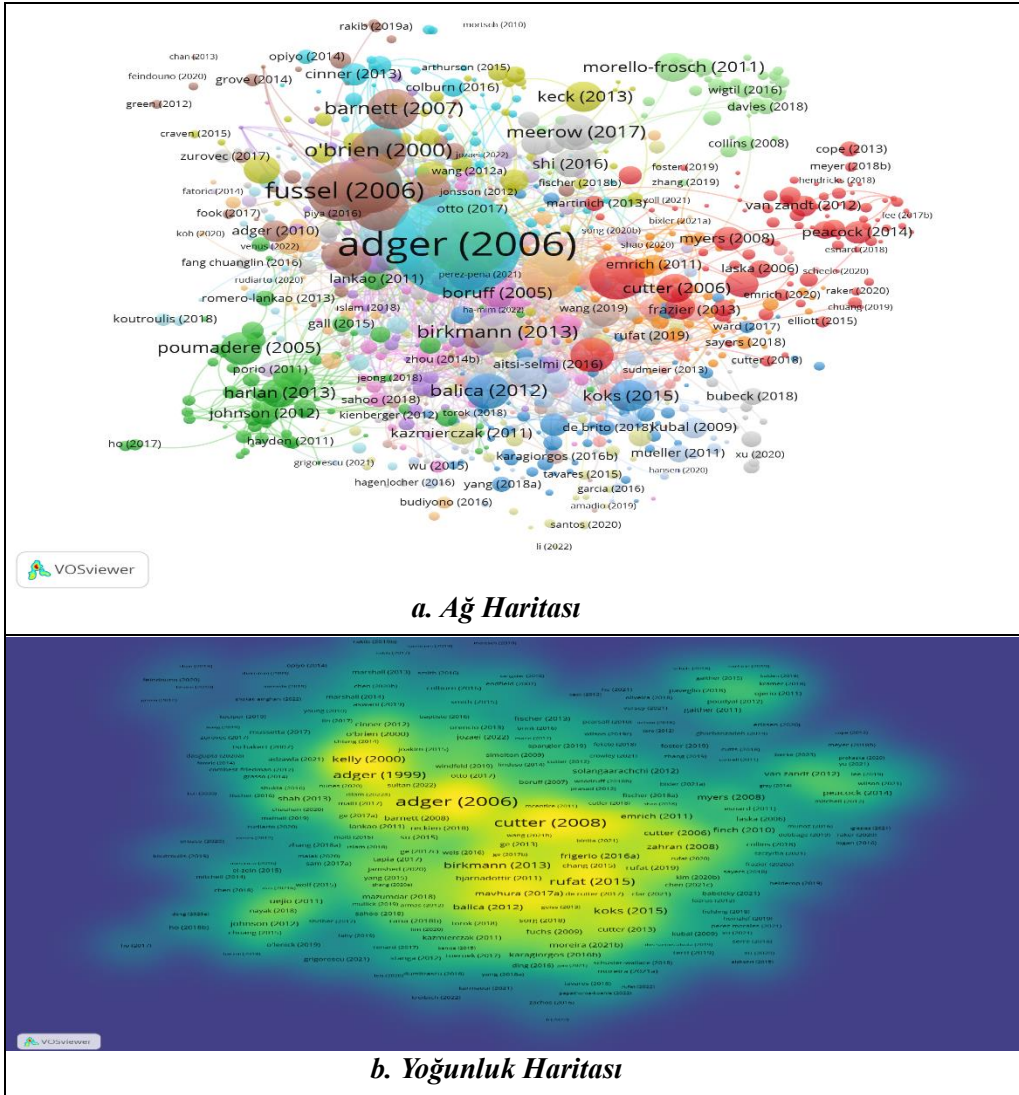
Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 7.b); Adger (2006), Cutter vd. (2008) ve Rufat vd. (2015) çalışmaları ile kurulan ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin Cutter vd. (2018), Johnson vd. (2012) ve Shao vd. (2018) çalışmaları arasında olduğu görülmüştür. Bu durum, birbirleriyle aralarındaki alıntılama ilişkisinin fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Yayınların Dağılımı

Doküman (Yayın / Çalışma)	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti	Doküman (Yayın / Çalışma)	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti
Adger (2006)	3256	318	Birkmann vd. (2013)	505	109
Adger vd. (2005a)	1485	61	Bohle vd. (1994)	451	87
Fussel vd. (2006)	1081	107	Cardona vd. (2012)	442	47
Kelly vd. (2000)	905	111	Meerow vd. (2017)	411	5
Cutter vd. (2008)	698	233	Balica vd. (2012)	383	73
Adger (1999)	664	148	Rufat vd. (2015)	372	155
Hinkel (2011)	638	107	Vogel vd. (2007)	357	20
O'brien vd. (2000)	618	42	Paavola vd. (2006)	350	12
Morrow (1999)	600	128	Adger vd. (2005b)	343	29
Barnett vd. (2007)	509	12	Poumadere vd. (2005)	336	8

Şekil 7: Dokümanlar Arası Atıf Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılganlık çalışmalarının yayımlandıkları dergiler için atıf analizi uygulanmıştır. En çok alıntı yapılan dergiler, yayın sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 14’te, dergilerin ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 8’de görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir derginin yayın sayısının en az üç ve atıf sayısının da en az bir olması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 740 dergiden 160 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 16 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 8.a), atıf sayısına göre en sık alıntı yapılan ilk 10 dergi; Global Environmental Change-Human And Policy Dimensions (7687), Natural Hazards (5089), International Journal of Disaster Risk Reduction (3181), Climatic Change (2878), Applied Geography (1313), Natural Hazards and Earth System Sciences (1248), Environmental Science & Policy (1118), Disasters (1112), Risk Analysis (1021) ve World Development (939) dergileri olduğu görülmüştür.

Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 8.b); Natural Hazards, International Journal of Disaster Risk Reduction ve Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions dergileri ile kurulan ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin International Journal of Disaster Risk Reduction, Natural Hazards ve Natural Hazards and Earth System Sciences dergileri arasında olduğu görülmüştür. Bu durum, birbirleriyle aralarındaki alıntılama ilişkisinin fazla olduğunu göstermektedir.

Yayın sayısı bakımından ise en çok yayın yapan dergiler; Journal of Disaster Risk Reduction (174), Natural Hazards (159) ve Sustainability (87) sırasıyla gelmektedir.

Tablo 14: Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Dergilerin Dağılımı

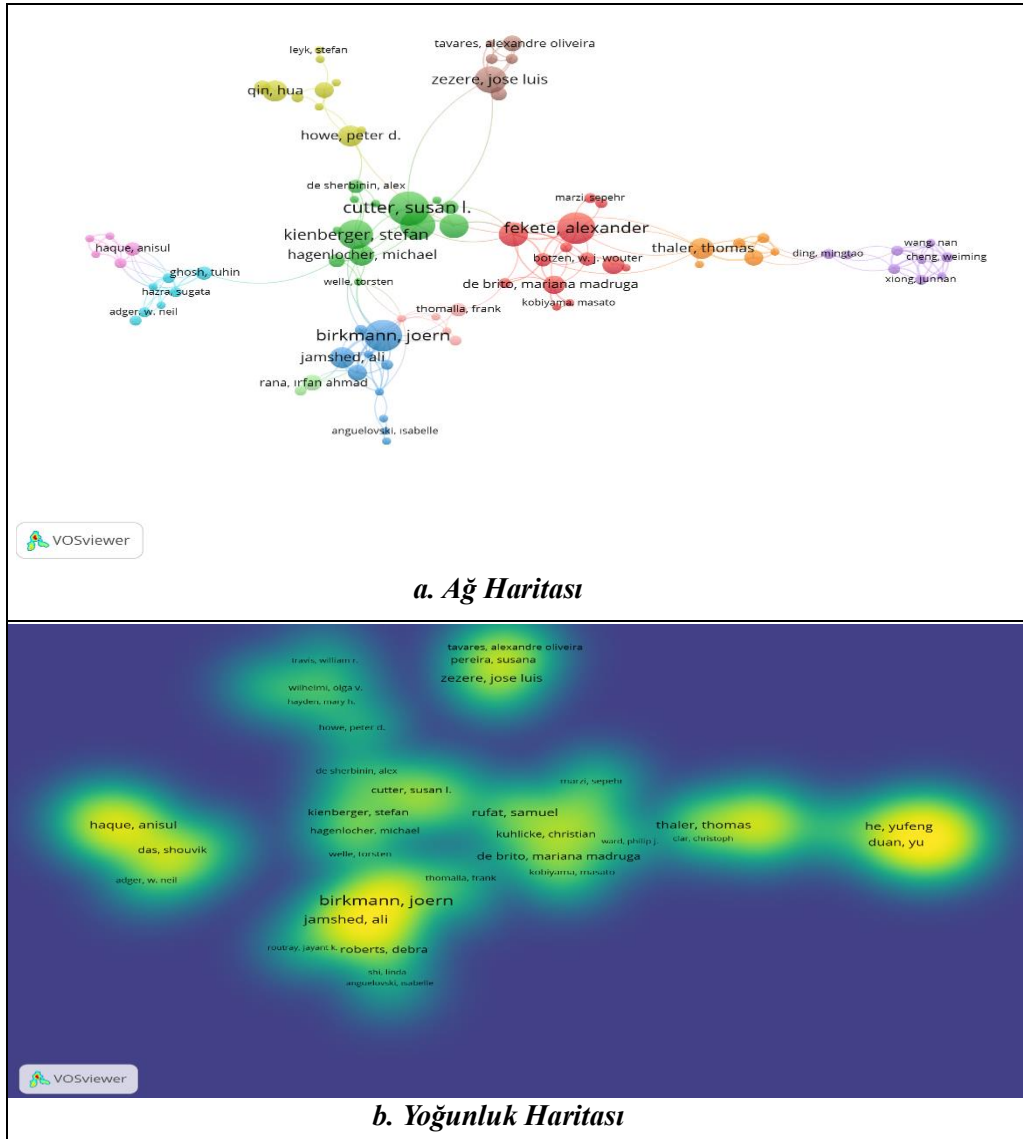
Dergi	Y a y	A t ı f	Top lam Bağ	Dergi	Y a y	A t ı f	To pla m
Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions	35	7687	840	Science of the Total Environment	30	802	238
Natural Hazards	159	5089	1712	Proceedings of the National Academy of Sciences	4	798	325
International Journal of Disaster Risk Reduction	174	3181	1317	Sustainability	87	778	499
Climatic Change	25	2878	356	Landscape and Urban Planning	16	768	91
Applied Geography	29	1313	440	Ecological Indicators	19	741	209

Atıf sayısı bakımından ise en çok ortak yazarlık yapan yazarlar; Adger, Wn. (4152), Cutter, Susan L. (1582) ve Burton, Christopher G. (807) sırasıyla gelmektedir.

Tablo 15: En Çok Ortak Yazarlık Yapan Yazarların Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Dağılımı

Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti	Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti
Cutter, Susan L.	13	1582	13	Hamideh, Sara	9	127	8
Birkmann, Joern	12	685	33	Mostafavi, Ali	9	154	12
Fekete, Alexander	12	246	12	Rufat, Samuel	9	503	19
Chakraborty, Jayajit	11	357	15	Tate, Eric	9	727	7
Emrich, Christopher T.	11	724	15	Wu, Jidong	9	225	18
Kienberger, Stefan	11	336	11	Adger, Wn	8	4152	0
Van Zandt, Shannon	10	535	18	Ge, Yi	8	126	13
Zezere, Jose Luis	10	158	17	Hagenlocker, Michael	8	329	9
Collins, Timothy W.	9	323	16	Howe, Peter D.	8	133	7

Şekil 9: Yazarlar Arası Ortak Yazarlık Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılmalı çalışmalarının yayımlandıkları organizasyonlar için ortak yazarlık analizi uygulanmıştır. En çok ortak yazarlık yapan organizasyonlar, yayın sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı kuvveti Tablo 16'da, organizasyonların ağ haritası ve yoğunluk haritası ise Şekil 10'da görselleştirilerek verilmiştir. Analizde, bir organizasyonun yayın sayısının en

az üç ve atıf sayısının da en az bir olması eşik değer olarak kabul edilmiştir. Buna göre, toplam 2464 organizasyondan 452 tanesinin bu eşik değeri karşıladığı ve 23 ana kümede toplandığı görülmüştür.

Ağ haritası incelendiğinde (Şekil 10.a), yayın sayısına göre en sık ortak yazarlık yapan ilk 10 organizasyon; Teksas A&M Üni. (60), Çin Bilimler Akademisi (39), Pekin Normal Üni. (34), Arizona Eyalet Üni. (32), Sao Paulo Üni. (28), ABD Orman Servisi (26), Columbia Üni. (25), Louisiana Eyalet Üni. (22), Kolorado Üni. (21) ve Amsterdam Vrije Üni. (20) olduğu görülmüştür.

Yoğunluk haritası incelendiğinde (Şekil 10.b); Teksas A&M Üniversitesi, Çin Bilimler Akademisi ve Columbia Üniversitesi ile kurulan ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk büyük yazı formatında, sarı veya sarıya yakın tonlardaki renkler ile gösterilmektedir.

Bağlantı çizgilerine göre en güçlü ilişkinin Çin Bilimler Akademisi, Çin Bilimler Akademisi Üniversitesi ve Pekin Normal Üniversitesi arasında olduğu görülmüştür.

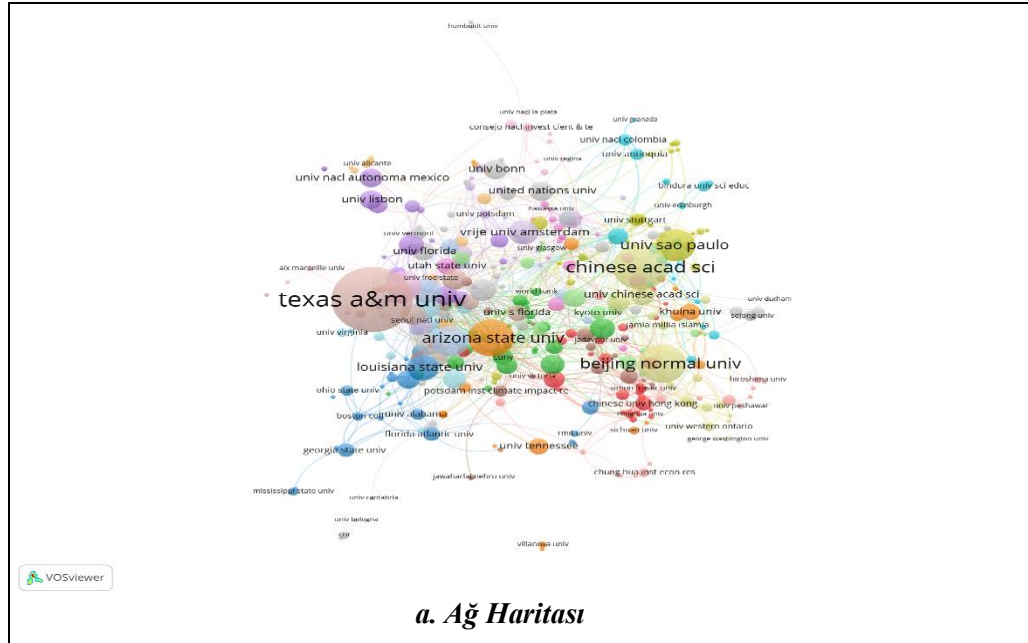
Atıf sayısı bakımından ise en çok ortak yazarlık yapan organizasyon; Doğu Anglia Üni., Güney Karolina Üni. ve Winconsin Üniversitesi sırasıyla gelmektedir.

Tablo 16: En Çok Ortak Yazarlık Yapan Organizasyonların (Üniversite veya Kurum/Kuruluşlar) Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Dağılımı

Organizasyon	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti	Organizasyon	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Kuvveti
Teksas A&M Üni.	60	1489	62	Georgia Üni	18	329	20
Çin Bilimler Akademisi	39	834	62	Maryland Üni.	18	341	23
Pekin Normal Üni.	34	783	39	Kolorado Eyalet Üni.	17	508	23
Arizona Eyalet Üni.	32	1373	43	Ulusal Atmosferik Araştırma Merkezi	17	1244	20

Sao Paulo Üni.	28	21 1	24	Pennsylvania Eyalet Üni.	1 7	8 0 6	38
ABD Orman Servisi	26	59 5	39	Çin Bilimler Akad. Üni.	1 7	2 2 2	35
Columbia Üni.	25	36 2	59	Washington Üni.	1 7	3 3 1	28
Louisiana Eyalet Üni.	22	75 9	13	Wisconsin-Madison Üni.	1 7	2 0 4 2	31
Kolorado Üni.	21	58 6	39	Birleşmiş Milletler Üni.	1 6	1 1 6 9	31
Amsterdam Vrije Üni.	20	11 82	48	Bonn Üni.	1 6	6 9 6	8

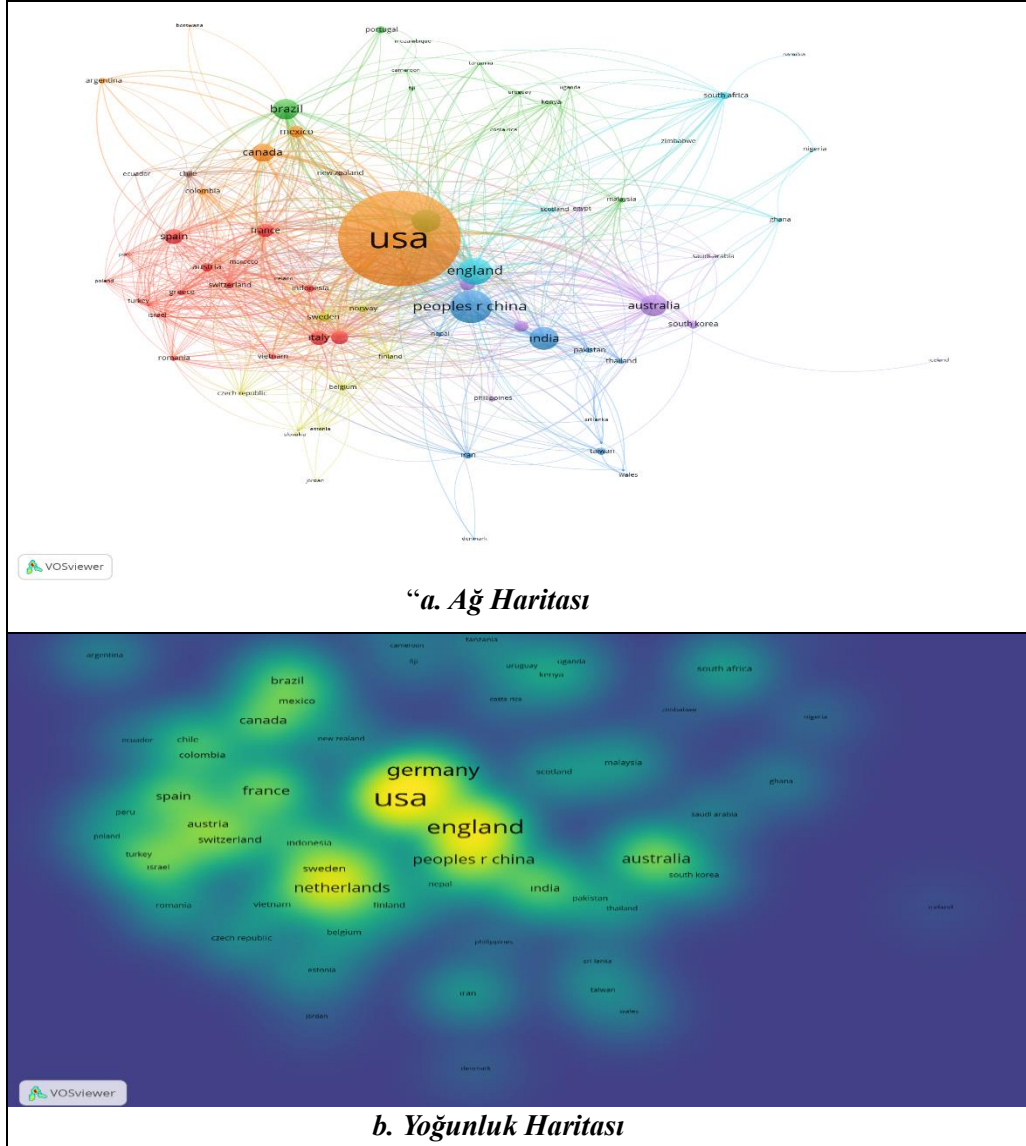
Şekil 10: Organizasyonlar (Üniversite veya Kurum/Kuruluşlar) Arası Ortak Yazarlık Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

Tablo 17: En Çok Ortak Yazarlık Yapan Ülkelerin Yayın, Atıf Sayısı ve Bağlantı Kuvvetine Göre Dağılımı

Ülke	Yayı n Sayı sı	Atıf Sayı sı	Topla m Bağla ntı Kuvve ti	Ülke	Yayı n Sayı sı	Atıf Sayı sı	Topla m Bağla ntı Kuvve ti
ABD	873	281 75	419	Holland a	75	358 7	162
Çin	227	363 7	161	Fransa	73	227 1	148
İngiltere	175	145 33	302	Meksik a	64	411	61
Hindista n	145	229 3	97	Banglad eş	61	145 5	92
Almany a	144	699 7	231	Japonya	57	905	57
Avustral ya	130	589 1	160	Avustur ya	45	210 5	100
Brezilya	126	122 7	105	İsveç	43	301 9	84
Kanada	108	331 6	118	Güney Kore	41	380	33
İspanya	85	251 1	120	Portekiz	35	505	13
İtalya	80	369 1	135	Tayvan	35	551	16

Şekil 11: Ülkeler Arası Ortak Yazarlık Analizine Ait Ağ Haritası ve Yoğunluk Haritası

SONUÇLAR

Araştırma, iklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanındaki çalışmaları bibliyometrik yöntem ve bilimsel haritalama tekniği ile değerlendirmiştir. Web of Science veri tabanındaki 1991–2023 yılları arasında yer alan yayınlar (2023’ün ilk yarısı) veri olarak kullanılmıştır. Verilerin analizi için

VOSviewer yazılımı kullanılarak “birlikte bulunabilirlik, atıf ve ortak yazarlık” analizleri uygulanmış ve analiz sonucunda ağ ve yoğunluk haritaları elde edilmiştir.

Veri tabanı incelendiğinde, iklim değişikliği bağlantılı sosyal kırılma çalışmaları son 33 yıllık dönem içerisinde gün geçtikçe önem kazandığı, 2018 yılından itibaren yayın sayısı ve 2021 yılından itibaren ise atıf sayısı bakımından önemli bir artış gösterdiği görülmüştür. Bu durum, konunun güncelliğini işaret eden önemli bir göstergedir.

İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma alanındaki çalışmalar 100’den fazla ülkede gerçekleştirilmiş olup, en çok yayın ABD’de gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin ise 51. sırada yer aldığı görülmüştür. Alandaki çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler; “sosyal kırılma (social vulnerability)” ve “iklim değişikliği (climate change)” dir.

Alanda yayın sayısı bakımından; en çok yayın yapan yazar “Cutter, Susan L.”, en çok yayın yapılan araştırma alanı “Çevre Bilimleri Ekoloji”, en çok yayın yapılan yayının türü “Makale”, en çok yayın yapılan yayının dili “İngilizce”, en çok yayın yapan yayıncı kuruluş “Elsevier”, en çok yayın yapılan ülke “ABD”, en çok yayın yapan organizasyon “Teksas A&M Üniversitesi”, en çok yayın yapan dergi “International Journal of Disaster Risk Reduction (IJDRR)” ve en çok yayın yapılan endeks “Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)” olduğu görülmüştür.

Alanda atıf sayısı bakımından; en çok atıf alan yazar “Adger, WN.”, en çok atıf alan çalışma “Vulnerability”, en çok atıf alan ülke “ABD,” en çok atıf alan organizasyon “Doğu Anglia Üniversitesi”, en çok atıf alan doküman “Adger (2006)” ve en çok atıf alan dergi “Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions” olduğu görülmüştür.

Alanda ortak yazarlık bakımından; en çok ortak yazarlık yapan yazar “Cutter, Susan L.”, en çok ortak yazarlık yapan organizasyon “Teksas A&M Üniversitesi” ve en çok ortak yazarlık yapan ülke “ABD” olduğu görülmüştür.

Araştırma, ilgili alandaki çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ve bilimsel haritalama tekniği kullanarak farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Çalışmamızın kullanılan yöntem ve teknikleriyle literatüre sağlayacağı katkı, ilgili alanda araştırma yapmayı düşünenlere önemli bir rehberlik sunma potansiyeli taşımaktadır. Hem yayın sayısı, araştırma alanı ve ülkeler gibi genel istatistiklere hem de anahtar kelime, organizasyon ve yazarlar vb. hakkında analiz sonrası ağ ve yoğunluk haritalarına yer verilmiştir. Böylece, ilgili alanda çalışan diğer araştırmacıları ve ilgi alanlarını belirlemek, alandaki boşlukları vurgulamak ve destek kaynaklarını göstermek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte hangi üniversiteler veya kurum/kuruluşların bu alanda ağırlıklı olarak

çalıştığı, hangi dergilerin daha çok yayın yaptığı gibi bilgiler, araştırmacıların daha bilinçli kararlar almasına ve etkili iş birliği fırsatları yakalamasına yardımcı olacaktır. İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma üzerine yapılan çalışmaların çoğunun çevre bilimleri ekoloji, su kaynakları ve meteoroloji atmosfer bilimleri alanlarında olduğu görülmektedir. İklim değişikliği bağlamında sosyal kırılma afet yönetimi açısından da oldukça önemlidir. Bu alanda yapılan çalışmalarda büyük bir eksiklik olduğu ve afet yönetimi çalışanlarının bu alanlara yönelmesinin alana büyük bir katkı sağlayacağı söylenebilir. Türkiye 8 yayın sayısı ile sıralamada 51. sırada yer almaktadır. Türkiye'deki bilim insanlarının çok değerli çalışmaları bulunmaktadır, bununla birlikte WoS'ta taranan dergilerde yayın yapabilmek ve uluslararası tanınırlığımızı arttırmak için bu dergileri hedef alan çalışmalara yönelmek anlamlı olacaktır. Bu alanlarda tanınırlığı ve yayın yapabilme şansını arttırmak için mutlaka burada ele aldığımız ön plana çıkan yazarların çalışmaları ve alanda ön plana çıkan örneğin International Journal of Disaster Risk Reduction gibi dergilerdeki çalışmalar titizlikle incelenmelidir. En sık kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında özellikle afet yönetiminde hangi alanlarda çalışılabileceği ile ilgili çok güçlü ipuçları sağlamaktadır. Bununla birlikte bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalar için, bu alanda en çok yararlanılan veri tabanlarından biri olan Scopus'taki veriler ile de çalışılarak karşılaştırmalı sonuçlara yer verilmesi önerilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Adger, W. N. (1999). Social vulnerability to climate change and extremes in coastal Vietnam. *World Development*, 27 (2), 249-269.

Adger, W. N. (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change*, 16 (3), 268-281.

Adger, W. N., Hughes, T. P., Folke, C., Carpenter, S. R. & Rockström, J. (2005a). Social-ecological resilience to coastal disasters. *Science*, 309 (5737), 1036-1039.

Adger, W. N. & Vincent, K. (2005b). Uncertainty in adaptive capacity. *Comptes Rendus Geoscience*, 337 (4), 399-410.

AFAD. (2023). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>, (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An r-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11 (4), 959-975.

Balica, S., Wright, N. & Van Der Meulen, F. (2012). A flood vulnerability index for coastal cities and its use in assessing climate change impacts. *Natural Hazards*, 64 (1), 73-105.

Barnett, J. & Adger, W. N. (2007). Climate change, human security and violent conflict. *Political Geography*, 26 (6), 639-655.

Birkmann, J., Cardona, O. D., Carreño, M. L., Barbat, A. H., Pelling, M., Schneiderbauer, S., Kienberger, S., Keiler, M., Alexander, D., Zeil, P. & Welle, T. (2013). Framing vulnerability, risk and societal responses: the MOVE framework. *Natural Hazards*, 67 (2), 19-211.

Bohle, H. G., Downing, T. E. & Watts, M. J. (1994). Climate change and social vulnerability: Toward a sociology and geography of food insecurity. *Global Environmental Change*, 4 (1), 37-48.

Boyack, K. W. & Klavans, R. (2010). Co-citation analysis, bibliographic coupling, and direct citation: Which citation approach represents the research front most accurately?. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61 (12), 2389-2404.

Cardona, O. D., Van Aalst, M. K., Birkmann, J., Fordham, M., McGregor, G., Perez, R., Pulwarty, R. S., Schipper, E. L. F. & Sinh, B. T. (2012). Determinants of risk: exposure and vulnerability. In C. B. Field, V. Barros, T. F. Stocker, D. Qin, D. J. Dokken, K. L. Ebi, M. D. Mastrandrea, K. J. Mach, G.-K. Plattner, S. K. Allen, M. Tignor & P. M. Midgley (Eds.), *Managing the risks of extreme events and disasters to advance climate change adaptation* (pp. 65-108). New York: Cambridge University Press.

Chen, C. (2017). Science mapping: A systematic review of the literature. *Journal of Data and Information Science*, 2 (2), 1-40.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E. & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62 (7), 1382-1402.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E. & Herrera, F. (2012). SciMAT: A new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63 (8), 1609-1630.

CRED & UNDRR. (2020). The human cost of disasters: An overview of the last 20 years (2000-2019). https://www.preventionweb.net/files/74124_humancostofdisasters20002019reportu.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Cutter, S. L. & Finch, C. (2008). Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105 (7), 2301-2306.

Cutter, S. L. (1996). Vulnerability to environmental hazards. *Progress in Human Geography*, 20 (4), 529-539.

Cutter, S. L., Boruff, B. J. & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84 (2), 242-261.

Cutter, S. L., Emrich, C. T., Gall, M. & Reeves, R. (2018). Flash flood risk and the paradox of urban development. *Natural Hazards Review*, 19 (1), 05017005.

Di Matteo, G., Nardi, P., Grego, S. & Guidi, C. (2018). Bibliometric analysis of climate change vulnerability assessment research. *Environment Systems and Decisions*, 38 (4), 508-516.

Fussel, H. M. & Klein, R. J. T. (2006). Climate change vulnerability assessments: An evolution of conceptual thinking. *Climatic Change*, 75 (3), 301-329.

Füssel, H. M. & Klein, R. J. T. (2006). Climate change vulnerability assessments: An evolution of conceptual thinking. *Climatic Change*, 75 (3), 301-329.

Gaillard, J. C. (2010). Vulnerability, capacity and resilience: Perspectives for climate and development policy. *Journal of International Development*, 22 (2), 218-232.

Hinkel, J. (2011). "Indicators of vulnerability and adaptive capacity": Towards a clarification of the science-policy interface. *Global Environmental Change*, 21 (1), 198-208.

IPCC. (2014). Climate change 2014: Impacts, adaptation and vulnerability. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2023).

Islam, M. M, Chowdhury, M. A. M., Begum, R. A. & Amir, A. A. (2022). A bibliometric analysis on the research trends of climate change effects on economic vulnerability. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (39), 59300-59315.

Johnson, D. P., Stanforth, A., Lulla, V. & Luber, G. (2012). Developing an applied extreme heat vulnerability index utilizing socioeconomic and environmental data. *Applied Geography*, 35, 23-31.

Kadioğlu, M. (2011). *Afet yönetimi beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek*. İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını.

Kelly, P. M. & Adger, W. N. (2000). Theory and practice in assessing vulnerability to climate change and facilitating adaptation. *Climatic Change*, 47 (4), 325-352.

Khalil, G. M. & Crawford, C. A. G. (2015). A bibliometric analysis of US-based research on the behavioral risk factor surveillance system. *American Journal of Preventive Medicine*, 48 (1), 50-57.

Kocarı Gacar, B. & Köymen Keser, İ. (2023). Fonksiyonel veri analizi: Bilim haritalama tekniği ile bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 276-294.

Kurutkan, M. N. & Orhan, F. (2018). *Bilim haritalama, bibliyometrik analiz, sağlık politikası konusunun bilim haritalama teknikleri ile analizi*. İKSAD Yayınları.

Lima, C.O. & Bonetti, J. (2020). Bibliometric analysis of the scientific production on coastal communities' social vulnerability to climate change and to the impact of extreme events. *Natural Hazards*, 102 (3), 1589-1610.

Martinez, M. A., Cobo, M. J., Herrera, M. & Herrera-Viedma, E. (2015). Analyzing the scientific evolution of social work using science mapping. *Research on Social Work Practice*, 25 (2), 257-277.

Meerow, S. & Newell, J. P. (2017). Spatial planning for multifunctional green infrastructure: Growing resilience in Detroit. *Landscape and Urban Planning*, 159, 62-75.

Morrow, B. H. (1999). Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters*, 23 (1), 1-18.

O'Brien, K. & Leichenko, R. M. (2000). Double exposure: Assessing the impacts of climate change within the context of economic globalization. *Global Environmental Change*, 10 (3), 221-232.

O'Keefe, P., Westgate, K. & Wisner, B. (1976). Taking the naturalness out of natural disasters. *Nature*, 260, 566-567.

Paavola, J. & Adger, W. N. (2006). Fair adaptation to climate change. *Ecological Economics*, 56 (4), 594-609.

Poumadère, M., Mays, C., Mer, S. L. & Blong, R. (2005). The 2003 heat wave in France: Dangerous climate change here and now. *Risk Analysis*, 25 (6), 1483-1494.

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25 (4), 348-349.

Rufat, S., Tate, E., Burton, C. G. & Maroof, A. S. (2015). Social vulnerability to floods: Review of case studies and implications for measurement. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 14, 470-486.

Sadioğlu, U. & Ağıralan, E. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. taraflar konferansı (COP25). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11 (Ek Sayı 1), 361-385.

Sarı, M. & Genç, G. (2022). Sağlık hizmetlerinde performans kavramının bibliyometrik analizi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (26), 238-254.

Shao, W., Gardezi, M. & Xian, S. (2018). Examining the effects of objective hurricane risks and community resilience on risk perceptions of hurricanes at the county level in the U.S. Gulf Coast: An innovative approach. *Annals of the American Association of Geographers*, 108 (5), 1389-1405.

Şenbabaoğlu, E. & Parıltı, N. (2019). Tüketici yenilikçiliğinin görsel haritalama tekniğiyle bibliyometrik analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (2), 713-730.

Tabur, A. (2021). Bilim haritalama tekniklerine göre acil bakım. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8 (2), 144-151.

UNDRR. (2023). Disaster. <https://www.undrr.org/terminology/disaster>, (Erişim Tarihi: 08.05.2023).

UN-SPIDER. (2023). Risk and disaster. <https://www.un-spider.org/risks-and-disasters>, (Erişim Tarihi: 08.05.2023).

Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84 (2), 523-538.

Van Raan, A. F. (2006). Statistical properties of bibliometric indicators: Research group indicator distributions and correlations. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57 (3), 408-430.

Van Raan, A. F. (2014). Advances in bibliometric analysis: Research performance assessment and science mapping. In W. Blockmans, L. Engwall & D.

Weaire (Eds.), *Bibliometrics: Use and abuse in the review of research performance* (pp. 17-28). London: Portland Press.

Vogel, C., Moser, S. C., Kasperson, R. E. & Dabelko, G. D. (2007). Linking vulnerability, adaptation, and resilience science to practice: Pathways, players, and partnerships. *Global Environmental Change, 17*, 349-364.

Wang, B., Pan, S. Y., Ke, R. Y., Wang, K. & Wei, Y. M. (2014). An overview of climate change vulnerability: A bibliometric analysis based on web of science database. *Natural Hazards, 74* (3), 1649-1666.

Wei, Y. M., Fan, Y., Lu, C. & Tsai, H. T. (2004). The assessment of vulnerability to natural disasters in China by using the DEA method. *Environmental Impact Assessment Review, 24* (4), 427-439.

WHO. (2016). Protecting health from climate change (fact sheet March 2016). [https://www.who.int/docs/default-source/wpro---documents/hae---regional-forum-\(2016\)/climatechange-factsheet-rfhe.pdf](https://www.who.int/docs/default-source/wpro---documents/hae---regional-forum-(2016)/climatechange-factsheet-rfhe.pdf), (Erişim Tarihi: 16.05.2023).

Zhang, Q., Xue, H. & Tang, H. (2018). Knowledge domain and emerging trends in vulnerability assessment in the context of climate change: A bibliometric analysis (1991-2017). *Knowledge Organization, 45* (6), 467-483.

Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18* (3), 429-472.

Yayın Geliş Tarihi: 25.07.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.09.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1332622>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1530-1553
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ARKEOLOJİDE MALZEME ANALİZİ VE SAHTE ESERLERİN BELİRLENMESİ

Üftade MUŞKARA*

Öz

Arkeolojik sahtecilik, araştırmacıları, koleksiyoncuları veya kamuyu aldatmak amacıyla yapılan sahte eserler, yazıtlar veya diğer arkeolojik materyalleri ifade etmektedir. Sahtecilik, arkeoloji ve sanat tarihi dünyasında uzun süredir devam etmektedir. Sahte eserlerin tespit edilebilmesi arkeologlar, sanat tarihçileri, malzeme bilimcileri, dil bilimciler ve diğer uzmanlar arasındaki iş birliğini içeren çok disiplinli bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu çalışmada eserlerin otantisitesi araştırmalarında uygulanacak malzeme karakterizasyonu ile ilişkili inceleme süreci önerilmektedir. Eserin tanımlanması farklı malzemelerin işlem/üretim zinciri (chaîne opératoire) içerisinde ve arkeolojik bilgi birikimi kapsamında değerlendirilmektedir. Arkeolojik buluntuların bu zincir içinde tanımlanması fiziksel, kimyasal, biçimsel ve estetik özelliklerinin daha iyi sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Çalışmada, taş, pişmiş toprak ve metal hammaddeden yapılan arkeolojik eserlerin işlem zinciri bağlamında incelenmesinde kullanılan malzeme karakterizasyonu yöntemlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca gerçekliği incelenen eserlerin patina tabakasının analizlerinin, bu tabakanın doğal ya da yapay olarak oluşması ile ilgili bilgi verdiği belirtirmiştir. Sonuç olarak arkeolojik buluntuların malzeme analizlerinin detaylı olarak değerlendirilmesinin, sahte eserlerin belirlenmesi sırasında karşılaştırma için veri sağlaması bakımından önemi vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada RGB ve CIE XYZ renk analizi yöntemleri ile gerçek eserlerden elde edilen ölçümler ile oluşturulacak bir veri bankası ileride çok daha kısa zamanda ve az maliyetli olarak ön değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacağı önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sahte eserler, metal, taş, pişmiş toprak, renk analizi, patina.

IDENTIFICATION OF FORGERY IN ARCHAEOLOGY USING MATERIAL ANALYSIS

Abstract

Archaeological forgery refers to forged artifacts, inscriptions, or other archaeological material made with the intent to deceive researchers, collectors, or the public. Forgery has

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Muşkara, Ü. (2023). Arkeolojide malzeme analizi ve sahte eserlerin belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1530-1553.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, TKV Koruma ve Onarım Bölümü, ORCID: 0000-0002-4709-8821, uftade.muskara@kocaeli.edu.tr.

Çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

long existed in the world of archeology and art history. Identifying counterfeit artifacts requires a multidisciplinary approach that includes collaboration between archaeologists, art historians, materials scientists, linguists, and other experts. In this study, a process related to the material characterization to be applied in the research of the authenticity of the works is suggested. The identification of the artifact is evaluated within the chaîne opératoire of various materials. The identification of archaeological finds in this chain provides a better classification of their physical, chemical, formal, and aesthetic features. In the study, material characterization methods used in the analysis of archaeological artifacts made of stone, terracotta, and metal raw materials in the context of the process chain are mentioned. It is also stated that the analysis of the patina layer of the works whose authenticity was examined gives information about the natural or artificial formation of this layer. As a result, the importance of detailed evaluation of material analysis of archaeological finds is emphasized in terms of providing data for comparison during the identification of counterfeit artifacts. In addition, it has been suggested in the study that a database to be created with measurements obtained from real works with RGB and CIE XYZ color analysis methods will allow preliminary evaluation in a much shorter time and with less cost in the future.

Keywords: Forgery, metal, stone, terracotta, color analysis, patina.

GİRİŞ

Arkeolojide eser sahteciliği, arkeolojik eserlerin aldatma veya yanıltma amacıyla yaratılması veya değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Sahtecilik, gerçek eserlerin kopyalarını veya taklitlerini üretmeyi veya günümüzde yapılan objelerin gerçekte olduklarından daha eski, daha nadir veya tarihsel olarak daha önemli görünmelerini sağlayacak şekilde değiştirmeyi kapsamaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde sahte kelimesi “bir şeyin aslına benzetilerek yapılan; çakma, düzme, düzmece; uydurma ve gerçek olmayan, gerçeğe benzetilmiş” olarak açıklanmaktadır (TDK 2023). Bu anlamlar, sahte ve sahteciliğin etik değerlere uygun olmayan davranış biçimlerini yansıtmaktadır. Sahteciliğin yaygın amaçları arasında kazanç ve ayrıcalık elde etme gelmektedir. Günümüzde taklit, kopya, replika, yeniden yapma (reproduction), suret, tıpkıbasım, teksir, imitasyon ve öykünme kelimelerinin hepsi TDK’da bahsedildiği gibi bir şeyin aslına benzetilerek yapılanlara karşılık gelmektedir. Arkeolojide sahtecilik ise özellikle müze ve koleksiyonerleri aldatma ve kazanç elde etmek gayesi ile yapıldığı zaman kanunen suç oluşturmaktadır¹.

Arkeolojide sahte ya da kopya eserler, antik dönemden itibaren bilinmektedir. Shamah Tapınağı kazılarında bulunan ve British Museum koleksiyonunda yer alan bir yazıt, Akad kralı Manishtushu (MÖ 2269-MÖ 2255)

¹Sahte eser, kopya, imitasyon kavramlarıyla ilgili sanat ve arkeoloji disiplinlerindeki yorumlar ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Luigini ve Menchetelli (2021), Arena (2021), Belardi (2021), Chiarenza ve Messina (2021). Kültür varlıklarının koruma ve onarımı sürecinde yapılan uygulamaların orijinallik ve sahtecilik bağlamında değerlendirilmesi ile ilgili bkz. Scott (2016).

tarafından tapınağa bahşedilen hibe ve ayrıcalıkların beyanlarını içermektedir. Ancak yapılan incelemeler bu yazıtın aslında yüzyıllar sonra Sippar rahipliği tarafından kendi faydaları için tasarlanmış bir sahtecilik olduğunu göstermiştir (Museum number 91022, Jones vd. 1990). Günümüze ulaşmamış olan Antik Yunan heykellerinin, Roma Dönemi kopyaları ile bu heykeller hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Arkeolojik sahteciliğin aldatma ve kazanç sağlama amacıyla yaygınlaşması koleksiyonerlik “modasının” başladığı Rönesans Dönemi’nde, 18. ve 19. yüzyıllar itibarıyla gerçekleşmiştir (Polikettri, 2007). Koleksiyonerler ve daha sonraki dönemde müzeler için Yunan ve Roma medeniyetine ait buluntulara sahip olmak bir ayrıcalık olarak görülmekteydi. Bu nedenle ilgi gören buluntuların kopyalarının önemli müzelerce satın alındığı ve sergilendiği bilinmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında (1915-1955) ABD ve Avrupa’da birçok müze, üniversite ve kaçakçılıkla ilgili yasal birimler sahte eserleri geçici sergilerde sergilemiş ve kataloglar düzenlemiştir (Bernard 2020). Müzeler ve üniversiteler tarafından düzenlenen sergiler eğitim amaçlı olup ziyaretçilere sahte eserleri nasıl anlayabileceklerini, şüpheli durumları ve önemli sahtecilik örneklerini göstermektedir. Sahte eserlerin bu formatta sergilenmesi ilerleyen yıllarda da “Forgeries and Deceptive Copies” (British Museum, 1961), “Fakes and Forgeries” (Minneapolis Institute of Fine Arts, 1973), “Fakes, Forgeries and Mysteries” (Detroit, 2010) ve “L’Âge du Faux. L’Authenticité en Archéologie” (Laténium, 2011) gibi örnekler ile devam etmiştir (Bernard 2020).

2018-2023 yılları arasında İtalya Padova Üniversitesi tarafından yürütülen “Memo” (The memory of objects. A multidisciplinary approach to the study, digitisation and valorisation of Greek and South Italian pottery in Veneto / Nesnelerin belleği. Veneto bölgesi Yunan ve Güney İtalya seramiğinin incelenmesi, dijitalleştirilmesi ve değerlendirilmesinde çok disiplinli bir yaklaşım) projesi sahte seramik eserlerin özel koleksiyonlarda ve müzelerdeki yaygınlığı nedeniyle başlamıştır (Salvadori, Baggio & Zamparo, 2021; Salvadori, Baggio & Zamparo, 2022). Proje kapsamında 350’den fazla eserler ya da eser grupları Laboratory of Authentication of Archaeological Heritage (Arkeolojik Mirasın Otantisite Doğrulama Laboratuvarı) eğitim programı içinde 60 lisans ve lisanüstü öğrenciler ile birlikte çalışılarak ve 13 tez kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda incelenen eserlerin % 60’ının sahte olduğu anlaşılmıştır (Salvadori, Baggio ve Zamparo, 2021). Bu sayı arkeolojide sahteciliğin boyutunu göstermektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ülkemizde sahte eserlerin belirlenmesi amacıyla alan uzmanları ile birlikte hazırladığı eğitimler, müze teşhirleri, sergiler ve farklı müzelerden bildirilen sahte eserler bilgilerini ve görselleri ile ilgili bakanlık internet sayfalarında yayımladığı bilgiler aracılığı ile sahteciliği önleme faaliyetlerinde bulunmaktadır (Korkut & Özbek, 2021; Dardeniz Arıkan 2023). Ayrıca, son yıllarda özellikle metal eserler ile ilgili olarak arkeometrik çalışmalar ve

sahteciliği önlemeye yönelik öneriler içeren önemli akademik çalışmalar yapılmaktadır (Aydın, 2013; 2017).

Son yıllarda sahte eser sorunun giderek arttığı gözlemlenmiştir (Polikreti 2007). Muscarella (2000) 1250 adet sahte olduğundan şüphelenilen eserden % 40'nın analizler sonucunda sahte olduğunun tespit edildiği belirtmiş ve 25000 sahte eserin sanat eseri pazarına girdiği ifade etmiştir. Sahte eserlerin birçoğu arkeolojik ve arkeometrik yöntemlerle tespit edilebilmektedir. 1950'li yıllardan itibaren çeşitli analitik teknikler farklı tür hammadeden yapılmış eserlerin orijinalliğinin anlaşılabilmesi için uygulanmaktadır. Ancak J.P. Getty Museum koleksiyonunda bulunan New York kourosu gibi halen gizemini koruyan ve gerçek ya da sahte olduğu henüz tespit edilemeyen eserler bulunmaktadır. Heykel, erken ve geç dönem stil biçimlerinin birlikte kullanılması ve yapıldığı mermerin Thasos adasından gelmesi gibi beklenmedik özelliklere sahip olmasından dolayı sahte olabileceği sorunlarını aklı getirmiştir. New York kourosunu inceleyen arkeolog, sanat tarihçi ve fen bilimciler eserin otantisitesi ile ilgili kesin yargıya varamamışlardır (Frel, 1982; True, 1987; Lapatin, 2000; Vitello, 2010). Bu eserin kimyasal ve mekanik özellikleri açısından orijinal olup olmadığının anlaşılabilmesi için özellikle patina tabakasını tanımlamaya yönelik yeni yöntemler ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Buna karşın New York kourusunun sergilediği anomalinin nedeni hakkında görüş birliğine varılamamış ve 2018 yılında J.P. Getty Museum yönetimi eseri sergiden kaldırma kararı almıştır (Kaplan, 2018).

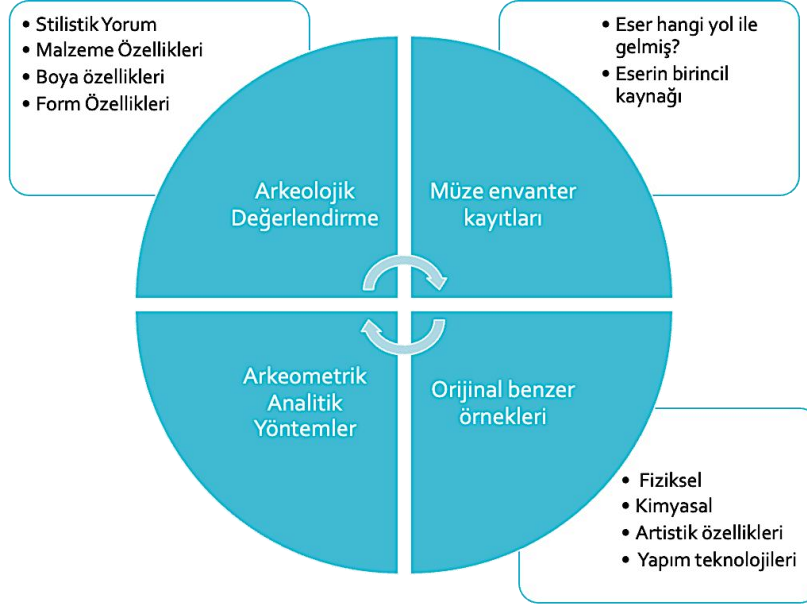
Kültür varlıklarının malzeme analizi arkeometri disiplinin temel çalışma alanlarından birisini oluşturmaktadır. Çeşitli analitik yöntemler kullanılarak yapılan malzeme analizleri iki temel başlıkla açıklanabilmektedir. Birincisi hammadenin karakteristik özelliklerinin belirlenmesi ve ikinci ise yapım sürecinde uygulanan teknolojinin karakteristik özelliklerinin anlaşılması olarak özetlenebilir (Gebhard 2003). Hammadde özellikleri analizleri "parmak izleri" ile hammadde kaynağının tespit edilmesi ve arkeolojik buluntular içinde belirli grupların (yerel vs. ithal vb.) oluşturulması ile ilişkilidir. Üretim faaliyetleri içerisinde kullanılan teknoloji ise belirli toplulukların bilgi ve teknoloji birikimleri ile ilgili bilgi vericidir. Ayrıca kalıntı analizleri özellikle seramik kapların işlevinin ve toplumun sosyal ve ekonomik durumunun anlaşılması için kullanılmaktadır (Evershed 2008).

Arkeolojide işlem/üretim zinciri (chaîne opératoire) terimi, bir eserin üretiminde yer alan eylemler dizisini ifade etmektedir (Sellet 1993; Torres 2002). Geçmişte üretime dahil olan teknolojik süreçleri ve karar verme biçimlerini anlamayı amaçlayan teorik bir çerçevedir. Üretim zinciri yaklaşımı, eserlerin yalnızca son ürün olmadığını, antik dönemde zanaatkarlar tarafından yapılan bir dizi eylem ve seçimin sonucu olduğunu kabul etmektedir. Hammaddelerin elde edilmesinden eserin nihai kullanımına veya imhasına kadar üretimin çeşitli aşamalarını yeniden yapılandırmayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Arkeolojik buluntuların bu zincir içinde tanımlanması fiziksel, kimyasal, biçimsel ve estetik özelliklerinin daha iyi tanımlanmasını ve sınıflandırılmasını sağlamaktadır.

Sahteciliğin tespiti, kopyalama veya eskitme izlerini belirlemek için eserlerin, belgelerin veya diğer kültür varlıklarının sistematik bir biçimde incelenmesini ve analiz edilmesini içermektedir. Bu çalışmanın amacı, malzeme analizleri alanındaki yeni bilimsel ve teknolojik gelişmeler bağlamında sahte eserlerin inceleme sürecini tanımlamaktır. Analizlerde kullanılan kimyasal ve fiziksel yöntemlerin açıklanması bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bunun yerine, kullanılan analizlerin eser ile ilgili hangi bilgiyi verdiği tartışılmıştır. Böylelikle malzeme analizleri ile ilgili yapılan eser karakterizasyonu çalışmaları, farklı ürünlerin/eserlerin üretim zinciri içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca eserler üzerinde zaman içinde oluşan patina tabakasının sahteciliğin belirlenmesindeki önemi aktarılmaktadır. Uygulanması önerilen süreç farklı malzemelere göre ayrıca tanımlanmaktadır. Bu kapsam doğrultusunda sahteciliğin belirlenmesinin arkeologlar, sanat tarihçileri, malzeme bilimcileri, dil bilimciler ve diğer uzmanlar arasındaki iş birliğini içeren çok disiplinli bir yaklaşım gerektirdiğinin anlatılması hedeflenmektedir.

ESERLERİN MALZEME ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Sahte olduğu düşünülen eserlerin arkeolojik buluntularda olduğu gibi değerlendirilmesi ve tanımlanmasında kullanılacak yöntemlerin belirli bir sıralama ile uygulanma gerekmektedir (Şekil 1). Buna göre eser ilk olarak arkeolojide yaygın olarak kullanılan sınıflandırma ve analogi yöntemleri kullanılarak incelenmelidir. Bu tanımlama arkeolojide bilinen diğer gruplar ile karşılaştırılmalı ve benzerlikler ya da farklılıklar belirlenmelidir. Makro gözlemler, malzemenin görünen özelliklerinin belirlenmesini ve sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Eserin stilini, tasarımını ve işçiliğini aynı döneme ve kültüre ait bilinen örneklerle karşılaştırmak, orijinalliğin anlaşılmasında ilk aşamadır. Tutarsızlıklar, anakronistik unsurlar veya tipik kalıplardan ve tekniklerden sapmalar sahteciliğe işaret edebilmektedir.

Şekil 1. Eserin tanımlanma süreci

Ayrıca müzelerin ve koleksiyonerlerin eserleri satın alırken eserin birincil kaynağı ve buluntu durumu ve yeri ile ilgili bilgi edinmeleri eserin gerçekliğini anlamakta önem taşımaktadır. İlk aşamada yapılacak tanımlamada sahte olup olmadığı tam olarak anlaşılabilen ve birincil kaynağına ulaşılamayan eserler arkeometrik analizler ile incelenebilmektedir.

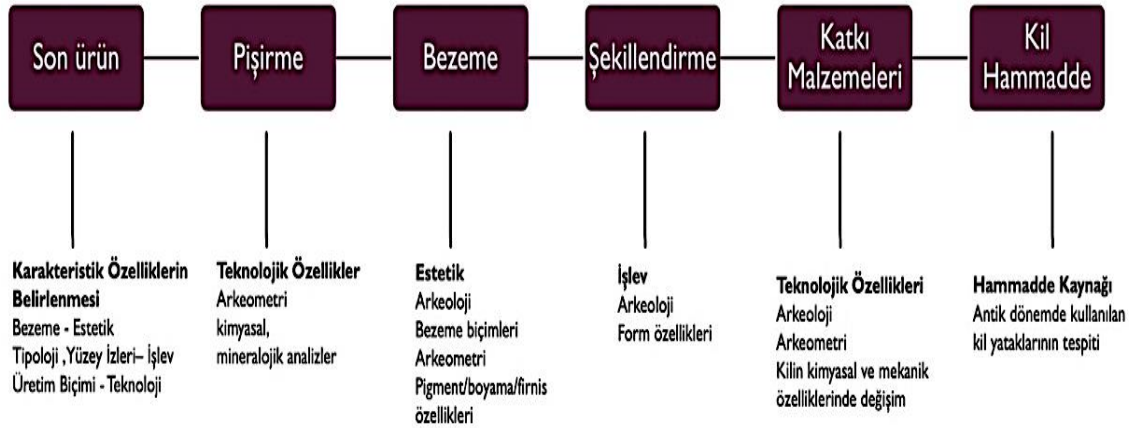
1950’li yıllardan itibaren arkeometri alanının ortaya çıkmasıyla birlikte malzeme karakterizasyonu çalışmaları hammadde özelliklerinin ve teknolojik aşamaların belirlenmesi için kullanılmaktadır. Farklı malzeme türlerine göre ürünler/eserler farklı üretim zinciri süreçleri tanımlanmaktadır. Pişmiş toprak ve metal eserlerin üretim süreci, hammaddenin kimyasal, fiziksel ve mekanik özelliklerinin farklı malzemeler kullanılarak ile değişmesi ve ısı işlem görmesi nedeniyle taş eserlerden ayrılmaktadır. Ayrıca pişmiş toprak kapların formu, hamur özellikleri ve yüzey işlemleri kabın kullanım amacı, kültür ve estetik algıya göre çeşitlilik göstermektedir. Metal buluntuların üretim süreci doğal cevherlerin çıkarılarak ergitilmesi, dökümü ve kullanım amacına uygun olarak farklı yöntemlerle şekillendirilmesi aşamalarını kapsamaktadır. Taş malzeme ise kaynaktan alındıktan sonra fiziksel, kimyasal ve mekanik özelliklerinde çok fazla değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır. Bu nedenle malzeme karakterizasyonu çalışmaları ve üretim zinciri ilişkisi farklı hammadde tiplerine göre açıklanacaktır.

Pişmiş Toprak Eserler

Pişmiş toprak eserlerin üretim zincirinde, son ürünün elde edilmesine kadar geçen süreç hamurun hazırlanması, şekillendirme, bezeme ve pişirme aşamaları ile

ifade edilmektedir (Şekil 2). Pişmiş toprak buluntuların hamurunun hazırlanmasında kullanılan kilin hammadde kaynağının tespit edilmesi, hamurun hazırlanması sırasında katkı malzemeleri ile karıştığı ve ısıl işlem gördüğü için oldukça zor olmaktadır. Ancak bunun yerine, üretim sürecindeki diğer basamakların detaylı olarak tanımlanması belirli üretim gruplarının belirlenmesi ya da sahte eserlerin anlaşılması için önemli veri sağlamaktadır. Hamurun hazırlanmasında kullanılan katkı malzemeleri ile pişirme işlemi pişmiş toprak eserin yapımında toplumun teknolojik bilgi birikimi ile ilgili bilgi vermektedir. Şekillendirme kullanılan form biçimlerini yansıtırken bezeme, stilistik, ikonografik incelemeler ve pigmentlerin kimyasal analizleri ile toplumun estetik beğenilerini yansıtmaktadır.

Şekil 2. Pişmiş toprak malzemenin üretim aşamaları ile bu aşamaları tanımlamak için kullanılan yöntemler

Hamur özellikleri

Hamur rengi ve hamur özelliklerinin belirlenmesinde makro gözlemler ile morfolojik yapıyı anlamak için Taramalı Elektron Mikroskopu ve Enerji Saçınımlı X-ışını Spektroskopisi (SEM-EDX) ve pişirme sıcaklığı ve mineralojik yapıyı tespit etmek için ince kesit ve X-ışınları difraksiyonu (XRD) analizleri seramik çalışmalarında rutin olarak kullanılan ve maliyeti yüksek olmayan yöntemler arasındadır. Bu analizlerin yanı sıra Termogravimetrik ve Diferansiyel Termal analizleri (TG ve DTA) ile organik katkı içeriği, pişirme sıcaklığı, pişirme ortamının şartları, mineral faz değişimleri gibi bilgiler edinilmektedir. Termal analiz yöntemleri diğer spektroskopik yöntemler ile birleştirilerek üretim tekniği ve pişirme süreci ile ilgili daha kapsamlı bir anlayış kazanılmaktadır.

Pişmiş toprak malzemenin rengini belirleyen etmenler kil içeriği, katkı malzemeleri ve pişirme sıcaklığı olarak tanımlanabilir. Arkeolojide, hamurun son rengi belirli grup seramikler için ayırt edici bir karakteristik olarak düşünülmektedir. Ancak, geleneksel olarak Munsell renk kataloğu gibi renk katalogları kullanılarak yapılan renk tanımlamaları, tanımlamayı yapan kişiye ve ortam ışığına bağlı olduğu için öznelidir. Bu nedenle son yıllarda çeşitli renk ölçüm cihazları seramik hamurunun ya da bezemelerin rengini belirlemek için kullanılmaktadır (Akyol ve Aydın, 2016). Ayrıca Zacharias (2018) seramik buluntuları, rengin RGB (Red, Green, Blue), CIELAB (lightness, green-red, blue-yellow) ve HSB (Hue, Saturation, Brightness) bileşenlerini kullanarak element analizleri öncesi sınıflandırılmaya çalışmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, RGB analizi ile kromatik değerlerine göre yapılan sınıflandırma tatmin edici sonuçlar vermiştir (Zacharias, 2018; Liritzis vd., 2020).

Kocaeli Üniversitesi bünyesinde yapılan çalışmalarda ise farklı dönem seramik buluntular RGB ve CIE XYZ tristimulus bileşenlerine göre incelenmiştir². Seramik gruplarında renk analizlerinin ayırt edici özellikleri araştırılmıştır. CIE 1931 XYZ renk alanı olarak da bilinen CIE XYZ tristimulus renk kodu, Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE) tarafından renkleri tanımlamak ve ölçmek için geliştirilmiş standartlaştırılmış bir sistemdir. İnsanın görme biçiminin renkleri algılama sistemine dayanmaktadır. CIE XYZ renk uzayında, renkler üç değer kullanılarak temsil edilir: X, Y ve Z. Bu değerler, belirli bir rengi oluşturmak için gereken üç ana rengin (kırmızı için X, yeşil için Y ve mavi için Z) miktarlarına karşılık gelmektedir. Buna göre rengin X, Y ve Z değerleri, RGB veya spektral veriler olan orijinal renk uzayından matematiksel bir dönüşüm kullanılarak hesaplanmaktadır. CIE XYZ renk alanı, görsel elde etmek ya da görüntülemek için kullanılan cihazdan bağımsız ve algısal olarak tek tip bir renk modeli sağlamak için standart olarak geliştirilmiştir.

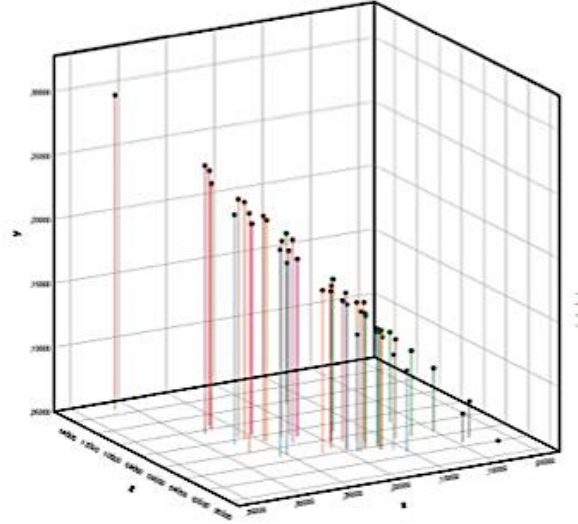
Kromatik değerlerin üçlü dağılım grafiklerinde CIE XYZ renk analizinin belirli gruplar oluşturmakta daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir (Şekil 3). Grupların dışında uç değerde bulunan ve benzer katkı özelliklerine sahip seramik kaplarda bu farklılığın nedenlerinin anlaşılabilmesi için XRD analizleri yapılmıştır (Çomak, 2023). XRD sonuçlarında belirlenen mineralojik özelliklere göre, üçlü dağılım grafiğinde aykırı olarak belirlenen kapların pişirme sıcaklıklarının farklı olduğu anlaşılmıştır.

Bahsedilen bu çalışmalar ile RGB ve CIE XYZ tristimulus renk analizlerinin seramik hamur gruplarını tanımlayan ayırt edici bir özellik olarak kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle sahte eserlerin belirlenmesinde de hamur, firnis, boya ve sır ile ilgili olarak detaylı analizler öncesinde uygulanabilir bir yöntem olarak önerilmektedir. Ayrıca boyalı ya da sırlı seramikler için de yine pigmentleri

² Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2021-2512 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

belirlemek ve pişirme özelliklerini anlamak için Raman Spektroskopisi, pXRF ve SEM-EDX gibi tahribatsız ve yüzey analizi yöntemlerinden yararlanılmaktadır.

Şekil 3. CIE XYZ renk analizine göre oluşturulan üçlü dağılım grafiği

Firnis ve boyama özellikleri

Attika üretimi siyah figür tekniği ile yapılan vazolar antik dönemde geniş bir bölgede kullanım görmüştür. Birçok arkeolojik yerleşimde tabakaların tarihlendirilmesinde bezeme, form ve stilistik özellikleri kullanılarak oluşturulan kronolojiden yararlanılmaktadır. Ayrıca bu vazolar, Antik Yunan sanatını, mitolojisini ve toplumunu anlamak için önem taşıyan bir buluntu grubudur. Günümüzde Attika siyah figürlü vazoları dünyanın dört bir yanındaki müzelerde ve özel koleksiyonlarda sanatsal ve estetik değerleri ile de sergilenmektedir. Bu nedenle en çok sahteciliğe konu olan arkeolojik buluntular arasında yer almaktadır (Szilágyi, 2015; Bernard, 2019; Salvadori vd., 2021).

Son yıllarda Attika üretimi vazoların yapım teknolojilerinin anlaşılmasına yönelik detaylı çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle 6. yüzyıla tarihlendirilen siyah figürlü seramiklerin hamuru, siyah firnis ve kırmızı/beyaz boyaların tahribatsız yöntemler ile üzerine yapılan yüzey analizleri ile siyah firnis ve ek boyaların bileşiminde potansiyel bir kimyasal belirteç belirlenmiştir (Walton vd., 2015; Chaviara ve Aloupi-Siotis, 2016; Muşkara ve Kalaycı, 2021). Buna göre, firnisin Zn (çinko) açısından zenginleşmesi fenomenin, hamurun hazırlanması aşamasında, kilin, Lavrion bölgesinden Zn bileşiği formunda elde edilen bir dağıtıcı madde ile işlenmesi ile ilişkili olabileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ek kırmızı ve beyaz

boyalarda da Zn hamura göre daha yüksek derişimde bulunması, bu elementin hazırlama aşamasında kullanılan bir malzeme ile ilişkili olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Muşkara ve Kalaycı (2021) çalışmasında siyah firnis ve ek boyalardaki zenginleşmenin vazunun ressamını/atölyesini belirlemeye yardım edici bir karakteristik olabileceğini de öne sürmüştür. pXRF (taşınabilir X-ışını flüoresans) yöntemi ile tahribatsız olarak yapılabilecek analizler ile bu belirtecin ölçülmesi sonucunda, sahte olduğu düşünülen eserler, arkeolojik değerlendirmeler ile birlikte kısa zamanda tespit edilebilecektir.

Kullanım izleri

Antik çanak çömlek üzerindeki kullanım izleri, kapların işlevi, amacı ve kültürel bağlamı hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Buluntular üzerindeki kalıntılar, aşınma şekilleri ve kullanım izleri, bu kapların geçmiş toplumlar tarafından nasıl kullanıldığı öğrenmek için çeşitli yöntemlerle incelenmektedir. Eserin sahte olduğunun anlaşılmasında da taklit edilen kullanım izlerinden yararlanılabilmektedir. Arkeolojik buluntularda bazı yaygın kullanım izlerini belirli başlıklara göre sınıflandırabiliriz:

Besin Kalıntıları: Kalıntı izlerinin analizi, kaplarda saklanan veya tüketilen yiyecek ve içecek türlerini ortaya çıkarmaktadır. Organik kalıntı analizi veya lipid analizi gibi kalıntı analiz yöntemleri, bitkilerin, hayvansal ürünlerin veya diğer gıda maddelerinin moleküler kalıntılarını tanımlanmaktadır.

Lekeler: Çanak çömlek kaplarının iç yüzeyindeki lekeler, renk bozulması veya kalıntılar sıvı, yağ veya diğer maddelerin depolanmasında ya da taşınmasında kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 4. Vieugué (2014) tarafından yapılan çalışmada modellenen a) dip izleri b) kulp izleri kapların kullanım biçimiyle ilgili olarak değerlendirilmiştir (Fig. 4 ve 6).

Aşınma Modelleri: Çanak çömlek üzerindeki aşınma modellerini gözlemlemek, kabın nasıl kullanıldığına dair fikir vermektedir. Aşınma izleri analizleri ile ilgili bazı sınırlıklara rağmen, bu tür çalışmalar önemli bir potansiyele sahiptir. Aşınmalar, çömlek içeriğinin işlenmesi hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Diğer yandan çanak çömleğin kullanım ömrü ve kullanım sıklığı ile ilgili veriler sunmaktadır. Vieugué (2014) Bulgaristan'da ele geçen prehistorik kaplar ile ilgili kapsamlı çalışmasında farklı işlev ve aşınma izlerini tanımlamıştır. Çalışmada, diplerdeki izlerin etnografik çalışmalar ışığında daha yoğun kullanım izinin kullanım ömrü ile ilgili olduğu önerilmektedir (Şekil 4a). Kulplar üzerindeki aşınmaların yeri ve biçimi ise kabın belirli bir zaman içinde asılarak kullanıldığını ya da kapağın bağlandığını göstermektedir (Şekil 4b).

Pişme ve İs İzleri: Pişirme veya ısınma faaliyetlerinde kullanılan çanak çömleklerin dış yüzeylerinde pişme ve is izleri bulunabilmektedir. Bu işaretler, açık ateşe maruz kalmanın veya ısı kaynaklarıyla doğrudan temasın kanıtıdır. Bu işaretlerin dağılımı ve yoğunluğuna göre kabın evsel, endüstriyel veya ritüel bağlamlarda kullanımı konusunda değerlendirme yapılmaktadır (Skibo 2013; 2015).

Bahsedilen kullanım, aşınma izlerin ve is izlerinin anlaşılması, gerçek eserlerdeki izlerin yerleri ve yoğunlukları ile karşılaştırılması özellikle kandil gibi buluntu gruplarında sahte eserlerin tespit edilmesinde yararlı olmaktadır.

Taş Eserler

Prehistorik taş alet endüstrisi, mimari ve heykel gibi arkeolojik buluntular obsidiyen, mermer ve bazalt gibi farklı taş malzemeler kullanılarak üretilmiştir. J.P. Getty Museum koleksiyonunda yer alan New York kourosunda olduğu gibi sahteciliği konu olan taş malzeme grubu özellikle mermer heykellerdir. Pişmiş toprak eserlerde olduğu gibi mermer eser grubunun incelenmesinde öncelikle arkeolojik değerlendirme yapılmaktadır. Sahte eserlerin incelenmesinde kullanılan yöntemler taş heykellerin üretim zinciri göz önünde bulundurularak:

- Mermerin hammadde özelliklerinin incelenmesi
- Hammadde kaynağının belirlenmesi
- Yüzey işleme izlerinin analizi
- Boya izlerinin incelenmesi başlıklarında açıklanabilir.

Ancak mermer heykelerde sahtecilik hammadde kaynağı analizleri ya da diğer yüzey incelemelerinde anlaşılabilmesi belirli sınırlılıkları içermektedir. New York kourosundaki arkeometrik analizler bu nedenle başarılı bir biçimde sonuca ulaşamamıştır. Arkeolojik buluntuların hammadde kaynağını ve dolayısıyla üretim atölyelerinin belirlenmesinde olası jeolojik kaynakların homojen bir özellik göstermesi ve kaynak içi varyasyonun kaynaklar arası varyasyondan küçük olması önem taşımaktadır. Örneklemin tüm jeolojik formasyonu homojen olarak temsil

edebilmesi için arkeolojik buluntuların malzemesindeki fosil içeriği gibi özellikler belirleyici olarak kullanılabilir (Muşkara, 2022).

Alet izleri ve üretim teknikleri, heykelerde sahteciliği tespit etmek için kullanılan önemli bir yöntemdir. Orijinal antik heykeller, yüzeyde karakteristik izler bırakan özel araçlar ve teknikler kullanılarak yaratılmıştır. Bu işaretler, keski ve matkap gibi kullanılan aletin türüne bağlı olarak değişmektedir. Aletlerin bıraktığı çizikler, kesikler veya olukların, heykelin dönemi ile tutarlı olması beklenmektedir. Antik heykeller genellikle seçilen zımparalama, aşındırma veya boyama gibi yüzey tekniklerinden kaynaklanan belirli bir yüzey dokusu sergilemektedir. Ayrıca, farklı kültürlerde çeşitli yüzey işleme teknikleri ve stilleri vardır. Belirli bir kültürün tipik yontma yöntemlerine ve stillerine aşinalık, sahteciliğe işaret edebilecek tutarsızlıkları belirlemede önem taşımaktadır. Heykelin detaylarının, konturlarının ve dokusunun dikkatli bir şekilde incelenmesi, kullanılan yontma teknikleri hakkında fikir verebilir (Craddock, 2009). New York kourosunda alet izlerinin ve yüzey işleme tekniklerinin incelenmesi sonucunda izlerin dönemi ile ilgili tutarsızlık oluşturmadığı anlaşılmıştır (Triantis, 1993). Ancak bu veri eserin otantisitesi hakkında kesin bir yargı oluşmasını sağlayamamıştır.

Metal Eserler

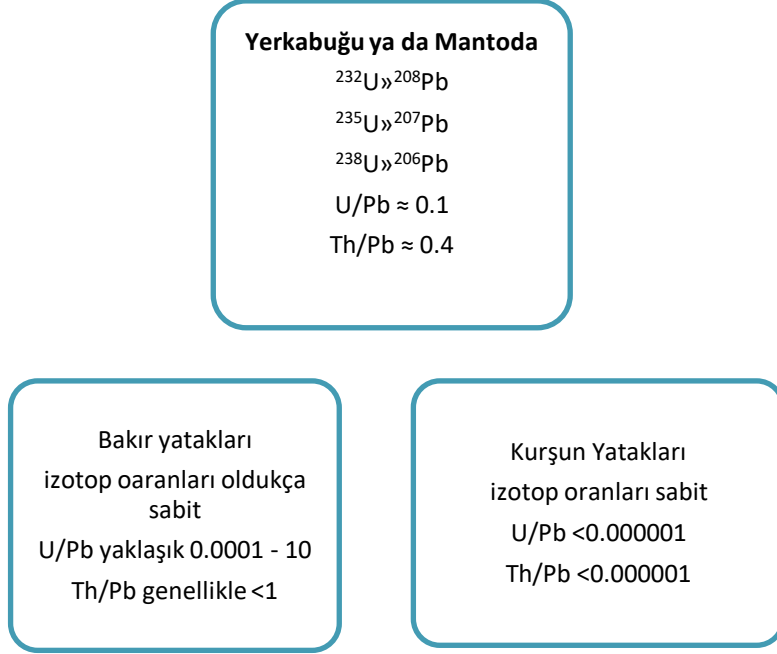
Bronz gibi alaşımlar kullanılarak yapılan objelerin üretim zinciri madencilik, ergitme, yeniden ergitme ve alaşımların elde edilmesi, şekillendirme, tamamlayıcı uygulamalar ve onarımlar dahil olmak üzere çeşitli aşamaları kapsamaktadır. Seramik buluntularda olduğu gibi metal endüstrisinde hammadde başlangıçtaki fiziksel, kimyasal ve mekanik özelliklerini kaybetmektedir. Bu nedenle arkeometalurjik çalışmalarda metal eserlerin tanımlanması belirli zorlukları taşımaktadır.

Hauptmann (2007) üretim zinciri içerisinde madencilik, ergitme ve şekillendirme gibi aşamaların farklı faktörler ile ilgili olduğunu ve bu nedenle her bir aşamanın ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Madencilik faaliyeti cevher yatağının mineralojik ve kimyasal özellikleri ile ilgili iken, ergitme süreci toplumun teknolojik bilgi birikimine ve sosyal yapısına göre değişiklik göstermektedir. Urartu Dönemi buluntularıyla ilgili çalışmaların sonuçlarına göre bronz alaşımdan yapılan eserlerin kalay içerikleri büyük değişiklik göstermektedir. Çeşitli savaş aksesuarları ve diğer bronz eşyalar ile ilgili analizlere göre alaşımdaki kalay içeriğinin % 2'den az ve ile % 10'dan fazla olmak üzere değişen bir skalada farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Çukur & Kuşç, 1989, Ingo vd., 2010, Batmaz vd., 2019; Muşkara vd. 2023). Bu çeşitliliğinin nedeninin teknolojik bir tercih mi olduğu, kullanılan cevhere mi bağlı olduğu ya da metalin yeniden kullanımından mı kaynaklandığı kesin olarak belirlenememiştir. Bu nedenle sahte olduğu düşünülen metal eserin element içeriklerine bakılarak kesin bir yargıda bulunmak çoğu durumda mümkün olmamaktadır.

Metal eserlerin hammadde kaynağından yola çıkarak sahte eserlerin anlaşılması metal üretim zincirinde gerçekleştirilen farklı işlemlerden dolayı belirli sınırlamalar içermektedir. Bu nedenle, Pb izotop analizi gibi radyojenik analizlerden yararlanılmaktadır. Ur (Uranyum) ve Th (Thoryum) gibi radyoaktif elementlerin bozulma serisi ile Pb izotopları, ^{206}Pb , ^{207}Pb ve ^{208}Pb , oluşmaktadır. Pb elementinin bir diğer izotopu olan ^{204}Pb ise radyoaktif bozulma ile oluşmaz. Bu nedenle ^{204}Pb izotopunun diğer izotoplara oranı zaman içinde ve jeolojik oluşuma göre değişiklik göstermektedir.

Altın gibi metallerde ya da sikke gibi eserlerde ise element analizleri sahte eserlerin tespit edilmesinde daha belirgin sonuçlar vermektedir. Uşak Müzesi'nde sergilenmekte olan altın denizati eser 2005 yılında sahtesiyle değiştirilerek çalınmış ve 2012 yılında Almanya'da bulunmuştur. Bulunan eserin orijinal olup olmadığını belgelemek için pXRF yöntemi kullanılarak element analizleri yapılmıştır (Aydın, 2017). Ölçüm sonuçları Uşak Müzesi'nde Bulunan Sahte Kanatlı Denizati ve Toptepe ile çağdaşı tümülüslerden bulunan diğer Lidya Dönemi eserlerle karşılaştırılmıştır. Buna göre Almanya'da bulunan eserin orijinal olduğu anlaşılmıştır (Aydın, 2017). Sikkeler sahteciliğe en çok konu olan metal eserler arasında bulunmaktadır. Makro gözlemler ve ağırlığın ölçülmesi ile anlaşılamayan sahtecilik olasılığı tahribatsız ve taşınabilir yöntemlerle element içeriği ve oranları bakımından incelenmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi gümüş sikkeleri ile yapılan çalışmada, özellikle Pb (kurşun) oranının sahte eseri tespit etmekte belirleyici olduğu anlaşılmıştır (Aydın, 2013).

Şekil 5. Pb izotop oranı çalışmalarında kullanılan genel prensip (Pernicka, 2014: Fig. 11.3'ten üretilmiştir).

Metal eserin Pb izotop oranı, potansiyel eşleşmeleri belirlemek için bilinen jeolojik kaynaklarla karşılaştırılmaktadır. Jeolojik bölgeler, jeolojik geçmişleri ve cevher oluşumlarındaki farklılıklar nedeniyle farklı izotopik imzalara sahiptir (Şekil 5). Pb izotop oranı metalin, elde edilmesinden üretilmesine kadar geçen süreç içinde uygulanan işlemlerden kaynaklanan fiziksel ve kimyasal değişimlerden etkilenmemektedir. Bu nedenle kurşun, bakır, bronz gibi malzemelerin hammadde kaynağının belirlenmesi çalışmalarında kullanılmaktadır. Urartu metal eserlerinin Pb izotop analizleri, eserlerin yapımında kullanılan bakırın daha bilinen Ergani ya da Keban kaynakları yerine Toros, Pontid, Kafkas ve olasılıkla Umman kökenliği olduğunu göstermiştir (Batmaz vd. 2019). Ayrıca çalışılan örneklerin bir kısmı da Kıbrıs bakır cevherleri ile benzerlik göstermiştir. Bu bilgi bize Urartu sahte eserlerini belirlemek için belirli bir bilgi sağlamaktadır. Ancak, belirli durumlarda sahte eserlerin yine antik dönem diğer metal eserlerin yeniden eritilmesi ile üretildiğini de değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle element analizleri ya da Pb izotop analizleri sonuçlarının tek başına sahte eserlerin tespit edilmesinde yeterli değildir.

Metalografik analizler, arkeolojide metal eserlerin mikro yapısını ve bileşimini incelemek için kullanılan önemli bir tekniktir. Metal numunelerin parlatılmış kesitlerinin mikroskop altında incelenmesini içermektedir. Bu yöntem ile arkeolojik buluntuların üretimi sırasında kullanılan döküm, sıcak veya soğuk dövme gibi farklı metal işleme teknikleri anlaşılabilir. Metalin bir alaşım olduğu durumlarda, metalografi çeşitli bileşenlerin tanımlanmasına yardımcı olabilmektedir. Böylelikle buluntunun üretildiği toplumun teknolojik ilerlemesi ve metalürjik bilgi birikimi ile ilgili veri elde edilmektedir. Ayanis Kalesi'nden ele

geçen Urartu Dönemi sadak ve kalkan örneklerin metalografik analizleri kalkanın yapımında soğuk işleme sırasında daha yoğun bir deformasyon oluştuğunu göstermektedir (Muşkara vd. 2023). Urartu eserleriyle ilgili ileride yapılacak detaylı analizler ile bu durumun ayırt edici bir özellik olarak kullanılıp kullanılmayacağını anlaşılacaktır. Böyle bir özellik sahte eserlerin incelenmesi sırasında da değerlendirme kriteri olarak kullanılabilir.

PATINA ANALİZLERİ

Patina, çeşitli arkeolojik malzemeler üzerinde zamanla doğal olarak oluşan yüzey renk değişikliği, korozyon veya eskime anlamına gelmektedir. Gerçek eserler genellikle uzun bir süre boyunca doğal süreçlerle gelişen karakteristik bir patina sergilemektedir. Doğal süreçlerle oluşmuş patina, oksidasyon, ayrışma, kabuklanma veya birikmiş katmanlarını içerebilmektedir. Sahte olduğu düşünülen nesnenin patinasını, benzer toprak özelliklerine sahip bölgelerden ele geçmiş ve benzer malzeme ile üretilmiş orijinal eserlerin patinasının renk, doku veya kompozisyon gibi özellikleri ile karşılaştırmak, gerçek patina ile sahtecilikle ilişkilendirilebilecek yapay olarak oluşturulmuş patina arasında ayırım yapmaya yardımcı olmaktadır. Genellikle sahte patina eskitme yöntemi ile uygulanmış ve yüzeyde daha homojen bir dağılım gösteren dokuya sahip olmaktadır (Şekil 6).

Patina oluşumu gömü ortamının değişkenleri ile ilgili (dışsal) ve malzeme içeriği, imalat ve yüzey bitirme işlemleri gibi nesne ilişkili (içsel) faktörlere bağlıdır (Manti & Watkinson 2022). Toprak altındaki eseri çevreleyen toprağın veya tortunun bileşimi, bitkisel ve hayvansal aktiviteler ve nem özelliği patina oluşumunu etkileyebilmektedir. Toprakta demir oksitler veya karbonatlar gibi belirli minerallerin varlığı, eserin malzemesi ile etkileşime girebilme ve yüzeyde bir patina tabakasının oluşturabilmektedir. Farklı gömü koşulları, farklı kimyasal reaksiyonlara neden olabilir ve bu nedenle patinanın renk ve dokusunda çeşitlilik oluşabilmektedir.

Şekil 6. Pişmiş toprak, taş ve metal malzemeden yapılmış sahte eserlerde görülen patina (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

James Mellaart tarafından yürütülen Hacılar höyüğü kazılarında ele geçen ve Neolitik Döneme tarihlendirilen boyalı kaplar ve figürünler taşıdıkları arkeolojik ve estetik değerler nedeniyle oldukça ilgi çekicidir. Mellaart'ın kazılarında bulunan parçaların yanı sıra kısa bir süre sonra uluslararası sanat piyasasında ve müzayedelerde Hacılar tipi kap kaçak ve figürünler satışa sunulmuştur. British Museum gibi birçok büyük müze tarafından satın alınıp koleksiyonlarına eklenmiştir. Ancak piyasada dolaşımda olan eserlerin çok çeşitli form ve biçimde olmaları ve bilimsel kazıdan elde edilenlere göre genel olarak daha iyi durumda bulunmaları bilim dünyasında ve müze yetkililerinde şüpheyi neden olmuştur.

Böylelikle, British Musuem, Ashmolean Museum ve Metropolitan Museum koleksiyonlarında bulunan 68 eser Martin Jim Aitken vd. (1971) tarafından incelenmiştir. Termolüminesans analizleri sonucunda eserlerin çoğunun sahte olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, patinaların gerçekliğini test etmek için yüzeye HNO₃ (nitrik asit) uygulanmış ve bu basit test ile patinanın da sert bir kalsit tabakası olmadığı anlaşılmıştır (Craddock, 2009). Refik Duru'nun Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar başlıklı kitabında Hacılar köyü halkı tarafından yapılan kaçak kazılar ve buluntuların yurtdışında satılmasından bahsedilmiştir. Ayrıca yine Hacılar Köyü'nden bazı kişilerin ürettikleri sahte eserleri önemli müzelere ve koleksiyonlara nasıl sattıkları anlatılmıştır (Duru 2010; Çongur 2022).

İlk olarak 19. yüzyılın sonlarında kaçak kazılar sırasında bulunan ve Tanagra olarak bilinen Hellenistik Dönem pişmiş toprak figürinler stilleri ve estetik özelliklerinden dolayı müzeler ve koleksiyoneler tarafından yoğun talep görmüştür. Bu yoğun talep sahte eserlerin hızla piyasaya girmesine neden olmuştur. Sahte Tanagra figürinleri üç farklı biçimde, çağdaş sanatçılar tarafından farklı bir yorumla, antik ya da modern kalıplar kullanılarak ve gerçek figürin parçalarının bir araya getirilmesi ile yapılmıştır (Zink & Porto, 2005). İtalya'da kaçaklığı önleme ve kültürel mirasın korunması ile ilgili bir birim olan Cosenza Carabinieri tarafından ele geçirilmiş olan iki Tanagra figürini malzemesi mineralojik, petrograik analizler ve termolüminesans yöntemi ile incelenmiştir. Bu analiz sonuçlarının yanı sıra patina dokusu da gözlemlenmiş ve eserlerden birinin sahte olduğu anlaşılmıştır (Ricca vd., 2022).

Patina oluşumları, Getty kourosu ya da Kyklad figürinleri gibi mermer eserlerin de sahte olup olmadığını anlamak için önem taşımaktadır. Mermer diğer malzemelere göre toprak altı ya da atmosferik şartlara daha dayanıklı bir yapıdadır. Bu nedenle oluşan patina tabakası genellikle makro gözlemlerle tespit edilememektedir. Orijinalliği ile ilgili tartışmalar olan New York kourosunun analizlerini yapmak üzere 1984 yılında davet edilen Stanley V. Margolis yılında mermerin bozulma durumunu araştırmıştır (1989). Optik mikroskop, elektron mikroskopu, elektron mikroprob, XRD ve XRF ile yapılan incelemeler sonucunda, heykelin kalsitik mermere göre (CaCO₃) daha nadir olan dolomitik mermer (CaMg(CO₃)₂) kullanılarak yapıldığı anlaşılmıştır. Heykelin iyi durumda korunmasının nedeninin bu tip mermerin bozulmaya daha dayanıklı olmasıyla ilişkili bulunmuştur. Hammaddenin kaynağı araştırması ise kararlı izotop, ¹⁸O/¹⁶O ve ¹³C/¹²C, analizleri ile yürütülmüştür. Buna göre tarihi kaynaklara ve arkeolojik bilgiye uygun bir biçimde heykelin Thasos adasında bulunan Cape Vathy ocaklarından alınan dolomitik mermerden yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Optik mikroskop ile yapılan incelemede kourosun yüzeyinde, demir oksit (Fe₂O₃) ve kil mineralleri ile magnezyum oksit (MgO) kabuklanmalarının gerçek eserlerdekine benzer yapıda olduğu gözlemlenmiştir. Elektron mikroprobu ölçümlerinde ise bozulma yüzeyinin 10-50 mikron kalınlığında kalsit tabakasından oluştuğu anlaşılmıştır. Gözlemlenen bu kalsit tabakasının dolomitin zaman içinde

kalsit mineraline dönüşmesiyle oluştuğu ve bunun doğal yollarla meydana geldiği sonucuna varılmıştır. Margolis'e (1989) göre bu tür bir bozulmanın yapay olarak taklit edilmesi çok zordur. Kalsit tabakasının kararlı izotop analizleri de mermerin iç kısmından alınan örneklerin analiz sonuçları ile eşleşmektedir. Bu nedenle de New York kourosunun gerçek olduğu öne sürülmüştür. Patinadan yola çıkarak yapılan çalışmalar arasında J.P. Getty'de bulunan ve Skopas'a atfedilen Athena Alea tapınağı batı alınlığında bulunan Achilleus heykeli başı ile benzerlik gösteren eser ile Richmond Virginia Museum of Arts koleksiyonunda yer alan bir Kyklad figürini yer almaktadır. Ancak Doehne tarafından tekrar incelenen New York kourosunun yüzey patinasında daha önce kimyasal analizle saptanan kalsit tabakasının aslında vevellit (whewellite, $\text{CaC}_2\text{O}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$) mineralinden kaynaklandığı bulunmuştur (Polikreti, 2007). Vevellit mineralinin atmosferik ortamda ve biyolojik faaliyetlerle mermer yüzeylerde oluştuğu bilinmekle birlikte toprak altındaki mekanizması ile ilgili çok fazla bir veri bulunmamaktadır (Polikreti, 2007). New York kourosunda tespit edilen bu tabakanın, antik heykellerde genellikle görünen benzer patinalara göre çok daha homojen bir yapıda olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu tip patinanın oluşumuyla ilişkili olabilecek liken asitleri, sporlar, hif ya da polisakkarit bileşikleri gibi organik kalıntılara da rastlanmamıştır. Bu nedenle patinanın sahte olduğu şüphesi devam etmektedir. Araştırmalar arkeolojik eserlerde kullanılan mermerin bozulma ve patinanın oluşma sürecinin daha iyi incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Mermer eserlerin patinalarının rutin olarak analiz edilmesi gerektiği ve böylece bir veri bankası oluşturulması önerilmektedir (Polikreti, 2007).

Metal eserlerde oluşan korozyon tabakasıyla ilgili çalışmalar genellikle eserlerin kimyasal analizleri ve koruma ve onarım çalışmalarıyla ilgili olarak yürütülmektedir. Bronz gibi malzemelerin korozyon süreçleri ile ilişkili detaylı araştırmalar metallerde patina tabakasının oluşum mekanizmasıyla ilgili bilgi sağlamaktadır (Orfanou & Rehren, 2015, Oudbashi vd., 2016, Nørgaard, 2017). Tuzlu su veya ait banyosu, atmosferik şartlara maruz bırakma, elektrokimyasal metotlar ya da gömme gibi farklı yöntemler ile metal yüzeylerde yapay korozyon tabakası oluşturulmaktadır (Craddock & LaNiece, 1995). Bu tabakaların kimyasal ve morfolojik özelliklerinin incelenmesi gerçek ya da yapay oldukları konusunda bilgi vericidir. Metal eserde bulunan hasar, aşınma veya korozyonun analizinde metalografik yöntemlerden de yararlanılmaktadır. Eserin incelenen bölümündeki mikro yapının incelenmesi, bozulmanın nedenini ve boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kalay (Sn) izotop analizleri de uzun bir süreçte oluşan gerçek patina tabakası ile yapay olarak oluşturulmuş patina arasındaki farkı anlamaya yardımcı olmaktadır (Nickel vd., 2012).

Nebra Gökyüzü Diski ismiyle bilinen buluntu, tipolojik analizler ve beraber ele geçen buluntuların C^{14} yöntemi ile Bronz Dönemi (MÖ 1600) yıllarına tarihlendirilen buluntu bilinen en eski ve astronomik olarak doğru gökyüzü tasviri olarak kabul edilmekteydi. Kimyasal analizlere göre diğer eser elementlerle birlikte % 96.5 bakır ve % 2.6 kalay alaşımından yapılmıştır. Ancak yasa dışı kazılar yoluyla bulunması nedeniyle orijinalliği tartışma konusu olan eserin kalay izotop yöntemi ile

analizleri 2012 yılında yapılmıştır. Eserin kopyasının yapay olarak korozyon sürecine tabi tutulması ile alınan ve eserden alınan örnekler incelenmiş ve eserin patinasının doğal yollarla oluştuğu dolayısıyla eserin gerçek olduğu sonucuna varılmıştır (Nickel vd., 2012).

2020 yılında yürütülen bir başka çalışmada ise eserin tarihlendirilmesi ve gerçekliğinin değerlendirilmesi için farklı bir yaklaşım geliştirmiştir (Gebhard & Krause, 2020). Buna göre kaçak kazıda bulunan disk beraber bulunduğu belirtilen diğer eserlerle birlikte değerlendirilmiştir. Buluntu yeri olarak belirtilen alanı ile ilgili kontekst ve toprak analizleri yapılmıştır. Ayrıca disk arkeolojik tipoloji ve stil özellikleri ile ikonografik ve astronomik bilgiye göre tekrar değerlendirilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre beraber bulunduğu söylenen eserlerin aynı kontekstten gelmediği ve diskin aslında Demir Dönemine tarihlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu çalışma Pernicka vd. (2020) tarafından yüzeysel olması ve yapılan birçok bilimsel çalışmayı değerlendirmeye dahil etmemesi nedeniyle eleştirilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Arkeolojik buluntuların belgelenmesi ve değerlendirilmesi eserlerin form, işlev, estetik, stil özellikleri ile yapım teknolojisi ve hammadde çeşitliliği ile ilişkili fiziksel ve kimyasal özelliklerinin tanımlanmasını kapsamaktadır. Ele geçen maddi buluntuların yorumlanmasında üretim zinciri sürecindeki hammaddenin kaynaktan elde edilmesi, üretim, kullanım ve kullanım dışı kalma aşamaları ile ilgili soruların/sorunların iyi belirlenmesi malzeme karakterizasyonu çalışmalarının önemini arttırmaktadır.

Yurtdışında olduğu gibi ülkemizde de suça konu olan sahte eser kaçakçılığı ve sahte eserlerin tespit edilmesi kapsamlı bir bilgi birikimi ve bilgi paylaşımını gerektirmektedir. Bu çalışmada, farklı seramik, taş ve metal malzemelerin malzeme analizleri sonucunda elde edilen verilerin üretim zinciri sürecinde ilgili aşamalar bağlamında değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu doğrultuda sahte eserlerin tespitinde eser inceleme sürecinde analiz yöntemlerinin de hammadde özellikleri, yapımın teknolojisi, form, stil ve işlev kriterlerini tanımlayacak biçimde uygulanması önem taşımaktadır. Analiz süreci benzer şekilde tanımlanmış çalışmalar ile orijinal ve sahte eserlerden elde edilen veriler ileride yapılacak çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır.

Pişmiş toprak ve metal buluntuların hammadde kaynağına göre kökeninin anlaşılması belirli analitik zorlukları ve sınırlılıkları içermektedir. Bu nedenle çalışmada önerilen RGB ve CIE XYZ renk analizi yöntemleri ile gerçek eserlerden oluşturulacak bir veri bankası ileride çok daha kısa zamanda ve az maliyetli olarak ön değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Kullanım dışı kalma ve sonrasında meydana gelen patina tabakası ile ilgili malzeme karakterizasyonu çalışmaları da gerçekliği incelenen eserlerin patina

tabakasının analizleri bu tabakanın doğal ya da yapay olarak oluşması ile ilgili bilgi vermektedir. Bu yöntem, taş, metal ya da seramik gibi farklı malzemelerin değerlendirilmesinde özellikle önem taşımaktadır. Hammadde özellikleri ve yapım teknolojisi ile ilgili bilgiler sahte eserlerin üretimi sırasında taklit edilebilirken, doğal patina oluşumlarının kopyalanması araştırmacılar tarafından farklı yöntemlerle anlaşılabilir.

Sahteciliğin belirlenmesinin arkeologlar, sanat tarihçileri, malzeme bilimcileri, dilbilimciler ve diğer uzmanlar arasındaki iş birliğini içeren çok disiplinli bir yaklaşım gerektirmektedir. Sahte olduğundan şüphelenilen durumlarda, doğru değerlendirmeyi sağlamak ve arkeolojik bilginin bütünlüğünü korumak için eserin bu tür bir yaklaşım ile değerlendirilmesi önemlidir. Gerçek ya da sahte eserin üretilmesinden kullanımına kadar geçen tüm süreçlerin belirli izler bıraktığını bilerek incelemeler bu aşamaları kapsayacak şekilde yürütülmelidir. Ülkemizde sahte eserler gibi eser kaçakçılığı da büyük bir sorundur. Yurtdışına kaçırılan birçok eser ile ilgili T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca çalışmalar yapılmış ve dava süreçleri sonucunda bu eserler başarıyla geri kazanılmıştır. Sahte eserlerin tespiti için önerilen tanımlama süreci kaçırılan eserlerin Türkiye'den gittiğine dair kanıtlar oluşturmak içinde yararlı olacaktır.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aitken, M.J., Moorey, P.R.S., Ucko, P.J. (1971). "The authenticity of vessels and figurines in the Hacilar style". *Archaeometry*, 13 (2): 89-141.

Akyol, A.A., Aydın, M. (2016). "Olba kazısı seramik buluntuları arkeometrik analizleri". *Seleucia*, 6: 402-431.

Aydın, M. (2013). "Authenticity of Roman Imperial Age Silver Coins Using Non-Destructive Archaeometric Techniques". Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aydın, M. (2017). "Çalman Orijinal Altın "Kanatlı Denizatı (Hippocampus)"nın Taşınabilir X-Işını Floresans Spektrometresi Yöntemiyle Türkiye'ye İade Edilmesinin Sağlanması". *TÜBA-AR*, 20: 147-157.

Batmaz, A., Lehner, J.W. and Dardeniz, G., (2019). "Long-distance interaction in Urartu?: Provenance and composition of copper alloys from Ayanis, Turkey". *Archaeometry*, 61 (2): 406-422.

Bernard, E. (2019). "Serial forger? The Pseudo-Apulian Vases in the Marchetti Collection in Padua". *Antenor Quadern*: 145-163.

Bernard, E. (2020). Art and Archaeological Fakes on Display: Forty Years of Temporary Exhibitions (1915-1955). *Il Capitale Culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage*, (22), 275-314.

Chaviara A, Aloupi-Siotis E. (2016). "The story of a soil that became a glaze: Chemical and microscopic fingerprints on the Attic vases". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 7: 510-518.

Craddock, P., La Niece, S., (1995), The black bronzes of Egypt. In *Proceedings of the 1 st Int. Conf. on Ancient Egyptian Mining and Metallurgy and Conservation of Metallic Artifact*: 10-12.

Craddock, P. (2009). *Scientific investigation of copies, fakes and forgeries*. London: Routledge.

Çomak, K.K. (2023). Eskişehir Kalesi Bizans Seramikleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Kocaeli.

Congur, F (2022). "Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar" adlı eserin değerlendirilmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 359–363.

Çukur, A., Kuş, S. (1989). "Development of bronze production technologies in Anatolia". *Journal of archaeological science*, 16 (3): 225-231.

Dardeniz Arıkan, G. (2023). "Fake, Forgery, and Authenticity in Archaeology: Archaeological Science in Practice," *2nd Slovenia-Turkey Bilateral Colloquium Project on The Comparison of Slovenian and Turkish Laws on The Mechanisms of The Settlement of Arts And Cultural Property Disputes and with The Cooperation of The Faculty of Humanities- UNESCO Chair of Interpretation and Education for Enhancing Integrated Heritage Approaches*, Ljubljana, Slovenia, pp.11.

Duru, R. (2010). *Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü Hacılar*. İstanbul: Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Evershed, R. P. (2008). "Organic residue analysis in archaeology: the archaeological biomarker revolution". *Archaeometry*, 50 (6), 895-924.

Frel, J. (1982). "Notes on Some Archaic Attic Sculpture". *The J. Paul Getty Museum Journal*, 10: 95-104.

Gebhard, R. (2003). "Material analysis in archaeology". *Hyperfine Interactions*, 150 (1-4), 1-5.

Gebhard, R. Krause, R. (2020). "Critical comments on the find complex of the so-called Nebra Sky Disk". *Archäologische Informationen*, 43: 325-346.

Hauptmann, A. (2007). *The archaeometallurgy of copper: evidence from Faynan, Jordan*. Berlin, Heidelberg: Springer.

Ingo, G.M., Çilingiroğlu, A., Faraldi, F., Riccucci, C., Casaletto, M.P., Erdem, A. Batmaz, A. (2010). "The bronze shields found at the Ayanis fortress (Van region, Turkey): manufacturing techniques and corrosion phenomena". *Applied Physics A*, 100: 793-800

Kaplan, I. (2018). "The Getty Kouros was removed from view at the museum after it was officially deemed to be a forgery", *The New York Times*, Apr 16, 2018. (<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-getty-kouros-removed-view-museum-officially-deemed-forgery>).

Korkut, T., Özbek, G. (2021). "Mardin Müzesi'nin Çağdaş Müzecilik Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi". *Artuklu Akademi*, 8 (1): 157-184.

Lapatin, K. D. (2000). "Proof?: The Case of the Getty Kouros". *Source: Notes in the History of Art*, 20 (1): 43-53.

Liritzis, I., Xanthopoulou, V., Palamara, E., Papageorgiou, I., Iliopoulos, I., Zacharias, N., Vafiadou, A. and Karydas, A.G. (2020). "Characterization and provenance of ceramic artifacts and local clays from Late Mycenaean Kastrouli (Greece) by means of p-XRF screening and statistical analysis". *Journal of Cultural Heritage*, 46: 61-81.

Jones, M., Craddock, P. T., Barker, N. (1990). *Fake?: The art of deception*. University of California Press.

Manti, P. Watkinson, D., (2022). "Corrosion phenomena and patina on archaeological low-tin wrought bronzes: New data". *Journal of Cultural Heritage*, 55: 158-170.

Margolis, S.V. (1989). "Authenticating ancient marble sculpture". *Scientific American*, 260 (6): 104-111.

Muscarella, O. W. (2000). *The lie became great: The forgery of ancient Near Eastern cultures* (Vol. 1). Brill.

Muşkara, Ü., Kalaycı, K. (2021). "The feasibility of PXRF for discriminating attic black-figure painters using pigment analysis". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 21 (1): 237-255.

Muşkara, Ü. (2022). "Emecik'teki Apollon Kutsal Alanı'nda Bulunan Kireçtaşı Adak Heykelcikleri Üzerine Arkeometrik Çalışmalar". *Emecik'teki Apollon Kutsal Alanı Arkeolojik Araştırmalar (1998-2006)*: 233-244.

Muşkara, Ü., Aras, O. Işıklı, M. (2023). "Chemical analyses of Urartian bronze objects from the Ayanis fortress". *Journal Archaeological Science: Reports*, 49: 104018.

Nickel, D., Haustein, M., Lampke, T. Pernicka, E., (2012). "Identification of forgeries by measuring tin isotopes in corroded bronze objects". *Archaeometry*, 54 (1): 167-174.

Nørgaard, H.W. (2017). "Portable XRF on prehistoric bronze artefacts: Limitations and use for the detection of Bronze Age metal workshops". *Open Archaeology*, 3 (1): 101-122.

Orfanou, V., Rehren, T. (2015). "A (not so) dangerous method: pXRF vs. EPMA-WDS analyses of copper-based artefacts". *Archaeological and Anthropological Sciences*, 7: 387-397.

Oudbashi, O., Hasanpour, A., Davami, P. (2016). "Investigation on corrosion stratigraphy and morphology in some Iron Age bronze alloys vessels by OM, XRD and SEM-EDS methods". *Applied Physics A*, 122: 1-11.

Pernicka, E. (2014). *Provenance determination of archaeological metal objects*. New York: Springer.

Pernicka, E., Adam, J., Borg, G., Brüggmann, G., Bunnefeld, J.H., Kainz, W., Klamm, M., Koiki, T., Meller, H., Schwarz, R., Stöllner, T. (2020). "Why the Nebra Sky Disc Dates to the Early Bronze Age. An Overview of the Interdisciplinary Results". *Archaeologia Austriaca*, 104: .89-122.

Polikreti, K. (2007). "Detection of ancient marble forgery: techniques and limitations". *Archaeometry*, 49 (4): 603-619.

Ricca, M., Albanese, M.P., Alberghina, M.F., Schiavone, S., La Russa, M.F., Taliano Grasso, A., Randazzo, L. (2022). "Archaeometric Study of Two Tanagra Type Statuettes of Unknown Provenance to Support Forensic Study". *Heritage*, 5 (2): 849-859.

Salvadori, M., Baggio, M., Zamparo, L. (2021). "The "MemO" Project: the Study, Digitalisation and Value Enhancement of Greek and South-Italian Pottery in Veneto". *The Issue of Forgery. img journal*, 4: 342-363.

Salvadori, M., Baggio, M., Zamparo, L. (2022). "The Anthropology of Forgery: New Themes for the Contemporary Archaeologist". *Studies in Conservation*, 67 (1-2), 57-62.

Sellet, F. (1993). "Chaîne opératoire; the concept and its applications". *Lithic technology*, 18 (1-2), 106-112.

Skibo, J.M. (2013). Understanding Pottery Function. In: *Understanding Pottery Function. Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique*. Springer, New York, NY.

Skibo, J. (2015). Pottery Use-Alteration Analysis. In: Marreiros, J., Gibaja Bao, J., Ferreira Bicho, N. (eds) *Use-Wear and Residue Analysis in Archaeology. Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique*. Springer, Cham.

Szilágyi, J.G. (2015). "10 Wisest is Time: Ancient Vase Forgeries". In *Manufacturing a Past for the Present*: 171-223.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44718/sahte-eserler--gunumuz-yapimi-objeler.html>.

TDK (2023). <https://sozluk.gov.tr/>.

Torres, M. M. (2002). "Chaîne Opératoire: the concept and its applications within the study of technology". *Gallaecia: revista de arqueoloxía e antigüidade*, (21), 29-44.

Triantis, S. (1993). "Technical and Artistic Deficiencies of the Getty Kouros". In Goulandrē, H.N.P. ve Technēs, M.K. (eds.), *The Getty Kouros Colloquium: Athens, 25–27 May 1992*. Athens: Getty Publications.

True, M. (1987). "A kouros at the Getty Museum.". *The Burlington Magazine*, 129: 3-11.

Vieugué, J. (2014). "Use-wear analysis of prehistoric pottery: methodological contributions from the study of the earliest ceramic vessels in Bulgaria (6100–5500 BC)". *Journal of Archaeological Science*, 41: .622-630.

Vitello, M. (2010). "The Getty Kouros Mystery". *Journal of Art Crime*, 3: 25.

Walton, M., Trentelman, K., Cianchetta, I., Maish, J., Saunders, D., Foran, B., Mehta, A. (2015). "Zn in Athenian black gloss ceramic slips: a trace element marker for fabrication technology". *Journal of the American Ceramic Society*, 98 (2): 430-436.

Zacharias, N. 2018. "Critical Assessment of Chromatic Index in Archaeological Ceramics by Munsell and RGB: Novel Contribution to Characterization and Provenance Studies". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* , 18 (2): 175-212.

Zink, A., Porto, E. (2005). Luminescence Dating of The Tanagra Terracottas of The Louvre Collections. *Geochronometria: Journal on Methods & Applications of Absolute Chronology*, 24: 21-26,.

Yayın Geliş Tarihi: 07.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.09.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1338944>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1554-1574
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TARİHSEL KURGUDA YENİDEN YAZIM STRATEJİSİNE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Merve ALTIN*
Ergün BAYLAN**

Öz

Uzun bir süre cinsiyetçi terimlerle tanımlanıp eril yazarlık ve okuyucu kitlesi ile ilişkilendirilen tarihsel kurgudaki kadın bakış açısı, giderek daha popüler hale geliyor olmasına rağmen, edebiyat eleştirisi açısından ihmal edilmiştir. Kadın yazarlar tarafından yazılan ve yeniden yazım pratiği ile şekillenmiş tarihsel kurgu romanlarının sayısının ve bu romanlara olan ilginin son yıllarda giderek arttığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışma, kadın yazarların yeniden yazım pratiği ile şekillenmiş çağdaş tarihsel kurgu eserleri temelinde, 'yeniden yazım' kavramının postmodernist ve feminist bir eylem olarak kuramsal temellerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tarihsel kurgunun ataerkil kalıplarla şekillenen tanımı ve aynı zamanda yakın zamana dek resmî ideolojilerin tekilci yönlendirmelerine maruz kalan kısıtlayıcı tarihi incelendikten sonra, postmodernizmin ve ikinci dalga feminizmin 'yeniden yazım' pratiğine ve bu pratik ile şekillendirilen tarihsel kurgunun yükselişine nasıl ve ne şekilde katkıda bulunduğu tartışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, çağdaş kadın yazarların 'yeniden yazım' bağlamındaki görüşlerinin bu çalışmanın temel savlarını nasıl uyumlu bir şekilde yansıttığı da çeşitli örneklerle gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeniden yazım, Tarihsel roman, Postmodernizm, İkinci dalga feminizm.

A THEORETICAL APPROACH TO REWRITING STRATEGY IN HISTORICAL FICTION

Abstract

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Altın, M. & Baylan, E. (2023). Tarihsel kurguda yeniden yazım stratejisine kuramsal bir yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1554-1574.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları/İngiliz Dili ve Edebiyatı, ORCID: 0000-0002-2129-7347, mervedemirtas@comu.edu.tr

** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları/İngiliz Dili ve Edebiyatı, ORCID: 0000-0002-0580-2972, ergunbaylan@comu.edu.tr

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Even though it is becoming increasingly popular; the female perspective in historical fiction, long defined in sexist terms and associated with masculine authorship and readership for centuries, has been neglected in literary criticism. In recent years, it has become apparent that the number of historical novels shaped by rewriting strategies and written by women writers, and the interest in these novels are gradually increasing. This study, therefore, aims to uncover the theoretical underpinnings of 'rewriting' based on contemporary historical fiction by women writers as a postmodernist and feminist strategy. After examining the timeline of historical fiction and its relatively narrow definition, which, until recently, was shaped by totalising and patriarchal patterns, the paper will discuss how and in what ways postmodernism and second-wave feminism contribute to the idea of 'rewriting' and the rise of women's historical fiction that capitalises on rewriting. In addition, the authors will present diverse examples to show how contemporary women writers' views on 'rewriting' harmoniously reflect the main arguments of this study.

Keywords: *Rewriting, Historical fiction, Postmodernism, Second-wave feminism.*

GİRİŞ: TARİHSEL KURGU VE KADIN YAZARLIK

Tarihsel kurgudaki kadın bakış açısı giderek daha görünür ve popüler hale geliyor olsa da tarihsel kurgu 19. ve 20. yüzyıllarda esas olarak eril yazarlık ve okuyucu kitlesi ile ilişkilendirilirdi. Eril yaklaşım ile tarihsel kurgu arasındaki ilişki, tarihsel roman tanımının başlangıçta oldukça dar bir bakış açısıyla yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Macar Marksist filozof ve edebiyat eleştirmeni Georg Lukács, 1962'de İngilizce yayımlanan, ufuk açıcı eseri *The Historical Novel*'da, Sir Walter Scott'un *Waverley* adlı eserinde kullandığı çeşitli teknikleri listeler ve buradan hareketle tarihsel romanı "geniş yaşam temelleri çerçevesinde tarihi olayların, giriftliği ve karmaşıklığı ve rol alan bireylerle çok yönlü etkileşimleri içindeki tasviri"¹ (1989, s. 43) şeklinde tanımlar. Bu tanım, tarihi olayları yalnızca belirli bireylerin eylemleri olarak değil, karmaşık bir sosyal, ekonomik ve politik güçler ağının ürünü olarak anlamanın önemini vurgulamaktadır. Lukács, "tasvirlerinde gerçek epik yazarın muhteşem tarihi nesnellliğini koruyan" (1989, s. 34) Scott'ı tarihsel romanın kurucusu olarak adlandırır. Romanlarının gerçekçilik anlayışı ve tarihi özgünlüğü ile "romantikleştirici özelliklerden kaçınan otantik karakter tasviri" (de Groot, 2010, s. 27), Scott'ın romanlarını türün öncüleri yapan öğelerdir. Böylelikle, geleneksel edebiyat eleştirmenleri de tarihsel roman türünün 'tarihi' ile ilgili araştırmalarında, tıpkı Lukács'ın yaptığı gibi, Scott'ı bu türün öncüsü olarak adlandırma eğilimi sergilerler.

Tarihsel kurgunun cinsiyetçi terimlerle tanımlanmış olması, kadın yazarlar tarafından yazılan tarihsel kurgunun 20. yüzyılın sonlarına kadar görmezden gelinmesinin en büyük nedenlerinden biridir. Scott'ın "aşağılanmış, kadınsılaştırılmış romantizm türünü, gerçek tarihin eril, ampirik duygusuyla aşılıyarak saygın hale getirdiği" (de Groot, 2010, ss. 20-21'de alıntılanmıştır)

¹ Metin içerisindeki tüm alıntılar ikinci yazar Ergün BAYLAN tarafından İngilizce kaynaklardan Türkçeye çevrilmiştir.

savunulur. Scott'ı tarihsel kurgunun öncüsü olarak kabul ederken, zamanın eleştirmenleri “kadın öncüleri” göz ardı etmişlerdir (Wallace, 2005, s. 9). Bunun nedeni, tarihe eril yaklaşımın ve 19. yüzyıl gerçekçilik anlayışının “edebiyatı karalama yapan kadınların pençesinden kurtardığının” (Wallace, 2005, s. 9) savunulmasıdır. Örneğin Lukács, bizleri “Scott'ın sanatında, yani tarihsel romanında neyin *yeni* olduğunu anlamaya bir milim yaklaştırmadıklarını” (1989, s. 30, vurgu orijinalinde) savunarak, türün olası kadın öncülerini, onları itibarsızlaştırmak adına “üçüncü sınıf yazarlar (Radcliffe, vd.)” (1989, s. 30) olarak adlandırır. Lukács'a göre, kadınlar, erkekler ile aynı sosyal ve ekonomik koşullara – ki bunlar tarihsel roman türünün ortaya çıkışına neden olan önemli etmenlerdir– sahip değillerdir ve bu nedenle toplumsal gerçekçi eserler üretmede erkekler kadar başarılı olamazlar.

Tarihsel kurgu hakkındaki bu tür cinsiyetçi varsayımlar, 20. yüzyılın sonlarında bile yeniden üretilir ve “özü itibarıyla, ana hikâyenin bir dizi ‘tarihi olayı’, özellikle de kamusal alandakileri (savaş, politika, ekonomik değişim, vb.) içermesi gerektiğine dair konuşulmamış bir varsayım olduğu” (Fleishman, 1971, s. 3) savunulur. Fleishman'ın deyişiyle, kadınların “savaş”, “politika” ve “ekonomik değişim” gibi kamusal yaşam alanlarında var olmayışı, tarihsel kurgu ve eril yazarlığın birlikteliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü çoğu geleneksel eleştirmen erkek yazarların eserlerine odaklanır ve “sıklıkla tarihsel romanları tamamen tarihi gerçeklikleri ve geleneksel erkeksi politika ve savaş alanlarının tasviri temelinde överler” (Cooper & Short, 2012, s. 2). Sonuç olarak, kadınların tarihsel yazıları romantizm, aşk kavramı ve domestik uğraşlar ile ilişkilendirildikleri ve tarihi olarak ‘yanlış’ ve hatta ‘önemsiz’ olarak kabul edildikleri için göz ardı edilmiştir.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı, erkek yazarlığın tarihsel romanla olan geleneksel ilişkisini kökten değiştirdi. Diana Wallace, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz kadınların, ilk kez, işgücüne ve yaşamın kamusal alanlarına aktif olarak katılan “hak sahibi vatandaşlar” (2005, s. 25) olarak tarihin bir parçası olabildiğini savunur. Kadınların yaşamlarındaki bu önemli değişiklik, onlara tarih kavramı ve tarihte kadının yeri konusunda ilham kaynağı oldu. Bu say, 1960'lar ve 1970'lerde postmodernizmin ve ikinci dalga feminizmin ortaya çıkışının, kadın yazarlara tarihsel farkındalığı ifade etmelerini kolaylaştırabilecekleri kuramsal çerçeveler ve gerekli yöntemler sağladığı için, kadınların tarihsel kurgusunun gelişimi üzerinde nasıl önemli bir etkiye sahip olduklarının araştırılmasıyla genişletilebilir. Bu nedenle, sonraki bölümlerde, postmodernizmin ve ikinci dalga feminizmin kadınların tarihsel kurgusunun yükselişine nasıl ve ne şekilde katkıda bulunduğu tartışılacaktır.

POSTMODERNİZM MERCEĞİNDEN TARİHSEL ROMAN

Kapsamlı bir terim olarak postmodernizm, sanat, edebiyat, eleştirel düşünme, mimarlık ve politika gibi farklı alanlara ve disiplinlere nüfuz eden çeşitli kavram ve fikirleri ifade eder. 20. yüzyılın sonlarında modernizme bir tepki olarak

gelişen postmodernizm, geleneksel idealleri ve büyük anlatıları (üstanlatı; grand narrative, metanarrative) reddeden, nihai doğruluğa ve nesnel gerçekliğe şüpheyile bakan ve insan doğasının ve kültürünün parçalanmasına ve çeşitliliğine vurgu yapan felsefi ve kültürel bir harekettir. Postmodernizmin öncülerinden Linda Hutcheon, postmodernizmi “mimarlıkta, edebiyatta, resimde, heykelde, filmde, videoda, dansa, TV’de, müzikte, felsefede, estetik teoride, psikanalizde, dilbilimde veya tarih yazımında, meydan okuduğu kavramları kullanan ve kötüye kullanan, kuran ve sonra da altüst eden çelişkili bir görüngü” (2004, s. 3) olarak tanımlar. Postmodernizm, Aydınlanma ve modernizm gibi önceki hareketlerle belirli unsurları paylaşırken, gerçeklik, hakikat ve dil gibi temel kavramların yorumlanmasında onlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.

Edebiyat ve edebi eleştiri, postmodernizmin ilkelerinden önemli ölçüde etkilenen birincil alanlar olarak kabul edilir. Postmodernizmin temel bir özelliği, tarihi anlatıları, gerçekçilik kavramını, kimlik anlayışlarını, kapsayıcı üstanlatıları ve Batılı bilginin (episteme) temel varsayımlarını eleştirel bir şekilde incelemesidir. Büyük anlatı olarak da adlandırılan üstanlatı, “kelimenin tam anlamıyla büyük bir hikâye; diğer hikayelere güven veya hakikat değeri veren bir hikâyedir” (Klages, 2012, s. 35). Üstanlatı basit bir hikâye değildir; özsel (inherent) önemi vardır. Bireylerin sosyal ve kültürel kimlikleri, değerleri ve inançları hakkındaki temel varsayımlarını ve ideallerini uyumlu bir bütün halinde organize etmenin bir yoludur. Bu nedenle postmodernizm, üstanlatıların baskıcı ve dışlayıcı doğasını açığa vurmaya çalışır. Baskın anlatıya uymayan diğer bakış açılarını ve sesleri marjinalleştirme ve susturma eğiliminde olan üstanlatıların aksine, postmodernizm çoklu ve çeşitli anlatıları benimsemeyi savunur. Böylece, yerel veya geçici görüngüleri açıklayan hikayeler veya düşünce biçimleri olan mikro-anlatıları yüceltir. Örneğin Jean-Francois Lyotard, postmodernizmi “üstanlatılara karşı kuşkuçuluk” (1984, s. xxiv) olarak tanımlar. Üstanlatıların bir dizi ‘şey’ için açıklamalar sağladığı; doğasının ise evrensel ve nesnel olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle, herhangi bir farklılık gözetmeden herkes için geçerli oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte, postmodernizm, herkese uygulanabilecek tek bir gerçek veya kavram olmadığı için üstanlatılara şüpheyile yaklaşır. Bu sebeple, postmodern felsefeye göre, üstanlatıların yerini mikro-anlatılar almalıdır.

Tarih ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi sorgulamak, postmodern dönemin tüm üstanlatılara yönelik şüpheci yaklaşımlarından yalnızca birini, ancak en etkili olanlardan birini oluşturur. Hutcheon, “hem tarihin hem de edebiyatın postmodern yazımının bize öğrettiği şey tarihin de kurgunun da söylemler olduğu ve her ikisinin de geçmişi anlamlandırmaya yarayan ifade sistemlerini (‘şekillendirme çabaları, hayal gücünü düzenleme’) oluşturduğudur” der (2004, s. 89). Hutcheon’un iddia ettiği gibi, postmodernistler tarihi ve tarihsel anlatıları ‘söylemler’ olarak tanımlar ve diğer söylemler gibi, bunların da insan üretimi olduğunu iddia ederler. Yani, tarihsel bir olayın kendisi anlam yaratmaz, olaya anlam kazandıran dil ve dilin söylemsel biçimleridir. “Öyleyse ‘tarih’, olaylara yazı yoluyla düzen dayatan başka bir söylem veya anlatı türüdür ve geçmiş aydınlatan ‘gerçekler’ üretme konusundaki

tuhaf iddiası sorgulanabilir” (Bedgood, 2005, s. 205). Tarihin, yazma eylemiyle inşa edilen bir söylem veya anlatı biçimi olduğu savunulur. Tarih, geçmişin tarafsız bir temsili olarak görülmez; aksine onları belirli bir şekilde seçerek, düzenleyerek ve çerçeveleyerek ‘olaylara düzen getiren’ bir yorumlama biçimi olarak kabul edilir. Bu nedenle, postmodernizme göre tarih, tarihsel anlatıları üreten bireylerin çıkarlarına, önyargılarına ve bakış açılarına bağlı olarak tarihi olayların düzenlendiği bir süreç olduğu için nesnel olmaktan çok uzaktır. Tarihsel kayıtların sözsel yapıları olduğuna dair savlar, edebiyat ve tarih arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Benzer şekilde, Hayden White şöyle der: “tarihçinin söylemi ile kurgulayan bir yazarın söylemleri birbirleriyle çakışır, benzeşir ya da örtüşür” (1985, s. 121) ve hem tarihin hem de kurgunun söylemsel doğasını ön plana çıkarır. White’a göre, romanlar ve tarihi anlatılar, her ikisi de olayların düzenlenmesi, seçilmesi, yorumlanması ve sıralanması gibi anlatı tekniklerine dayandıkları için özellikle yöntemleri açısından birbirleri ile örtüşmektedirler (White, 1985, ss. 121-122).

Yapısöküm (deconstruction), postmodernizmde bütüncül, tek bir yorum veya hakikat fikrine meydan okuyan ve böylece tarih gibi büyük anlatılara karşı postmodern şüpheciğe katkıda bulunan anahtar kavramlardan biridir. Bu kavramı, Fransız filozof Jacques Derrida ilk kez ortaya koyar ve dilin doğası gereği dengesiz olduğunu ve anlamların her zaman yoruma tabi olduğunu savunur. Kelimelerin sabit, istikrarlı bir anlamı olmadığını, bunun yerine diğer kelimelerle ilişkili olarak sürekli yer değiştirdiğini ve değiştiğini öne sürer. Derrida’nın dile ve anlama bu radikal yaklaşımı tüm imleyenlerin (signifier) istikrarsızlığını vurgulamaktadır. Derrida’ya göre, sabit bir merkezi ya da kökeni olmadığından, dilin, anlamın sürekli olarak imleyenlerin etkileşimi yoluyla inşa ve yeniden inşa edildiği bir farklılıklar sistemi haline geldiği açıktır. Ayrıca, Derrida’ya göre, yapısöküm, Batı felsefesindeki logosentrizmin (sözmerkezcilik; logocentrism) ortaya çıkarılmasını gerektirir. Batı epistemisinin (bilgi; episteme) konuşma/yazma, mevcudiyet/yokluk, zihin/duygu ve imleyen/imlenen (signifier/signified) gibi bir “kavramsal karşıtlıklar” (Derrida, 1982, s. 6) sistemi içinde işlediği ileri sürülür. Bu özsel önyargı, bir tarafın diğerinden üstün olarak konumlandırıldığı iyiye karşı kötü, yazılı kelimeye karşı konuşma ve erkeğe karşı kadın gibi bazı ikili karşıtlıklarda (binary oppositions; conceptual oppositions) kendini gösterir. Derrida’nın yorumladığı üzere, yapısökümün görevi, bu önyargıları tanımlamak ve bu karşıt yapıların doğasında var olan çelişkileri ve sınırlamaları ortaya çıkarmaktır.

Postmodern tarihsel kurgu fikri, bu nedenle, geleneksel tarih ve temsil kavramlarına meydan okur. Postmodern tarihsel kurgunun, üstkurmacalı (metafictional) ve öz-yansımali (self-reflexive) aygıtları kullanması ve üstanlatılar ile ‘nesnel gerçek’ olarak adlandırılan şeyleri reddetmesiyle kimliğini bulduğu söylenebilir. Bu nedenle, ağırlıklı olarak alternatif bakış açıları ve marjinalleştirilmiş sesleri araştırmakla ilgilenir. Bu anlamda, postmodern tarihsel kurgu, büyük anlatıların aksine alternatif sesler ve mini anlatılar ortaya çıkarmak için tarihsel karakterlerin ve olayların yeniden yazımını yüceltir. “Postmodernist tarihsel romanın iki anlamda revizyonist olduğu” (McHale, 2004, s. 90) kolayca söylenebilir.

“İlk olarak, tarihsel kayıtların içeriğini, çoğunlukla geçmişin ortodoks versiyonunu gizemden arındırarak veya çürütürük tarihsel kayıtları yeniden yorumlamak suretiyle gözden geçirir. İkincisi, tarihsel kurgunun kendi geleneklerini ve normlarını gözden geçirir, hatta dönüştürür” (McHale, 2004, s. 90). Postmodernist tarihsel romanlar, geleneksel tarihsel romanlardan farklıdır, çünkü birincisi özünde revizyonisttir. Postmodernist tarihsel romanlar, geçmişin sözde gerçek versiyonunu “gizemden arındırarak” veya “çürütürük” tarihi olayların veya karakterlerin geleneksel anlayışını yeniden yorumlar veya onlara meydan okur. Dahası, postmodernist tarihsel romanlar, tarihsel kurgunun geleneksel anlatı yapısına karşı çıkmak ve geçmişini kurguda temsil etmenin ‘doğru’ veya ‘uygun’ bir yöntemi olduğu yolundaki geleneksel fikirleri çürütmek için diğer edebi türlerden unsurlar dâhil ederek, tarihsel kurgunun yazılma şeklini dönüştürür.

İKİNCİ DALGA FEMİNİZM VE KADINLARIN TARİHE GİRİŞİ

1960’lar ve 1970’lerde Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ikinci dalga feminist eleştiri, esas olarak toplumsal cinsiyet rollerinin ve kalıp yargıların (stereotypes) edebiyatta tasvir edilme biçimlerini inceleyip bunlara karşı çıkmayı ve edebiyatın ataerkil iktidar yapılarını güçlendirme biçimlerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. “1960’lar ve 1970’lerin başındaki kadın hareketi için feminizmin konusu, kadınların ataerkillik baskısı altındaki deneyimleri, kadınların seslerini susturan, yaşamlarını tahrif eden ve kaygılarını çevresel atfedip göz ardı eden toplumdaki uzun süreli ataerkil geleneği” (Rivkin & Ryan, 2004, s. 765). 1960’lar ve 1970’lerin kadın hareketinin merkezinde, kadınların deneyimlerine ve kaygılarına ses vererek uzun süredir devam eden ataerkil geleneğe meydan okuma arzusu vardır. Bu nedenle, bu hareket ataerkil yapıların kadınların yaşamlarını nasıl olumsuz etkilediğini vurgulayarak toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye çalışmış ve geleneksel cinsiyet rollerine ve kalıp yargılara meydan okuyarak kadınları güçlendirmeyi hedef edinmiştir. Edebiyat eleştirisi özelinde ise, ikinci dalga feminist eleştirmenler, edebi metinleri kadınların temsiline ve deneyimlerine odaklanarak analiz ederler. Edebiyat ve edebiyat tarihinin ataerkil değerlerle şekillendiği ve kadınların deneyimlerinin genellikle marjinalleştirildiği veya tamamen göz ardı edildiği gerçeğini ön plana çıkarırlar. Bu anlamda, “kadın yazarlar tarafından ortaya konan yeniden yazım eserler, ikinci dalga feminizmin, kimlik ve toplumsal cinsiyete dayalı baskı duygularından yola çıkarak, söylemsel alanının bir parçası olur” (Plate, 2011, s. 43). Bu nedenle de yeniden yazım pratiği ile şekillenmiş kadın yazarların tarihsel kurgu eserlerini ve yeniden yazım pratiğinin bu alan içerisindeki önemini yeterince kavrayabilmek için ikinci dalga feminizm üzerinde durulması elzemdir.

Simone de Beauvoir, feminist felsefenin çığır açan eserlerinden olan ve 1953’te İngilizce yayımlanan *The Second Sex*’te, kadınların nesneleştirilme ve salt bedenlerine indirgenme yollarını araştırır ve bunun kadınların maruz kaldığı baskılara nasıl katkıda bulunduğunu detaylandırır. Beauvoir şöyle der:

Tarih, erkeklerin her zaman tüm somut güçleri ellerinde tuttuklarını göstermiştir; ataerkilliğin ilk zamanlarından beri kadını bağımlı bir durumda tutmayı yararlı görmüşlerdir; kanunlar kadınlara karşı yazılmıştır, böylece kadınlar somut bir biçimde Öteki olarak kurgulanmıştır. Bu durum erkeklerin ekonomik çıkarlarına hizmet ediyordu; ancak aynı zamanda ontolojik ve ahlaki hırslarına da uyuyordu. (2010, s. 59)

Tarihsel olarak, erkekler her zaman kurumlar, kaynaklar ve sosyal yapılar üzerinde otorite ve kontrole sahip olmuşlar, yani kadınlara kısıtlamalar getiren sosyal, yasal ve kültürel kodlar yaratmışlardır. Böylece, kadınların kendi kaderlerini tayin etmelerini engellemişlerdir. Bu anlamda, kadınlar erkeklere kıyasla ‘öteki’ olarak konumlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, Beauvoir, kadınların toplumda tarihsel olarak nasıl ezildiğini ve marjinalleştirildiğini, bu baskıyı haklı çıkarmak için kullanılan mitleri ve kültürel anlatıları analiz ederek de incelemiştir. Örneğin, Beauvoir, insanlığın taptığı ilk tanrıların, farklı halklar tarafından Ishtar, Astarte, Gaea, Rhea, Kybele ve Isis gibi isimlerle bilinen “Ana Tanrıça” olduğuna işaret eder (2010, s. 79). Her ne kadar bu tür kadın merkezli mitolojik-dini inançların varlığı, bir zamanlar siyasi gücün aslında erkeklerde değil, kadınlarda olduğu izlenimini yaratsa da Beauvoir’a göre Ana Tanrıça merkezli mitolojiler, kadınlar tarafından iktidarlarını meşrulaştırmak için biçimlendirilmemiştir. Tam tersine, Beauvoir tüm bu mitlerin erkekler tarafından yaratıldığını öne sürer. Beauvoir’a göre, insanlık, tarihsel süreç içerisinde önceleri gizemli varsaydığı ve korktuğu doğa üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilir hale geldi ve sonuç olarak kendisini doğanın bilinmezliğine ve kadınlara atfedilen büyü/gizemli güçlere daha az bağımlı hisseder oldu. Bu aşamada insan, Ana Tanrıça merkezli mitolojileri terk etmiştir.

İkinci dalga feminizmin önemli isimlerinden Kate Millet, 1970 yılında yayımlanan ve büyük etki yaratan eseri *Sexual Politics*’de iktidar, siyaset ve cinsellik arasındaki ilişkiyi inceler. Millet, ataerkilliğin aile, eğitim, din ve siyaset gibi sosyal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini ve toplumsal cinsiyete dayalı güç dinamiklerini nasıl güçlendirdiğini araştırır. Dahası, “ataerkillikteki tüm sanatsal biçimler arasında, [edebiyat] en propagandacı olanıdır” (Millet, 2000, s. 45) savını ortaya koyar. Millet, edebiyatın toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsellik anlayışımızı şekillendirmede etkili araçlardan biri olduğu gerçeğini ön plana çıkarmakta ve kültürel bir ürün olarak edebiyatın ataerkil iktidar yapılarını yansıtırı güçlendirdiğini savunmaktadır.

Adrienne Rich, feminist edebiyat eleştirisinde ufuk açıcı bir metin haline gelen “When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision” (1972) adlı makalesi ile ikinci dalga feminizmin bir diğer etkili ismidir. Bu makalede Rich, geleneksel edebi türlerin ve geleneksel edebi eleştiri pratiklerinin kadınların seslerini ve deneyimlerini marjinalleştirdiğini ve dışladığını iddia eder. Bu nedenle, daha kapsayıcı ve güçlendirici bir edebi kanon oluşturmak için geleneksel edebi türleri ve temaları yeniden incelemenin ve yeniden tasarlanmanın bir yolu olarak ‘revizyon’ (revision, revision) fikrini ortaya koyar. Rich revizyonu şöyle tanımlar: “Revizyon – geriye dönüp bakma, yeni bir bakış açısıyla inceleme, eski bir metne yeni bir eleştirel yönden girme eylemi– bizim için kültür tarihimizde bir bölümden fazlasıdır: bu

bizim için bir hayatta kalma eylemidir” (1972, s. 18). Rich’in revizyon fikri hem mevcut edebi geleneğin eleştirisini hem de edebi ifade için yeni olasılıkların araştırılmasını içerdiği için iki katmanlıdır. Feminist eleştiri bağlamında, Rich’in revizyon kavramı, ataerkil iktidar yapıları tarafından şekillendirilen kadınların edebiyattaki geleneksel biçimlerine ve temsillerine meydan okumak için yaygın olarak kullanıldığından özellikle etkili olmuştur. Bu bağlamda, özellikle antik mitlerdeki ve klasik anlatılardaki bazı kadın figürlerinin edebiyat tarihi içerisinde kök salmış arketipler ve kadınların sembolik temsilleri haline gelmesi örnek gösterilebilir. Havva, Troyalı Helen, Circe, Medusa, Pandora, Penelope, Uyuyan Güzel ve daha birçok kadın figürü, ölümcül kadın (femme fatale), baştan çıkarıcı kadın (seductress), cadı kadın ve evdeki melek (angel in the house) gibi temalarla ilişkilendirilir. Daha geniş bir açıdan değerlendirildiğinde, bu kadın figürlerine atfedilen nitelikler ve bu nitelikler üzerinden yapılan atıflar, göndermeler, benzetmeler ve uyarlamalar, yerleşik kültürel ve toplumsal fikirleri ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel biçimleri ve temsilleri yeniden tasarlamak, kadın seslerinin ve deneyimlerinin temsilleri açısından çok daha çeşitli ve kapsayıcı bir edebi kanon savunmanın yolunu açar. Rich’in revizyon kavramı, tarihsel kurgu bağlamında da kadın yazarlar için çok etkili bir araç olarak ortaya çıkar. Revizyon ile ilgilenen kadın yazarlar tarafından yazılan tarihsel kurgu, genellikle antik çağın marjinalleştirilmiş ve susturulmuş kadın karakterlerinin deneyimlerine odaklanır ve tarihin baskın anlatılarına karşı çıkmaya ve bunları ortadan kaldırmaya çalışır. Sonuç olarak, revizyon eylemi, kadın yazarların, kadınlar, beyaz olmayan etnik gruplar ve farklı cinsel ve dini yönelimler gibi nedenlerle suskun bırakılan grupların deneyimlerini ve bakış açılarını yansıtan yeni bir edebi kanon yaratmalarını sağlar ve böylece insan deneyiminin çeşitliliğini yansıtan daha kapsayıcı ve güçlendirici bir edebi kanon için zemin hazırlar.

Sandra Gilbert ve Susan Gubar hem edebi eleştiriye hem de ikinci dalga feminizm hareketine, 1979’da yayımlanan ve feminist edebiyat eleştirisinin temel metinlerinden biri olan *The Madwoman in the Attic* ile muazzam bir katkıda bulunmuşlardır. Kitap, kadın yazarların erkek yazarlardan daha aşağı olduğu yönündeki hâkim görüşe karşı çıkar ve kadınların edebiyattaki temsilinin aslında kadınlara karşı daha geniş bir çerçevede var olan toplumsal tutumları nasıl yansıttığını ortaya koyar. Yazarlar, edebiyattaki kadın karakterlerin, özellikle de “tavan arasındaki deli kadın” arketipinin (ilkörnek), o dönemde kadınların maruz kaldığı kültürel baskıyı ve marjinalleştirilmeyi yansıttığını savunurlar:

Tüm edebi sanatçılar için, elbette, kendini tanımlamak zorunlu olarak kendini öne sürmekten önce gelir: yaratıcı ‘BEN’İM’, eğer ‘Ben’ onun ne olduğunu bilmiyorsa söylenemez. Ancak kadın sanatçı için kendini tanımlamanın özsel süreci, kendisi ile benliğine müdahale eden tüm bu ataerkil tanımlamalar vasıtasıyla karmaşık hale getirilir. (Gilbert & Gubar, 2000, s. 17)

Gilbert ve Gubar kadınların kendilerini tanımlamaktan ve böylelikle kendilerini ortaya koyabilmekten mahrum bırakıldıklarını, bunun da özünde ataerkil olan kültürel, edebi ve dilsel sistemlerin kadınların entelektüel yeteneklerini

kısıtlamasından kaynaklandığını iddia etmektedirler. Basıldığı andan itibaren feminist edebiyat eleştirisinde ufuk açıcı bir çalışma haline gelen bu kitap edebiyat incelemesini feminist bir bakış açısıyla şekillendirmede geniş çapta etkili olmuştur. Gilbert ve Gubar, feminist kaygıları edebi eleştiri alanına taşıyarak, kültürel normları ve değerleri keşfetmek ve bunlara meydan okumak için edebiyatın nasıl kullanılabileceğine dair yeni bir anlayış yaratmaya yardımcı oldular.

1970’lerde Fransa’da ikinci dalga feminizm bağlamında ortaya çıkan Fransız feminizminin de kadınların tarihsel kurgusunun gelişimi üzerinde önemli bir etkisi oldu. Anglo-Amerikan feminist hareketi, cinsiyetin ataerkil sistemlerin sınırları içinde toplumsal konumuyla daha fazla ilgilenirken, önemli ölçüde Derida’nın postyapısalcılığının (poststructuralism) kuramsal ilkelerine dayanan Fransız feminizmi, cinsiyetin dilsel etkilerini incelemeye koyulmuştur. Fransız feminizminin ikinci dalga feminizme ve kadın yazarların tarihsel kurgusunun gelişimine yaptığı başlıca katkılardan biri, kabaca “kadın yazısı” olarak çevrilebilecek “écriture féminine” kavramıdır. Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva gibi Fransız feminist yazarlar, kadınların deneyimlerini, kadın bedenlerini ve cinselliğini yeterince ifade edecek yeni bir dil ve yazı stiline yaratılmasını ve geliştirilmesini teşvik eder ve böylece geleneksel cinsiyet rolleri ve ikilikleriyle birlikte baskın ataerkil anlatı stiline ve diline meydan okurlar.

Fransız feminist edebiyat eleştirmeni ve kuramcı Hélène Cixous, 1976 yılında İngilizce yayımlanan “The Laugh of the Medusa” adlı makalesinde “écriture féminine” terimini ortaya atar. Écriture féminine kavramı büyük ölçüde Derrida’nın yapısöküm yöntemine dayanır. Écriture féminine cinsiyete dayalı varsayımları ve kalıp yargıları araştırmak ve yapısöküme uğratmak için bu yöntemi kullanır. Kavram, kadınların deneyimlerini, öznelliklerini ve duyarlılıklarını yazılı olarak ön plana çıkararak baskın ataerkil dili yıkmaya çalışır. Bu nedenle, geleneksel doğrusal anlatı yapılarından, sözdiziminden ve dilbilgisinden, kadın bedeninin ve kimliğinin akışkanlığını ve çoğulcülüğünü daha iyi ifade ettiği düşünülen geleneksel olmayan, deneysel formlar lehine bir kopuşu içerir. Cixous, “kadının kendisini metne – dünyaya ve tarihe olduğu gibi– kendi hareketiyle koymasına gerektiğini” (1976, s. 875) savunur. Cixous, kadınları kendi deneyimlerini yazarak “daima *bastırılmışlıklarına* dayanan” (1976, s. 880, vurgu orijinalinde) tarihteki haklı yerlerini aktif olarak talep etmeye çağırır.

Fransız feminist filozof ve psikanalitik kuramcı Luce Irigaray, 1985’te İngilizceye çevrilen *Speculum of the Other Woman* adlı eserinde, Freud’un, Hegel’in, Kant’ın, Aristoteles’in, Platon’un ve Descartes’ın metinlerini analiz ederek, bu metinlerin doğasında bulunan eril tutum ve varsayımları eleştirir ve kadınlığı ve cinsel farklılığı anlamının yeni bir yolunu ortaya koyar. Irigaray, “otoritenin [fallusun otoritesi], bugün bile geçerliliğini koruyan ‘kastasyon’ (castration) kuramı ve pratiğini teşvik eden dilin kavramları, temsilleri ve biçimlendirmelerinde gömülü olduğunu” (1987, s. 50) savunur. Bu anlamda Irigaray, kadınların kendi benzersiz

deneyimlerini ve bakış açılarını keşfedebilmeleri için ataerkil dilin sınırlarını aşarak kendi dillerini ve ifade biçimlerini geliştirmeleri gerektiğini iddia eder.

Bulgar-Fransız filozof, psikanalist ve edebiyat eleştirmeni Julia Kristeva'nın "semiyotik" tanımı, Cixous'un *écriture féminine* kavramıyla uyumludur. Kristeva semiyotik ve sembolüğün, dilin birbirine bağlı iki ilkesini oluşturduğunu iddia eder. Kristeva'ya göre semiyotik, ödipal öncesi aşamayla, konuşan kişiliğin bilinçdışı dürtüleri ve istekleriyle ilgilidir ve kendisini tonlama, artikülasyon ve jestlerle ortaya çıkarır. Ancak "[...] cinsiyetler arası biyolojik farklılıklar ya da aile yapıları gibi doğal veya sosyo-tarihsel kısıtlamalar" (1984, s. 27) semiyotiği kısıtlar ya da yönetir. Kristeva şiirsel dilin aynı zamanda dilin semiyotik yönünün bileşenlerinden biri olduğunu iddia eder (1984, s. 61). Kristeva; edebiyatı "üretken şiddet" olarak tanımlar, çünkü semiyotik ve sembolik arasındaki etkileşim, "sosyo-tarihsel kısıtlamalar" ile ilişkili olan sembollerini rahatsız eder (1984, s. 16). Bu sebeple, "[...] deneysel yazı ve sanat, mantığa meydan okuyarak ve alternatif anlamlar, kalıplar ve ifade düzgülerini harekete geçirerek gündelik dilin geleneklerini altüst etme yeteneğine sahiptir" (Cavallaro, 2003, ss. 78-79).

Sonuç olarak, ikinci dalga feminizmin ve postmodernizmin, tarihsel anlatıların öznel, "yazılı ve yetkili karakterini" (Heilmann & Llewellyn, 2004, s. 138) sorunsallaştırdığı için, tarih kavramlarına yaklaşımlarında benzer kaygılara sahip oldukları söylenebilir. Dahası hem postmodernizm hem de ikinci dalga feminizm, eskiden beri süregelen nesnel hakikat fikrine karşı çıkar ve anlamın, hegemonyanın ürünü olan dil ve baskın söylem yoluyla üretildiğini ilan ederler. "Feminizmin, postkolonyalizmin ve postmodernizmin ortaya çıkışının ardından, totaliter oluşu ile kamusal ve varsayılan nesnellikle ilişkili olumsuz çağrışımı nedeniyle Tarih'in kınanan büyük anlatılardan biri olarak görülmeye başlandığı" (Plate, 2011, s. 10) iddia edilmektedir. Bu anlamda hem postmodernizmin hem de ikinci dalga feminizmin, geleneksel varsayımlara, temsillere ve betimlemelere meydan okumanın, onların altını oymanın ve onları yapısöküme uğratmanın bir yolu olarak 'yeniden yazmayı' yücelttiği ileri sürülebilir. Postmodernizmin ve ikinci dalga feminizmin eşzamanlı gelişiminin bir sonucu olarak, 20. yüzyılın son on yılları ve 21. yüzyılın ilk yılları, kadınların tarihsel kurgusunda yeniden yazmaya dayanan bir yükselişe tanık olmuştur.

POSTMODERN VE FEMİNİST BİR STRATEJİ OLARAK YENİDEN YAZMA EYLEMİ

Tanım olarak, yeniden yazma eylemi "bir kitap veya konuşmayı, onu geliştirmek veya değiştirmek için tekrar yazmak" ve "insanların farklı düşünmesi için bir şeyin tanımlanma veya yapılma şeklini değiştirmek"tir (Rewrite, 2023). Bir metnin yeniden yazılması; karmaşık dili ve cümle yapıları veya bütünlük sergileyememesi nedeniyle bir metnin anlaşılmasının zor olması, metni hedef kitleye daha çekici hale getirmek ya da metni farklı bir kitleye uyarlamak gibi çeşitli nedenlerle gerçekleştirilebilir. Edebi çalışmalarda yeniden yazma eylemini ifade

etmek için kullanılan revizyon, yeniden okuma (re-reading), yeniden tasarlama (reimagining) ve yeniden düşünme (rethinking) gibi çeşitli kelimeler vardır. Yine de çağdaş kadınların yeniden yazmaya dayalı tarihsel kurgusunda, postmodernizm, feminizm ve yeniden yazma arasındaki “aydınlatıcı ortaklığı” (Moraru, 2001, s. xv) ön plana çıkarmak önemlidir.

Didier Coste, “Rewriting, Literariness, Literary History” (2004) adlı makalesinde, “underwriting” ve “overwriting” olarak kavramsallaştırdığı iki tür yeniden yazma olduğunu savunur (2004, ss. 10-11). Coste’a göre, “alttan yazma” (underwriting) bir “tekrarlama ve geri dönüşüm” (2004, s. 10) eylemi olarak tanımlanabilir ve “iletim becerisiyle yüklü, geleneksel, muhafazakâr ve istikrar sağlayıcı bir işleve sahiptir, bir kanon oluşturur ve onu doğrular” (2004, s. 10). Öte yandan, “üzerine yazma” (overwriting), öncelikle “yeniden şekillendirme, çarpıtma, yapısöküm ve dönüştürme” (Coste, 2004, s. 11) amaçladığı için “yeniden bağlamsallaştırma” (recontextualization) ve “yabancılaşma” (defamiliarization) ile ilgilidir (Coste, 2004, s. 11). Coste’un yeniden yazmayı, “üzerine yazma” olarak tanımlaması, çağdaş kadın yazarların tarihsel kurgusunun yapısökümcü ve dolayısıyla politik ve ideolojik işlevleriyle uyumludur. Benzer şekilde, Christian Moraru, *Rewriting: Postmodern Narrative and Cultural Critique in the Age of Cloning* (2001) adlı kitabında, postmodern yeniden yazma pratiklerini “karşı yazma” (counterwriting) olarak tanımlar ve “incelediğim postmodern yeniden yazma pratikleri, kendileri ile yeniden yaptıkları şey –edebi geçmiş– arasında ve aynı zamanda kendileri ile şu anda ve ‘yeniden yapma’ ortamında aktif olan çeşitli hegemonik güçler arasında bir *karşı yazma* mesafesi, bir ‘kopuş’ kurar” (2001, s. 9, vurgu orijinalinde) iddiasında bulunur.

Coste’un yeniden yazımı, “üzerine yazma” olarak tanımlaması ile Moraru’nun “karşı yazı” şeklindeki yeniden yazma tanımı, önceki bölümlerde tartışıldığı gibi postmodern ve feminist çalışmalar tarafından geliştirilen ve şekillendirilen yeniden yazma pratiklerinin, mevcut güç yapılarına karşı çıkmak ve onları bozmak amacıyla baskın anlatılardan, pratiklerden ve ideolojilerden kasıtlı olarak bir uzaklaşma veya ayrılmaya yol açmaları sebebiyle “karşı yazma mesafesi” yarattığı gerçeğinin altını çizmektedir. Bu nedenle, bu tür yeniden yazma uygulamaları bir tür “yorumsal, estetik, ideolojik ve politik işlevleri yerine getirme” (Moraru, 2001, s. 9) biçimi olarak görülebilir. Benzer bir şekilde, kültürel teori profesörü Teresa L. Ebert, yeniden yazımı “yaygın bilme biçimleri tarafından bastırılıp saklanan ‘öteki’yi ‘harekete geçirmek’ olarak adlandırdığım (post)modern bir strateji” (1991, s. 888) şeklinde tanımlar. Yeniden yazmayı postmodern bir strateji olarak tanımlayarak, Ebert asıl amacı “bastırılmış” bakış açılarını ortaya çıkarmak ve temsil etmek olan yeniden yazımın dönüştürücü gücünün altını çizer. Bu nedenle, yeniden yazma eylemi, baskın ve geleneksel olana karşı çıkararak dil ve kültürde çeşitliliği ve kapsayıcılığı teşvik eder. İster metinlerarası ilişkiler kurmayı ya da kültürel anlayışı teşvik etmeyi, isterse de baskın anlatılara meydan okumayı veya yeni edebi biçimler yaratmayı amaçlasın, yeniden yazım, yazarların yeni bakış açıları ve yorumlar sunma veya belirli bir edebi kanonun veya geleneğin baskın

anlatılarını ve geleneklerini inceleme yoluyla, mevcut metinler ve geleneklerle dinamik ve dönüştürücü bir biçimde etkileşime girmelerine olanak tanır.

Bu noktada, postmodern ve feminist bir strateji olarak yeniden yazım ile metinlerarasılık arasındaki farkı açıklamakta fayda vardır. 1960'lar ve 1970'lerde yapısalıcı ve postyapısalıcı düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynayan isimlerden biri olan Julia Kristeva tarafından ortaya atılan metinlerarasılık kavramı, hiçbir metnin tek başına var olmadığı fikrine dayanmaktadır. Kristeva'ya göre "*Metinlerarasılık* terimi, bir (veya daha fazla) işaret sisteminin bir diğerine aktarılmasını ifade eder; [...]" (1984, ss. 59-60, vurgu orijinalinde). Metinlerarasılık, her metnin kendisinden önce gelen metinler tarafından şekillendiği ve kendisinden sonra gelen metinleri de etkileyebildiği daha geniş bir ağın parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda, bir metin, bir düşünce ya da bir söylem yalnızca tek bir yazarın ürünü değil sosyodilbilimsel tarihin bir parçasıdır. Metinlerarası referanslar doğrudan alıntılar, imalar, parodiler, uyarlamalar ve hatta incelikli tematik yankılar gibi çeşitli biçimlerde olabilir. Öte yandan, yeniden yazım, genellikle yeni bir bakış açısı sunmak, orijinali eleştirmek veya onu yeni bir bağlama uyarlamak amacıyla halihazırda var olan metinleri gözden geçirme veya yeniden tasarlama eylemini içerir. "Bu tür bir yeniden yazımın alışılmalı postmodern 'parodi veya alıntılama'yla, kısacası 'biçim ve içerikle' hiçbir ilgisi yoktur. Yeniden yazım *kültürel evrimin* bir mekanizmasına işaret eder" (Moraru 2001, s. 12, vurgu orijinalinde). Bu iki kavram odak ve amaç bakımından ciddi bir farklılık göstermektedir. Metinlerarasılık, metinsel ilişkilerden ortaya çıkan birbirine bağlılığa ve katmanlı anlamlara odaklanırken, yeniden yazım, dönüşüm ve uyarlamanın yaratıcı sürecine vurgu yapar ve kültürel bir dönüşüme/değişime ya da eleştiriye işaret eder.

Bir anlatı stratejisi olarak yeniden yazım, postmodern yapısöküm fikriyle yakından ilgilidir, çünkü her ikisi de dil, anlam ve güçle eleştirel ve düşüncüsel (reflexive) bir ilişki içerir. Kesinlikle "feminizm ve yapısöküm arasında ortak bir amaç [...] vardır" (Spivak, 2006, s. 140). Bir anlatı stratejisi olarak yeniden yazım ile postmodern yapısöküm fikri birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. "Bu ortak amaç, marjinalliğin kabullenilişi ve ona önem atfedilmesidir – merkezde olanın genellikle bir baskıyı gizlediğine dair bir şüphe" (Spivak, 2006, s. 141). Özünde, yeniden yazma, mevcut metinleri veya anlatıları, genellikle onlara atfedilen baskın anlamlara ve yorumlara meydan okuyacak şekilde yeniden yorumlama (reinterpreting) ve yeniden tasarlama sürecidir. Bu nedenle, yeniden yazım ve yapısökümün, sabit ve değişmeyen anlamlara karşı şüpheliği açığa vurduğu ve bilgi ve anlayışı şekillendirmede iktidar ile ideolojinin yöntemlerini sorguladığı kolaylıkla söylenebilir. Kısacası,

biricik gerçeğe ve aklın gücüne evrensel bir şekilde körü körüne duyulan güven ilkelerine karşı çıkan postmodernizm, alternatif olan ya da daha önce marjinalleştirilmeye zorlanmış bakış açılarını kabul ettirmeyi ve ötekinin (öteki cinsiyetin) değerli oluşunu onaylamayı amaçlayan feminist hareketin çıkarlarına hizmet eder. (Haneş, 2018, s. 11).

Bu anlamda, hem bir anlatı stratejisi olarak yeniden yazma hem de postmodern bir yöntem olarak yapı söküm, mevcut anlamları ve yorumları istikrarsızlaştırmayı amaçlamaktadır. Yapı söküm fikrine öykünen yeniden yazma eylemi, mevcut anlatıları alternatif bakış açılarıyla veya metnin geleneksel okumalarına meydan okuyan yeni unsurlar getirerek (yeniden) tasarlar, (yeniden) yorumlar ve (yeniden) tasavvur (revision) eder. “Sonuç olarak, yeniden yazma bir zorunluluk halini alır, ebeveynlerinin geçmişteki yanlışlarını düzeltmeye çalışan marjinalleştirilmişlerin sesi olur ve açık, ana hedefleri olan bağımsız bir çalışmada vücut bulur” (Haneş, 2018, s. 9). Bu nedenle, yeniden yazım genellikle yeniden okuma, yeniden tasarlama ve yeniden tasavvur etme eylemi yoluyla yeni anlamların ve yorumların üretildiği daha yaratıcı ve üretken bir süreç olarak görülür.

Tarihsel kurgu her zaman belirli bir derecede yeniden yazmayı içermiştir, çünkü yazarlar tarihi kayıtlardaki boşlukları kendi yorumlarıyla ve bazen de hayalleriyle doldurmak durumunda kalırlar. Bununla birlikte, tarihi bilinçli olarak yeniden yazma fikri, özellikle postmodernizm ve feminizmin ortaya çıkmasıyla son yıllarda daha yaygın hale gelmiştir. Yeniden yazım kavramı, yazarların tarihi olayları ve karakterleri yeni ve yaratıcı yollarla yeniden tasarlamalarına ve yeniden yorumlamalarına izin verdiği için tarihsel kurgu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Gerçek ve kurgu, tarih ve mit, tarih ve tarihsel kurgu, bireysel öyküler ve kolektif tarih arasındaki sınırların aşılması, postmodernist tarihsel romanların ayırt edici özelliklerinden biri haline gelmiştir. Bu tür eserlerin temaları ve biçimleri, başat tarihsel olaylardan ziyade ortalama insanların zihinlerindeki tarih algısına odaklanıp pozitivist tarih yazımının temel varsayımlarını baltalayarak, revizyonist tarih kavramıyla kendini ifade eder. (Nünning, 1997, s. 222)

Tarihi olayları yeniden yazmak, geleneksel anlatılara meydan okuma gücüne sahip olduğu için, okuyucuların tarihi karakterleri ve olayları yeni bir bakış açısıyla değerlendirmelerini sağlayabilir. Bu anlamda, çağdaş kadın yazarların yeniden yazmaya dayanan tarihsel kurgusunun, bazı olayları, susturulmuş ve marjinalleştirilmiş ötekilerin bakış açısıyla yeniden tasarlayarak mevcut anlatıları yapı sökümüne uğrattığı, böylece kadınların tarihteki yerini yeniden örgütlediği söylenebilir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde, yeniden yazım kavramının kadın yazarların ve kadın karakterlerin çağdaş tarihsel kurgu bağlamında nasıl daha görünür olmalarını sağladığı, kadın yazarların çeşitli açıklamaları temelinde tartışılacaktır.

YENİDEN YAZIM VE TARİHSEL KURGU

Bu çalışmada şimdiye dek, postmodernizmin ve ikinci dalga feminizmin ortaya çıkışıyla beraber, çağdaş kadın yazarların tarihsel farkındalıklarını kazanmalarının kolaylaşmış olması ve uzun zamandır sesleri duyulmayan kadınların alternatif tarihlerini yaratabilecekleri özgürleştirici ve revizyonist felsefi çerçeveler ve anlatı teknikleri elde ettikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, bu bölüm,

çağdaş kadın yazarların 'yeniden yazma' bağlamındaki görüşlerinin bu çalışmanın temel savlarını nasıl uyumlu bir şekilde yansıttığını göstermeyi amaçlamaktadır.

1970'lerden günümüze çağdaş kadın yazarların yeniden yazım eserlerinin kültürel hafızayla olan ilişkisini incelediği *Transforming Memories in Contemporary Women's Rewriting* (2011) adlı kitabında Liedeke Plate, yeniden yazım pratiği ile şekillenmiş roman ve şiir seçkilerinden örnekler vermektedir. Plate'in ilgili kitabında atıfta bulunduğu Angela Carter'ın *The Bloody Chamber and Other Stories*, Christa Wolf'un *Kassandra*, Kathy Acker'ın *Great Expectations* ve *Don Quixote*, Jean Rhys'ın *Wide Sargasso Sea*, Anne Sexton'ın *Transformations*, Valerie Martin'ın *Mary Reilly*, Andrée Chedid'nin *La Femme de Job*, Anita Diamant'ın *The Red Tent*, Alison Fell'in *The Mistress of Lilliput*, Carol Ann Duffy'nin *The World's Wife*, Emma Tenant'ın *Adèle: Jane Eyre's Hidden Story*, Jeanette Winterson'ın *Weight* ve *The Stone Gods*, Margaret Atwood'un *The Penelopiad* gibi yeniden yazım eserlerinin yanı sıra, Margaret George'un *Helen of Troy*, Ali Smith'in *Girls Meet Boys*, Natalie Haynes'ın *The Children of Jocasta* ve *A Thousand Ships*, Pat Barker'ın *The Silence of the Girls* ve *The Women of Troy*, Madeline Miller'ın *The Song of Achilles*, *Circe* ve *Galatea*, Hannah Lynn'in *A Spartan's Sorrow* ve *Athena's Child*, Jennifer Saint'ın *Ariadne* ve *Elektra* adlı eserlerini de yeniden yazımın postmodern ve feminist bir strateji olarak kullanıldığı eserler arasında örneklendirebiliriz. Plate'e göre, "1970'lerde edebiyat dünyası, edebiyat tarihinin 'marjinal', genellikle de kadın karakterlerinden birinin bakış açısıyla, klasiklerin yeniden yazımı olarak tanımlanabilecek yeni bir kadın yazısı türünün gelişimine tanıklık etti" (2011, s. 6). Dahası, 21. yüzyılın başları, Yunan ve Latin klasiklerini yeni bakış açılarıyla yeniden yazmaya olan ilginin, yaygın okuyucu kitlesinin yanı sıra ticari ve eleştirel başarı da elde ederek, canlanmasına tanık oldu. Önde gelen bir feminist şair ve eleştirmen olan Alicia Ostriker, "revizyonist mit yaratımı" fikrini "kendimizi ve dolayısıyla kültürümüzü yeniden tanımlayan" (1982, s. 71) etkili bir yol olarak öne sürmektedir. Ostriker şöyle der:

Ne zaman bir şair bir kültür tarafından daha önce kabul edilmiş ve tanımlanmış bir karakter veya hikâyeye yer verse, şair [aslında burada] miti kullanıyordur ve bu kullanımın revizyonist olma potansiyeli her zaman mevcuttur: yani, karakter veya masal değiştirilmiş amaçlara uyarlanacak, eski kaba yeni şarap doldurulacak, önce sözü edilen şairin susuzluğunu giderecek, ancak nihayetinde kültürel değişimi mümkün kılacaktır. (1982, s. 72)

Ostriker, bir şairin bir kültür tarafından kabul edilmiş ve pekiştirilmiş bir miti, bir kişiyi veya hikâyeyi revizyonist bir şekilde kullanmasının her zaman mümkün olduğunu savunur. Bu eylem, sonunda kültürel dönüşümün gerçekleşmesine yardımcı olabilecek şekilde, mitlerin yeni yorumlarını mümkün kılabilmektedir.

Aynı zamanda, mitlerin erkek üstünlüğünü korumak için kullanılabilirdikleri ve erkeklerin kadınlar üzerindeki toplumsal egemenliğini, kısacası ataerkil düzeni sürdürmeye yarayan toplumsal ve edebi yapılar olarak kurgulanabildikleri de

düşünülmektedir. Yeniden yazım stratejisini şiirlerinde ve romanlarında sıklıkla kullanan bir yazar olan Margaret Atwood da mitlerin ve eski anlatıların revizyonist bir şekilde yeniden yazımı konusunda benzer bir şekilde şöyle der:

[...] eylemlerimizin hiçbirinde – hatta bakma eyleminde bile – pasif değiliz. Baktığımız şeyler bile katılımımızı ve taahhüdümüzü talep eder: eğer bu katılım ve taahhüt verilirse, sonuç bir ‘hapisten kaçış’, bir şeylere bakma konusundaki eski alışkanlıklarımızdan bir kaçış ve bir ‘yeniden üretim’, şekillendirilmesine bizzat kendimizin katkıda bulunduğu bir yeniden görme, deneyimleme, imgeleme – ya da hayal etme – yolu. (2012, s. 246)

Bu bağlamda, kadın yazarların yeniden yazım stratejisi kullanarak yazdıkları tarihsel romanlar “[...] anlatı gücünü yeniden dağıtıp, kadın karakterlerin *tarihteki* tek boyutlu, ikincil bir karakter olarak alışılmış konumlarının ötesinde, ayrıntılı ve karmaşık tasvirlerini sağlayarak, tarihi kadın karakterlerin mevcut anlayışlarına katkıda bulunmayı ve bunlar üzerine inşa etmeyi amaçlamaktadırlar” (Cooper & Short, 2012, s. 14, vurgu orijinalinde).

Natalie Haynes’in yakın zamanda basılan kurgu olmayan kitabı *Pandora’s Jar: Women in the Greek Myths* (2020)’de belirttiği üzere, “kaybolan veya unutulmuş kadınları yeniden keşfetmek için hikâye anlatımımızda yeni bir yer açtık. Onlar kötü, kurban, eş ve canavar değil, insandırlar” (2020, s. 3). Postmodern ve feminist bir anlatı stratejisi olarak yeniden yazma eylemi, bu yolla, kadınların hegemonik temsillerini yapısöküme uğratan mikro-anlatılar ortaya çıkarır. Bu amaçla, Natalie Haynes, *A Thousand Ships* (2019) adlı romanında, Troya Savaşı’nı ve sonrasını, kaderleri ve yaşamları savaş tarafından değiştirilen kadınların, genç kızların ve tanrıçaların bakış açılarıyla yeniden yazar. Haynes, röportajlarından birinde kendisine şöyle bir soru sorulduğunu anlatır “[...] hikâyeyi kadınların etrafında odaklamak biraz anakronistik olmuyor mu?” (O’Keeffe, 2023). Her ne kadar, klasik hikâye erkek kahramanlar ve onların eylemlerine odaklansa da savaş alanında tanrıçalar, kraliyet ailelerinden kadınlar ve köleler gibi sayısız kadının var olduğu aşıkardır. “Yine de kadın karakterler sadece onur ödülleri, savaş ganimetleri, cariyeler, sevgi veya öfke nesneleri olarak betimlenirler. Sesleri, bedenleri, bakış açıları ve deneyimleri marjinalleştirilmekte ve erkek kahramanlar dünyasında değersiz görülmektedirler” (Altın, 2021, s. 843). Klasik hikâyeyi kadın karakterlerin bakış açılarından yazan Haynes, susturulmuş ve unutulmuş kadınlara yaşam şansı vererek, “yüzyıllar boyunca dizginlenmemiş ataerkil bir yorum baskındı, biraz yer açmalarının zamanı geldi” (O’Keeffe, 2023) gerçeğini ön plana çıkarır. Bu nedenle, Haynes’in yeniden yazımı, cinsiyetçi ve ayrımcı unsurları, eski toplumun bugünün standartlarına göre modası geçmiş veya sorunlu olan değerlerini ve bakış açılarını yansıtmaktadır.

Pat Barker, *The Silence of the Girls* (2018) ve *The Women of Troy* (2021) eserlerinde Troya Savaşı’nı, Akhilleus’un savaş ganimeti olan Briseis’in bakış açısıyla yeniden yazar. Parker röportajlarından birinde şöyle der: “Hoşuma giden şey, Avrupa edebiyatının başladığı yerin burası olduğu fikriydi: iki adam bir kız için

kavga eder ve sonrasında kız hiçbir şey söylemez. İşte [her şey] burada başlıyor. Erkekler için bu bir kavga ile başlar. Kadınlar için ise sessizlikle” (Barker, 2019). Barker, bir kadının sessizliğinin, tarihteki temsil ve güç eksikliğinin bir göstergesi olduğu gerçeğine ve Avrupa edebiyat tarihinin, aktif veya pasif olma, var olma ya da olmama gibi temel ikili karşıtlıklar etrafında yoğunlaştığı gerçeğine işaret ederek röportajına şöyle devam eder: “Sessizlik ve var olmama. Romancıların çalıştığı yer burasıdır. Gerisini tarih halleder” (Barker, 2019). Pek çok okuyucu için “[...] yirminci yüzyıl feminizminin mirasının, şiddetin yüceltildiği ve kadınların kazanılan veya elden çıkarılan mülkler olduğunu işleyen masallara geri dönüşü içermek zorunda kalışı belki de şaşırtıcı olacaktır” (Sellers, 2001, s. 30). Ancak, yeniden yazımdan yararlanan kadın yazarların tarihsel romanları, geleneksel tarihsel romanlardan farklılaşır, çünkü bu romanlar alternatif bakış açılarını, özellikle de susturulmuş karakterlerin bakış açılarını sunarak tarihsel anlatılardaki boşlukların altını çizmektedirler. Bu bağlamda, Barker’ın da işaret ettiği gibi, Homeros’un *İlyada* destanının kadınların sessizliğine ve kadın/erkek, aktif/pasif, olmak/olmamak gibi kavramsal karşıtlıklara dayanan, onları körükleyen bir metin olduğu öne sürülebilir. Özünde “şiddetin yüceltildiği”, kadınların yok sayıldığı bir hikâyeyi yeniden yazmak geleneksel anlatının üzerinde şekillendiği bu kavramsal karşıtlıkların çürütülmesi, dönüştürülmesi ve hatta yok edilmesine katkı sağlayacaktır.

Tarihsel romanlar, aynı zamanda, kadın yazarların çağdaş toplumda yankılanan temaları ve konuları tarihsel bir mercekle bağlamsallaştırmalarını sağlamaktadır. Antik çağın en tartışmalı karakterlerinden biri olan Helen’in kendi hikayesini anlatmasını sağlayarak Homeros’un destanını yeniden yazan *Helen of Troy*’un (2006) ünlü yazarı Margaret George, “mitin yeniden anlatılması, bu hikayelerin hala ne kadar canlı olduğunu ve bugün bizimle [birlikte] nasıl yankılandığını kanıtıyor” (Conversation) der. George’a göre, Homeros’un *İlyada*’sında ve *Helen of Troy*’da

[...] günümüz çatışmalarının tüm unsurları vardır: bir savaş için tüylerini kabartmak, gerilimi tırmandırmak, bilginin çarpıtılması, test edilecek yeni silahlar, provokasyon, sahte zafer iddiaları, ihanet, [ve] casuslar. Sonrasında ise savaşın getirdiği yıkım ve masum sivillerin ve seyircilerin ödediği bedel ile israf ve kayıpların uzun süren etkileri. (Conversation)

Benzer bir şekilde, Barker da Briseis’in hikâyesinin ‘modern’ toplumun bir aynası olduğu ve onun hikayesinin aslında günümüzün en acil sorunlarından bazılarıyla benzerlik taşıdığı yorumunu yapar. Özellikle de kadın temsili ve bir kadın olarak söz sahibi olmanın ne anlama geldiği bağlamında. Bu konuda Barker şöyle der:

İŞİD’in haftalık olarak düzenlediği köle pazarları ve seks kölesi olarak satılan genç kızlar vardı [...]. Sonra Londra’da ve diğer büyük şehirlerde yasal olarak çalışamayan, kalacak doğru düzgün bir yeri olmayan ve cinsel saldırıya uğradıklarında -ki sıklıkla ve mütemadiyen uğruyorlar- yetkililere başvuramayan yasadışı göçmenlerle ilgili bir şeyler okudum. Bu kadınlar kendi toplumumuzdaki

kölelerdir. Geçmişte kalan değil, bizim huzurumuza zarar vermeyecek şekilde bizden binlerce kilometre uzakta değil, burada ve şimdi. (Greengrass, 2019)

Yeniden yazma eylemi, kadın yazarların cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık ve sosyal adalet gibi çağdaş konular hakkında yorum yapmalarına olanak vermektedir. Benzer şekilde Haynes, antik çağa ait hikayelerin çağdaşlıkla olan ilgisine şunu söyleyerek işaret eder:

Bu öyküler size tanıdık gelmiyorsa, bunun nedeni inanılmaz derecede şanslı bir hayatınızın olmasıdır. Ama dünyanın dört bir yanındaki birçok kadının tamamen güçsüz olmanın nasıl bir şey olduğunu çok çok iyi bildiğinin tanığıyım. Birçok kadın cinsel saldırıya uğramanın nasıl bir şey olduğunu bilir. Birçok kadın bu cinsel saldırı için suçlanmanın nasıl bir şey olduğunu bilir. Evde beklemek ve örgü örmektense, pantolon giymek ve mücadele etmenin sapkınlık olarak kabul edildiğini bilirler. (O’Keeffe, 2023)

Buradan hareketle, postmodern ve feminist bir pratik olarak yeniden yazma eyleminin, kadın yazarların, fallogosentrik (phallogocentric) üstanlatıların baskıcı ve dışlayıcı doğasını bozan ve onlara meydan okuyan mikro-anlatılar üreterek uzun zamandır susturulmuş kadın karakterlerine ses ve temsil imkânı verdiği kolayca çıkarılabilir. Dahası, yeniden yazma eylemi, kadın yazarların o zamanki ve şimdiki kadınlara yönelik tutumların sürekliliği hakkında eleştirel yorumlar yapabilmelerinin de önünü açmaktadır.

SONUÇ

Çağdaş edebiyatta yeniden yazım, edebi gelenekleri yıkmaktan egemen ideolojilere meydan okumaya kadar çeşitli amaçlara hizmet etmekte ve çağdaş yaşamın karmaşıklıklarını ve belirsizliklerini yansıtan yeni edebi biçimlerin yaratılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Tarihsel kurgu her zaman belirli bir derecede yeniden yazmayı içermiştir, çünkü yazarlar tarihsel kayıtlardaki boşlukları kendi yorumlarıyla ve bazen de hayalleriyle doldurmak durumunda kalırlar. Bununla birlikte, tarihi bilinçli olarak yeniden yazma fikri, özellikle postmodernizm ve feminizmin ortaya çıkmasıyla son yıllarda daha yaygın hale gelmiştir. Tarihsel kurguya yönelik ilk esaslı değişim postmodernizm cephesinden gelmektedir. Üstanlatıların baskıcı ve dışlayıcı doğasını açığa vurmaya ve alternatif sesler ve mini anlatıları ortaya çıkarmaya çalışan ve bu sayede, geleneksel tarih ve temsil kavramlarına meydan okuyan postmodernist tarihsel kurgu, tarihsel karakterlerin ve olayların yeniden yazımını yüceltir. Öte yandan, ikinci dalga feminist eleştiri, postmodernizmden ilham alarak ve ancak onun eleştirilerini de aşarak, öncelikle toplumsal cinsiyet rollerinin ve kalıp yargıların edebiyatta tasvir edilme biçimlerini inceleyip, edebiyatın ataerkil iktidar yapılarını güçlendirme biçimlerini açığa çıkarmayı amaçlar. Bu doğrultuda ikinci dalga feminist eleştiri, edebiyat ve edebiyat tarihinin ataerkil değerlerle şekillendiği ve kadınların deneyimlerinin genellikle marjinalleştirildiği veya tamamen göz ardı edildiği gerçeğini ön plana çıkarır. Bu iki kuramın uygulayıcı aracı olarak ise, daha kapsayıcı ve güçlendirici bir edebi kanon

oluşturmak için, geleneksel edebi türleri ve temaları yeniden incelemek ve yeniden tasarlamak üzere ‘yeniden yazım’ fikri ortaya çıkar. Yeniden yazım düşüncesi ile şekillenen ve değişen tarihsel kurgu, genellikle antik çağın marjinalleştirilmiş ve susturulmuş kadın karakterlerinin deneyimlerine odaklanır ve tarihin baskın anlatılarına karşı çıkmaya ve bunları ortadan kaldırmaya çalışır. Yeniden yazma eylemi, kadın yazarların, kadınlar, beyaz olmayan etnik gruplar ve farklı cinsel ve dini yönelimler gibi nedenlerle suskun bırakılan grupların deneyimlerini ve bakış açılarını yansıtan yeni bir edebi kanon yaratmalarını sağlar ve böylece insan deneyiminin çeşitliliğini yansıtan daha kapsayıcı ve güçlendirici bir edebi kanon için zemin hazırlar. Çağdaş kadın yazarların yeniden yazmaya dayanan tarihsel kurgusunun, tarihsel bazı olayları ve karakterleri, susturulmuş ve marjinalleştirilmiş ötekilerin bakış açısıyla yeniden tasarlayarak mevcut anlatıları yapısöküme uğrattığı, feminizmden de dilsel ve kültürel olarak güç alarak kadınların tarihteki yerini yeniden örgütlediği söylenebilir. Sonuç olarak hem postmodernizmin hem de ikinci dalga feminizmin, geleneksel varsayımlara, temsillere ve tanımlara karşı çıkmanın, bunları zayıflatmanın ve yapısöküme uğratmanın bir yolu olarak ‘yeniden yazımı’ benimsediği görülmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlenmesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir: Proje Numarası: SBA-2022-3920

KAYNAKÇA

Altın, M. (2021). Breaking the silence: woman as a subject in Pat Barker’s *The Silence of the Girls*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 61 (2), 841–863. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.9>

Atwood, M. (2012). *Survival: a thematic guide to Canadian literature*. Toronto: McClelland and Stewart.

Barker, P. (2019, 21 Kasım). I was astonished by that silence. The eloquence of the men, the absolute silence of the women. *Five Dials*. Erişim Adresi: <https://fivedials.com/interviews/i-was-astonished-by-that-silence-the-eloquence-of-the-men-the-absolute-silence-of-the-women-pat-barker-interview/>, (Erişim Tarihi: 5.05.2023).

Beauvoir, S. (2010). *The second sex*. (C. Borde and S. Malovany-Chevallier, Trans.) New York: Alfred A. Knopf.

Bedgood, D. (2005). (Re)constituted past: postmodern historicism in the novels of Graham Swift and Julian Barnes. In J. Acheson & S. C. E. Ross (Eds.), *The contemporary British novel since 1980* (pp. 203-216). UK: Palgrave Macmillan.

Cavallaro, D. (2003). *French feminist theory*. London and New York: Continuum.

Cixous, H. (1976). The laugh of the Medusa. (Cohen, K., & Cohen, P., Trans.) *Signs*, 1 (4), 875–893. <http://www.jstor.org/stable/3173239>

Cooper, K. & Short, E. (2012). Introduction: Histories and heroines: the female figure in contemporary historical fiction. In K. Cooper & E. Short (Eds.), *The female figure in contemporary historical fiction* (pp. 1-23). UK: Palgrave Macmillan.

Coste, D. (2004). Rewriting, literariness, literary history. *Revue LISA/LISA e-journal*, 5 (2), 8–25. <https://doi.org/10.4000/lisa.2893>

de Groot, J. (2010). *The historical novel*. London and New York: Routledge.

Derrida, J. (1982). *Positions*. (A. Bass, Trans.) United States of America: The University of Chicago.

Ebert, T. L. (1991). The “difference” of postmodern feminism. *College English*, 53(8), 886–904. <https://doi.org/10.2307/377692>

Fleishman, A. (1971). *The English historical novel: Walter Scott to Virginia Woolf*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

George, M. (n.d.). A Conversation with Margaret George. *Penguin Random House*. Erişim Adresi: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/288955/helen-of-troy-by-margaretgeorge/9780143038993/readers-guide/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

Gilbert, S. & Gubar, S. (2000). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven and London: Yale University Press.

Greengrass, M. (2019, 29 Nisan). The Waterstones interview: Pat Barker on The Silence of the Girls. *Waterstones*. Erişim Adresi: https://www.waterstones.com/blog/the-interview-pat-barker-on-the-silence-of-the-girls?utm_source=WS_TheSilenceOfTheGirls&utm_medium=twitter&utm_campaign=april2019twitter, (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Haneş, I. (2018). About two concepts: postmodernism and rewriting. *Journal of Humanistic and Social Studies*, 9(1), 51–60. Erişim Adresi: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/about-two-concepts-postmodernism-rewriting/docview/2269918250/se-2>, (Erişim Tarihi: 07.04.2023).

Haynes, N. (2020). *Pandora’s jar: women in the Greek myths*. London: Picador.

Heilmann, A. & Llewellyn, M. (2004). Hystorical fictions: women (re)writing and (re)reading history. *A Cultural Review*, 15 (2), 137–152. <https://doi.org/10.1080/0957404042000234006>

Hutcheon, L. (2004). *A poetics of postmodernism: history, theory, fiction*. New York: Routledge.

Irigaray, L. (1987). *The speculum of the other woman*. (G. C. Gill, Trans.) New York: Cornell University Press.

Klages, M. (2012). *Key terms in literary theory*. London and New York: Continuum.

Kristeva, J. (1984). *Revolution in poetic language*. (M. Waller, Trans.) New York: Columbia University Press.

Lukács, G. (1989). *The historical novel*. (H. Mitchell & S. Mitchell, Trans.) London: Merlin Press.

Liotard, J. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. (G. Bennington & B. Massumi, Trans.) Minneapolis: Minnesota Press.

McHale, B. (2004). *Postmodernist fiction*. London and New York: Routledge.

Millet, K. (2000). *Sexual politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Moraru, C. (2001). *Rewriting: postmodern narrative and cultural critique in the age of cloning*. United States of America: State University of New York Press.

Nünning, A. (1997). Crossing borders and blurring genres: towards a typology and poetics of postmodernist historical fiction in England since the 1960s. *European Journal of English Studies*, 1 (2), 217–238. <https://doi.org/10.1080/13825579708574388>

O’Keeffe, A. (2023, 14 Nisan). Nibbies 2023: Natalie Haynes in conversation about shortlisted novel Stone Blind. *The Bookseller*. Erişim Adresi: <https://www.thebookseller.com/author-interviews/natalie-haynes-on-challenging-patriarchal-historical-narratives-and-championing-female-voices>, (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

Ostriker, A. (1982). The thieves of language: women poets and revisionist mythmaking. *Signs*, 8 (1), 68–90. <http://www.jstor.org/stable/3173482>

Plate, L. (2011). *Transforming memories in contemporary women’s rewriting*. UK: Palgrave Macmillan.

Rewrite (n.d.). In *Cambridge Dictionary*. Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rewrite>, (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

Rich, A. (1972). When we dead awaken: writing as re-vision, *College English*, 34 (1), 18–30. <https://doi.org/10.2307/375215>

Rivkin, J. & Ryan, M. (2004). Introduction: Feminist Paradigms. In J. Rivkin & M. Ryan (Eds.), *Literary theory: an anthology* (pp. 765-770). United Kingdom: Blackwell Publishing.

Sellers, S. (2001). *Myth and fairy tale in contemporary women's fiction*. New York: Palgrave.

Spivak, G. C. (2006). *In other worlds: essays in cultural politics*. New York: Routledge.

Wallace, D. (2005). *The woman's historical novel: British women writers, 1900-2000*. UK: Palgrave Macmillan.

White, H. (1985). *Tropics of discourse: essays in cultural criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Yayın Geliş Tarihi: 10.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 06.12.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1263394>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1575-1605
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİNİN İŞ YÜKÜ: DURUM ÇALIŞMASI

İlker KARAKAYA*

Fatmanur ÖZEN**

Öz¹

Bu araştırmanın amacı, Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin (RAM) görev, işleyiş, kurum içi çalışma sistemlerini mevzuat ve planlar çerçevesinde tanımlayarak Samsun-Bafra RAM örneğinde iş yüklerini tespit etmek ve RAM'ların iş yüklerini azaltma ve verimliliklerini artırmak için önerilerde bulunmaktır. Araştırma durum araştırmadır. Araştırmada ilgili metinler (mevzuat, kalkınma ve eğitim vizyonu belgesi) doğrultusunda RAM'ların iş ve sorumluluk alanı tespit edilmiş, bu sorumlulukları içeren başlıklarla Bafra RAM 2022 yılına ait iş yükü sayısal olarak tespit edilmiştir. Bafra RAM'da görev yapan uzmanlar ile yüz yüze görüşmelerde iş yükünün yansılarını ve iş yükünün azaltılabilmesi için görüşler tespit edilmiştir. Araştırma verilerinin tümevarımcı süreçte birlikte analiz edildiği bu araştırmanın sonuçları RAM'ların özel eğitim, rehberlik, araştırma ve eğitim olmak üzere dört faaliyet alanının bulunduğunu göstermektedir. Tüm verilerin bu dört faaliyet alanına ait eksenlerde değerlendirildiği sonuçlar RAM'larda faaliyet alanlarından en çok özel eğitim hizmetleri ile ilgili eğitsel tanılama ve değerlendirme uygulamalarına çaba harcadığını, özel eğitim hizmeti faaliyetlerine ayrılan zaman nedeniyle de diğer faaliyetlere gerekli zamanın ayrılamadığını göstermektedir. Araştırmaya katılanlar RAM'lara ait iş yükünün azaltılması için bürokratik ve yönetsel öneriler başlıkları altında analiz edilen bir grup öneride bulunmuşlardır. Araştırma sonuçları, ilgili araştırma sonuçları ile birlikte değerlendirilerek RAM'ların iş yükünü azaltacak, verimliliklerini artıracak önerilerde bulunulmuştur.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karakaya, İ & Özen, F. (2023). Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin iş yükü: durum çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1575-1605.

*Rehberlik uzmanı, Samsun İl Millî Eğitim Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-9086-2573, ilker-karakaya@hotmail.com

**Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-3232-7484, fatma.nur.ozen@giresun.edu.tr

¹Bu araştırma için Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulundan 07.11.2022 tarih 122653 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş yükü, Görev yükü, Rehberlik ve araştırma merkezi (RAM) görev alanı.

GUIDANCE AND RESEARCH CENTER WORKLOAD: A CASE STUDY

Abstract

The purpose of this research is to define the task, operation, and internal working systems of Guidance and Research Centers (GRC) within the framework of legislation and plans, to determine the workloads in the Türkiye Samsun-Bafra GRC example, to reduce the workloads of GRCs, and to offer suggestions to increase their efficiency. The research is a case study. GRC's work and responsibility areas were determined based on the relevant texts (legislation, development plan, vision document for education), and Bafra GRC 2022's workload was determined numerically based on the titles of these responsibilities. In the face-to-face interviews with the experts working at Bafra GRC, the reflections of the workload and the views on reducing the workload were determined. Using inductive analysis of the research data, this study shows that GRCs have four major areas of activity: special education, guidance, research, and training. Using the four axes of the four fields of activity, the results reveal the majority of effort is devoted to educational diagnosis and evaluation practices related to special education services. Because of the time allocated to special education services, there is not enough time to devote to other activities. To reduce the workload of GRCs, participants made a number of recommendations categorized as bureaucratic and managerial. Together with the results of the relevant research, suggestions were made to reduce the workload and increase the efficiency of the GRCs.

Keywords: Workload, Task load, Guidance and research center (GRC) fields of duty.

GİRİŞ

İşin, bir ürün elde etme ya da hizmet sağlamak için öngörülen zaman içerisinde tamamlanmak üzere yapılan, yapan (çalışan) için meşgale olmaktan ziyade maddi ve manevi getirisi, prestij değeri, sorumlulukları, ahlaki sınırları yani doğru yapılması ile ilgili ölçütleri bulunan çok yönlü bir kavram olduğu değerlendirilebilir. İş yükü basitçe çalışanın “belirlenmiş çalışma zamanı dâhilinde bir kazanım elde etmek için yerine getirdiği görevlerdir” (Başaran, 1985, s. 122). İş miktarı ile çalışanın bu miktarı algılaması arasında bir ayrım söz konusudur. Bu nedenle iş yükü nicel yani “yapılacak iş miktarı” ile nitel yani “işin zorluğu”nu kapsar (Jex, 1998, ss. 17, 32, 89). İş yükü çalışanın algısı, becerisi, davranışları, alışkanlıkları, konumu ve işin/görevin gerekleri (fiziki gereklilikler, bilişsel gereklilikler, gerçekleştirmek için gerekli zaman, çalışma hızı vb.) ve işin gerçekleştiği koşullar (sıcaklık, aydınlatma, gürültü gibi iş yerine ait fizikî şartlar) ile iş yeri çalışan ilişkileri arasında çoklu etkileşim sonucu ortaya çıkar (Abdullah & Azam, 2021; Bowling & Kirkendall, 2012; Bruggen, 2015; Eytmiş & Sezer, 2021; Gawron, 2008; Hart & Staveland, 1988; Kaya Özbağ & Polat Üzümcü, 2018). Böylece iş yükü, iş ve çalışana ait “zihinsel veya fiziksel kaynaklar” ile “görev talepleri arasındaki dengesizlik” ile ilgilidir (Acar, 2015: 103; Wickens,

2008). İş yükü görevi gerçekleştirmek ve belli bir iş edimine ulaşmak için çalışanın “görev gereksinimlerini yerine getirmede katlandığı bedel”dir. Bu nedenle iş yükünün çalışanın görevi gerçekleştirmek için izin verilen süre ve görev için ulaşılması gereken edim düzeyi “görev yükü (task load)” ya da görev edimi (Pereira da Silva, 2014), görevin/işin çalışanın psikolojik süreçlerine etkisi ise “zihinsel iş yükü (mental load)”, “psikolojik iş yükü” ve “duygusal iş yükü” olarak ayrıştırılmaktadır (Gawron, 2008, s. 76; Hart & Staveland, 1988; Marin, 1995; Myrtek vd., 1994).

Görev yükü işin içeriği, işin kapsamı, rol çatışması ve rol belirsizlikleri olduğunda ortaya çıkmaktadır (Koray Alay & Ürü Şimşek, 2022). Bu bağlamda örgüt yönetimi ile ilgili katı, hiyerarşik, otoriter ve bürokratik örgüt yapısı bulunduğu; yetersiz kaynakla iş yapılmaya çalışıldığında; örgüt içi iş bölüşümünde dengesiz görev dağılımı olduğunda ve işin tamamlanması için süre kısıtlı olduğunda görev yükü artmaktadır. Yine örgüt çalışanlarında yetersiz grup bilinci olduğunda; rol belirsizliği, rol çatışması, ücret yetersizliği ile çalışanın yetersiz mesleki eğitimi olduğunda da görev yükü artmaktadır (Boz, 2019; Çelik & Çıra, 2013; Doğan vd., 2015; Erten, 2018; Hashim, Jamaludin & Zaini, 2022; Kanbur, 2018; Karacaoğlu & Çetin, 2015; Keser, 2006; Weiner, 1982).

İş yüküne ait alan yazında pek çok araştırma olduğu görülmüştür. İşletme, eğitim, sağlık, turizm, denetim, denizcilik çalışanları hatta öğrencilerle tamamlanmış araştırmalar söz konusudur. Bu kapsamda Alkaş (2020), Atay (2020), Herrero-de Lucas vd. (2022), Karabulut (2015), Pamuk’un (2017) araştırmaları iş yükü içeren farklı örneklemelerden veri toplanarak tamamlanmış araştırmalardan yalnızca bir kaçıdır. Son dönemde tüm dünyayı saran salgın nedeniyle sağlık çalışanlarının aşırısına maruz kaldığı değerlendirilen iş yükünün, hem görev yükü bağlamında işin niteliği (ya da zorluğu), hem de sayısının (niceliği) sağlık çalışanları üzerinde ki farklı sonuçlarını değerlendiren araştırma bulguları söz konusudur (Avcı, 2019; Ergün-Şahin, 2019; Maghsoud vd., 2022; Shoja vd., 2020; Ürü-Şimşek, 2022; Xhako, 2017). Benzer biçimde aşırı iş yükünün zihinsel iş yükünü de tetikleyen stres, kaygı, depresyon ve tükenmişlik gibi olumsuz psikolojik sonuçlara da neden olduğuna işaret eden araştırmalar söz konusudur (Altaf & Awan, 2011; Bhui vd., 2016; Birhanu vd., 2018; Frankenhaeuser, 1991; Glaser vd., 1999; Mum & Bozyiğit, 2022; Özkan & Ünlü, 2021; Salama vd., 2022; Weiner, 1982; Xiaoming vd., 2014). Araştırma sonuçları iş yükünün işten ayrılma niyeti, işe yabancılaşma, iş kaygısı, devamsızlık, iş içinde görev değiştirme, iş kazaları ve çalışanların rol çatışması üzerinde artırıcı etkisi olduğunu göstermektedir (Doğan, Demir & Türkmen, 2015; Göl, 2019; Keser, 2006; Qureshi vd., 2013; Turunç & Ögen, 2022; Yılmaz, 2020). İş yükünün iş-yaşam dengesi ve iş doyumu algısı ile iş performansı üzerinde ise azaltıcı/olumsuz etkisi bulunmaktadır (Bowling vd., 2015; Keser, 2006; Naseer vd., 2021; Omar, Mohd & Ariffin, 2015; Raza vd., 2017; Şahan-Özer, 2019).

Bugüne kadar iş yükü ile ilgili tamamlanmış araştırmaların ortak yanı: iş yükünü fiilî olarak tespit etmeden başka bir deyişle, araştırmaya katılanların algıladıkları miktarı ile var olduğu ve olumsuz bir etkiye neden olduğu ön kabulü ile gerçekleştirilmiş olmalarıdır. Bir grup araştırma ise iş yükünün kestirilmesini içermektedir. Bu bağlamda, bir planlama unsuru olarak iş için gerekecek çalışan sayısını (Herman & Subramaniam, 2018; Özkan, 2014) ve bazı araştırmalarda görev yüküne bağlı zihinsel iş yükünü kestirmek için (Roy vd., 2016); bazı araştırmalarda ise iş yüküne bağlı zihinsel iş yükünün kestirimi ile insan merkezli emniyet sisteminin tasarımı (Özsever, 2022) için iş yükünün hesaplandığı görülmüştür. Yine son dönem bir grup araştırmada örgüt çalışanları arasında dengelenmiş iş yükü yönetimi ile adil bölüştürülmüş iş yükünün çalışanlar üzerindeki olası olumlu etkilerinin (överimlilik, iş memnuniyeti gibi) araştırıldığı görülmüştür (Grünbichler, Federolf & Gatterer, 2019; Inegbedion vd., 2020; Mancini, Gansterer & Hartl, 2021).

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM) Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) merkez teşkilatı Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü ile illerde il milli eğitim müdürlüklerine bağlı olarak yapılandırılmış resmî kurumlardır. RAM’ların görev yaptıkları illerde eğitim çalışanları (rehber öğretmenler, özel eğitim öğretmenleri, diğer öğretmenler ve okul yöneticileri), öğrenciler ve veliler için rehberlik, psikolojik danışma ile özel eğitim hizmetleri kapsamında gelişimsel, önleyici, iyileştirici ve destek hizmetler ile bu kapsamda ilgili diğer kurumlarla işbirliğinde çalışmaları beklenmektedir. Bu araştırma kapsamında RAM’larda görevli uzmanların yıllık görev yükünün hesaplanması, görev yükünün türü ve kaynaklarının analiz edilmesine odaklanılmaktadır. Araştırmada RAM uzmanlarının görev alanı RAM’lar için oluşturulmuş mevzuatlar (yönetmelikler, MEB’e ait güncel eğitim vizyonu belgesi) ve Türkiye’nin güncel kalkınma planı çerçevesinde tanımlanmış; tanımlardan çıkarımsanan görev başlıkları eşliğinde Samsun-Bafra RAM istatistikleri ile merkezde çalışan uzmanların 2022 yılı iş yükü kapsamında görev yükü tespit edilmiştir. Görev yükünün azaltılabilmesi için ilgili merkez uzmanlarının görüşleri araştırmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda RAM’ların verimliliğini artırmak üzere bazı öneriler sunulmuştur.

YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modelindedir. Durum çalışması “anlama ve çözümleme” için kullanılır. Durumun “küçük bir örneklem üzerinde incelenmesini sağlayan” yöntem kısıtlı miktarda “genelleme yapılabilmesine” imkân tanısa da, “derinlemesine bir bakış açısı ile durumlara ilişkin kapsamlı bir strateji uygulaması” kabul edilmektedir (Uğurlu, 2018, ss. 329, 331, 332). “İnsan ya da kurumların derinlemesine anlaşılmasını sağlayan” (Jensen & Rodgers, 2001, s. 237) durum çalışmaları, analiz için “çoklu yöntem ve veri kaynakları gerektirir” (Berg & Lune, 2015, ss. 354-355). Bu doğrultuda durum

çalışmalarında “odaklanmış soru, sesli ya da görsel kayıt ve belgeler” veri kaynağı olarak kullanılabilir. Eldeki verilerle “derinlikli betimlemeler, tematik temelde mantıksal çıkarım, örüntü oluşturma ve yorumlama” (Paker, 2015, s. 119) yapılabilir. Durum çalışması sosyal bir olgu ile ilgili “neden ve nasıl” sorularının araştırıldığı durumlarda tercih edilmektedir (Yin, 2003; Türkoğlu, 2015, s. 43). Bu araştırma kapsamında durum çalışması, RAM’ların iş yükü durumunu tespit için kullanılmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Türkiye’de bulunan tüm RAM’lar oluşturmaktadır. Araştırma evreninde Türkiye genelinde 2022 verilerine göre 278 RAM olması ve tamamına ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle amaçlı örnekleme ile Samsun ili Bafra RAM evreni temsil etmek üzere seçilmiştir.

Tablo 1: 2022 Yılı Bafra RAM Kurum Bilgileri

Samsun-Bafra RAM	Sayı/Yer
Yönetici Sayısı	2
Psikolojik Danışman Sayısı	6
Özel Eğitim Öğretmeni Sayısı	7
Fizyoterapist Sayısı	1
Görev Alanındaki Hizmet Verilen İlçeler	Bafra, Ondokuzmayıs, Alaçam, Yakakent
İlçelerin Toplam Nüfusu	203.313
Merkeze Bağlı Toplam Okul/Kurum Sayısı	152
Hizmet Verilen Öğrenci Sayısı	31.695

Amaçlı örnekleme “yargısal örnekleme” olarak da bilinmekte, “olasılık olmayan örnekleme yöntemlerinden birisi” olarak “araştırmacının çalışma evrenindeki hangi ögenin evreni en iyi temsil edeceği” ve araştırmayı kolaylaştırarak araştırmacıya “fayda sağlayacağı” kanısıyla seçilmesidir (Güçlü, 2019, s. 90). Bu araştırma için seçilen Bafra RAM’ın gerek hizmet verdiği okul sayısı, öğrenci sayısı gerekse merkezde çalışan uzman sayısı ile Türkiye genelindeki RAM’ların iş yükü kestiriminde fikir vereceği kabul edilmiştir. Samsun ilinde Bafra, Alaçam, 19 Mayıs ve Yakakent ilçeleri için Bafra RAM hizmet vermektedir. Bafra RAM’ın bir kısım kurumsal bilgileri yukarıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde amaçlı örneklem olarak seçilmiş Bafra RAM’da iki yönetici, 14 uzman (psikolojik danışman, özel eğitim öğretmeni, fizyoterapist) görev yapmaktadır. Birim 152 farklı okulda öğrenim gören 31.695 öğrenciye hizmet vermektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kodu	Yaşı	Öğrenim Düzeyi	RAM’da Çalışma Süresi/Yıl
U1	42	Lisans	5
U2	29	Yüksek lisans	5

U3	33	Yüksek lisans	4
U4	23	Lisans	1
U5	44	Lisans	7
U6	38	Lisans	8
U7	38	Yüksek lisans	4
U8	43	Yüksek lisans	7
U9	43	Lisans	3
U10	61	Lisans	17
U11	33	Lisans	1
U12	34	Lisans	3
U13	32	Lisans	1
U14	33	Yüksek lisans	4
U15	44	Yüksek lisans	10

Bafra RAM uzmanları araştırmanın ikinci veri seti için görüşleri alınan grubu oluşturmuştur (Tablo 2). Bu kapsamda Bafra RAM’da görevli 15 uzmandan yüz yüze görüşmelerle veri toplanmıştır. Araştırmada görüşmeye katılan her bir uzman, bulgular bölümünde U1-15 biçiminde kodlanmıştır. Tablo 2’de görüşmeye katılan uzmanlara ait bilgiler sunulmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde görüşmeye katılan uzmanlardan dokuzu lisans, altısı yüksek lisans mezunudur. Araştırmaya katılanların RAM görev süresi ortalaması yaklaşık beş yıldır (\bar{x} çalışma süresi \cong 5 yıl).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada RAM’ların görev ve sorumluluk alanını tespit için: MEB’in RAM’ın görev ve sorumluluklarını betimleyen mevzuat belgeleri, On Birinci Kalkınma Planı ve 2023 Vizyon Planı taranmıştır. İlgili metinlerden yola çıkılarak RAM’lar için yıllar içinde tanımlanmış görevler tespit edilmiştir (Tablo 3). İlgili metinlere bağlı olarak oluşturulmuş iş ve sorumluluk temaları altında Bafra RAM’da 2022 yılı boyunca tamamlanan işlerin istatistikleri tablo hâline getirilmiştir.

Araştırmada analiz edilen ikinci veri seti için Bafra RAM’da görevli uzmanlarla yüz yüze görüşmelerde kullanılmak üzere bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formunda beş adet demografik bilgi sorusu ve “RAM’daki (varsa) iş yükünüzü azaltmak için sizce neler yapılabilir? Yapılabilecekleri işleyiş, mevzuat ve yönetsel unsurlarla ilişkilendirerek açıklar mısınız?” biçiminde sorulmuş dört açık uçlu soru bulunmaktadır. Görüşme soruları Giresun Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalından (ABD) bir, Eğitim Yönetimi ABD öğretim üyelerinden bir uzmanın görüşleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Araştırmada sorulacak soruların anlaşılabilirliği için RAM’larda görev yapan üç uzman ile görüşme formu eşliğinde bir pilot çalışma yapılmıştır. Böylece görüşme formu uygulamaya hazır hâle getirilmiştir.

Tablo 3: RAM’ların Görevleri

İlgili Düzenleme	Açıklama
Görev Kaynağı: 1968 Rehberlik Araştırma Merkezleri Yönetmeliği	
Görevler	Okul öncesinden üniversiteye kadar her kademedeki okullarda başarısızlığa uğrayan öğrenciler, zekâca normalin üstünde olan öğrenciler, işitme, görme

Örgütsel Yapı	ve lisan arızalı öğrenciler, duygusal bozukluğu olan, sakat olan, psikolojik ve sosyal yönden uyumsuzluğu olan, ruhi kompleksleri bulunan öğrencileri tarama, tespit, inceleme, takip etme; tespit için tarama araçları geliştirme; öğrencilerin başarısızlık sebeplerini tespit; öğrencilerin hayata, mesleğe intibaklarını sağlayıcı tedbirler alma; meslek seçimi de dâhil öğrencilere her türlü rehberlik etme; ilkokulda başarısızlığa uğrayan zekâca geri çocuklara normal okul bünyelerinde özel sınıflar açma görevleri ile okullarda eğitim ve öğretim alanlarında daha etkili metot ve sistem geliştirmek için gerekli çalışmalar ile mahallî eğitim problemlerini ele alıp inceleme ve araştırma görevleri.
Görevlendirilmesi Planlanmış Personel	İdarî bölüm, ferdî rehberlik bölümü, özel eğitim bölümü, okul grup rehberliği bölümü, araştırma ve yayın bölümü, okul grup rehberlik hizmetleri bölümü.
İşbirliği Kurum/Birimleri	Lisansüstü düzeyde öğrenimli psikolog, sosyal hizmet uzmanı, ölçme uzmanı(psikometrist), lisan arızaları uzmanı, mesleğe yöneltme ve rehber uzmanlar, özel eğitim uzmanları, psikiyatrist, çocuk hastalıkları üzerine ihtisas yapmış merkez doktoru, rehber öğretmenler, gezici özel eğitim öğretmenleri.
Görev Özeti	Bilgi yok.
Görev Kaynağı: 1985 Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği	
Görevler	Araştırma, rehberlik, özel eğitim, özel eğitim sınıfı açma, program geliştirme, tarama, tarama araçları geliştirme, izleme.
Görev Kaynağı: 1985 Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği	
Görevler	Zihin, duygu ve sosyal yönden uyumsuzluk, öğrenme güçlüğü, okul başarısızlığı vb. problemlerle veya çocuğu tanıma amacıyla gönderilen kişileri karşılamak, randevu vermek, vakaların dosyasını açmak, zihin, beden, duygu ve sosyal yönden uyumsuzluk, öğrenme güçlüğü olan çocukları tespit amacıyla 4-18 yaş grubu içerisinde tarama, özel eğitime muhtaç çocukların. hayata ve mesleğe intibaklarını sağlayıcı tedbirler, okul rehberlik hizmetleri bölümü, okul rehberlik bürolarında kullanılacak araç, gereç ve testlerin tespiti, geliştirilmesi, çoğaltılması ve dağıtımı; ilin özel eğitim ve rehberlik hizmetleri alanlarında hazırlanacak araştırma projelerini hazırlamak, yönetmek, raporlamak ve dağıtımını sağlamak; özel gereksinimli çocukları tespit için araştırma, tarama, teşhis, yerleştirme, rehberlik etme görevleri ile il genelinde okullarca uygulanacak rehberlik hizmetlerini standartlaştırması için hizmet verilen bölgeyi kapsayan bir rehberlik programı hazırlama görevleri.
Tablo 3: Devam	
Görev Kaynağı: 1985 Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği	
Örgütsel Yapı	İdarî bölüm, özel eğitim bölümü ve araştırma ve yayın bölümü okul rehberlik hizmetleri bölümü, müdür, müdür yardımcısı, bölüm başkanları, inceleme bölümü ve merkez doktorluğu
Görevlendirilmesi Planlanmış Personel	Psikolog, psikometrist (ölçme uzmanı), rehber öğretmen, terapist, sosyal hizmet uzmanı, özel eğitim uzmanı ve öğretmeni
İşbirliği Kurum/Birimleri	Okul rehberlik servisleri, Rehberlik Hizmetleri İl Danışma Kurulu ile Rehberlik Hizmetleri Okul Yürütme Kurulu, sağlık kuruluşları, adli ve diğer kurumlar
Görev Özeti	Rehberlik, özel eğitim, özel eğitim sınıfı açma, izleme, araştırma, rehberlik programı hazırlama
Görev Kaynağı: 2001 MEB Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği	
Görevler	Rehberlik hizmetleri çerçeve programı hazırlama; öğrenciler ile çeşitli kurum ve kuruluşlardan gönderilenlere psikolojik yardım hizmeti; çeşitli

	psikolojik, sosyal ve diğer ilgili bilgileri olabildiğince ilk ellerden toplamak için çeşitli psikolojik ölçme araçlarını bilimsel standartlarına göre uygulama, uygulamaya uygun birimde görevli bulunmadığında başvuruları sevk; iş alanları ve mesleklere ilişkin bilgileri kapsayacak yayınlar hazırlama eğitim-öğretim kurumlarına ulaştırma, tüm bu kapsamlarda okul rehberlik servislerini ziyaret etme, okullarda rehberlik servislerinde yaşanan sorunları analiz etme, ilde hazırlanan rehberlik faaliyet planlarının uygulamasını izleme ve raporlama.
Örgütsel Yapı	Merkez müdür ve müdür yardımcıları, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri bölümü ile özel eğitim hizmetleri bölümü.
Görevlendirilmesi	Eğitim programcısı ile çocuk gelişimi ve eğitimcisi ile sosyal çalışmacı.
Planlanmış	
Personel	
İşbirliği	Eğitim-öğretim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma servisleri,
Kurum/Birimleri	il milli eğitim müdürlüğü rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri şube müdürlüğü, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri il danışma komisyonunu.
Görev Özeti	Psikolojik danışmanlık, rehberlik, tanılama, başvuru kaynakları hazırlama ve dağıtma, psikolojik yardım ve terapi, ziyaret, raporlama, izleme.
Görev Kaynağı: 2017 MEB Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği	
Görevler	5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun gerektirdiği hizmetler kapsamında psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri, danışmanlık tedbiri, aile rehberliği; eğitsel, mesleki, kişisel/sosyal rehberlik faaliyetleri; yönlendirme ve yerleştirme; il/ilçe genelinde uygulanacak rehberlik programını hazırlama ve uygulatma; rehberlik öğretmenlerine mesleki gelişimi destekleme kapsamında müşavirlik hizmeti.
Örgütsel Yapı	Merkez müdür ve müdür yardımcıları, özel eğitim hizmetleri bölümü ve psikolojik danışmanlık hizmetleri bölümü.
Görevlendirilmesi	Rehber uzmanlar, özel eğitim uzmanları, ergoterapist, fizyoterapist.
Planlanmış	
Personel	
İşbirliği	Okul rehberlik servisleri.
Kurum/Birimleri	
Görev Özeti	Rehberlik, danışmanlık, koruma, önleme, müdahale hizmetleri, yönlendirme, yerleştirme, programlama, raporlama, müşavirlik.

Tablo 3: Devam

Görev Kaynağı: 2020* MEB Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği ile RAM Yönergesi	
Görevler	Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri ile özel eğitim hizmetlerini planlama, sunma ve hizmetleri koordineli bir şekilde yürütme; hizmet sağlananların bir bütün olarak gelişimlerini destekleme, gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilecek risk etmenlerini azaltma, koruyucu etmenleri artırma; araştırma, tarama, tespit, tanılama, danışmanlık, rehabilitasyon, yönlendirme, psikososyal koruma, eğitim, planlama, raporlama tüm bu hizmetleri ihtiyaç analizine dayalı okul temelli planlama ve yürütme ve tüm bu uygulamaları e-Rehberlik modülünde raporlama.
Örgütsel Yapı	Özel eğitim bölümü, rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri bölümü.
Görevlendirilmesi	Çocuk gelişimi ve eğitimcisi, dil ve konuşma terapisti, ergoterapist, fizyoterapist, klinik psikolog, özel eğitim öğretmeni, rehber öğretmen,
Planlanmış	psikolojik danışman, sosyal hizmet uzmanı.
Personel	
İşbirliği	İl/ilçe merkez idareleri, okul yönetimleri, rehberlik servisleri, çalışma ve

Kurum/Birimleri	sosyal hizmetler il müdürlüğü, il emniyet ve sağlık müdürlüğü, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili kurumlar.
Görev Özeti	Koordinasyon, programlama, rehberlik, danışmanlık, tarama, tespit, tanılama, sevk, yönlendirme, ziyaret, müşavirlik.
Görev Kaynağı: On Birinci Kalkınma Planı	
Görevler	RAM'ların görevleriyle ilgili doğrudan bir ifade bulunmasa da, planın eğitim ile ilgili hedefler bölümünde "Fırsat eşitliği temelinde tüm kademelerde eğitime erişim sağlanacağı" (Madde 548), "Tüm eğitim kademelerinde okullaşma ve tamamlama oranları artırılacağı, devamsızlık oranları azaltılacağı" (Madde 548.4), "Çocukların ruhsal ve bedensel gelişimlerini gözetken eğitim ortamları oluşturulacağı" (Madde 549), "Tüm eğitim kademelerinde öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun tasarım ve beceri atölyeleri kurulacağı" (Madde 549.2), "Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitim hizmetlerinden istifade edebilmeleri için beşeri ve fiziki imkânların güçlendirileceği" (Madde 552), "Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin tespiti için il bazlı taramalar gerçekleştirileceği ve ihtiyaç haritaları oluşturulacağı" (Madde 552.1) ifadeleri RAM'ların özel eğitim ile ilgili sınıf açma, araştırma rollerinin artacağına işaret ettiği değerlendirilmiştir.
Örgütsel Yapı	"Özel yetenekli çocuklar için Eğitim, Bilim ve Değerlendirme Kurulu oluşturulacağı" (Madde 552.4) ifadesi ile RAM'ların bilim ve değerlendirme kuruluna dönüştürülmesinin planlandığı değerlendirilmiştir.
Görevlendirilmesi	Bilgi yok.
Planlanmış	
Personel	
İşbirliği	Bilgi yok.
Kurum/Birimleri	
Görev Özeti	Yerleştirme, tarama, ihtiyaç analizi, araştırma; tanı ve tanı için araç geliştirme.

Tablo 3: *Devam*

Görev Kaynağı: MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi	
Görevler	Vizyon belgesinde RAM'ların hiç ismi geçmese de Vizyon Belgesi, rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin "ihtiyaçlara yönelik olarak" (s. 54) sağlanacağı, "özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere sunulan hizmetin kalitesinin artırılacağı" (s. 55), yine RAM'ların da tanılama faaliyetleri içinde yer alan "özel yetenekli öğrencilere yönelik tanılama ve değerlendirme araçlarının daha ileri seviyelere taşınması için çalışmaların yapılacağı" (s. 62) ve nihayet insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi hususunda "öğretmen ve okul yöneticilerinin mesleki gelişimlerinin yeniden yapılandırılacağı" (s. 40) ifadelerini içermektedir. Bu görevlerin RAM'lar la ilişkili olduğu değerlendirilmiştir.
Örgütsel Yapı	Bilgi yok.
Görevlendirilmesi	Bilgi yok.
Planlanmış	
Personel	
İşbirliği	RAM'ların ilgili bilimsel kurumlarla işbirliği.
Kurum/Birimleri	
Görev Özeti	Eğitim bölgelerinin ihtiyaç analizine dayalı işlevselleşme, özellikle üstün zekâ ve yeteneklilerin tanısı için kullanılacak tanı araçlarını geliştirme, rehberlik (müşavirlik) rollerinin artacağı.

*Bu mevzuatların Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun kararı ile yürütülmesi durdurulmuştur. Bu metinler ile oluşturulmuş uygulamaların sistemde fiilî varlığı söz konusudur.

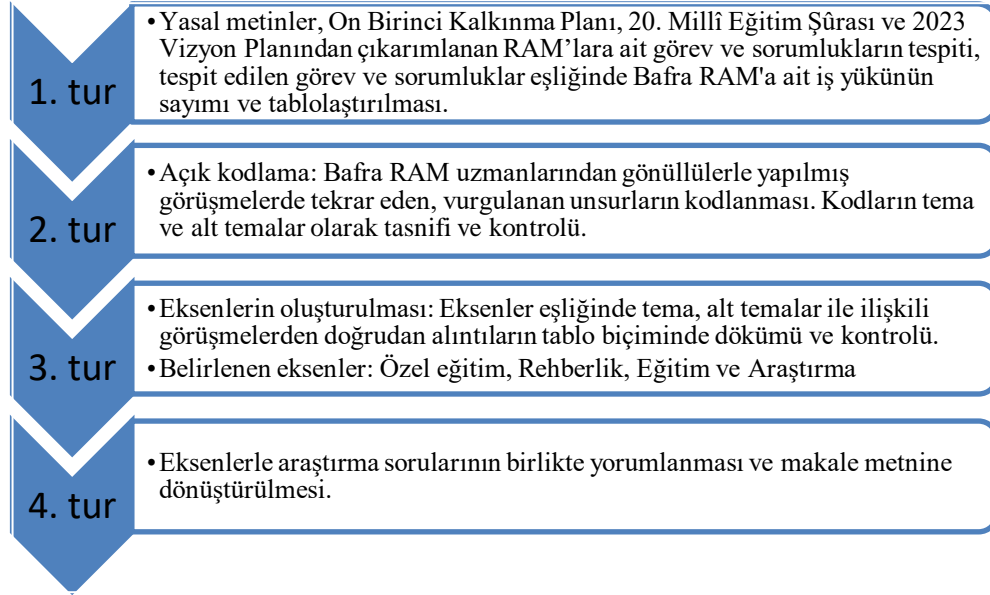
Verilerin Analizi ve Araştırmacıların Rolü

Araştırmada durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmada belge analizi kullanılarak RAM'ların iş yükü (görev yükü) Bafra RAM 2022 yılı belgelerine göre tespit edilmiştir. Bafra RAM uzmanları ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ilgili merkez çalışanlarını kişisel deneyim ve tespitlerini içereceğinden fenomenolojik kodlanarak analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında Bafra RAM iş istatistiklerine dayalı verilere nitel ve nicel içerik analizi, görüşme metinlerinden elde edilen verilere ise fenomenolojik kodlama uygulanmıştır. İçerik analizi, "ham verilerden mantıksal örüntü ve anlamlı kategoriler üretilmesini" böylece "bütüncül biçimde verilerin incelenbilmesi"ni sağlayan (Julien, 2008, s. 120) "analitik bir araçtır" (Güçlü, 2019, s. 167). İçerik analizi bu araştırma kapsamında hem nitel hem de nicel içerikte uygulanmıştır. Nitel içerik analizi ile Bafra RAM'ın iş istatistikleri için RAM'lara ait yasal metinler, On Birinci Kalkınma Planı, 20. Millî Eğitim Şûrası ve 2023 Vizyon Planından çıkarılan görev ve sorumluluklarla ilişkilendirilerek kategoriler oluşturulmuş, nicel içerik analizi ile de oluşturulan kategorilere ait değerler sayısallaştırılmıştır.

Araştırmacılar tarafından yazıya dökülmüş görüşme metinleri ise araştırmaya katılan RAM uzmanlarının iş yükü ile ilgili yaşadıkları kişisel deneyim ve yorumlarını içerdiğinden, bu deneyimlerden araştırma kapsamında ortak bir öze ulaşılması amaçlandığından fenomenolojik kodlanarak çözümlenmiştir. Fenomenolojik kodlama "basamaklama ve fenomenolojik indirgeme, anlam birimlerini betimleme, temalar oluşturmak için anlam birimlerini kümelene, her görüşmeyi özetleme-doğrulama ve gerektiğinde değiştirme, tüm bu süreçten genel ve özgün temalar çıkararak birleştirilmiş bir özet hazırlama" böylece "ortak bir öze ulaşma" aşamalarında gerçekleştirilen analiz sürecidir (Fraenkel & Wallen, 2023; Hycner, 1985). Fenomenoloji bu araştırma kapsamında RAM uzmanlarının iş yükünün "katılımcıların bakış açısından tanımlanabilmesi"ni, kişisel deneyim ve bakış açılarından yola çıkarak kuramsal fikirlere ulaşmayı sağlayacağı için (Güçlü, 2019, ss. 250-251) özellikle tercih edilmiştir. Böylece bu araştırma kapsamında veriler araştırmacılar tarafından dört turda analiz edilerek raporlanmıştır. Araştırmaya ait veri analiz süreci Şekil 1'den izlenebilir.

Şekil 1: Araştırma Verilerinin Analiz Süreci

Nitel araştırmalarda araştırmacı pasif değildir. Katılımcıların deneyimlerini anlamaya çalışırken araştırmacı ile katılımcı veriyi birlikte üretirler. Bu nedenle araştırmacı “araştırma bulgularına dayalı yorumlarını biçimlendirirken kişisel geçmişini açıkça ifade” etmelidir (Creswell, 2007, ss. 187-188). Bu araştırmada araştırmacıdan biri psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanı olup farklı öğretim seviyelerindeki okullarda ve RAM’da uzman ve yönetici görevlerinde bulunmuştur. Araştırmacı bu araştırmada RAM'lara ait görevlerin tespiti için ilgili mevzuatın taranmasını ve birime ait görevlerin tespitini sağlamış, tespit edilen görev başlıkları eşliğinde Bafra RAM’a ait iş istatistiklerini tablolaştırmış, Bafra RAM uzmanları ile yüz yüze görüşmeler yaparak kayıt altına almıştır. Bu araştırmanın diğer araştırmacısı eğitim yönetimi uzmanıdır. Bu araştırma kapsamında birinci araştırmacının tablolaştırdığı iş istatistiklerinin kontrolünü sağlamış, görüşme metinlerini yazıya dökmüş, yazıya dökülmüş verileri katılımcıların kontrol etmesini, görüşme verilerinin analizini ve bu araştırma kapsamındaki tüm verilerin yorumlanmasını, makale metnine dönüştürülmesini sağlamıştır.

Veri Geçerliliği ve Güvenilirliği

Nitel araştırmalar için geçerlilik ve güvenilirlik “iç-dış geçerlik, güvenilirlik ve nesnellik”le özdeşleşir (Marriam & Tisdell, 2016). Bu kapsamda, araştırmacılar görüşme öncesinde katılımcıları araştırma süreci hakkında ayrıntılı biçimde bilgilendirmiş, dilediklerinde araştırmadan ayrılma olanakları bulunduğu, cevap vermek istemedikleri soruyu geçebilecekleri, araştırmanın gönüllü katılımcılarla

tamamlanacağı, katılımcıların kişisel bilgilerinin araştırma raporunda bulunmayacağı garantisini verilmiştir (Shenton, 2004).

Güvenilirlik için araştırmada birden fazla veri seti kullanılmıştır. Araştırmacılar yaptıkları fenomenolojik kodlamayı uzman denetimine sunmuşlardır (Creswell, 2012). Araştırmada inandırıcılık için görüşmelerden edinilenlerin dökümü ile araştırma kapsamında Bafra RAM'dan elde edilen istatistikler katılımcılara kontrol ettirilmiştir. Son olarak görüşme metinlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Böylelikle inanılabilirliği sağlamak üzere doğrudan alıntı stratejisinden yararlanılmıştır (Christensen, Johnson & Turner, 2014, ss. 152-154).

Nitel araştırmalarda katılımcı ve araştırmacı arasındaki ilişkide araştırmacının kendi deneyimleriyle ilgili duygu ve düşüncelerinin farkında olarak ön yargılarını paranteze alması (epoché) beklenir (Padilla-Diaz, 2015). Araştırmacılarından biri RAM uzmanıdır. Hatta RAM'da yönetici olarak çalışmaktadır. Bu nedenle araştırmacı araştırma verilerinin analizinde ön yargıları olabileceğini kabul etmiştir. Araştırmacılar olası ön yargılarını bertaraf için görüşme metinlerinden doğrudan alıntı ve araştırma kapsamında ulaşılan istatistikleri ise ulaşıldığı biçimi ile raporlanmasını sağlamışlardır.

BULGULAR

Bu bölümde Bafra RAM'a ait 2022 iş istatistikleri ile Bafra RAM uzmanları ile yapılan görüşmelerden elde edilmiş veriler temalar hâlinde gruplanarak tablo biçiminde (Tablo 3- Tablo 8) sunulmuştur. Uzmanlardan görüşme formlarıyla elde edilen veriler, Bafra RAM'a ait 2022 iş istatistikleriyle birlikte RAM'ların iş ve sorumluluk alanları araştırmacılarca bu araştırma kapsamında eksen olarak kullanılmasına karar verilen: *özel eğitim, rehberlik, eğitim ve araştırma* başlıkları altında tema ve alt temalar olarak sınıflandırılarak sunulmuştur.

Bafra RAM'ın Özel Eğitim, Rehberlik, Eğitim ve Araştırma Eksenlerine Bağlı İş Yüküne (Görev Yükü) İlişkin Bulgular

Bafra RAM'ın *özel eğitim, rehberlik, eğitim ve araştırma* eksenlerine ait iş yükü tablosu Tablo 4'de sunulmaktadır. Özel eğitim hizmetleri faaliyet alanı *eğitsel tanılama ve değerlendirme, raporlama, izleme* faaliyetleri bağlamında temalara göre sayısallaştırılmış, veriler hizmet alan kişi sayısı, 2022 yılı 3 Ocak-30 Aralık dönemine göre toplam değer olarak tabloya işlenmiştir. Benzer biçimde Bafra RAM'ın rehberlik hizmetleri kapsamında sunduğu *danışmanlık hizmetleri* (bu kapsamda *ruh sağlığı danışmanlık hizmeti, aile danışmanlık hizmeti, tercih danışmanlık hizmeti* sayıları) ile araştırma faaliyetleri kapsamında ilgili kuruma ait 2022 yılı içinde tamamlanmış toplam *araştırma ve proje* faaliyeti sayıları tabloya işlenmiştir.

Tablo 4: Bafra RAM Görev Yükü

Eksen	Tema	Hizmet Alan	Sayı	Toplam
Özel Eğitim	Eğitsel Tan. ve Değerl.	Temel ve ortaöğretim kurumlarından yönlendirilen	1577 kişi	2379 kişi
		Yaygın eğitim Kurumlarından yönlendirilen	330 kişi	
		Kurum Dışı Yetişkin (18 Yaş ve üzeri)	472 kişi	
	Raporlama	Öğrenci 1907 kişi Diğer 472 kişi	2379 kişi	
Rehberlik	Danışmanlık	İzleme	Ziyaret edilen 29 okul 435 öğretmen	464
		Ruh sağlığı	44 kişi	233
		Aile	44 aile	
Eğitim	Özel eğitim/Rehberlik hizmetleri	Tercih	145 öğrenci	58 okul
		Okul/kurum	58 okul	
		Öğretmen	Seminer: 1150 kişi Toplantı: 980 kişi Okul etkinliği: 465 kişi	2595 kişi
		Veli	Toplantı: 260 kişi Okul etkinliği: 458 kişi	718 kişi
Araştırma	Araştırma Proje	Öğrenci	Okul etkinliği: 4550 kişi	4550 kişi
				1 3 yerel

Tablo 4 incelendiğinde, Bafra-RAM'da 2022 yılı içerisinde toplam 2379 eğitsel değerlendirme ve tanılama yapılarak raporunun hazırlandığı görülmektedir. Resmî okul ve kurumlardan gelen eğitsel değerlendirme ve tanılaması yapılarak raporu hazırlanan birey sayısı 1907'dir. Aynı kapsamda, yaygın eğitimde (hayat boyu öğrenme) 330 kişiye ve öğrenci olmayan 472 kişiye eğitsel değerlendirme ve tanılama hizmeti sunularak rapor hazırlanmıştır. Eğitsel değerlendirme ve tanılama alanında Bafra RAM'da dokuz uzmanın görev yaptığı göz önünde bulundurulduğunda 2022 yılında uzman başına 264 eğitsel değerlendirme ve tanılama yapıldığı ve raporlandığı hesaplanmıştır.

Öğretmen, öğrenci ve ailelere yönelik düzenlenen 2022 yılı eğitim faaliyetleri kapsamında Bafra RAM'da 4550 öğrenciye hizmet verilmiştir. Bafra RAM hizmet bölgesinde toplam öğrenci sayısı 31695'tir. Mevcut öğrenci sayısı ile eğitim verilen öğrenci sayısı oranlandığında toplam öğrenci sayısının %14,3'üne ulaşıldığı görülmektedir. Bafra RAM bölgesinde özel eğitim ve rehberlik hizmetleri kapsamında eğitim verilen öğretmen sayısı 2595 olarak görülmektedir. Bafra RAM hizmet bölgesinde toplam 2854 öğretmen görev yapmaktadır. Mevcut öğretmen sayısı ile eğitim verilen öğretmen sayısının yüzdelik oranı karşılaştırıldığında toplam öğretmen sayısının %90'ına ulaşıldığı görülmektedir.

Bafra RAM bölgesinde özel eğitim ve rehberlik hizmetlerinde eğitim verilen veli sayısı 718'dir. Bafra RAM hizmet bölgesinde toplam nüfus 203313

kişidir. Eğitim verilen veli sayısı toplam nüfusa oranlandığında velilere eğitim ve rehberlik hizmeti kapsamında toplam nüfusun %0,35'ine ulaşıldığı görülmektedir.

2022 yılında özel eğitim alanında *izleme* amaçlı ziyaret edilen okul/kurum sayısı, bölgede bulunan tüm okullara oranlandığında toplam 152 okul/kurum içinde 29 okul/kurumun (%19) Bafra RAM uzmanlarınca ziyaret edildiği görülmektedir. Özel eğitim hizmeti verilen idareci ve öğretmen toplam sayısı (N=435) bölgede görev yapan tüm idareci ve öğretmen sayısına (N=2854) oranlandığında Bafra RAM'ın bölgede görev yapan idareci ve öğretmenlerin %15'ine ulaştığı görülmektedir.

Rehberlik faaliyet alanında *danışmanlık* hizmeti kapsamında Bafra RAM'a 2022 yılında *ruh sağlığı* ve *aile danışmanlığı* için başvuru sayısı ile hizmet verilen kişi sayılarının 44 olduğu görülmektedir. Bir üst öğretim seviyesinde seçilecek eğitim programı *tercihi* için danışmanlık hizmeti başvuru sayısı ve hizmet verilen kişi sayısının ise 145 olduğu tespit edilmiştir. Böylece Bafra RAM uzmanlarınca sunulan *rehberlik/mesleki rehberlik hizmeti* kapsamında toplam 233 kişiye hizmet verildiği hesaplanmıştır. Merkezin hizmet verdiği mevcut öğrenci sayısı ile kurumda rehberlik hizmeti verilen kişi sayısının yüzdeleri oranı karşılaştırıldığında merkezin hizmet bölgesinde bulunan öğrencilerin %0,73'üne ulaştığı hesaplanmıştır.

Rehberlik hizmetleri kapsamında Bafra RAM-2022 yılında ziyaret edilen okul/kurum sayıları ile müşavirlik hizmeti verilen idareci ve öğretmen sayıları, bölgedeki toplam okul/kurum ile idareci ve öğretmen sayıları oransal ve karşılaştırmalı izlenebilmesi için Tablo 4 oluşturulmuştur. Tablo incelendiğinde Bafra RAM bölgesinde rehberlik amaçlı ziyaret edilen okul/kurum sayısının (N=58) toplam okul/kurum sayısına (N=152) göre oranı %38; rehberlik müşavirlik hizmeti verilen idareci ve öğretmen sayısı (N=1160) bölgedeki toplam idareci ve öğretmen sayısına (N=2854) oranlandığında hizmet bölgesinde yer alan idareci ve öğretmenlerden %40'ına ulaşıldığı görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5: Rehberlik Hizmetleri 2022 Yılı Bafra RAM Bölgesi Okul/Kurum Ziyaretleri ve Müşavirlik Faaliyet Alanındaki Çalışmaları

Yılı	Kurum sayısı	Ziyaret edilen kurum sayısı	Ziyaret edilenin genele oranı (%)	Kurumlarda görevli toplam personel sayısı	Müşavirlik hizmeti verilenlerin sayısı	Müşavirlik verilenin genele oranı (%)
2022	152	58	38	2854	1160	40

Araştırma ve proje faaliyet alanına ilişkin veriler farklı yıllarda aynı faaliyet alanında gerçekleşenlerle birlikte Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Araştırma ve Proje Faaliyet Alanında Bafra RAM 2019-2020-2021-2022 Yılı Verileri

Türü	Yılı			
	2019	2020	2021	2022
Araştırma	2	0	2	1
Yerel proje	5	4	3	3
Ulusal proje	2	1	0	0
Toplam	9	5	5	4

Tablo 6 incelendiğinde Bafra RAM tarafından 2019-2022 yılları arasında yapılan araştırma, yerel ve ulusal proje sayılarının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. *Araştırma* kapsamında faaliyetlerin yıllar içinde azalmasında ilgili yıllarda tüm dünyayı ve Türkiye'yi etkisi altına alan salgın hastalık ve salgın kapsamında zorunlu uzaktan eğitimde geçirilen sürelerin etkisinin olduğu değerlendirilmiştir.

Bafra RAM Özel Eğitim, Rehberlik, Eğitim ve Araştırma Faaliyetleri İş Yükü ile Yaşanan Sorunlar

Bu başlık altında *özel eğitim* ile ilgili faaliyetler ekseninde: *eğitsel tanılama ve değerlendirme, raporlama ve izleme* temaları (T) altında ve alt temalar (AT) oluşturularak ve Bafra RAM uzmanlarının görüşlerinden doğrudan alıntılarla tabloya işlenmiştir. Bafra RAM uzmanlarının *özel eğitim hizmetleri* hizmet alanı için oluşturulmuş eksenle ilgili olarak *eğitsel tanılama ve değerlendirme* teması ile ilgili *hizmet verilen sayıların çokluğundan*, *eğitsel tanılama ve değerlendirme* sürecine ait *bilgi eksikliklerinden*, Bafra RAM'da *çalışan personel sayısının yetersizliğinden* ve *uzman eksikliğinden* olumsuz etkilendiklerini göstermektedir. Bafra RAM'da *eğitsel tanılama ve değerlendirme*yle ilgili *mevzuat* gereği detaylı raporların oluşturulması gerekmektedir. Ancak koordineli hazırlanması gereken bu raporlarla ilgili olarak Bafra RAM uzmanları hem birim içinde hem de birimin hizmet verdiği kurum ve kişilerle *iletişim problemleri* yaşadıklarını deneyimlemişlerdir. Kimi zaman tanılama ve değerlendirme sürecinde kullanılan *veri toplama araçları yetersiz* kalmakta ya da iş yoğunluğu nedeniyle veri toplama araçlarının uygun kullanımı ile ilgili hizmet içi programlara Bafra RAM uzmanları katılım gösterememektedirler (Tablo 7).

Bafra RAM uzmanları; *özel eğitim hizmetleri* hizmet alanı kapsamında *izleme* ile ilgili olarak da *plansızlık, görev paylaşımında eşitsizlik ve koordinasyon eksikliği* sorunları deneyimlemişlerdir. Bafra RAM uzmanlarına göre kurumun faaliyet alanındaki *iş yoğunluğu*; yapılacak işlerin ve yapacak personelin planlanmasını zorlaştırmakta, merkezin koordineli çalıştığı birimler arasında (örneğin il-ilçe millî eğitim müdürlüğü) işbirliğinde yaşanan zorluklar da Bafra RAM'ın iş yükünü arttırmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7: Özel Eğitim Hizmetleri Faaliyet Alanı Sorunları

E	T	AT	Örnek alıntı
---	---	----	--------------

Özel Eğitim Hizmetleri Faaliyet Alanı		
Eğitsel Tanılama ve Değerlendirme	Sayı çokluğu	U1: "Eğitsel tanılama ve değerlendirmenin yoğun olduğu zamanların çok fazla olmasını iş yükü olarak görüyorum" U4: "Eğitsel tanılama ve değerlendirmelerin fazla olması." U8: "Eğitsel tanılama ve değerlendirmelerin, incelemelerin fazla olması sebebiyle diğer yapılacak işlere zaman kalmamasına sebep olmaktadır." U9: "Eğitsel tanılama ve değerlendirmelerin fazla olması." U9: "... gerekli ölçme ve hizmetiçi eğitimlerinin verilmemesi sebebiyle." U12: "ailelerin süreç hakkında bilgi sahibi olmaması, bireylerle ilgili yerleştirme kararlarında son kararın valide olması sebebiyle ikna sürecinde yaşadığım sıkıntılar." U8: "Okul idarecilerinin ve rehber öğretmenlerin RAM'ların işleyiş süreçleriyle ilgili bilgi sahibi ve haberdar olmaması" U9: "yeterli personel bulunmaması." U12: "personel eksikliği..." U3 "işlerden sorumlu personelin azlığı
	Bilgi eksikliği	U3 "işinde yeterince uzmanlaşamaması."
Raporlama	Personel yetersizliği	U9: "mevzuatların tekrar düzenlenerek kurumun işlevselliğinin ve şartlarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Mevzuatların net olmaması, yoruma açık olması ve kişiler arası ilişkilerde görüş ayrılıkları nedeniyle başka problemler ortaya çıkabiliyor."" U7: "RAM'ların yönelik mevzuat çalışmalarının net bir şekilde yapılmaması." U6: "Mevzuatların, çalışanların ve idarenin önceliklerinin her zaman aynı olmadığı fikrindeyim." U12: "bireylerle ilgili yerleştirme kararlarında son kararın valide olması." U1: "Mevzuatlar zaman zaman değişse de güncel durumu tam olarak karşılayamıyor, İşleyişle ilgili sorunlar zamanında çözülemiyor ve geç müdahale ediliyor." U13: "sürekli değişen mevzuatların mevcut işleyişe tam olarak karşılık verememesi." U11 "RAM'ların eğitsel tanılama ve değerlendirme yükünün gerek evrak gerekse süre olarak hafifletilmesi ve diğer işlerini yapabilmesi için mevzuat değişiklikleri gerekmektedir." U9: "...raporda değerlendirme alanlarının fazla olması." U11 "Eğitsel tanılama ve değerlendirmelerin fazla olması takip edilmesi gereken evraklarının (eğitsel değerlendirme formları, bireysel gelişim raporları, rehabilitasyon evrakları, velayet vesayet belgeleri) çok ve sorumlulukların fazla olması iş yükümü arttırmaktadır." U12: "RAM'a başvuranların gerekli evraklarının takibinin zorluğu." U15: "Eğitsel tanılama ve değerlendirmelerin fazla olması, evrak ve rapor işlerini çok olmasa."
	Uzman yetersizliği	U3: "Genellikle resmi yazışma ve prosedürlerden kaynaklı sorunlar yaşadığını, okul ve kurumlardan evrakların geç gelmesi iş yükümü arttırmaktadır."
Eğitsel Tanılama ve Değerlendirme	Mevzuat	U12: "Uygun ölçme araçlarının olmaması sebebiyle güçlükler yaşamaktayım."
	Veri top. araç eksikliği	

Tablo 7: Devam

E	T	AT	Örnek alıntı
Özel Eğitim Hizmetleri Faaliyet Alanı	Raporlama	İletişimsizlik	U2: "Kişisel iletişim problemlerinin fazla olması." U10: "Kişiler arası iletişimden kaynaklı sebepler nedeniyle yapılacak işlerin planlanması ve uygulanmasında problemler yaşanmaktadır." U12: "son kararın velide olması sebebiyle ikna süreci sıkıntıları." U6: "Mevzuatların, çalışanların ve idarenin önceliklerinin her zaman aynı olmadığı fikrindeyim."
	İzleme	Plansızlık, görev paylaşımında eşitsizlik ve koordinasyon eksikliği	U7: "Her RAM'in farklı uygulamaları olması, uygun çalışma ortamlarının oluşturulmaması ve bölgesinde bulunan ilçe milli eğitim müdürlüklerinin sadece problem yaşadığı zaman kuruma işbirliği yapması diğer zamanlarda önemsememesi." U6: "Yapılacak işlerin planlanmasında önem derecesinin bazen yanlış belirlendiğini düşünüyorum." U2: "Yapılacak işlerde planlama yapılamamasının iş yükü oluşturduğunu düşünüyorum." U4: "Dönemsel olarak bu sayıların çok artarak oransal dengesizlikler oluşturmaktadır." U1: "Yöneltilen olarak planlama ve iş gücünden eşit olarak yararlanılmıyor." U6: "Kurum içinde ve dışında görevlerin çakışması, çoğunlukla aynı zamana denk gelmesi." U7: "RAM bölgesindeki okullarla resmi yazışma programlama koordinasyonun sağlanamaması." U5: "Eşit görev paylaşımının olmadığını düşünüyorum."

Bafra RAM uzmanlarının özel eğitim hizmet faaliyetleri kapsamındaki iş yükü, birimin diğer faaliyet alanları olan rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyet alanlarını da benzer biçimde etkilemektedir. Tablo 8'de Bafra RAM'ın rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyet alanlarını gerçekleştirirken yaşadığı sorunlar, tema ve alt temalarda analiz edilerek doğrudan alıntılarla birlikte sunulmaktadır.

Rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyetleri Bafra RAM'ın eğitsel tanılama ve değerlendirme, raporlama ve izleme faaliyetlerinden arta kalan zamanlarda gerçekleştirilmeye çalışılmakta; merkezde çalışan kısıtlı personel ayrıca rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyetlerini ilgili birimlere ulaştırmakta bazı fiziki sorunlar ve ulaşım problemleri yaşamaktadır.

Bafra RAM'ın rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyet alanlarını gerçekleştirirken yaşadığı sorunlar değerlendirildiğinde merkezin sunduğu rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyetlerinin özel eğitim hizmeti faaliyet alanından arta kalan zamanlarda gerçekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyetleri kurumun personel yetersizliğinden, fiziki yetersizliklerinden ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için yapılacak kurum ziyaretlerine gerekli kaynak ayrılmadığı için gereğince gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Bafra RAM'ın Rehberlik, Eğitim, Araştırma Faaliyet Alanı Sorunları

E	T	AT	Örnek alıntı
Rehberlik, Eğitim ve Araştırma Faaliyet Alanı	Erişim	Ulaşım sorunu	U7: "Ulaşımın çok zor olması iş yükümüzü arttırmaktadır." U13: "RAM bölgesindeki okullara ve öğretmenlere yönelik yapılacak eğitimler için ulaşım problemlerimiz bulunmaktadır."
		Fiziki yetersizlik	U13, U14: "RAM'larda uygun fiziki koşulların ve çalışma koşullarının olmaması." U15: "Fiziki olarak çalışma koşullarının tam olarak sağlanamaması."
		Personel yetersizliği	U4 "Eğitsel tanılama ve değerlendirme sayılarının fazla olması, sabitlenememesi ve personel yetersizliği nedeniyle rehberlik,

Görevler arasında tercih	Zaman yönetimi	eğitim, araştırmaya yetişemiyoruz.” U14 “Yoğun olan inceleme süreçlerinden dolayı proje araştırma ve eğitim gibi görevlerin aksatılmasına sebep olmaktadır.” U15: “RAM'lara yönelik gerekli mevzuat ve sistemsal alt yapının oluşmaması, kurumun özel eğitim alanında yoğunlukla çalışması”
	Öncelikli alanlar	U6: “Yapılacak işlerin planlanmasında önem derecesinin bazen yanlış belirlendiğini düşünüyorum.” U9: “Diğer kurumlar tarafından eğitsel tanılama ve değerlendirme yapan bir kurum olarak görüldüğü için ve buna karşılık yoğun talep aldığından dolayı bu alandan kaynaklandığını düşünüyorum.” U14: “Gerek mevzuatlarda gerek çalışan personellerde eğitsel tanılama ve değerlendirmenin kurumun birinci görev amacı olarak gösterilmesi ve bu işe yoğunlaşılması.” U7: “RAM bölgesindeki ilçe milli eğitim müdürlükleri tarafından öğretmenlere yönelik uygulanacak eğitim kurs ve faaliyetlerle ilgili olarak gereken hassasiyetin gösterilmemesi.” U13: “Konuyla ilgili destek verilmemektedir. RAM bölgesindeki ilçe milli eğitim müdürlüklerinin bu konuya önem vermemesi.”

Bafra RAM özel eğitim, rehberlik, eğitim ve araştırma faaliyetleri iş yükünün (görev yükü) azaltılması ile ilgili çözüm önerileri

Bu başlık altında Bafra RAM'a ait iş yükü ve bunun ürettiği sorunları bertaraf edebilecek uygulamalarla ilgili Bafra RAM uzmanlarının çözüm önerileri analiz edilip doğrudan alıntılarla Tablo 9'da sunulmaktadır.

Bafra RAM uzmanlarının RAM'ların iş yükünün azaltılması bağlamındaki önerileri bu araştırma kapsamında *bürokratik* ve *yönetsel* temaları altında alt temalar oluşturularak değerlendirilmiştir (Tablo 9). Uzmanlar *bürokratik* bağlamda *mevzuat* değişikliği ve *evrak yükünün* azaltılmasını önermişlerdir. Bu kapsamda RAM için hazırlanmış mevzuat sadeleştirilmeli, birimin iş alanının ne olduğu belirginleştirilmeli, iş tanımı yorumlamaya açık olmayacak biçimde standartlaştırılmalıdır. Mevzuat gereksiz evrak yükünü de ortadan kaldırmalıdır. *Yönetsel* bağlamda ise RAM uzmanlarına daha fazla karar ve *kararlara katılma inisiyatifinin* verilmesi dışında, *personel sayısının* artırılması, *uzmanlaşmanın* sağlanması önerilmektedir. Katılımcı uzmanlara göre RAM'ların *fiziki koşullarının* iyileştirilmesi dışında, iş yüküne uygun adil bir *ücretlendirilmenin* yapılması gerekmektedir. Yine yönetsel bağlamda kurum içi *iletişimin* güçlendirilmesi ve adil bir *iş bölümü* sağlanmalıdır.

Tablo 9: Bafra RAM Uzmanlarının Merkezin İş Yükünü Azaltmak Üzere Sunduğu Öneriler

E	T	AT	Örnek alıntı
---	---	----	--------------

Bürokratik	Mevzuat	U1: "Mevzuat hızlı bir şekilde değiştirilerek öğrenci ve velilerin ihtiyaçlarına yönelik olarak düzenlenmelidir." U2: "Mevzuatların net bir şekilde belirlenmesi yoruma yer vermeden yapılacak işlerin belirgin hale getirilerek." U3: "RAM'ların koordineli çalışmasının sağlanması için mevzuatların yeniden düzenlenmesi." U4: "Özel eğitim incelemelerinden kaynaklanan yoğunluğun azaltılması ve sabit hale getirilmesi için gerekli mevzuat çalışmalarının yapılması." U8: "Mevzuat olarak gerekli değişikliklerin yapılarak RAM'ların görev tanımının ve sorumluluklarının net bir şekilde belirlenmesi." U11, U13, U15: "Bakanlık tarafından mevzuatlar da değişikliklere gidilerek görev ve sorumluluklar net bir şekilde yoruma yer vermeden işleyişe konulmalıdır." U12: "Mevzuatlarla özel eğitim ve rehberlik işlemleri net olmalı." U3: "Gereksiz evrak yükünün ortadan kaldırılması."
	Evrak yükü	U1: "Kurum içinde toplantılar yapılarak personelin görüşleri alınarak uygulama kriterleri net olarak belirlenmelidir." U2: "İşleyişin yönetsel becerilerle çözülebileceğini düşünüyorum." U7: "RAM'ların yetki alanlarının genişletilmesi. Mali ve idari açıdan RAM'lara daha büyük destekler sağlanması." U10: "RAM'lara yönelik Bakanlık tarafından maddi destek verilerek eğitim ve yerleştirmelerde yetkileri artırılmalıdır." U12: "Gereken yetki verilmeli." U15: "Kurumların milli eğitim içinde etkili ve yetkili olmasının sağlanması gerekmektedir." U1, U4, U8, U10, U13, U15: "Personel sayısı artırılmalı."
Öneriler	Katılımlı kararlar=İnisiyatif	U1: "Kurum içinde toplantılar yapılarak personelin görüşleri alınarak uygulama kriterleri net olarak belirlenmelidir." U2: "İşleyişin yönetsel becerilerle çözülebileceğini düşünüyorum." U7: "RAM'ların yetki alanlarının genişletilmesi. Mali ve idari açıdan RAM'lara daha büyük destekler sağlanması." U10: "RAM'lara yönelik Bakanlık tarafından maddi destek verilerek eğitim ve yerleştirmelerde yetkileri artırılmalıdır." U12: "Gereken yetki verilmeli." U15: "Kurumların milli eğitim içinde etkili ve yetkili olmasının sağlanması gerekmektedir." U1, U4, U8, U10, U13, U15: "Personel sayısı artırılmalı."
	Personel sayısı	U1, U4, U8, U10, U13, U15: "Personel sayısı artırılmalı."
Yönetsel	Uzmanlaşma	U3: "RAM personelinin uzmanlaştırılması" U9, U12: "Farklı branşlardan uzmanlara yer verilmeli." U12: "Kurumlarda görev yapan öğretmenler alanlarında uzmanlaştırılmalı ve donanımlı hale gelmeli." U14: "Personele uzmanlık alanları oluşturmak amacıyla eğitimler düzenlenmesi"
	Adil iş bölüşümü	U5: "Çalışanlara eşit ve adil görev paylaşımı yapılması." U6: "Görev dağılımının daha planlı yapılarak kişisel problemlerden dolayı planlamaların bozulmaması gerekmektedir." U14: "Bakanlık tarafından kurumun özel eğitim iş yükünün azaltılması ve diğer alanlarda da daha etkili hâle gelmesi sağlanmalı."
İletişim	İletişim	U5: "Kişiler arası verimli iletişim becerilerinin geliştirilmesi."
	Fiziki imkânlar	U7: "RAM'lerin fiziksel imkânlarının artırılması." U13: "Fiziksel koşulların iyileştirilmesi amacıyla daha fazla destek, daha fazla kaynak sağlanması gerekmektedir."
Ücretlendirme	Ücretlendirme	U7: "Çalışan personele yönelik ücret politikasını değiştirilmesi" U8: "Ücretlerin adaletli bir şekilde verilmesi gerekmektedir." U12: "RAM'larda çalışma saatleri, ücretleri ve şartları uygun hale getirilmeli" U13, U14: "Ücret ve çalışma şartları çalışanların lehine değiştirilmeli."

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

RAM'ların görev alanının tanımlanması ve bu görev alanı kapsamında merkez uzmanlarının iş yükünün görev yüküne bağlı tespit edilmesi amacıyla Bafra RAM örneğinde gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçları RAM'ların görev tanımının yıllar içerisinde değiştiğini ve merkez görevlerinin çeşitlendiğini göstermektedir. Resmî mevzuat ile RAM'lara ait görev yükü il ve ilçe merkez

yönetimleri ve okul rehberlik servisleri ile yıllar içinde koordineli bölüştürülmüşse de merkez görevlerinin yine de hep arttığı değerlendirilmiştir. RAM'ların bu araştırma kapsamında *özel eğitim, rehberlik, eğitim ve araştırma* eksenlerine indirgenen görev faaliyet alanlarının aslında her bir ekseninde yer alan faaliyet alanı için: öngörme, planlama, uygulama, uygulatma, değerlendirme, sonuç raporlama, izleme görevlerini de kapsamı söz konusudur. Üstelik merkezin görev alanına girenlerde (her yaş grubundaki özel gereksinimliler, öğrenciler, öğretmenler, okul yöneticileri, suça sürüklenenler, denetimli kapsamda olanlar, bağımlılar, bağımlılık riski taşıyanlar vb.) yıllar içinde çeşitlendirilmiştir (Akay vd., 2019; Camadan, 2021; Yeşilyaprak, 2014). Nitekim Kekeç ve Töre'nin (2020) RAM'lardan beklenen görevlerin öğretmenler ve yöneticilerce üretilmiş metaforlarla betimlendiği araştırmanın bulguları, katılımcıların RAM'ların görevlerini yüzden fazla metaforla betimlediklerini göstermektedir. Araştırmaya katılanlarca üretilmiş her bir metaforun RAM'larla özdeşleşmiş birden fazla hizmet alanı ve alanların ürettiği farklı iş yüküne işaret ettiği değerlendirilmiştir.

RAM'lar daha çok özel eğitim hizmetleri ile ilgili iş üretmektedirler. Özel eğitim hizmetleri kapsamındaki görev alanına özel eğitim gereksinimliler ile ilgili tarama, tanılama, bireysel ya da grupla eğitsel destek, aile desteği dışında bu gruptaki öğrencilerle çalışan okul rehberlik servislerinde görevli rehber uzmanlara ve öğretmenlere mesleki destek bu kapsamda müşavirlik de dâhildir. Nazlı ve diğerleri (2021) RAM rehberlik hizmetleri bölümünün işlevselliğini hem durum tespiti hem de araştırmaya katılanların görüşleri doğrultusunda değerlendirmişlerdir. Araştırmanın bulguları ilgili bölüm ile okul rehberlik servisleri arasında orta düzeyde etkileşim bulunduğunu, okullarda çalışan rehber öğretmenlerin RAM'ların yalnızca özel eğitim hizmetleri bölümünden değil, rehberlik hizmetleri bölümünde de özel eğitim ile ilgili daha çok destek ve iş beklediklerini göstermektedir. Nitekim 2018 yılında yayımlanmış RAM Kılavuzunda merkezin özel eğitimle ilgili hizmet alma izlencesi daha ayrıntılı düzenlenmişken merkezce sunulan rehberlik hizmetleri: müşavirlik hizmetleri, suça sürüklenen çocuklar için sunulan psikososyal koruma, önleme ve müdahale hizmetlerini de kapsayacak biçimde birkaç sayfada betimlenmiştir (MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018). Bu araştırmanın bulguları araştırmaya konu olan Bafra RAM'da özel eğitim hizmetleri için merkezde ciddi bir çabanın sarf edildiğini hatta özel eğitim hizmetlerinden kalan zamanlarda merkezin diğer görevlerine zaman ayrılabilmesini göstermektedir. Bu RAM'larda özel eğitim için merkez uzmanlarınca harcanan eforun yine de hizmete ait talebi karşılayamadığına işaret ettiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Özel eğitim faaliyet alanına ait hizmetler kapsamında var olan görev yükü dışında, bazı araştırma sonuçları sunulan hizmetin maliyeti ve niteliği ile ilgili de sorunlar olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Kırbıyık'ın (2011) araştırma bulguları özel eğitim değerlendirme kurulunda görevli rehber öğretmenlerin eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecinde RAM'lara ayrılan bütçenin yetersiz olması ve

personelin iş yükünün fazla olmasından kaynaklanan sorunlar yaşandığını göstermektedir. Benzer bulgular Gürbüz ve Bozgeyikli'nin (2014) araştırma sonuçlarında da söz konusudur. Bal'ın (2011) araştırma bulguları merkezde görevli personelin niteliklerinin ve personel sayısının yalnızca özel eğitim hizmetleri kapsamında sunulan taramalar için bile yetersiz olduğunu, merkezlerin fiziksel yapı ve donanım açısından da önemli eksikliklerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu kapsamda Börkan ve diğerlerinin (2017) araştırması RAM'larda görevli rehber uzmanların uyguladıkları standart psikolojik testlerde uygulama farklılıkları yarattıklarını, testin uygulanması esnasında RAM'ların fiziksel koşullarının yetersizliğinden de sonuçların etkilendiğini göstermektedir. Nitekim bu araştırma da örneklem alınan Bafra RAM'da yapılan işe bakılarak personel sayısının azlığı yanında iş yoğunluğundan personelin güncel ölçme araçlarının kullanımına dair hizmetiçi seminerlere gereğince katılamadıkları tespit edilmiştir. Bafra RAM uzmanları merkezin fizikî kapasitesinin sınırlı olması sebebiyle her odada dört ya da beş uzmanın görev yaptığını, buna bağlı olarak çalıştıkları alanda odaklanma sorunu yaşadıklarını, aynı mekânı paylaştıkları diğer uzmanlarla iletişim problemleri yaşadıklarını bildirmişlerdir. Yine merkez çalışanları tarama, izleme, müşavirlik hizmetleri için bölgelerinde bulunan okullara taşınmalarında araç sorunu yaşamaktadırlar.

RAM'ların güncel yönetmelik ve yönergelerinde tanımlanmış ve RAM'larda istihdam edileceği bildirilmiş psikolog, ergoterapist, psikometrist, sosyal çalışmacı ve eğitim programcısı gibi elzem uzman kadronun Bafra RAM'da hâlihazırda bulunmadığı görülmüştür. Gürbüz ve Bozgeyikli'nin (2014) araştırma bulguları RAM'larda çalışan uzmanların eğitim seviyeleri, deneyimleri ve mezun oldukları programla merkezde yaptıkları iş ile ilişkilendikçe merkez uzmanlarının işleri ile ilgili öz yeterlilik algularının yükseldiğini göstermektedir.

RAM'lar için artan iş talebi ve bu doğrultuda iş yükü kapsamında artan görev yükünün RAM personeli üzerindeki olumlu/olumsuz etkisini gösteren alan çalışmaları söz konusudur. Bu bağlamda Doğan ve Özkan'ın (2022) araştırma bulguları 2023 Eğitim Vizyonunda RAM'ların faaliyet alanlarından olan rehberlik uygulamalarının ön plana taşınmasını ve daha kapsayıcı olmasını RAM uzmanlarının *artacak görev yüküne rağmen* olumlu karşıladığını göstermektedir. Görev yükü ve çeşitliliğinin getirdiği tüm zorluklara rağmen Özgözgü'nün (2011) araştırma bulguları RAM uzmanlarının kurumlarındaki örgüt kültürünü olumlu algıladığını göstermektedir. Buna karşın Karaköse ve Bozgeyikli'nin (2012) RAM'larda görevli personelin örgütsel bağlılık ve çalışma yaşamı kalitesini incelediği araştırma sonuçları RAM uzmanlarının örgütsel bağlılıklarının çalışma yaşamı kalitesinin alt boyutları olan mesleki tatmin, tükenmişlik ve eşduyum yorgunluğunun önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular artan iş yükü ile birlikte, merkezlere ait olumsuz fizikî koşulların RAM uzmanlarının örgütsel bağlılığını azalttığı, böylece olumsuz iş davranışlarını artırdığına işaret ettiğini gösteriyor olabilir. Nitekim bu araştırmanın bulgularında örneklem alınan

Bafra RAM’da araştırmaya katılan uzmanların merkezden ayrılarak başka görevlere atanmak istedikleri tespit edilmiştir.

Bafra RAM uzmanları merkezdeki görev yükünün yoğunlukla ilgili mevzuat ile mevcut işleyişin örtüşmemesinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Gürkan’ın (2020) araştırma bulguları yalnızca RAM uzmanlarının değil, okullarda görevli rehber öğretmenlerin de ilgili mevzuat ve sorumlulukları ile sorun yaşadığını göstermektedir. Bu araştırma kapsamında araştırmaya katılan uzmanlar, sorunların çözümüne yönelik Bakanlık ve RAM yönetim birimleri tarafından çözüm üretildiğini ancak yeterli olmadığını, Bakanlık tarafından yeni mevzuat ve yönetmeliklerin hazırlanması gerektiğini bildirmişlerdir.

Bu araştırma kapsamında aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- RAM’da iş yoğunluğunun büyük bir kısmını oluşturan eğitsel tanılama ve değerlendirme işlemlerinde yaş sınırlamaları konularak erişkin bireylere yönelik tanı ve yönlendirmelerin sağlık kurulu raporlarıyla değerlendirmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda gerekli mevzuat değişiklikleri yapılarak RAM’ların iş yükü azaltılmalıdır.
- Kurumlarda görev yapan özel eğitim öğretmenleri, rehber öğretmen/psikolojik danışmanlar ve fizyoterapistlerin haricinde RAM yönetmeliklerinde var olan psikolog, klinik psikolog, sosyal hizmet uzmanı, dil ve konuşma terapisti, ergoterapist, çocuk gelişimi ve eğitimcisi ile program geliştirme uzmanlarının merkezde fiilen de görev alması sağlanmalıdır. Bu bağlamda RAM istihdam politikaları yönetmeliklerle tespit edilmiş hususlara uygun uygulanmalıdır.
- RAM’da görev yapan uzmanların belirli periyotlarla eğitime alınarak alanlarında uzmanlaşmalarının sağlanması, alanında uzmanlaşan personelin uzun mesai saatleri ve ekonomik nedenler sebebiyle tayin yoluyla merkezden ayrılmamaları için ücret ve özlük hakları iyileştirilmelidir.
- RAM’ların sorumluluk bölgesinde yer alan okul ve kurumlarda izleme çalışmalarını yönetmek, projeler ve araştırmalar yapmak için RAM’larda ayrı birer ar-ge birimi oluşturulmalı ve bu birimde görev alacak personel ayrıca istihdam edilmelidir.
- Hizmet verdiği bölgenin nüfusu, yapısı ve kurumların iş yükü ölçüt alınarak RAM’ların bütçe ödenekleri artırılmalı, RAM binaları amacına uygun olarak yeniden inşa edilmeli, RAM uzmanlarının sorumlu oldukları bölgedeki okul ve kurumlara hizmet verebilmeleri için ulaşımı sağlayacak araçlar tahsis edilmelidir.
- RAM’da görev yapacak uzmanların seçiminde merkezin hizmet alanına ait etik ilkeleri uygulayacak, liyakatli kişiler arasından seçim yapılmasını sağlayacak ölçütler oluşturulmalıdır.
- Türkiye’de önemi ve sorumlulukları sürekli artan RAM’ların yurt dışındaki muadilleri gibi rehberlik, araştırma hizmetleri ile özel eğitim tanılama ve

rehabilitasyon hizmetleri yapan bağımsız merkezler olarak yeniden yapılandırılması bu kapsamda hizmet alanları içinde ayrı mevzuatların oluşturulması sağlanmalıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullah, K. M., & Azam, N. R. A. N. (2021). Interpersonal relationship, workload pressure, work environment and job stress level among culinary internship students. *Journal of Tourism, Hospitality & Culinary Arts*, 13 (1), 123-133.

Acar, İ. (2015). İnsan kaynakları yönetimi. İstanbul Üni. İnsan Kaynakları Yön. ABD Öğretim Üyeleri, *İnsan kaynakları planlaması ve işgücü analizi* içinde (ss. 87-162). İstanbul: Beta Yayınevi.

Akay, S., Türk, F., Mercan, Ö., & Urtekin, F. (2019). Psikolojik danışmanların bakış açısından Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği'nin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (3), 891-918.

Alkaş, E. (2020). *İş yükünün tükenmişlik üzerindeki etkisinde iş stresinin aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Altaf, A., & Awan, M. A. (2011). Moderating affect of workplace spirituality on the relationship of job overload and job satisfaction. *Journal of Business Ethics*, 104, 93-99.

Atay, A. (2020). *İş yükü fazlalığı ile iş aile çatışması arasındaki ilişki: Kamu çalışanları üzerinde bir araştırma (MEB Ankara Merkez Teşkilatı örneğinde)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Avcı, A. (2019). *Cerrahi yoğun bakım ünitelerinde hemşirelik iş yükü algısı ve iş yükünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bal, E. (2011). *Rehberlik ve araştırma merkezlerinin örgütsel analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Başaran, İ. E. (1985). *Örgütlerde iş gören hizmetlerinin yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Ed.). İstanbul: Eğitim Kitabevi.

Bhui, K., Dinos, S., Galant-Miecznikowska, M., de Jongh, B., & Stansfeld, S. (2016). Perceptions of work stress causes and effective interventions in employees working in public, private and non-governmental organisations: a qualitative study. *BJPsych Bulletin*, 40 (6), 318-325.

Birhanu, M., Gebrekidan, B., Tesefa, G., & Tareke, M. (2018). Workload determines workplace stress among health professionals working in Felege-Hiwot Referral Hospital, Bahir Dar, Northwest Ethiopia. *Journal of Environmental and Public Health*, 26, 6286010, 1-8.

Bowling, N. A., Alarcon, G. M., Bragg, C. B., & Hartman, M. J. (2015). A meta-analytic examination of the potential correlates and consequences of workload. *Work & Stress*, 29 (2), 95-113.

Bowling, N. A., & Kirkendall, C. (2012). Workload: a review of causes, consequences, and potential interventions. In J. Houdmont, S. Leka, R. R. Sinclair (Eds.), *Contemporary occupational health psychology: Global perspectives on research and practice* (Volume 2, pp. 221-238). Hoboken: John Wiley & Sons Publication.

Boz, F. (2019). *Hemşirelerde iş yükü, rol çatışması ve rol belirsizliği ile psikolojik taciz arasındaki ilişkinin incelenmesi: Sakarya kamu hastaneleri örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya.

Börkan, B., Öztemür, G., Yılmaz, O., Çetintaş, Ş., Gülcan, B., & Özcan, M. (2017). Rehberlik ve araştırma merkezlerinde psikolojik test uygulama süreçleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7 (48), 161-185.

Bruggen, A. (2015). An empirical investigation of the relationship between workload and performance. *Management Decision*, 53 (10), 2377-2389.

Camadan, F. (2021). MEB tarafından psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ile ilgili olarak yayınlanan yönetmeliklerdeki kararların değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50 (230), 1015-1038.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2014). *Research methods, design, and analysis*. Pearson Publication.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design, choosing among five approaches*. New York: Sage Publication.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. London: Pearson.

Çelik, M., & Çıra, A. (2013). Örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde aşırı iş yükünün aracılık rolü. *Ege Akademik Bakış*, 13 (1), 11-20.

Çocuk Koruma Kanunu. (2005, 3 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25876). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf> (Erişim tarihi: 02.01.2023).

Doğan, A., Demir, R., & Türkmen, E. (2015). Rol belirsizliğinin, rol çatışmasının ve sosyal desteğin tükenmişliğe etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademik personelin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (1), 37-67.

Doğan, S., & Özkan, Ş. (2022). MEB 2023 eğitim vizyonu belgesinin rehberlik alanı bağlamında incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 33-51.

Ergün-Şahin, B. (2019). *An empirical analysis for test ordering behavior of physicians at outpatient units under the influence of workload*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Koç Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İstanbul.

Erten, M. (2018). *Bağımsız denetçilerde rol belirsizliği, rol çatışması ve algılanan iş yükünün iş tatmini üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eyitmiş, A. M., & Sezer, F. (2021). İş yükünün iş aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde, stresin ve çalışma ortamının durumsal etki analizi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 45-66.

Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2023). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGrawHill Education Publication.

Frankenhaeuser, M. (1991). The psychophysiology of workload, stress, and health: comparison between the sexes. *Annals of Behavioral Medicine*, 13 (4), 197-204.

Gawron, V. J. (2008). *Human performance, workload, and situational awareness measures handbook*. Boca Raton: CRC Press.

Glaser, D. N., Tatum, B. C., Nebeker, D. M., Sorenson, R. C., & Aiello, J. R. (1999). Workload and social support: effects on performance and stress. *Human Performance*, 12 (2), 155-176.

Göl, E. (2019). *Üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde iş yükü, tıbbi hata tutumları ve iş kazaları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Grünbichler, J., Federolf, P., & Gatterer, H. (2019). Workload efficiency as a new tool to describe external and internal competitive match load of a professional soccer team: A descriptive study on the relationship between pre-game training loads and relative match load. *European Journal of Sport Science*, 20 (8), 1-17.

Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik, yaklaşım, uygulama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gürbüz, S. F., & Bozgeyikli, H. (2014). Rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan rehber öğretmenlerin özel eğitimde rehberlik ve psikolojik danışmaya yönelik öz yeterlik algıları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4 (6), 79-99.

Gürkan, U. (2020). Rehberlik öğretmenlerinin bakış açısıyla okul rehberlik hizmetlerinde yaşanan sorunlar. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 14 (1), 577-605.

Hart, S. G., & Staveland, L. E. (1988). Development of NASA-TLX (Task Load Index): results of empirical and theoretical research. *Advances in Psychology*, 52, 139-183.

Hashim, N. H., Jamaludin, A., & Zaini, A. F. A. (2022). The relationship between workload, time management and salary on employee work-life balance in a private company. *Journal of Positive School Psychology*, 6 (5), 4591-4600.

Herman, H., & Subramaniam, G. (2018). Work load analysis for determining the optimal employee number – a case of Faculty of Economics Pakuan University Bogor, Indonesia. *Advances in Business Research International Journal*, 4 (2), 107-115.

Herrero-de Lucas, L. C., Martínez-Rodrigo, F., de Pablo, S., Ramirez-Prieto, D., & Rey-Boué, A. B. (2022). Procedure for the determination of the student workload and the learning environment created in the power electronics course taught through project-based learning. *IEEE Transactions on Education*, 65 (3), 428-439.

Hycner, R. H. (1985). Some guidelines for the phenomenological analysis of interview data. *Human Studies*, 8, 279-303.

Inegbedion, H., Inegbedion, E., Peter, A., & Harry, L. (2020). Perception of workload balance and employee job satisfaction in work organisations. *Heliyon*, 6, e03160, 1-9.

Jensen, J. L., & Rodgers, R. (2001). Cumulating the intellectual gold of case study reserach, *Public Administration Review*, 61 (2), 236-246.

Jex, S. M. (1998). *Stress and job performance: theory, research, and implications for managerial practice*. Thousand Oaks: Sage Publication.

Julien, H. (2008). Content analysis. M. L. Given (Edt.), In *The SAGE encyclopedia of qualitative reserach methods* (Volume 1, pp. 120-121). Thousand Oaks: Sage Publication.

Kanbur, E. (2018). Aşırı iş yükünün iş ve yaşam doyumu üzerindeki etkisi: işe bağlı gerginliğin aracı rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 5 (2), 125-143.

Karabulut, A. (2015). *Okul yöneticilerinin yönetici kaygı düzeyleri ile çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Karacaoğlu, K., & Çetin, İ. (2015). İş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: AFAD örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5, 46-69.

Karaköse, B., & Bozgeyikli, H. (2012). Örgütsel bağlılık ve çalışma yaşamı kalitesi arasındaki ilişki: rehberlik araştırma merkezlerinde çalışan personel üzerine bir çalışma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1 (2), 164-180.

Kaya Özbağ, G., & Polat Üzümcü, T. (2018). Effects of perceived workload and coworker loafing on job performance. *International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences*, 2(2), 285-290.

Kekeç, H. B., & Töre, E. (2020). “Rehberlik ve araştırma merkezi” kavramına ilişkin öğretmenlerin ve idarecilerin algıları: metafor çalışması. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 2 (3), 19-41.

Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 100-119.

Kırbyık, M. E. (2011). *Özel eğitim değerlendirme kurulunda görevli rehber öğretmenlerin eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecine ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

Koray Alay, H. & Ürü Şimşek, Z. (2022). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin işyükü fazlalığı algısı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 49-62.

Maghsoud, F., Rezaei, M., Asgarian, F.S., & Rassouli, M. (2022). Workload and quality of nursing care: the mediating role of implicit rationing of nursing care, job satisfaction and emotional exhaustion by using structural equations modeling approach. *BMC Nurs*, 21 (273), 1-10.

Mancini, S., Gansterer, M., & Hartl, R. F. (2021). The collaborative consistent vehicle routing problem with workload balance. *European Journal of Operational Research*, 293 (3), 955-965.

Marin, C. I. (1995). Emotional workload: its operationalization, measurement, and consideration in the design of human-computer interfaces. *Advances in Human Factors/Ergonomics*, 20, 871-875.

Marriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research, a guide to design and implementation*. Hoboken: Jossey-Bass Publication.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018). Rehberlik ve araştırma merkezi kılavuzu. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_01/17234231_ram_kilavuzu_2018.pdf (Erişim tarihi: 12.09.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği. (2001, 17 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 24376). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/04/20010417.htm> (Erişim tarihi: 14.12.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2017, 10 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı: 30236). <https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2017-11-10> (Erişim tarihi: 10.10.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu (2018). https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf, (Erişim tarihi: 16.12.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği. (2020, 14 Ağustos, Mülga: 2021, 12 Eylül). *Resmî Gazete* (Sayı: 31213). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34760&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 10.12.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Yönergesi. (2020, Eylül, Mülga: 2021, 12 Eylül). *Tebliğler Dergisi* (Sayı: 2756). https://kocasinanram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/38/15/169918/dosyalar/2020_10/07153230_MEB_RAM_Yonergesi.pdf (Erişim tarihi: 30.12.2022).

Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2022). Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim 2021/22. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2021_2022.pdf, (Erişim tarihi: 16.12.2022).

Mum, S., & Bozyiğit, S. (2022). Hizmet içi eğitimin tükenmişlik sendromu üzerindeki etkisinin cinsiyet bağlamında incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 1-28.

Myrtek, M., Deutschmann-Janicke, E., Strohmaier, H., Zimmermann, W., Lawrenz, S., Brünger, G., & Müller, W. (1994). Physical, mental, emotional, and subjective workload components in train drivers. *Ergonomics*, 37 (7), 1195–1203.

Naseer, T., Ahmad, F., Bano, A., Kausar, N., Mehmood, S., & Ali, F. (2021). Impact of role conflict and workload on job satisfaction: moderating role of perceived organizational support. *Psychology and Education*, 58 (5), 4656-4677.

Nazlı, S., Kiye, S., Yoncalık, O., Aşçıoğlu Önal, A., Can, N., & Çelik Ateş, E. G. (2021). Rehberlik ve araştırma merkezleri rehberlik hizmetleri bölümünün işlevselliğinin incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54 (1), 225-268.

Omar, M. K., Mohd, I. H., & Ariffin, M. S. (2015). Workload, role conflict and work-life balance among employees of an enforcement agency in Malaysia. *International Journal of Business, Economics and Law*, 8 (2), 52-57.

Özgözgü, S. (2011). Rehberlik ve araştırma merkezlerinde örgüt kültürü. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (4), 27-48.

Özkan, Ş. (2014). *Hastanelerde iş yüküne dayalı personel ihtiyacını belirleme: Kocaeli örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özkan, S., & Aktaş Ünlü, H. (2021). The effect of workload caused by the pandemic on depression, anxiety and stress levels in surgical and operating room nurses. *Journal of Basic and Clinical Health Science*, 5 (2), 134-143.

Özsever, B. (2022). *Design of seafarer-centric safety system; mental workload (MWL) prediction*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Paker, T. (2015). Durum çalışması. F. N. Seggie, M. A. Yıldırım (Edt.). *Nitel araştırma, yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar içinde* (ss. 119-134). Ankara: Anı Yayıncılık.

Pamuk, K. (2017). *Hemşirelerin bireysel iş yükü algısının bireyselleştirilmiş bakım alguları üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Afyon.

Padilla-Diaz, M. (2015). Phenomenology in educational qualitative research: philosophy as science or philosophical science. *International Journal of Educational Excellence*, 1 (2), 101-110.

Pereira da Silva, F. (2014). Mental workload, task demand and driving performance: what relation?. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 162, 310-319.

Qureshi, M. I., Iftikhar, M., Abbas, S. G., Hassan, U., Khan, K., & Zaman, K. (2013). Relationship between job stress, workload, environment and employees turnover intentions: what we know, what should we know. *World Applied Sciences Journal*, 23 (6), 764-770.

Raza, S., Hussain, M. S., Azeem, M. ul ain Ansari, N., & Aziz, K. (2017). Workload, work stress, role conflict, and workplace deviant behaviour in banks: an empirical analysis. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 6 (4), 701-707.

Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (1985, 16 Aralık). *Tebliğler Dergisi* (Sayı: 2201). <https://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/1985/2201-aralik-1985.pdf>, (Erişim tarihi: 17.10.2023).

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri Yönetmeliği. (1968, 31 Ocak). *Resmî Gazete* (Sayı: 12814). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12814.pdf>, (Erişim tarihi: 17.01.2023).

Roy, R. N., Charbonnier, S., Campagne, A., & Bonnet, S. (2016). Efficient mental workload estimation using task-independent EEG features. *Journal of Neural Engineering*, 13(2), 1-10.

Salama, W., Abdou, A.H., Mohamed, S. A. K., & Shehata, H. S. (2022). Impact of work stress and job burnout on turnover intentions among hotel employees. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (15), 9724.

Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22, 63-75.

Shoja, E., Aghamohammadi, V., Bazayr, H., Moghaddam, H. R., Nasiri, K., Dashti, M., Garaee, M., Aliasgharzadeh, S., & Asgari, A. (2020). Covid-19 effects on the workload of Iranian healthcare workers. *BMC Public Health* 20, 2-7.

Şahan-Özer, S. (2019). *Öğretmenlerin öğretim dışı iş yüklerinin algılanan öğretim performansı üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Turunç, Ö., & Ögen, A. R. (2022). Aşırı iş yükü tükenmişlik ilişkisinde, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık rolü: sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 118-128.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (Erişim tarihi: 12.12.2022).

Türkoğlu, M. E. (2015). *Öğretmen hesap verebilirliği: özel bir okulda durum çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Osman Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Uğurlu, C. T. (2018). Durum (örnek olay) çalışması. K. Beycioğlu, N. Özer ve Y. Kondakçı (Edt.). *Eğitim yönetiminde araştırma içinde* (ss. 329-351). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Ürü-Şimşek, Z. (2022). *Rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş yüküne etkisine dair ampirik bir çalışma: 112 acil sağlık hizmeti çalışanları örneği*.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Weiner, J. S. (1982). The measurement of human workload: given at the University of Sussex, Brighton, Sussex, England, on 30 March. *Ergonomics*, 25 (11), 953-965.

Wickens, C. D. (2008). Multiple resources and mental workload. *Human Factors*, 50 (3), 449-455.

Khako, D. (2017). *İş yükü ve iş-aile çatışmasının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve algılanan örgütsel desteğin düzeltici etkisi – hemşireler üzerinde bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Xiaoming, Y., Ma, B., Chang, C. L., & Shieh, C. (2014). Effects of workload on burnout and turnover intention of medical staff: a study. *Ethno Med*, 8 (3), 229-237.

Yeşilyaprak, B. (2014). *21. Yüzyılda eğitimde rehberlik hizmetleri: gelişimsel yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Yılmaz, F. (2020). Çağrı merkezi çalışanlarında iş-aile çatışması algısı üzerine ampirik bir inceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 381-393.

Yin, R. K. (2003). *Case study research design and methods*. London: Sage Publication.

Yayın Geliş Tarihi: 08.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 25.09.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1339144>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1606-1628
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

URARTU YAZITLARINDAKİ DUA VE BEDDUALARA İŞLEVSEL BİR BAKIŞ

*İshak KÜÇÜKYILDIZ**

Öz

Yazının bulunmasından itibaren çeşitli yazıt ve belgelerde dua ve beddua kullanılmıştır. Dua ve beddualar, uygarlıkların ve toplumların değer yargılarını ortaya koyma ve inandıkları yüce varlıktan isteklerini veya istemediğini ifade etme şeklidir. Nitekim MÖ I. bin yılın ilk yarısında merkezi Tuşpa (Van) olmak üzere kurulan Urartu Devleti hakkında bilgiler edinebildiğimiz yazıtlarda da dua ve beddualarla karşılaşmaktayız. Urartu Yazıtları, gerek zaferleri anlatan gerekse yapmış oldukları imar faaliyetlerini göstermesi açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu yazıtların bir kısmının Asurca, bir kısmının ise Urartuca olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlarda geçen dua ve bedduaların çeşitli amaçlara hizmet ettiği görülmektedir. Bu çalışmada işlevsel açıdan Urartu Yazıtları'nda geçen dua ve beddualar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazıtlarda tespit edilen dua ve beddualar, mevcut düzenin devamlılığını sağlama, kutsala olan saygı, güç ve iktidar sahibi olma, yazıtları ve savaş araç gereçlerini koruma, toplumsal kuralları uygulatma ve propaganda gibi işlevler açısından ayrıntılı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Çağ, Urartu, Urartu Dini, Dua, Beddua, İşlevselcilik.

A FUNCTIONAL PERSPECTIVE ON PRAYERS AND CURSES IN URARTU INSCRIPTIONS

Abstract

Since the beginning of written language, prayers and curses have found their place within inscriptions and documents as vehicles through which civilizations and societies convey their value judgments and articulate their desires or aversions toward the supreme beings they revere. This phenomenon is particularly evident in the inscriptions that shed light on the Urartian state, established in the first half of the 1st millennium BC, with its epicenter in Tushpa (Van). The Urartian inscriptions exhibit remarkable diversity, encompassing

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçükyıldız, İ. (2023). Urartu yazıtlarındaki dua ve beddualara işlevsel bir bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1606-1628.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin, ORCID ID: 0000-0002-2720-9408, ishakkucukyildiz@hotmail.com

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

depictions of victories achieved and construction endeavors undertaken. It is noteworthy that some of these inscriptions are composed in Assyrian, while others are in Urartian. The prayers and curses embedded within these inscriptions serve multifarious purposes, warranting an in-depth examination. This study delves into a comprehensive exploration of the prayers and curses featured in Urartian inscriptions. The prayers and curses identified in the inscriptions were analyzed in detail in terms of functions such as ensuring the preservation of existing societal orders, reverence for the sacred, acquisition of strength and political authority, safeguarding inscriptions and military equipment, and the enforcement of social norms and propagandistic endeavors.

Keywords: Ancient history, Urartian, Urartian religion, Prayers, Cursing, Functionalism.

GİRİŞ

Çeşitli inanç sistemlerinde yaratılış bir kelime ile başlar. Duygular, fikirler, kültür ve din gibi birbirine bağlı kavramsal oluşumları ifade etmede kelimeler çok önemlidir. İnsanların onları nasıl algıladıkları düşünüldüğünde, kelimelerin gücü göz ardı edilemez. Kelimeleri ifade etmenin birçok yolu arasında dualar ve beddualar büyük önem taşır. Bu kalıplar, konuşmayı etkili bir şekilde canlandırır, anlamı güçlendirir ve genellikle edebi ve tarihi metinlerde bulunur (Smith, 2005).

Türkçe Sözlük'te "dua", "Tanrı'ya yalvarmak" ya da "ibadet veya zikir amacıyla okunan dini bir metin" olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2011, s. 720; Kanar, 2009, s. 748). Dua, "seslenmek, çağırmak, istemek, yardım talep etmek" anlamındaki "davet etmek" ve da'va kelimeleri gibi mastar olup "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya olan talep ve niyaz"ı açıklamak için kullanılır. Dua, Eski Türkçede alkış kelimesiyle karşılanmıştır. Eski Çağ toplumlarında görülen dua ise aile reisi, kabile başkanı veya o toplumun dini liderinin yakarışlarına halkın katılması şeklinde ifade edilmektedir. Kötülüklerden korunma ve dünya nimetlerinden faydalanma, duanın oluşmasını sağlayan önemli nedenlerdendir (Cilalı, 1994, s.529-530).

Beddua ise Farsça "kötü" olarak ifade edilen 'bed' ile, Arapça 'isteme, dileme' gibi anlamları olan 'dua' kelimelerinden oluşmuş bir bileşik isimdir. Beddua, sözlü ve yazılı kültürde 'ah, bedat, ilenç, inkisar, kargış, karış, lanet' şeklinde kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011, s. 292, 97; Kaya, 2001, s. 22). "Lanet" kelimesi tipik olarak, savunmasız bir hedefe zarar veya talihsizlik vermeyi amaçlayan düşünce veya dileklere atıfta bulunan olumsuz bir çağrışım taşır. Lanetler ve dualar hem duyguları ifade etmek hem de şu anki duyguları yansıtmak için kullanılabilir, ancak bunun nedenleri kişisel özelliklere, çevreye, durumlara ve olaylara göre büyük ölçüde değişebilir (Kaya, 2014, s. 161-162).

Lanet kavramı, tarih boyunca çok sayıda medeniyet ve toplum tarafından kullanılmış, her topluluğun kendine özgü değer ve inançlarına göre evrilmiş ve uyum sağlamıştır. Tipik olarak, adaletsizlik eylemleri yapan veya belirli bir değeri veya

nesneyi tehdit edenleri hedefleyen, daha yüksek bir güçten adalet veya intikam alma arzusunu temsil eder. Nitekim bu da bizlere inanma kavramını göstermektedir. Bu noktada ibadetin anlamına baktığımızda insanlar, sığınma, korku duyma, acziyetini ifade etme, zarar ve sıkıntılardan kaçınma gibi nedenlerle başlangıçtan itibaren bir yüce varlığa inanmış ve bu inandıkları varlığa karşı bazı söz ve davranışlarla kendilerini ifade etmişlerdir (Sinanoğlu, 1999, s. 234).

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz dua ve beddualar, MÖ I. bin yılın ilk yarısında merkezi Tuşpa (Van) olmak üzere egemenlik sınırları batıda Fırat Nehri'ne, Doğu'da İran Azerbaycan'ındaki Sabalan Dağları'na, Güneyde Toros Dağları'na, Kuzeydoğu'da Sevan Gölü'ne, Kuzeyde ise Kür Nehri'ne kadar yayılan Urartulara aittir. Urartular hakkında ilk bilgilere Asur yıllıklarından ulaşılmaktadır (Salvini, 2006, s. 24 vd.; Çilingiroğlu, 1997, s. 12-13; Payne, 2006, s. 6). (Harita 1). Urartular ilk yazıtlarında Asur dili ve yazısını kullanmışlardır. Daha sonra ise kendilerinin oluşturmuş olduğu Urartu yazısı kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz yazıtlar, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmektedir. Urartular ile ilgili Payne'nin belirtmiş olduğu 1850'ye yakın yazıt tarafımızdan taranarak bu metinlerde dua ve beddualar tespit edilmiş ve incelenmiştir. Dua ifadelerinin geçmiş olduğu yazıtlar, Merherkapı, Karahan Van Müzesindeki 4 yazıt, Tebrizkapı, Patnos, Kevenli Van Müzesi, Bostaniçi, Eski Van Şehri Kurşunlu Cami, Eski Van Şehri Kurşunlu Cami (Tiblisi), Karahan İstanbul Arkeoloji Müzesi, Armavir Davit Blur, Molla Beyazıt, Molla Beyazıt ve Taliş, Çavuştepe, Çelebibağı Cami, Topraklı, Karmir Blur, Ayanis Susi Tapınağı adlı yazıtlardır. Beddua özelliği gösteren yazıtlar ise Surp Pogos Kilisesi, Karahan (*Vali Müzesi*) alt parça arka yüz, Karahan Van Müzesi 2, Karahan (Erivan Müzesi) arka yüz, Kelişin Geçidi, Taştepe, Solagert Kalesi, Yazılıtaş, Süngütaş, Palu Kalesi, Alazlı, Bağın (Elazığ-Harpur) Elazığ Müzesi, Aşağı Kaymaz, Kadembastı 2, Baydaş Bahçesi, Muradiye, Koçaklar, Yukarı Anzaf (Van Müzesi), Van Kalesi'nin kuzey tarafında bulunan yazıt, *Sarmaç*, Bakraçlı (Van Müzesi), Malazgirt, Bostaniçi (Tiblisi Müzesi), Değirmendüzü (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi), *Van Kalesi Horlıor; VIII. Sütun*, Ortakent, Armavir Höyüğü, Erciş Karataş, Mergem Karvan, Tsovinar, Mahmut Abad Tepesi, Razlık, Kırkızlar yakını, Topraklı, Maku Kasabası, Zvartnots (Eçmiazin, Ripsime Kilisesi), Karmir-Blur'daki Susi Tapınağı, *Adilcevaz*, Ayanis (Van Müzesi), Ayanis (Van Müzesi) Tunç kalkan, Bitlis (Van Müzesi),'dir (Payne, 2006).

İncelediğimiz yazıtlarda benzer niteliklere sahip ve tekrar eden dua ve beddualarla ilgili birkaç örnek üzerinde durulmuştur. Bu yazıtlar, Urartular ve yakın komşuları hakkında birçok bilgiye ulaşılmasını sağlayan, dini inançları dâhil farklı içerikleri barındıran kültürel hazinelerdir. Yazıtlara baktığımızda en çok yazıt, İspini, Minua, I. Arğıştı ve II. Sarduri dönemlerinde karşımıza çıkarken I. Rusa, II. Arğıştı ve II. Rusa dönemlerinde ise az sayıda yazıt görülmektedir. Bu yazıtlar anakaya, stel veya taş blok üzerine yazılan kralların zaferlerini anlatan sefer yazıtları, ele geçirilen bölgelerde yapılan mimari varlık hakkında bilgi veren inşa yazıtlarıdır. İnşa yazıtlarında genel olarak kalenin hangi kral tarafından yaptırıldığı ve bu yazıtı tahrip edenlere karşı bir bedduada bulunduğu görülmektedir. Yine bu yazıtların

“bir kısmında” oldukça geniş bilgiler verilirken bir kısmında ise göl, kanal, bağ, bahçe kale gibi alanların yapılışıyla ilgili sınırlı bilgi edinilmektedir (Payne, 2006, s. 2 vd.).

Urartu Yazıtları’nda dualar, tanrılar tarafından, iyilik, güzellik, yaşam, sevinç, büyüklüğün Urartu krallarına verilmesi ve tanrıya kurban kesilmesi üzerine yoğunluk göstermektedir. Beddualar ise yazıtların ve yapılan mimari eserlerin korunması ve zarar verilmesinin önüne geçilmesi üzerine çeşitli bilgiler içermektedir. Bu dua ve beddualar çalışmada, işlevsel değerlerinin daha açık bir şekilde görülebilmesi için hizmet ettikleri işleve göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Dua ve bedduaları anlayabilmek için bulunduğu toplum içerisinde hangi işlevlere hizmet ettiklerini bilmek gerekir. Bu nedenle işlevsellik teorisini ortaya atan B. K Malinowski’ye göre, kültür: “*Kültürün maddi temelini, yani emek ürünlerini, insanların toplumsal bağlanmalarını, yani standartlaşmış davranış biçimlerini ve nihayet sembolik eylemleri, yani bir bireyin, refleksleri harekete geçirme yoluyla diğeri üzerinde yaptığı etkileri içerir*” (Malinowski, 1992, s. 24 vd.). Malinowski’ye göre kültürde bulunan her öge belli bir işlev barındırır. Bu ögeler, bireyin belli gereksinimlerini karşılamaktadır. Aynı şekilde insan, toplumsal örgütlenme çerçevesinde önce temel ihtiyaçlarını gidermeli ve kendini dış tehditlere karşı korumalıdır (Malinowski, 1992, s 105). Bu anlamda işlev, Bascom’un da üzerinde durduğu bir konudur. Bascom, Malinowski’nin görüşlerini genişleterek folklorun çeşitli işlevlerine dikkat çekmektedir. Bu işlevleri, hoş vakit geçirme, değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi işlevi, toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulma mekanizması şeklinde ifade edilmektedir (Bascom, 2010, s.78-81;Çobanoğlu, 2015, s. 282). İşlevsellik, sözlü edebiyat ürünleri üzerine uygulanmasının yanı sıra maddi kültür ürünleri üzerine de uygulanmaktadır. Geniş bir maddi kültür unsuru da işlevsel bakış açısıyla incelenilmektedir (Çobanoğlu, 2015, s. 284).

Araştırmacıların işlevsel kuram üzerine ortaya attıkları görüşlerden yola çıkarak dua ve bedduaların da ele alış şekli kapsayıcı olmalı ve onların edebi özellikleri incelenirken söylendikleri bağlam ve bu bağlamda karşıladıkları işlevler göz önünde bulundurulmalıdır. Urartular hakkında bilgi edinebildiğimiz yazıtların içeriği inanç, toplumsal yapısı, devlet düzeni, gerçekleştirdikleri başarılar, inşa faaliyetleri, seferleri, tanrıları gibi birçok bilgi verirken dua ve beddualar açısından da incelemeye elverişlidir. Yazıtlarda dua ve bedduaların orijinal ve kalıplaşmış formlarını bulmak mümkündür. Burada konuya esas teşkil eden dua ve beddua türünün biçimsel özelliklerinden ziyade onun ortaya çıktığı toplumsal yapı ve ilişki içerisinde olduğu amaç ve kapsamdır. Bu çalışmada Urartu yazıtlarında karşılaşılmış olduğumuz dua ve beddualar incelenmiş ve bunların hangi işlevler çerçevesinde çeşitlendikleri üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

URARTU YAZITLARINDA DUALAR

Mevcut Düzenin Devamlılığını Sağlama

Urartu Yazıtları'nda duanın en çok görüldüğü biçim, yazıtı yazdıran kişiye yapılan, kutsaldan iyinin dilenmesi, Urartu kralları adına yaşam, sevinç ve büyüklüğün Urartu tanrıları tarafından kutsanması adına yapılanıdır. Bu şekilde yapılan duaların oldukça az ve kısa olduğu anlaşılmaktadır. Bu duaların birkaç yerde tekrar edildiği görülmektedir. Bu açıdan tekrar edilen bu dualara örnek olması açısından bazı örnekler verilmiştir. Bu döneme yönelik ilk yazıt, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua'nın ortak krallık dönemine ait olan Van Şehri'nin hemen kuzey doğusundaki Zimzim Dağı'nın batı eteklerindeki bir kaya üzerinde yer alan Meherkapı olarak bilinen, kayaya oyulmuş kapı biçimli anıtsal bir kutsal nişin son kısmına yakın bir alanda geçen duadır (König, 1955-57, p.5, no:10). Bu yazıtta krallıkta kutsanması istenilen 79 tanrı ve tanrıçanın adları yazılmış ve karşılıklarına ne kadar kurban kesileceği belirtilmiştir. Bu yazıtın ne zaman kaleme alındığı ve Urartu dininin hangi tarihte ilan edildiği belli değildir.

“...Tanrı Haldi tarafından ve bütün tanrılar tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya yaşam verilsin...”
(Melikişvili,1960, p. 143 vd. no:27; Payne, 2006, s. 46).

Bu başlık altında bir başka örnek ise Van Kalesi'nin Tebriz Kapısı olarak bilinen doğu ucundaki ana kayaya kazılmış dikdörtgen bir pano üzerine yazılan yazıttır. İncelemiş olduğumuz bu yazıtta tanrılar tarafından Minua ve İşpuini'ye yaşam ve büyüklük verilmesi istenmiştir (König, 1955-57, p. 5, no:12). Aşağıdaki yazıtta ise duada yaşam verilmesinin yanında büyüklüğün de talep edilmiş olduğunu görmekteyiz. Tanrılardan büyüklük talep edilerek Urartuların mevcut güçlerinin devam etmesini sağlamak düşünülmüş olmalıdır.

“...Tanrı Haldi adına, Haldi kapısı adına kurban olsunlar diye büyükbaş ve küçükbaş hayvan (getirdik). Yaşam ve büyüklük Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua'nın olsun...”
(Melikişvili,1960, p. 124 vd. no:18; Payne, 2006, s. 58).

Mevcut düzenin devamını sağlamaya yönelik yapılan dualara bir diğer örnek ise Molla Beyazıt ve Taliş adlı büyük bir yazıtın alt sırasının, sağdaki son iki bloğu üzerinde belirtilen duadır:

“... şehirde yeni bağlar ve bahçeler kurdum. ... Orada güçlü işler yaptırдыm. Tanrı Haldi tarafından ve Haldi kapısı tarafından, Argiştı oğlu Sarduri'ye yaşam, büyüklük, ... hoşluk, güç, sevinç, ... (ve) mutlu, sevinçli, ... günler verilsin. Sarduri, krallığını güneşin altında ... düşman ülkelerine karşı güçlü(?) yaptı.” ... (Melikişvili, 1960, p. 124 vd. no: 317 vd.; Payne, 2006, s. 252)

Burada kralın yaptıkları şeylerden bahsedilirken bu, yaptığı güzel faaliyetlerden ötürü ise krala tanrı tarafından güç, mutluluk, yaşam, büyüklük gibi güzel hasletlerin verilmesi istenmiştir. Dualarda güneşin altında güç verilmesi

Sarduri'nin kudretini ve yapmış olduğu faaliyetlerde tanrı tarafından takdir edilme düşüncesinin hâkim olduğunu göstermektedir. Yazıtlarda sık sık yüce varlıkların güneşle özdeşleşmeleri, güneşin üstün sınıflarla, erginleme, seçkinler, hükümdarlıkla, kahramanlarla yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir (Eliade, 2003, 162).

Kutsala Olan Saygı İşlevi

Duaların başka bir işlevi ise saygı göstermede kullanılmalarıdır. Nitekim Urartu yazıtlarında yöneticiye yaşam dileyerek mevcut düzenin devamı istendiği gibi aynı zamanda bu sözleri söylerken Tanrı'ya ne kadar kurban kesilmesi gerektiği de belirtilerek yüce varlığa karşı gösterilen saygı işlevi de ortaya konulmaktadır. Bu döneme yönelik örnek olabilecek yazıt ise Patnos civarında bulunan ve şu anda Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan taş blokta geçmektedir:

“Tanrı Haldi'nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua tanrı Ua'nın Susi'sini kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi adına, tanrı Ua adına ve Ua kapısı adına, yaşam, sevinç ve büyüklük, Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnuşpua'nın olsun. Yeni bir yapı(?) olduğu zaman, tanrı Haldi'ye bir boğa, tanrı Ua'ya bir boğa, Ua kapısına bir koyun ... kurban edilsinler ... Tann Haldi'nin(?) mızrağına ...” (Salvini, 1993, s. 144 vd.; Payne, 2006, s. 58).

Yazıtta geçen yaşam ve büyüklük yukarıda belirtmiş olduğumuz mevcut düzenin devamlılığına işaret ettiği gibi bu yazıtta sevinç bağışlanması da istemekte ve bununla birlikte tanrılara karşı saygı ifadesi olarak ise kurban kesilmesi gerekliliği belirtilmektedir. Yazıtı yazdıran yapmış olduğu duayla inanışlarının gereği ve varlıkları için bir şükran ifadesi olarak kurban keserek saygılarını göstermiş olmaktadır. Bu sayede gelebilecek muhtemel kötülükleri önceden bertaraf etmiş, onlardan gelecek iyilikleri de garanti altına alma çabası içerisinde oldukları görülmektedir.

Kurban sunmak, kişinin doğaüstü alemde bulunan daha yüksek güçlerle uyum sağlamasına izin verdiği için ibadetin temel bir yönüdür. Alınan nimetlere şükretmek ve gelecekteki çabalar için yardımlarını istemek amacıyla tanrıya kurban adanabilmektedir. Bu arzu edilen bir şeyi elde etmekten dolayı şükran ifadesi olarak kutsala olan saygıyı göstermektedir. Her türden hayvan kanlı kurbanlara girdiği gibi insanın bedeninin bir yerinden çıkardığı kan da girmektedir (Örnek, 1995, s. 87). Sıvı ya da katı nesnelere sunulması Urartu gelenekleri arasında yer alarak dini ritüellerinin önemli bir parçasını oluşturur. Urartu dininin önemli bir ritüeli, en yüce tanrılarında biri olarak kabul edilen Haldi'ye silahların adanması geleneğidir. Bu gelenek, Urartu tapınaklarında düzenlenen törenlerde görülmektedir (Batmaz, 2013, s. 801).

Güç ve İktidar Sahibi Olma

Yazıtlarda tespit etmiş olduğumuz duaların bir başka işlevinin ise hükümdarın gücünü artırabilmek ve kudretini gösterebilmek olduğu anlaşılmaktadır. Kevenli (Van Müzesi) bir bazalt blok üzerinde yer alan yazıtın ilk üç satırı Asur dilinde, son üç satırı ise Urartu dilinde yazılmıştır:

“Asurca: “Efendi tanrı Haldi’ye İşpuini oğlu Minua, tanrı Haldi’nin kulesini yaptırdı. Ura Ülkesi karşısındaki Arsuniu Şehri’nde bir Haldi kapısını ... yaptırdı. Urartuca: Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından İşpuini oğlu Minua’ya yaşam bağışlansın. İşpuini oğlu Minua’nın görkemi ve kudreti olsun”(Dinçol & Kavaklı, 1978, s. 24-30; Salvini, 1979a, p. 573 vd.; Payne, 2006, s. 92).

Yazıtta görüldüğü üzere Minua’ya dua edilerek yaşam, görkem ve kudret istenmiştir. Bu da Urartular için Tanrı’ya ait olan kudretin Urartu kralına verilmesi, askeri olarak güçlenme, parasal olarak güçlenerek rakipleri üzerinde görkem ve kudret sahibi olma istemini göstermektedir. Bu gücü elde edebilmek ve maddi, bedeni vasıtaların bulunması için dua edilmiştir. Bu dua ile elde edilecek güç, genellikle kutsal ve mutlak bir şey olarak saygı görür ve sıklıkla bir kutsallık duygusuyla ilişkilendirilir. Bu kutsallık duygusu, hemen belli olmasa bile her zaman iktidarda bulunur ve ona asil ve arzu edilen bir nitelik kazandırır. Bu özellikler, otorite sahibi kişiyi güçlendiren tanrısal nitelikler olarak görülebilir.

Bu işlevi destekleyici bir diğer örnek ise Armavir Davti-Blur’da taş bir blok üzerinde yazılmış olan aşağıdaki yazıttır:

Argiştı oğlu Sarduri bu Susi’yi kendisine efendi olan tanrı Haldi’ye ve kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı yaptırdı. Tanrı Haldi ... Efendi tanrı Haldi’ye Sarduri der ki: ... Tanrı Haldi bana büyüklük verdiği gibi(?), ben önümde ülkenin yıkılmasını ... bir Haldi kapısı yaptırdım ... Yeni bağlar ve bahçeler diktirdim ve orada ekilecek yeni tarlalar kurdurdum. Tanrı Haldi tarafından ve Haldi kapısı tarafından, Sarduri’ye yaşam, büyüklük, güç, hoşluk, kudret, sevinç ... (ve) mutlu, sevinçli ... günler verilsin. ArgiSti oğlu Sarduri krallığını güneşin altında düşman ülkelerine karşı güçlü(?) yaptı. (Payne, 2006, s. 249-250).

Yazıttan anlaşıldığı üzere tanrı Haldi’nin büyüklük verdiğiinden bahsedilerek yaptırmış olduğu şeylerden ötürü yaşam, büyüklük, hoşluk ve kudret elde etmek için tanrının kendisine zaten vermiş olduğu bu meziyetlerin daha da artması ve düşman ülkelerine karşı güç elde edilmesi üzerine dua edilmiştir.

URARTU YAZITLARINDA BEDDUALAR

Dualar, genellikle iyi ve doğru şeyleri talep etmek veya bu değerlere ulaşmayı dilemek amacıyla kullanılırken beddualar ise olumsuz olaylardan korunmak veya kötülüklerin önlenmesi için dile getirilen ifadelerdir. Bu ifadeler, yazıtlarda genellikle kötülüğün engellenmesi veya kötü niyetli kişilerin etkisiz hale getirilmesi amacıyla yer almaktadır.

Yazıtları ve Savaş Araç Gereçlerini Koruma İşlevi

Urartu yazıtlarının önemli bir bölümünü yazıtların genellikle sonunda yer alan beddualar oluşturmaktadır. Urartu kralları diktirmiş oldukları yazıtların çalınması, kaybedilmesi, yok edilmesi, tahrip edilmesini önleyebilmek amacıyla çeşitli beddualar etmişlerdir. Kralların yazdırmış olduğu bu beddualar, birçok yazıtın son paragrafında görülebilmektedir. Urartu kralları yazıtlarda böyle bir yola başvurarak faaliyetlerin yazılı olduğu yazıtı, kitabeyi koruyarak bölgedeki varlığını perçinlemek istemişlerdir. Bu şekilde bir işleve sahip olan yazıtlardan biri Eski Van şehri, Surp Pogos Kilisesi ikiyüzlü yazıtın ön ve arka yüzünde yer alan bedduadır:

“Her kim bu yazıtı karşı suç işlerse, her kim (buradan) çalarsa, her kim gömerse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim güneşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp "tahrip et" derse veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" derse; tanrı Haldi, tanrı Teiseba ve tanrı Sivini (onu) bırakmasınlar. Ne adını ne de soyunu, yeryüzünde ...” (Melikişvili, 1960, p. 34, no: 20; Sayce, 1882, p. 550 vd, no. 31).

Bu yazıttan da anlaşıldığı üzere yazıtın suya atılarak yok edilmesinden, yerinin değiştirilmesinden ve güneşten saklanmasından ve bu yazıtları başkasının üstlenerek asıl yazdırmanın unutulması durumundan endişe edilerek savaş tanrısı Haldi, hurri kökenli bir tanrı olduğu anlaşılan fırtına tanrısı Teişeba ve güneş tanrısı Şivini’den o kişi ve kişilerin soyunun kurutulması yönünde beddua edilmiştir. Bu konudaki beddualarda kişinin soyunun sona ermesi, çocuklarının olmaması ve neslinin yok olması dilenir. Dualarda yaşamak için nasıl dua ediliyorsa burada da yaşamın tam tersi bağlamında ölüm ele alınmıştır. Yazıtta yapılan bedduada yalnızca yazıtın tahrip edilmesi değil her şekilde yok edilmesi, yerinden sökülmesinin dahi engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu bedduaların karşı taraf üzerinde caydırıcı etkisi olacağına inanıldığı anlaşılmaktadır.

Yine aynı işlev üzerine bir başka örnek ise orta parçası Karahan’da (Van Müzesi), alt parçası ise Muradiye’de (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) bulunan bazalt bir Stelin arkasının sadece alt kısmında yer alan bedduadır:

Alt parça arkayüz: “İşpuini oğlu Minua der ki: tanrı Haldi'nin eksiksizliğine(?) bir yazıt yazdırdım. Arsuniu şehrinde bir yazıt yazdırdım. Bu steller üzerinde bir yazıt yazdırdım. Her kim tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa veya her kim bir

başkasına bunları yaptırırsa, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini (ve bütün) dünyanın tanrıları, (onu ve) soyunu yeryüzünden yok etsinler.” (Melikişvili, 1960, p. 198, no: 99; Payne, 2006, s. 51).

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde en az tahrip olan yazıt olarak bilinen Erzurum ili, Horasan ilçesinin Yazılıtaş köyündeki Minua'ya ait Yazılıtaş Yazıtı, yazıtları koruma işlevine bir başka örnektir:

“Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" söylerse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ...” (König, 1955-1957, p. 6, no: 23; Melikişvili, 1960, p. 157-158, no: 36; Ceylan, 2002: 14-15; Payne, 2006: s. 69; Ceylan, 2015, s. 489 vd; Ceylan & Günaşdı, 2017, s. 322; Ceylan & Günaşdı, 2018, s. 92; Ceylan & Üngör, 2018, s. 60).

Bu yazıt, yazıtı tahrip eden, suç işleyen, başkasına bunları yaptıran veya yaptığını iddia eden kişilere yönelik bir tür beddua veya yemin içermektedir. Bu kişilerin güneş ışığından mahrum bırakılmaları istenmektedir. Ayrıca aynı bölgede bulunan Zivin¹, Sarıkamış² ve Hanak/Ortakent³ Yazıtları gibi diğer yazıtlarda da Urartu kralları tarafından benzer bir mesaj verilir. Ancak Hanak/Ortakent Yazıtı, Urartu panteonunun en önemli üç tanrısı olarak nitelendirilen Haldi, Teişeba ve Şivini'den başka Quera adlı bir tanrıdan da yazıtı tahrip edenler için güneş ışığından mahrum bırakmalarının istediği özel bir örnektir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz işlev doğrultusunda yazıtları korumaya yönelik çok sayıda beddua edildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde dikkat çeken bir diğer örnek ise Ayanis (Van Müzesi)'nde Tunç kalkan üzerinde yer alan bedduadır. Burada Urartu savaş araç gereçleri arasında yer alan kalkan üzerine yazılan yazıt bu araçları korumaya yönelik yapılmış beddua açısından oldukça önemlidir.

“Argiştı oğlu Rusa, bu kalkanı efendi Tanrı Haldi'ye yaptırdı ve yaşamı için adadı. Rusahinili Eidurukai Şehri'nde koydu. Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde Argiştı oğlu Rusa güçlü kral, büyük kral Surili Ülkesi'nin kralı, Bianili Ülkesi'nin kralı, güçlü kral ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır. Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, her kim onu atarsa, her kim sulara ... her kim ... her kim

¹ Yazıtın tamamını incelemek için bkz. (Meşcaninov, 1931, p. 69 vd.; Tseretheli, 1939, no. 10, 11; König, 1955-57, p. 7, no: 24; Melikişvili, 1960, p. 159, no. 37; Ceylan, 2001, s. 41 vd.; Payne, 2006, s. 70; Bingöl, 2011, s. 24; Ceylan & Bingöl & Karageçi, 2018, s. 64).

² Geniş bilgi için bkz. (König, 1955-57, p. 16, no. 89; Melikişvili, 1960, p. 257-258, no. 130; Ceylan, 2001, s. 42; Payne, 2006, s. 182).

³ Geniş bilgi için bkz. (Dinçöl & Dinçöl, 1992, s. 109 vd; Payne, 2006, s. 185; Ceylan & Ceylan, 2018, s. 65).

ateşlere ve yerlere toprak atarsa veya her kim adımı tahrip ederse ve kendi adını koyarsa, tanrı Haldi, adını, soyunu ve sopunu güneşin ışığından yoksun etsinler (Salvini, 2001, p. 271-272, no.1,276 res. 1; Payne, 2006, s. 302).

Urartu kralı Rusa, tanrı Haldi'ye adanmış olduğu kalkana, zarar verene, alana ve adını değiştirerek kendi adını yazdırana karşı savaş tanrısı Haldi'den o kişinin soyunu ve sopunu yok etmesini istemiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Urartular sadece yazıtlara değil aynı zamanda savaş araç gereçlerine de değer vermişler ve zarar verenlere karşı tanrıdan lanet istemişlerdir. Yazıttan, savaş araç gereçlerin tanrı için adanmış olduğu anlaşılıyor. Bu da kutsal bir özellik kazanmış olan bu teçhizatın daha da önem kazandığını göstermektedir. Urartu Kralı, bir kişinin yapmadığı bir işi yaptım diyerek kendi yapmış gibi göstermesi durumunda onun Tanrı Haldi'nin lanetine maruz kalmasını istemiştir. Bunu yapmasındaki amaç ise kendi yapmış olduğu faaliyetleri belirginleştirme ve kalıcı hale getirme düşüncesidir.

Toplumsal Kurallara Uyma

Yazıtlarda yer alan içerik ve mesajlar ile toplumun bazı değerlerini korumak ve bu değere uymayanları da cezalandırmaya yönelik yapılan beddualar vardır. Urartu toplumunda benimsenmiş birtakım değerleri, toplumsal kuralları ve törenlere yazıtları yazdıran krallarca yapılan beddualarla halkın uyması ve bu değerlerin devam etmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda Urartu yazıtlarında bedduaların birtakım değerlere, toplumsal kurallara ve törenle destek verici bir işleve sahip olduğu görülür. Bu işlev, geçmişten günümüze bazı değişimler yaşansa da tüm zenginliğini koruyarak devam etmektedir. Urartu kralları, halkının veya düşmanlarının yapmaması gerekli olan fiil ve eylemleri yazıtlarda duyurmaya çalışmıştır. Bu işleve örnek olabilecek yazıtlardan birisi Kelişin Geçidi'nde büyük bir stel üzerinde, bir yüzü Asurca, diğer yüzü Urartuca olmak üzere çiftdilli bir yazıtta geçen ifadelerdir (Sayce, 1882, p. 663-664, no. 56).

“Bir şeyler satın aldıkları zaman, tanrı Haldi huzuruna, Ardini Şehri'ne geldikleri zaman, Sarduri oğlu ispuini ve ispuini oğlu Minua, tanrı Haldi'ye büyükbaş hayvan, kurban olarak sundular ve dediler ki: Her kim Haldi kapısından büyükbaş hayvan götürürse, o kişi kendi mahvını hiçe sayar. Her kim başka birininkini götürmeye kalkarsa .. 0 (çalmış olanı) koparacak ... Eğer bir kimse Ardini Şehri'nde bulunursa ve biri başkasının büyükbaş hayvanı Haldi kapısından götürmeye kalktığını duyarsa (ve bunu saklars~), tanrı Haldi, soyunu dünya üzerinden yok etsin. Her kim bu steli bu yerden sökerse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa ve "Gel, tahrip et!" derse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini ve Ardini Şehri'nin (bütün) tanrıları, soyunu yeryüzünden yok etsinler” (Belck&Lehmann, 1893, p. 389-400; Melikişvili, 1960, p. 125-127, no. 19; Benedict, 1961, p. 359 vd.; König, 1955-57, p. 4, no. 9).

Bu yazıttan da anlaşılacağı üzere, çalmanın, başkasının malına zarar vermenin, doğru olmadığını, bunu yapanların Urartu tanrıları içerisinde baş tanrı olarak nitelendirilen Haldi'nin gazabına uğraması ve soyunun yok edilmesi üzerine Urartu kralları tarafından yapılan bedduayı görmekteyiz. Bu bedduanın devamında ise tüm tanrıların o kişinin soyunu yok etmesi yönünde istekte bulunulmuştur.

Toplum içinde devletin kurallarına uymayan kişiler her zaman var olmuştur. Ancak krallar, tanrıların her şeyi gördüğüne ve bildiğine inanarak bu tür kişileri korkutmak için beddua yöntemine başvurmuşlardır (Akkuş Mutlu, 2022, s.172).

Toplumsal kurallara uymayanların lanetlenmesi üzerine bir başka örnek ise II. Rusa Devri Teişeba (Karmir-Blur)'da inşa edilen tapınağın kapısında bulunan ve oldukça uzun olan yazıtın sağ dış tarafı yan yana dizilmiş bazalt iki parça ve bir blok üzerinde yer alan yazıtın son kısmında lanet metnini görebilmekteyiz.

“...hiç kimse bu şeylerin herhangi birini bozmasın ... dana(?) vermesin. (Kurbanlık boğa) küçük olmasın. (Bunları) gerçekten buyurdum(?). Argiştî oğlu Rusa der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, her kim "Ben yaptım" derse, ... veya her kim bu yerden sökerse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini ve tanrı Marduk (onu) yok etsinler. Ne adı ne de ailesi güneş altında (bulunsun) ...” (Payne, 2006, s. 288).

II. Rusa, yazıt boyunca anlatılan imar faaliyetlerini gerçekleştirerek tanrı Haldi'ye olan takdirini ve minnettarlığını ifade etmeyi umuyordu. Yazıtta göre bunun nedeni tanrı Haldi'nin kendisini atalarının tahtına oturtmasıdır. II. Rusa'nın kendi deyimiyle Haldi'ye "mükemmel" bir yapı verme arzusu aslında karşılıksız değildir. Yaptıkları faaliyetlerden ötürü tanrısının kendisini nezaket, yaşam, neşe, büyüklük, otorite ve güçle ödüllendireceğini bekleyerek dua etmektedir. Metnin son kısmında ise toplumsal olarak uyulması gereken bazı kuralara karşı gelenlerin Urartu'nun en önemli üç tanrısı ve Babil baş tanrısı olarak nitelendirilen Marduk'dan lanetlenmeleri istenmiştir. Urartu yazıtlarında Meherkapı olarak nitelendirilen ve Urartu tanrılar listesi bulunan bu yazıtta geçmeyen Tanrı Marduk isminin geçmesi Urartu krallarının sadece kendi tanrılarından değil aynı zamanda yakın coğrafyadaki tanrıları tanıdıkları ve onlardan da istekte bulunmuş olduklarını göstermektedir. Ayrıca tanrıya sunulacak kurbanın küçük olmaması ve büyük olması gerektiğinin belirtilmesinin de toplumsal kurallar arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Mevcut Düzenin Devamlılığını Sağlama

Urartu Yazıtları'nda bedduaların, mevcut düzenin devamını sağlama işlevinin olduğu da anlaşılmaktadır. Beddualarla, Urartu krallarının mevcut düzeni korumayı esas alıp var olan düzeni bozacak yeni değişimleri engellemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu türden beddualara örnek olması açısından Armavir Höyüğü'nde yer alan bir Urartu yapısının kalıntıları arasında büyük bir taş blok üzerinde bir yazıtın sonunda aşağıdaki yazılı kısmı görebilmekteyiz:

“Argiştı oğlu Sarduri der ki: Sonradan hükümdar olacak olan bir kral ... bu kaleyi ne bıraksın ne bozsun ne de bu işlerin herhangi birisine zarar versin ... Sarduri der ki: Her kim bu kaleyi bırakırsa, her kim yerle bir ederse, her kim bu işlerin herhangiisine zarar verirse, her kim bu işlerin herhangiisini bozarsa, her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa veya her kim bir başkasına bunları yaptırıp “Gel, tahrip et!” derse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini (ve bütün) tanrılar onu ve soyunu güneş ışığından yoksun etsinler ...” (Sayce, 1911, p. 49-54, no. 91; Melikişvili, 1960, p. 314-315, no. 169).

Urartu kralı Sarduri, yazıtta kendisinde sonra gelecek olan kral için çeşitli tavsiyelerde bulunarak bu kalenin kendisi döneminde olduğu şekliyle devam etmesini, herhangi bir zarar verilmemesini belirtmektedir. Sarduri, devamında ise kaleyi bırakan, yıkan veya yıkılmasına aracılık eden, yapmış olduğu faaliyetleri bozan kişiler için Urartu panteonun en önemli üç tanrısı olan Haldi, Teişeba, Şivini’den o kişilerin ve soyunun ortadan kalkması konusunda beddua etmektedir. Bu yazıttan anlaşılacağı üzere mevcut düzenin devamlılığı oldukça önemsenmiştir.

Bu şekliyle yine mevcut düzenin devamlılığının sağlanması işlevi gören bir başka yazıt da Van Erciş Karataş Yazıtı’nın 200 m doğusundaki kayalığa oyulmuş küçük bir pano içinde geçen aşağıdaki beddua metnidir:

“Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle Argiştı oğlu Sarduri bu bağı yaptırdı. Sarduri der ki: Benden sonra kahraman(?) olan hiçbir kral, ... Her kim, Sarduri’nin kurduğu Sarduri Bağı’nın adını kaldırmaya kalkarsa veya kaldırırsa ... versin. Sarduri der ki: Her kim çalarsa, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler.” (Schulz 1840, p. 321, no. 40; Mordtmann, 1872, p. 617-618, no. 42; Sayce 1882, p. 649, no. 51; Sandaljian, 1900, p. 165, no. 32; Melikişvili, 1960, p. 313, no. 167).

Bu yazıtta, Urartu kralı Sarduri, yaptırdığı bahçenin gelecek nesiller tarafından zarar görmesini engellemek ve kendi adını taşıyan Sarduri Bahçesi’ni tahrip etmeye çalışan kişilerin tanrılar tarafından lanetlenerek güneş ışığından mahrum bırakılmasını temin etmek amacıyla beddua etmiştir. Bu da göstermektedir ki burada sadece Urartu krallığının devamı değil aynı zamanda kendi adının devamlılığı da önemsenerek gelecek nesillere Sarduri isminin kalıcı olmasını amaçlamıştır. Yani kral, kendisinden sonra gelecek kişinin, kendi düzenini bozacak bir iktidarın önüne geçmek için bedduaya başvurmuştur.

Mevcut düzenin devamlılığının sağlanması işlevi gören beddualardan biri de Ayanis (Van Müzesi)’de Andezit bir blok üzerinde yer alan aşağıdaki yazıttır. Burada Argiştı oğlu Rusa’nın yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgiler verilerek bu faaliyetlerin unutulmaması için bedduaya başvurulmuştur:

“Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argiști oğlu Rusa, bu kaleyi Eiduru Dağı'nın önünde kusursuz bir şekilde yaptırdı. Rusa der ki: Kayaya dokunulmamıştı ve hiçbir şey burada yapılmamıştı. Kusursuz bir şekilde hem bir tapınak hem de bir kale yaptırdım. Yeni bağlar ve bahçeler diktirdim ve burada yeni bir şehir kurdum. Burada güçlü icraatlar yaptım. 'Rusahinili' adını verdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argisti oğlu Rusa, güçlü kral, büyük kal, Biainili Ülkesi'nin kralı, Tuspa Şehri'nin kahramanıdır. Rusa der ki: Her kim ismini çıkarırsa ve kendi ismini koyarsa, tanrı Haldi, tanrı Teiseba ve tanrı Sivini (onu) yok etsinler.” (Çilingiroğlu & Salvini, 1995, p. 118-119; Salvini, 2001, p. 251-252).

Urartu Kralı Rusa'nın daha önce hiç olmayan bir kale ve tapınak inşa ettirerek bağ ve bahçeleri olan büyük bir şehir oluşturduğu belirtilmiştir. Devamında ise yaptırmış olduğu faaliyetlerin başkası tarafından kendileri yaptırmış gibi gösterilmemesi, adı ve şanının devam etmesi adına beddua edilmiştir. Bedduada yine Urartu'nun üç büyük tanrısından dilekte bulunulmuştur. Urartu Kralı Rusa, bedduadan önce yaptığı işleri sıralayarak başkasının bu işleri kendi yapmış gibi göstermesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Aslında bu kısımlarda kendinden sonra gelecek hükümdara seslenme ve mevcut düzeni bozanın tanrılar tarafından cezalandırılacağına dair bir uyarı vardır.

Yazıtta göre, Urartu Kralı Rusa daha önce hiç yapılmamış bir kale, bir tapınak, bağları ve bahçeleri olan büyük bir şehir inşa etmiştir. Daha sonra itibarını ve şöhretini korumak ve yaptığı eylemleri başkalarının taklit etmesini önlemek için ise yazıtın sonunda Urartu'nun üç büyük tanrısından talepte bulunmuştur. Urartu Kralı Rusa, bedduadan önce yaptıklarını ayrıntılarıyla anlatarak bir başkasının bu eylemleri kendisinin yaptığını iddia etmesini engellemeye çalışmıştır. Gerçekte, yazıtta yeni krala ve kurulu düzeni alt üst edenlere karşı tanrıların gazabına uğrayacağına dair bir uyarı vardır.

Propaganda İşlevi

Yazıtların son bölümünde yapılan beddualar propaganda amacıyla da kullanılmıştır. Burada yapılan uyarıların herkes tarafından dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu bölümde geçen ifadeler hedef kitleyi karalayıcı nitelik gösterdiği için kara propaganda olarak da düşünülebilir.

Propaganda⁴ işlevi olan yazıtlara Solagert Kalesi (Berlin Pergamon Museum) İri bazalt kaya üzerindeki yazıt örnek gösterilebilir:

“Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırsa (veya) her kim değişik bir şey, yani "Ben Luhiuni Şehri'ni ele geçirdim" derse, tanrı

⁴ Propaganda konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Çiftçi, 2021; Çiftçi & Günaşdı, 2021; Ceylan & Çiftçi, 2021).

Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler". (Mordtmann, 1872, p. 552-553, no. 26; Sayce 1882, p. 562, no. 34; Sandalgian, 1900, p. 26-30, no. 6; Melikişvili, 1960, p. 153-154, no. 30).

Urartu Kralları genellikle yazıtlarda tanrının kudretiyle hareket ederek sefere çıktıklarını ifade etmektedirler. Solagert Kalesi Yazıtı'nın tamamı incelendiğinde ise bu yazıtta; *"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı. Erikuahi Ülkesi'ni ele geçirdi ve Luhiuni Şehri'ni ele geçirdi. (Onları) Minua'nın önünde boyun eğdirdi."* şeklinde bilgiler geçmektedir (Melikişvili, 1960, p. 153-154, no. 30; Ceylan & Özgül, 2018, s. 52). Anlaşıldığı üzere Tanrının kendi mızrağıyla sefere çıktığı ve Urartu Kralı Minua'nın önünde rakip halk ve ülkelere boyun eğdirdiği ifade edilmiştir. Bu şekilde Urartu Kralı, kendini tanrıdan üstün görme ve kendine tanrısal bir güç yükleyerek düşmanları karşısında üstünlük kurmaya ve korku salmaya çalışmıştır. Bu açıdan yazıtların bir propaganda içeriği taşıdığı anlaşılmaktadır. Yazıtın içeriğinde Luhiuni şehrinin haraca bağlanması ve yazıtta vurgulanması bir güç gösterisi şeklinde yorumlanabilir. Yazıtın son bölümündeki beddua metninde herhangi bir yabancı kralın Minua'ya ait başarıları kendisine mal etmemesi için uyarılarda bulunulmuştur. Kral olumsuz hareketlerde bulunanların, kendi ele geçirdiği şehrin başkası tarafından üstlenmesini engelleyebilmek için Urartu'nun en önemli üç tanrısının adını kullanarak beddua etmiş ve güneş ışığından yoksun bırakılmasını istemiştir. Urartu yazıt türleri arasında zafer ve inşa yazıtlarının propaganda ifadeleri açısından zengin olduğunu görebilmekteyiz. Bu açıdan bedduaların da propaganda işlevi gördüğünü birçok yazıttan anlayabilmekteyiz.

Bu yazıt türüne örnek bir başka yazıt da Kavuştuk Yazıtı'dır. Yazıt Urartu Kralı I. Arğişti dönemine ait olup 190x75x40 cm ölçülerinde Adilcevaz Müzesinde yer almaktadır.

"Minua oğlu Arğişti der ki: Her kim bu dikilitaşı yerinden (uzağa) atarsa, her kim (onu) saklarsa, her kim (bu) yazıtı tahrip ederse, her kim başkasına bunu yaptırırsa, her kim başka bir şey yazdırırsa (örneğin), "Ben yaptım"; Tanrı Haldi, Fırtına tanrısı, Güneş tanrısı ve tüm tanrılar onu (ve) aile(si)ni güneşin altından yok etsinler (yeryüzünden silsinler). Xxx olmasın, xxx olmasın. "Halk arasında hiç bir yerde yerleştirilmesinler" (Ceylan, & Ceylan, 2015, s. 13).

Yazıt, içeriği açısından hem bir propaganda amacı gütmeye hem de tek başına beddua amacıyla yazılması açısından önemlidir. Urartu yazıtları içerisinde tek başına beddua içeren yazıt olarak Minua dönemi Karahan, Karagündüz Yazıtı ve I. Arğişti dönemi Kavuştuk Yazıtı olarak üç yazıt mevcuttur. Bu yazıtlar genel olarak lanet yazıtları olarak ifade edilmektedirler. Yukarıda belirtmiş olduğumuz yazıtlar dışında sadece arka yüzünde beddua metni bulunan İşpuini-Menua dönemine ait Karahan Yazıtı ile Menua dönemine ait Bostaniçi Yazıtı bulunmaktadır. Ayrıca bir stel altlığı

olarak da lanet metni bulunan Değirmendüzü Yazıtı bilinmektedir (Ceylan, & Ceylan, 2015, s. 13).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz çok sayıda yazıttan örnek olması açısından her işlev için birkaç yazıt ele alınmıştır. İçeriklerine baktığımızda bunların bir kısmı kralların kazanmış oldukları zaferleri anlatan yazıtlardır. Bazılarının ise yıllık şeklinde ele alınmış olduğunu görebilmekteyiz. Burada kralların yapmış oldukları seferlerde ele geçirmiş oldukları ülkeler, beylikler ve almış oldukları haraçlar hakkında bilgiler verildiğini görmekteyiz. Yazıtların bir diğer içeriği de yapı yazıtları olarak ifade ettiğimiz yazıtlardır. Bunlarda ise inşa eden kişinin kim olduğunu ve gücünü hangi tanrıdan elde etmiş olduğunu belirterek genellikle tanrıya adanan kurbanlardan bahsedilmektedir ve devamında yukarıda belirtmiş olduğumuz çeşitli işlevler çerçevesinde beddua metinleri ele alınmıştır. İnşa faaliyetlerini anlatan yazıtların çoğundan ilk defa Minua'nın krallığı döneminde söz edilmektedir.

Beddualar, incelemiş olduğumuz yazıtlar içerisinde toplam 45 yerde geçmektedir. “Her kim” şeklinde hitap ifadesiyle başlayarak yapılmaması istenen her bir davranışın başında bu hitap tekrar edilmiştir. Urartu Kralları, yapılmaması gereken davranışı yapanları genel olarak Urartuların baş tanrısı Haldi⁵, Teişeba⁶ ve Şivini⁷’den lanetlemelerini istemiştir. Ancak sadece bu üç tanrı değil aynı zamanda ismi verilmeyen tüm dünyadaki tanrıların gazabı istenmiştir. Ayrıca tüm dünyadaki tanrıların gazabı istendiği gibi yerel tanrıların tümünün gazabının istendiği Muşasir kentinin Urartu egemenliğine girişini anlatan çift dilli Kelişin Yazıtı’nda “*Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Sivini ve Ardini Şehri'nin (bütün) tanrıları, soyunu yeryüzünden yok etsinler..*” şeklinde “*Ardini Şehri'nin (bütün) tanrıları*”nın yani yerel tanrıların gazabının istendiği örnekte mevcuttur. Belirtmiş olduğumuz üç tanrının dışında Urartu Kralı Argışti'nin kuzey seferi sırasında yazdırılmış bir yazıt olan Ortakent Yazıtı’nda yapılan bedduada Tanrı Haldi’yle birlikte Quera adından bir tanrı adının geçtiğini ve Steli tahrip edenlere karşı tanrılardan gazap istendiği görülmektedir

⁵ Urartu çivi yazılı metinleri baş tanrı Haldi olmak üzere tanrılara yapılan hitaplarla başlamaktadır. Urartular'ın askeri zaferleri hakkındaki bilgiler genellikle Haldi'ye bağlanmaktadır. Yazıtlarda Baş tanrı Haldi ile birlikte Teişeba ve Şivini adları da geçmektedir. Haldi yerli bir tanrı olarak ele alınmaktadır. Bu tanrının Urartu Konfederasyonuna dâhil olan kabilelerden birisinin tanrısı olarak ifade edilmektedir. Urartu Krallığı'nın dinini anlaşılmasında en önemli yazıt Meher Kapısı Kitabesi'dir. Bu yazıt, Urartu Devleti'nin resmi dininin devlet teşkilâtı ile olan ilişkisini açıkça göstermektedir. Haldi, Urartu ritüellerinde sıklıkla asker kılığında karşımıza çıkmaktadır. Tanrı Haldi, sefere çıkarken kralı kutsar ve zaferine yardımcı olur (Piotrovskiy, 1965, p. 37).

⁶ Fırtına tanrısı Teişeba'nın Anadolu'daki Teşup ile çok yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir. Anadolu'nun Hurri-Hitit tanrısıdır (Piotrovskiy, 1965, p. 37).

⁷ Güneş tanrısı Şivini içinde Adad veya Şamaş adlı Asur tanrılarından faydalanılmıştır. Asur- Babil bölgesinin sembolünü teşkil etmektedir (Piotrovskiy, 1965, s. 37).

(Dinçöl & Dinçöl, 1992, s. 109-117; Payne, 2006, s. 186). Bir başka yazıt olan Karmir-Blur'daki susi tapınağı kapısının sağ dış tarafı yan yana dizilmiş bazalt iki parça ve bir blok üzerinde yer alan yazıtta geniş bir şekilde yapılmaması gereken şeyleri yapanlara karşı tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Şivini ve tanrı Marduk⁸tan lanetlenmeleri istenmiştir. Burada diğer birçok yazıtta geçmeyen Tanrı Marduk adını da görmekteyiz (Melikişvili, 1960, p. 347 vd. no. 284;: Salvini,1979b, p.254 vd.). Çok sayıda tanrıdan beddua istendiği gibi tek bir tanrıdan da beddua istendiğini görebildiğimiz örnekler mevcuttur. Bu tür beddua örneğini Ayanis (Van Müzesi)'nde yer alan bir tunç kalkan üzerinde sadece Tanrı Haldi'den istekte bulunulduğunu görebilmekteyiz (Payne, 2006, s. 302).

Dualara baktığımızda ise 20 ayrı yazıtta tanrıdan istekte bulunulduğu görülmektedir. Dua yazıtlarına benzer ayrıca “yaşam için diktirdi”, “yaşam için armağan etti” şeklinde ifadelerin de geçtiğini, ancak bunun tanrının kendisine yaşam vermesi için öncesinde tanrıya yapmış olduğu armağanlardan bahseden ifadelerdir. Bunlar tam olarak bir dua niteliği taşımamaktadır. Dua metinlerinin ise “İşpuni ve İşpuini oğlu Minua”, “Sarduri oğlu İşpiuni ve İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnışpua”, “İşpuini oğlu Minua”, “İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua”, Argıştı oğlu Sarduri”, “Sarduri”, “Rusa oğlu Argıştı”, “Argıştı oğlu Rusa”, “adı belli olmayan!” şeklinde farklı kralların yukarıda yazmış olduğumuz kalıp ifadelerden sonra dua etmiş olduklarını görebilmekteyiz. Burada Meherkapı Yazıtı'nda sadece duada “yaşam” istenirken diğer birçok yazıtta “yaşam, büyüklük, sevinç büyüklük, görkem, kudret, hoşluk, mutlu sevinçli gün, iyilikle birlikte mutluluk, yaşam, sevinç, büyüklükle birlikte yetki” istenmiştir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz istekler duaların mevcut düzenin devamını sağlama, kutsala olan saygı, güç ve iktidar sahibi olma işlevini yazıtın içeriğinde geçen bilgilerle göstermektedir. Ayrıca beddua metinlerinde olduğu gibi Urartu'nun en önemli üç tanrısı olan Haldi, Teişeba ve Şivini gibi tanrılardan dua talep edilmediğini görmekteyiz. Panteonun baş tanrısı olan Haldi neredeyse tüm dualarda yer alırken Teişeba hiçbir duada görülmemektedir. Ayrıca Tanrı Ua⁹, Tanrı İrmuşini¹⁰ ve Tanrı Şivini yalnızca birkaç dua metninde görülmektedir.

⁸Urartu yazıtında lanet istenen tanrı isimleri arasında geçen Marduk, Babil'in koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir. Marduk, Babil, Hammurabi döneminde Fırat vadisinin hükümet merkezi haline geldiğinde, kademeli olarak Babil panteonunun başı konumuna yükselmiştir (Kılıç & Ay, 2013, 391 vd.; Aygün, 2017, s. 84 vd.) Bu yazıtta Urartu'nun en önemli üç tanrısından dilekte bulunmasının yansısı Urartu tanrılar listesinde olmayan Mezopotamya kökenli bir tanrıdan da istekte bulunulduğunu görmekteyiz.

⁹ Urartu dininde hangi tanrıyı temsil ettiği belirsizdir, ancak genellikle kanatlı bir ejderha imgesiyle tanımlanır. Bu tanrı, ejderhanın tepesinde dururken, diğer tanrılarınkine benzer giysiler giymiş ve silahlar taşıyarak tasvir edilmiştir. Ancak bu tanrıyı diğerlerinden ayıran iki belirgin özellik vardır. Birincisi, tanrının sağ elinde tuttuğu silahlar benzersizdir ve ikincisi, ejderhanın kendisi, kanatlarını oluşturmak için birleştirilen çeşitli hayvan organlarından oluşur (Belli, 1998, s. 65 vd.; Yücel, 2010, s. 55; Piotrovskiy, 1965, p. 38).

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. (Piotrovskiy, 1965, s. 38).

Dua ve bedduaların içeriğine ve söyleniş şekline baktığımızda bunlar farklılık gösterebilmektedir (Kaya, 2001, s. 17 vd.). Kral'ın kendisi için söylemiş olduğu duaların bir yakarış şeklinde olduğu ve özellikle Haldi kapılarına kurbanlar sunulması ve Haldi kapılarından krala yaşam verilmesinin istenmesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Tanrıya karşı yapmış olduğu kurban merasiminden ötürü kendisi ve ailesi için yaşam, sevinç ve büyüklük, güç, iktidar talep edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Beddualar ise söylendiği andaki duyguları ortaya koyması, ruh halini göstermesi bakımında önem arz etmektedir. D. Kaya, bedduaların folklor açısından söyleniş sebeplerinin çeşitliliğine dikkat çekerek bedduaları birçok alt başlıkta değerlendirmiştir (Kaya, 2001, s. 23 vd.). İncelemiş olduğumuz beddualar Kaya'nın belirtmiş olduğu insan için yapılan beddualar içerisinde değerlendirilen beddualardan alt başlıklar içerisinde yer alan ahiret ve inançla ilgili beddualar, ad-san ile ilgili ve ölümle ilgili beddualar adlı başlıklar altında değerlendirilebilir. Yazıtlarda geçen bedduaların adın yok olması, soyun yok olması, güneş ışığından yoksun bırakma, kendi ülkesinde ve tüm diğer beldelerde barıştan uzak yaşaması, sığınacak yer bırakılmaması, tanrılar ve insanların rahat bırakması üzerine yapılmıştır.

Urartular, kendilerine özgü bir inanç sistemi oluşturarak diğer Eski Çağ toplumları gibi hayatlarının her alanında inançlarının zorunluluklarını hissetmişlerdir. Merkezîyetçi Urartu Krallığı, kurmuş olduğu siyasi yapı çerçevesinde, tüm eylemler, resmi devlet panteonunun başında yer alan Haldi tarafından seçilen krallara atfedilmektedir. Tanrı'nın seçtiği krallar, ilahi kaynaktan yönetme gücünü, görevini ve yetkisini kendilerine mal ettikleri için hepsi tanrı Haldi'ye adanmış yeni krallıklar, şehirler, bağlar ve bahçeler kurmuşlardır. Bu faaliyetleri gerçekleştirmede dua ve beddualar, önemli bir yere sahiptir. Urartu kralları, işlevleri açısından incelemiş olduğumuz dua ve beddualarda olması istenen veya gerçekleşmesini istemediği davranışları yapmaya cüret edecek olan kişiyi/kişileri veya rakip bir halkı tanrıların gazabına uğramasını dileyen tehditlerle korkutan ve daha etkili olabilmesi için bazen kendi yüceliğini ortaya koyduktan sonra benzer özelliklerde hazırlanmış bir lânetlemeye gitmişlerdir. Kendi döneminden veya kendinden sonra gelecek kraldan çok tanrıların öç alacağına güveniliyordu. Bu açıdan yazıtları ve savaş araç gereçlerini koruma, toplumsal kurallara uyma, mevcut düzenin devamını sağlama, propaganda gibi işlevler bu bedduaların yapılma gereklerini ortaya koymaktadır. Urartu Kralları, kanuni yaptırımın yerine sözün gücüne inanmışlar ve bunu kendisinden sonra gelen kişilere bıraktıkları yazıtlarla yazılı anlaşmaya dönüştürmüşlerdir. Yapılan dua ve beddualar, dinin insanların, devlet yöneticilerinin üzerindeki etkisini ve sözün yaptırım gücünü göstermektedir. Bu nedenle yazıtı okuyan toplumlar veya kişi beddua aracılığıyla cezalandırılmaktan korktuğu için birtakım eylemlerden kaçınmakta, yine dualar aracılığıyla da yapılan işi kişinin yaşamsal mutluluğu üzerine kurmaktadır. Aynı zamanda bu bedduaların yaşam, sevinç üzerine yoğunlaşması kralın kendi elinde olmayan yüce varlıktan istemesi ve istemediği kişiden bu hasletlerin alınması üzerine yoğunlaşmaktadır. Urartu yazıtlarında geçen dualar, mevcut kral üzerine

yoğunlaşırken bedduanın kendinden sonra gelen kralın veya halkın kendi varlığını yok saymaması için yapıldığı anlaşılmaktadır. Dua ve beddualarda krallar, doğaüstü güçlerin hoşuna gidecek şekilde hitap ederek dilediklerini alma, isteklerinin gerçekleşmesini sağlama anlayışından yola çıkarak söze estetik bir yapı kazandırarak çeşitli işlevsel hususiyetleri barındırmışlardır. Urartu dua ve beddualarına bir bütün olarak bakıldığında duaların genel olarak kral ve soyunun geleceği ve gücü üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir. Beddualarda ise yazıtların yok edilmesi, kralın ve soyunun yok sayılması, yapılan inşa faaliyetlerine zarar verilmesi, toplumsal kurallara riayet edilmemesi, ayrıca kendi gücünü hem iç hem de dış güçlere karşı göstermek için yapılan propaganda faaliyetleri gibi konulara değinilir. Urartu dua ve beddualarının sanki doğrudan tanrılarla konuşuyormuşçasına ciddiyet ve dürüstlikle sunulması, onların dikkate değer başka bir yönüdür. Bu yönüyle Urartu kralları tarafından yapılmış olan bedduaların benzerlerinin çeşitli tarih ve dönemlerde kurulan vakıfları korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturulan Vakfiyeler¹¹'deki bedduaların benzerlerinin olduğunu görebilmekteyiz. Bu nedenle gerek tarihi yapıları gerekse yazıtları korumak amacıyla oluşturulmuş olan bu beddua metinleri çeşitli inanç farklılıkları olsa da Eski Çağ'dan günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Akkuş Mutlu, S. (2022). Urartularda İktidarı Güçlendirme Aracı Olarak Tarih Yazıcılığı. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler I. Cilt*, (Hz. Bedir. A.-Soykan, B.-İmamoğlu, U. C. D.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 161-181.

Ateş, İ. (1983). Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. *Vakıflar Dergisi* 17, 5-53.

Aygün, V. (2017). Eskiçağ Mezopotamya'sında Tanrı Algısı. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 79-93.

Bascom, W.R., (2010). Folklorun Dört İşlevi. çev. Ferya Çalış, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 71-86.

Batmaz, A. (2013). Urartu Dininde Kurban Kavramı ve Kurban Uygulamaları. *BELLETEREN*, 77 (280), 801-832.

Be1ck, W. & Lehmann, C. F., (1893). Über die Kelishin-Stelen. *VBGAEU*, 25, 389-400.

Belli, O. (1998). *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul.

¹¹ Vakfiyelerle ilgili geniş bilgi için bkz (Ateş, 1983).

Benedict, W. C., (1961). The Urartian-Assyrian Inscription of Kelishin, *Journal of the American Oriental Society*, 81, 359-385.

Bingöl, A. (2011). Kars Ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, (81) , 21-41.

Ceylan, A. (2001). *Sarıkamuş Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*. Erzurum.

Ceylan, A. (2002). Yazılıtaş-Horasan. *Çağlayan Aras*, S 1, C 1, 14-15.

Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu Araştırmaları-II*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A., Bingöl, A & Karageçi, M. (2018). *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2017). Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, 313-350.

Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. & Üngör, İ. (2018). *Eski Çağ'da Erzincan Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. & Ceylan, N. (2015). *Kavuştuk Yazıtı ve Değerlendirilmesi*. *Belgü*, 1(1), 9-14.

Ceylan, A. & Ceylan, N. (2018). *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. & Özgül, O. (2018). *Eski Çağ'da Iğdır Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, N. & Çiftçi, M. (2021). Kuzeybatı İran'daki Urartu yazıtlarındaki savaş ve propaganda ifadeleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1369-1388.

Cilalı, O. (1994). Dua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. IX, 529-530.

Çiftçi, M. (2021). *Urartu Çivi Yazılı Belgelerinde Savaş ve Propaganda Metinleri ve Değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Çiftçi, M. & Günaşdı, Y. (2021). Savaş ve Propaganda İfadeleri Açısından Kars ve Ardahan Bölgesi Urartu Yazıtları ve Değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, 603-621.

Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı*. İzmir

Çilingiroğlu, A. & Salvini, M. (1995). Rusahinili in front of Mount Eiduru' The Urartian Fortress of Ayanis (7th Century BC). *SMEA*, 35, 111-124.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dinçol, A. M. & Dinçol, B. (1992). Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars). H. Otten, E. Akmgal, H. Ertem, A. Süel (eds.), *Sedat Alp'a Armağan, Hittite and other Anatolian and Near Eastenz Studies*, Ankara, 109-117.

Dinçol, A. M. & E. Kavaklı (1978). Van Bölgesinde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları/Die neuen urartaischen Inschriften aus der Umgebung von Van (*AnAr ek yayın 1*), İstanbul.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: KabalcıYayınları

Kanar, M. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul, Say sayınları.

Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Kılıç, Y. & Ay, Ş. (2013). Eski Mezopotamya'da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu. *Turkish Studies*, Vol. 8/5, 387-403.

König, F. W. (1955-1957). *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*. Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft, Graz.

Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Kültür Teorisi* (Çev. Özkal, S.). Ankara: Kabalcı Yayınevi.

Melikişvili, G. A. (1960). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. Moskova.

Meşçaninov, I. I. (1931). Nadpis Menui iz seL. Zivina. *DAN*, s. 69-73.

Mordtmann de Aeltere, A. D. (1872). Entzifferung und Erklärung der armenischen Keilinschriften von Van und Umgegend. *ZDMG*, 26: 465-496 (no. 1-46).

Örnek, S.V. (1995). *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Payne, R. M. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloj ve Sanat Yayınları.

Piotrovskiy, B.B. (1965). Urartu Dini. (çev. İsmail Kaynak), A.Ü. *DTCF Dergisi*, C. 23, S. 1/2, Ankara, s. 37-48.

Salvini, M. (1979a). Una 'bilingua' assiro-urartea. O. Carruba (ed.), *Studia Mediterranea P. Meriggi dedicata*, Pavia: 575-593.

Salvini, M. (1979b). Das Susi-Heiligtum von Karmir-blur und der urartaische Turmtempel. *AMI* 12, 249-269.

Salvini, M. (1993). Una dedica di Išpuini e Minua al dio Ua. *SMEA*, 31, 143-148.

Salvini, M. (2001). The Inscriptions of Ayanis - Cuneiform and Hieroglyphic. Çilingiroğlu, A, Salvini M. (eds) *Ayanis I, Ten Years Excavations At Rusahinili Eidurukai 1989-1998*, Roma, 253-270.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü* (Çev. Belgin Aksoy). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sandalgian, J. (1900). *Les inscriptions cuneiformes Urartiques: transcrites avec une triple traduction interliruiare en Armenien classique*. en Latin et en Française, suivies d'un glossaire et d'une grammaire, Venedik.

Sayce, A. H (1911). The Cuneiform Inscriptions of Van. part 8, *JRAS*, 49-63 (no. 91).

Sayce, A. H (1882). The Cuneiform Inscriptions of Van. *JRAS* 14, 377-732 (no. 1-57).

Schulz, F. E. (1840). Memoire sur le lac de Van et ses Environs. *JA* 3 (9), 257-323.

Sinanoğlu, M. (1999). İbadet. (Etimoloji ve Tanım). *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, XIX, s. 234.

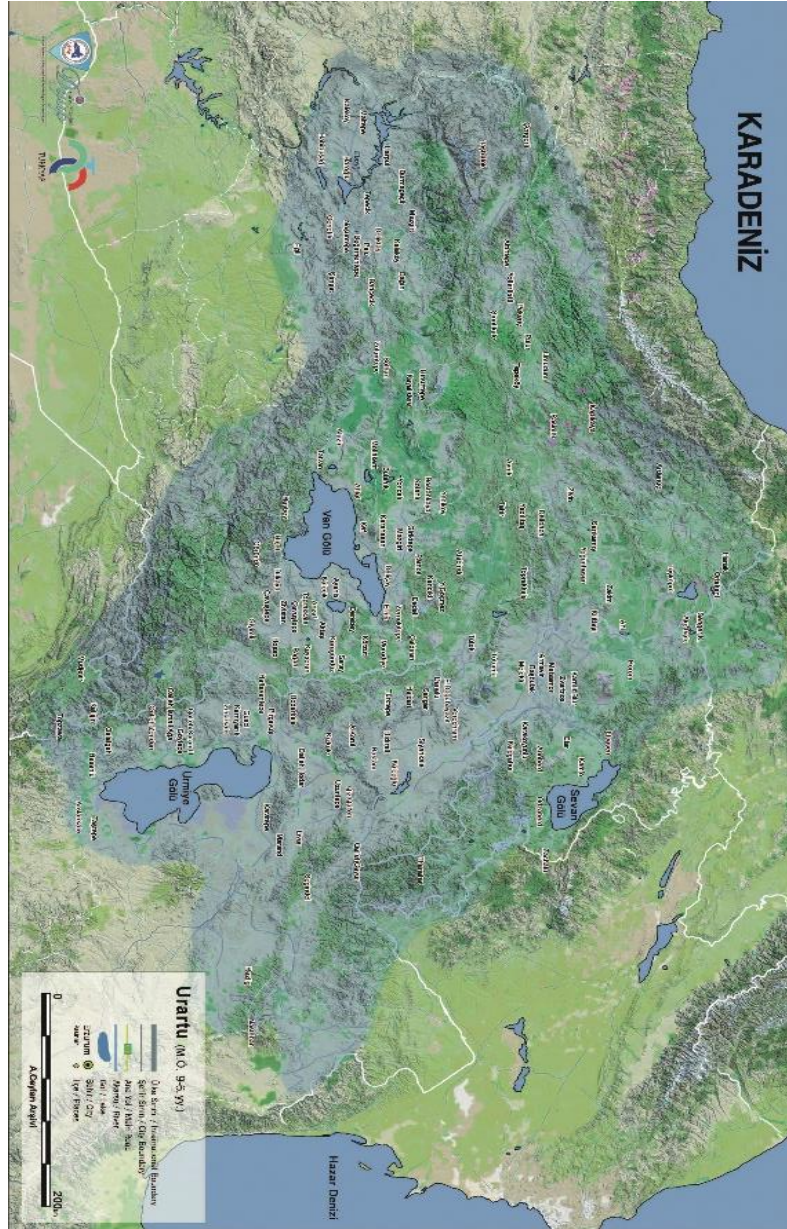
Smith, J. D. (2005). *The Power of Words: Language, Culture, and Belief in a Changing World*. University of Chicago Press.

Tseretheli, G. B. (1939). *The Urartean Monuments in the Georgian Museum*. Tbilissi.

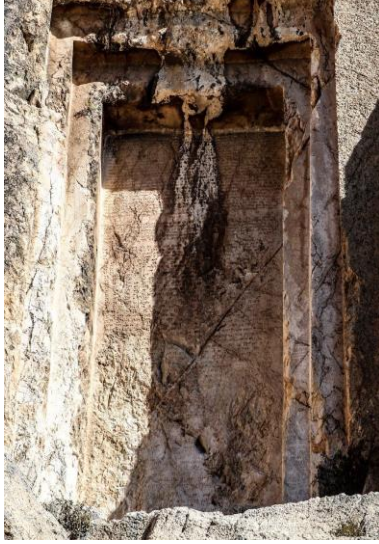
Türkçe sözlük. (2011). Haz. Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yücel, Ç. (2010). *Urartu Dinî ve Tapınım Sistemleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ekler:

Harita 1: Urartu Yayılım Coğrafyası
(A. Ceylan Arşivi)

Fotoğraf 1: Meherkapı Yazıtı
(Çiftçi, 2021)

Fotoğraf 2: Yazılıtaş Yazıtı
(A. Ceylan Arşivi)

Fotoğraf 3: Kelişin Yazıtı (Ceylan, 2015)

Fotoğraf 4: Kavuştuk Yazıtı
(Ceylan- Ceylan 2015)

Yayın Geliş Tarihi: 05.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 06.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1355745>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa: 1629-1646
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE MALİYE POLİTİKALARININ YOLSUZLUK ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 1999-2022 DÖNEMİ İÇİN BİR UYGULAMA

*Eda ÜNALAN KARAKUŞ**

Öz

Tüm dünyada ekonomik, politik ve sosyal sorunların pek çoğunda yolsuzluğun önemli bir payı vardır. Bu konuda yapılan çalışmalar, yolsuzluğun yarattığı olumsuz sonuçları hem teorik hem de ampirik düzeyde ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, etkili bir şekilde kullanılacak ekonomi politikası araçlarının yolsuzlukla mücadelede başarılı sonuçlar doğurması da olasıdır. Ancak bu politikalar belirlenirken ülkelerin gelişmişlik düzeyinin yolsuzluk algısı üzerindeki etkisi ve bu doğrultuda mücadele araçları geliştirilmesi önemlidir. Bu çalışma, maliye politikası araçlarının yolsuzluk algısı üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden ampirik olarak sınamakta ve bu doğrultuda, yolsuzlukla mücadelede öncelik verilmesi gereken politikaları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 1999-2022 yılları arasında kamu harcamaları, vergi yükü, borçlanma, kişi başına düşen büyüme ve işsizlik göstergelerinin yolsuzluk algı endeksi üzerindeki etkisi en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, kamu harcamaları, işsizliği azaltmaya yönelik politikalar ve kişi başına düşen GSYH’de meydana gelen artış yolsuzluk algısını olumlu yönde etkilemektedir. Vergi yükü ve borçlanmanın ise yolsuzluk algısı üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yolsuzluk, Kamu Harcamaları, Vergi, Borçlanma, Ekonomik Büyüme, İşsizlik.*

THE IMPACT OF FISCAL POLICIES ON THE PERCEPTION OF CORRUPTION IN TURKEY: AN IMPLEMENTATION FOR THE 1999-2022 PERIOD

Abstract

Corruption has an important role in many economic, political and social problems all over the world. Studies on this subject reveal the negative consequences of corruption

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karakuş Ünalın, E. (2023). Türkiye’de maliye politikalarının yolsuzluk algısı üzerindeki etkisi: 1999-2022 dönemi için bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1629-1646.

*Dr. Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-1447-1391, edunalan@gmail.com.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

both theoretically and empirically. On the other hand, it is also possible that effective economic policy instruments can lead to successful results in the fight against corruption. However, when determining these policies, it is important to consider the impact of the level of development of countries on the perception of corruption and to develop instruments to combat corruption accordingly. This study empirically tests the impact of fiscal policy instruments on the perception of corruption in Turkey and aims to identify the policies that should be prioritised in the fight against corruption. In the study, the effect of public expenditures, tax burden, borrowing, per capita growth and unemployment indicators on the corruption perception index between 1999 and 2022 is estimated by the least squares method. According to the empirical findings of the study, public expenditures, policies to reduce unemployment and the increase in GDP per capita have a positive effect on the perception of corruption. On the other hand, tax burden and borrowing have no effect on the perception of corruption.

Key Words: *Corruption, Public Expenditure, Tax, Borrowing, Economic Growth, Unemployment.*

GİRİŞ

Dünya Bankası tarafından yapılan ve en yaygın kullanılan tanımlamasıyla yolsuzluk, kamu görevinin özel çıkarlar için kötüye kullanılması anlamına gelmektedir. Kavram, rüşvetten kamu fonlarının çalınmasına kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Kamu görevlilerinin aldığı rüşvet, zimmete geçirme, dolandırıcılık, irtikâp ve iltimas yolsuzluğun başlıca türleridir (Berksoy ve Yıldırım, 2017, s.6). Yolsuzluk, kalkınmayı yavaşlatma, istikrarsızlığa yol açma, eşitsizliği ve yoksulluğu derinleştirme gibi büyük sonuçlar doğurmaktadır. Dünya Bankası, yolsuzluğun, yoksullar ve en savunmasız kesimler üzerinde orantısız bir etkiye sahip olduğunu; maliyetleri artırdığını ve sağlık, eğitim ve adalet dâhil olmak üzere hizmetlere erişimi azalttığını vurgulamaktadır. Öte yandan, yolsuzluğun genellikle kırılganlık ve çatışmalardan etkilenen zayıf kurumlara sahip ülkelerde daha sık görüldüğünü ifade etmektedir (WB, 2020).

Yolsuzluğun tanımı tüm dünyada aynı olsa da nedenleri ve buna göre şekillenen mücadele araçları ülkelere göre farklılaşmaktadır. Türkiye'deki yolsuzluk üzerine detaylı bir çalışma yapan Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) (2006), yolsuzluğun nedenlerini yönetsel, ekonomik ve sosyal nedenler çatısı altında sınıflandırmaktadır. Türkiye'deki yolsuzluğun yönetsel nedenleri arasında bürokratik nedenler, idari usulün eksikliği, kamusal istihdam sorunları, yetersiz saydamlık, hesap verme mekanizmalarının eksikliği, kamusal denetimin sorunları ve adli sistemden kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Ekonomik nedenleri, devletin ekonomideki ağırlığı, kayıt dışı ekonomi, gelir dağılımındaki farklılıklar ve medya ticaret ilişkisi oluşturmaktadır. Sosyal nedenler ise geleneksel yapıların güçlü olması, eğitim sisteminin yetersizliği, vatandaşlık ve hak arama bilincinin yerleşmemiş olması, sivil toplum örgütlenmesinin yetersizliği ve olumsuz toplumsal algılamalardır.

Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından hazırlanan Yolsuzluk Algı Endeksinin 2022 yılında açıklanan sonuçlarına göre, Türkiye son 10 yılda en çok puan kaybeden ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de konuya ilişkin tartışmalarda sıklıkla yolsuzluklarda meydana gelen artışın ekonomik ve sosyal açıdan verdiği zararlar tartışılmaktadır. Bu çalışma, yaygın olan tartışmayı tersine çevirerek Türkiye’de uygulanan maliye politikası araçlarının yolsuzluk algısı üzerine etkilerini araştırmaktadır. Başka bir ifadeyle, maliye politikası araçlarını kullanarak yolsuzluk algısının artırılması mümkün müdür?

Çalışmada, kamu harcamaları, vergi yükü, işsizlik, borç düzeyi ve kişi başına düşen GSYH’nin yolsuzluk algısına etkisi ampirik olarak analiz edilmektedir. Ampirik analizden önce, her bir değişkenin yolsuzluk ile ilişkisi ilgili literatür çerçevesinde ele alınmaktadır. Devamında ise 1999-2022 yılları arasında Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının yolsuzluk algısı üzerindeki etkisi en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir.

1. MALİYE POLİTİKASI VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ

Ekonomik ve sosyal araçların yolsuzluk algısı üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışmaya göre ülkelerin demokrasi düzeyi, ekonomik özgürlüğü, eğitim seviyesi, politik istikrar gibi faktörler yolsuzlukla mücadelede oldukça etkilidir. Shabbir ve Anwar (2007), çalışmalarında ekonomik ve ekonomik olmayan belirleyicilerin yolsuzluk üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Analizde kullandıkları ekonomik belirleyiciler küreselleşme, eğitim seviyesi, gelişmişlik düzeyi ve gelir dağılımıdır. Ekonomik olmayan belirleyiciler ise demokrasi, basın özgürlüğü ve belirli bir dine mensup nüfusun payıdır. Çalışmanın sonuçları, gelişmekte olan ülkelere yolsuzluk seviyesinin azaltılmasında ekonomik faktörlerin katkısının, ekonomik olmayan faktörlere kıyasla daha fazla olduğunu göstermiştir. Ghaniy ve Hastiadi (2017) de politik, sosyal ve ekonomik belirleyicilerin yolsuzluk algısına etkisini incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre, bu belirleyiciler yolsuzluk düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte çalışmada kalkınmanın yolsuzlukla mücadeledeki önemine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda, daha yüksek ekonomik kalkınmanın algılanan yolsuzluk düzeyini azaltabileceği ve kişi başına düşen GSYH’yi, siyasi istikrarı, ekonomik özgürlüğü ve demokrasi düzeyini artırdığı kanıtlandığından, her ülkenin hükümeti ekonomik kalkınmaya daha fazla önem vermelidir. Ekonomik, politik ve sosyal belirleyicilerinin yolsuzluk üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok çalışma da burada değinilen çalışmalara benzer sonuçlara ulaşmışlardır (Park, 2003; Elbahnasawy & Revier, 2012; Abu & Staniewski, 2019).

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında, ülkenin ekonomik koşullarının yolsuzlukla mücadelede oldukça önemli olduğu görülmektedir. Sıklıkla vurgulanan ekonomik koşullar ise kalkınmanın bir göstergesi olarak kabul edilen kişi başına düşen GSYH, ekonomik özgürlükler, gelir dağılımı gibi unsurlardır. Maliye

politikaları da kalkınmayı ilerleten ekonomik koşulları ortaya çıkarabilecek bir araçtır. Dolayısıyla, maliye politikası araçlarının da yolsuzluk üzerinde etkili olabileceği sonucuna bu noktadan ulaşılabilmektedir. Maliye politikasının temel araçları kamu harcamaları, vergiler ve borçlanmadır. Bu araçların kullanılması milli gelir, işsizlik, enflasyon gibi makro büyüklükler üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bu çalışmada da maliye politikası araçları olarak kamu harcamaları, borçlanma ve vergi yükünün yolsuzluk algısı ile olan ilişkisi incelenmektedir. Maliye politikası araçlarının kullanılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan büyüme ve işsizlik ise yine maliye politikaları kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla büyüme ve işsizliğin yolsuzluk algısı üzerinde yarattığı etki de çalışmanın ilgi alanına girmektedir.

Yolsuzluk ve maliye politikaları arasındaki ilişkiyi detaylandırabilmek için öncelikle analizde kullanılacak her bir göstergenin yolsuzluk ile ilişkisine ayrı ayrı değinmek gerekir. Ancak konuya ilişkin literatür, ağırlıklı olarak yolsuzluğun maliye politikası araçları üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, çalışmada kullanılan göstergelerin yolsuzluk ile ilişkisini incelerken bu perspektife ağırlık verilmiştir.

1.1. Kamu Harcamaları ve Yolsuzluk

Yolsuzluk ve kamu harcamaları arasındaki ilişkide yaygın olan görüş, yolsuzlukta meydana gelen bir artışın kamu harcamalarını da arttıracığı yönündedir. Ampirik çalışmalar, kamu harcamalarını farklı kategorilerde ele alarak bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Ayrıca kamu harcamaları ve yolsuzluk ilişkisini inceleyen çalışmaların pek çoğunda yolsuzluğun, kamu harcamalarını arttırmasının yanında kamu harcama bileşiminde de bir değişiklik meydana getirdiğine dair önemli sonuçlar elde edilmiştir. Shleifer ve Vishny (1993)'ye göre yolsuzluk, kaynakları harcamaları şişirme ve daha fazla "komisyon" elde etme olasılığının yüksek olduğu ve aynı zamanda gizli yolsuzluk yapma imkânının fazla olduğu kalemlere kaydırarak harcamaların yapısını bozabilmektedir. Tanzi ve Davoodi (1997)'nin yolsuzluk ve hükümet harcamaları arasındaki ilişkiye dair yaptıkları analiz sonucuna göre de yolsuzluk kamu harcamalarının bileşimini değiştirmektedir. Yolsuzluk arttıkça kamu harcamalarının bileşimi ihtiyaç duyulan sağlık, eğitim, işletme ve bakım harcamalarından giderek uzaklaşmaktadır. Tanzi ve Davoodi'nin bulguları Mauro (1998) tarafından da desteklenmektedir. Mauro'ya göre de harcamalar eğitim gibi alanlardan, savunma ve alt yapı gibi ileri teknoloji gerektiren alanlara doğru kaymaktadır. Her iki çalışmada da harcama için tercih edilen alanların daha kolay rüşvet ve rant sağlayacak fırsatlar yaratması, bileşim değişikliğinin önemli bir nedeni olarak vurgulanmaktadır. Delavallade (2006)'in çalışması da benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Elde ettiği sonuca göre, kamudaki yolsuzluk eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının toplam hükümet harcamaları içindeki payını azaltmakta ve kamu harcamalarının yapısını bozmaktadır. Sedgo ve Omgba (2022)'nin çalışması yolsuzluğun kamu harcama bileşenleri üzerine etkisini tartışan güncel çalışmalardan birisidir. Çalışmanın diğerlerinden farkı, kamu harcamalarının yolsuzluk üzerindeki

etkisini kamu harcamalarını sermaye harcamaları ve cari harcamalar şeklinde ayrıştırarak analiz etmesidir. Elde ettikleri sonuç, yolsuzluğa bulaşmış bürokratların kamu harcamalarını, sermaye harcamaları yerine cari harcamalar lehine manipüle etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Cari harcamaların isteğe bağlı ödenek kullanımına daha açık olması bu sonucu destekleyen önemli unsurlardan birisidir.

Yolsuzluk ve kamu harcamaları arasındaki pozitif yönlü ilişkinin ilk çıktısı, yolsuzluğun kamu harcamalarını arttırmasıdır. Ancak bu artış ile birlikte, kamu harcamaları bileşenlerinde de bozulma meydana gelmekte ve ihtiyaç dışı kamu harcamalarına yönelme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, ihtiyaç doğrultusunda doğru planlanmış bir kamu harcama politikasının yolsuzlukla mücadelede olumlu sonuç vermesi de oldukça olasıdır.

1.2. Vergi Politikaları ve Yolsuzluk

Vergi politikaları ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların pek çoğuna göre yolsuzluk, vergi gelirlerini azaltıcı bir etkisi ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, kamu harcamalarının bileşimini bozması gibi, hükümetin gelir elde etme şeklini de değiştirebilecek etkiye sahiptir. Örneğin, yolsuzluk nedeniyle vergi gelirlerinde bir azalma meydana geldiğinde, hükümet senyoraj yoluyla gelir elde yöntemine başvurabilmektedir (Ghosh & Neandis, 2017, s.5)

Vergileme alanında, yolsuzluğa yol açabilecek önemli unsurlardan birisi anlaşılması zor, yorum farklılığına sebebiyet verebilecek kanun yapılarıdır. Bu kanunların birçok istisna, muafiyet ve ayrıcalıklı işlem içermesi sorunu daha da derinleştirmektedir. Bunun yanında, vergi idarelerinde çalışanların ücretlerinin düşük olması, yolsuzluğun ihmal edilmesi ya da tespit edilememesi gibi olumsuz durumlar da yolsuzluğa zemin hazırlayabilmektedir. Ayrıca, yolsuzluk tespit edildiğinde verilen düşük cezalar caydırıcı olmamaktadır. Vergi idarelerinde yönetim sürecinin yeterince şeffaf olmaması, denetimin de önüne geçmektedir (Tanzi, 1998). Sonuç olarak, tüm bu unsurlar vergi politikalarında yolsuzluğun önünü açmaktadır.

Yolsuzluğu vergi gelirleri açısından ele alan Ghura (1998) , yolsuzluk oranı arttıkça vergi gelirlerinin GSYH’ya oranının azaldığını tespit etmiştir. Tanzi ve Davoodi (2000) ise yolsuzluğun etkisini vergi ve vergi dışı gelirler üzerinden incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre, yolsuzluk vergi gelirleri üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Ayrıca, dolaysız vergiler dolaylı vergilere göre yolsuzluğu daha fazla teşvik etmektedir. Ivanyna, vd. (2016) yolsuzluğu vergiden kaçırma davranışı açısından analiz etmişlerdir. Buna göre yolsuzluk, hane halkında vergi kaçırma isteği ve memurlarda yolsuzluk yapma eğilimi yaratabilmektedir. Vergi kaçakçılığı ise kamu gelirlerini kısıtlayarak yolsuzluğu etkilemektedir. Türkiye örneği ile analiz yapan Giray (2011), yolsuzluğun büyük bir kısmının vergi yapısından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Yine Türkiye’deki yolsuzluk ve vergi sistemi ilişkisini inceleyen Oral ve Sayın (2009) ise yolsuzluktan vergi yüküne doğru çift yönlü, denetim oranı

ve dolaylı vergilerden yolsuzluğa doğru tek yönlü ve yolsuzluktan dolaysız vergilere doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit etmişlerdir.

Sonuç olarak, şeffaflıktan uzak ve yalnızca belli bir kesime ayrıcalık sunan vergi politikaları, denetimin zayıflığı, cezaların yeterince caydırıcı olmaması gibi sebepler yolsuzluğu daha fazla teşvik etmektedir. Yolsuzluk mevcutken yürütülen vergi politikaları ise vergi gelirlerinde önemli kayıplar ile sonuçlanmaktadır.

1.3. İstihdam Politikaları ve Yolsuzluk

Yolsuzluk ve istihdam politikaları arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Konuyu işsizlik boyutuyla ele alan pek çok çalışmanın ortak iddiası, yolsuzluk ve işsizlik arasında çift yönlü bir ilişki olduğudur. Başka bir ifadeyle, yolsuzluk arttıkça işsizlik ya da işsizlik arttıkça yolsuzluk da artmaktadır. Öte yandan, işsizliği ortadan kaldırmaya yönelik istihdam politikaları diğer makroekonomik politikalarla birlikte yürütüldüğünde anlamlı bir sonuç vermektedir. Efeoğlu, vd. (2020)'nin işsizliği diğer makroekonomik politikalarla birlikte değerlendirdiği çalışmaları bu yaklaşımı desteklemektedir. Elde ettikleri sonuca göre, gelir seviyesini artırabilen ve bunun adil dağıtımını sağlayarak işsizliği azaltan, dünya ekonomisi ile entegrasyon derecesini yükselten ve enflasyon oranını düşük tutabilen ülkelerde yolsuzluk da azalmaktadır.

İşsizliğin yüksek olduğu koşullarda, işe alım süreçlerinde rüşvet mekanizması daha güçlü bir hal almakta ve bu da doğrudan yolsuzluk algısında bir gerileme meydana getirmektedir. Bouzid (2016)'in rüşvet ve genç işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışması, yolsuzluğun gençler ve eğitimli iş arayanlar arasındaki işsizlik oranını artırma eğiliminde olduğunu ve bunun da gençleri bir işi güvence altına almak için rant arayan devlet memurlarına rüşvet vermeye zorlayarak, yasadışı uygulamaların sürdürülmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Oueghlissi ve Derbali (2023), yolsuzluk ve işsizlik arasındaki ilişkiyi demokrasi boyutuyla tartışmaktadırlar. Buna göre, demokrasi ve işsizlik arasındaki etkileşim yolsuzluk düzeyleri üzerinde önemli bir unsurdur. Elde edilen ampirik bulgular, gelişmekte olan ülkelerin yolsuzlukla mücadelede demokratikleşmeden faydalanmak için işsizlik seviyesini düşürmeye odaklanmaları gerektiğini söylemektedir.

Sonuç olarak hem ekonomik hem de kurumsal boyutta ele alındığında, yolsuzlukla mücadele politikalarında işsizlik önemli bir unsur olmaktadır. Bu doğrultuda, işsizliği azaltmaya yönelik istihdam politikalarının da yolsuzluk algısı üzerinde olumlu bir etki yaratması beklenmektedir.

1.4. Borçlanma ve Yolsuzluk

Kamu harcamalarında meydana gelen artış ve kamu gelirlerinin azalması, borçlanmayı doğrudan etkileyen unsurlardır. Dolayısıyla yolsuzluk ve borçlanma arasındaki ilişki dolaylı olarak kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin yolsuzluk ile ilişkisiyle paralel bir seyir izlemektedir. Daha önce kamu harcamaları ve yolsuzluk

arasındaki ilişkide değinildiği gibi, yolsuzlukta meydana gelen artış kamu harcamalarında da bir artış meydana getirmekte ve bunun sonucu olarak borçlanmaya daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi gelirleri açısından bakıldığında da yine aynı şekilde, yolsuzlukta meydana gelen artış vergi gelirlerini azaltmaktadır. Kamu gelirlerinin azalması ise kamu harcamalarındaki artışa benzer bir şekilde borçlanma ile telafi edilmektedir.

Borçlanma ve yolsuzluk arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışmalarda genel görüş yolsuzluk ve kamu borcu arasında doğrusal bir ilişki olduğu yönündedir. Şahbaz, vd. (2013) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre, yolsuzluk düzeyinde meydana gelen bir azalma kamu borçlarını da azaltmaktadır. Cooray, vd. (2017) de yolsuzluğun kamu borcu üzerindeki etkisini hükümet harcamaları ve gölge ekonomi üzerinden analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda vardıkları nokta, yolsuzluğun kamu borcu üzerindeki etkisinin, artan hükümet harcamaları ve gölge ekonominin artan büyüklüğü ile daha da arttığıdır. Yolsuzluktan kaynaklanan kamu borcu ise, hem özel hem de kamu sermayesini dışlamakta ve çıktıyı önemli ölçüde azaltmaktadır (Ivanyna, vd., 2015). Faure (2011)’nin çalışması, literatürdeki yaygın görüşün aksini iddia etmektedir. Faure’ye göre, aşırı borcu olan ve kısa vadeli popülist politikalar yürütülen bir ülkede yolsuzluğun genel etkisi pozitif olabilmektedir. Ancak bununun koşulu, kısa vadede elde edilen kazancın, kamu borcu birikiminin neden olduğu uzun vadeli kayıptan daha ağır basmasıdır.

1.5. Büyüme ve Yolsuzluk

Yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair literatürde farklı görüşler mevcuttur. Yolsuzluğun iktisadi büyümeyi olumsuz etkilediğini savunanların başında gelen Tanzi ve Davoodi (1997)’ye göre, kamu yatırımlarının verimliliği yolsuzluk nedeniyle azalmakta ve bu da büyüme oranını azaltmaktadır. Erkal, vd. (2014) tarafından yapılan çalışmanın elde ettiği bulgular da benzer doğrultuda, yolsuzluktaki azalmanın büyümeyi pozitif yönde etkileyeceğini söylemektedir. Saha, vd. (2017)’ne göre ise yolsuzluk belirli bir sınıra kadar ekonomik büyümeyi desteklemekte, sonrasında ise büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Beyaert, vd. (2023), diğer çalışmaların aksine, yolsuzluk ve büyüme arasında ters yönlü bir ilişki olabileceğini iddia etmektedir. Çalışmada elde sonuca göre, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkisi vardır. Ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarına göre ayrıştırılarak analiz yapıldığında, yolsuzluğun yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kıyasla büyümenin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yolsuzluk ve büyüme arasındaki ilişkiyi kurumsal kaliteye göre değerlendiren çalışmalar da vardır. Bu kapsamda De Vaal ve Ebben (2011)’in çalışması Beyaert, vd. tarafından elde edilen sonuçları desteklemektedir. De Vaal ve Ebben’in elde ettikleri sonuca göre, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki genel etkisi büyük ölçüde ülkenin kurumsal yapısına bağlıdır. Özellikle kurumların iyi gelişmediği durumlarda, yolsuzluk ekonomik büyümeye yardımcı olabilmektedir. Drury, vd. (2006) de yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisini ülkeleri demokratik ve demokratik

olamayan ülkeler olarak ayrıştırdıktan sonra analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre, demokratik ülkelerde yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Demokratik olmayan ülkelerde ise iktisadi büyüme yolsuzluktan büyük oranda zarar görmektedir.

Kamu harcamaları, kamu gelirleri, borçlanma gibi maliye politikası araçları ile büyüme arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Kamu gelirlerindeki artışın verimli kamu harcamalarına yönelmesi ekonomik büyümeye pozitif katkı sunmaktadır. Borçlanma politikaları doğru yöneltildiği takdirde bu da kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisine benzer sonuçlar yaratacaktır. Öte yandan, işsizlik ve verimlilik arasında büyümeye yansıyan doğrudan bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla, yolsuzluk ve büyüme arasındaki ilişki diğer göstergelerle birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır olmaktadır.

2. AMPİRİK ANALİZ VE SONUÇLARI

2.1. Veri Seti ve Model

Çalışma, 1999-2022 yılları arasında Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının yolsuzluk algısı üzerindeki etkisini incelemektedir. Dolayısıyla, ampirik analiz için kullanılacak modelin bağımlı değişkeni yolsuzluk algısıdır. Bu değişken için Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından hazırlanan Yolsuzluk Algı Endeksinden yararlanılmıştır. Maliye politikalarını temsil eden bağımsız değişkenler ise kamu harcamaları, vergi yükü, işsizlik oranı², toplam kamu borcu ve kişi başına düşen GSYH’dır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve elde edildikleri kaynaklar Tablo 1’de tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler ve Tanımları

Bağımlı Değişken	Açıklama	Kaynak
yolsuzluk	Yolsuzluk algı endeksi (0-100)	Uluslararası Şeffaflık Örgütü
Bağımsız Değişkenler		
kamuharcama	Toplam kamu harcamaları (% GSYH)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
vergiyükü	Net vergi yükü (% GSYH)	Gelir İdaresi Başkanlığı
işsizlik	İşsizlik (%)	IMF
borç	Genel devlet toplam borcu (% GSYH)	IMF
gsyhper	Kişi başı GSYH (Cari fiyatlar \$)	IMF

Tahmin edilecek model ise şöyledir:

² 15 yaş ve üzeri kişilerin iş gücüne oranı

$$farkyolsuzluk_t$$

$$= Sabit\ terim + farkkamuharcama_t + farkvergiyuku_t + farkissizlik_t + farkborc_t + farkgsyhper_t + u_t$$

Modelde yer alan bağımsız değişkenler üzerinden beş farklı hipotez sınanmaktadır. Buna göre, kamu harcamaları (verimli kamu harcamaları yapıldığı varsayımıyla) ve kişi başına düşen GSYH’deki artışın yolsuzluk algısını arttırması; vergi yükü, borç ve işsizlikteki artışın ise yolsuzluk algısını azaltması beklenmektedir.

2.2. Tahmin Yöntemi ve Sonuçları

Bu çalışmada yalnızca Türkiye verileri üzerinden bir gözlem yapılacağı için zaman serisi analizi tercih edilmiştir. Zaman serisi analizi için kullanılan pek çok yöntem vardır. Ancak ampirik literatürde, bu çalışmada da yer alan çok değişkenli regresyon tahminlerinde sıklıkla en küçük kareler yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Bu nedenle, tahmin yöntemi olarak en küçük kareler yöntemi tercih edilmiştir.

En küçük kareler yönteminde tahmin edilen modelin geçerli olabilmesi için temel varsayımların sağlanmış olması gerekmektedir. Model tahmin edilmeden önceki ilk aşamada değişkenlerin durağan olması önemlidir. Daha sonra ise hata terimlerine ait dağılımın normal olması, hata terimleri arasında değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin bulunmaması ve bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunun olmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda, model tahmininden önce değişkenlerin durağanlık koşulunun sağlanması amacıyla değişkenlere Dickey-Fuller³ birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 2’de birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Olasılık değeri (p değeri)
yolsuzluk	0.6155
kamuharcama	0.5651
vergiyükü	0.8127
işsizlik	0.7106
borç	0.3014
gsyhper	0.8843

³ Zaman serilerinde durağanlığın tespiti amacıyla ilk birim kök testi Fuller (1976) , Dickey ve Fuller (1979) tarafından önerilmiştir. Dickey-Fuller sınavasının varsayımı, hata terimlerinin bağımsız ve özdeş dağılmış olmasıdır. Daha sonra, Genişletilmiş Dickey-Fuller Sınavası (ADF) geliştirilmiştir. ADF sınavası, bağımlı değişkenin gecikmeli fark terimlerini ekleyerek hata terimlerinde var olabilecek ardışık ilişkiyi de hesaba katmaktadır (Gujarati & Porter, 2012: 758).

Tablo 2'ye göre, birim kök testinin boş hipotezi ilgili değişkenin birim köke sahip olduğunu söylemektedir. Yukarıdaki tabloda da görülebileceği gibi modeldeki tüm değişkenlerin p değerlerinin %0.01, %0.05 ya da %0.1 kritik eşik üzerinde kalması nedeniyle boş hipotez kabul edilmektedir. Yani, değişkenlerin tamamı birim köke sahiptir. Bu nedenle, öncelikle tüm değişkenlerin birinci farkları alınarak durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda farkları alınan değişkenlerin birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Birinci Farklara Göre Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Olasılık değeri (p değeri)
farkyolsuzluk	0.0007
farkkamuharcama	0.0005
farkvergiyükü	0.0000
farkışsizlik	0.0004
farkborç	0.0000
farkgshper	0.0010

Tablo 3'te, değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra p değerlerine bakıldığında, %0.01 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bütün değişkenler durağandır. İkinci aşamada model tahmini yapmak artık mümkün hale gelmiştir. Tablo 4'te tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık değeri (p değeri)
Sabit	0.001859	0.059572	0.031206	0.9755
farkkamuharcama	0.140753	0.044956	3.130.903	0.0069***
farkvergiyükü	-0.06367	0.079706	0.798796	0.4369
farkışsizlik	-0.13091	0.061037	2.144.713	0.0488**
farkborç	-0.01766	0.012128	1.456.256	0.1659
farkgshper	0.000175	7.93E-05	2.205.450	0.0434**
R ²	Düzeltilmiş R ²	F-istatistik	Olasılık değeri (F-istatistik)	Durbin-Watson
0.517074	0.356098	3.212.130	0.036101	1.888.613

*** p<0.001, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 4’teki tahmin sonuçlarına bakıldığında, vergi yükü ve hükümetin toplam borcu ile yolsuzluk algısı arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Kamu harcamaları, işsizlik ve kişi başına düşen GSYH ile yolsuzluk algısı arasında ise anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. R^2 değerine göre, modelin açıklayıcılık düzeyi %51’dir.

2.3. Model Geçerliliğinin Sınanması

Anlamlı çıkan değişkenlerin yolsuzluk algısı üzerindeki etkisini incelemeye başlamadan önce, tahmin modelinin geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir. Bunun için temel varsayımların sınamaları yapılmıştır.

2.3.1. Normallik sınaması

Verilerin normal dağılıma sahip olduğunu söyleyebilmek için boş hipotezin kabul edilmesi gerekmektedir. Jarque Bera normallik testi istatistiğine göre modelin p olasılık değeri 0.522294’tür. Dolayısıyla veriler normal dağılıma sahiptir.

2.3.2. Çoklu doğrusallık sınaması

Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olup olmadığını anlamak için korelogram grafiğine bakılmaktadır.

Grafik 1. Korelogram Grafiği

Otokorelasyon	Kısmi korelasyon	AC	PAC	Q-İst	Olasılık
1	0.042	0.042	0.0427	0.836	
2	-0.332	-0.334	2.8440	0.241	
3	-0.123	-0.102	3.2529	0.354	
4	0.101	-0.002	3.5405	0.472	
5	0.039	-0.042	3.5875	0.610	
6	-0.319	-0.342	6.8697	0.333	
7	0.057	0.099	6.9818	0.431	
8	0.081	-0.168	7.2269	0.512	
9	-0.084	-0.151	7.5082	0.584	
10	-0.133	-0.170	8.2878	0.601	
11	-0.084	-0.224	8.6273	0.656	
12	0.134	-0.171	9.5881	0.652	

Grafik 1’e bakıldığında, seri grafiklerinin güven aralıkları içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olmadığı söylenebilir.

2.3.3. Değişen varyans sınaması

Değişen varyans sorunu olup olmadığı White testi sonucuna göre anlaşılmaktadır. Tablo 5’de test sonucu yer almaktadır.

Tablo 5: White Değişen Varyans Sınaması

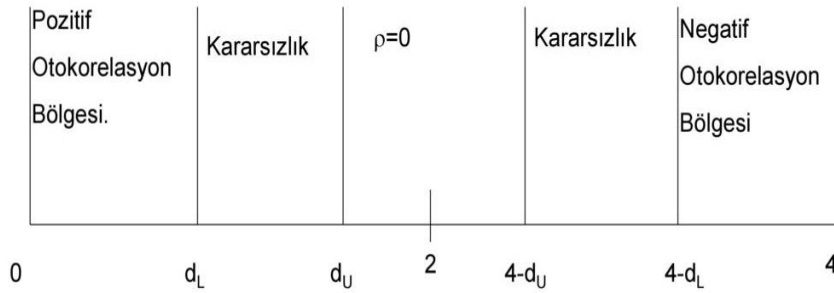
F-istatistiği	0.265482	Olasılık. F(5,15)	0.9250
Gözlem*R ²	1.707291	Olasılık. Ki-kare(5)	0.8880
Ölçeklendirilmiş açıklama SS	0.347099	Olasılık. Ki-kare(5)	0.9967

Test sonucuna göre 0.8 ki-kare olasılık değeri, 0.05'den büyük olduğu için boş hipotez kabul edilmektedir. Buna göre, değişen varyans sorunu yoktur.. Dolayısıyla modelin geçerliği için gerekli olan sabit varyans varsayımı kabul edilmektedir.

2.3.4. Ardışık bağımlılık sınaması

Modelde ardışık bağımlılık sorununu test edebilmek için Durbin-Watson istatistiğinden yararlanılmaktadır. Tahmin edilen modelde n değeri 21, k değeri 5'tir. Bu değerlerin 0.01 anlamlılık düzeyinde Durbin-Watson istatistik tablosundaki d_L ve d_U karşılıkları sırasıyla 0.634 ve 1.712'dir. Modelde ardışık bağımlılık sorunu olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle bu değerlerin aşağıdaki tabloya yerleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 6: Durbin Watson İstatistiği

Tablo 6'ya göre, boş hipotezin kabul edilebilmesi için hesaplanan Durbin Watson test sonucunun 1.712 ve 2.288 aralığında olması gerekmektedir. Hesaplanan test sonucu 1.888'dir. Dolayısıyla modelimizde ardışık bağımlılık sorunu yoktur.

2.4. Tahmin Sonuçlarının Yorumlanması

Daha önce de belirtildiği gibi, tahmin edilen modelin sonuçlarını değerlendirebilmek için öncelikle temel varsayımların sağlanması gerekir. Yapılan bütün sınamalar, modelin geçerliliğini kabul etmektedir. Dolayısıyla, tahmin sonuçları da artık yorumlanabilir hale gelmiştir.

Modelde kamu harcamaları, vergi yükü, işsizlik, toplam devlet borcu ve kişi başına düşen GSYH'nin yolsuzluk algısı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, vergi yükü ve toplam devlet borcu ile yolsuzluk algısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak kamu harcamaları, işsizlik ve kişi başına düşen GSYH yolsuzluk algısını etkilemektedir.

Kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik artış, yolsuzluk algısını %0.14 arttırmaktadır. İşsizlikte meydana gelen %1'lik artış ise tersine bir şekilde yolsuzluk algısını %0.13 azaltmaktadır. Kişi başına düşen GSYH'nin etkisi kamu harcamaları

ve işsizliğe göre oldukça düşüktür. Buna göre kişi başına düşen GSYH’de meydana gelen bin dolarlık artış yolsuzluk algısını %0.0001 arttırmaktadır.

Kişi başına düşen ekonomik büyümenin yolsuzluğu azalttığını iddia eden çalışmalar (Knack & Azfar 2003; Lederman, Loayza & Soares 2005; Serra, 2006, vb.) ile bu çalışmada elde edilen ampirik bulgular uyumludur. Literatürde, kamu harcamalarının yolsuzluk üzerindeki etkisi ise eğitim ve askeri harcamalar üzerinden sınanmış ve her iki harcama türünün de yolsuzluğu azaltıcı bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır (Shabbir & Anwar, 2007; Abu & Staniewski, 2019). Bu çalışma kamu harcamalarını toplam olarak ele aldığı için diğer çalışmalarla doğrudan bir karşılaştırma yapmak doğru değildir. Ancak, yine de elde edilen sonuçlar kamu harcamalarının yolsuzlukla mücadelede olumlu sonuçlar yaratabilecek bir araç olduğu düşüncesini desteklemektedir. İşsizliğin yolsuzluk üzerindeki etkisini doğrudan analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bu değişkeni de kalkınmanın bir göstergesi kabul edersek yine elde ettiğimiz bulguların literatürle⁴ örtüşüğünü söylememiz mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan kamu harcamaları, vergi politikaları, borçlanma, büyüme ve işsizlik yolsuzluğun ekonomik nedenleri arasında sayılabilecek unsurlardır. Öte yandan, konuyla ilgili literatürdeki çalışmaların büyük bir kısmı yolsuzluğun ekonomik sonuçlarına odaklanmaktadır (Tanzi & Davoodi, 1997; Park, 2003; Elbahnasawy & Revier, 2012; Bouzid, 2016; Cooray, vd., 2017, vb.). Bu çerçevede, yolsuzluk arttıkça kamu harcamalarında bir artış ve sapma meydana gelmektedir. Artan kamu harcamalarını tazmin etmenin ilk yolu vergi gelirleridir. Ancak yolsuzluk vergi gelirlerini azaltmakta; dolayısıyla bütçede önemli açıklar oluşmaktadır. Bu açıkları telafi etmenin yolu ise borçlanmadır. Varılan noktada, yolsuzluğun borçlanmayı da arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Öte yandan, yolsuzluk nedeniyle kamu yatırımlarının verimliliğinin azalması büyüme üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. Bunun yanında, bütçe dengesinin bozulması ve borçlanma süreci de yine büyümeyi doğrudan etkilemektedir. İşsizlik boyutuyla bakıldığında ise, işsizlik arttıkça rüşvet gibi yolsuzluk araçları işe girebilmek için daha fazla kullanılmaktadır. Makroekonomik istikrar sağlanabildiği koşullarda, bu iyileşmenin işsizlik oranlarında da bir düşüş meydana getirerek yolsuzluğu ortadan kaldırabilmesi mümkün olmaktadır.

Yolsuzluğun ekonomik araçlar üzerindeki etkisine dair pek çok tartışma yapıldığı halde, ekonomik araçların yolsuzluk üzerindeki etkisine dair bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi, sınırlı sayıda tartışmaya rastlanmaktadır. Ancak daha

⁴ Literatürde, sınırlı sayıda da olsa ekonomik, sosyal ve politik göstergelerin yolsuzluk üzerindeki etkisine dair ampirik çalışmalara rastlanmaktadır. Bu analizler, kalkınmanın yolsuzlukla mücadelede etkili bir araç olduğu konusunda ortaklaşmaktadırlar (Park, 2003; Shabbir & Anwar, 2007; Elbahnasawy & Revier, 2012; Ghaniy & Hastiadi, 2017; Abu & Staniewski, 2019).

genel bir kapsamda, kalkınma, kurumsal gelişmişlik ya da yönetim unsurlarının ileri düzeyde olduğu ülkelerde yolsuzluğun da daha düşük seviyelerde olduğu hem yolsuzluğu ölçen endekslerle hem de ampirik literatürde pek çok kez doğrulanmıştır (Drury, vd., 2006; Faure, 2011, vb.). Bu çalışmadaki ampirik analizde kullanılan kamu harcamaları, vergi yükü, borçlanma, büyüme ve işsizlik göstergeleri ülkenin kalkınması ve gelişmişlik düzeyiyle doğrudan bir ilişki içerisindedir. Dolayısıyla, yolsuzlukla mücadele aracı olarak düşünülmesi de oldukça mümkündür. Yapılan tahmin sonucunda, bu göstergeler içerisinde kamu harcamaları, büyüme ve işsizliğin yolsuzluk algısı üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, bu üç göstergenin yolsuzlukla mücadelede nasıl bir etkisi olacağını ayrı ayrı ele almak gerekir.

Kamu harcamaları, bürokratik çıkarlar doğrultusunda kullanıldığında yolsuzluğu besleyen bir araca dönüşmektedir. Öte yandan topluma fayda sağlayan kamusal yatırımlar, eğitim, sağlık gibi toplumsal refahı arttıran harcamalar ülkenin kalkınması ve gelişmesinde önemli bir unsurdur. Yolsuzluk algısının artması, toplumda yaşayan fertlerin yaşam standartlarının iyileşmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu standartları iyileştirmenin başlıca aracı ise verimli kamu yatırımları yapan, eğitim ve sağlık harcamalarına daha çok odaklanan bir kamu harcama politikası geliştirmektir.

Kalkınmanın bir boyutunu da büyüme oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan modelin göstergelerinden biri olan kişi başına düşen GSYH da toplumsal refahtaki artışın bir göstergesidir. Ekonomik büyümeyi arttıracak politikalarla birlikte elde edilen çıktının toplumda yaşayan fertlerin refahını arttırması, yolsuzlukla mücadelede etkili olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, kişi başına düşen reel gelirden meydana gelen artış, yolsuzluk araçlarına daha az başvurulmasına sebebiyet vermekte ve yolsuzluk algısında bir artış ortaya çıkarmaktadır.

İşsizliğin artmaya devam ettiği; ya da istihdam olanaklarının azaldığı bir ekonomide işe alımlarda liyakatsizliğin ortaya çıkması beklenen bir sonuçtur. Rüşvet gibi yolsuzluk araçlarına ise bu durumlarda sıklıkla başvurulmaktadır. İşsizliği azaltmaya yönelik politikalar geliştirildiğinde ise yolsuzluğa başvurma nedenleri ortadan kalkacaktır. Daha genel bir çerçevede, kamu harcamaları ve büyümede olduğu gibi, işsizliğin azalmasıyla birlikte toplumsal refah koşullarında meydana gelen iyileşme yolsuzluk algısı üzerinde de pozitif bir etki yaratacaktır.

Sonuç olarak, ampirik analiz sonucu elde edilen bulgulara dayanarak, yolsuzlukla mücadelede kullanılabilecek bu üç araç içerisinde öncelikli olarak kamu harcama politikalarına, daha sonra ise işsizlikle mücadeleye öncelik verilmesi gerektiği söylenebilir. Bu ikisi ile kıyaslandığında, kişi başına düşen GSYH'nin yolsuzlukla mücadele etkisi daha sınırlı olmaktadır. Kişi başına düşen GSYH'nin yolsuzluk üzerindeki etkisini ülkelerin gelişmişliğine göre analiz eden Elbahnasawy ve Revier (2012)'e göre, gelişmiş ülkeler yolsuzlukla mücadeleye daha fazla kaynak ayırabildiği için bu ülke gruplarında büyümenin yolsuzlukla mücadele üzerindeki etkisi daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülke grubunda yer alan

Türkiye’de, kişi başına düşen GSYH’nin yolsuzluk algısı üzerindeki etkisinin diğer değişkenlere göre daha sınırlı kalmasını bu şekilde açıklamak mümkün olabilir. Yolsuzlukla mücadelede vergi yükünün eşit ve adil dağılımı da oldukça önemlidir. Yüksek vergi yükü nedeniyle, vatandaşlar vergi kaçırma, kaçakçılık, vergi reddi ve kayıt dışı ekonomi gibi faaliyetlere yönelebilmektedir (Yılancı & Şaşmaz, 2023). Ancak elde edilen ampirik bulgulara bakıldığında Türkiye açısından vergi yükünün yolsuzluk algısı üzerinde bir etki yaratmadığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlarda borçlanmanın da yolsuzluk algısı üzerinde bir etkisine rastlanmamıştır. Borçlanma düzeyinin artmasının yolsuzluk algısı üzerinde yaratacağı etki borçlanma ile yapılan harcamalarının türüne ya da borçlanma seviyesine göre değişebilmektedir. Dolayısıyla bu konuda genel bir sonuca varmadan önce borçlanmanın yolsuzluk üzerindeki etkisinin daha detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Elde edilen bu sonuçların yanında, çalışmanın birtakım eksiklikleri ve geliştirilmeye açık yanları vardır. Modelde, toplam kamu harcamaları göstergesi kullanılmıştır. Öte yandan, kamu harcamalarının yolsuzluk algısı üzerindeki etkisini değerlendirirken, kamu harcamalarını fonksiyonel sınıflandırmaya göre ayrıştırarak daha detaylı bir analiz yapmak mümkündür. Ancak, kamu harcamalarını fonksiyonel olarak ayrıştıran analitik bütçe sınıflandırmasına Türkiye’de 2004 yılında geçildiği için ve bu çalışmadaki veriler 1999 tarihinden başladığı için modelde toplam kamu harcamaları kullanılmıştır. Ayrıca, borçlanma ve vergi yükünün yolsuzluk algısı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçta, ekonometrik yöntemin eksikliklerini ve modellerde kullanılan değişkenleri ve aralarındaki etkileşimi de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu nedenle, bu konuda da çalışma farklı yöntem ve değişkenlerle geliştirilmeye açıktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abu, N., & Staniewski, M. W. (2019). Determinants of Corruption in Nigeria: Evidence from Various Estimation Techniques. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 32, 3058-3082.

Berksoy, T., & Yıldırım, N. E. (2017). Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Journal of Awareness*, 2 (1), 1-18.

Beyaert, A., García-Solanes, J. & Lopez-Gomez, L. (2023). Corruption, quality of institutions and growth. *Applied Economic Analysis*, 31 (91), 55-72.

Bouزيد, B. N. (2016). Dynamic relationship between corruption and youth unemployment: empirical evidences from a system GMM approach. *World Bank Policy Research Working Paper*, 7842.

Cooray, A., Dzhumashev, R., & Schneider, F. (2017). How does corruption affect public debt? An empirical analysis. *World Development*, 90, 115-127.

De Vaal, A., & Ebben, W. (2011). Institutions and the relation between corruption and economic growth. *Review of Development Economics*, 15 (1), 108-123.

Delavallade, C. (2006). Corruption and distribution of public spending in developing countries. *Journal of Economics and Finance*, 30 (2), 222-239.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74 (366a), 427-431.

Drury, A. C., Kriekhaus, J., & Lusztig, M. (2006). Corruption, democracy, and economic growth. *International Political Science Review*, 27 (2), 121-136.

Efeoğlu, R., Azgün, S., & Emsen, Ö. S. (2020). Makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğa etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 2116-2137.

Elbahnasawy, N. G., & Revier, C. F. (2012). The determinants of corruption: Cross-country-panel-data analysis. *The Developing Economies*, 50 (4), 311-333.

Erkal, G., Akıncı, M., & Yılmaz, Ö. (2014). Yolsuzluk ve İktisadi Büyüme İlişkisi: OECD VE AB Ülkeleri Üzerine Panel Sınır Testi Analizi. *Sayıştay Dergisi*, (92), 143-162.

Faure, P. (2011). Public debt accumulation and institutional quality: can corruption improve welfare? *Economics Bulletin*, 31 (1), 17-28.

Fuller, G. H. (1976). Nuclear spins and moments. *Journal of physical and chemical reference data*, 5 (4), 835-1092.

Ghaniy, N., & Hastiadi, F. F. (2017). Political, social and economic determinants of corruption. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7 (4), 144-149.

Ghosh, S., & Neanidis, K. C. (2017). Corruption, fiscal policy, and growth: a unified approach. *The BE Journal of Macroeconomics*, 17 (2).

Ghura, M. D. (1998). Tax revenue in Sub-Saharan Africa: Effects of economic policies and corruption. *International Monetary Fund*.

Giray, F. (2011). Yolsuzluk ve Yolsuzluğun Vergi Yapısı Üzerine Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (32), 111-137.

Gujarati, D. N. & Porter, D. J. (2012). *Temel Ekonometri*. Ankara: Literatür Yayıncılık

Ivanyna, M., A. Mourmouras, and P. Rangazas (2015). Corruption, Public Debt, Economic Growth. *Unpublished Manuscript*, Michigan State University.

Ivanyna, M., A. Mourmouras, and P. Rangazas (2016). The Culture of Corruption, Tax Evasion, and Economic Growth. *Economic Inquiry*, 54 (1), 520-542.

Knack, S., & Azfar, O. (2003). Trade intensity, country size and corruption. *Economics of Governance*, 4, 1-18.

Lederman, D., Loayza, N. V., & Soares, R. R. (2005). Accountability and corruption: Political institutions matter. *Economics & Politics*, 17 (1), 1-35.

Mauro, P. (1998). Corruption and the composition of government expenditure. *Journal of Public economics*, 69 (2), 263-279.

Oral, B. G., & Sayın, F. (2009). Mali yolsuzluğun yansımaları: Türkiye için eşbütünleşme analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan, 141, 176.

Oueghlissi, R., & Derbali, A. (2023). Democracy, corruption and unemployment: Empirical evidence from developing countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-22.

Park, H. (2003). Determinants of corruption: A cross-national analysis. *Multinational Business Review*, 11 (2), 29-48.

Saha, S., Mallik, G. and Vortelinos, D. (2017), Does corruption facilitate growth? A cross-national study in a non-linear framework. *South Asian Journal of Macroeconomics and Public Finance*, 6 (2), 178-193.

Sedgo, H., & Omgba, L. D. (2023). Corruption and distortion of public expenditures: evidence from Africa. *International Tax and Public Finance*, 30(2), 419-452.

Serra, D. (2006). Empirical determinants of corruption: A sensitivity analysis. *Public Choice*, 126 (1-2), 225-256.

Shabbir, G., & Anwar, M. (2007). Determinants of corruption in developing countries. *The Pakistan Development Review*, 751-764.

Shleifer, A. and R.W. Vishny (1993). Corruption. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 599-617.

Şahbaz, A., Aylin, K. O. Ç., & Ata, A. Y. (2013). Yolsuzluk ve kamu borcu ilişkisi: AB ülkeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13 (26), 205-219.

Tanzi, V. (1998), Corruption Around The World: Causes, Consequences, Scope and Cures, *IMF Working Paper*, 1-39.

Tanzi, V. ve H. Davoodi (1997), Corruption, Public Investment, and Growth. *IMF Working Paper*, 97 (139) Ekim.

Tanzi, V., & Davoodi, H. R. (2000). Corruption, growth, and public finances. *IMF Working Paper*, 1-28.

The World Bank. (2020). *AntiCorruption Fact Sheet*. <https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2020/02/19/anticorruption-fact-sheet#:~:text=Corruption—the%20abuse%20of%20public,to%20theft%20of%20public%20funds>.

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). (2006). *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, Ankara [http://www.tepav.org.tr/upload/files/1313475413-4.Bir Olgu Olarak Yolsuzluk Nedenler Etkiler Cozum Onerileri.pdf](http://www.tepav.org.tr/upload/files/1313475413-4.Bir%20Olgu%20Olarak%20Yolsuzluk%20Nedenler%20Etkiler%20Cozum%20Onerileri.pdf).

Yılcı, C. T., & Şaşmaz, M. Ü. (2023). The Effect of Corruption on the Tax Revenues: Case of EU Transition Economies. *İstatistik Araştırma Dergisi*, 13 (1), 73-84.

Yayın Geliş Tarihi: 26.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 06.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1366905>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1647-1662
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÇOK DEĞİŞKENLİ GARCH MODELİYLE DÖVİZ KURLARINDA OYNAKLIK GEÇİŞİ

Üzeyir AYDIN*

Öz!

Bir finansal varlığın fiyatındaki değişkenliğe oynaklık denilmekte ve çoğunlukla standart sapma ile ölçülmektedir. Yüksek belirsizlik durumunda oynaklık artmaktadır. Bir piyasada yaşanan şokun diğer piyasalarda getiri ve oynaklık üzerindeki etkisi ise oynaklık geçişi olarak ifade edilmektedir. Uluslararası finansal piyasalarda oynaklık geçişi, 2008 yılı küresel krizinin etkileriyle birlikte önem kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Avrasya Ekonomik Birliğini oluşturan Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya döviz kurları arasında oynaklık geçişini ortaya koymaktır. Söz konusu ülkelerin 31.12.2018 – 30.06.2023 tarihleri arasındaki döviz kuru günlük kapanış fiyatları üzerinden elde edilen getiri serileri MGARCH yöntemiyle analiz edilmiş, getiri oynaklıklarının haber etkisinin kaynak ülkeleri ile oynaklık geçişinin kaynak ülkeleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: MGARCH, Döviz Kuru, Oynaklık Geçişi, Avrasya Ekonomileri.

EXCHANGE RATE VOLATILITY TRANSITION WITH MULTIVARIATE GARCH MODEL

Abstract

The variability in the price of a financial asset is called volatility and is often measured with a standard deviation. In case of high uncertainty, volatility increases. The effect of a shock in one market on returns and volatility in other markets is expressed as a volatility transmission. The volatility transmission in international financial markets gained importance with the effects of the 2008 global crisis. The aim of this study is to reveal the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aydın, Ü. (2023). Çok değişkenli GARCH modeliyle döviz kurlarında oynaklık geçişi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1647-1662.

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-2777-6450, uzeyir.aydin@deu.edu.tr

Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

¹Bu makale 19-20 Eylül 2023 tarihinde gerçekleştirilen “International Congress On Eurasian Economies 2023” isimli kongrede sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş versiyonudur.

volatility transmission between the exchange rates of Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Russia which constitute the Eurasian Economic Union as of January 1, 2015. The return series obtained over the daily closing prices of the exchange rate between 31.12.2018 and 30.06.2023 of the mentioned countries were analyzed with the MGARCH method, and the source countries of the news effect of the return volatility and the source countries of the volatility transmission were determined.

Keywords: MGARCH, Foreign Exchange, Volatility Transmission, Eurasian Economies.

GİRİŞ

1990'lı yıllar itibarıyla küresel düzeyde bağlayan dönüşüm ve değişim, askeri, iktisadi, kültürel ve siyasi birçok açıdan dengeleri altüst etmiştir (Kocaoğlu, 1996). 1991'de SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin çökmesi küresel güç dengesinin de geri dönülemez bir hacim ve boyutta değişmesine neden olmuştur. SSCB'nin çökmesi, eski Sovyet bloğunda yer alan ülkeler arasında kurulmuş olan siyasal, sosyo-ekonomik, iktisadi ve kültürel yapının işlerliğinin yitirilmesine yol açmış, beraberinde iktisadi, politik, coğrafi, toplumsal birçok sorun açığa çıkartmıştır (Öztürk, 2013). Yeni sistemde ABD dünyadaki tek hâkim güç haline gelmiştir (Baharççek, 1996). Ancak Rus aydınlarının tek kutuplu bir dünya düzeninin adil olmayacağı düşüncesinin de etkisiyle Rusya, tek merkezli küresel güç durumuna gelen ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'ye karşı küresel güç teşkil edebilecek bölgesel birlik ve oluşumlar kurulması yönünde birçok somut adımlar atmıştır. Bu oluşumlardan en önemlileri Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Şangay İş birliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği olarak sıralanabilir (Ağır & Ağır, 2017).

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya Federasyonu öncülüğünde BDT kurulmuştur. BDT, daha çok politik bir örgüt olduğundan üye ülkeler arasındaki iktisadi iş birliği üzerinde durmamış (Pirimbayev & Ganiyev, 2010) ve geçen zaman içerisinde başarısız olmuştur (Ağır & Ağır, 2017). Şanghay İş birliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organisation, SCO) ise Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın 1996 yılında biraraya gelerek kurdukları uluslararası politik bir örgüttür. Ancak yine iktisadi iş birliği üzerinde durmamıştır. Örgüte 2001'de Özbekistan, 2017'de Hindistan ve Pakistan, 2021'de ise İran katılmış olup üye sayısı dokuza çıkmıştır (Batmaz, 2021).

Ekonomik iş birliği ihtiyacının öneminin artmasıyla birlikte, 1995'te imzalanan Gümrük Birliği ve 1999'da imzalanan Ortak Ekonomik Alanın oluşumunu desteklemek üzere BDT üyesi ülkeler tarafından 10 Ekim 2000'de Kazakistan'da (Astana'da) Avrasya Ekonomik Topluluğu (Eurasian Economic Community, EAEC, EurAseC/EvrAzES) kurulmuştur. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Belarus bu topluluğa katılmıştır.

Gümrük Birliği anlaşmasıyla iktisadi birleşimi teşvik etmek, ürünlerin serbest dolaşımını sağlayabilmek, birlik ülkeleri ile diğer ülkeler arasındaki ticarete

avantajlı koşulları oluşturabilmek amaçlanmıştır. Kazakistan, Belarus ve Rusya Ocak 2010'da Gümrük Birliği'ni başlatmıştır. Nihayet 2005'te Kırgızistan, Rusya, Belarus, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan tarafından Avrasya Ekonomik Topluluğu teşkil edilmiştir. 29 Mayıs 2014'te, Gümrük Birliğine ve Ortak Ekonomik Alan üye ülkeler, Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi toplantısında Avrasya Ekonomik Birliği'nin (Eurasian Economic Union/EAEU) 2025 yılında kurulması için anlaşmaya imza atmışlardır. Anlaşma, Avrasya ekonomik projesinin yeni, daha yüksek bir birlik seviyesine geçişinin bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Avrasya Ekonomik Birliği anlaşması 1 Ocak 2015'te yürürlüğe girmiş ve Avrasya Ekonomik Topluluğu, 1 Ocak 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği adını almıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2019). Avrasya Ekonomik Birliği, 185 milyon kişilik bir entegre pazara ve 2 trilyon doların üzerinde gayri safi hasılaya sahip olup dünyada Avrupa Birliği'nden sonra ikinci devletlerarası örgüt olma özelliği taşımaktadır (Hamzaoğlu, 2021; Bahsi-Koçer & Gökten, 2021).

Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluş hedefleri ve üye ülkelerin Birlikten beklentileri şu başlıklar altında özetlenebilir (Batmaz, 2021):

1) Birlik üyesi ülkeler olarak bölgedeki üretim faktörlerinin bir araya getirilerek verimli ve etkin kullanımını oluşturmak, güçlü bir bütünleşme ve birleşme modeli kurarak Asya Pasifik ve Avrupa arasında önemli bir köprü görevinde olmak.

2) Üye devletler başta olmak üzere bölgede bulunan bütün devletlerle, enerji, eğitim, gıda, sağlık, askeri ve daha birçok alanda iş birliği gerçekleştirmek.

3) İleriki yıllarda ortak savunma birliğine dönüşebilmek.

4) Üye olan ülkelerde yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması konusunda ortak projeler gerçekleştirmek.

5) Kurumsal bir yapıya dönüşerek Avrasya Bölgesinde politik, iktisadi ve askerî açıdan lokomotif olmak.

ABD dolarının kullanımının 1995'ten sonra Avrasya ülkelerinde yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte söz konusu ülkelerinin yerel paraları ABD doları karşısında sürekli değer yitirmeye başlamıştır. Bu açıdan birliğin temel hedefi; ABD dolarının birlik ülkelerinde dolaşımını ve kullanımını asgari seviyeye indirilmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Bu kapsamda bu çalışma, Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkelerin döviz kurlarına ilişkin olarak hem oynaklığın kaynağının hem de oynaklık geçişinin yönünün belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın, Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkeler arasında hem haber etkisinin hem oynaklık geçişinin kaynağını belirlemek yoluyla literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda girişe yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında yazın taramasına yer verilmiş, üçüncü kısmında analizde kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmıştır. Dördüncü kısımda analiz bulguları

değerlendirildikten sonra beşinci kısımda sonuç ve değerlendirmeye çalışmaya son verilmiştir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çoklu oynaklık modellerine ilişkin çeşitli finansal uygulamalar bulunmaktadır. Konuya ilişkin yazında çok değişkenli (Multivariate) GARCH yöntemi çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

Portföy optimizasyonu, varlık tahsisi, birden fazla varlığın Riske Maruz Değer-VaR'ını hesaplama ve vadeli işlem riskinden korunmada Kroner ve Claessens (1991), Ng (1991), Lien ve Luo (1994), Park ve Switzer (1995), Bera vd. (1997), Hafner ve Herwartz (1998), Schröder ve Schuler (2003), Brooks vd. (2003), Yang ve Allen (2004), Rombouts ve Verbeek (2004), Bauwens ve Laurent (2004), Billio vd. (2006), Hooy ve Goh (2010) çalışmaları öne çıkmaktadır.

Finansal piyasalar arasında hisse senedi getirileri volatilité analizinde Karolyi (1995), Erdoğan ve Schmidbauer (1997), Doroodian ve Caporale (2000), Tai (2001), Tay ve Zhu (2000), Polasek ve Ren (2000), Tse ve Tsui (2000), Engle ve Sheppard (2001), Worthington ve Higgs (2004), Mun (2007), Bekiros ve Georgoutsos (2006), Engle ve Colacito (2006), Laurent vd. (2006), Çiçek ve Öztürk (2007), Minović (2009), Silvennoinen ve Terasvirta (2007), Özdemir ve Emeç (2020), Turna vd. (2022), Kolcu ve Yamak (2022) çalışmalarına rastlamak mümkündür.

Söz konusu bu çalışmalarda farklı ülkelerin döviz kurlarına ilişkin olarak ya oynaklığın kaynağına ya da oynaklık geçişine yer verdikleri görülmektedir. Çalışmalar arasında özel olarak Avrasya Ekonomik Birliği'ni veri seti içine alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın, özel olarak Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkeler arasında hem haber etkisinin hem oynaklık geçişinin kaynağının belirlenmesini amaç edinmesi yönüyle literatürden farklılaştığını söylemek mümkündür.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Veri seti

Çalışmada, 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Avrasya Ekonomik Birliğini oluşturan Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya için 31.12.2018 – 30.06.2023 dönemi USD bazlı döviz kurları günlük kapanış fiyatlarına (1174 gözlem) yer verilmiştir. Veriler investingcom veri tabanından derlenmiştir. Analizde kullanılan döviz kuru serileri ABD doları Ermenistan Dramı USD_AMD, ABD Doları Belarus (Beyaz Rusya) Rublesi USD_BYN, ABD Doları Kırgızistan Somu USD_KGS, ABD Doları Kazakistan Tengesi USD_KZT, ABD Doları Rus Rublesi USD_RUB'dur. Günlük kapanış fiyatları üzerinden logaritmik birinci dereceden farklar ($r_t = \ln(p_t / p_{t-1})$) alınarak getiri serilerine ulaşılmıştır.

2022 yılı şubat ayında başlayan Ukrayna-Rusya savaşında, Rusya'nın stratejik ortağı olarak yer alan Belarus diğer birçok ülke yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra S&P ve Fitch Rating; Belarus'un kredi notunu 2022 Mart ayında B seviyesinden CCC seviyesine düşürmüştür (DEİK, 2022). 29 Haziran 2022'de Belarus hükümetinin tahvil için ödemesiz döneme girmesi ve döviz cinsinden borçların yerel para biriminde ödeneceğini açıklaması notları olumsuz etkilemiştir. Fitch Rating, Belarus'un Uzun Vadeli Yabancı Para Notunu CCC'den C'ye düşürmüştür. Ayrıca Belarus hükümeti döviz sepetinde değişikliğe gitmiş, 6 Temmuz 2022'de USD_BRY döviz kuru 3,3776 seviyesinden 2,5706 seviyesine gerilemiş ve Belarus rublesi ABD doları karşısında 0,8070 birim değer kazanmıştır. Bu ciddi değişim (yaklaşık %31,39) USD_BRY döviz kuru getiri serisini etkilediğinden, değişim tutarı ilave edilmek suretiyle bir düzeltme yapıp analizlere devam edilmiştir.

Yöntem

Bir finansal varlığın fiyatı, kendi geçmiş değerlerinin yanı sıra diğer finansal varlıkların da geçmiş ve/veya cari değerlerinden etkilenmektedir. Bu durumda, kaçınılmaz olarak finansal varlıklar arasında oynaklık geçişi (volatility transmission) olmaktadır. Oynaklık geçişini ortaya çıkartabilmek amacıyla çok değişkenli analizlere gereksinim duyulmaktadır. Bu analizlerin en başında, çok değişkenli GARCH (Multivariate GARCH-MGARCH) yöntemi gelmektedir. Model, herhangi bir finansal varlığın (piyasanın) hem kendisinden hem de diğer finansal varlıklardan (piyasalardan) kaynaklanan şoklar üzerinde haber etkilerinin ve oynaklık geçişlerinin ayrıştırılabilmesine olanak vermektedir.

Haber etkisi, finansal serilerin oynaklığını artırması bakımından önem taşımaktadır. Finansal piyasaların birbirini etkileme şekilleri değişmiş ve etkileme gücü artmıştır. Bir finansal piyasada yaşanan olumsuzluk bir diğer finansal piyasanın oynaklığını önemli ölçüde artırabilmekte ve krizlere yol açabilmektedir.

MGARCH modeli, hem zaman içinde değişen varyansı hem de zaman içinde değişen koşullu varyansı dikkate alır. Bu yönüyle model iki veya daha fazla finansal verinin koşullu ortalamaları ve varyansları arasında geçişlere izin vermektedir (Wei, 2008). Özetle, bu model ile finansal varlıkların kovaryanslarının kendi aralarındaki hareketi analiz edilmektedir.

Engle (1982) tarafından ileri sürülen ARCH Modeli ile Bollerslev (1986) tarafından ileri sürülen GARCH Modeli Bollerslev, Engle & Wooldridge (1988) tarafından geliştirilerek VEC Modeli denilen çok değişkenli yapıya dönüştürülmüştür. VEC Modeli aşağıdaki gibi yazılabilir (Brooks, 2008):

$$VECH(H_t) = C + AVECH(\Xi_{t-1}, \Xi'_{t-1}) + BVECH(H_{t-1}) \quad \Xi_t | \Psi_{t-1} \sim N(0, H_t)$$

Denklemden, C $n \times 1$ boyutlu parametre vektörü; A ve B $n \times n$ parametre matrisi; H_t $n \times n$ boyutlu koşullu varyans-kovaryans matrisi; Ξ $n \times 1$ boyutlu haber etkisi vektörü ve Ψ_{t-1} $t-1$ zamanındaki bilgiyi ifade etmektedir.

Çalışmada tahmin yöntemi olarak, matrislerin diagonal olarak seçilip parametre sayısının azalmasını sağlayan (Karolyi, 1995; Silvennoinen ve Terasvirta, 2008) Diagonal VEC (DVEC) modeli kullanılmıştır. MGARCH modellerinin tahmin sonuçları karşılaştırıldığında; Bollerslev, Engle & Wooldridge (1988) tarafından önerilen DVEC ve Baba, Engle, Kraft & Kroner tarafından bulunup Engle & Kroner (1995) tarafından geliştirilen BEKK modelleri, Bollerslev (1990) tarafından ileri sürülen CCC (Constant Conditional Correlations) ve Tse & Tsui (2000) ile Engle (2001) tarafından ileri sürülen DCC (Dynamic Conditional Correlations) modellerine göre daha tutarlı sonuçlar vermektedir.

Bunun yanı sıra, katsayıların daha kolay yorumlanabilmesi dolayısıyla DVEC modeli, BEKK modeline göre daha fazla tercih edildiği söylenebilir. DVEC modelinde, VEC modeline göre tahmin edilen katsayıların azalması, daha etkin tahminlere ulaşılmasını sağlamaktadır. MGARCH modelinin DVEC yapısı aşağıdaki gibi yazılabilir (Tse & Tsui, 2000):

$$h_{ij,t} = b_{ij} + c_{ij}u_{i,t-1} + g_{ij}h_{ij,t-1} \quad i, j = 1, \dots, n$$

Denklemden, b_{ij} , c_{ij} ve g_{ij} pozitif parametrelerdir. Burada; b_{ij} , $n \times n$ boyutlu simetrik B matrisinin elemanları olup sabit terimleri temsil etmektedir. c_{ij} , $n \times n$ boyutlu simetrik C matrisinin elemanları olup ARCH parametrelerini temsil etmekte ve i piyasasından j piyasasına doğru “haber etkisini” göstermektedir. g_{ij} ise $n \times n$ boyutlu simetrik G matrisinin elemanları olup GARCH parametrelerini temsil ederek piyasa i ve piyasa j arasındaki “oyunluk geçişini” ifade etmektedir. MGARCH modelinin analizinde kullanılan maksimum olabilirlik fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir (Bauwens vd., 2006):

$$L(\theta) = -\frac{TN}{2} + \ln(2\pi) - \frac{1}{2} \sum_{t=1}^T (\ln |H_t| + \Xi_t' H_t^{-1} \Xi_t)$$

Burada, θ hesaplanan katsayılar vektörünü, N analizde kullanılan finansal varlık sayısını ve T analizde kullanılan gözlem sayısını ifade etmektedir (Hamilton, 1994). Maksimum logaritmik olabilirlik fonksiyonunun tahminlenmesinde BHHH (Berndt, Hall, Hall, Hausman) algoritması kullanılmıştır

Ampirik Bulgular

Çalışmanın bulguları tablo ve şekil yardımıyla sunulmaktadır. Tablo 1’de tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre analiz dönemi itibarıyla USD_AMD döviz kuru getiri serisi için negatif, diğer tüm döviz kuru getiri serileri için pozitif ortalama getiri olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ortalama getiri en yüksek USD_BYN getiri serisinde, minimum ve maksimum getiriler en yüksek USD_RUB getiri serisinde görülmüştür. Risk göstergesi olarak kabul edilen oynaklık (standart sapma) değeri ise en yüksekten en küçüğe sırasıyla USD_RUB, USD_KGS, USD_BYN, USD_KZT ve USD_AMD getiri serilerinde elde edilmiştir. Buna göre USD_RUB getiri serisinin en yüksek riskli, USD_AMD getiri serisinin ise en düşük riskli olduğu anlaşılmıştır. Basıklık katsayıları incelendiğinde, tüm

döviz kuru getiri serileri için normal dağılıma ilişkin kritik değer olan 3'ten büyüktür. Buna göre, getiri serileri şişman kuyruk (fat tail) özelliğine sahip görünmektedir. Çarpıklık katsayıları ise yine normal dağılıma ilişkin kritik değer olan 0'dan farklı bulunmuştur. USD_AMD getiri serisi için çarpıklık katsayıları negatif olup sol çarpık (left skewed) bir dağılım buna karşın diğer tüm getiri serileri için pozitif olup sağ çarpık (right skewed) bir dağılım söz konusudur. Çarpıklık katsayılarının 0'dan farklı bulunması, asimetrik etkilerin varlığının da bir göstergesidir. Yine normallik varsayımını sınavan Jarque-Bera test istatistikleri incelendiğinde, olasılık yani p-değerleri 0,05'ten küçük olduğundan tüm döviz kuru getiri serilerinin normal dağılıma uymadıkları anlaşılmıştır.

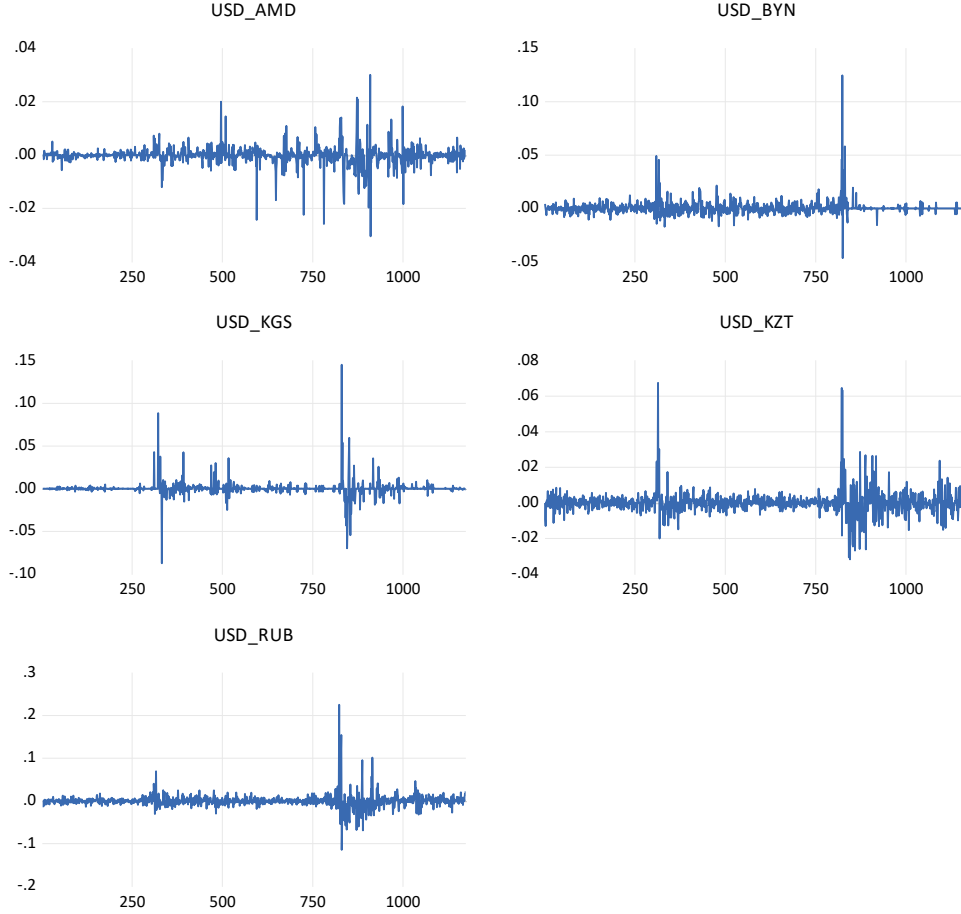
Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	USD_AMD	USD_BYN	USD_KGS	USD_KZT	USD_RUB
Gözlem Sayısı	1.173	1.173	1.173	1.173	1.173
Ortalama	-0,000195	0,000367	0,000189	0,000136	0,000216
Standart Sapma	0,003636	0,006506	0,008442	0,006264	0,015304
Minimum	-0,030484	-0,046528	-0,087250	-0,031696	-0,114728
Maksimum	0,030067	0,124662	0,145094	0,067419	0,225156
Basıklık	22,41156	130,1729	108,1006	36,00098	60,41143
Çarpıklık	-0,615293	7,465931	4,291862	2,814913	3,665072
Jarque-Bera Testi (p-Değeri)	18.490,54 (0,00000)	801.349,90 (0,00000)	543.481,40 (0,00000)	54.777,14 (0,00000)	163.721,70 (0,00000)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aşağıda yer alan Şekil 1, analize konu döviz kuru getiri serilerine ait zaman yolu grafiklerini göstermektedir. Buna göre, belirli dönemlerde tüm getiri serileri için oynaklık kümelenmeleri olduğu ve özellikle analizin 2022 yılı (yaklaşık 750 ila 1.000 arası gözlemler) itibarıyla oynaklığın (volatilitenin) arttığı görülmektedir. Bu artışta, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'yı istilaya başladıklarını, Rus ordusunun askeri tesislere füze saldırıları gerçekleştirdiğini haber kanallarından duyurmasının önemli etkisi olduğu söylenebilir.

Şekil 1. Döviz Kuru Getiri Serilerine Ait Zaman Yolu Grafikleri

Gerek tanımlayıcı istatistikler gerekse zaman yolu grafikleri döviz kuru getiri serilerinin asimetrik yapı, şişman kuyruk ve oynaklık kümelenmesi gibi finansal zaman serilerinin temel özelliklerine sahip olduklarını göstermektedir. Finansal zaman serilerinin durağan olmaması sahte regresyon ve yanıltıcı sonuçlara yol açtığından birim kök taşınamaması yani serilerin durağan olması gerekmektedir. Bununla birlikte, getiri serileri logaritmik birimden farklar alınarak elde edildiğinden durağan olmama olasılığı neredeyse olanaksızdır.

Döviz kuru getiri serilerinin durağan olup olmadıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin (KPSS) birim kök testleri ile incelenmiştir. ADF ve PP testleri için sıfır hipotezi (H_0) zaman serisinde birim kökün varlığını, durağan olmama [$I(1)$] durumunu yansıtırken, KPSS testinin sıfır hipotezi (H_0) ise serilerde birim kökün yokluğunu, durağan olma [$I(0)$] durumunu ifade etmektedir. Modelleme yapılabilmek üzere ADF ve PP

testlerinde boş hipotezin reddedilmesi, KPSS testinde ise kabul edilmesi gerekmektedir (Ural vd., 2022:59). Tablo 2’den görüleceği üzere tüm birim kök testleri için döviz kuru getiri serileri %1 anlamlılık düzeyinde durağandır.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test	Sabit ve Trend Yok	Sabit Var	Sabit ve Trend Var	Durağanlık Düzeyi
USD_AMD	ADF	-19,22337 (0,000)	-19,27814 (0,000)	-19,34181 (0,000)	I(0)
	PP	-29,77824 (0,000)	-29,75380 (0,000)	-29,74972 (0,000)	
	KPSS	-	0,409921 (0,000)	0,093762 (0,000)	
USD_BYN	ADF	-9,075770 (0,000)	-9,166678 (0,000)	-9,166239 (0,000)	I(0)
	PP	-39,19328 (0,000)	-39,19136 (0,000)	-39,13244 (0,000)	
	KPSS	-	0,095272 (0,000)	0,040474 (0,000)	
USD-KGS	ADF	-16,28142 (0,000)	-16,29235 (0,000)	-16,28688 (0,000)	I(0)
	PP	-30,94160 (0,000)	-30,93750 (0,000)	-30,92574 (0,000)	
	KPSS	-	0,023640 (0,000)	0,017780 (0,000)	
USD_KZT	ADF	-13,36258 (0,000)	-13,37362 (0,000)	-13,37294 (0,000)	I(0)
	PP	-34,77935 (0,000)	-34,76447 (0,000)	-34,75123 (0,000)	
	KPSS	-	0,022939 (0,000)	0,018299 (0,000)	
USD_RUB	ADF	-10,43555 (0,000)	-10,43970 (0,000)	-10,44485 (0,000)	I(0)
	PP	-29,60468 (0,000)	-29,59152 (0,000)	-29,58257 (0,000)	
	KPSS	-	0,065522 (0,000)	0,046938 (0,000)	
MacKinnon Kritik Değerleri (%1)	ADF	-2,566938	-3,435720	-3,965903	X
	PP	-2,566937	-3,435715	-3,965896	
	KPSS	-	0,739000	0,216000	

Not: Parantez içindeki değerler olasılığı göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Analizde model seçim kriterleri (Log-Olasılık, Akaike Bilgi Kriteri, Bayesian Bilgi Kriteri) bağlamında MGARCH (1,1) en uygun model olarak seçilmiştir. Modelde;

- Birinci değişken ABD Doları Ermenistan Dramı USD_AMD (1),
- İkinci değişken ABD Doları Belarus (Beyaz Rusya) Rublesi USD_BYN (2),
- Üçüncü değişken ABD Doları Kırgızistan Somu USD_KGS (3),

- Dördüncü değişken ABD Doları Kazakistan Tengesi USD_KZT (4),
- Beşinci değişken ABD Doları Rus Rublesi USD_RUB (5) olarak kullanılmıştır.

Tablo 3. MGARCH (1,1)-DVEC Modeli Analiz Sonuçları

	Uzun Dönem Ortalama Katsayıları	Std. Hata	Olasılık		ARCH Katsayıları	Std. Hata	Olasılık		GARCH Katsayıları	Std. Hata	Olasılık
$b_{1,1}$	2,70E-08	6,48E-09	(0,0000)	$c_{1,1}$	0,155429	0,011609	(0,0000)	$g_{1,1}$	0,895470	0,004430	(0,0000)
$b_{1,2}$	1,28E-07	2,11E-08	(0,0000)	$c_{1,2}$	0,190557	0,011652	(0,0000)	$g_{1,2}$	0,840899	0,004931	(0,0000)
$b_{1,3}$	2,53E-08	9,48E-09	(0,0075)	$c_{1,3}$	0,528843	0,038676	(0,0000)	$g_{1,3}$	0,843561	0,004181	(0,0000)
$b_{1,4}$	9,73E-08	1,68E-08	(0,0000)	$c_{1,4}$	0,182954	0,010591	(0,0000)	$g_{1,4}$	0,848731	0,005321	(0,0000)
$b_{1,5}$	2,39E-07	3,78E-08	(0,0000)	$c_{1,5}$	0,190355	0,011601	(0,0000)	$g_{1,5}$	0,840534	0,005193	(0,0000)
$b_{2,2}$	6,12E-07	6,48E-08	(0,0000)	$c_{1,2}$	0,233625	0,015875	(0,0000)	$g_{1,2}$	0,789654	0,008283	(0,0000)
$b_{2,3}$	1,21E-07	3,12E-08	(0,0001)	$c_{1,3}$	0,648366	0,039410	(0,0000)	$g_{1,3}$	0,792154	0,005506	(0,0000)
$b_{2,4}$	4,64E-07	4,60E-08	(0,0000)	$c_{1,4}$	0,224303	0,013177	(0,0000)	$g_{1,4}$	0,797009	0,006667	(0,0000)
$b_{2,5}$	1,14E-06	1,08E-07	(0,0000)	$c_{1,5}$	0,233377	0,013457	(0,0000)	$g_{1,5}$	0,789311	0,006864	(0,0000)
$b_{3,3}$	2,38E-08	1,61E-08	(0,1394)	$c_{1,3}$	1,799374	0,155256	(0,0000)	$g_{1,3}$	0,794662	0,006638	(0,0000)
$b_{3,4}$	9,15E-08	2,77E-08	(0,0010)	$c_{1,4}$	0,622496	0,042557	(0,0000)	$g_{1,4}$	0,799532	0,005850	(0,0000)
$b_{3,5}$	2,25E-07	6,25E-08	(0,0003)	$c_{1,5}$	0,647678	0,040449	(0,0000)	$g_{1,5}$	0,791810	0,005696	(0,0000)
$b_{4,4}$	3,51E-07	5,50E-08	(0,0000)	$c_{1,4}$	0,215355	0,015794	(0,0000)	$g_{1,4}$	0,804432	0,009063	(0,0000)
$b_{4,5}$	8,64E-07	9,10E-08	(0,0000)	$c_{1,5}$	0,224067	0,013347	(0,0000)	$g_{1,5}$	0,796663	0,006813	(0,0000)
$b_{5,5}$	2,12E-06	2,56E-07	(0,0000)	$c_{1,5}$	0,233132	0,016175	(0,0000)	$g_{1,5}$	0,788968	0,008793	(0,0000)

Not: B full rank matrisi, C full rank matris ve G rank one matrisi.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’de MGARCH (1,1)-DVEC Modeli analiz sonuçları verilmiştir. Buna göre uzun dönem ortalamalarını gösteren sabit katsayılar (b_{ij}), değişkenlerde oluşabilecek bir şokun varyans ve kovaryans etkisi yaratmasa bile değişkenin ortalamasında yol açtığı dalgalanmayı göstermektedir.

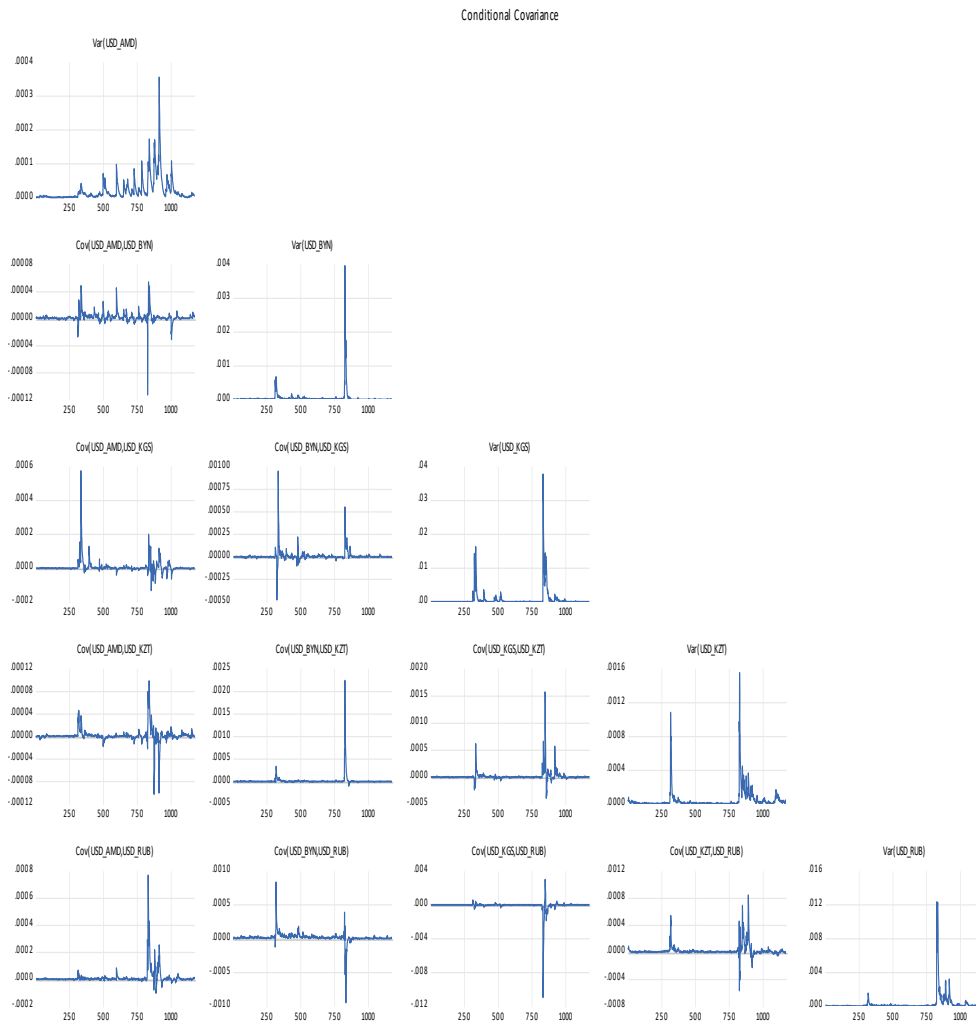
Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkelerin döviz kuru getiri serileri arasındaki “haber etkisini” gösteren ARCH parametrelerine (cI) bakıldığında, en büyükten en küçüğe doğru sıralandığında ilk üç sırada yer alan USD_KGS, USD_BYN ve USD_RUB döviz kuru getiri serilerinin haber etkisinin kaynağını oluşturdukları anlaşılmaktadır. USD-KGS başta kendisiyle olmak üzere USD_BYN ve USD_RUB ile karşılıklı etkileşim içindedir.

Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkelerin döviz kuru getiri serileri arasındaki “oylaklık geçişini” gösteren GARCH (gI) parametrelerine bakıldığında, oynaklık geçişinin kaynağı USD_AMD döviz kuru olarak belirlenmiştir. Analize dahil edilen tüm döviz kurları açısından değerlendirildiğinde; oynaklık geçişi en

fazla USD_AMD'den kendisine olmak üzere, USD_KZT döviz kuruna ve USD_KGS döviz kuruna şeklinde sıralanmaktadır.

GARCH modellerinde, ARCH ve GARCH parametrelerinin toplamının birden büyük olup olmamasına göre oynaklık sürekliliği (volatility persistency) ve şokların kalıcı etki yaratıp yaratmadığına ilişkin bilgi sağlanabilmektedir. Oynaklık sürekliliği değerleri; birden büyük olduğundan şokların kalıcı etki yarattığı ve ortalamaya dönüşün sağlanamadığı ifade edilebilir.

Şekil 2. Koşullu Kovaryans Grafikleri

Şekil 2'de yer alan koşullu kovaryans grafiklerine göre; özellikle analiz 2022 yılı (yaklaşık 750 ila 1.000 arası gözlemler) itibarıyla oynaklığın (volatilitenin) ve dolayısıyla getiri serileri arasındaki kovaryansların da dalgalanma şiddetlerinin artmaya başladığı görülmektedir. Kovaryansların dalgalanma şiddetinin maksimum

olduğu dönem 822. gözlem yani Rusya-Ukrayna savaşının ilan edildiği tarih olan 24.02.2022'dir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Avrasya Ekonomik Birliğini oluşturan Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya için 31.12.2018 – 30.06.2023 tarihleri arasındaki döviz kuru günlük kapanış fiyatları üzerinden elde edilen getiri serileri MGARCH yöntemiyle analiz edilmiş, getiri oynaklıklarının haber etkisinin kaynak ülkeleri ile oynaklık geçişinin kaynak ülkeleri belirlenmiştir.

Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkelerin döviz kuru getiri serileri arasındaki “haber etkisini” gösteren ARCH parametreleri en büyükten en küçüğe doğru sıralandığında, ilk üç sırada yer alan USD_KGS, USD_BYN ve USD_RUB döviz kuru getiri serilerinin haber etkisinin kaynağını oluşturdukları anlaşılmıştır. USD-KGS başta kendisiyle olmak üzere USD_BYN ve USD_RUB ile karşılıklı etkileşim içindedir.

Avrasya Ekonomik Birliğine dahil ülkelerin döviz kuru getiri serileri arasındaki “oynaklık geçişini” gösteren GARCH parametrelerine göre, oynaklık geçişinin kaynağı USD_AMD döviz kuru olarak belirlenmiştir. Analize dahil edilen tüm döviz kurları açısından değerlendirildiğinde; oynaklık geçişi en fazla USD_AMD'den kendisine olmak üzere, USD_KZT döviz kuruna ve USD_KGS döviz kuruna şeklinde sıralanmıştır.

GARCH modellerinde, ARCH ve GARCH parametrelerinin toplamının birden büyük olup olmamasına göre oynaklık sürekliliği (volatility persistency) ve şokların kalıcı etki yaratıp yaratmadığı incelendiğinde; oynaklık sürekliliği değerleri; birden büyük olduğundan şokların kalıcı etki yarattığı ve ortalamaya dönüşün sağlanmadığı ifade edilebilir.

Koşullu kovaryans grafiklerine göre; özellikle analizin 2022 yılı (yaklaşık 750 ila 1.000 arası gözlemler) itibarıyla oynaklığın (volatilitenin) ve dolayısıyla getiri serileri arasındaki kovaryansların da dalgalanma şiddetlerinin artmaya başladığı görülmüştür. Kovaryansların dalgalanma şiddetinin maksimum olduğu dönem 822. gözlem yani Rusya-Ukrayna savaşının ilan edildiği tarih olan 24.02.2022 olarak bulgulanmıştır. Diğer yandan Avrasya Ekonomik Birliği ülkelerinin Rusya hariç eski geçiş ekonomileri oldukları, döviz kuru rejimlerinin serbest dalgalanmayıp müdahaleye konu olduğu ve ayrıca Mart 2020-Haziran 2022 döneminde tüm dünyada yaşanan Covid-19 pandemisinin analiz sonuçlarını etkilediği unutulmamalıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağır O. & Ağır, Ö. (2017). Avrupa birliği ve avrasya ekonomik birliği kuruluş süreçlerinin karşılaştırılması, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21 (1): 103-128.

Baharççek, A. (1996). Yeni dünya düzeni: barış ve işbirliği mi, çatışma ve düzensizlik mi? *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 101-105.

Bahsi-Koçer F. Ş. & Gökten, K. (2021). Avrasya Ekonomik Birliği: Oluşum, potansiyel ve sınırlılıklar, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (4): 1468-1485.

Batmaz, T. (2021). Avrasya ekonomik birliği'nin üye ülke ekonomileri üzerine oluşturduğu etkiler-beklentiler (2010- 2019) , *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (4): 1529-1543.

Bauwens, L. & S. Laurent. (2004). "A new class of multivariate skew densities, with application to GARCH Models", <http://www.core.ucl.ac.be/econometrics/Bauwens/papers/2002-20-JBESfinal.pdf>, (03.01.2011).

Bauwens, L., Laurent, S. & Rombouts, J.V. (2006). Multivariate GARCH models: a survey", *Journal of Applied Econometrics*, 21 (1): 79-109.

Bekiros, S. & Georgoutsos, D. (2006). Estimating the correlation of international equity markets with multivariate extreme and garch models. *CeNDEF Working Papers 06-17, Universiteit van Amsterdam, Center for Nonlinear Dynamics in Economics and Finance*.

Bera, A.K., Garcia, P. & Roh, J.S. (1997). Estimation of time-varying hedge ratios for corn and soybeans: BGARCH and random coefficient approaches, *The Indian Journal of Statistics*, 59 (3): 346-368.

Billio, M., Caporin, M., & Gobbo, M. (2006). Flexible dynamic conditional correlation multivariate garch models for asset allocation. *Applied Financial Economics Letters*, 2, 123–130.

Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity, *Journal of Econometrics*, 32: 307-327.

Bollerslev, T. (1990). Modeling the coherence in short run nominal exchange rates: a multivariate generalized arch approach, *Review of Economics and Statistics*, 72, p.498-505.

Bollerslev, T., Engle, R.F. & Wooldridge, (1988). A Capital asset pricing model with time-varying covariances, *The Journal of Political Economy*, 96, p.116-131.

Brooks, C., S. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. Cambridge University Press, 2nd Edition.

Brooks, C., S. Burke and G. Persaud (2003). Multivariate GARCH Models: Software Choice and Estimation Issues. *ISMA Centre Discussion Papers in Finance*, 07.

Çiçek, M. & F. Öztürk (2007). Yabancı hisse senedi yatırımcıları Türkiye’de döviz kuru volatilitelerini şiddetlendiriyor mu? *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62 (4): 83-106.

DEİK, (2022). Belarus Bilgi Notu. İstanbul

Doroodian, K. & Caporale, T. (2000). Currency risk and the safe-haven hypothesis, *Atlantic Economic Journal, International Atlantic Economic Society*, 28 (2): 186-195.

Engle, R. & Colacito, R. (2006). Testing and valuing dynamic correlations for asset allocation, *Journal of Business & Economic Statistics, American Statistical Association*, 24, 238-253.

Engle, R. F. (2001). “GARCH 101: The Use of ARCH/GARCH Models in Applied Econometrics”, *Journal of Economic Perspectives*, 15 (4): p.157-168.

Engle, R. F. and Sheppard, K. (2001). Theoretical and empirical properties of dynamic conditional correlation multivariate GARCH, *NBER Working Paper Series*, No: 8554.

Engle, R. F. (1982). “Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation”, *Econometrica*, 55 (2): 987-1007.

Engle, R. F. & Kroner, (1995). “Multivariate simultaneous generalized ARCH”, *Econometric Theory*, 11 (1): 122-150.

Erdoğan, O. & Schmidbauer, H. (1997). Yatırımcıların iki finansal piyasa arasındaki tercihi: koşullu korelasyon yaklaşımı, *İMKB Dergisi*, 8 (30): p.1-19.

Hafner, C. & Herwartz, H. (1998). Volatility impulse response functions for multivariate GARCH models, *CORE Discussion Papers Université catholique de Louvain, Center for Operations Research and Econometrics*, 1998047.

Hamilton, J.D. (1994). Time Series analysis. princeton university press, princeton. <https://doi.org/10.1515/9780691218632>

Hamzaoğlu, H. (2021). Avrasya ekonomik birliği’nin tarihsel gelişimi, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (6): 463–473.

Hooy C. W. & Goh K. L. (2010). “Exposure to the World and Trading-Bloc Risks: A Multivariate Capital Asset Pricing Model”, *Research in International Business and Finance Elsevier*, 24 (2): 206-222.

Karolyi, G. (1995). A Multivariate GARCH model of international transmissions of stock returns and volatility: the case of the United States and Canada, *Journal of Business & Economic Statistics*, 13 (1): p.11-25.

Kocaoğlu, A. M. (1996). Rusya'nın tarihe düşen emperyalist gölgesi, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 39-52.

Kolcu, F. & Yamak, R. (2022). Döviz kurunun mevduat dolarizasyonu üzerindeki asimetrik etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*. 37 (2). 481-500. Doi: 10.24988/ije.1005229.

Kroner F. K. & Claessens, S. (1991). Optimal dynamic hedging portfolios and the currency composition of external debt, *Journal of International Money and Finance, Elsevier*, 10 (1): 131-148.

Laurent, S., Rombouts, J.V.K., Silvennoinen, A. & Violante, F. (2006). "Comparing and ranking covariance structures of M-GARCH volatility models", www.cide.info/conf/papers/L2.pdf, (12.04.2010).

Lien, D. & Luo, X. (1994). Multiperiod hedging in the presence of conditional heteroskedasticity, *Journal of Futures Markets*, 13, 665-676.

Minović, J.Z. (2009). Modeling multivariate volatility processes: theory and evidence, *Theoretical and Applied Economics*, 5 (5): 21-44.

Mun, K. C. (2007). Volatility and correlation in international stock markets and the role of exchange rate fluctuations, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 17, 25-41.

Ng, L. (1991). Tests of the CAPM with time-varying covariances: A Multivariate GARCH approach, *Journal of Finance*, 46, 1507-1521.

Özdemir, M.O. & Emeç, H. (2020). Tek Değişkenli GARCH Modelleri İle Türkiye'nin CDS Primi Oynaklığının Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*. 35 (1). 113-122. Doi: 10.24988/ije.202035109.

Öztürk, Y. (2013). Avrasya birliği projesi ve Türk dış politikasına yansımaları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (2): 223-244.

Park, T. H. & Switzer, L. N. (1995). Bivariate GARCH estimation of the optimal hedge ratios for stock index futures: a note, *Journal of Futures Markets*, 15, 61-67.

Pirimbayev, İ C. & Ganiyev, C. (2010). Avrasya ekonomik topluluğu: bir iktisadi işbirliği alternatifi, *International Conference on Eurasian Economies 2010*: 82-85.

Polasek, W. & L. Ren (2000). A Multivariate GARCH-M model for exchange rates in the US, Germany and Japan, *Computing in Economics and Finance*, <http://fmwww.bc.edu/cef00/papers/paper223.pdf>, (08.05.2010).

Rombouts, J. & Verbeek, M. (2004). "Evaluating Portfolio Value-at-Risk Using Semi-Parametric GARCH Models", *Cahiers de recherche HEC Montréal, Institut d'économie appliquée*, 14 (4):1-32.

Schröder, M. & Schüller, M. (2003). "The systemic risk potential in european banking - evidence from bivariate GARCH Models", *ZEW Discussion Paper*, No:03-11, 1-42.

Silvennoinen A. & Teräsvirta T. (2007), "Multivariate GARCH Models", *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, No: 669.

Tai, C.-S. (2001). A multivariate GARCH in mean approach to testing uncovered interest parity: Evidence from Asia-Pacific foreign exchange markets. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 41: 441-460.

Tay, N. & Zhu, Z. (2000). "Correlations in returns and volatilities in Pacific-Rim stock markets. *Open Economies Review, Springer*, 11 (1): 27-47.

Tse, Y. & Tsui, A. (2000). A Multivariate GARCH model with time-varying correlations", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=250228, (12.05.2010).

Turna Y., Eşmen S. & Turna B. (2022). Türkiye' de döviz kurunun enflasyon etkisi ve fiyat yapışkanlıkları: nardl yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*. 37 (2). 522-535. Doi: 10.24988/ije.932967.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (2019). <https://tim.org.tr/tr/default> (Erişim Tarihi: 10/07/2023).

Ural, M., Demireli, E. & Aydın, Ü. (2022). Finansal Yatırımlarda Riske Maruz Değer Analizi. Seçkin Yayıncılık, Ankara

Wei, C.C. (2008). Multivariate GARCH modeling analysis of unexpected usd, yen and euro-dollar to reminibi volatility spillover to stock markets", *Economics Bulletin*, 3 (64): 1-15

Worthington, A. & Higgs, H. (2004). "Transmission of equity returns and volatility in asian developed and emerging markets: A Multivariate GARCH analysis, *International Journal of Finance and Economics*, 9 (1): p.71-80.

Yang, W., & Allen, D. E. (2004). "Multivariate GARCH hedge ratios and hedging effectiveness in australian futures markets", *Accounting and Finance*, 45 (2): 301-321.

Yayın Geliş Tarihi: 09.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 09.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1357576>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa: 1663-1694
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FİNANSAL REGÜLASYONLARIN RASYONALİTESİ: KAVRAMSAL BİR İNCELEME

*Semih GÜL**

Öz

Devletin finansal piyasalara müdahale gerekçeleri, gerek kamunun ekonomik ve finansal alandaki rollerinde yaşanan teorik dönüşümler, gerekse de ülkelerin ve sektörlerin dinamik yapıları göz önüne alındığında tarihsel olarak sürekli değişim göstermiştir. Özellikle 1980'li yıllar itibarıyla finansal serbestleşme hareketlerinin ivme kazanması ve bu sürece 1990'lı yıllarda küreselleşme olgusunun da eklenmesi, söz konusu değişimin temel noktasını oluşturmuştur. Finansal piyasaların kendi hallerine bırakıldığında krizlere açık bir görünüm sergilemesi ve finansal sistemde oluşabilecek problemlerin ekonominin genelini etkileyebilecek olması, finansal regülasyon tartışmalarına ivme kazandırmıştır. Buradan hareketle çalışmada, 1980'li yıllardaki deregülasyon faaliyetleri sonrasında tekrardan gündeme gelen finansal regülasyonların gerekçeleri kavramsal ve teorik açıdan incelenmektedir. Bugün genel kabul gören yaklaşım çerçevesinde düzenleyici otoritelerin uyguladıkları optimal regülasyon dengesinde hizmet ettikleri amaçları; finansal piyasalardaki başarısızlıkları engellemek, sektörü sistemik risklerden korumak, finansal kurum müşterilerini korumak, piyasadaki mevcut etkinliği artırmak, diğer sosyal hedefleri gerçekleştirmek ve parasal-finance istikrarı sağlamak şeklinde sıralamak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Regülasyon, Regülasyon Teorileri, Piyasa Başarısızlıkları, Finansal Regülasyon.

THE RATIONALITY OF FINANCIAL REGULATIONS: A CONCEPTUAL REVIEW

Abstract

The reasons for government intervention in financial markets have continuously changed historically, taking into account both the theoretical transformations in the economic and financial roles of the state and the dynamic nature of countries and sectors. The acceleration of financial liberalization movements especially in the 1980s and the addition of the globalization phenomenon in the 1990s to this process constituted the main

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gül, S. (2023). Finansal regülasyonların rasyonelitesi: kavramsal bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1663-1694.

*Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-8446-1565, semihgul@uludag.edu.tr

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

point of this change.. The vulnerability of financial markets to crises when left to their own devices and the fact that problems that may arise in the financial system may affect the economy in general have given impetus to the debate on financial. From this perspective, this study analyzes the conceptual and theoretical justifications for financial regulation, which came back to the agenda after the deregulation activities in the 1980s. The objectives served by regulatory authorities in the optimal balance of regulation can be listed as preventing failures in financial markets, protecting the sector from systemic risks, protecting customers of financial institutions, increasing market efficiency, achieving other social objectives and ensuring monetary-financial stability.

Keywords: Regulation, Regulation Theories, Market Failures, Financial Regulation.

GİRİŞ

Devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesini ifade eden "regülasyon" terimi, düzenleme, denetleme ve yönlendirme şekillerinde ortaya çıkmaktadır (Oğuz, 2011, s. 106; Sarısoy, 2010, s. 279). Devletin düzenleyici rolüne finansal piyasalar bağlamında bakıldığında finansal sistemin regülasyonu, finansal sistemi oluşturan kurumların faaliyetlerinin yetkili otoriteler tarafından düzenlenmesi, denetlenmesi ve gözetimi fonksiyonlarını içermektedir (Kane, 1988, s.346). Finansal regülasyonların gerekçeleri; devletin ekonomi ve finans alanındaki rolünde meydana gelen teorik değişimler ve ülkelerin ve sektörlerin dinamik yapıları göz önüne alındığında tarihsel olarak sürekli değişim göstermiştir. Özellikle küreselleşme sonucu dünyada meydana gelen gelişmeler bu değişimin temel noktasını oluşturmuştur.

1980'ler öncesinde dünya finans piyasalarında finansal kontrollerin varlığında regüle edilen bir finansal sistem bulunmaktaydı. 1980'li yıllara kadar devlet finansal alanda; uluslararası sermaye hareketlerini kontrol etmek, (Hellenier, 2009, s.7) faiz oranlarını kontrol etmek, menkul kıymet piyasalarını düzenlemek, döviz işlemlerini kontrol etmek ve yabancı finansal kuruluşların piyasaya girişlerini engellemek gibi kontrollere dayalı regülasyonlara başvuruyordu (Edey & Hviding, 1995, s. 4-5; Nieto, 2001, s. 91; Zülfüoğlu, 2019, s. 493). 1980'lerden itibaren finansal serbestleşme hareketleri ile birlikte deregülasyon faaliyetlerinin hız kazanması, finansal piyasaların, ülkeler tarafından aşamalı olarak serbest bırakılmasına sebep olmuştur. Sonraki dönemde finansal piyasalarda meydana gelen olumsuzluklar, finans sisteminin ülke ekonomilerinin güvenliği ve sağlığı açısından tekrar regüle edilmesini gerekli kılmıştır. Bugün genel kabul gören yaklaşım çerçevesinde düzenleyici otoriteler; finansal piyasalardaki başarısızlıkları engellemek, sektörü sistemik risklerden korumak, finansal kurum müşterilerini güvence altına almak, piyasalardaki etkinliği artırmak, sosyal hedefleri gerçekleştirmek ve finansal-parasal istikrarı sağlamak amacıyla finansal regülasyonlar uygulamaktadır (Armour vd., 2016, s. 132; Edey & Hviding, 1995; Furlong & Kwan, 2000; Herring & Litan, 1995, s. 50; Mishkin, 2011; Reel, 2010b, s. 44; Sinha, 2012: s. 45; Yay vd., 2001: s. 74; Zülfüoğlu, 2019).

Bu çalışmanın temel motivasyonu, 1980'li yıllardaki deregülasyon uygulamaları sonrasında dünya genelinde yaşanan finansal krizler ışığında tekrardan ivme kazanan finansal regülasyonların gerekçelerini gerek kavramsal gerekse de teorik temeller çerçevesinde değerlendirmektir. Başka bir ifadeyle ilgili çalışma, serbestleşme dönemi sonrası finansal regülasyonların ardında yatan rasyonaliteyi, kavramsal ve teorik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünü izleyen ilk bölümde, regülasyonların kavramsal ve teorik çerçevesi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde regülasyonun tanımı, gerekçeleri, türleri ve regülasyon teorileri ele alınmıştır. Regülasyon teorileri aracılığıyla düzenleyici sürecin aktörleri arasındaki etkileşim irdelenmiştir. İkinci bölümde, finansal regülasyonların gerekçeleri, amaçları ve ilgili amaçlar doğrultusunda uygulanan finansal regülasyon araçları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın sonuç kısmına yer verilmiştir.

Regülasyonun Kavramsal Çerçevesi

Regülasyon kavramı, iktisattan hukuka, siyaset biliminden sosyolojiye, psikolojiden kamu yönetimine, birden fazla akademik disiplinin ilgi alanına girmektedir (Baldwin & Cave, 2012, s. 1). Regülasyonun söz konusu multidisipliner yapısı, literatürde üzerinde uzlaşmış, evrensel bir regülasyon tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır (Posner, 1974, s. 335). Bu yüzden regülasyon literatürde farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde tanımlanmıştır (Baldwin & Cave, 2012, s. 2; Taşar, 2016, s. 111). Anthony Ogus, Regulation: Legal Form and Economic Theory isimli kitabına; "regülasyon bir sanat terimi olmamakla birlikte, şartırtıcı bir biçimde farklı anlamlar kazanmıştır" şeklindeki sözleriyle giriş yapmaktadır (Ogus, 1994, s. 1). Yine de konunun sınırlarının çizilmesi yönünden regülasyon kavramının ayrıntılı bir şekilde tanımlanması önem arz etmektedir.

İngilizce literatürde "regulation" olarak ifade edilen terim, Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlüğünde "ayarlama" ve "düzenleme" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Düzenleme kavramı günlük dilde kullanılan formuyla davranışların bir kural, ilke ya da sistem aracılığıyla denetlenmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle regülasyonu, sosyal ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine ilişkin olarak kamu, özel veya kâr amacı gütmeyen otoriteler aracılığıyla yürütülen anayasal, yasal ve kurumsal düzenlemeler olarak ifade etmek mümkündür (Sarısoy, 2010, s. 281; Aktan & Yay, 2016a, s. 117).

Regülasyona devlet ve ekonomi ilişkisinden bakıldığında, kavram; sözlükteki anlamın ötesinde sadece "düzenleme" fonksiyonuna değil, buna ek olarak "denetleme" hatta "yönlendirme" işlevlerine de karşılık gelmektedir. (Taşar, 2016, s. 112). Bu bağlamda regülasyon kavramı, iktisadi literatürde dar ve geniş anlamlarıyla açıklanabilmektedir. Dar anlamıyla regülasyon, kişilerin ve firmaların ekonomik ve toplumsal açıdan istenmeyen faaliyetlerine sınırlar getirmek amacıyla kamu aracılığıyla oluşturulan bütüncül kurallardır. Geniş anlamıyla regülasyon ise, her türlü etkinliğe ve işleme, müeyyide oluşturma imkânı olan herhangi bir otorite veya

mekanizma aracılığıyla kuralların, önerilerin, sınırlamaların ya da teşviklerin uygulanmasıdır (Guasch & Hahn, 1999, s. 3). Bu çerçevede regülasyon kavramı, devlet ve ekonomi ilişkileri açısından ele alındığında, belirli bir işleme yönelik olarak oyunun kurallarının oluşturulması (düzenleme) ve söz konusu kurallara uyulmasının temin edilmesi (denetim) şeklinde tanımlanabilmektedir (Ardıyok, 2002, s. 3).

Özetle regülasyon kavramının kompleks yapısı ve kavramın değişik bilimsel disiplinler ile ilişkili olması, kavrama verilen anlamı da farklılaştırmaktadır. Buradan hareketle G. Majone (2003, s. 9-11)'un regülasyonları tanımlamak üzere kullandığı ifade önem arz etmektedir: Regülasyonlar, hukukçu gözüyle; devlet ile piyasalar arasındaki sınıra, siyaset bilimci uyarınca; gelişmiş ülkeler açısından yaygın ve evrensel olarak kabul edilen bir olguya, iktisatçı perspektifinden ise; devletin veya politika yapımcıların neye, nasıl ve ne derecede müdahale edeceğine karşılık gelmektedir (Emek, 2002, s. 58).

Regülasyonun Gerekçeleri

Kamu otoriteleri tarafından uygulanan regülasyonların temel gerekçesi, ekonomide oluşan piyasa başarısızlıklarını engellemektir (Çetin, 2009, s. 23). Piyasa başarısızlığı, piyasanın etkin bir biçimde işlemesine yönelik olarak gereksinim duyulan fonksiyonların (üretim ve tüketim) yerine getirilememesi durumu olarak ifade edilmektedir (Bator, 1958, s. 251). Piyasanın etkin olmadığını gösteren ve devlet faaliyetlerinin gerekçesi olarak gösterilen altı önemli şart ya da durum bulunmaktadır (Stiglitz, 1994, s. 88). Bunlar; aksak rekabet, kamu malları, dışsallıklar, eksik piyasalar, bilgi eksikliği ve ekonomik istikrarsızlık (işsizlik, enflasyon, dengesizlik vb.) durumlarıdır. Söz konusu durumlar, kamunun aleyhine çeşitli olumsuzluklar yaratacağından regülasyonu haklı bir uygulama haline getirmektedir (Reel, 2010a, s. 198). Diğer bir deyişle piyasa başarısızlığına neden olan faktörler, kamu otoritelerinin regülasyonlara başvurmalarının rasyonelini oluşturmaktadır (Aktan & Yay, 2016a, s.127-128).

Regülasyonun Türleri

Regülasyon kavramına, devletin piyasalarda uyguladığı yasal ve iktisadi düzenlemeler açısından bakıldığında, karşımıza amaçlarına ve uygulandıkları piyasalara göre farklılık arz eden regülasyon türleri çıkmaktadır (Sarısoy, 2010, s. 284). Regülasyonları, faaliyet alanlarına ve işlevlerine göre; *iktisadi, sosyal ve idari (süreç)* regülasyonlar şeklinde üç grupta incelemek mümkündür (Guasch & Spiller, 1999, s. 2-3).

OECD (1989, s. 73)'ye göre *iktisadi regülasyonlar*; özel sektörde yer alan kişilerin ve firmaların ekonomik faaliyetlerinin düzenlenmesi maksadıyla, kamu otoritesi aracılığıyla dayatılmış ve cezai yaptırımlarla desteklenmiş kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Posner (1974, s. 335), piyasa girişlerine ve çıkışlarına, fiyatlara ve diğer ekonomik faaliyetlere getirilen kamu kontrollerini, iktisadi regülasyon olarak ifade etmektedir. İktisadi yönden regülasyonlara gereksinim

duyulmasının temelinde, doğal tekel kavramı bulunmaktadır. Sosyal optimuma nispetle, yüksek fiyat ve düşük çıktı miktarına sahip olan doğal tekeller, tekel istismarına sebep olmaktadır. Söz konusu tekel istismarının önüne geçmek ve firmaları yıkıcı rekabetten korumak amacıyla iktisadi regülasyonlara ¹ ihtiyaç duyulmaktadır (Netz, 2000, s. 396). *Sosyal regülasyonlar*; toplumsal hakların korunması ve sosyal refahın artırılmasına yönelik yapılan düzenleme faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Sosyal regülasyonlara ihtiyaç duyulmasındaki temel sebep; firmaların, gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda ortaya çıkan sosyal maliyetleri, devletin güvencesi olmadığında pek de dikkate almamalarıdır. Örnek olarak, kâr güdüsüne odaklanan bir firma iç ve dış baskılar olmadan çevreye zarar verme yönündeki eğilimini sürdürebilmektedir (Tepe & Arđıyok, 2004: 109). *İdari (süreç) regülasyonlar* ise; kamu veya özel sektör eliyle uygulamaya konulan regülasyon faaliyetleri sonucunda, üretici ya da tüketicilerin katlandığı bürokratik zorunluluklara ve idari maliyetlere karşılık gelmektedir (Çetin, 2009: 35). ²

Regülasyon Teorileri

İktisadi regülasyon teorileri incelenirken ilk olarak pozitif ve normatif teoriler şeklinde bir ayırım yapılabilir. Pozitif teoriler; regülasyonların ekonomik yönden açıklanmasına ve regülasyon sonuçlarının analiz edilmesine yöneliktir. (Joscow & Rose, 1989, s. 1451). Buna karşılık normatif teoriler ise; hangi regülasyon çeşitlerinin daha etkili olduğunun incelenmesine ilişkindir (Hertog, 1999, s. 224-225). Çalışma kapsamında regülasyon teorileri iki yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır. İlk yaklaşım, regülasyonları, piyasa başarısızlıklarının telafi edilmesi bağlamında açıklamaktadır. Söz konusu yaklaşım "kamu yararı teorisi" olarak adlandırılmaktadır. İkinci yaklaşım ise regülasyonları, çıkar maksimizasyonu yapan kişilerin ve baskı gruplarının politik karar sürecindeki etkinliklerini, rant kollama faaliyetleri bağlamında açıklamaktadır. Sözü edilen yaklaşım literatürde "özel çıkar teorisi" olarak bilinmektedir (Joskow & Rose, 1989, s. 1451).

¹ İktisadi regülasyonları; yapısal (structural) ve davranışsal (conduct) regülasyonlar şeklinde iki kısımda incelenmek mümkündür (Aktan & Yay, 2016a, s. 125; Hertog, 1999, s. 224; Kay & Vickers, 1990). Eksik ve yıkıcı rekabeti engellemeye ve piyasa yapısını düzenlemeye ilişkin yapılan düzenlemeler, yapısal regülasyon kapsamına girerken, piyasa aktörlerinin ve toplumdaki diğer katılımcıların davranışlarının düzenlenmesine yönelik yapılan düzenlemeler ise, davranışsal regülasyon kapsamına girmektedir (Ağcakaya & Halıcı, 2005, s. 101; Hertog, 1999: 224).

² Sosyal regülasyon kapsamına; çevre kirliliğinin önlenmesi, çalışanların sosyal hakların korunması gibi düzenlemeler girmektedir (Hertog, 1999:224). İdari regülasyonlara; devlet tarafından trafiğin iyi işlenmesine yönelik olarak uygulanan kurallar ve düzenlemeler, örnek olarak verilebilir (Er, 2009: 60)

Kamu yararı teorisi

İktisadi literatüre A. C. Pigou aracılığıyla giren kamu yararı teorisi kapsamında uygulanan regülasyonların temel amacı, piyasa dengesinin "pareto optimal" koşullara ulaşmasına engel olan faktörlerin elimine edilmesi ve dengenin pareto optimal duruma yaklaşmasının sağlanmasıdır. Başka bir ifadeyle söz konusu teori, sınırlı kaynakların kişisel ve toplumsal tüketim bakımından mümkün olan en iyi dağılımını hedeflemektedir (Hertog, 1999, s. 225). Kamu Yararı teorisi temel olarak üç varsayım altında şekillenmektedir. Birincisi, kamu müdahalesinden yoksun ekonomik piyasalar, kendi hallerine bırakıldıklarında kırılğan bir yapıya sahiptir ve etkinsizlik üretmektedir. İkincisi, kamu otoriteleri aracılığıyla uygulamaya konulan regülasyonlar hiçbir maliyete yol açmamaktadır (Posner, 1974, s. 336). Üçüncüsü, regülasyonları uygulayan otoriteler, piyasa başarısızlıklarının giderilmesinde iyi niyetlidir (Shleifer, 2005, s. 440). Yani devlet eliyle uygulanan regülasyonlar bireysel fayda yerine toplumsal faydayı esas almaktadır. Kamu yararı teorisinde uygulanan regülasyonları gerekçelendiren piyasa başarısızlıkları genel olarak; doğal tekeller, dışsallıklar, asimetrik bilgi ve kamusal mallar şeklinde sıralanmaktadır (Hertog, 1999, s. 226-231; Ogus, 2002, s. 3-4). Piyasalarda söz konusu başarısızlıklar meydana geldiğinde, devlet ekonomiye müdahale etmek zorundadır (Peltzman vd. 1989, s. 4).

Kamu yararı teorisine birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. İlk eleştiri, regülasyonlara argüman oluşturan piyasa başarısızlıklarına yöneliktir (Da Empoli, 1988). Piyasa mekanizması, oluşabilecek etkinsizliklerin telafi edilmesinde yeterli görülmektedir (Hertog, 1999, s. 231-232). İkinci eleştiri, devlet eliyle uygulanan regülasyonların varsayıldığı gibi maliyetsiz olmadığına ilişkindir. Ancak bunun aksine uygulamaya konulan regülasyonlar ciddi oranda maliyetler barındırmaktadır (Çetin, 2005, s. 111). Kamusal otoriteler tarafından piyasa başarısızlıklarının belirlenmesi, buna ilişkin bilgilerin tespit edilmesi ve uygulanması, belirli bir işlem maliyetini barındırmaktadır (Toğay & Tokatlıoğlu 2003, s. 148). Üçüncü eleştiri, kamu yararı teorisinin eksik bir teori olmasına yöneliktir. Buna göre, kamu yararı teorisinin, piyasa başarısızlıklarını giderecek ve ekonomik refahı en üst düzeye çıkaracak test edilebilir mekanizmaları bulunmamaktadır (Hertog, 1999, s. 234). Kamu yararı teorisine yapılan dördüncü eleştiri, söz konusu teorisinin uygulanacak regülasyonlar ile birlikte ekonomik etkinliği hedeflemesine karşılık, adalet ve yeniden dağıtım gibi hedefleri göz ardı etmesidir (Joskow & Noll, 1981, s. 36).

Özel çıkar teorisi

Teori, George J. Stigler'in öncülüğünde Gary S. Becker, Richard A. Posner, S. Peltzman gibi Chicago İktisat Okulu'nun önde gelen isimleri tarafından geliştirilmiş ve literatüre kazandırılmıştır (Aktan & Yay, 2016b: 85). Teorinin ana önermesi, devlet eliyle uygulanan regülasyonların, özel çıkar gruplarının menfaatlerine hizmet etmesidir (Hertog, 1999, s. 236). Diğer bir ifadeyle ilgili teori, uygulanan regülasyonlardan, iyi bir şekilde organize olan grupların fayda sağlayacağını ve bu grupların regülasyonları, kendi çıkarlarına hizmet edecek

şekilde yönlendirileceğini ileri sürmektedir. Bu yüzden söz konusu teori literatürde Ele Geçirme Teorisi (Capture Theory) olarak da bilinmektedir (Posner, 1974).

George Stigler tarafından 1971 yılında yayınlanan "The Theory of Economic Regulation" isimli makalede, kamu yararı teorisinin regülasyonları uygulamaya yönelik olarak geliştirdiği argümanlar sorgulanmaya başlamıştır (Viscusi vd. 1995, s. 381). Stigler, kamu yararı teorisi tarafından savunulan regülasyonların daha çok aksak rekabet piyasalarında uygulandığı fikrine itiraz etmiş ve regülasyonların, genellikle rekabetçi piyasalarda uygulandığını ifade etmiştir.³ Stigler çalışmasında, regülasyonların sosyal refahın sağlanmasından ziyade, baskı ve çıkar gruplarının faydalarına yönelik olarak işleyeceğini belirtmiştir. Regülasyonun niçin var olduğu sorusuna cevap arayan Stigler, regülasyonu arz ve talep açısından açıklamaya çalışmıştır.⁴ Regülasyonun talep cephesini servetin yeniden dağıtılmasında fayda sağlamak isteyen endüstriler oluştururken, regülasyonun arz cephesini ise, koltuğunu kaybetmek istemeyen ve tekrar seçilmek isteyen bürokratlar oluşturmaktadır. Bürokratlar tarafından arz edilecek regülasyonları talep edecek endüstrilerin veya firmaların siyasi partilerin gereksinim duyduğu iki şeyi kabul etmesi gerekmektedir: Oy potansiyeli ve maddi kaynaklar. Firmalar siyasi partilere yönelik reklam yaparak veya iş adamlarına maddi destek sağlayarak söz konusu maliyetlere katlanabilir (Stigler, 1971, s. 12). Sonuç olarak Stigler, regülasyonların kamu yararı teorisinin öngördüğü şekilde piyasa başarısızlıklarının elimine edilmesi için yapılmayacağını ifade etmektedir. Ona göre regülasyonlar; siyasi otoritelerin kendi devamlılıklarını sürdürmeleri adına politik desteğe karşılık olarak, endüstrilerin veya firmaların lehine yapılmaktadır.⁵

Özel çıkarlar teorisine çeşitli eleştiriler getirilmiştir. İlk eleştiriye göre söz konusu teori bir totoloji riski taşımaktadır (Noll, 1989, s. 1277). Teoride regülasyonların sebebi olarak yeniden dağılım öne sürülürken, uygulamada regülasyonlar yeniden dağılım ile ilişkilendirilmektedir. Teori kapsamında regülasyon uygulamalarından fayda elde edenler ve regülasyon uygulamalarının maliyetine katlananlar yer alırken, regülasyonların sebepleri göz ardı edilmiştir. İkinci eleştiri, teoride regülasyon uygulamaları sonucunda hangi grupların siyasi yönden daha etkili olacağını ve gelir transferlerinin kimler tarafından üstlenileceğinin önceden bilinmesinin zor olmasıdır (Hertog, 1999, s. 241).

³ Stigler'e göre eksik rekabete uygulanan regülasyonlar, daha fazla etkinsizlik yaratmaktadır (Stigler, 1971, s. 3).

⁴ Yaklaşımına yönelik genel bir değerlendirme için bkz. (Posner, 1974, s. 344-345; Crew & Rowley, 1988, s. 49; Peltzman vd. 1989)

⁵ Özel çıkarlar teorisine S. Peltzman ve Gary S. Becker gibi iktisatçılardan da katkılar gelmiştir. Peltzman'ın regülasyon modeli, niçin bazı endüstrilerin regüle edildiği, buna karşılık bazı endüstrilerin ise regüle edilmediği sorularına önemli açıklamalar getirmektedir (Peltzman, 1976; Peltzman vd., 1989). Gary S. Becker ise baskı grupları olarak adlandırılan çıkar gruplarının rekabeti üzerine odaklanmıştır. Becker'e göre politik denge, her bir grubun baskı yaratmadaki etkinliği neticesinde oluşmaktadır (Becker, 1983, s. 379).

FİNANSAL REGÜLASYON

Finansal regülasyonlar kamu kesiminin finansal sistem içerisinde bulunan; piyasaların, kurumların ve aktörlerin güvenliğinin ve şeffaflığının temin edilmesi amacıyla, finansal sistemde yer alan katılımcıların faaliyetlerini, birtakım düzenlemeler aracılığıyla etkileme ve kontrol altına alma gayretlerine karşılık gelmektedir (Kane, 1988, s. 346; OECD, 2010, s. 25). Finansal regülasyonların, diğer alanlarda uygulanan regülasyonlara göre birtakım farklılıklar içerdiğini söylemek mümkündür. Bu farklılıkların oluşmasının temel nedeni, finansal piyasaların ekonominin geneli üzerinde güçlü bir etkisiye sahip olmasıdır. Bir başka sebep, finansal piyasaların hükümet aracılığıyla yürütülen para politikaları ile yakından ilişkili olmasıdır (Gowland, 1990, s. 4). Nitekim finansal piyasalarda oluşabilecek aksaklıklar, sadece finans sektörüyle sınırlı kalmayıp ekonominin genelini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Finansal sistem yapılandırılırken bankalar ile diğer finansal kurumlar arasındaki ayrım gözetilmelidir. Çünkü bunlar arasında hem risk profilleri hem de sistemik etkiler bakımından farklılık gösteren yönler bulunmaktadır. Bankacılık sektörüne yönelik yapılan düzenlemeler, sistemik risklerle mücadele amacını taşımaktadır. Diğer yandan, sermaye piyasalarına ilişkin düzenlemeler ise, daha liberal bir bakış açısıyla yürütülmektedir. Bu doğrultuda ilgili düzenlemeler yatırımcıları korumak ve piyasaya katılan bireyler arasındaki rekabeti dengelemek gibi hedeflere odaklanmaktadır (Nieto 2001, s. 93).

Finansal Regülasyonun Nedenleri

Finansal regülasyonların gerekçeleri çoğunlukla, piyasa başarısızlıklarının elimine edilmesi veya kamu yararının temin edilmesi ile açıklanmaktadır. Kamu yararı teorisine göre, devletin finansal piyasalara müdahale etmesinin temel sebebi, piyasadaki aksaklıkların düzeltilmesi ve etkin kaynak dağılımının sağlanmasıdır (Baştürk, 1999, s. 6; Delice vd. 2004, s. 107). Buna karşılık finansal regülasyonların gerekçeleri, gerek devletin ekonomi ve finans alanındaki rolünde meydana gelen teorik değişimler⁶ gerekse de uluslararası piyasalarda yaşanan teknolojik yenilikler ve ülkelerin dinamik yapıları göz önüne alındığında tarihsel olarak sürekli değişim göstermiştir. 1940'lı yıllarda kamu otoriteleri; uluslararası sermaye hareketlerinin kontrol edilmesi ve finansal sermayenin uluslararası hareketlerinin düzenlenmesi amacıyla finansal piyasalara müdahale etmiştir (Hellenier, 2009, s. 7). İlgili dönemde kontroller üzerine kurulan finansal regülasyonlar uluslararası finansal hareketliliğin yavaşlamasına sebep olmuştur (Zülfüoğlu, 2019, s. 493). Yine 1960'lı

⁶ 1929 Büyük Bunalım öncesi dönemde ekonomide, Klasik iktisat kapsamında sürdürülen serbest ekonomik anlayışın hâkim olduğu bir devlet yapısı tasarlanmıştır. Buna karşılık, 1929 yılında meydana gelen Büyük Bunalım, piyasaların kendi hallerine bırakıldığında her zaman etkin bir şekilde işlemeyeceğini göstermiştir. Bunun üzerine bunalım sonrası dönemden 1970'lere kadar Keynesyen görüşler çerçevesinde regülasyonlar yoğunluk kazanmıştır. Petrol Krizi sonrasında ise deregülasyonlar hız kazanmış ve bu süreç 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. 2008 Küresel Finans Krizi ile birlikte ise regülasyonlar tekrar gündeme gelmiştir (Chang, 1997, s.711-712; Sarısoy, 2010, s. 283; Taşar, 2016, s. 178).

ve 1970'li yıllarda finansal regülasyonlar; faiz oranlarının kontrol edilmesi, menkul kıymet piyasalarının düzenlenmesi, finansal kurumlardaki yatırımların kısıtlanması, yabancı finansal kuruluşların piyasaya girişlerinin kısıtlanması ve döviz işlemlerinin kontrol edilmesi amacıyla uygulanmıştır (Edey & Hviding, 1995, s. 4-5; Nieto, 2001, s. 91). 1980'lere gelindiğinde deregülasyon faaliyetleri hız kazanmış ve bu sürece 1990'lı yılların başında küreselleşme olgusu da eklenmiştir (Uruş, 2019, s. 34). Uluslararası finansal sistemin yeni bir soluk kazanmasına sebebiyet veren tüm bu gelişmeler, finansal piyasalardaki kırılmalıkları artırmıştır (Sijben, 2002, s. 365). Söz konusu sürecin ardından birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke finansal krizlerle karşılaşmıştır (Bahar & Erdoğan, 1994, s. 2). Özellikle 2008'de meydana gelen küresel kriz, birbirine fazlasıyla entegre olmuş finansal piyasalar aracılığıyla meydana gelebilecek problemlerin, sadece yeni regülasyonlar vasıtasıyla çözülebileceğini ortaya çıkarmıştır (Hellenier, 2009, s. 8). Bugün genel kabul edilen yaklaşım çerçevesinde düzenleyici otoritelerin uyguladıkları optimal regülasyon dengesinde hizmet ettikleri amaçlar; finansal piyasalardaki başarısızlıkların engellenmesi, sektörün sistemik risklerden korunması, finansal kurum müşterilerinin korunması, piyasadaki mevcut etkinliğin artırılması, sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesi, (Herring & Litan, 1995, s. 50) ve finansal-parasal istikrarın sağlanması (Armour vd., 2016, s. 132; Edey & Hviding, 1995; Furlong & Kwan, 2000; Mishkin, 2011; Reel, 2010b, s. 44; Sinha, 2012, s. 45; Yay vd., 2001, s. 74; Zülfiüoğlu, 2019) şeklinde sıralanmaktadır.

Piyasa başarısızlıklarının engellenmesi

Finansal sektörde kamu otoritelerinin piyasaya müdahalesinin en temel gerekçesi, ekonominin diğer sektörlerinde de var olan piyasa başarısızlıklarıdır (Llewellyn, 1999). Piyasa başarısızlıklarıyla beraber finansal piyasalarda ortaya çıkan sorunlar, gerek etkileme alanının büyüklüğü gerekse de yayılma hızının yüksekliğinden ötürü, kamunun müdahalelerini zorunlu kılmaktadır. Regülasyon teorileri kısmında da ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği gibi kamu yararı teorisi, piyasa başarısızlıklarının kamu otoriteleri aracılığıyla engellenebileceğini iddia etmektedir. Söz konusu teori, piyasa başarısızlıklarının giderilmesinde ciddi eleştirilere uğrasa da, bu başarısızlıklar, gerek finansal sistemde yarattığı ciddi problemler, gerekse de meydana getirdiği yüksek sosyal maliyetler sebebiyle bu alandaki regülasyonlara gerekçe oluşturan önemli bir argüman olmaktadır (Yay vd. 2001: 62-63). Finansal piyasalarda oluşabilecek piyasa başarısızlıkları temel olarak üç sebepten kaynaklanmaktadır: asimetrik bilgi, dışsallıklar, piyasa gücü.

Asimetrik bilgi: George Akerlof "The Market for Lemons: Quality Uncertainty and The Market Mechanism" isimli çalışmasında; otomobil piyasasında ortaya çıkan (limon)⁷ probleminin finansal piyasalarda da ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir.

⁷ Limon, Amerikan jargonunda ikinci el piyasalarda satın alınan otomobilleri ifade etmektedir. Otomobil satın alacak kişiler, otomobil hakkında gerekli bilgiye sahip değil iken,

Asimetrik bilgi finansal piyasalarda iktisadi birimlerin birbirlerinden farklı ve eksik bilgiler barındırmasından dolayı ortaya çıkan bir piyasa başarısızlığıdır. Finansal piyasalarda borçlanan kişiler veya kurumlar girişecekleri yatırımların getirileri veya riskleri hakkında borç verenlere nispetle daha fazla bilgiye sahiptirler. Taraflar arasında oluşan bu bilgi farklılıkları iki problemin ortaya çıkmasına yol açmaktadır: *Ters seçim* ve *ahlaki risk*. Finansal işlem öncesinde ortaya çıkan bilgi problemine ters seçim denilmektedir (Yay vd., 2004: 105). Aldıkları borçları geri ödeyemeyeceklerini bilen kişiler ya da kurumlar, kendilerine ait risk durum bilgilerini kredi verenden saklayabilmektedir. Bu durum neticesinde kreditorler, yüksek ve düşük riskli kredi taleplerini ayırt edememektedirler. Dolayısıyla kredi veren kurumların düşük riskli müşteriler yerine yüksek riskli müşterilere kredi vermesi, ters seçim problemine neden olmaktadır (De Meza & Webb, 1987). Bu sebeple kredi veren firmalar veya kurumlar, iyi-kötü kredi risklerine sahip olan kişileri birbirinden ayırt edebilmek için özenli davranmalıdırlar (Akerlof, 1970; Mishkin, 1996: 2000; Stiglitz & Weiss, 1981). Ahlaki risk ise finansal işlemler sonrasında ortaya çıkan bir problemdir. Söz konusu risk, krediyi alan kişilerin, aldıkları kredileri sözleşmede belirtilen amaçların dışında kullanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ahlaki riskin var olduğu durumlarda, krediyi alan kişiler riski yüksek yatırımlara yönelmekte ve bu durum kredilerin geri ödenmeme riskini artırmaktadır (Yay vd. 2004: 104-105; Er, 2011: 311).

Dışsallıklar: Finansal piyasalarda faaliyette bulunan kişiler veya kurumlar, piyasadaki diğer aktörlerin ekonomik durumları üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratarak, dışsallığa sebep olmaktadır (Heremans, 2000: 957). Finansal piyasalar birçok dışsallık sorunlarına maruz kalsa da kamu otoriteleri bankacılık⁸ sektöründe ortaya çıkan dışsallıklara öncelik vermektedir (Uslu & Tufaner, 2015: 401). Bankacılık sektöründe oluşan dışsallıkların temel sebepleri; sistemik riskler ile ortaya çıkan banka panikleri ve yayılma etkileridir. Bir bankanın iflas etmesiyle birlikte ortaya çıkan güven kaybı, piyasanın geneline yayılarak diğer bankaların ödeme güçleri üzerinde de etkiler doğurabilmektedir. Mudilerin de güvenlerinin kaybolmalarına sebep olan bu süreç, iyi banka kötü banka ayırımını ortadan kaldırarak, birçok banka müşterisinin ani mevduat çekme talebi karşısında, likit rezervlerin azalmasına sebep olabilmektedir (De Bandt & Hartmann, 1998: 40-44). Dolayısıyla bir bankanın finansal iflasıyla başlayan problemler, sürekli büyüyen bir yatırımcı paniğine dönüşmektedir.

Piyasa gücü: Piyasa gücünün reel sektördeki gibi finansal sektörde de bir veya birkaç sektörün hâkimiyetinde bulunması regülasyonlara argüman oluşturan piyasa başarısızlıklarından biridir (İlhan, 2013: 26). Sektörde hâkim konumda bulunan

otomobil satıcıları ise otomobil hakkında yeterli bilgiye sahiptir. Dolayısıyla taraflar arasında simetrik dağılmayan bir bilgi söz konusudur (Akerlof, 1970: 488-500).

⁸ Bankalar çok sayıda borçlu için finansman kaynağı olmaları ve ödemeler sistemini yönetmeleri sebebiyle ekonomide çok önemli bir konuma sahiptirler (Bernanke, 1983; Llewellyn, 1999: 13).

firma (veya firmalar), rekabet baskıları karşısında, mallarını piyasada yüksek fiyatlardan satıp fazla kârlar elde edebilmektedir. Bunun sonucunda piyasaların etkin işleyişi zarar görmektedir (Kay & Vickers, 1988: 304). Regülatörlerin bu noktada sektörün hâkimi konumunda bulunan firmaları nasıl ve hangi ölçüde regüle edecekleri hususunda dikkatli davranması gerekmektedir. Örneğin, piyasaya yönelik giriş ve faaliyet sınırlamalarını kapsayan bir düzenleme, piyasayı rekabetçi bir seviyeye yaklaştıracaktır. Böyle bir düzenleme piyasadaki hâkim firmanın kârlarını düşürebilir. Kârlarında düşüş yaşayan firma da kazançlarını artırmak maksadıyla daha fazla risk alma eğiliminde bulunabilir (Meltzer, 1967). Bu sebeple regülatörler tarafından uygulanan regülasyonlar ile finansal kurumların (özellikle bankaların) monopol olmasa da oligopol yapıları korunmaya çalışılır (Yay vd., 2001: 71).

Sistemik riskin azaltılması

Finansal sistemin genelinde ya da bir kısmında oluşan problemlerin, finansal hizmetleri kesintiye uğratması ve bu durumun reel ekonomi üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirmesi, sistemik risk olarak tanımlanmaktadır (FSB, 2009, s. 2). Sistemik riskten bahsedebilmek için, mutlaka bir yayılma sürecinin olması gerekmektedir (TCMB, 2014, s. 6). İlgili yayılma süreci, bir ülkedeki, kurumdaki veya firmadaki problemlerin diğer bir ülkeye, kuruma ya da firmaya sirayet ederek buralarda çözümsüzlüğe neden olması şeklinde işlemektedir. Amerika'da başlayıp, ardından Avrupa bankacılık sistemini etkileyen 2008-2009 Küresel Finansal Krizi, uluslararası düzeyde sistemik riske verilebilecek örnekler arasında sayılabilir. Finansal sistem içerisinde bankalar ve diğer finansal kurumlar sermaye kaynaklarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kurumlarda yaşanacak aksaklıklar, temin edilebilecek fonların azalmasına veya maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. Sermaye maliyetindeki artışlar ise sistemik başarısızlıkların oluşmasına neden olmaktadır (Schwarcz, 2008, s. 198-199). Sonuç olarak sistemik riskin ekonominin bütününe sirayet eden yönü, günümüzde daha da küresel hale gelen finansal piyasaların regüle edilmesinin gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Yatırımcıların korunması

Finansal piyasalarda entegrasyonu sağlamak ve finansal sistemde bulunan müşterilerin güvenini kazanmak, finansal piyasaların gelişimi ve büyümesi bakımından önemli görülmektedir (Çetin, 2011, s. 227). Bu sebeple finansal piyasalarda yer alan müşterilerin korunması, regülatörlerin öncelikli amaçları arasında yer almaktadır. Müşterilerin korunmasına yönelik uygulanan regülasyonlar, temel olarak finansal kurumlar ve bireyler arasında asimetrik bir biçimde dağılan bilgilerin önlenmesi amacına hizmet etmektedir (Benston, 2000). Regülasyon otoritelerinin, müşterilerin korunması hususundaki hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Benston 2000, s. 279): Müşterilere, finansal sistem ve finansal hizmetler ile ilgili güven temin etmek, müşterilere yatırım yapacakları kurumlara yönelik güvenceler vermek, müşterilerin iyi kararlar verebilmeleri için onlara gereken bilgileri temin etmek, finansal hizmetlerin piyasa fiyatlarına uygun bir

biçimde fiyatlanmasını sağlamak, müşterileri hileli ve sahte işlemler karşısında korumaya almak, müşterilere karşı yapılacak negatif ayrımcılığa engel olmak.

Piyasaların etkinliğinin artırılması

Finansal piyasaların etkin bir şekilde çalışması, finansal piyasada yer alan kurumların, müşterilerin çıkarlarını ön planda tutan kurallara ve prosedürlere göre faaliyet göstermelerine yönelik oluşan güvene bağlıdır. Söz konusu güven neticesinde finansal piyasalar kaynak tahsisinde etkinliğe yaklaşmaktadır (Herring & Santomero, 2000, s. 9). Etkin işleyen bir finansal sistemde bulunması gereken en önemli özellik, finansal sistem katılımcılarına, rekabetçi fiyatlar aracılığıyla kaliteli hizmetler sunmaktır. Bu yüzden finansal düzenlemenin amaçlarından biri de, etkinliği ve rekabeti teşvik eden, ekonominin genelinde yeterli miktarda finans hizmeti sağlayan bir düzenleyici çerçeve oluşturmaktır (Spong, 2000, s. 9). Finansal sistemde rekabeti korumak ve etkinliği tesis etmek birbirine bağlı kavramlardır. Finansal piyasalarda rekabetin sağlandığı bir ortamda, finansal kurumlar faaliyetlerini etkin bir biçimde sürdürecekler ve yüksek fiyatlardan kaçınacaklardır. Bunun üzerine finansal kurumlar da müşterileri için piyasalara yeni finansal ürünler sunacak ve böylelikle yenilikten yana bir tavır sergileyeceklerdir (Spong, 2000, s. 9). Daha fazla müşteri kazanmak adına rekabete girişen bankalar ise, maliyetlerini minimize eden etkin faaliyetlere yöneleceklerdir. Diğer yandan, finansal piyasalarda rekabetin tesis edilmesi durumunda piyasalara etkin işleyen kurumlar girecek ve piyasadaki etkin olmayan kurumlar ayrılacaktır (Özkan, 2012, s. 21).

Diğer sosyal hedefler

Regülasyondan sorumlu otoriteler, tasarlamış oldukları regülasyonlar ile; ekonomik hedeflere ulaşmanın yanında, taşımış oldukları sosyal devlet kimliğinden dolayı birtakım sosyal hedefleri de temin etmek durumundadırlar (İlhan, 2013, s. 31). Yapacakları faaliyetleri belirli bütçe kısıtı altında yürüten hükümetler, tercih ettikleri girişimleri finanse etmek için sıklıkla bankacılık sistemini, bütçe dışı finansman kaynağı olarak kullanırlar. Bankacılık ve finans sektöründeki bu politik bağlantılı borç verme durumu, finansal sistemin verimliliği, güvenliği ve sağlamlığı üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilir.⁹ Hükümetler öncelik verilen sektörler için kullanılacak kredileri başka şekillerde de yönlendirir. Çoğu ülke, tercih edilen sektörlerin finansmanını, bazen özel garantiler veya sigorta yoluyla bazen de merkez bankasındaki özel indirim olanakları aracılığıyla sübvansede etmektedir (Herring & Litan, 1995, s. 62-63). Kamu otoritelerinin sosyal içerikli hedeflerinden bir diğeri, finansal piyasalardaki özellikle de bankacılık sektöründeki ekonomik ve siyasi güçlerin belirli kesimler arasında yoğunlaşmasını engellemektir.

⁹ Bu duruma örnek olarak; konut finansmanı hususunda uzmanlaşmış, özel düzenleyici ayrıcalıklara sahip kuruluşlar aracılığıyla birçok ülke tarafından öncelik verilen konut sektörüne aktarılan fonlar gösterilebilir.

Parasal-finansal istikrarın sağlanması

Finansal regülasyonların önemli amaçlarından bir diğeri de parasal-finansal istikrarın sağlanmasıdır. Birçok ülkede parasal istikrarı sağlama görevinin yanı sıra finansal istikrarı sağlama görevi de merkez bankasında bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle merkez bankaları birbirini destekleyen¹⁰ iki temel amaca (parasal-finansal istikrar) hizmet etmektedir. Bu görüş temelde enflasyonun finansal istikrarsızlık yaratan bir faktör olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Enflasyonun olması durumunda, elde edilecek getirilere yönelik belirsizlik artmakta, piyasaya katılanlar arasındaki asimetrik bilgi problemi yükselmektedir. Söz konusu durum finansal piyasalarda istikrarsızlık yaratmaktadır. Bu süreçte merkez bankası tarafından piyasaya verilen yüksek seviyelerdeki likidite ve kredilerdeki aşırı artışlar eklenince istikrarsızlık daha da artmaktadır (Issing, 2003). Nitekim fiyat istikrarının bozulmasıyla başlayan süreç finansal istikrarı da tehdit eden bir duruma yönelmektedir.

Finansal Regülasyonun Araçları

Regülatörler, finansal sistemde meydana gelen sorunların üstesinden gelebilmek için farklı türlerdeki regülasyon araçlarına başvurmaktadır. Bu bağlamda regülatörlerin başvurdukları regülasyon araçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

¹⁰ Fiyat istikrarının finansal istikrarı olumlu etkilediği yönündeki görüş, literatürdeki hâkim görüşü oluşturmaktadır. Buna karşılık literatürde fiyat istikrarının finansal istikrarı olumsuz şekilde etkilediğine yönelik görüşler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Borio, vd. 2003; Padoa-Schioppa, 2003, s. 27; Poole, 2004, s. 2).

Tablo 1: Finansal Regülasyonların Amaçları ve Araçları

Finansal Regülasyon Araçları	Finansal Regülasyon Amaçları				
	Sistemik Riskin Azaltılması	Yatırımcıların Korunması	Piyasaların Etkinliğinin Arttırılması	Diğer Sosyal Hedefler	Parasal-Finansal İstikrar
Giriş ve Faaliyet Sınırlamaları:					
<i>Coğrafi</i>			✓	✓	
<i>Yeni Finansal Hizmetler ve Ürünler</i>	✓			✓	
<i>Sektörler Arası Faaliyetler</i>	✓				
Faiz Oranı Sınırlamaları:					
<i>Mevduat Faiz Oranları</i>	✓				
<i>Kredi Faiz Oranları</i>		✓		✓	
Sermaye Yeterlilik Oranları	✓	✓			
Şeffaflık	✓	✓	✓		
Son Kredi Mercii Olma	✓	✓			
Mevduat Sigortası	✓	✓			
İflas Çözüm Mekanizması	✓	✓	✓		
Dolaysız Parasal Araçlar:					
<i>Faiz Oranı Kontrolleri</i>					✓
<i>Kredi Tavanları</i>					✓
<i>Farklılaştırılmış Reeskont Kredileri</i>					✓
<i>Disponibilite Uygulaması</i>					✓
Dolaylı Parasal Araçlar:					
<i>Reeskont İşlemleri</i>					✓
<i>Açık Piyasa İşlemleri</i>					✓
<i>Zorunlu Karşılık Oranı</i>					✓
Makro İhtiyati Politikalar					
<i>Tanımlama ve İzleme Araçları</i>	✓				✓
<i>Operasyonel Araçlar</i>	✓				✓
<i>Makro İhtiyati Para Politikası Araçları</i>					✓

Kaynak: Richard J. Herring & Robert E. Litan, Financial Regulation in the Global Economy, Brooking Instution Press, 1995, s. 50' de bulunan tablo üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak yazar tarafından yeniden hazırlanmıştır.

Düzenleyici otoritenin finansal regülasyon amaçlarını yerine getirirken yararlandığı regülasyon araçlarını genel itibariyle; önleyici (prudential-preventive) ve koruyucu (protective) araçlar olmak üzere iki şekilde sınıflandırmak mümkündür (Herring & Litan, 1995, s.154; Yay vd., 2004, s. 106).

Önleyici regülasyon araçları

Önleyici regülasyon araçları; finansal kurumlarda, bankalarda veya finansal sistemin genelinde oluşabilecek riskleri asgari düzeyde tutan ve banka iflasları olma olasılığını minimize etmeyi amaçlayan araçlardır (Baltensperger & Dermine, 1986, s. 10). Finansal sektördeki sorunların ekonominin genelini etkileme potansiyeli göz önüne alındığında, bu tür sorunların diğer sektörlere yayılmasını önlemek oldukça güçleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, finansal başarısızlıkları kontrol altına almak için kullanılan ideal araçlar önleyici regülasyon araçlarıdır (Schwarcz, 2011, s. 258). Önleyici regülasyon araçları; piyasaya giriş engelleri ve piyasa faaliyetlerine getirilen kısıtlamalar, faiz oranı sınırlamaları, sermaye yeterlilik, şeffaflık standartları şeklinde sıralanmaktadır (Yay vd. 2001, s. 65; Baltensperger vd., 2007, s. 16).

Giriş ve faaliyet kısıtlamaları

Mali kurumlar aracılığıyla sisteme sunulan yeni finansal hizmetler ve ürünler, finansal kurumların aldıkları riskleri çeşitlendirmekte ve daha riskli faaliyetlere girmesine imkân sağlamaktadır. Finansal kurumların çeşitli faaliyetlerde bulunması, hem bu kurumların izlenmesini zor hale getirmekte hem de ahlaki tehlike problemlerini artırmaktadır (Barth vd., 2002, s. 209; Boyd vd., 1998). Bu açıdan bakıldığında düzenleyici otoriteler, finansal piyasalara sunulan hizmet ve ürünleri dikkatli değerlendirmekte, gerek olduğunda bu ürünlere sınırlamalar getirmektedir.¹¹ Kamu otoriteleri, finansal piyasalardaki hâkim firmalar aracılığıyla oluşacak bir tekelleşmenin kontrol edilmesi amacıyla, sektöre yönelik giriş-çıkışlara ve birleşmelere müdahale edilebilmektedir (Vittas, 1992, s. 63).¹²

Regülatörler finansal piyasalardaki etkinliğin artırılmasına yönelik olarak coğrafi sınırlamalara da gidebilmektedir. Coğrafi sınırlamalar, daha çok bankacılık

¹¹ Faaliyet kısıtlamalarına; 1929 Büyük Buhran sonrasında ABD'de yürürlüğe giren Glass-Steagall Kanunu, örnek olarak verilebilir. İlgili kanun ile ticari bankaların sermaye piyasalarında işlem yapmaları yasaklanmıştır. Benzer şekilde "Volcker Kuralı" olarak da bilinen bir düzenleme ile bankaların, kendi sermayeleri veya müşterilerin hesapları aracılığıyla riskli yatırım fonları ve hedge fonları oluşturmaları önemli ölçüde (sermayelerinin %3'ünü geçmemek şartıyla) sınırlandırılmıştır (Tiryaki, 2012: 106).

¹² Türkiye'de 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu'nun kabulü ile bankaların kuruluş, sistem erişim izinleri ve bu izinlerin iptal veya sonlandırılması yetkisi, BDDK'ya verilmiştir.

sektöründe uygulanmaktadır. Bu uygulama ile birlikte, küçük çaptaki yerel bankaların olduğu bölgelerde, büyük bankaların faaliyet göstermelerine izin verilmemektedir. Finansal sektörde uygulanacak bu çeşit sınırlamaların, mevcut rekabeti daha da etkin hale getireceği ifade edilmektedir. (İlhan, 2013 s. 26; Stiglitz, 1993, s. 48).

Faiz oranı sınırlamaları

Finans kurumları, tasarruf sahiplerinde bulunan fonları toplayabilmek adına diğer kurumlar ile çetin bir rekabete girmektedir. Kurumların, bu amansız rekabet şartlarındaki en büyük kozları mevduatlara sundukları yüksek faizlerdir. Düzenlemeden yoksun bir ortamda finansal kurumlar aracılığıyla potansiyel mudilere sunulan yüksek faiz oranları, finansal kurumların büyük riskler almalarına sebep olabilmektedir (Stiglitz, 1993, s. 39). Finansal kurumlar tarafından alınan yüksek riskler, ahlaki zafiyet problemine dönüşerek finansal piyasalarda sistemik risklerin oluşmasına neden olmaktadır (Heremans, 2000, s. 963). Bu sebeple, regülatörler faiz oranı sınırlamalarıyla finansal sistemde oluşabilecek problemleri engellemeye çalışmaktadır.¹³

Faiz oranı sınırlamalarının hedefleri arasında çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Aşırı rekabeti engellemeye yönelik faiz kısıtlamaları, sistemik riski artırabilir. Örneğin, faiz oranlarına sınırlamaların getirildiği durumlarda, mevduat sahipleri daha fazla gelir elde etmek için alternatif piyasalara yönelebilirler. Bu durumda bankalar likidite riskiyle karşılaşabilirler (Allen & Herring, 2001, s. 7).

Sermaye yeterlilik oranları

Finansal kurumlarda oluşabilecek ani sermaye kayıpları karşısında tampon görevini görmektedir (Heremans, 2000, s. 964; Herring & Santomero, 2000, s. 18). Finansal kurumların güçlü sermaye yapılarına sahip olmaları, kurumların yaşayabilecekleri finansal şoklara karşı direnç göstermelerine ve sistemik yayılmalara karşı etkili bir savunma hattı oluşturmalarına olanak sağlamaktadır (Prasad, 2010, s. 5-6). Sermaye yeterlilik oranları, özellikle sistemik riskin oluşmasına sebep olan banka hücumlarını engellemek için kullanılmaktadır. Finansal kurumlarda -özellikle bankalarda- meydana gelebilecek olası bir kayıp, sermaye hesabıyla kapatılabileceğinden, güçlü sermaye yapısı, bankalar bakımından borcun ödenememe riski karşısında son bir savunma hattı olarak hizmet etmektedir. Bunun yanı sıra, finansal kurumların özellikle de bankaların güçlü sermaye yapılarına sahip olmaları, söz konusu kurumların risk doğuracak faaliyetlere girmelerine de engel teşkil etmektedir. Çünkü banka sahiplerinin anlamlı bir

¹³Faiz oranı sınırlamaları, bankalar ve diğer mali kurumlar arasındaki rekabeti sınırlandırmak amacıyla da uygulanmaktadır. Bu duruma; 1986 yılına kadar ABD'de yürürlükte olan "Q Düzenlemesi" örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu düzenlemeye göre Federal Rezerv Sistemi tasarruf mevduatlarına verilebilecek maksimum faiz oranını belirleme yetkisine sahipti (Mishkin, 2004, s. 90).

sermaye düzeyi koymaya teşvik edilmesi, muhtemel bir başarısızlık halinde kayıpları daha da artıracığından, bu durum banka sahiplerini riskli faaliyetlere girmeme yönünde teşvik etmektedir (Allen & Gale, 2004, s. 478).

ABD, sermaye yeterlilikleri hususunda finansal kurumlarda üç temel ilkenin bulunması gerektiğini ifade etmektedir: Birincisi, sermaye gereksinimleri yalnızca bireysel bankaların ödeme güçlükleri için değil, finansal istikrarın tesis edilmesi için de tasarlanmalıdır. İkincisi, sermaye yeterlilik oranları bankaların seviyeleri oranında artırılmalı ve finansal istikrar bakımından problem yaratabilecek finansal firmaların yeterlilik oranları daha yüksek düzeylerde belirlenmelidir.¹⁴ Üçüncüsü, bankalar risk bazlı kaldıraç sınırlamalarına ve açık likidite standartlarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir (U.S. Treasury, 2009; Prasad, 2010, s. 5). Sermaye yeterlilik oranları yatırımcıların korunmasına da hizmet eden bir regülasyon aracıdır. Finansal piyasalarda güçlü bir sermaye düzenlemesinin olması, firmaların, alacaklıların borçlarını herhangi bir finansal sıkıntı yaşanmadan önce ödeyebilmesini sağlamaktadır. (Herring & Litan, 1995, s. 57; Kashyap vd., 2008, s. 444).

Şeffaflık

Finansal piyasalardaki bilginin eksik olması ve bu mevcut bilginin de taraflar arasında simetrik dağılmaması, finansal sektörün regüle edilmesine argüman oluşturan önemli bir piyasa başarısızlığıdır. Bu sebeple şeffaflık, regülasyon otoritelerince asimetrik bilginin yaratabileceği sistemik risk problemlerinin minimum seviyeye indirilmesi, finansal kurum müşterilerinin korunması ve piyasalardaki etkinliğin artırılması amacıyla kullanılan önemli bir regülasyon aracı olarak görülmektedir (Heremans, 2000, s. 965). Finansal kurumlar tarafından piyasaya sunulan bilgilerin kalitesindeki belirsizlikler, yatırımcılar tarafından şüpheyle karşılanarak, ters seçim probleminin oluşmasına neden olabilmektedir (Frolov, 2007, s. 179).¹⁵ Buna karşılık, şeffaflığın temin edildiği piyasada bilgiler

¹⁴ 1988 yılında Basel Komitesi üyeleri tarafından G-10 ülkelerinin uluslararası bankacılık sistemindeki istikrarı sağlamak için, Basel Sermaye Uzlaşısı (Basel- I) imzalanmıştır. Bu uzlaşısı, sadece G-10 ülkelerindeki uluslararası bankalarca sınırlı kalmayıp, birçok ülkenin yerel bankaları tarafından da benimsenmiştir. Basel-I ile birlikte sermaye yeterlilik oranının minimum seviyesi %8 olarak belirlenmiştir. Ancak ileriki süreçlerde ortaya çıkan finansal gelişmeler, ilgili uzlaşının içeriğinin revize edilmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak Basel-II, Basel-III şeklinde iki adet uzlaşısı daha imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (BCBS, 1988; BCBS, 1999; BCBS, 2004; BCBS, 2010).

¹⁵ ABD'de Enron ve Worldcom skandalları sonrasında ABD kongresi aracılığıyla 2002 yılının Temmuz ayında Sarbanes-Oxley Yasası (SOX) çıkarılmıştır. Söz konusu yasa, finansal kurumlar tarafından yapılan açıklamaların doğruluğunu ve şeffaflığını artırmak, yöneticilerin finansal bilgileri yanıltıcı bir şekilde sunmasını engellemek ve yatırımcıların korunmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'de 1 Temmuz 2012'de yürürlüğe giren Yeni Türk Ticaret Kanunu ve 30 Aralık 2012'de yürürlüğe giren Sermaye Piyasası Kanunu ile sermaye piyasalarında şeffaflığın artırılması ve yatırımcıların korunması yönünde adımlar atılmıştır.

piyasa katılımcıları arasında düzgün bir şekilde yayılmaktadır (Nieto, 2001, s. 92). Nitekim finansal piyasalarda şeffaflığın sağlanması halinde yatırımcılar, finansal kurumların performanslarını ve risk profillerini değerlendirme olanağına sahip olurlar ve yatırım yapacakları alternatif ürünler arasında daha kolay karşılaştırma yaparlar. Böylelikle finansal piyasalardaki işlem maliyetlerinin azaltılması sağlanabilir (Llewellyn, 1999, s. 33).

Koruyucu regülasyon araçları

Koruyucu regülasyon araçları; ortaya çıkan finansal başarısızlıklardan doğabilecek zararları asgari düzeye indirmek, mevduat sahiplerini ve bankaları oluşacak problemlere karşı korumak ve finansal sisteme yeniden istikrar kazandırmak amacıyla uygulanan araçlardır. Finansal güvenliği tesis etmeye yönelik başlıca koruyucu regülasyon araçları; merkez bankasının en son borç verme mercii fonksiyonu, mevduat sigortası sistemi, iflas çözüm mekanizması, parasal araçlar ve makro ihtiyati politikalar şeklinde sıralanmaktadır (Baltensperger vd., 2007, s. 16). Literatürde, finansal sistemde uygulamaya konulan bu tür regülasyon araçları, güvenlik ağları (safety nets) olarak da bilinmektedir. Finansal güvenliğin sağlanmasına yönelik olan koruyucu regülasyonlar; ihtiyari ve kurumsallaşmış kontrat yaklaşımları şeklinde ikili bir ayrıma tâbi tutulmaktadır.¹⁶

Son kredi mercii olma fonksiyonu

Son kredi mercii olma aracı, finansal sistemde ödeme sorunlarıyla karşılaşan finansal kurumların ve piyasaların acil likidite desteklerinin sağlanmasını ifade etmektedir. Merkez bankasının bu fonksiyonu, kamu otoriteleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Sijben, 2002, s. 367). Finansal sistemde son kredi mercii olma fonksiyonunu üstlenecek merkez bankasının bazı nitelikleri yerine getirmesi gerekmektedir. Birincisi, merkez bankası açacağı kredilerde borcunu ödeyebilme gücüne sahip bankalara yeterli bir teminat karşılığında borç vermelidir. Bunun temelinde, merkez bankasının muhtemel kayıplar karşısında kendini korumaya alması yatmaktadır. İkincisi, merkez bankası vereceği kredilerde yüksek faiz politikası uygulamalıdır. Böylece bankaların sadece olağanüstü durumlarda merkez bankalarına başvurmaları sağlanacak ve likidite desteği piyasa aracılığıyla temin edilmiş olacaktır. Üçüncüsü ise, merkez bankası herhangi bir kısıtlamaya gitmeden kredi vermeye hazır olduğunu beyan etmelidir. Böylelikle merkez bankasının güvenilirliğine yönelik bir algı oluşturularak, sistemik riskin yayılması önlenilecektir (İlhan, 2013, s. 43; Parasız, 2011, s. 102-103; Rochet, 2007, s. 24-25).

¹⁶ İhtiyari koruyucu müdahalelerin temel özelliği, uygulanıp uygulanmama riskine sahip olmasıdır. Kurumsallaşmış kontrat yaklaşımında ise regülatör tarafından ilan edilen düzenlemelerin uygulanmama riski bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yay vd., 2001, s. 65-66).

Mevduat sigortası

Mevduat sigortası uygulamasının sosyal plandaki varlık nedeni; tüketicileri, banka başarısızlıkları karşısında oluşacak negatif dışsallıklardan korumaktır. Diğer bir ifadeyle söz konusu uygulama, olası banka iflasları karşısında tasarruf sahiplerinin kayıplarını, devlet aracılığıyla kısmen ya da tamamen güvence altına almayı hedeflemektedir (Kaufman, 2004, s. 144).¹⁷ Buna karşılık mevduat sigortasının makro yönden uygulanma sebebi ise; sistemik kriz risklerini düşürmek ve bankalara yönelik oluşacak hücumlara karşı finansal güvenliği sağlamaktır. Mevduat sigorta sistemi, zımni (örtülü) ve açık olarak iki farklı biçimde uygulanabilmektedir. Zımni mevduat sigorta uygulaması; devletin, mudileri kendi inisiyatifine göre koruma altına almasıdır. Söz konusu koruma şekli, kanunlar ve düzenlemeler ile belirlenmediğinden piyasa şartlarına göre şekillenmektedir. Açık mevduat sigortası uygulaması ise; zımni mevduat sigortasının aksine kanunlar ve düzenlemeler ile belirlenmiştir¹⁸ (Yay vd., 2001, s. 117-118). Mevduat sigortası uygulaması sonucunda ortaya çıkan ahlaki risk sorununa çözüm bulmak amacıyla; riske bağlı primlendirme, miktar temelli kısmi mevduat sigortası, vadeye dayalı kısmi mevduat sigortası gibi uygulamalar etkili olabilecektir.¹⁹

İflas çözüm mekanizması

Kamu otoriteleri, mevduat sigortası uygulaması ve merkez bankasının son kredi mercii olma fonksiyonu aracılığıyla sistemde meydana gelebilecek risklerin önlenmesi ve mudilerin korunması için çalışmaktadır.²⁰ Buna rağmen, finansal

¹⁷ Türkiye’de yaşanan 1994 Krizi sonrasında bankacılık sektörüne olan güveni artırmak ve tasarruf sahiplerini korumak amacıyla hükümet tarafından tasarruf mevduatlarına %100 devlet garantisi verilmiştir. 1 Haziran 2000 tarihli 2000/682 Bakanlar Kurulu kararıyla mevduatların %50’sinin sigorta kapsamında olması öngörülmüştür. 14-12-2022 tarihinde yayınlanan "Sigortaya Tabi Mevduat ve Katılım Fonları İle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunca Tahsil Olunacak Primlere Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik" ile birlikte halihazırda 200 bin TL olan sigortaya tabi mevduat ve katılım fonu tutarının, 2023 takvim yılı başından geçerli olmak üzere 400 bin TL olarak belirlenmesine karar verilmiştir (BDDK, 2010: 66; TMSF, 2023: 28). ABD’de mevduat sigorta limiti 250 bin Dolar iken, AB ülkelerinde ise bu oran 100 bin Euro’dur.

¹⁸ Düzenleyici otorite açık mevduat uygulaması ile vereceği güvenceyi önceden ilan ederse, bu durum bankaların riskli faaliyetlere girmesine ve ahlaki tehlike probleminin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Camera, 2006, s. 12; Nieto, 2001, s. 94)

¹⁹ Dünya genelinde mevduat sigortası uygulamalarına bakıldığında çeşitli seçeneklerin olduğu görülmektedir: (i) Mevduat sahiplerinin korunmadığı sistem (Yeni Zelanda); (ii) Mevduat sahiplerinin alacaklarına öncelik verildiği sistem (Avusturalya); (iii) Mevduat sigorta kapsamında belirsizliklerin olduğu sistem; (iv) Zımni mevduat garantisinin uygulandığı sistem (55 ülkenin uyguladığı sistem); (v) Açık ve sınırlı kapsamlı mevduat sigorta sistemi (68 ülkede uygulanan sistem) (vi) Açık ve tüm mevduatın sigorta kapsamında olduğu sistem (10 ülkede uygulanmaktadır) (Yay vd. 2001, 116-117).

²⁰ Her ülke kendi ulusal mevzuatına ve finansal altyapısına uygun olarak iflas çözüm mekanizmaları geliştirmiştir. İflas çözüm mekanizmaları; Abd’de Federal İflas Yasası

sistemin etkin çalışan bir iflas çözüm mekanizmasından yoksun olması, oluşabilecek bireysel ve sosyal kayıpların yüksek seviyelere ulaşmasına sebep olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında iflas çözüm mekanizması “koruyucu araçların koruyucusu” şeklinde nitelendirilmektedir (İlhan, 2013, s. 47-48). İflas çözüm mekanizmasının etkili bir şekilde işletilebilmesi için: (a) Yasal olarak iflas durumu, finansal kurumların sermayelerinin pozitif olduğu bir seviyede gerçekleşmelidir. Böylece kayıpların minimize edilmesi mümkün olmaktadır. (b) Kayıpların piyasa değerleri tahmin edilerek, söz konusu kayıpların sigortasız mevduat sahiplerine paylaşılması sağlanmalıdır. (c) İflası gerçekleşen finansal kurumların, aktiflerinin satılması için, bu kurumların yasal olarak kapandıktan sonra tekrardan açılması sağlanmalıdır. Böylelikle likidite kayıplarının minimum hale getirilmesi söz konusu olmaktadır. (d) İflası gerçekleşen finansal kurumların uygun sermaye düzeyinde yeniden özelleştirilmesi sağlanmalıdır (Kaufman, 2006, s. 42).

Parasal araçlar

Merkez bankaları tarafından parasal-finansal istikrarın tesis edilmesine yönelik uygulanan regülasyon araçlarını, iki şekilde sınıflandırmak mümkündür. Bunlar; finansal kurumların bilançolarını doğrudan (dolaysız) etkileyen parasal araçlar ile merkez bankasının bilançosunu dolaylı olarak etkileyen parasal araçlardır (Gray & Hoggarth, 1996; Ritter & Silber, 1994).

Dolaysız parasal araçlar; faiz oranı kontrolleri, kredi tavanları, farklılaştırılmış reeskont kredileri ve disponibilite uygulaması gibi araçlardan oluşmaktadır. Merkez bankaları faiz oranı kontrolleri aracılığıyla gerek bankaların gerekse de bankaların dışındaki finansal kuruluşların mevduat ve kredi faiz oranları üzerinde sınırlamalara giderek, farklı sektörler için farklı faiz oranları uygulayabilmektedir. Böylelikle mevcut kaynaklar istenilen sektörlere aktarılmaktadır (Akçay, 1997, s. 13). Merkez bankasının dolaysız parasal araçlarından bir diğeri ise kredi tavanlarıdır. Bu uygulama ile birlikte teşvik edilecek sektörler açılacak kredi tavanları yüksek seviyelerde belirlenerek, kredilerin bu sektörler aktarılması sağlanmaktadır (Lipseş vd. 1984, s. 186-187). Merkez bankaları farklılaştırılmış reeskont kotaları yardımıyla bazı bankaların bu araçtan daha fazla yararlanmasına öncülük edebilmektedir.²¹ Parasal istikrarın sağlanmasında merkez bankaları tarafından kullanılan bir diğeri araç, disponibilite uygulamasıdır.

(Bankruptcy Code), İngiltere’de Finansal Hizmetler ve Piyasalar Yasası (Financial Services and Markets Act), İspanya’da Finansal İstikrar Yasası (Bank and Savings Banks Order), Türkiye’de Bankacılık Kanunu ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) aracılığıyla düzenlenmektedir.

²¹ Örnek olarak merkez bankaları, tarım sektörünün daha fazla kaynak ile desteklenmesini istiyorsa, tarım kredileri veren ticari bankaların reeskont kredilerini yüksek tutabilmektedir (Akçay, 1997, s. 13-14; Önder, 2005, s. 63).

Bu oran, merkez bankaları aracılığıyla bankalara, belirlenen oranlarda likit aktif bulundurma zorunluluğunun getirilmesini ifade etmektedir.²²

Dolaylı parasal araçlar; reeskont işlemleri, açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılık uygulamalarından oluşmaktadır. Reeskont işlemi, bankalar aracılığıyla iskonto edilmiş veya bankaların portföylerinde bulunan bir senedin, merkez bankaları aracılığıyla tekrardan iskonto ettirilmesi işlemidir. İlgili araç ile birlikte bankalar ellerinde bulundukları ticari senetleri vadesinden önce merkez bankalarına kırdırarak ihtiyacı olan likiditeyi temin ederler (Akçay, 1997, s. 18). Merkez bankalarının parasal istikrarın sağlanmasına ilişkin uyguladığı bir diğer para politikası aracı açık piyasa işlemleridir. Bu araç, finansal piyasalardaki likidite düzeylerinin ayarlanması amacıyla kullanılan bir çeşit finansal müdahale tekniği olarak görülmektedir (Yay vd. 2001, s. 75). Açık piyasa işlemleri; dolaşımdaki para miktarının azaltılıp çoğaltılması amacıyla, hazinenin sahip olduğu bonolar ve tahviller ile özel sektörde bulunan tahvillerin ve senetlerin merkez bankası aracılığıyla kesin olarak veya geçici bir süreyle alınıp satılmasıdır. Merkez bankaları bu işlemler sayesinde piyasalardaki parasal kontrolü sağlamaktadır. Merkez bankalarının parasal büyüklükler üzerindeki kontrolünü sağlamaya yönelik kullandığı bir diğer araç ise, zorunlu karşılık oranlarıdır. Söz konusu oran, finansal kuruluşların yükümlülüklerinin belirli bir kısmını merkez bankası nezdinde tutma zorunluluğu olarak ifade edilmektedir. Zorunlu karşılık uygulamasıyla birlikte bankalardan oluşabilecek ani ve yoğun çekimlere karşı bir taraftan mudilerin sisteme olan güveni artırılırken bir taraftan da para arzının kontrolü sağlanmaktadır (Akçay, 1997, s. 19).

Makroihtiyati politikalar

2008 yılında gerçekleşen küresel kriz, finansal piyasalardaki temel sorunların gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Kriz, finans sektörünün denetimsiz yapısıyla ve finansal alandaki kural dışı uygulamaların yol açtığı faktörlerle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda krizin yol açtığı üç sonuç merkez bankalarını alternatif politika arayışına yönlendirmiştir: (1) Krizle birlikte, finansal işlemlerin reel ekonomi üzerinde önemli etkiler yarattığı kanıtlanmıştır. (2) Finansal kriz, üretim ve maliyet açısından önemli kayıplara yol açmıştır. (3) Fiyat istikrarı, finansal istikrarın sağlanmasında yetersiz kalmıştır (Hahm vd., 2012, s. 8-10).

Yukarıda belirtilen olumsuz sonuçlar üzerine birçok ülke ve uluslararası kuruluş finansal sistemin geneline yönelik önlemleri ve düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu önlemlerin ve düzenlemelerin tümü makro ihtiyati politikalar olarak ifade edilmektedir (FSB-IMF-BIS, 2011). Bu politikaların temel amacı, sistemik risk aracılığıyla finansal sistemin ve ekonominin geneline sirayet edecek olumsuz etkileri

²² İlgili düzenleme ile birlikte, oluşabilecek banka hücumları ve likidite şokları karşısında parasal istikrarın ve dolayısıyla finansal istikrarın sağlanması hedeflenmektedir (Yay vd., 2001, s. 75).

engellemektir (IMF, 2011, s. 4). Makro ihtiyati politikaları, tanımlama ve izleme araçları ve operasyonel araçlar olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Tanımlama ve izleme araçları; sistemik risklerin incelenmesini, tanımlanmasını ve önceliklerin belirlenmesini hedeflemektedir. Bu tip araçlara; Kredi/GSYH oranı, likidite düzeyi, vade uyumsuzluğu ve kur riski gibi ölçüm araçları örnek olarak verilebilir. Operasyonel araçlar ise, sistemik risklerin önlenmesini hedeflemektedir. Bu doğrultuda en sık kullanılan operasyonel araçlar; sermaye tamponları, sektörel sermaye yeterlilikleri, kaldıraç oranı, kredi-teminat oranı, borç- gelir oranı, zorunlu karşılıklar ve vergi oranlarıdır (BIS, 2015; TCMB, 2014, s. 2-3).²³

Merkez bankaları küresel kriz sonrasında, makro anlamdaki finansal riskleri gözetken esnek bir para politikasını fiyat istikrarı amacına finansal istikrar amacını da eklemiştir (Kara, 2012, s. 2). Bu çerçevede merkez bankaları yeni hedefler doğrultusunda politika faizinin yanında faiz koridoru, rezerv opsiyon gibi yeni araçları kullanmaya başlamıştır.²⁴ Merkez bankalarının asimetrik faiz koridoru, borç alma (taban değer) ve borç verme (tavan değer) faiz oranları arasındaki bant aralığını ifade etmektedir (Kara, 2012, s. 8). Bu aralığın aşağı doğru genişletilmesi kısa vadeli sermaye girişlerini sınırlarken, yukarı doğru genişletilmesi, sermaye çıkışlarındaki oynaklığın şiddetini azaltmaktadır (TCMB, 2014, s. 4). Rezerv opsiyon mekanizması (ROM),²⁵ bankalara TL zorunlu karşılıklarının bir kısmını yabancı para ve altın olarak tutma olanağı tanıyan bir uygulamadır. (TCMB, 2012, s. 2). İlgili yaklaşım ile sermaye hareketlerindeki dalgalanmalar nedeniyle oluşabilecek döviz arzı ve talebindeki dengesizliklerin azaltılması hedeflenmektedir (Başçı, 2012; TCMB, 2014, s. 4).

SONUÇ

Finansal piyasalar temelde tasarruf sahipleri ile yatırımcılar ve borçlanma ihtiyacı olanlar arasında bir aracılık işlevi görmektedir. Finansal piyasaların söz konusu işlevinden ötürü devletler bu sektörü kontrolleri altında tutmak istemişlerdir. Devletlerin finansal piyasalara müdahale gerekçeleri, gerek kamunun ekonomik ve

²³ Politika yapımcılar emlak sektöründeki hızlı kredi artışını yavaşlatmak için genellikle *kredi-teminat oranı* ve *borç-gelir oranı* gibi araçları birlikte kullanmaktadır. Örnek olarak Hong Kong Çin Özel Yönetim Bölgesi ve Güney Kore söz konusu araçları; kredilerin miktarına, konumuna ve gayrimenkul değerlerine bağlı olarak düzenlemektedir. Kredi-teminat oranı Kanada'da sistemik riskin önlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. *Zorunlu karşılıklar*, Çin, Brezilya, Malezya, Peru, Kolombiya, ve Türkiye gibi birçok ülke tarafından makro ihtiyati politikaların bir parçası olarak kullanılmaktadır. Brezilya hükümeti 2011 yılının Nisan ayında kredi piyasasında oluşabilecek sistemik riskleri sınırlamak için *Finansal İşlemler Vergisi* uygulamıştır. Çin Merkez Bankası 2011 yılında bankaların konjoktür dalgalanmalarından kaynaklanacak kayıpları engellemek için *minimum sermaye yükümlülük oranlarını* ve *kaldıraç oranlarını* kullanmıştır (Çetin, 2017).

²⁴ TCMB 2010 yılı sonrası dönemlerinde söz konusu politika bileşimini, konjoktüre uygun olarak sıklıkla kullanmıştır.

²⁵ TCMB tarafından uygulamaya konulan bir para politikası aracıdır (Şahin vd., 2015: 6076).

finansal alandaki rollerinde yaşanan teorik dönüşümler gerekse de ülkelerin ve sektörlerin dinamik yapıları göz önüne alındığında tarihsel olarak sürekli değişim göstermiştir. Özellikle küreselleşme sonucu dünyada meydana gelen gelişmeler bu değişimin temel noktası olmuştur.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, ekonomilerde liberal anlayışın hâkim olmasıyla birlikte ortaya çıkan deregülasyon faaliyetleri sonucu yeniden tartışılmaya başlayan finansal regülasyonların gerekçelerini teorik olarak değerlendirmektir. Diğer bir ifadeyle ilgili çalışma, 1980'li yıllardaki deregülasyon uygulamaları sonrasında tekrardan ivme kazanan finansal regülasyonların ardında yatan rasyonaliteyi açıklamaya çalışmaktadır.

1980'li yıllar ile birlikte finansal serbestleşmenin ve deregülasyon faaliyetlerinin artması, söz konusu sürece 1990'ların başlarından itibaren küreselleşmenin de eklenmesi, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede finansal krizlerin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 2008'de meydana gelen küresel kriz, birbirine böylesine entegre olmuş finansal piyasalarda meydana gelebilecek sorunların, ancak yeni regülasyonlar vasıtasıyla giderilebileceğini ortaya koymuştur. Finansal piyasaların kendi hallerine bırakıldığında krizlere açık bir görünüm sergilemesi, kamu otoritelerini; finansal sistemin bütününe yönelik proaktif önlemlerin ve düzenlemelerin alınmasına yöneltmiştir.

Bugün genel kabul gören yaklaşım çerçevesinde düzenleyici otoriteler; finansal piyasalardaki başarısızlıkları engellemek, sektörü sistemik risklerden korumak, finansal kurum müşterilerini korumak, piyasadaki etkinliği artırmak, diğer sosyal hedefleri gerçekleştirmek ve parasal-finansal istikrarı sağlamak gerekçeleriyle finansal regülasyonlar uygulamaktırlar. Ancak bu gerekçelerin her biri kendi zorlukları ve çelişkileri de beraberinde getirmektedir. Kamu otoriteleri tarafından yoğun bir şekilde uygulanacak regülasyonlar ve kısıtlamalar, finansal kurumların inovasyonları ve büyümeleri önünde engel teşkil edebilir. Regülatörler aracılığıyla tüketicilerin korunmasına yönelik uygulanacak aşırı politikalar finansal piyasalardaki rekabeti olumsuz etkileyebilir. Tüm bu olumsuz sonuçların engellenmesi için, politika yapıcıların uygulamaya koyacakları regülasyonlarda dikkatli bir denge sağlaması ve finansal piyasaların işleyişini desteklemesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla günümüz finans piyasalarında kamu otoritelerinin üstlendiği rol; düzenleyici, denetleyici ve yönlendirici bir devlet yaklaşımını öngörmektedir.

Finansal regülasyonlardan istenilen başarının elde edilebilmesi için, regülasyonların güvenilir ve istikrarlı makro ekonomik politikalar ile desteklenmesi ve finansal sektörde erken uyarıları sağlayacak sistemlerin oluşturulması gerekmektedir. Finansal sistemde yaşanacak problemlerin reel ekonomilere sirayet edebilmesi ve bu problemlerin küreselleşen ekonominin etkisiyle uluslararası boyuta taşınma olasılığı; ulusal düzeyde düzenleyici birimlerini ve uluslararası işbirliğini zorunlu hale getirmektedir. Ayrıca finansal piyasalara yönelik yapılacak

düzenlemelerin politika yapıcılarının ellerinde bir güce ve siyasi araca dönüşmesi de engellenmelidir.

Son olarak, bu çalışmanın literatüre birtakım yönlerden katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Birincisi, bu çalışmanın genelde regülasyon özelde ise finansal regülasyon yazınındaki teorik temelli boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle ilgili çalışmanın parçalı halde bulunan regülasyon literatürüne bütünlük kazandırması açısından fayda sağlayacağı öngörülmektedir. İkincisi, çalışma kapsamında finansal regülasyonların gerekçelerine yönelik hem tarihsel perspektiften hem de günümüz koşulları açısından ortaya konulan noktalar, finansal krizlerden ders çıkarılması, risklerin yönetilmesi ve finansal sistemin güvenilirliğinin artırılması bakımından politika yapıcılara değerli bilgiler sunmaktadır. Finansal sektörde ortaya çıkan değişimler, teknolojik ilerlemeler, yeni riskler ve fırsatlar göz önüne alındığında, uygulamaya konulan regülasyonların sürekli olarak gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla finansal regülasyonların gerekçelerine yönelik gelecekte yapılacak çalışmalar, finansal sistemlerin sağlıklı, güvenilir ve sürdürülebilir olmasına ışık tutacaktır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

Ağcakaya, S. & Halıcı, N. (2005). Bir İktisat Politikası Aracı Olarak Regülasyon Politikası. *Telekomünikasyon ve Regülasyon Dergisi*, 1 (2), 96-105

Akçay, M.A. (1997). *Para politikası araçları: Türkiye ve çeşitli uygulamalar*. (Uzmanlık Tezi). DPT, no. DPT. 2483. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Para-Politikasi-Araclari-Turkiye-ve-Cesitli-Ulkelerdeki-Uygulamalar-Memduh-Akcay.pdf> Erişim Tarihi: 15.03.2023

Akerlof, G. (1970). The market for lemons: Quality uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84, 488-500.

Aktan, C. C. & Yay, S. (2016a). Regülasyon iktisadına giriş. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 8 (1), 116-135. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/30251/333180> Erişim Tarihi: 17.04.2023

Aktan, C. C. & Yay, S. (2016b). Regülasyonların politik iktisadı: Regülasyonların etkileri, fayda ve maliyetleri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 80-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/35967/403543> Erişim Tarihi: 20.02.2023.

Allen, F. & Gale, D. (2004). Competition and financial stability. *Journal of Money Credit and Banking*, 36 (3), 453-480. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3838946.pdf> Erişim Tarihi: 19.04.2023

Allen, F. & Herring, R. (2001). Banking regulation versus securities market regulation. *The Wharton School–University of Pennsylvania*, 1, 1-58. <https://finance.wharton.upenn.edu/~allenf/download/Vita/0129.pdf> Erişim Tarihi: 11.05.2023

Ardıyok, Ş. (2002). Doğal tekeller ve düzenleyici kurumlar, türkiye için düzenleyici kurum modeli. *Rekabet Kurumu*, Seri No 9

Armour, J., Awrey, D., Davies, P. L., Enriques, L., Gordon, J. N., Mayer, C. P., & Payne, J. (2016). *Principles of financial regulation*. New York: Oxford University Press.

Bahar, O., & Erdoğan, E. (1994). 1994 ve 2000 krizleri sonrasında türkiye’de uygulanan finansal regülasyon politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 26-44. <https://dergipark.org.tr/en/pub/musbed/issue/23513/250526> Erişim Tarihi: 22.04.2023.

Baldwin, R. & Cave, M. (2012). *Understanding regulation: theory, strategy and practice*, New York: Oxford University Press.

Baltensperger, E. & Dermine, J. (1986). *The role of public policy in insuring financial stability: a cross-country, comparative perspective*. Fontainebleau: INSEAD.

Baltensperger, E., Buomberger, P., Luppä, A.A., Wicki, A. & Keller, B. (2007). Regulation and Intervention in The Insurance Industry - Fundamental Issues. <https://boris.unibe.ch/id/eprint/29550> Erişim Tarihi: 08.04.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK]. (2010). Krizden istikrara türkiye tecrübesi. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/400?ekId=411> Erişim Tarihi: 20.04.2023.

Barth, J. R., Gerard, Jr. & Levine, R. (2002). Bank regulation and supervision: what works best? *Nber Working Paper Series*, 13, 1-46.

Başçı, E. (2012). *Zorunlu karşılıklar ve diğer makro-ihtiyati tedbirler: gelişmekte olan ülkeler deneyimleri konferansı*.

Baştürk, H. (1999). *Finansal piyasalarda düzenleyici otoritelerin yapılanmaları*. Sermaye Piyasası Kurulu, Araştırma Raporu. Ankara.

Bator, F. M. (1958). The anatomy of market failure. *The Quarterly Journal of Economics*, 72 (3), 351-379.

BCBS (1988). *International convergence of capital measurement and capital standarts*. <https://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf> Erişim Tarihi: 20.04.2023.

BCBS (1999). *A new capital adequacy framework*. <https://www.bis.org/publ/bcbs50.pdf> Erişim Tarihi : 26-04-2023.

BCBS (2004). *International convergence of capital measurement and capital standards: a revised framework*. <https://www.bis.org/publ/bcbs107.pdf> Erişim Tarihi 27.04.2023.

BCBS (2010). *Basel iii: a global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. <https://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> Erişim Tarihi: 28.04.2023.

Becker, G. S. (1983). A theory of competition among pressure groups for political influence. *The Quarterly Journal of Economics*, 98 (3), 371-400.

Benston, G. J. (2000). Consumer protection as justification for regulating financial-services firms and products. *Journal of Financial Services Research*, 17, 277-301.

Bernanke, B. (1983). Non-monetary effects of the financial crisis in the propagation of the great depression. *American Economic Review*, 73, 257-63

BIS (2015). Regulatory Change and Monetary Policy, CGFS Papers, No. 54

Borio, C. E., English, W.B. & Filardo, A. J. (2003). A tale of two perspectives: old or new challenges for monetary policy? *BIS Working Paper*, No.127. <https://www.bis.org/publ/work127.pdf> Erişim Tarihi: 24.04.2023.

Boyd, J. H., Chang, C., & Smith, B. D. (1998). Moral hazard under commercial and universal banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 30 (3.2), 426-468.

Camera, G. (2006). *Recent developments on money and finance exploring links between market frictions, financial systems, and monetary allocations*. Berlin: New York, NY: Springer.

Chang, H. J. (1997). The economics and politics of regulation. *Cambridge Journal of Economics*, 21 (6), 703-728

Crew, M.A. & Rowley, C. (1988). Toward a public choice theory of monopoly regulation. *Public Choice*, 57, 49-67. <https://www.jstor.org/stable/30024876> Erişim Tarihi: 21.03.2023

Çetin, T. (2005). Regülasyon İktisadı Üzerine Farklı Yaklaşımlar. *Telekomünikasyon ve Regülasyon Dergisi*, 2, 106-123.

Çetin, T. (2009). Regülasyonun Etkinlik Analizi ve Regülasyon Türleri. *Çimento İşveren Dergisi*, 1 (1), 22-38.

Çetin, N. (2011). Market abuse regime in turkey. *Journal of Banking Regulation*, 12 (3), 227-235.

Çetin, M. A. (2017). Makro ihtiyati politikalar: Teori ve uygulamalar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Da Empoli, D. (1988). T. Cowen (ed.), The Theory of Market Failure – A Critical Examination, *Journal of Public Finance and Public Choice*, 6 (3), 251-252.

De Bandt, O. & Hartmann, P. (1998). What is systemic risk today? *In Conference on Risk Measurement and Systemic Risk*, Bank of Japan, 37-84.

De Meza, D. & Webb, D. (1987). Too much investment: A problem of asymmetric information. *The Quarterly Journal of Economics*, 102 (2), 281-292.

Delice, G., Doğan, A., & Uzun, A. M. (2004). Finansal regülasyon ve piyasa disiplini. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (1), 101-130.

Edey, M. & Hviding, K. (1995). An assessment of financial reform in oecd countries. *OECD Economic Studies*, No: 25. <https://www.oecd.org/fr/economie/monetaire/35235099.pdf> Erişim Tarihi: 07.05.2023

Emek, U. (2002). Devletin Kapasitesi ve İktisadi Kalkınma Sürecindeki İşlevi. *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, TÜSİAD Yayın No: T/2002-12/349.

Er, S. (2009). *Devletin bankacılık sektöründe düzenleyici denetleyici rolü ve türkiye uygulaması*, Sektörel Yayınları (2. Baskı).

Er, S. (2011). Finansal krizleri önleme aracı olarak finansal sektörün regülasyonu, mortgage krizi ve türkiye. *Maliye Dergisi*. 160, 307- 327.

Frolov, M. (2007). Why do we need mandated rules of public disclosure for banks? *Journal of Banking Regulation*, 8 (2), 177-191.

FSB (2009). Report to G20 finance ministers and governors guidance to assess the systemic importance of financial institutions, markets and instruments: Initial considerations. *Wayamba Journal of Management*, 10 (1). 1-27. <https://www.imf.org/external/np/g20/pdf/100109.pdf> Erişim Tarihi: 08.05.2023.

FSB-IMF-BIS (2011). Macroprudential tools and frameworks, update to g20 finance ministers and central bank governors. *Bank for International Settlements*. 1-13. <https://www.imf.org/external/np/g20/pdf/021411.pdf> Erişim Tarihi: 08.05.2023.

Furlong, F. & S. Kwan (2000). Financial modernization and regulation. *Journal of Financial Services Research*, 17, 95–100.

Gowland, D. (1990). *The regulation of financial markets in the 1990s*. England: Edwar Elgar Publishing

Gray, S. & Hoggarth, G. (1996). *Introduction to monetary operations*. (3. edition). London: Centre for Central Banking Studies, Bank of England, Handbooks in Central Banking No. 10.

Guasch, J. & Spiller, P. (1999). *Managing the regulatory process: design, concepts, issues, and the latin america and caribbean story*. Washington D.C: World Bank Publishings.

Guasch, L. & Hahn, R. (1999). The cost and benefits of regulation: Implication for developing countries. *The World Bank Research Observer*, 14 (1).

Hahm, J., Mishkin, F.S., Shin, H.S. & Shin, K. (2012). Macroprudential policies in open emerging economies. *Nber Working Paper*, 1-60.

Hellenier, E. (2009). Contemporary reform of global financial governance: Implications of and lessons from the past. cığı chair in international governance, balsillie school of international affairs, university of waterloo, canada, g-24. *Discussion Paper*, No.55.

Heremans, D. (2000). Regulation of banking and financial markets. *Encyclopedia of Law and Economics*. 950-986.

Herring, R. J. & Litan, R.E. (1995). *Financial regulation in the global economy*. Washington: Brooking Instution Press.

Herring, R. J. & Santomero, A. M. (2000). *What is optimal financial regulation? The new financial architecture, banking regulation in the 21st century*. London: Quorum Book.

Hertog, J. (1999). General theories of regulation, *Encyclopedia of Law and Economics*, 5000, 223-247.

IMF (2011). Macroprudential Policy: An Organizing Framework, *Policy Papers*, 2011 (17), 1-60.

Issing, O. (2003). Monetary and financial stability: Is there a trade-off?. *BIS Papers*, 18, 16-23.

İlhan, A. (2013). *Finansal regülasyon ve finansal krizler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Joscow, P. L. & Rose, N. L. (1989). The effects of economic regulation. *Handbook of Industrial Organization*, 2, 1449-1506.

Joskow, P. L. & Noll, R. G. (1981). Regulation in theory and practice: An overview. *Studies in Public Regulation*, 1-78.

Kane, E. J. (1988), How market forces influence the structure of financial regulation. *In Restructuring Banking & Financial Services in America*, by Williamson S. Haraf and Rose Marie Kushemider, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 343-381.

Kara, H. (2012). Küresel kriz sonrası para politikası. *TCMB Çalışma Tebliği*, 12 (17), 1-25.

Kashyap, A., Rajan, & R. Stein, J. (2008). Rethinking capital regulation. *Maintaining Stability in a Changing Financial System*, 43171.

Kaufman, G. G. (2004). Macroeconomic stability, bank soundness, and designing optimum regulatory structures. *Multinational Finance Journal*, 8 (3/4), 141-171. <https://ssrn.com/abstract=2625114> Erişim Tarihi: 08.07.2023.

Kaufman, G. G. (2006). Using efficient bank insolvency resolution to solve the deposit insurance problem. *Journal of Banking Regulation*, 8, 40-50.

Kay, J. A. & Vickers, J. S. (1990). Regulatory reform: an appraisal. Majone, G. (ed.), *Deregulation or Re-regulation* (223-251). London, Pinter Publishers.

Kay, J. & Vickers, J. (1988). Regulatory reform in Britain. *Economic Policy*, 3 (7), 285-351.

Lipsey, R.G., Steiner, P. O. & Purvis, D. D. (1984), *İktisat-1* (Çev.Akalin,U.S.), İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Llewellyn, D.T. (1999). The economic rationale of financial regulation. *FSA Occasional Paper*, 1, 5-54.

Majone, G. (2003). *Regulating Europe*. (Second Edition), New York: Taylor and Francis E-Library.

Meltzer, A.H. (1967). Major issues in the regulation of financial institutions. *Journal of Political Economy*, 75 (4), 482-501

Mishkin, F. S. (2004). *The economics of money, banking and financial markets*. Boston: Pearson. Eleventh Edition.

Mishkin, F.S (1996). Understanding financial crises: A developing country perspective. *NBER Working Paper Series*, No. 5600. <https://ssrn.com/abstract=7756> Erişim Tarihi: 14.07.2023.

Mishkin, F.S. (2011). *Para, bankacılık ve finansal piyasalar iktisadı*. Şahin, S., Çiçek, S., Boz, Ç. (çev.), 8. Baskıdan Çeviri, Ankara: Akademi Yayıncılık.

Netz, J. (2000). Price regulation: A (non-technical) overview. *Encyclopedia of Law and Economics*, 3, 396-466.

Nieto, M. J. (2001). Reflections on the regulatory approach to e-finance. *BIS Papers N°7 Electronic Finance: A new perspective and challenges*, No. 7, 90-97.

Noll, R. G. (1989). Economic perspectives on the politics of regulation. *Handbook of Industrial Organization*, 2, 1253-1287.

OECD (1989). Glossary of industrial organisation economics and competition law. <https://www.oecd.org/regreform/sectors/2376087.pdf> Erişim Tarihi: 11.06.2023.

OECD (2010). Policy framework for effective and efficient financial regulation. <https://www.oecd.org/finance/financial-markets/44362818.pdf> Erişim Tarihi: 12.06.2023.

Ogus, A. (1994). *Regulation: Legal form and economic theory*. New York: Oxford University Press.

Ogus, A. I. (2002). The importance of law and economics for regulation in transitional economies. *Centre on Regulation and Competitin Working Paper Series*, 27, 1-17. DOI: 10.22004/ag.econ.30651

Oğuz, F. (2011). *Devlet ve piyasa: regülasyon ekonomisine giriş*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Önder, T. (2005). *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara).

Özkan, S. (2012). *Türk mali sisteminin regülasyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Padoa-Schioppa, T. (2003). Central banks and financial stability: Exploring the land in between. *The Transformation of the European Financial System*, 25, 269-310.

Parasız, İ. (2011). *Türkiye’de ve dünya’da bankacılık*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Peltzman, S. (1976). Towards a more general theory of regulation. *The Journal of Law and Economics*, 19 (2), 211- 240.

Peltzman, S., Levine, M. E. & Noll, R. G. (1989). The economic theory of regulation after a decade of deregulation. *Brookings Papers on Economic Activity. Microeconomics*, 1-59. DOI: 10.2307/2534719

Poole, W. (2004). Maintaining financial stability: a central banker’s perspective. FRB St. Louis Speech.

Posner, R. (1974). Theories of economic regulation. *The Bell Journal of Economics and Management. Science*, 5 (2), 335-358

Prasad, E. S, (2010). Financial sector regulation and reforms in emerging markets: An overview. *Nber Working Paper Series*, No. 16428.

Reel, Y. (2010a). Elektrik sektörünün regülasyonu. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1 (2), 194-218.

Reel, Y. (2010b). Küresel finansal kriz ve finansal regülasyon tasarımı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3 (2), 41-46.

Ritter, L. S. ve Silber, W. L. (1994). *Principles of money and banking and financial markets*, 8h Edition, USA: Harper Collins.

Rochet, J.C. (2007). *Why are there so many banking crises?* New Jersey: Princeton University Press.

Sarısoy, S. (2010). Düzenleyici devlet ve regülasyon uygulamalarının etkinliği üzerine tartışmalar. *Maliye Dergisi*, (159), 278-298.

Schwarcz, S. L. (2008). Systemic risk. *The Georgetown Law Journal*, 97, 193-249.

Schwarcz, S. L. (2011). Ex ante versus ex post approaches to financial regulation. *The Chapman Law Review*, 15 (1), 257-269.

Shleifer, A. (2005). Understanding regulation, *European Financial Management*, 11 (4), 439-451.

Sijben, J. (2002). Regulation and market discipline in banking supervision: An overview-part 1. *Journal of International Banking Regulation*, 3 (4), 363-380.

Sinha, A. (2012). Financial sector regulation and implications for growth. *BIS Paper*, (62G). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2021108> Erişim Tarihi: 10.08.2023.

Spong, K. (2000). *Banking regulation: Its purposes, implementation and effects*. Kansas City: Federal Reserve Bank.

Stigler, G.J. (1971), The theory of economic regulation, *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 2 (1), 3-21.

Stiglitz, J. E. (1993). *The role of the state in financial markets, proceedings of the world bank annual conference on development economics*. Washington D.C: World Bank.

Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. Batırel, Ö. F. (çev.), Marmara Üniversitesi, Yayın No: 549.

Stiglitz, J. E. & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *American Economic Review*, 71 (3), 393-410. <https://www.jstor.org/stable/1802787> Erişim Tarihi: 20.06.2023.

Şahin, A., Dogan, B., & Berument, M. H. (2015). Effectiveness of the reserve option mechanism as a macroeconomic prudential tool: evidence from Turkey. *Applied Economics*, 47 (56), 6075-6087.

Taşar, M. O. (2016). *Piyasa ekonomilerinde 3r: Rekabet, regülasyon ve reform*. Konya: Palet Yayınları.

TCMB (2012). Bülten, Rezerv Opsiyon Mekanizması. Sayı 28.

TCMB (2014). Bülten, Makro-ihiyati Politikalar ve Araçlar. Sayı 35.

TDK (2022). *Güncel türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 22.03.2023

Tepe, A. & Arđıyok, Ő. (2004). Devlete yeni rol: Regülasyon. *Amme İdare Dergisi*, 37 (1), 105-130.

Tiryaki, G. (2012). *Finansal istikrar ve bankacılık düzenlemeleri (1990-2010 Türkiye Tecrübesi Işığında)*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

TMSF (2023). *2022 yıllık faaliyet raporu*, Mart, İstanbul.

Toğay, S. & Tokathođlu, İ. (2003). Bankacılık regülasyonu ve ekonomik etkinlik üzerine bazı düşünceler. *Piyasa Dergisi*, 2 (6-7), 69-84.

U.S. Department of the Treasury. (2009). *Financial regulatory reform—a new foundation: rebuilding financial supervision and regulation*. Washington DC: U.S. Government Printing Office.

Uruş, A. F. (2019). Finansal krizler sonrası uygulanan regülasyonlar ve etkinliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (1), 33-48.

Uslu, K. & Tufaner, B. (2015). Regülasyon teorilerinin finansal krizler üzerindeki etkileri, *International Conference On Eurasian Economies*, 398-405.

Viscui, W.K., Vernon, J.M. & Harrington, J.E., (1995). *Economics of regulation and antitrust*. London: The Mit Press.

Vittas, D. (1992). *Financial regulation: Changing the rules of the game*. Washington D.C: World Bank Economic Development Institute.

Yay, T., Yay, G. G. & Yılmaz, E. (2004). Finansal krizler, finansal regülasyon ve türkiye. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (30), 101-130.

Yay, T., Yay, G. & Yılmaz, E. (2001). *Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve finansal düzenlemeler*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No. 2001- 47.

Zülfüoğlu, Ö. (2019). Finansal istikrar ve ekonomik büyüme amaçları bağlamında optimal finansal regülasyon çerçevesinin oluşturulması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 490-510.

Yayın Geliş Tarihi: 13.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 09.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1282332>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1695-1715
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DOĞU TÜRKİSTAN'DA MACERAPEREST BİR İNGİLİZ: İSLÂMİSTAN KRALI KHALİD (HALİD) SHELDRAKE

Coşkun KUMRU*

Öz

Bertram William Sheldrake, İngiltere'nin orta-üst sınıfına mensup mühtedilerinden biriydi. Zengin bir turşu patronunun oğlu olan Sheldrake, Müslüman olduktan sonra adını Khalid (Halid) olarak değiştirdi ve Woking Müslüman Misyonu'nun ilk günlerinde aktif görevler aldı. Londra'da bazı camilerin kurulmasına ön ayak oldu ve servetinin çoğunu İngiltere'de dini yaymak için harcadı. Dergi editörü ve makale yazarı olarak İslâm dünyasının mezhepsel ayrılığına karşı çıkarak tüm Müslümanları kucaklayan bir politika izledi. İslâm dünyasındaki popülaritesi, yapmış olduğu çalışmalara paralel olarak giderek arttı. 1930'lu yılların başlarında Doğu Türkistan'daki Müslüman nüfus arasında bir dizi isyan hareketi başladı. Doğu Türkistan Cumhuriyeti ve Hoten Emirliği gibi birkaç kısa ömürlü İslâm devleti kuruldu. Yeni kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti, bağımsızlığını temin edebilmek için uluslararası destek arayışına girişti. Bu sırada Türkistan delegasyonu İslâm dünyasında adını duyurmayı başarmış olan Halid Sheldrake'ye yeni kurulan devletin tahtını teklif etti. Heyet üyeleri hükümdarları olarak ona bir sadakat yemini ettiler. Sheldrake böylece "İslamistan Kralı Majesteleri Khalid" unvanını kullanmaya başladı. Güney Doğu Asya'da bulunan Müslüman topluluklara bir dizi ziyarette bulundu. Bununla birlikte yeni Kral, devletin yenilgisinden önce iktidara gelemedi. 1934 yılının ortalarından itibaren Doğu Türkistan'daki gelişmeler bağımsızlık mücadelesi etrafında kümelenen koalisyonun aleyhine bir seyir izledi. Sovyet destekli güçlerin bölgedeki kontrolünü yeniden sağlamasından sonra Sheldrake ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin bazı liderleri Hindistan'a kaçtılar. Sheldrake daha sonra İngiltere'ye geri dönerek İslâmî faaliyetlerine devam etti. Bu çalışmada Doğu Türkistan tarihi bahsinde pek bilinmeyen ve daha önce Türkçe literatürde ele alınmamış bir isim olan İslâmistan Kralı Halid Sheldrake'nin hayatı ve faaliyetleri arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bertram William (Khalid) Sheldrake, İslâmistan, Doğu Türkistan, İngiltere, Çin, Sovyetler Birliği.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kumru, C. (2023). Doğu Türkistan'da maceraperest bir ingiliz: İslâmistan Kralı Khalid (halid) Sheldrake. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1695-1715.

* Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5852-6855, ckumru@pau.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

AN ADVENTURE BRITISH IN EASTERN TURKESTAN: KHALID (HALİD) SHELDRAKE, KING OF ISLAMESTAN

Abstract

Bertram William Sheldrake was one of England's upper middle class converts. The son of a wealthy pickle magnate, Sheldrake changed his name to Khalid (Halid) after converting to Islam and took active roles in the early days of the Woking Muslim Mission. He helped establishing some mosques in London and spent most of his fortune promoting religion in England. As a magazine editor and an essayist, he opposed the sectarian division of the Islamic world and followed a policy that included all Muslims. His popularity in the Islamic world gradually increased in parallel with his work. In the early 1930s, a series of rebellion movements began among the Muslim population in East Turkestan. A few short-lived Islamic states were established, such as the East Turkestan Republic and the Khoten Emirate. The newly established East Turkestan Republic sought international support to ensure its independence. Meanwhile, the Turkestan delegation offered the throne of the newly established state to Khalid Sheldrake, who had made a name for himself in the Islamic world. Members of the delegation took an oath of allegiance to him as their ruler. Sheldrake thus began using the title "His Majesty King Khalid of Islamestan". He made a series of visits to Muslim communities in South East Asia. However, the new King did not come to power before the defeat of the state. Since the middle of 1934, the developments in East Turkestan created a situation against the coalition gathered around the struggle for independence. After Soviet-backed forces regained control of the region, Sheldrake and some leaders of the East Turkestan Republic went to India. Sheldrake later returned to England and continued his Islamic activities. In this study, the life and activities of the King of Islamestan, Khalid Sheldrake, who is a name that is not known about the history of East Turkestan and has not been discussed in Turkish literature before, has been examined in the light of archival documents and other sources.

Keywords: Bertram William (Khalid) Sheldrake, Islamestan, East Turkestan, England, China, Soviet Union.

GİRİŞ

Doğu Türkistan, doğuda büyük Gobi ve Taklamakan Çölleri ile Çin'in geri kalanından kopan, diğer yakalarında da dünyanın en yüksek dağ sıralarıyla izole edilmiş durumda olan bir bölgedir. Uygur Türklerinin yurdu ve günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincan (Çince'de "西域新疆" yani yeni sınır) olarak bilinen Doğu Türkistan, 9. ve 10. yüzyıllarda Müslüman Türkler tarafından büyük ölçüde İslâm toprağına dönüştürüldü. 1200'lerde Uygur hükümdarları, Moğol İmparatorluğuna vergiler ve askeri birlikler sunarak devletlerinin kontrolünü ellerinde tuttular. Zaman içerisinde boy ittifakları dağıldı ve hanlıklar devri gelip geçti. Qing hanedanlığı döneminde (1644-1912) bölgenin bir kısmı Pekin'in kontrolü altındaydı ve 1870'lerde Çinliler burayı bir eyalet olarak görmeye başladılar. 1911 Çin devrimi sonucunda son imparatorluk hanedanı tarihe karıştı. 1912'de Çin Cumhuriyeti tesis edildi.

Doğu Türkistan'ı yöneten Çinli valiler uzun süredir halka yönelik sert politikalar izlemekteydi. 1911-1928 yılları arasında valilik yapan Yang Zengxin'den sonra Jin Shuren (1928-1933) göreve geldi. Yang ve Jin'in görev süresi boyunca korkunç eylemlerinden kaynaklanan şikayetler 1931'de Doğu Türkistan'da kısa süre sonra tüm eyaleti saran bir yangını ateşledi. Yerel savaş beyleri¹ ve siyasi gruplar, yoğun bir mücadele içinde savaşmakta ve ittifaklar kurmaktaydılar (Ke, 2018, s. 32).

Doğu Türkistan'ın stratejik konumu, Sovyet nüfuzunu genişletmek için bariz bir hedefti. Bu arada saldırgan bir militarist olan Japonya, ülkenin kuzeydoğusunda bir yer edinmek için Çin'in zayıflıklarını kullanmaya çalışıyordu. Japonya artık uzak Doğu Türkistan'da dahi hem nüfuzunu genişletme hem de Sovyet faaliyetlerine karşı koyma potansiyeli görüyordu. Bölge her iki devlet tarafından ciddi bir nüfuz alanı olarak görülse dahi Çin yönetimi bölgede etkin güç sahibiydi.

Kaşgar'da cereyan eden yönetim kavgalarından sonra milli ayaklanmayı başarıyla yöneten Türk liderler bir seri toplantı yaptı. Liderler uzun müzakerelerden sonra 12 Kasım 1933'te Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyetini ilan ettiler. Cumhuriyetin başkanlığına Hoca Niyaz Hacı, hükümet başkanlığına da Sabit Damolla getirilerek 15 Bakandan müteşekkil bir kabine ilan edildi (Buğra, 1952, s. 42). Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti, cumhuriyet şeklinde örgütlenmiş bir yönetim sistemi altında işletildi: bu sistem, 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da resmen kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinde açıklandı. Bununla birlikte yeni cumhuriyetin kurucu ilkelerinde aynı zamanda İslâm Cumhuriyeti'nin, laikliği tesis etmeye çalışmadığını göstermek amaçlı "*Devlet görevini üstlenen kişilerin Kur'an'ı ve modern bilimi bilmesi gerektiği*" vurgulandı. Doğu Türkistan Bağımsızlık Hareketi'nin siyasi ideolojisi açısından Çinli diktatörlerin etnik baskısına son verilmesi amaçlanırken, Uygur toplumunun modernleşmesinin de savunulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bağımsızlık hareketi, Uygur aydınlanmasının ideolojik varisi olarak dikkat çekmektedir (Ke, 2018, s. 35). Bu mücadele dâvâsı ne Çin İmparatorluğunun ne de Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmamaya kesin olarak karar vermiştir.

Sömürü ve zulüm politikalarıyla şekillenen bir süreçten sonra Doğu Türkistan halkı, işgalci Çinlilere karşı kazanılan zaferleri müteakip ülkelerinin önemli bir bölümünü kontrol edecek duruma gelmişlerdi. Fakat her bölgede bir yerel yönetimin kurulması, iç ve dış faktörlerin tesiri nedeniyle, kurulan bu bölgesel yönetimlerin sağlıklı işlemeyeceğini göstermiştir. Başta ülkenin tarihi başkenti Kaşgar olmak üzere diğer bölgelerde kurulan yerel hükümetlerde istikrarsızlık ilk günden itibaren en büyük sorun sorun haline gelmiştir. Bu istikrarsızlıkların bilhassa üç nedeni öne çıkmaktadır. Bunlar millî ayaklanmayı yöneten liderlerin mevki hırsı,

¹ Batı kaynaklı bir terim olan Savaş Beyleri devri, Çin tarihinde 1916-1928 yılları arasında ülkenin kontrolünün bazı eski askeri klikler ile farklı bölgesel gruplar arasında bölündüğü bir dönemdir.

bölgecilik tutkusu ve menfaatlerini korumak isteyen dış güçlerin müdahaleleri idi (Saray, 2015, s. 334).

Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin istiklalini devam ettirebilmesi için birtakım engelleri aşması gerekiyordu. Cephedeki Çin kuvvetleri ile merkezî Çin hükümetine bağlı bulunan ve Urumçi'de karargâh kurmuş olan Vali Jin Shuren, Sovyetlerden yeterli derecede askeri destek almış bulunuyordu. Diğer bir sorun da cephede bulunan Çinli Müslümanlar, yani Tunganlar ile ilgiliydi. Millî ayaklanmalar esnasında Tunganların lideri olarak Türklere yardım eden General Ma Zhongying, Doğu Türkistan'ı askeri yönden kontrol etmek istiyordu. Son olarak Doğu Türkistan'ın iç işlerine karışmaya devam eden Sovyetler Birliği tehlikesi dikkat çekmekteydi. Bahsi geçen üç kuvvet de değişik nedenlerle Doğu Türkistan'ın kontrolünü elinde bulundurmak istiyordu.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin başında bulunan yönetici kadro, bahsi geçen engelleri aşabilmek noktasında yoğun bir çözüm arayışı içine girdiler. Bu sırada bölgenin sancılı dönemi içerisinde oldukça sıra dışı bir monarşi girişimi dikkat çekti. Söz konusu girişimin merkezinde Bertram William Sheldrake adında bir İngiliz yer alıyordu.

İNGİLİZ BİR MÜHTEDİ: BERTRAM WILLIAM (HALİD) SHELDRAKE (1888-1947)

Bertram William Sheldrake 1888 yılında zengin bir İngiliz turşu üreticisi ailesinde doğdu. Erken eğitimini tamamladıktan sonra tıp okudu ve doktor olmaya hak kazandı. Katolik olarak yetişmesine rağmen kişisel anlam ve hakikat arayışının bir sonucu olarak 1903'te İslâm dinini seçtiğinde sadece 15 yaşındaydı. İslâm dinine intisab ettiği zaman ismini Khalid (Halid) olarak değiştirdi ve Arapça öğrendi. Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin yanında Almanya ve Avusturya-Macaristan merkez güçlerine karşı savaşıyor İngiliz ordusunda çavuş rütbesine kadar yükseldi. Ortaya çıkan benzeri görülmemiş yıkım ve kargaşa, muazzam insan kaybıyla birleştiğinde birçok Avrupalıyı hem savaş sırasında hem de sonrasında sorular sormaya ve vicdan muhasebesi yapmaya sevk etti. Bu durum Abdülaziz Peach, Charles (Salman) Schleich, Walter H. Williams ve Joseph Abdullah Davidson da dahil olmak üzere birçok kişinin müslüman olmasına neden oldu. Halid Sheldrake savaş çabalarına katılmış olmasına rağmen Avrupa'da ortaya çıkan ve kısa sürede dünyanın diğer bölgelerine yayılan çılgınlığa anlam vermek için mücadele etti. Savaş sırasında *“Protestanlık, dünyaya birleşik bir barış doktrini vaaz edemeyecek kadar kendi iç çekişmeleriyle meşgul”* ve *“Hıristiyanlığın itaati zorlama, insanları iyi ve masum yapma gücüne sahip olmasına rağmen, yüzyıllardır kiliseleri ve ücretli rahipleri var ve bugün sonuç ne? Korkunç! Kalp kırıcı! Avrupa mutlu, birlik ve barış içinde mi?”* şeklindeki ifadelerle gözlemlerini not etti (Khan, 2017, s. 395).

Pan-İslâmcılar Britanya İmparatorluğu'ndan nihai kopuş ve Müslüman ulusların tam bağımsızlığı için kampanya yapmak üzere siyasi gruplar halinde

örgütleniyorlardı. İngilizlerin bu çetin muhalifleri, uluslararası kamuoyunu harekete geçirmek ve Londra'da broşürler ve gazeteler yayınlamak noktasında faaliyet göstererek lobi ve kampanyalar yapmaya başladılar. İslâmî meselelere olan güçlü ilgileri, misyonerlerin İngilizlere bağlılığına karşı olmalarına rağmen Kâdiyânî/Ahmedî Hintli misyonerlerle ilişki kurmalarına izin verecekti. 1886 gibi erken bir tarihte Sir Abdullah al-Mamun Suhrawardy başkentte İslâm'ı yaymak için *Encümen-i İslâm*'ı kurmuştu (Geaves, 2018, s. 79).

Pek çok Batılı isimde görüldüğü üzere Sheldrake de İslâm dininin dünyanın sorunlarına çözüm olabileceği fikrindeydi. Tüm etnik kökenlerden hem Sünniler ve Şiiilerle hem de Lahori ve Kâdiyânîlerle özgürce ilişki kurmak gayesiyle Müslüman birliğine güçlü bir şekilde inandı. Ancak Sheldrake Müslümanların sık sık mezhepsel farklılıklara yaptığı vurguyu ve bazı önde gelen göçmen Müslümanların mühtedilere karşı küçümseyici tavrını rahatsız edici buldu (Bowen, 2015, s. 250). 1889'da İngiliz Adaları Şeyhülislâmı, Liverpool'lu bir avukat olan Şeyh Abdullah Quilliam Bey, *İngiliz İslâm Derneği*'ni kurdu. Quilliam ve cemaatinin 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye zorlanmasının ardından Dernek askıya alındı.² Sheldare ilk olarak Abdullah Quilliam, Parkinson ve Wright ile birlikte 1903'te Abdullah Suhrawardy tarafından Londra'da kurulan Pan-İslâm Cemiyeti'nin bir üyesi oldu. Suhrawardy, ümmetin gerilemesini durdurmak için geniş ölçüde Pan-İslâmcı hedefler peşinde koşarak bu İslâmî cemiyeti kurmuştu. Cemiyet 1907'de *İslâm Cemiyeti* olarak yeniden adlandırıldı ve 1916'da *Merkezi İslâm Cemiyeti* olarak tanındı. Sheldrake, 1912'de İslâm Cemiyeti'nin toplantılarına ilk kez katıldığında Başkan yardımcısıydı (Giham, 2017, s. 51).

Sheldrake Ahmad Browning ve Omar Flight'ın desteğiyle *Genç İngiltere İslâm Cemiyeti*'ni kurdu. Liverpool'da Henry William Quilliam tarafından kurulan Crescent'in Londra muhabiri olarak hizmet verdi. Bununla birlikte *Woking Muslim Mission (Woking Müslüman Misyonu)* ve onun sözcüsü *Muslim India ve Islamic Review*'in kuruluşundan sonra aktif bir üye oldu ve Hoca Kemaleddin'in editörlüğünde çok sayıda makaleye katkıda bulundu. Daha sonra Woking Müslüman Misyonu'nun üst düzey yönetimiyle arası bozuldu ve sonuç olarak, Omar Richardson ve Osman Watkins de dahil olmak üzere diğer birkaç İngiliz mühtedisinin yardımıyla *WIA-Western Islamic Association (Batı İslâm Derneği)*'ni kurdu ve onun yaşam boyu Başkanı oldu. 1928'de kaynak yetersizliğinden kapanana kadar *The Minaret* adlı kendi dergisinin de editörlüğünü yaptı. Dernek faaliyetlerinin çoğu Sheldrake ve destekçileri tarafından finanse edildi (Khan, 2017, s. 395; Sherif, 1994, s. 102).

Erken zamanda İslâm'a geçen biri olan Sheldrake, bu dönemde Britanya'da İslâm'ı kurumsallaştırmaya yönelik "*Pan-İslâmî hareketin birkaç öncüsünün*"

² Bkz. "A brief history of the ABM", the Association for British Muslims website, http://members.tripod.com/~british_muslims_assn/briefhistory.html (Erişim tarihi: 28.03.2023).

girişimlerine ışık tuttu (Ansari, 2018, s. 143). O zamanlar İngiltere’de nispeten aktif ve iyi bağlantıları olan bir Müslüman topluluğu bulunmaktaydı. Zengin bir geçmişe sahip bilgili bir adam olan Sheldrake, çeşitli İngiliz Müslüman forumları aracılığıyla yazıp konuşarak topluluğun önde gelen isimlerinden biri haline gelmeyi başardı. Zaman içerisinde çeşitli Müslüman kuruluşlarda liderlik ve destekleyici roller elde etti.

İslâm dinine geçen diğer İngilizler gibi Sheldrake’nin de üst sınıfların bir üyesi olduğu anlaşılmaktadır. Sheldrake, ırkçı nefreti kasten uyandırmaya çalışan herhangi bir örgütün kınanması gerektiği konusunda adil insanların hemfikir olacağından emindi (Lawless, 1994, s. 37). Argümanının temel dayanağı, bu sorunun İngiliz İmparatorluğu açısından görülmesi gerektiğiydi, çünkü bu ülkede Araplara yönelik sürekli saldırıların, İmparatorluğun kontrolü altındaki topraklarda yansımalarının olması kaçınılmazdı. Sheldrake, Britanya İmparatorluğu’nun dünyadaki en büyük İslâm gücü olduğuna ve Kral V. George’un Hıristiyanlardan çok Müslüman tebaası olduğuna dikkat çekiyordu. Ancak Sheldrake, İngiliz Hükümetini eleştirmemeye dikkat etti. Ülkede ciddi bir işsizlik olduğunu kabul etmesine karşın mevcut hükümetin bu sorunla mücadele etmek için elinden gelenin en iyisini yaptığını savunmuştu (Lawless, 1994, s. 37). Sheldrake ve arkadaşlarının aynı zamanda Müslümanları stratejilerinin etkinliği konusunda ikna etmeye çalışan hükümetin ücretli ajanları olduklarından şüpheleniliyordu. Sheldrake ve ekibi, temel amaçlarının hükümetin politikalarıyla çelişmediğini göstermek zorundaydı (Ansari, 2018, s. 125). Bir İngiliz mühtedi ve Woking camisinde imam yardımcısı olan David Cowan, Gilham’a Sheldrake’nin biraz şarlatan olarak görüldüğünü söylemişti. Çeşitli kişiler, Sheldrake’nin İngiliz gizli servisinin çıkarları için İslâm hakkında konuştuğunu düşünüyordu (Ryad, 2016, s. 83). Bazı nüfuzlu Müslüman vaizler, Müslüman cemaati ve İslâm dininin imajını koruma çabası olarak, çatışan iki tarafı sakinleştirmeye ve müzakere etmenin bir yolunu bulmaya çalıştılar. İki arasında ilişki kurmaya çalışan kişilerden biri de Halid Sheldrake olmuştu.

Avrupalı Sünni Müslüman Headley *el-Manar*’da nasıl önemli bir yer işgal etmişse, Sheldrake de *el-Fath* dergisinde Avrupa’da İslâm’a hizmet eden gayretli yeni bir Müslüman olarak tanımlandı. Liverpool Müslüman Enstitüsü’nde faal görevler üstlenmiş olan Sheldrake, Kâdiyânîleri “*ümmetin zengin dokusunun bir parçası*” olarak gördü. Halifelerinin 1924’te Londra’yı ziyaretinden sonra Kâdiyânîlerle kurduğu sıcak ilişkiler diğer Müslümanları rahatsız etmişti (Ryad, 2016, s. 69).

Ekvador’u Birleşik Krallık’ta fahri konsolos olarak temsil ettiği için Ekvador’dan fahri edebiyat doktorası ile ödüllendirilen Sheldrake, Sybil adında bir eş buldu ve o da İslâm dinine intisab ederek adını Ghazia olarak değiştirdi. Müslüman inancında yetiştirdikleri iki oğulları oldu. Sheldrake çok çalıştı ve kaynaklarını İngiltere’de camiler açmaya adadı. Daha önceleri Londra’daki Müslümanlar özel evlerde toplamıyorlardı. 1926’da Wandsworth’ta Londra’nın amaca yönelik inşa edilen ilk camisinin finansmanı ve yapımıyla ilgilendi. Daha

önce bağışladığı bir evin dönüştürülmüş bodrum katında Peckham Rye'da ve Doğu Dulwich'te "Doğu Pazarları" aracılığıyla para topladıktan sonra *Mescid-i Dulwich* olarak bilinen bir cami açtı (French, 2019). Sheldrake daha sonraları Londra'da Hristiyan inşaatçılar tarafından modern Avrupa mimari tarzında yapılması planlanan yeni bir cami inşa etmenin ve tasarlanmasının caiz olup olmadığı konusunda Kahire'deki el-Ezher'e fetva isteyen bir mektup gönderdi. Alimler o dönemde İngiltere'de Müslümanlar arasındaki mezhep ihtilaflarını bildikleri halde olumlu cevap verdiler (Ryad, 2016, s. 59).

Birleşik bir Müslüman Birliği tesis etmek için Ekim 1926'da Omar Wilkins, Reshid Sharp ve Sheldrake tarafından Londra'da bir konferans düzenlendi (Germain, 2008, s. 106). Sheldrake, İslâm'ın davası yolunda Liverpool'da İngiliz Müslümanlar Derneği'nin himayesinde göçmen Müslümanlarla buluşmaya devam etti (Gilham, 2015: 37).

Sheldrake'ye göre İslâm'ın ideali, insanlığı komşularına karşı sürekli bir silahlı şüphe durumunda tutan tabii olmayan renk, inanç ve kast engellerini yıkmak idi. O, İslâm'da tüm insanlığın hiçbir renk ve sınıf ayrımı olmaksızın kardeş olduğunu, Müslümanların namaz kılarken tam bir uyum ve eşitlik içinde omuz omuza bulunduğunu hatırlatıyordu (Islamic Review and Muslim India, 1914, s. 298). Sheldrake birkaç kez Londra misyonerleriyle birlikte derslere katıldı ve İslâmî bayramları kutladı. Londralı misyonerlerle çok fazla zaman geçirdiğine yönelik hakkındaki pek çok eleştiriye karşı şunları söyledi:

"Şu veya bu tarafın görüşlerini kabul ettim mi? Hayır! İslâm'ı kabul ettim ve düşünce okulları benim için çok az şey ifade ediyor. Hayran olduğum şey samimiyet! Küçük ayrıntılar hakkındaki görüşleri benimkinden farklı olduğu için bir adamı veya grubu reddetmeli miyim? Tekrar ediyorum, benim için bütün Müslümanlar kardeştir... Müslümanlar! Şu veya bu hakkında tartışmayı bırakın ve Allah'ın hizmetinde birleşin. Bölünme değil, birlik olma zamanıdır." (Geaves, 2018, s. 130-131).

Sheldrake İngiltere'de ölen Müslümanların cenaze masraflarını da karşılıyordu. 1928'de kendi finanse ettiği *Yoksul Müslümanların Cenaze Fonu*, Londra Hayvanat Bahçesi'nde uzun süredir fil terbiyecisi olan Sayed Ali'nin cenaze masraflarını karşıladı. Sheldrake, resmî bir makam olmamasına karşın "*Bütün İngiliz Müslümanlarının Şeyhi*" olarak anılıyordu ve haberlerde genellikle iri yapılı, koyu tenli ve geleneksel giysiler içinde kimliği belirsiz bir Müslümanın resmi gösterilerek tanımlanıyordu. Kendisi gerçekte zayıftı, keskin hatları vardı ve hiç de koyu tenli değildi. Yine de sık sık kırmızı fes takardı. Gazeteler ona ilişkin çeşitli iddialarda bulundu. Buna göre Sheldrake, Fransız ya da İrlanda kökenli bir asilzadeydi ve Müslüman olmak için eski unvanından vazgeçmişti. Çok eşli olabilmek için İslâm'ı seçtiği öne sürüldü. Londra'nın banliyölerinde yaşayan ve kendi isteğiyle İslâm'ı benimsemiş bir turşu imalatçısının oğlu olabileceği gazetelere akıl almaz geliyordu. Sheldrake, İslâm üzerine konuşmalar yapmak için İngiltere'yi gezdi. 1860'larda bir araya gelen ve 1919 ve 1920'de ırkla ilgili isyanlar nedeniyle

birçok yanlış anlama ve ırkçılığa maruz kalan South Shields ve Hull'daki Yemenli eski denizciler gibi küçük Müslüman toplulukları ziyaret etti. İslâm'ı kabulünün 25. yıldönümünü kutlamak için büyük bir partinin ardından 1928'de Hindistan'da bir konferans turu yaptı (French, 2019).

Sheldrake, İslâmî örgütlenme çabalarında Nizârî İsmâîlilerin başı olan Ağa Han'dan fon aldı. Daha sonra hem İngiltere içindeki hem de İngiltere dışındaki çeşitli İslâmî örgütlerden bağıllık kazanmaya başladı. 1929'a gelindiğinde *Yüksek Müslüman Konseyi* ile temas halindeydi ve geniş çapta dolaşan bir haberde Filistin yanlısı mesajı vurgulanıyordu (Bowen, 2015, s. 250). Masrafları ziyaret ettiği Müslüman topluluklar tarafından karşılanan Sheldrake, İslâm'ın uluslararası yönleri üzerine konferanslar verdiği bir dünya turundaydı. Daha geniş amacı, kendisini Müslüman dünyasıyla tanıştırmak ve para toplamaktı. Sheldrake, eşi Ghazia'yı ve iki oğlunu, o zamanlar hem Sheldrake ailesinin evi hem de Batı İslam Derneği'nin merkezi olan Gaynesford Road'da bırakmıştı. Benzer şekilde Khalid adını almış olan Conrad Simpson adında din değiştirmiş bir arkadaşı olan asistanıyla seyahat ediyordu (Everest-Phillips, 1990: 326).

Sheldrake, Batı İslam Derneği'nin esas olarak Avrupalı Müslüman mühtedilere yönelik olsa da 1930'larda dünya çapında yedi milyon üyesi olduğunu iddia etti. Sheldrake'ye göre, onun rehberliği ve koruması İslâm dünyasında aranıyordu. Daha önce Fas'a yaptığı bir gezide, dindaşlarının şikayetlerini yerel Fransız makamlarına ve Paris'teki Sömürgeler Bakanı'na sunmuştu (Everest-Phillips, 1990, s. 325). Sheldrake, zamanının çoğunu İncil'de yer alan yanlış olduğunu düşündüğü dersleri analiz ederek ve onları Kuran'ın öğretileriyle olumsuz bir şekilde karşılaştırarak geçiren bir isimdi. Diğer taraftan Kuran'ı Esperanto diline çevirme konusunda gayret gösteriyordu (The Pickle King of Islamistan, 2008). Kendisi daha önce İslâm'ın ve Esperanto hareketinin benzer enternasyonalist özelemleri ile İslâmî ve sosyalist ideallerin akrabalığı hakkında yazılar da yazmıştı (Edmonds, 2020, s. 19).

Kasım 1932'de Sheldrake, Avrupa'daki Müslüman sorunlarının incelenmesine adanmış bir Avrupa Müslüman Kongresi çağrısında bulunarak, İslâmî daveti teşvik etmek, İslâm'a karşı her türlü iddiayı çürütmek ve Avrupalı Müslümanların İslâmî birlik içindeki rolünü ilerletmek amacıyla Hindistan'ı ziyaret etti. Sheldrake, ana akım İslâm'a yakınlığını kanıtlamak için ihtida öyküsünü Arap okuyuculara anlattı. Sünni-Şii ittifakını desteklediği için Cuma namazını Sünni bir cami olan Bombay'daki Ulu Camii'nde kıldı ve daha sonra bir başka namaz için Şii camisine gitti. Sheldrake, savaşları ve sürgünü sırasında yanında Fransızca bir Kuran nüshası bulundurduğu söylenen Napolyon Bonapart'ın din değiştirdiği iddiası da dahil olmak üzere Avrupalı mühtedilerle gurur duyuyordu (Ryad, 2016, s. 70). Sheldrake ve başını çektiği grubun kökleri yerleşik Müslüman kültürünü temsil eden bir topluluğa dayanmamaktaydı. İslâmî inançlarında samimi olmalarına rağmen, söz konusu mühtediler kültürel olarak İngilizdiler ve bu nedenle faaliyet gösterdikleri

ortamda anlamlı bir kültürel İslâm biçimi geliştirme zorluğuyla karşı karşıya kalmışlardı (Shearmur, 2014, s. 168).

Sheldrake Amerika'da bir misyonerlik kampanyası başlatmayı düşündü. ABD'nin İslâm'ı benimsemesi için doğru zamanın gelmiş olabileceğini hissettiğini söyledi. Brezilya ve Guatemala'daki ihtida oranları onu cesaretlendirdi. 1930'da Singapur'da çıkan *Malaya Tribune* gazetesi, İngiltere'de inanç adına yürüttüğü propaganda çalışmaları nedeniyle Sheldrake'nin adının hemen hemen tüm Müslüman ülkelerde bilindiğini yazdı (French, 2019).

TURŞU TÜCCARLIĞINDAN İSLÂMİSTAN KRALLIĞINA

1933 yılına gelindiğinde mühtedi Müslüman, Batı İslâm Derneği'nin Yaşam Boyu Başkanı, İslâmî Kültür Birliği Onursal Başkanı, Londra Pan-İslâm Derneği Onursal Başkanı, Batı İslâmî Hareketi'nin kurucusu, Ekvador'un Birleşik Krallık Fahri Konsolosu Halid Sheldrake, Doğu Türkistan tarihine geçecek olan bir dizi temasın merkezinde yer aldı (Millward, 2007, s. 178). Sheldrake Wagon Lits Hotel salonunda otururken arkadaşı Conrad Simpson tarafından, aynı otelde kalan Türkistanlı bir delegasyonun kendisini özel olarak görmek istediği bilgisi verildi. Sheldrake teklifi kabul etti ve odasına gitti. Odaya gelen Doğu Türkistanlı heyet diz çöktü ve Sheldrake'nin elini öptü. Heyet bir süre önce özgürleştirilmiş Doğu Türkistan'ın kendisini bağımsız bir devlet olarak ilan etmeye karar verdiğini açıkladı. Yeni kurulan devletin bir krala ihtiyacı vardı ve Sheldrake oybirliğiyle tahta seçilmişti. Delegeler daha sonra hükümdarları olarak ona ciddi bir sadakat yemini ettiler ve ondan yeni devlet için bir isim önermesini istediler. Sheldrake sıcak bir şekilde onaylanan "*İslâmistan*" ifadesini önerdi. Yeni devlet başkanı, iç savaşın serbest bıraktığı ve şimdi içine çekildiği terör ve uluslararası çekişmelerle yüzleşmek zorunda kalacaktı. Diğer taraftan suikast tehlikeleri konusunda uyarıldı. Sheldrake "*İslamistan Kralı Majesteleri Khalid*" (*His Majesty King Khalid of Islamestan*) olarak alkışlandı (Everest-Phillips, 1990, s. 326).

Doğu Türkistan heyeti Forest Hill'e vardığında Müslüman dünyası Sheldrake'nin o zamanlar Huntley ve Lord Walter Palmer'ın kızı olarak tanınan Gladys Milton Palmer'in din değiştirmesindeki rolüne aşınaydı. Avrupa, Amerika, Orta Doğu ve Asya'daki gazeteler Gladys'in ihtidasını haber yapmıştı. Çin'in bir ucundaki Doğu Türkistanlı Müslüman okuyucu, henüz küçük yaşta İslâm'ı seçen ve daha sonra inançları için pek çok mücadele veren bu İngilizden büyülenmişti (French, 2019).

O zamanlar Çin Türkistanı veya Sincan olarak anılan bölgenin tamamı 1930'larda boy isyanlarına ve savaş beylerinin ayaklanmalarına maruz kalmıştı. Bölgedeki çeşitli boyların reisleri nihayetinde ancak bir müslümanın bölgeye birliği getirebileceği sonucuna vardı. Kaşgar'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin başkanlığını üstlenen Hoca Niyaz Hacı ve hükümet üyelerinin temsilcileri derhal kamuoyu oluşturmak ve yeni kurulan devlete destek sağlanmasını temin etmek için kilit kişilere ve uluslara gönderildiler. Ancak hiç kimse yeni kurulan devleti resmi

olarak tanıma noktasında adım atmadı. Nankin'deki milliyetçi Çin hükümeti yaşanan gelişmelerin inanılmaz olduğunu düşündü. Sovyetler dindar Müslümanlarla iş yapmayı reddetti. Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah ise Çinlileri kızdırmaktan çekiniyordu. Böylesi bir kaosun ortasında Hotenli mollalar, Londralı bir turşucunun oğluna yaklaşıp ondan İslâmistan'ın Kralı olmasını istemişlerdi. Sheldrake Hoten'i daha evvel hiç ziyaret etmemesine ve Doğu Türkistan'ın yoksul koşullarını çok az takdir etmesine rağmen İslâmistan Kralı olma şansını geri çevirmemişti. Doğu Türkistan'ın İngiltere'nin ana yayılım alanlarından biri olduğu göz önüne alındığında yaşanan sürecin İngiliz faaliyetlerinin bir uzantısı olup olmadığı sorusu akla gelebilmektedir.

Sheldrake neden bu göreve kendisinin seçildiği hususuna net bir cevap vermemiştir. Doğu Türkistan delegasyonunun sadece onu ziyaret etmeyi mi, yoksa merkezi hükümetle müzakere etmeyi mi amaçladıkları meselesi zihinleri meşgul eden bir soruydu. Bir diğer ihtimal olarak Çin hükümetine yönelik hedeflerinde başarısız olan delegeler, tesadüfen davalarına maddi fayda ve uluslararası dikkat çekecek ideal adayı keşfettiklerini mi düşünmüşlerdi? Bir önemli ihtimal olarak Türkistanlı heyet, egzotik İngiliz Müslüman vasıtasıyla güney sınırındaki İngiliz imparatorluğundan hayati role sahip olacak askeri ve mali desteği garanti edeceğini varsaymış olabilir.

Sheldrake Doğu Türkistan delegasyonunun kendisini seçerek temasa geçmesinin başka bir olası nedenini ima etti. Bangkok İngiliz Konsoloslukları'ndaki bir konuşmasında daha Londra'dayken Çinli Müslüman generallerle yazışmalarda bulunduğunu öne sürüyordu. Doğu Türkistan mücadelesinin liderliği parçalanmış olduğundan, delegasyonun bileşimi, geçmişi ve yetkisi belirsizliğini koruyordu. Çeşitli isyancı liderler, Hindistan'dan siyasi destek ve silah almak için Kaşgar'daki İngiliz Konsolosluklarıyla temasa geçse de tüm talepler reddedildi. Temel erzak karşılığında oraya bir İngiliz Kralının yerleştirilmesine dair hiçbir öneride bulunulmamıştı (Everest-Phillips, 1990, s. 327).

Sheldrake Doğu Türkistan heyetinin çağrısıyla kral ünvanını almak için yola koyuldu. Doğu Türkistan'a varmadan evvel Güneydoğu Asya'daki müslüman milletleri dolaştı. Filipinler, Brunei, Malezya ve Singapur gibi yerlerdeki topluluklara bir dizi ziyaret gerçekleştirdi (Özkan, 2020). Sheldrake 1933'te Conrad Simpson ile Uzak Doğu'yu ziyaret etti ve birlikte basında büyük ilgi gördüler. Örneğin İngilizce yayınlanan Singapur gazetesi *The Straits Times* (26 Haziran 1933), "niyeti Asya'daki Müslümanları Avrupa'daki kardeşleri ile buluşturmak olan milyonlarca Müslümanın başı" görülen Sheldrake'den etkilenmişti. Diğer bazı Müslüman yayınlar, Sheldrake'nin bir Müslüman olarak samimiyetinden şüphe duymuştu. Lucknow'daki Şii eğitim merkezi *Medresetü'l-Vaizîn*'in aylık bir incelemesi olan *Muslim Review*, Sheldrake'yi Woking camii halkının aksine, "yalnızca Batı'daki misyonerlik faaliyetleri yoluyla zenginlik elde etmek için din vasıtasıyla ticaret yapmakla" suçladı. Takiyüddin el-Hilalî sert bir yanıtla Sheldrake'nin samimiyetini, onun önde gelen üst sınıf Avrupalıları ve Amerikalıları

gerçek İslâm'a dönüştürme çabalarını savundu. El-Hilâlî'ye göre Müslüman dünyası, Sheldrake'nin İslâm yolunda İngiltere'deki fakir Müslüman kardeşleri için yaptığı çalışmaları çok takdir etmişti. El-Fath, Sheldrake'nin Uzak Doğu ve Güneydoğu Asya'da Müslüman misyoner faaliyetleri yürüttüğüne vurgu yaparak onun "*çağın en büyük Müslüman rehberi*" olduğunu ilan etti (Ryad, 2016, s. 71-72).

İslâmistan tahtına yükselen Sheldrake kısa süre sonra hikayesinin Uzak Doğu basımında yer almasını sağladı. Sheldrake ve Conrad Simpson, 8 Eylül 1933'te Tientsin'den gemiyle Japonya'nın Kobe limanına geldiler. *Japan Times* ve *Mail* tarafından 10 Eylül'de Kobe'de iki yüzden fazla yerel Müslüman tarafından verilen bir resepsiyonla karşılandıkları bildirildi. Sheldrake, Japonya'da inşa edilmesi planlanan ilk caminin bulunduğu yerin üzerinde gösterildi. Kendisi, gazeteye Japonya'da İslâm inancı üzerine konferanslar vermeyi planladığını söyledi (Everest-Phillips, 1990, s. 327).

1933'te Sheldrake ilk olarak Filipinler ve Borneo'daki Müslüman toplulukları ziyaret ederek doğuya yönelmişti. Her durakta İslâm'ın Güzellikleri konulu konferanslar vererek *Sarawak Gazetesi*'ne göre geniş ve hevesli Malay dinleyicileri kendine çekti. Sheldrake, Sarawak'taki Kuching'den Singapur'a ve ardından Hong Kong'a gitti. 3 Ekim 1933'te *South China Morning Post* şöyle yazdı: "*Dün gemiyle gelenler arasında Batı'nın Müslüman lideri Dr. Khalid Sheldrake de vardı.*" Şehirdeyken, biri Lane Crawford restoranında olmak üzere bir dizi konferans verdi. Gazete, 30 Mart 1934'te "*Sinkiang Kralı*" başlığı altında şunları yazmıştı: "*Dr. Sheldrake birkaç ay önce Hong Kong'dayken, South China Morning Post muhabirine Sinkiang krallığının teklif edildiğini söyledi, haber belli çevrelere ulaşırsa kesinlikle hayatına kastedileceği gerekçesiyle muhabire en katı gizlilik sözü verdi.*" Sheldrake, Hong Kong'dan ayrılarak Şangay'a ve ardından Pekin'e yöneldi. Mayıs 1934'te Pekin'in ana tren istasyonunun yakınındaki Grand Hotel des Wagons-Lits'e yerleşti. Kaşgar'dan bir heyet, otelde Sheldrake ile görüştü (French, 2019). Bundan başka Sheldrake, Filistin davasının savunucusu olduğunu iddia etti ve Filistin'e para gönderdi. İngiltere'deki muhtaç Müslüman denizciler ve ailelerinin davasını destekledi. Doğu'ya yaptığı geziden sonra, kendisini Pan-İslâm çabalarının savunucusu olarak sunmaya hevesliydi (Ryad, 2016, s. 71-72).

Sheldrake'nin dünya turu kapsamında Hindistan, Afganistan, İran, Arabistan, Mısır, Türkiye, Balkanlar ve Doğu Avrupa'yı ziyaret etmeyi planladığı bildirildi. Kendisinin Mekke'deki Kral İbn Suud'dan, Türkiye'deki Kemal Atatürk'ten ve Trablus'taki Müslümanların durumunu yükseltmek istediğini söylediği Mussolini dahil olmak üzere birçok kişiden davet aldığı belirtiliyordu. Sheldrake ayrıca yakın zamanda *Dünya İslâm Derneği*'nin koruyucusu olan Ağa Han'dan kendisinin İngiltere'ye ne zaman döndüğünü soran bir telgraf aldığını iddia etti. Maulai mezhebinin bazı taraftarları bulunduğu için Doğu Türkistan ile yakından ilgilenen Ağa Han, uluslararası durumdan endişe duyduğunu ve Sheldrake'nin tavsiyesini istediğini belirtiyordu (Everest-Phillips, 1990, s. 329).

New York Times, Shelldrake'nin kraliyet niyetini ilk kez 13 Mart 1934'te bildirdi (The New York Times, 13 Mart 1934). *Washington Post*, 10 Haziran 1934'te bir İngiliz'in "yarı vahşi Müslüman kabile üyesi diyarını" yönetme başarısının mizahi bir şekilde olası olmayan şansı hakkında yorum yapmakta geri durmadı (Washington Post, 10 Haziran 1934). *Los Angeles Times*, 5 Ağustos 1934'te Shelldrake'den, "kendini İslâmistan'ın hükümdarı ilan eden İngiliz bir maceracı, Sincan veya İslâmi adıyla Çin Türkistanı'nın uçsuz bucaksız çöllerinde 7.000.000 üyesi olduğunu iddia eden İslâmi bir derneğin başkanı" olarak söz ediyordu. Haberde belirtildiğine göre Shelldrake'nin geçen baharda efsanevi İslâmistan tahtını ancak eyalet reislerinin acil talebi üzerine kabul ettiği bildiriliyordu (Los Angeles Times, 5 Ağustos 1934). Shelldrake hakkında bunlardan başka pek çok gazetede haberler çıkmıştı.³

Shelldrake kadar Doğu Türkistan'da yaşanan gelişmeler de basının ilgisini çekiyordu. Doğu Türkistan'daki olaylara Sovyet tepkisi, Kızıl Ordu'nun resmi gazetesi *Krasnaya Zvezda*'da yayımlandı. Gazete bir süredir İngilizlerin Çin Türkistan'ını hedef alan entrikalarına karşı uyarıda bulunuyordu. Nisan 1934'ün başlarında İngiliz Konsolosluğunun, İngiliz emperyalist planlarına karşı yerel muhalefet tarafından saldırıya uğradığı iddia edildi. *Pravda* da dahil olmak üzere diğer Sovyet gazeteleri, İngilizlerin Çin Türkistan'ını boyunduruk altına alma çabalarının, Orta Asya'da "anti-Sovyet entrikalar" başlatmak için ortak bir üs yaratma amaçlı gizli bir İngiliz-Japon paktının parçası olduğunu açıklayarak bu yorumu detaylandırdılar. *İzvestiya* şimdi bu iddialara Shelldrake temasını da ekledi. Nisan sonunda çıkan bir yazı ağır bir mizahla, "Binbir Gece Masalları" parodisini işleyerek yazılmıştı. Shelldrake, Kaşgar ve Güney Sincan'ın kontrolünü ele geçirmek için İngiliz emperyalist emellerine yardım eden bir İngiliz maceracı olarak tasvir edildi. Uçak şeklindeki bir "sihirli halı", Shelldrake ve Simpson'ı Hindistan'dan Pekin'e taşımıştı. Bu büyüü gerçekleştiren cin, Doğu Türkistan'ı Büyük Britanya ile Japonya arasında bölmek için entrika çeviren İngiliz askerî istihbaratıydı. Shelldrake'nin liderliği altında bir kukla devlet yaratılıyordu. Bu düşünceye eşlik eden kaba bir karikatür, üniformalı gizli bir askerî istihbarat görevlisinin uçan halı gibi hareket ettiğini ve "İslâmistan'ın 1. Kralı Halid Shelldrake"yi havada taşıdığını gösteriyordu (Everest-Phillips, 1990, s. 331-332).

Whitehaven Milletvekili William Nunn, Dışişleri Bakanlığı'na Beyaz Rus mülteci bir seçmen tarafından yazılmış bir muhtıra gönderdi. Bolşeviklerin Orta Asya'daki olayların propaganda versiyonunu ısrarla yaydıkları konusunda uyarıda bulundu. Moskova, Majestelerinin Hükümeti'nin onayıyla Shelldrake'nin "İslamistan olarak bilinen bağımsız Doğu Türkistan'ın Padişahu" olacağını iddia ediyordu. Bununla birlikte Sovyet propagandası bir sis perdesiydi. Sovyet askeri müdahalesi bu zamana kadar hızlı ve etkili bir şekilde isyanı bastırıyordu. Artık

³ Shelldrake hakkında çıkan diğer gazete haberleri için bkz. Papers Past. https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers?items_per_page=10&snippet=true&query=Khalid+shelldrake (Erişim tarihi: 28.03.2023)

Doğu Türkistan'da General Şeng Şisey komutasındaki Moskova yanlısı eyalet hükümeti kontrolü hızla yeniden ele alıyordu. Buna bağlı olarak Sheldrake'ye olan ilgi azalmaya başlamıştı (Everest-Phillips, 1990, s. 331-332).

Haziran 1934'te gazeteler, İslâmistan'ın bir engelle karşılaştığını bildiriyordu. Söylentiler, Sheldrake'nin sadece Doğu Türkistan'ın önemsiz olmayan tüm yeşim yataklarını çalmak için kral olacağı, onun bir İngiliz casusu olduğu ve Kaşgar'da tahta geçerse İslâmistan'ın İngiliz kontrolündeki bir krallık haline geleceği noktasında toplandı. Çinliler doğal olarak Londra'ya şikâyetle bulundular. Londra bir İngiliz vatandaşının Çin topraklarında herhangi bir bağımsız rejim biçimini yönetme girişimine müsamaha göstermeyeceğine dair güvence verdi. Bölgede kendi nüfuzunu genişletmek isteyen Japonya, Sheldrake'nin taç giyme törenine itiraz ederken, Afganistan'daki Müslüman kardeşleri Çin'in baskısı altında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne verdikleri desteği geri çekti (French, 2019).

Sheldrake'nin, kralı olarak ilan edildiği Doğu Türkistan'a ulaştığı 1934 yılında vaziyet bir hayli karışmıştı. Kaşgar'daki sallantıda olan koalisyon bu süreçte dağılmaya başladı, hizipler bölündü ve Doğu Türkistan'da çatışma çıktı. İki Çinli savaş beyi, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne hâlâ bağlı olan kuvvetlerin yanı sıra birbirleriyle de savaştı. Bu karışıklığa ilaveten İslâmistan rüyasını bitiren temel nokta Sovyetler Birliği'nin düşmanlığıydı. Doğu Türkistan, Moğolistan sınırında olduğu gibi Sovyet bölgesi ile Britanya Hindistan arasındaki tampon bölgenin bir parçasıydı. Çarlık Rusya'sının yerini alan Sovyetler, Hindistan sınırında İngiltere ile nüfuz için yarışırken, Sovyet-Moğol sınırında yayılmacı bir Japonya'dan endişe duyarak "*Büyük Oyun*"u sürdürdü. Rus *Izvestia* gazetesi, Sheldrake'nin taç giyme töreninin Japonya'nın yakın zamanda Mançurya'yı ilhak etmesine benzer bir tarzda, İngiltere'nin Doğu Türkistan'ı ilhak etmesinin habercisi olabileceğini ima etti. Sovyet Orta Asya'sını çevreleyen geniş toprak şeridini etkili bir şekilde kontrol eden ve İngiliz tebaasının rehberliğinde Rusya'nın Müslüman nüfusunu etkileyen, kendi kendini Müslüman teokrasi ilan eden İslâmistan, Moskova için düşünülemez bir tehlikeydi (French, 2019).

Uzun kara yolculuğu sırasında gazetelere erişimden mahrum kalan Sheldrake, ağustos ayı başlarında Doğu Türkistan'a yaklaştığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin çökmekte olduğunu ve son sadık birliklerinin Sovyet destekli kuvvetlere teslim olduğunu gördü. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni oluşturan hizipler koalisyonunun şiddete dönüştüğü ve savaş beyi Şeng Şisey'in önderliğindeki Sovyet destekli güçlerin bölgede kontrolü yeniden sağladığı anlaşıldı. Bazı iddialara göre Sheldrake, General Ma Zhongying tehlikesi üzerine geri adım atmıştı (The Pickle King of Islamistan, 2008). Böylece Doğu Türkistan rüyası bitmiş ve Sheldrake'nin yeni eyaleti yönetme beklentisi de ortadan kalkmıştı. Kral Halid Sheldrake ve Kraliçe eşi hızla yön değiştirdiler ve İslâmistan'ın devrik liderlerinden bazılarıyla birlikte Hindistan'ın Haydarabad şehrine gittiler. Britanya Raj'ına güvenli bir şekilde girdikten sonra Sheldrake, Hindistan'a taşınmasını *The Irish Times*'a şöyle açıkladı: "*Herhangi bir siyasi oyunun piyonu veya herhangi bir siyasi*

gücün adayı olmaya hazır değilim. Şu an için 'devamsız kral' (absentee king)⁴ olmayı tercih ediyorum. Krallığıma fiilen ilerlemeden önce olayları bekliyorum." (French, 2019).

Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden 4 Ağustos 1934 tarihinde Hariciye Vekâletine gönderilen Mehmet Münir Ertegün imzalı yazıda Dr. Halid Sheldrake'nin maiyetinin teslim olması üzerine Hindistan'a doğru firar ettiği haberi veriliyordu. Washington Herald gazetesinin Şangay'dan aldığı bir habere dayanan yazıda Sheldrake, "*Bir İngiliz turşu fabrikatörünün oğlu olup kendisine İslâmistan Kralı unvanını vererek Çin Türkistan'ında Hoten şehrindeki ihtilalci Müslümanların başına geçen ve yedi milyon âzâsı bulunduğu mervî bir İslâm Cemiyetinin reisi*" olarak tanımlanmıştır (TDA/571/35962-141907-37, 04.08.1934). Hariciye Vekâleti, Washington Büyükelçiliği'nden gönderilen malumatı Dahiliye Vekâleti ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine de iletmiştir (TDA/571/35962-141907-38, 27.08.1934).

Washington Büyükelçiliği'nden alınan tahriratın aslı hakkında Kabil Büyükelçiliğinden cevabî bir malumat istenmiştir (TDA/571/35962-141907-36, 29.08.1934). 10 Ekim 1934 tarihinde Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal imzalı cevabî yazıda söz konusu hususlara açıklık getirilmiştir:

"Hint gazetelerinde Çin'de Müslüman olduğuna ve Şarkî Türkistan'da çıkan İslâmistan Hükümeti Krallığına davet olunduğuna dair birkaç kere beyanatta bulunan ve o sıralarda Kalküta'da bulunduğu anlaşılan bu Halit Şeldrih, bize gelen haberlere göre Şarkî Türkistan'a hiç geçmemiştir ve Türkistan'da İslâmistan adı ile bir hükümet ilan edilmiş değildir. Doğru olup olmadığını tahkik edemediğimiz bir habere göre Halit Şeldrih Hindistan'dan Çin'e gitmiştir. Üç dört aydan beridir de buralarda bu adamdan bahis edildiği yoktur. Türkistan'da çıkan ihtilal üzerine Hindistan'a gelmiş ve İngilizler nezdinde kendine iş aramış ve ahvalin müsaadesizliği dolayısıyla faaliyeti birkaç beyanata münhasır kalmış bir serseridir. Yeniden bu taraflarda görünürse malumat arz ederim efendim." (TDA/571/35962-141907-35, 10.10.1934). Sheldrake'nin faaliyetlerinin aslı hakkında Kabil Büyükelçiliği'nden istenilen malumata alınan cevabî tahriratın bir sureti malumat husulü için Dahiliye Vekâleti ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine de takdim kılınmıştır (TDA/571/35962-141907-34, 17.11.1934).

Görüldüğü üzere bağımsız Doğu Türkistan Devleti fikri, kısa süre sonra bir yerel savaş beyinin gücü altına girdiği 1930'ların Doğu Türkistan'daki siyasi mayalanmada uzun süre dayanamadı. Ancak bu durum, Müslüman kardeşleri tarafından gerçek zaferin yeryüzündeki mevkilerde değil, cennette beklendiği konusunda uyarılmış olan Sheldrake'yi sayısız konuşmada kendisini "*İslamistan Kralı Majesteleri Halid*" olarak ilan etmekten alıkoymadı (Clements, 2013, s. 114).

Neticede Sheldrake ve eşi Ghazia, İngiltere'deki Forest Hill'de bulunan evlerine geri döndüler. Moskova gibi Çin de onların gidişini görmekten

⁴ Vazifesi başında bulunmayan anlamında kullanılmıştır.

memnundu. Bu durum Whitehall'daki Dışişleri Bakanlığı için olası bir diplomatik krizi önledi. Fakat Doğu Türkistan, savaş beylerinin çekişmelerine sahne olmaya devam etti. Sheldrake İngiltere'ye döndüğünde Türkistan meseleleri hakkında konferanslar verdi. Ülkesinde yeni camiler açma ve Müslüman hayır kurumları için para toplama faaliyetlerine geri döndü. 1938'de Mısır ve Libya'yı, 1939'da Avusturya, İtalya ve İsviçre'yi ziyaret etmesine rağmen kamuoyunun ilgisini çekemedi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara'da *British Council* için çalıştı ve Türkiye'de bir iş temsilcisi oldu (French, 2019; Everest-Phillips, 1990, s. 333-334). Mart 1943'te Doğu Türkistan'a bir kralın atanmasının zorlukları çözeceğine inanan bir vekilin Sheldrake'den tacı kabul etmesini istediği duyuruldu (Bridges, 1945, s. 44).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda dünya değişmişti ve Sheldrake'nin öyküsü, hüsrana uğramış macerasını eski zamanlardan bir anekdot kategorisine mahkûm eden sömürgecilikten kurtulma süreçlerinin başlamasıyla daha da değişecekti. Teknik olarak hâlâ var olmayan bir devletin sürgündeki kralıydı. Sheldrake 1944'ün başlarında İngiltere'ye dönüşünden üç yıl sonra, Ocak 1947'de Kuzey Londra'nın bir banliyösünde 59 yaşında bilinmezlik içinde öldü (Everest-Phillips, 1990, s. 333-334). İngiliz İslâmı'nın biçimlendirici oluşumundaki rolüne rağmen ölümü İngiliz ve ana akım Müslüman basınında görmezden gelindi (Ryad, 2016, s. 82). Basında ölüm ilanı dahi yayınlanmayan Halid Sheldrake'yi herkes unutmuş görünüyordu.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

William Sheldrake İslâm'ı keşfedip ihtida ettiğinde adını Halid olarak değiştirmiştir. Onu böyle aşkın bir adım atmada neyin tam olarak etkili olduğunu bilinmemektedir. Sheldrake, mezhep ayrımlarını fazla ciddiye almaktansa Britanya'daki İslâmî birlik ile daha çok ilgileniyordu. Onun da içinde bulunduğu dindar Sünni Müslümanlar, dinin merkezinde yer aldığını bildikleri İslâmî uygulamalar pahasına olmamakla birlikte İngiliz yaşamına uyarlanabilir bir İslâm aramışlardı. Sheldrake mezhep gözetmeksizin tüm Müslümanların birlik olmaları görüşünde kararlıydı. Onun İslâm'ı birleştirme mücadelesindeki karizması, kendisi gibi bazı insanları cezbetmeye başlamıştı. Sheldrake zaman içerisinde uluslararası Müslüman toplumunun hayır işlerinin destekçisi, İslâm dünyasını popülerleştirmeye ve gizemini çözmeye açık bir ilgi duyan kamu konuşmacısı, inanç konularında yorulmak bilmeyen bir hatip, dergi ve makalelerin üretken bir yazarı haline gelmişti.

Sheldrake'nin İslâm dünyasındaki nâmı yayılırken diğer taraftan Doğu Türkistan coğrafyasındaki gelişmeler de dikkat çekiyordu. Doğu Türkistan giderek küresel olaylar ve eğilimlerle bağlantılı hale geliyordu. Modern iletişimin yaygınlaşması, Doğu Türkistan'ı doğudaki ve özellikle de batıdaki siyasi, ticari ve kültürel merkezlere yaklaştırdı; milliyetçilik, modernleşme ve sosyalizm gibi yeni ideolojiler, bölgedeki hem Türk hem de Çinli seçkinlerin üyelerine ilham verdi. Aynı

zamanda büyük devletler arasındaki rekabet, bölgenin siyasi statüsü için yeni modellerin ortaya çıktığı değişen bir siyasi ve ekonomik bağlam yarattı.

1930'ların başlarında Doğu Türkistan'ın çoğunluğu Müslüman olan nüfusu arasındaki bir dizi isyan, Çin Cumhuriyeti'ne bağlılık sözü vermiş olan yerel valiyi bölgenin kontrolünden mahrum etti. Birinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti ve Hoten Emirliği dahil olmak üzere birkaç kısa ömürlü İslâm devleti kuruldu. Doğu Türkistan Cumhuriyeti uluslararası tanınma arayışındaydı ancak bölgede etkili olan Çin, Afganistan, Japonya, Sovyetler Birliği ve Birleşik Krallık buna karşı çıktı. Çeşitli boylardan oluşan Doğu Türkistan Müslüman toplumunun birleşmesi, Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti olarak bilinen bir devletin kurulmasıyla gayri resmi olarak ilan edildi. Bununla birlikte bağımsızlığını muhafaza etmek isteyen ve resmi olarak tanınmak için çeşitli ülkelere temsilciler gönderen bir hükümetin kurulmasına Çin ve Sovyetler Birliği'nin sessiz kalmayacağı anlaşılmıştı.

Doğu Türkistan hükümetinin çabalarına karşın hiçbir güç Sovyetler Birliği veya Çin ile böylesine mütevazı bir nedenle karşı karşıya gelmek istemiyordu. Ancak bu diplomatik delegasyonlardan biri Londra'ya gelerek Sheldrake'nin başkanlığında bulunduğu yerel İslâm topluluğuyla temas kurdu. Sheldrake bir Pan-İslâmcı olarak, Çin'in kuzeybatısında bulunan Doğu Türkistan'ın "*İslamistan Kralı*" olmaya davet edildi. Sheldrake, Doğu Türkistan'ın yeni seçilmiş Kralı olduğunu iddia ederek uluslararası dikkatleri üzerine çekti. Söz konusu haber Britanya'da ilk kez ortaya çıktığında, teklifin arka planı ve önerilen Orta Asya krallığının coğrafyası, neredeyse yeni kral kadar belirsizdi. Doğu Türkistan daha sonra uluslararası gerilimlerin ve entrikaların hâkim olduğu kanlı bir iç savaşa sürüklendi. Müslüman temsilcilerin otelde şans eseri bir toplantıyla tahtı teklif etmeleri, Güney Londralı bir turşu imalatçısının oğlunu bir süper güç krizinin ortasına atmıştı. Yeni hükümdarın doğru unvanından tam olarak emin olamayan İngiliz basını, yararlı bir şekilde bazı önerilerde bulundu: "*Tataristan'ın Turşu Kralı*", "*İngiliz Kaşgar Emiri*", "*Dünyanın Çatisının Efendisi*".

Sheldrake'nin hayatına dair pek çok noktada çeşitli iddialar bulunmaktadır. Sheldrake'nin hikayesinin sahte bir kurgu ya da bu tür kaynaklardan ilham alan Müslüman davası için bir tanıtım gösterisi olup olmadığı konusunda nihai karar noktasında tüm kanıtlar eksiktir. Yalnızca yeni krala dair gazete haberlerinde kaydedilen ve resmi yazışmalarda vurgulanan bazı bilgiler bulunmaktadır.

Monarşi denemesinin baş aktörü Halid Sheldrake, Doğu Türkistan tahtına henüz oturmadan bölge oldukça karışmış durumdaydı. Ne Çinli savaş beyleri ne de Türk bağımsızlık savaşçıları dış etkilerden, özellikle de Sovyetler Birliği'nden kaçamadılar. Bölgenin siyasi kaderi, nihayetinde yerel sakinlerin istek ve çabalarından çok Çin-Sovyet ilişkilerindeki iniş çıkışlara yöneldi. Bölgede kontrolün kaybedilmesi sonucu Sheldrake önce Hindistan'a oradan da Londra'ya döndü. İslâm krallığının kralı olma şansının ortadan kalktığını fark ederek İslâmî konularda vaaz verme çabalarını sürdürdü. Londra'da hatırlanmaya devam eden bir vaaz mirası ve

taç giyme törenini deneyimleyemeyen bir kralın hikayesi 1947'deki ölümüyle son buldu.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, yazar katkısı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

The National Archives (TNA)

FO 371/2480.

Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA/571/35962-141907-34, 17.11.1934.

TDA/571/35962-141907-35, 10.10.1934.

TDA/571/35962-141907-36, 29.08.1934.

TDA/571/35962-141907-37, 04.08.1934.

TDA/571/35962-141907-38, 27.08.1934.

Gazete ve Dergiler

The Advocate (Tasmania), 12 Nisan 1934.

Timaru Herald, 16 Nisan 1934.

Islamic Review and Muslim India, vol II, No. 6, Temmuz 1914.

The New York Times, 13 Mart 1934.

Washington Post, 10 Haziran 1934.

Los Angeles Times, 5 Ağustos 1934.

Online Kaynaklar

A brief history of the ABM, the Association for British Muslims website, http://members.tripod.com/~british_muslims_assn/briefhistory.html, (Erişim Tarihi: 28.03.2023).

The Pickle King of Islamistan (2008)

<http://china.otspecial.org/archives/2008/02/index.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).

Papers Past.

https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers?items_per_page=10&snippet=true&q=Khalid+sheldrake (Erişim Tarihi: 28.03.2023)

French, P. (2019). *The last king of Xinjiang: how Bertram Sheldrake went from condiment heir to Muslim monarch.*

<https://www.scmp.com/magazines/post-magazine/long-reads/article/2188216/last-king-xinjiang-how-bertram-sheldrake-went> (Erişim Tarihi: 25.03.2023)

Özkan, S. (2020). *Sincan'da İslamistan ve Bir Hayali Halife: Bertram W. Sheldrake*, Güncel Tarih.

<http://www.gunceltarih.org/2020/01/sincanda-islamistan-ve-bir-hayali.html> (Erişim Tarihi: 03.04.2023)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ansari, H. (2018). *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800*. New York: Oxford University Press.

Bowen, P. D. (2015). *A History of Conversion to Islam in the United States*. Volume 1: White American Muslims before 1975, Leiden & Boston: Brill.

Bridges, F. (1945). Dynamite in Sinkiang. *Current History*, 9 (47), 40-45.

Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi.

Clements, J. (2013). *An Armchair Travellers History of The Silk Road*. London: The Armchair Traveller at the BookHaus.

Edmonds, D. (2020). Shapurji Saklatvala, the Workers' Welfare League of India, and transnational anti-colonial labour organising in the inter-war period. *Twentieth Century Communism*, 18 (18), 14-38.

Everest-Phillips, M. (1990). The suburban king of Tartary. *Asian Affairs*, 21 (3), 324-335.

Geaves, R. (2018). *Islam and Britain: Muslim Mission in an Age of Empire*. London: Bloomsbury Academic.

Germain, E. (2008). The First Muslim Missions on a European Scale: Ahmadi-Lahori networks in the Inter-War Period. Nathalie Clayer, Eric Germain (Ed.), *Islam in Inter-War Europe* içinde (ss. 89-128). New York: Columbia University Press.

Gilham, J. (2015). Upholding the Banner of Islam: British Converts to Islam and the Liverpool Muslim Institute, c.1887-1908. *Immigrants & Minorities*, 33 (1), 23-44.

Gilham, J. (2017). Marmaduke Pickthall and the British Muslim Convert Community. Geoffrey P. Nash (Ed.), *Marmaduke Pickthall: Islam and the Modern World* içinde (ss. 48-71). Leiden & Boston: Brill.

Ke, W. (2018). *The East Turkestan Independence Movement: 1930s-1940s*. Hong Kong: The Chinese University Press.

Khan, M. M. (2017). *Great Muslims of the West: Makers of Western Islam*. Markfield, Leicestershire: Kube Publishing Ltd.

Lawless, R. I. (1994). Religion and politics among Arab seafarers in Britain in the early twentieth century. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 5 (1), 35-56.

Millward, J. A. (2007). *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. New York: Columbia University Press.

Ryad, U. (2016). Salafiyya, Ahmadiyya, and European Converts to Islam in the Interwar Period. Bekim Agai, Umar Ryad, Mehdi Sajid (Ed.), *Muslims in Interwar Europe: A Transcultural Historical Perspective* içinde (ss. 47-87). Leiden & Boston: Brill.

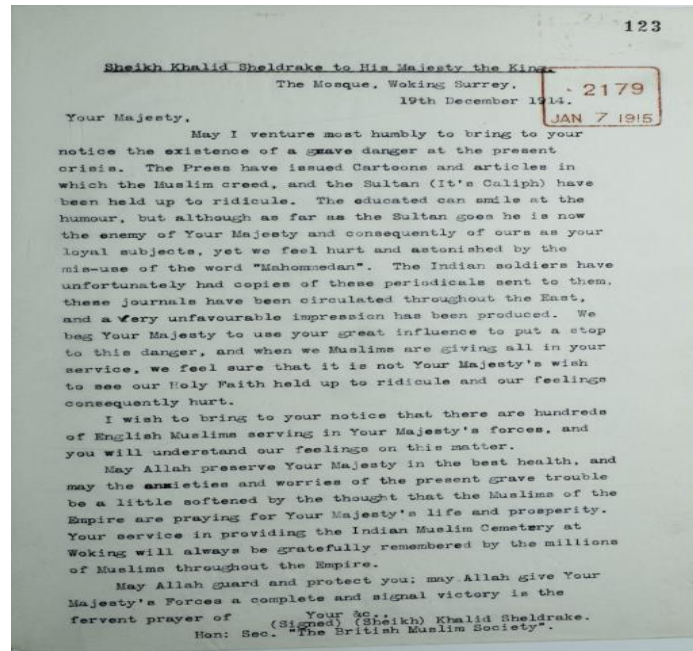
Saray, M. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Aygan Yayınçılık.

Shearmur, J. (2014) The Woking Mosque Muslims: British Islam in the Early Twentieth Century. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 34 (2), 165-173.

Sherif, M. A. (1994). *Searching for Solace: A Biography of Abdullah Yusuf Ali (Interpreter of the Qur'an)*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.

Ekler

Ek 1: İngiliz Müslüman Derneği Onursal Sekreteri Halid Sheldrake'nin 19 Aralık 1914 tarihli Müslümanlara yönelik tutumlar üzerine bir mektubu. Mektup, Britanya'daki önde gelen İslâm toplumu temsilcilerinin, Müslümanları aşağılayan gazete makalelerine tepkisini göstermektedir. Yazar, Müslümanların duygularına zarar verdiği için İngiliz hükümetinden bu tür makalelere son verilmesi için harekete geçmesini rica etmektedir. Ayrıca Kral'a ve ülkeye Müslüman sadakatini vurgulamaktadır. (TNA/ FO 371/2480).

Ek 2: Halid Sheldrake'ye Doğu Türkistan kralı olma teklifine dair The Advocate (Tasmania) gazetesinin 12 Nisan 1934 tarihli haberi. (The Advocate [Tasmania], 12 Nisan 1934).

**ENGLISH MOSLEM IS
OFFERED CROWN.**

State of Islamestan.

MAY NOT ACCEPT IT.

CALCUTTA, Wednesday.
Dr. Khalid Sheldrake, an Englishman who turned Moslem, and his wife, Mrs. Ghazia Sybil Sheldrake, of Forest Hill, London, have received an offer to become King and Queen of the Chinese Province of Sinkiang, near the borders of India and Russia, where recently fierce fighting resulted in the overthrow of the Turki Government, after three months' rule.

Dr. Sheldrake, who has been a Moslem since 1903, recently visited Sinkiang in an endeavor to secure converts for Islam. He was approached by the chiefs to take the Throne of Sinkiang, which has now been re-named Islamestan.

Object is Mission Work.
Dr. Sheldrake is at present at Hyderabad, India, and is said to be undecided whether to accept the Kingship. The main object of his life is missionary work for Islam, for which he is claimed to have secured nearly 2000 converts.

He is now touring India, and later will proceed to Turkey and Egypt.

Ek 3: Halid Sheldrake'nin 16 Nisan 1934 tarihli Timaru Herald gazetesinde yer verilen bir fotoğrafı. (Timaru Herald, 16 Nisan 1934).

DR. KHALID SHELDRAKE,
*an Englishman who has been
offered the kingship of Sinkiang
in China, near the Russian
border.*

Yayın Geliş Tarihi: 05.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 23.10.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1355764>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa: 1716-1733
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMANLI'DA BAŞLIĞIN YERİ: II. ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDEKİ ŞAPKA YASAĞI UYGULAMALARI

*Kaya İMRAG**

Öz

Osmanlı-Türk modernleşmesinin en tartışmalı konularından biri başlık meselesidir. II. Mahmud döneminde ilk kez başlara giydirildiğinde ciddi tepkilere neden olan fes, zamanla dini bir hüviyet kazanmış ve Osmanlılık simgesi haline gelmiştir. Kültürel saiklerden dolayı, Osmanlıların zihin dünyasında, fes ile 19. yüzyılda İmparatorluğun birçok yerinde görülen Avrupalıların şapkası arasında bir karşılık ilişkisi kurulmuştur. Bu çalışmada, 1876-1914 yılları arasındaki şapka yasağı uygulamalarını içeren arşiv belgeleri etrafında Osmanlı'da başlık sorunu ele alınmaktadır. Ayrıca şapka giyilmemesi için tedbirlerin alındığı bölgelerin özellikleri, şapka giyenlerin meslekleri ve mensup oldukları sosyo-ekonomik çevreler, fes ve şapkaya dair algıyı net bir şekilde ortaya koyan ifadeler ve şapka yasaklarında etkili olan nedenler ortaya konulmaktadır.

Bu çalışma, bu kültürel ve tarihsel arka planı göz ardı etmemekle birlikte, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki şapka yasağı uygulamalarında, asıl belirleyici unsurun siyasal konjonktür olduğunu ortaya koymaktadır. İslamcılık politikası güden ve hilafeti öne çıkaran II. Abdülhamid fes gibi sembolik unsurlara önem vermiştir. Bu dönemde, İmparatorluğun kritik vilayetlerinin kopmasından duyulan endişe nedeniyle, fese, bu bölgelerde devletin varlığını gösteren bir "egemenlik" simgesi önemi atfedilmiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki uygulamalar ise asayiş sorunu ve henüz tahkim edilmemiş bir rejimin güvenliğine yönelik kaygılardan etkilenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası, halkın galeyana getirilerek Meşrutiyet karşıtı bir harekete sevk edilebileceğinden endişe etmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Fes, Şapka, Modernleşme, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Şapka Yasakları.*

THE PLACE OF HEADGEAR IN THE OTTOMAN: HAT BAN PRACTICES IN THE PERIODS OF ABDULHAMID II AND THE SECOND CONSTITUTIONAL

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

İmrag, K. (2023). Osmanlı'da başlığın yeri: II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki şapka yasağı uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1716-1733.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-1376-0159, imragkaya@gmail.com.
Bu çalışma Etik Kurulu Onayı'nı gerektirmemektedir.

Abstract

One of the most controversial issues of Ottoman-Turkish modernization is the headgear issue. The fez, which caused serious reactions when it was worn on the heads for the first time during the reign of Mahmud II, gained a religious identity over time and became a symbol of Ottomanism. Because of cultural motivations, in the mental world of the Ottomans, a contrasting relationship was established between the fez and the hat of the Europeans, which was seen in many parts of the Empire in the 19th century. In this study, the headgear problem in the Ottoman Empire is discussed around the archive documents containing the hat ban practices between 1876-1914. In this study, the headgear problem in the Ottoman Empire is discussed around the archive documents containing the hat ban practices between 1876-1914. In addition, the characteristics of the regions where measures are taken not to wear hats, the occupations of hat wearers and the socio-economic environment they belong to, expressions that clearly reveal the perception of the fez and hat, and the motives that are effective in hat bans are revealed.

This study, though, does not ignore this cultural and historical background, it reveals that the main determining factor in the hat ban practices during the periods of Abdulhamid II and The Second Constitutional was the political conjuncture. Abdulhamid II, who pursued an Islamist policy and emphasized the caliphate, gave importance to symbolic elements such as the fez. In this period, due to the concern about the rupture of the critical provinces of the Empire, the importance of a "sovereignty" symbol indicating the presence of the state in these regions was attributed to the fez. The Practices during the Second Constitutional period were affected by the public order problem and concerns about the security of a regime that had not yet been consolidated. İttihat ve Terakki Fırkası (The Union and Progress Party) was concerned that the people might be agitated and led to an anti-Constitutional movement.

Keywords: *Hat, Fez, Modernization, Abdulhamid II, The Second Constitutional Period, Hat Bans.*

GİRİŞ

18. yüzyılın ikinci yarısında askeri teknik alanda başlayıp sonraki yüzyılda gündelik hayatın birçok alanına sirayet eden modernleşmenin yarattığı Doğu-Batı ikiliğinin en önemli örneklerinden biri fes ile şapkada kendini göstermişti. II. Mahmud döneminde sarık yerine fes giyilmesine karar verilmesi nedeniyle Sultana "gavur padişah" denilmişti. Batılı bir başlık olmasa da modernleşme çabasının bir ürünü olarak giyilmeye başlanan fes, zamanla hem dinsel bir hüviyet kazanmış ve hem de Osmanlılık simgesi haline gelmişti. Fes adeta kamusal alanda Müslüman-Gayrimüslim farkını ortadan kaldırmıştı (Alkan, 2017, s. 118). Böylece fes ile şapka arasında karşıtlık ilişkisi kuran Osmanlıların zihin dünyasında fesin bir modernleşme ürünü olduğu gerçeği, geri plana atıldı. Bunda fesin Doğulu kökleri etkili olmuş olmalıdır. Neticede fes, şapkada karşıtını bulmuş ve kendi konumunu daha da güçlendirmişti. Nitekim burada incelenecek olan çok sayıda şapka yasağı uygulamalarının da gösterdiği gibi, fes, "alamet-i tabiiyet" (BOA. MF. MKT. 392-

43) devlet memuriyetinin bir göstergesi, (BOA. DH. MKT. 11. 17. ;BOA. HR. SFR. 04. 433. 10) dini ve milli anlamlar içeriyordu. Şapka giymek ise “çirkin”, (BOA. DH. MKT. 11. 17) “adati diniye ve adabı Osmaniyeye” aykırı, (BOA. Y. PRK. ZB. 14. 73) “memnuiyeti şeriye”den olan, (BOA. İ. HB. 95. 15) Müslüman ahalinin hissiyatını “rencide eden” (BOA. DH. EUM. THR. 35. 66) bir şey olarak tanımlanmıştı. Fes, yerine geçtiği başlığın anlamını kazanmış ve yerini sağlamlaştırmıştı. Nitekim 1903 yılında II. Abdülhamid fesi değiştirmek istediğinde engelle karşılaşılabilecek, Ulema fes yerine kalpak giyilmesine itiraz edecekti (Atay, 2020, s. 499) Benzer bir şekilde, II. Meşrutiyet döneminde askerlerin toprak rengi giysileriyle benzer bir başlık getirmek için nafile bir uğraş verilecek, fesin rengi değiştirilemeyecekti (Yeşilbursa, 2001, s. 13).

Fesin iktidarı gerçekten bu kadar sarsılmaz mıdır? Avusturya, Bosna-Hersek’i ilhak ettiğinde Osmanlılar bu ülkeye boykot ilan etmişti. Avusturya malı fesler, bir anda meydanlarda yırtılmış, yerlere atılmış, adeta “fes yırtma bayramı” ortaya çıkmıştı. Özellikle İzmir ve Beyrut’ta bu eylemler sıkça görülmüştü (Çetinkaya, 2004, s. 246). Beş ay süren boykot boyunca beyaz keçe külah ve kalpak fes yerine giyilmeye başlanmıştı (Çetinkaya, 2004, s. 150). Ayrıca boykot hadisesiyle kalpağa ilgi artmıştı.¹ Daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa da kabalak ve aynı zamanda Enveriye olarak adlandırılan, enseyi sıcaktan koruyacak bir şekilde tasarlanan bir başlığı orduya giydirmişti (Alkan, 2017, s. 123). Fesin iktidarının ne denli kırılğanlıklar taşıdığı bu örneklerden anlaşılabilir. Ayrıca Osmanlı toplumunda sarık, takke, kalpak ve kabalak gibi başlıkların giyilmesi de fesin tek ve vazgeçilmez başlık olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, şapka giyilmeye başlandığını gören devlet adamları fesin giyilmesi için özel bir önem göstermişti. Fesin iktidarı, Cumhuriyet döneminde Anadolu’nun belli yerlerinde birtakım ayaklanmalara yol açan Şapka İnkılabıyla (1925) nihayet bulacaktı. Dolayısıyla bu çalışma aynı zamanda Cumhuriyet döneminin fes-şapka ikiliğinin neden olduğu tartışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki şapka yasağı uygulamalarında, kültürel saikleri de dikkate almakla birlikte, dönemin siyasal konjonktürünün belirleyici etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid döneminde fesin, devletin simgelerinden biri olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, İmparatorluğun Beyrut, Hicaz gibi uzak vilayetlerinde ve Doğu Rumeli, Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti, Selanik gibi kritik yerlerinde şapka giyildiğine dair ihbarlar geldiği vakit, buralarda fes giyilmesine dair tedbirler alındı. Bulgaristan gibi zayıf bağlarla elde tutulan yerlerde, devletin temsilinin kullanılmasına özen gösterildi. II. Meşrutiyet döneminin şapka yasağı uygulamalarında ise rejimin selameti ve asayiş meselesi ön plandadır. Meşrutiyet rejimi ve onun temsilcisi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)’nin

¹ Mustafa Kemal’in etkisiyle Milli Mücadele yıllarında kalpak giymek adeta bir moda haline gelmişti. Alkan, a.g.m., s.123.

konumu henüz güçlü değildi. Üstelik İTC'nin önünde Meşrutiyet karşıtı bir ayaklanma olarak 31 Mart Vakası gibi ciddi bir örnek vardı. Nitekim 1910 yılında İstanbul'da polis kayıtlarına geçen çok sayıda ihbar, şapka giyilmesine yönelik tedbirlerin sıklaştırıldığını göstermektedir. Bu belgelerde şapka giymenin “hissiyat-ı umumiye-i İslamiye üzerinde bir tesiri müheyyicane husule getirmekte olduğu” (BOA. DH. EUM. THR. 37. 6.) yönünde sıkça kullanılan ifadelerden Meşrutiyet karşıtlarına koz verilmek istenmediği anlaşılmaktadır. Bütün bunların şapka giyen kişilerin mensup oldukları sosyal çevreler ve meslek gruplarına yer verilerek profillerindeki çeşitliliğe dikkat çekilecektir.

II. Abdülhamid Dönemi Şapka Yasağı Uygulamaları: Bir “Egemenlik Sembolü” Olarak Fes

19. yüzyıl boyunca İmparatorluğun birçok yerinde ayaklanma, işgal veya kopma haberleri eksik olmadı. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik çehresini değiştiren bir mahiyet kazandı. II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarındaki 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bunun önemli bir örneğiydi. Savaş sonrasında toplanan Berlin Kongresi'ndeki (1878) toprak kayıpları, Osmanlı'daki gayrimüslim nüfus oranını düşürürken Müslüman nüfusun yoğunluğu daha belirgin bir hale geldi. Osmanlı Devleti, daha çok İslami bir kimlik kazanırken, devletin politikası da bu yönde değişim gösterdi (Eraslan, 2019, s. 36). II. Abdülhamid'in İslamcılık veya Panislamizm politikası burada devreye girdi. Zira Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ndeki büyük kayıplarından kısa bir süre sonra 1881 yılında İngiltere Mısır'ı ve bir yıl sonra Fransa Tunus'u işgal etti. 19. yüzyılda İngiltere'nin, kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını engelleme siyasetinin sağladığı belli bir güvence artık yoktu. Dolayısıyla II. Abdülhamid, Büyük Devletlerin gücünü, Panislamizm politikası çerçevesinde hilafeti politik bir güç olarak kullanarak dengelemeye çalıştı. Sultan, halifelik kurumuyla İngiltere, Rusya, Fransa'nın sömürgelerindeki Müslümanlar üzerinde nüfuz oluşturmakla bu ülkelerle ilişkilerinde elini güçlendirmek istiyordu. II. Abdülhamid, aslında İngiltere'ye ciddi bir güç olduğunu kanıtlayıp bu ülkeyle dostluk ilişkileri kurmayı arzuluyordu. Bu dönemde Almanya ile kurulan sıkı ilişkiler dâhi İngiltere'ye yönelik bu tutumu değiştirmedir.²

Büyük Devletlerle sıcak bir çatışmadan kaçınan Osmanlı Devleti, sembollerin üretiminden propagandaya “yumuşak güç” kullanmaya çalışmıştır. Bu anlamda, sömürgelerdeki Müslümanlar üzerine etki kurmak adına hilafetin yeniden

²Detaylar için bkz. Eraslan, *a.g.e.*, s.38-39.; Resmi İslamcılık, gerçekte İngiltere ve Almanya'nın kendi yararına kullanmak istediği bir ideolojeydi. Nitekim Halife, 1900 yılında Çin'de emperyalistlere karşı çıkarılan ayaklanmaya katılmamaları yönünde Çinli Müslümanlara öğüt veriyordu. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 71,75.

keşfi Selim Deringil'in işaret ettiği gibi, geleneğin icadına iyi bir örnektir. Büyük Devletlerin “sembolizme, törenselliğe, devletlerin resmi efsanelerinin plastik öğelerle vurgulanmasına, nişan, bayrak, müzik gibi duygusal öğelere olağanüstü bir önem” atfettiği 19. yüzyılda”, (Deringil, 2019, s. 24) Osmanlı Devleti de, II. Mahmud zamanından beri marşlar, armalar ve yeni semboller icat ederek dönemin ruhuna ayak uyduruyordu. II. Abdülhamid döneminde sembollere, devletin temsillerine özen gösterildi. 1905 yılında Osmanlı arması ile karışıklığın giderilmesi için bürokrasiye emir verildi. Dört aylık sürede armanın standartları belirlenebildi. (Deringil, 2019, s. 24)

Kuşkusuz fes de Osmanlılık ve Müslümanlık simgesi olarak görülüyordu. Dolayısıyla II. Abdülhamid dönemindeki şapka yasağı uygulamaları ve fesin giyilmesine yönelik çabayı bu çerçevede düşünmek gerekir. Panislamizm politikası çerçevesinde Müslüman ülkelerde yoğun bir propagandaya girişen Sultan, kendi Müslüman tebaasının fes giymesi için de tedbirler alıyordu.³ Armanın standardizasyonu ve fesin giyilmesi için verilen uğraş sembollere son derece önem verildiğini gösteriyordu. Nitekim İmparatorluğun kritik bölgelerinde ve sefaretlerde devlet temsillerinin kullanılmasına dikkat edilmiş ve buna dair özellikle sefaret memurlarına sert uyarılar yapılmıştı. Bu durum şapka yasağına dair belgelere de yansımış, fes bir Osmanlılık ve Müslümanlık simgesi olarak tanımlanmıştı. Fes giyilmesi yönündeki uygulamaların ve şapkaya dair yasakların sosyo-kültürel yönlerinin yanında böyle bir anlamı olduğunu vurgulamak gerekir. İslamcılık politikasının güdüldüğü II. Abdülhamid döneminde fese adeta devletin varlığını gösteren bir “egemenlik simgesi” önemi atfedilmişti. Gerek İmparatorluğun Beyrut, Hicaz gibi uzak vilayetlerinde Büyük Devletlerin nüfuz kurma çabaları, gerekse Doğu Rumeli, Cezayir-i Bahri Sefid vilayeti gibi kritik bölgelerinde milliyetçi ayaklanmaların çıkabileceği endişesi nedeniyle buralarda fes giyilmesine önem verilmişti.

93 Harbi, Balkanlarda ciddi kayıplara yol açtı. Sırbistan ve Romanya bağımsız oldu. Savaş sonrası yapılan Ayastefanos Antlaşması, Doğu Rumeli ve Makedonya vilayetlerini kurulacak olan özerk bir Bulgaristan Prenslığı'ne bırakıyordu. Yürürlüğe girmeyen bu antlaşma yerine yapılan Berlin Antlaşması, Doğu Rumeli ve Makedonya'nın Osmanlı Devleti'ne doğrudan bağlı birer vilayet olarak kalmasını öngörüyordu. Ancak, “Büyük Bulgaristan” hayalleri son bulmadı. (Uçarol, 1995, s. 411) Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan Prenslığı'nin bundan sonraki arzusu, tam bağımsızlık ve Büyük Bulgaristan'ın kurulması olacaktı. Bu da, Doğu Rumeli ve Makedonya vilayetlerinin Bulgaristan'a katılması anlamına geliyordu. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile bağları oldukça zayıftı. Bulgar Hükümeti İstanbul'da bulundurduğu "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" aracılığıyla, Osmanlı Devleti ise Sofya'da kurduğu “Bulgaristan Komiserliği” vasıtasıyla

³ II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti dahilindeki İslamcılık politikası uygulamaları için bkz. Eraslan, *a.g.e.*, s. 205-252.

ilişkileri yürütüyordu (Aydın, 1996, s. 71). Bulgaristan, Osmanlı ile arasındaki bu son bağdan da kurtulmak istiyordu. Osmanlı Devleti ise Komiserliğin masraflarını ödemekten aciz bir durumdaydı (Aydın, 1996, s. 119). Böyle bir vaziyette Bulgaristan'a isteklerini dikte ettirecek bir pozisyonda değildi. Dolayısıyla zayıf da olsa Bulgaristan ile Komiserlik yoluyla kurduğu bağı korumak istiyordu.⁴

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesine kadar bu bağı sürdürmeye gayret etmiştir. Bu dönemde özellikle Doğu Rumeli vilayetinden gelen şapka ihbarları son derece önemlidir. Zira Osmanlı toprağı olan bölgede devletin temsilleri korunmalıydı. Bu anlamda bir zaafa düşme endişesi olduğu açıktır. 10 Eylül 1883'te Doğu Rumeli vilayetinde jandarma ve milislere kalpak yerine şapka giydirilmesi üzerine Müslüman jandarmalar istifa etmiştir. Jandarma ve milisler, bir Osmanlı vilayetinde "milli addolunan kalpak" yerine "Rus askerlerine mahsus şapka" giydirilmesini kabullenememişlerdir (BOA. Y. PRK. UM. 6. 10). Bu Osmanlı Devleti'nde kalpağın da muteber bir başlık olduğunu göstermektedir. Doğu Rumeli üzerinde emelleri olan Bulgaristan'ın burada nüfuz kurmak için böyle bir girişimde bulunmuş veya böyle bir girişimi desteklemiş olabilir. Ancak Osmanlıların burada şapka giyilmesi mevzuunu ciddiyetle ele aldıkları kesindir. 1885'te korkulan oldu. Bulgaristan, Doğu Rumeli vilayetini Prenslığın sınırlarına kattı. Bu, "Büyük Bulgaristan"ın kurulmasına yönelik büyük bir adımdı (Uçarol, 1995, s. 411). Sürekli toprak kaybeden İmparatorluk, artık devletin temsillerinin kullanılmasına daha fazla önem verecekti.

15 Şubat 1886 tarihinde Padişahın Başkatibinin yazısında şapka giyen Osmanlı elçiliklerindeki memurlara yönelik (BOA. İ. HD. 979. 77308) çok sert ifadeler içermesi bu bağlamda ele alınmalıdır. Buna göre, Asya ve Avrupa elçilik memurlarının Osmanlı'da ve Avrupa'da kendi milli kıyafetlerini giymeye devam ederken, Osmanlı "memurların ekseriyetinin hiçbir mecburiyetleri olmadığı halde kendi hevesat ve arzularına" uyararak şapka giyip gezmeleri kabul edilemez bir davranış olarak görülmektedir. Her ne kadar dinen "küfür derecesindeki" yasaklardan olmasa da milli adetlerin ve kıyafetinin başında gelen fesin terk edilmesi elçilik memurlarına yakışmayacağı gibi böyle bir davranışın diğer devletler nezdinde hafife alınma ve alay konusu olacağı belirtilmektedir. Bu yüzden bütün Osmanlı elçiliklerindeki askeri ve mülkiye memurlarının, Hıristiyan ve Müslüman olmalarına bakılmaksızın, fes giymeleri gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi memuriyet simgesi olan fesin devleti temsil edenlerce giyilmesi zorunludur. Ayrıca, "dinin şiarına ve milli adetlere aykırı olan" şapka ve kasket gibi başlıklar giyildiğinin işitilmesi halinde memuriyetten azl ve uzaklaştırma cezalarının verileceği ve bunun gazetelerde ilan edileceğinin elçilik memurlarına bildirmesi Babıali'den istenmektedir. Babıali, aynı zamanda, Padişahın düşüncesine ve rızasına aykırı olan

⁴ Komiserlik "özellikle emlak, efkaf ve ticari meseler gibi konularda, Türk nüfusunun haklarının korunmasına dair önemli faaliyetlerde bulunmuştu." Aydın, a.g.m., s.119.

bu hadiselerin bir daha meydana gelmemesi için, onun “bu katî iradesinin” yerine getirilmesi için sürekli dikkat gösterecektir (BOA. İ. HD. 979. 77308).

1893 yılında Rum çoğunluğa sahip Midilli Adası’nda belediye reisi, belediye ve meclis azalarının şapka giymeleri “çirkin” olarak addedilmiş ve fes giymeleri bildirilmiştir. “Yunanlılık fikri” taraftarlarına dikkat çekilmiş, memurların şapka ile görevi icra etmelerinin bunların fesatlığına yol açacağı uyarısı yapılmıştır (BOA. DH. MKT. 11. 17). Rum nüfusun çoğunluğu oluşturduğu ve Yunanlılık taraftarlarının faaliyetleri düşünüldüğünde, Ada’da Osmanlı varlığının bir göstergesi olarak fesin giyilmesine önem verilmiştir. Benzer bir şekilde, 1895’te Tarfa isimli Bulgar Köyü mualliminin şapka giymesi üzerine Osmanlı tabiiyetinin bir simgesi olan fes giymesi gerektiği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 302. 43). 1896’da Beyrut’ta *Ferir* adıyla bilinen Fransız Mektebinin bütün talebelerine okulun simgesi olarak “Le Petite François” (Küçük Fransız) ibareli bir şapka giydirmesi uygun bulunmamıştır. Okulun bütün öğrencilerinin Osmanlı tebası olması ve Beyrut ahalisinden pek çok ferdin bulunması ve dinen ve siyaseten dikkat çekmesi gerekçe gösterilmiştir (BOA. MF. MKT. 383. 11). Bir diğer örnek 1900 yılında Selanik’teki Romanya Ticaret Mektebi öğrencilerine şapka ve üniforma giydirilmesine dairdir. İlginç olan nokta üniformanın giyilmesine verilen tepkidir. Zira üniforma giydirmenin diğer yabancı okulları da buna özendireceğinden endişe edilmiştir. Bu mektep öğrencilerinin Osmanlı tebasından olması nedeniyle tek tip elbise ve şapkanın kabul edilemeyeceği bildirilmiş ve Selanik Konsolosluğu’ndan buna dair teminat alınmıştır (BOA. MF. MKT. 500. 28).

Görüldüğü gibi, Beyrut’tan Selanik’e, Midilli’den Doğu Rumeli’ye şapka giyilmesinin önüne geçme gayreti vardır. Bunun yanında şapka giyenlerin profilleri de gittikçe çeşitlilik kazanmaktadır. Hariciye memurları, belediye reisi, meclis azaları, öğretmenler, öğrenciler arasında şapkaya meyil artmıştır. Ancak bundan daha fazlası vardır. 1903 yılında Doğu Rumeli’ye bağlı Bergos’ta Osmanlı sıhhiye doktoru Hamburg Efendi şapka ve buradaki katipler de Bulgar kalpağı giymişlerdi. Oysa Bulgaristan Osmanlı Devleti’ne bağlı özerk prenslik olduğu için burasıyla zayıf da olsa mevcut bağların sürdürülmesi gerekiyordu. Dolayısıyla burada Osmanlı tebasından bir doktorun Osmanlı memuriyet simgesi olan fesi giymeye “tenezzül etmemesi” buradaki Müslüman ahaliyi üzüntüye sevk edeceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Bergos’taki Müslüman ahalinin bu gibi şeylere ziyadesiyle önem verdiği bildirilmiştir (BOA. HR. SFR. 04. 433. 110). Katiplerin şapka değil Bulgar kalpağı giymiş olmalarına dikkat çekmek gerekiyor. Demek ki, Osmanlılar, sadece şapka değil, resmi olmayan veya Müslümanların benimsemediği diğer başlıkların da devlet memurlarına giydirilmesine müsaade etmemektedir. Bir başka örnekte, 1904’te İştib Bulgar ahalisinden gençlerin şapka giymeye başladığı ve sayılarının her geçen gün arttığı bildirilmektedir. Giyilen şapkaların nerelerden geldiği, kimler tarafından getirildiği yönünde ayrıntılı bir araştırma yapılmıştır (BOA. BEO. 2340. 17550.; BOA. TRF. I. A. 18. 1737).

II. Abdülhamid döneminde şapka yasakları İmparatorluğun merkezi İstanbul'da da dikkatle uygulanmaya çalışılmıştır. 1889'da Şehremaneti, tiyatrolardaki Müslüman oyuncuların yarım sakal ve şapka takmaya "cüret" etmelerinin halk arasında dedikoduya yol açtığı, dolayısıyla İslamiyet'e de aykırı olduğu için yasaklanmasını istemiştir (BOA. DH. MKT. 1648. 134). Sadece gerçek hayatta değil, bir oyunda bile şapka giyilmesine müsamaha yoktur. 1893'te Büyükkada'da, Belediye Başkanı ve memurlarının şapka giymelerinin resmi sıfatlarına uygun olmayıp gerekenin yapılması için Şehremaneti'nden yardım istenmiştir (BOA. DH. MKT. 120. 11). 1896'da öğrencilerine şapka giymeyi tenbihlediği yönündeki ihbar üzerine, Yenikapı Mosedicyan Mektebi muallimi Kigork Maarif-i Umumiye Nezareti'ne çağrılarak "münasip" bir dille ikaz edilmiştir. Çocukların fikirleri ve zihinlerini ihlal edecek bir telakkiyatta bulunmaması kendisine tenbih edilmiştir (BOA. DH. TMİK. M. 9. 70). Aynı yılda, Mısırlı Muteveffa Halim Paşa'nın yakınlarından olup İstanbul'a gelmiş olan Mehmed Ali Celil Bey'in "diyaneti İslamiye'ye ve adabı Osmaniyeye aykırı" olarak başında siyah şapka bulunduğu görülmüştür (BOA. Y. PRK. ZB. 14. 73).⁵

Berlin Antlaşması'ndan (1878) beri bıçak sırtında giden Bulgaristan Prenslığı ile ilişkilerin taşıdığı gerilim II. Meşrutiyet'e kadar devam etti. Daha önce, bir başka Osmanlı vilayeti olan Doğu Rumeli'yi kendi sınırlarına katan Bulgaristan'ın, 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmeden önceki son hamlesi, Rumeli Demiryollarına el koymak oldu. Osmanlı Devleti bunu kabul etmediği gibi demiryolu şirketiyle temasa geçip memurlara fes giydirmek istedi. Nihayet yapılan girişimin sonucunda, Direktörlük Dairesi reisleri ve katiplerinin hariç, diğer tüm memur ve müstahdemin fes giymesine karar verildi (BOA. ZB. 326. 80; BOA. DH. MKT. 2692. 40). Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin önüne geçilemese de fesin devletin bir simgesi olarak algılandığını göstermesi açısından önemli bir örnek olduğunu belirtmek gerekir. Bu tepki, II. Meşrutiyetin hemen başında gerçekleştiği için II. Abdülhamid döneminin genel tutumuna ters düşmemesi olağandır. Dolayısıyla henüz iktidara gelen Jön Türklerin bu tutumu sürdürmesi nedeniyle, II. Meşrutiyet dönemindeki bu uygulamayı burada zikretmek gerekmektedir.

II. Abdülhamid dönemine ait bu uygulamalar, devletin, fesi adeta resmi bir simge olarak telakki ettiğini ve merkezi devletin gücünün sınırlı olduğu İmparatorluğun uzak bölgelerinde fes giyilmesine özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Büyük Devletlerin, elde etmiş oldukları siyasi, ekonomik ve hukuki anlamdaki geniş kapsamlı kapitülasyonlar sayesinde, bu bölgelerde nüfuz kurmak

⁵ Şapka giyilmesi başka bir örnekte bir tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. 1903 yılında Ankara'nın Ayaş kazası Muhakemat Katibi Cemal Efendi, tartışmaya girdiği kişiyle aralarındaki meseleye dair hukuki bir muamemele yapılmadığı takdirde yabancı bir devletin tebasına geçeceğini ve şapka giyeceğini söylediği vilayete bildirilmiştir. BOA. DH. MKT. 681. 8.

için ciddi olanakları vardı. Bağımlılık ilişkilerinden dolayı, bunların etkinliğini kırmak veya dengelemek için Osmanlı Devleti kendi topraklarında yabancı güçlerle rekabet etmek durumundaydı. İngiltere ve Fransa'nın İmparatorluğun Arap topraklarındaki etkinliğini dengelemek için Almanya'nın bizzat Osmanlı Devleti tarafından denkleme dahil edilmesi bu anlamda önemli bir göstergedir. Bunun yanında hilafet aracılığıyla İslam'a yapılan vurgunun sömürgelerdeki Müslümanların kendine çekme yoluna başvurdu. Osmanlı Devleti, Osmanlılık ve Müslüman kimliğini öne çıkarmak ve okullar kurmak yoluyla tebaanın bağlılığını arttırmaya çalıştı. Yukarıda çok sayıdaki örneğin de gösterdiği gibi fesin giyilmesine yoğun bir çaba harcanmış ve fes, resmi bir simge gibi addedilmiştir. Nitekim Bulgaristan'ın 1908'de Doğu Rumeli demiryollarını işgal ederken, Osmanlı yöneticilerin demiryolu şirketine işçilere fes giydirilmesi için süratli bir şekilde başvurması bu anlamda önemli bir örnektir. Bir bölgenin Osmanlılığının vurgulanması açısından fesin giyilmesi, milliyetçilik hareketlerinin olduğu Midilli ve Doğu Rumeli örneklerinde de bir "tedbir" olarak düşünüldüğü görülmektedir. Rum nüfusunun çoğunlukta olduğu Midilli'de Yunanlılık fikrinin yayılabileceği endişesinin yanı sıra, 1885 yılında Doğu Rumeli'yi kendi sınırlarına katan özerk Bulgaristan'ın bir tehdit unsuru olması yönetimi tedirgin etmektedir. Nitekim sadece yöneticiler değil, Doğu Rumeli'de bulunan Müslüman ahalinin de memurların şapka giymelerinden rahatsız olmuş olmasını ayrıca belirtmek gerekir.⁶

Rejimin Selameti ve Asayiş Kaygıları Çerçevesinde II. Meşrutiyet Dönemi Şapka Yasağı Uygulamaları

II. Abdüllhamid'in uzun yıllar süren şahsi idaresinden sonra gelen II. Meşrutiyet'in ilanı, İmparatorlukta coşkuyla karşılandı. Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaası kol kola uzun süren kutlamalar gerçekleştirdi (Bayur, 1991, s. 65.; Akşin, 1980, 82). Bu, kitlelerin çeşitli vesilelerle kamusal alanda sık sık bir araya geldiği II. Meşrutiyet döneminin genel karakteristiğini haber veriyordu. Seçimler, mitingler, protestolar, yürüyüşler, boykotlar, bayramlar, gösteriler cemiyetlerin faaliyetleri insanların gündelik hayatında ciddi bir şekilde yer ediniyordu.⁷ "İstibdat" dönemi sonrası gelen "hürriyet" döneminde halk çeşitli nedenlerle meydanlarda sıkça bir araya geliyordu. Fakat bu durumun zaman zaman tedirgin ettiği İttihat ve Terakki, kitlelerin hareketini kontrol altında tutmayı gerekli görüyordu. Bu kontrol, kitle hareketlerinin hem Meşrutiyet karşıtı bir mahiyet almasını önlemeyi hem de Meşrutiyetin ve Firkanın yararına olacak şekilde belli bir

⁶ Son olarak belirtmek gerekir ki, farklı meslek gruplarından ve sosyal çevrelerden kimselerin şapkaya meyletmesi nedeniyle şapka giyenlerin profilleri çeşitlilik arz etmiştir. Buna yönelik değerlendirmeye daha sonraki bölümde girişilecektir.

⁷ Ayrıntı için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No:38 (Mart 2008), s.133; İ. Arda Odabaşı, "1908 Osmanlı Boykotu'nda Sinemacı Sigmund Weinberg'in Başına Gelenler", *Müteferrika*, S.56, Kış 2019/2, s.175.

hedefe kanalize edilmesini amaçlıyordu. Her iki durumda da basın bunun için en iyi araçtı. Yine insanların bir araya geldiği ibadet yerleri, kahvehaneler gibi kamusal mekanların denetimi son derece önemliydi (Çetinkaya, 2004, s. 216).

II. Meşrutiyet döneminde kitleleri sokağa döken gelişmeler hiç eksik olmadı. Büyük umutlar bağlanan Meşrutî idarenin daha başında meydana gelen Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı Meşrutiyet ile oluşan sevinç ortamına ağır bir darbe vurdu (Ahmad, 2019, s. 51). Osmanlı Devleti'nin protesto etmekle yetindiği bu ortamda, Osmanlı kamuoyu basın ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin önderliğinde Avusturya ve Bulgaristan'a boykot ilan etti. Boykot süresi boyunca hareketi canlı tutmaya çalışan basın, boykota katılmayanları hamiyetsizlik ile suçlayarak hareketin içine katmaya çalıştı. Basın fiziki saldırıları kesinlikle menederek eylemlerin istenmeyen bir yöne çekilmemesi için dikkatli bir dil kullandı. İmparatorluk çapında yapılan gösteri ve mitinglerin Meşrutiyet karşıtlığına dönüşmesinden endişe eden İttihat ve Terakki ise süreci kontrol altında tutmaya çalıştı. Zira Bosna-Hersek'in ilhakından hemen sonra meşrutiyet karşıtı birkaç olay meydana geldi. 7 Ekim 1908'deki Kör Ali Vakası bu olaylardan biriydi. Fatih'te toplanan bir grup "çoban isteriz" diyerek Yıldız Sarayı'na yürümüş, işgalleri II. Abdülhamid'in işten el çektilmesine bağlayarak onun lehine gösteriler yapmışlardı.⁸ Yine aynı günün akşamı, Üsküdar'da, Yeni Camii'nin İmam vekili Abdülkadir, teravih namazından sonra, cemaati galeyana getirerek sinema ve karagöz oynatan yerleri basarak perdeleri yırtmış, seyircileri dağıtmıştı. Ertesi gün Beyazıt Camii'nde Abdülhamid yanlılarınca yapılan bir toplantıda savaş olması halinde herkesin Padişahın arkasında birleşeceğini, dayanışmayı bozmamak adına seçimlerden söz edilmeyeceğini ve böylece meşrutiyetin kaldırılacağını umuyorlardı (Akşin, 1980, s. 93). Şeyhülislamı dine aykırı görüşlerin temsilcisi olarak gören mürteciler, Ayasofya Meydanı'na Şeyhülislamla alay eden ve onu öldürmeye çağıran pankartlar koymuştu. Ayrıca yeni rejimin sonucu olarak, gerektiği gibi örtünmedikleri bahanesiyle sokaklardaki bazı Müslüman kadınlara saldırdılar (Ahmad, 2019, s. 53). Eski bir Şeyhülislamın oğlu olan Cemil Molla ile birleşerek Meşrutiyet aleyhtarları bir grup kuran Mizan dergisi başyazarı Murat Bey tutuklanarak sürüldü; destekçileri de hapse mahkûm edildi (Ahmad, 2019, s. 54).

Cemiyet eylemleri kontrol altında tutmak istemesinde bu olaylar etkili olmuştu. 13 Ekim 1908'de Sultan Ahmed Meydanı'nda düzenlenen büyük mitingin duyurulmasında bunu görmek mümkündür. Mitingin program ve nizamına uyulması gerektiği ve "muharebe isteriz" gibi eylemin maksadının dışındaki taleplerin dile getirilmemesi sıkı sıkı tembih edilmiştir. Bu uyarılar genelde birçok yazıda, harbin Osmanlı aleyhine olacağı yönündeki düşüncelerle de uyumludur (Çetinkaya, 2004,

⁸ Bkz. Bayur, *a.g.e.*, s.114.; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.116.; Çetinkaya, *a.g.e.*, s.225.

s. 252). 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen 31 Mart Vakası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) bu endişelerinde haklı olduğunu göstermiştir. İsyana bastırıldığı için İTC buradan güçlenerek çıkmıştır. II. Abdülhamid tahttan indirildiği gibi Kanuni Esasi'de padişah aleyhine düzenlemelere gidilmiştir. Sıkıyönetim uygulandığı baskı ortamı Ahrar Fırkası'nın sonunu getirmiş, fırka siyasi arenadan çekilmiştir (Sancaktar, 2021, s. 79-80). Ancak 1910 yılının başında İttihat ve Terakki Fırkası'ndan (İTF) kopup Ahali Fırkası'nın giderek güçlendiği ve basından destek aldığı görülmüştür. Muhalefet öylesine yüklenmişti ki, Maliye Nazırı Cavit Bey istifasını vermek zorunda kalmıştı. 9 Haziran 1910'da gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesinden muhalefet ve kamuoyu İttihatçıları sorumlu tutmuşlardı.⁹

II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1913 yılına kadar İTF iktidarı tam olarak eline alamamış ve karşısında çoğunlukla güçlü bir muhalefet bulmuştur. Dolayısıyla kendisini rejimin temsilcisi olarak gören İTF, muhalefete karşı iktidarını korumak kaygısını taşımaktadır. 31 Mart Vakası'nın üzerinden henüz bir yıl geçtiği ve gazeteci Ahmet Samim'in öldürüldüğü 1910 yılında İstanbul'daki şapka yasaklarının rutin bir uygulamanın ötesinde rejim karşıtlarının yaratacağı bir asayiş sorununa yol açmasına mani olmayı amaçladığını belirtmek gerekir. İTF, muhalefetin eline koz vermek istememiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi, dinle ilişkilendirilen meselelerde özellikle cami çıkışından meydanlara kadarki "mesafe" hiç de uzun değildir. Kitlelerin her an meydanlara doluşabildiği bir ortamda şapka giyilmesinin Meşrutiyet karşıtlarına koz vereceğini hesaba katmak noktasında İTF yeteri kadar deneyime sahiptir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet dönemi asayiş problemi yaratmaması için şapka yasaklarının uygulanmasına ciddi önem verilmiştir. 1910 yılının yaz aylarında, şapka yasağına yönelik çok sayıdaki uygulama bu çerçevede değerlendirilmelidir. Müslümanların şapka giymesine göz yumulmasının kamuoyunda olumsuz tesirlere yol açabileceği endişesi vardı. İnceleyeceğimiz belgelerde geçen birtakım ifadeler buna açıklık getirecektir. "Adat-ı ve adab-ı milliyeye muvafık olmayan bu [şapka] gibi serpuşların istimali hissiyat-ı umumiye-i İslamiye üzerinde bir tesiri müheyyicane husule getirmekte olduğu", (BOA. DH. EUM. THR. 37. 6.) "çocuğuna şapka giydirmesinin dedikoduya yol açtığı", (BOA. DH. EUM. THR. 36. 67) "sairi ahaliyi İslamın nefisini tahrik" ettiği, (BOA. BEO. 3510. 263239) "şapka giyilmesine müsamaha gösteren aile ve rüesasının bu hususta hissi teemmüle riayet göstermeleri", (BOA. DH. EUM. THR. 52. 61) "enzar-ı umumiye-i müteessir ve hissiyat-ı İslamiye'yi rencide" edici (BOA. DH. EUM. THR. 35. 66) bir davranış, "memnuiyet-i şeriyye hilafına olarak şapka giymiş oldukları" (BOA. İ. HB. 95. 15) türünden ifadelerin gösterdiği gibi başta meşrutiyet karşıtları olmak üzere muhalefetin eline koz vermek istenmediği sonucu çıkmaktadır.

1910 yılına ait belgelerde şapka giyenlerin yaşlarının 7 ile 14 arasında değiştiği ve bunların büyük çoğunlukla kız çocukları oldukları görülmektedir.

⁹ Ayrıntı için bkz. Sancaktar, *a.g.e.*, s. 98-101.

Bunlar, bir kısmı emekli veya görev başındaki üst düzey ordu ve bürokrasi mensubu kimselerin çocuklarıdır. Yine bu çocukların velileri asker ve memur gibi resmi görevlilerin; tüccar, doktor, kasap, fırıncı gibi sivilin çocuklarıdır. Şapka giyenler, genellikle çocuk olduklarından, tebligat velilere yapılmaktadır. Şapka ile görülenlerin kimlikleri tespit edildikten sonra Emniyeti Umumiye Müdürlüğüne velilerine yazı yazılmaktadır. Bunlar çoğunlukla kalıp ifadeler içeren tipik resmi yazılar oldukları için bir tanesini detaylı olarak incelemek yeterli olacaktır. Bununla birlikte, tebligat alan kişilerin verdiği cevapları gösteren örnekler de ele alınacaktır. Zira tebligatlara verilen yanıtlar, sıradan insanların da şapka yasağı uygulamaları konusunda ne düşündüğüne dair fikir verecektir.

Ayasofya civarında oturan Harbiye Nezareti Celilesi Muhakemat Dairesi azası Miriliva Safvet Paşa'ya, çocuklarının şapka giyerek gezdiklerinin haber verildiği 20 Haziran 1910 tarihli yazıda, şapka gibi milli adap ve adetlere uygun olmayan bir başlık giymenin “hissiyat-ı umumiye-i İslamiye üzerinde bir tesiri müheyyicane”ye sebep olacağı bildirilmektedir. Bu yüzden, çocuklarının şapka giymelerine müsamaha gösteren aile ve reislerinin “hiss-i teemmüle” riayet etmeleri istendiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla velilerden, “çocukça heveslerle” şapka giyen varsa halkın nazarında kötü etkilere yol açacağı için bundan sonra şapka giymemelerinin sağlanması beklenmektedir. Safvet Paşa, verdiği cevapta şapka ile ilgili bu hususların doğruluğunu kabul etmekle birlikte, bahsi geçen çocukların kendisinin değil komşuların olduğunu belirtmektedir. Safvet Paşa, ayrıca, dini adaba ve milli adetlere aykırı başlıkların giyilmesini önlemek için bu tebligatların gerekli olduğunu, ancak bunların doğru kişilere gönderilmesi gerektiği şeklinde iğneleyici bir cevap vererek rahatsızlığını göstermektedir.¹⁰ Müze-yi Hümayunlar Müdürü Halil Bey, 10 yaşındaki kızının şapka giydiğine dair yapılan tebligata verdiği cevapta bu yaşta bir kızının olmadığını, Çengelköy'de değil Çubuklu'da oturduğunu bildirmektedir (BOA. DH. EUM. THR. 35. 66). Ancak iki ay sonra, 4 Ağustos 1910'da bir kez daha Halil Bey'e kızının şapka giydiğine dair yazı gönderilmiştir (BOA. DH. EUM. THR. 97. 86).¹¹

Velilerin şapka giyen çocuklarına nasıl tepki gösterdikleri de ilginç bir konudur. Yukarıda yer verdiğimiz örnekte Safvet Paşa'nın şapka ile ilgili

¹⁰ Benzer ifadeleri içeren ve hepsi 1910 tarihli olan diğer belgeler şunlardır: BOA. DH. EUM. THR. 52. 61; BOA. DH. EUM. VRK. 2. 85.; BOA. DH. EUM. THR. 36. 67.; BOA. DH. EUM. THR. 36. 1.; BOA. DH. EUM. THR. 36. 50.; BOA. DH. EUM. VRK. 3.32.; BOA. DH. EUM. VRK. 3. 36.; (BOA. DH. EUM. VRK. 3. 39); (BOA. DH. EUM. THR. 98. 10).

¹¹ Bir başka yanlışlık Kolağası Süleyman İhsan Bey'in adresiyle ilgili olarak yapılmıştır. 7 yaşında torununun şapka giydiği gerekçesiyle kendisine tebligat götürülmek istenmişse de Kurbağalıdere'de oturmadığı anlaşılmıştır (BOA. DH. EUM. THR. 97. 76) Süleymaniye civarında oturan Hasan Efendi'nin 10 yaşındaki kızın başında güllü şapka ile Beyoğlu'nda gezdiği görüldüğü polis kayıtlarına geçmiştir. (BOA. DH. EUM. THR. 98. 10)

uygulamayı doğru bulduğunu aktarmıştık. Şimdi ise Büyükada Hıristiyanların Gül Bayramına katılan çocukların velilerinin tutumuna bakalım. “Frenk Klisesi” ruhani heyeti, yanlarında yüz kadar Hıristiyan kadını ve kiliseye bağlı mektep talebeleri ile birlikte ellerinde bayraklarla dolaştıktan sonra ayın için kiliseye girdikleri ve bunların içinde feslerini çıkararak katılan Müslüman çocukların da olduğu bildirilmektedir. Velilerinin bunu nasıl karşıladıkları şu şekilde aktarılmaktadır: Büyükada önceki muhtarı Hafız Efendi 11 yaşındaki oğlunu dayak ile tehdit ettiği; Büyükada’da oturan Feriklikten emekli İbrahim Paşa’nın 8- 10 yaşlarındaki oğlu ve kızının “mektebi mezkur müdavimlerinden olduğu için [Gül Bayramı’na] bil rıza gönderdiğinin” anlaşıldığı; ancak Büyükada’da oturan Feriklikten emekli Şakir Paşa’nın başlarında siyah şeritli beyaz şapka bulunan 7-8 yaşlarındaki iki kızıyla akşam saatlerinde vapur iskelesinde gezdikleri rapor edilmiştir. Ayrıca adı geçen kişilere gerekli tebligat yapılmıştır. Üç örnek de son derece ilginçtir. Şapkanın son derece olumsuz bir şekilde algılandığı bir çevrede Hafız Bey’in çocuklarını şapka giymekten menetmesi “olağan” bir davranışken, Şakir Paşa’nın çocuklarının şapka giymesine müsaade etmesi “sıra dışı” görünmektedir. İbrahim Paşa ise çocukları Kiliseye bağlı mektebin öğrencilerinden olduğu için buna rıza göstermiştir (BOA. DH. EUM. THR. 35. 54).

İstanbul’un hemen hemen her semtinde şapka giyildiğine dair ihbarlara rastlanmaktadır.¹² Bunlardan biri olan Göztepe’deki örnek, şapka giyenlerin mensup olduğu ailelerin ve geldikleri sosyal çevrelerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Faik Paşa, Tüccar Fesçi Sait Efendizade Ali Bey, Ekmekçi başı Süleyman, Kasap Nuri, Bahariye Tahrirat Reisi Halil, Doktor Cemal ve askeriyeden Hamid Paşa’nın çocuklarının şapka giydiği görülmektedir (BOA. DH. EUM. THR. 36. 1.; BOA. DH. EUM. THR. 36. 50). Yine Meşrutiyet dönemine ait, fakat bu sefer 1910 yılına ait olmayan diğer iki örneğe yer verelim. 29 Aralık 1908 tarihinde Şeyhülislamlık makamı, şapka giyerek Müslüman ahalinin nefsinin tahrik ettiği gerekçesiyle bir Hukuk Mektebi öğrencisi hakkında işlem yapılmasını istemiştir (BOA. BEO. 3510. 263239). 25 Temmuz 1911’de çıkan Divan-ı Harbi Örfi’nin kararına göre, Tavukpazarında oturan polislikten ihraç edilen Suphi, Fatih Medresesi ilmiye talebelerinden Hurşid bin Mehmed ve Anadolu Hisarı sakinlerinden Sabri Bey’in şeri yasakların muhalefet ederek şapka giymelerinden dolayı 45’er gün hapis cezası almıştır (BOA. İ. HB. 95. 15). II. Abdülhamid döneminde şapka giyen Hariciye memurlarının memuriyetten azil ve uzaklaştırma cezası verileceği yönündeki karara yukarıda yer verilmişti. Ancak bu örnekte, şapka giyenlerle ilgili ilk defa olarak hapisle cezalandırma örneği ile karşılaşılacaktır.

¹² Üsküdar Doğancılar Meydanında oturan Mirliva Mustafa Paşa’nın 12 yaşındaki kızı Halide (BOA. DH. EUM.VRK. 3. 32), köprüden (Galata Köprüsü’nden) geçerken görülen Maliye Nezareti Muavini Nail Efendi’nin kızı (BOA. DH. EUM. THR. 37. 6), Kızıltoprak’ta oturan Nail Bey’in 11 ve 8 yaşlarındaki kızları (BOA. DH. EUM. VRK. 3.39) şapka giymiştir.

Son olarak İTF'nin veya en geniş anlamıyla Jön Türklerin şapkaya yaklaşımlarının geleneksel yaklaşımı benimsemelerinden değil, daha çok politik gerekçelerden kaynaklandığını belirtmek gerekir. Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının pozitivist ve laik görüşlerinden etkilenen bu kuşağın, şapkaya yüklenen geleneksel anlamı benimsediklerini düşünmek güçtür. Nitekim yurtdışında şapka giydiklerine dair örnekler çoktur. Buna dair Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* kitabında yer alan dört anektoda yer vermek gerekir. İlki, Mustafa Kemal'in, Paris'te Ateşemiliterlik görevinde bulunan Fethi Bey'i ziyareti esnasındadır. Mustafa Kemal yola çıkmadan önce Selanik'te uzun tüylü tirol bir şapka almıştı. Kendisini bu şapkayla görüp şaşırان Fethi Bey'e de bir şapka vermişti. Falih Rıfkı'nın verdiği ikinci örnek, kendisinin ilk kez 1913 yılında Bükreş'e giderken şapka giymesine dairdir. Üçüncüsü, Paris'e giden Maliye Nazırı Cavit Bey'in yurtdışındayken, "taassupçuluk kışkırtıcılığı yapan bir gazetede" çıkan şapkalı resminin İttihat ve Terakki hükümetini düşürme propagandasında ciddi bir yer tuttuğu yönündedir. En çarpıcı olanı dördüncü örnektir. Meşrutiyet döneminde Paris'te okuyan gençlerden biri fesi bir milliyet simgesi olarak gördüğünden dolayı çıkarmadığı için adı "Fesli Niyazi"ye çıktığıdır (Atay, 2020, s. 499). Bu örneği dikkate alırsak Paris'te okuyan öğrencilerin fes giymesinin tuhaf karşılandığı ve bunun son derece sıra dışı bir olay olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu ise Osmanlı toplumundaki olgunun tam tersidir.

II. Abdülhamid döneminde İmparatorluğun parçalanmasını önlemek kaygısıyla uzak vilayetlerde ve kritik bölgelerde uygulanmasına önem verilen şapka yasağı, II. Meşrutiyet döneminde, asayiş sorunu ve rejimin selametine yönelik endişe nedeniyle, bu kez İmparatorluğun merkezi İstanbul'da yoğun olarak uygulanmıştır. İlkinde odak çevre, ikincisinde merkezdir. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da yasak uygulanmakla birlikte, asıl endişe kaynağı olan yerler uzak vilayetlerdi. II. Meşrutiyet döneminde ise tam tersine politikanın merkezi İstanbul'a özel önem verilmiştir. İTF'nin şapka yasağı uygulamalarının İstanbul'da yoğunlaştığı olgusu, taşraya yönelik örneklerin azlığından da anlaşılmaktadır.¹³ II. Meşrutiyet döneminde 1911 yılından sonra şapka yasağına ilişkin uygulamalar devam etmekle birlikte, sıkı kontrolün gevşediği görülmektedir. Her ne kadar gergin politik bir atmosfer eksik olmasa da, Meşrutiyetin, seçimleri, parlamentosu ve teamülleriyle kabul görmeye başlamasının bunda etkili olduğunu düşünmek anlamlıdır. Muhalefet odaklarının

¹³ Bu anlamda kayıtlara geçen tek örnek Osmanlı'nın uzak vilayeti Hicaz'dandır. 16 Şubat 1914'te Mekke Emiri Şerif Hüseyin, askerlerin kalpakları yerine şapkaya benzer bir başlığın kötü tesirlere yol açacağını bildirmektedir (BOA. BEO. 4259. 319456). Diğer yandan II. Meşrutiyet döneminin ilerleyen yıllarında Varna'daki Müslüman arabacılara kasket giydirilmesi üzerine, Osmanlı yetkilileri "İstanbul Muahhede'si'nin "Bulgaristan'ın bilcümle mahallinde Bulgar tebasından bulunan Müslümanların adatına riayet olunacağı" ibaresini gerekçe göstererek Bulgaristan'la temaslarda bulunmuştur. Bunun sonucunda uygulamanın sadece Varna'daki Müslüman arabacıları kapsadığı anlaşılmıştır (BOA. HR. SFR. 04. 891. 103).

toplandığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), iktidarı elde etme noktasında önemli güç haline gelmiştir ve nitekim daha sonra bunda başarılı olacaktır. Bunun yanında özellikle Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913) İTF'nin baş etmesi gereken hayati meselelerdi. Dolayısıyla İTF'nin şapka yasağı uygulamalarındaki temel motivasyonunu oluşturan Meşrutiyet karşıtı ayaklanma tehlikesinin başlardaki kadar güçlü olmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı'daki şapka yasağı uygulamaları üzerine yaptığımız bu inceleme fes ile şapkaya dair algının siyasal, kültürel ve toplumsal yönlerine ışık tutmaktadır. Yasağa rağmen üst düzey devlet memurlarından alt kademedekilere, doktorlardan esnafa ve sıradan insanlara şapka giyildiğine dair çok sayıda örnek söz konusudur. Özellikle yurtdışındaki Hariciye memurları arasında şapka giymek son derece yaygındır. Müslüman tebaanın şapkaya yönelik tüm olumsuz algısına rağmen, bu genel eğilimin dışına çıkan kimselerin varlığı önemlidir. İmparatorluktaki gayrimüslim tebaadan kimselerin ve yabancıların şapka giymeleri nedeniyle, şapkaya yönelik belli bir aşinalığın da bunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte insanın bireysel ve toplumsal eylemlerinin ardında çoklu ve karmaşık nedenler olduğu açıktır. Örneğin bir başlığa, başı güneşten koruyan bir nesne olması bakımından işlevsel bir anlama sahipken, tarihsel süreç içinde politik ve kültürel anlamlar atfedilmesi, meselenin birçok yönden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın yapmaya çalıştığı şey sosyal bilimlerin ruhuna uygun olarak ele alınan konuyu çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutmaktır.

Siyasal ve kültürel anlamda fes ile şapka arasında kurulan karşıtlık ilişkisi nedeniyle fesin giyilmesini sağlamak ve şapkadan menetmek siyasal otoritenin özen gösterdiği bir konudur. Bununla birlikte dönemsel konjonktür, bu yasağın uygulanması için ciddi bir motivasyon sağlamıştır. II. Abdülhamid döneminde milliyetçilik ayaklanmalarının görülebileceği yerlerde ve Büyük Devletlerin etki alanı olabilecek uzak vilayetlerde devletin varlığını gösteren fesin giyilmesi için önemli bir çaba sarf edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise muhalefetin eline koz vereceği ve henüz sağlam bir zemine oturmamış rejime tehdit oluşturacağı nedeniyle şapka giyilmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Daha sonra bu temel motivasyon ortadan kalktığında bile, şapka yasağı Cumhuriyet döneminde yapılan Şapka İnkılabına (1925) kadar sürdü. Fes, ilk kez giyildiğinde "dine ve imana" saldırı olarak nasıl karşı çıkıldıysa, Şapka Kanunu çıktığında da yine benzer gerekçelerle ve bu kez, yer yer isyana varacak şekilde bir tepkiye neden olmuştu. Bu anlamda başlık meselesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Batılılaşmanın süreklilikleri ve kopukluklarıyla değerlendirmek için son derece önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma Şapka İnkılabı tartışmalarına da pek çok açıdan katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı payı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. BEO. 2340. 17550.

BOA. BEO. 3510. 263239.

BOA. DH. EUM. THR. 36. 50.

BOA. DH. EUM. THR. 35. 54.

BOA. DH. EUM. THR. 35. 66.

BOA. DH. EUM. THR. 36. 1.

BOA. DH. EUM. THR. 36. 67.

BOA. DH. EUM. THR. 37. 6.

BOA. DH. EUM. THR. 52. 61.

BOA. DH. EUM. THR. 97. 76.

BOA. DH. EUM. THR. 97. 86.

BOA. DH. EUM. THR. 98. 10.

BOA. DH. EUM. VRK. 3. 36.

BOA. DH. EUM. VRK. 3. 39.

BOA. DH. EUM. VRK. 3. 32.

BOA. DH. MKT. 11. 17.

BOA. DH. MKT. 120. 11.

BOA. DH. MKT. 1648. 134.

BOA. DH. MKT. 2692. 40.

BOA. DH. TMİK. M. 9. 70.

BOA. HR. SFR. 04. 433. 10.

BOA. HR. SFR. 04. 433. 110.

BOA. İ. HB. 95. 15.

BOA. İ. HD. 979. 77308.

BOA. MF. MKT. 302. 43.

- BOA. MF. MKT. 383. 11.
BOA. MF. MKT. 392. 43.
BOA. MF. MKT. 500. 28.
BOA. TRF. I. A. 18. 1737.
BOA. Y. PRK. UM. 6. 10.
BOA. Y. PRK. ZB. 14. 73.
BOA. ZB. 326. 80.
BOA. HR. SFR. 04. 891. 103.
BOA. BEO. 4259. 319456.

Kitaplar ve Makaleler

- Ahmad, F. (2019). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul : Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul : Gerçek Yayınevi.
- Alkan, M. Ö. (2017). Fes İnkılabından Şapka Devrimine: Fes-Kalpak-Kabalak. *Atlas Tarih*, (45), s. 118-123.
- Atay, F. R. (2020). *Çankaya*. İstanbul : Pozitif Yayınevi.
- Aydın, M. (1996). Bulgaristan Komiserliği. *Belgeler*, 17 (21), s. 71-125.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi I-II*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çetinkaya, Y. D. (2004). *1908 Osmanlı Boykotu ve Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları,.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). 1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), s. 125-140.
- Deringil, S. (2019). *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları*, 5. Baskı, 2019 (5 b.). İstanbul : İletişim Yayınları.
- Eraslan, C. (2019). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Odabaşı, İ. A. (2019). 1908 Osmanlı Boykotu'nda Sinemacı Sigmund Wernberg'in Başına Gelenler. *Müteferrika*, (56), s. 175-184.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul : Kronik Kitap.

Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yeşilbursa, B. K. (2001). Atatürk'ün Kastamonu Seyahati ve Şapka İnkılabı. *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu Valiliği Yayınları*, s. 13-20.

Yayın Geliş Tarihi: 31.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 13.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1353171>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1734-1749
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

ÖRGÜTLERDE ENTELEKTÜEL KAPASİTENİN ATALETİ ve ÖRGÜTSEL AHMAKLIK (ORGANIZATIONAL STUPIDITY) KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Ela Burcu UÇEL*

Öz¹

Örgütsel ahmaklık (örgütsel aptallık) kavramı örgütsel zekâ kadar akademik ilgi çekememiş, sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur. Çalışanın bilişsel kaynaklarının ve entelektüel kapasitesinin kullanımının kısıtlanması, ya da bu kapasiteyi kullanmaktaki isteksizliği olarak tanımlanan kavram, örgütte düşünümselliğin, karar ve faaliyetleri sorgulamanın ve eleştirel düşüncenin yokluğu olarak da tarif edilmektedir. Örgütsel ahmaklığın kurum tarafından teşvik edildiği belirtilmektedir, çünkü örgütsel düzenin sağlanmasını olumlu etkilemektedir. Öte yandan kurumda entelektüel kapasitenin atıl kılması, karar verme becerisinin ve çevresel değişimlere uyum kapasitesinin azalması gibi oldukça olumsuz sonuçları da vardır. Gittikçe artan rekabet, sürekli hale gelen değişim ve belirsizlik örgütlerin çevreyi anlama, değişimi okuma ve uyum sağlama becerilerinin önemine vurgu yapmakta, insan sermayesinin bu süreçteki kritik değerini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla kurumların bir hastalık olarak adlandırılan örgütsel ahmaklığa karşı bağışıklık kazanmaları gerekmektedir. Katılımcı bir çalışma ortamı, destekleyici ve güçlendirici bir örgüt kültürü ve çalışanların birbirleriyle haberleşmelerini, bilgi paylaşımlarını ve eleştirel düşüncüyü teşvik eden bir yönetim tarzı gibi uygulamalar entelektüel kapasitenin azami kullanımı ve örgütsel ahmaklıktan kaçınma için önerilenlerden birkaçıdır. Bu çalışma, örgütsel ahmaklığı alanyazında yer alan çalışmalar ışığında inceleyerek kavrama ilişkin genel bir bakış sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Ahmaklık, Fonksiyonel Ahmaklık, Toplu Ahmaklık, Örgütsel Aptallık, Örgütsel Zekâ.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Uçel, E.B. (2023). Örgütlerde entelektüel kapasitenin ataleti ve Örgütsel Ahmaklık (Organizational Stupidity) Kavramına genel bir bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1734-1749.

*Yarı zamanlı öğretim elemanı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-7210-9476>, elaburcy@yahoo.com

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

¹Organizational Stupidity Türkçe alanyazında Örgütsel Aptallık olarak yer almıştır. Kavramın Türkçe karşılığı olarak Örgütsel Ahmaklık da önerilebilir ve bu sebeple çalışmada bu şekilde kullanılmıştır. Kavram için farklı Türkçe karşılıklar üzerinde çalışılabilir.

A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF INERTEY OF INTELLECTUAL CAPACITY AND ORGANIZATIONAL STUPIDITY IN ORGANIZATIONS

Abstract

Organizational stupidity has not attracted as much academic attention as organizational intelligence. The concept is defined as limiting employee's use of conceptual abilities and intellectual capacity; employee's unwillingness to use these and the lack of reflexivity, justification and reasoning in the organization. Organizational stupidity is reportedly promoted by the organization as it helps maintaining organizational order. On the other side, it causes the intellectual capacity to be idle in the organization. It harms decision making skills and organization's ability to adapt environmental changes. The fact that competition gets tougher and the environment gets more unstable and dynamic each day highlights the importance of organization's adaptive abilities and the role human capital plays in it. Thus, organizations should try being immune to organizational stupidity which is labelled as an organizational illness. A participative work environment, supportive and empowering organizational culture and a managerial style that promotes communication, information sharing and critical thinking in the organization are needed. The current study will provide an overall look to organizational stupidity through the literature.

Key Words: Organizational Stupidity, Collective Stupidity, Functional Stupidity, Organizational Intelligence.

GİRİŞ

Alanyazında örgütsel ahmaklık kavramından bahseden çalışmalar 1980'li yıllara dayanmaktadır (Albrecht, 1980). Fakat kavramın geçen zaman içinde sınırlı bir akademik ilgi yarattığını ve az sayıda çalışmaya konu olduğunu görüyoruz (Örn: Kerfoot, 2003; Erçetin, 2004; Alvesson & Spicer, 2012; Alvesson & Spicer, 2016; Alvesson & Einola, 2018; Karimi-Ghartemani, Khani & Esfahani, 2020; Karimi-Ghartemani, Khani, & Nasr Isfahani, 2022; Ahmadzadeh, Safari & Teimouri, 2022; Azevedo, 2023). Örgütsel bir hastalık olarak görülen örgütsel ahmaklık (Spicer, Alvesson & Karreman, 2009, Erçetin & Bağcı, 2016) kurumda ciddiye alınması gereken olumsuz etkiler yaratmaktadır. Karar verme ve çevresel değişime uyum becerilerine zarar vermek bu olumsuz etkiler arasında sayılabilir (Alvesson & Spicer, 2012; Azevedo, 2023). Çevreyle uyumlanma ve etkin karar verme becerisi zarar gören kurumun rekabetçiliği ve stratejik başarısı tehlikeye girecektir. Dolayısıyla, fazla bilinmeyen ve gündemde olmayan bir kavram olan örgütsel ahmaklığın daha fazla tartışılması ve araştırılması gereğinden bahsedilebilir. Bu çalışma genel anlamıyla ahmaklık-aptallık kavramını kısaca inceleyecek, ardından örgütsel ahmaklık ve ilgili diğer kavramlar olan grup ahmaklığı, toplu ahmaklık ve fonksiyonel ahmaklığı ele alarak örgütsel ahmaklık kavramına dair genel bir bakış sunmaya çalışacaktır.

Ahmaklık-Aptallık

Ahmaklık-Aptallık, üzerinde çokça düşünülmüş, konuşulmuş ve yazılmış bir kavramdır ve günlük yaşantıda da kendisine fazlasıyla yer bulmaktadır. Öyle ki, Harlan Ellison ironiyle evrende en sık rastlanan iki elementin hidrojen ve aptallık olduğu saptamasını yapar (Ellison, 2023). Erçetin (2004) aptallığın hayatın içinde entelektüel aşağılama içerecek şekilde kullanıldığını belirtmekte ve bireysel aptallığın *algı kaybı, zayıf bellek, duyarsızlık, zayıf karakter, dikkatsizlik, aynı hataları tekrarlamak ve rasyonel karar vermedeki yeteneksizlik* gibi farklı şekillerde tanımlandığını ifade etmektedir. Azevedo (2023) ise bunlara ek olarak *muhakeme eksikliği* ve *yavaş düşünme* gibi özelliklerden bahseder. Türk Dil Kurumu sözlüğü (2023) aptal terimini *zekâsı pek gelişmemiş, zekâ yoksunu, alık, ahmak, alık salık* şeklinde tanımlamakta ve aptallığı *aptal olma durumu* ifadesiyle açıklamaktadır. Bu çalışmada tercih edilen ahmak kelimesi aptalın eş anlamlısı² olarak kullanılmaktadır. Karimi-Ghartemani ve meslektaşları (2022) aptallığın *budalalık* ve *cehalet-bilgisizlik* kavramları ile tanımlanabileceğini söyler. Budalalık *düşünmeden davranma* olarak açıklanırken (Alvesson & Spicer, 2012), cehalet-bilgisizlik *bilginin gölgesi* olarak tarif edilir (Bakken & Wiik, 2018). Cehaletin iki boyutunun bulunduğu, bu boyutlardan ilkinin bilgiye sahip olmamak, yani bilgisizlik, ikincisinin ise bilginin var olduğunu bilmek ama onun varlığını ve içeriğini göz ardı etmek olduğu ifade edilmektedir (Bernstein, 2009; Ghorashi Bonabi, 2012; Karimi-Ghartemani & Khani, 2022). Sternberg (2002) de aptallığın sadece bilgiye sahip olmamak (cehalet) şeklinde açıklanamayacağını, buna ek olarak bilgiyi işleme ve kullanma konusundaki yeteneksizlik ya da isteksizlik olarak da tanımlanabileceğini bildirmiştir. Aptallığın bu şekli kişinin köklü inanç ve düşüncelerini sorgulama isteksizliğinden de ortaya çıkabilmektedir (Stanovich, 2002). Bernstein'ın (2009) aptallık anlayışı cehalet-bilgisizliğin bu ikinci boyutuna yakındır, çünkü kişi doğru ve yanlışın ne olduğunu bilmekte ama doğruyu göz ardı ederek yanlışı yapmaktadır. Öte yandan Karadağ (2016) aptallığın "*hata yapmaktan farklı olarak bir ayırt edememe durumuna, önemliyi önemsizden, ilginç ve tekil olanı sıradan olandan ayırt edememe durumuna*" dayandığını belirtmektedir. Boxsel (2003) ise aptallığın kendine has bir mantığı olduğunu söylemektedir, ona göre aptallık zekânın karşıtı değil, aptallık yokluğunun karşıtıdır. Ancak elbette ki aptallığı bilginin, zekânın ve aklın karşısına yerleştirenler de vardır (Bernstein, 2009). Osho (2001) aptallıktan bireyi sorumlu tutmaz, zeki olarak doğan çocukların toplumun eğitimi vasıtasıyla aptallaştırıldığını ileri sürer. Ona göre eğitim çocukların bilginin var olduğunu bilerek ama onu kullanmayarak yetişmelerine neden olmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak aptallığın sadece bireylerde, tekil olarak değil insan gruplarında ve dolayısıyla örgütlerde, çoğul olarak da görüldüğünü ifade etmek gerekir. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, bu çalışma *örgütsel ahmaklık* olarak adlandırılan ve Albrecht (2003) tarafından *örgütteki zeki insanların genel zihniyete uyum sağlayarak cahilmiş/bilgisizmiş gibi davranmaları* olarak tanımlanan kavramı, konu hakkındaki çalışmaları derleyerek sunacaktır.

² <https://esanlamlisi.net/es-anlamli/aptal/>

Örgütsel Ahmaklık

Örgütlerin ayakta kalabilmek, daha iyi performans göstermek ve büyümek için çevrelerine uyum sağlamaları, dolayısıyla çevresel değişimleri tespit etmeleri, anlamaları, analiz etmeleri ve çevresel değişime adapte olmanın yollarını bulmaları veyahut yaratmaları gerekmektedir (Veryard, 2012). Bununla birlikte geçmiş yaşantılar üzerinde düşünmeleri ve tecrübelerinden öğrenmeleri de önemlidir. Örgütsel zekâ, örgütün uyum sağlayarak var olmaya devam etmesi için ihtiyaç duyulan becerilerin (değişen durumlara uyum sağlama, esneklik ve rahatlık, öngörü ve sezgileri kullanma, açık fikirlilik, yenilenebilme ve hayal gücü ve durumlara tepki vermekte çabukluk) bütünü olarak açıklanır (Erçetin, 2001). Glynn (1996) örgütsel zekânın örgüt üyelerinin toplam zekâsı ile şekillendiğini belirtir. Öte yandan örgütsel zekânın işleyişinin bireylerin zekâsının toplamı olmaktan farklı olduğu da ileri sürülmektedir (Erçetin vd., 2012).

Örgütsel ahmaklığın örgütsel zekânın yokluğu olduğu iddia edilmekle birlikte (Kerfoot, 2003; Ten Bos, 2007) Erçetin (2004) hem örgütsel zekânın hem de örgütsel ahmaklığın, örgütün üyelerinin zekâlarının ya da ahmaklıklarının toplamı olarak görülemeyeceğini belirtir. O halde örgütsel ahmaklığı bireysel ya da örgütsel zekâdan yola çıkarak tanımlamak isabetli olmayacaktır. Bunu destekler şekilde zeki insanlardan oluşan bir örgütün aynı zamanda ahmak da olabileceği ifade edilmektedir (Alvesson & Spicer, 2012; Paulsen, 2017).

Azevedo (2023) örgütsel ahmaklığın örgütler kadar eski olduğunu ifade eder. Ancak bu görüşün aksine örgütsel ahmaklığın pek çok toplumun olabilecek en kötü liderler tarafından yönetildiği son yıllarda yayıldığı düşüncesi de ileri sürülmektedir (Frankfurt, 2005; Foley, 2010, aktaran Azevedo, 2023).

Albrecht'in (1980:268) "tüm büyük insan faaliyetlerinin kaçınılmaz bir parçası olduğunu" ifade ettiği örgütsel ahmaklık, *kurumda şüphenin, düşünümSELLİĞİN (nedenle sonuç arasındaki dairesel, döngüsel hareket, Yıldırım, 2020), sağlam muhakemenin, kararları gerekçelendirme ve doğrulamanın ve derinlemesine düşüncenin yokluğu ve entelektüel kaynakları kullanmanın reddi olarak açıklanabilir (Karimi-Ghartemani vd, 2020). Kavram ilk kez Albrecht (2003) tarafından tanımlanmıştır ve akademide pek sık çalışılmamasının farklı nedenleri olduğu bildirilmektedir. Ten Bos insanların ahmaklık hissiyle boğuldukları, ezildikleri için örgütlerde ahmaklık konusundan uzak durduklarını ve bu nedenle örgütsel çalışmalarda bu konuya nadiren rastlandığını belirtmekte ve Sims'e (2005) referans vererek aslında genel olarak olumsuz duyguların bu alanda aforoz edildiğini belirtmektedir (Ten Bos, 2007). Diğer bir neden ise kurumları "ahmak-stupid" olarak adlandırmanın içerdiği muhtemel etik kaygılardır (Ten Bos, 2007).*

Argyris (1986) büyük örgütlerde yaygın olan "yetenekli beceriksizlik" adını verdiği olgudan bahsetmektedir. Yetenekli beceriksizlik, yetkin ve eğitimli profesyonellerin rutin durumlarda ne yapacaklarını çok iyi bilmeleri ve adeta düşünmeden anında yapmaları, ancak kendileri ve örgüt hakkında sorgulayıcı ve

zorlayıcı sorular sormaktan kaçınmaları ile ortaya çıkar. Argyris (1986) yetenekli beceriksizliğin ortaya çıkmasında ve yayılmasında örgütteki – bazı konu ve kararları tartışılmaz kılan- savunmacı rutinlerin rolüne dikkat çekmektedir. Argyris'in (1986) yetenekli beceriksizlik kavramı örgütsel ahmaklıkla oldukça benzerdir.

Albrecht, zeki çalışanların örgütün baskın kültürü sebebiyle ahmak gibi davrandıklarında örgütsel ahmaklıkla karşı karşıya olduğumuzu belirtmiştir (Albrecht, 2003). Karimi-Ghartemani ve meslektaşları (2022) ise örgütte örgütsel düzeni korumak amacıyla entelektüel kaynakların kullanılmayışının yahut bu kaynakların sadece önceden belirlenmiş mevcut güvenli ve dar alanda kullanılmasının kurumu örgütsel ahmaklığa götürdüğünü ifade eder. Ahmak örgütler bilgiyi birleştirip bütünleyememektedirler (Kerfoot, 2003). Sadece günlük, rutin faaliyetlere odaklanmakta, muhtemel hataları azımsamakta ve geleceğe dair bir bakış açısına sahip olmayı ihmal etmektedirler, böylelikle bütünsel bir yaklaşımdan mahrumdurlar. Bu durum ise öğrenme miyopluğu yaratmaktadır (Levinthal & March, 1993).

Alvesson ve Spicer (2020) ahmaklığı örgütsel yaşamın bir parçası olarak görür ve örgütlerde sistematik olduğunu ifade eder. Örgütsel ahmaklık örgüt kültürleri tarafından özendirilmektedir (Ott & Shafritz, 1994; Ten Boss, 2007). Bundan yola çıkarak, “örgütsel ahmaklık çalışanın bilişsel kaynaklarını ve zekâsını kullanmaktaki, kurum destekli yetersizliği ya da isteksizliğidir” tespitini yapmak mümkündür (Alvesson & Spicer, 2012). Çalışan, kurumun ve örgüt kültürünün özendirilmesi ve yönlendirmesiyle entelektüel kapasitesini kullanmamaktadır. Kendisine verilen tekrar eden işlere gömülür, eski usuller ve metotlarla çalışması istenir, bazı durumlarda anlamsız ve mantıksız işler yapmak zorunda kalır, durumu kabullenerek düşünmeyi ve analiz etmeyi bırakır (Alvesson & Spicer; 2012; Karimi-Ghartemani vd. 2020; Paulsen, 2017). Kurum, çalışanı yenilikler üzerinde düşünmekten ve yaratıcılıktan uzaklaştırmakta, caydırmaktadır (Alvesson & Spicer; 2012). Bu kurumlarda yöneticiler çalışanların entelektüel kapasitelerini kontrol etmeye, onların çalışma rutinlerine bağlı kalmalarını ve eleştirel düşüncüyü bir kenara bırakmalarını sağlamaya çalışırlar (Alvesson & Spicer, 2016). Ayrıca yeniliklere ve değişime direnç gösterdikleri ve düşünömsellik ve rasyonel muhakemeye uzak durdukları bildirilmiştir (Alvesson & Spicer, 2016; Paulsen, 2018). Albrecht'e (2003) göre zeki çalışanlar kurumun baskın kültürüne uyum sağlayarak entelektüel kaynaklarını kullanmayı bırakırlar yahut bu kaynakları sadece kurumun karar ve davranışlarını gerekçelendirip temize çıkarmak için ve dar görüşlü şekilde kullanırlar (Alvesson & Spicer, 2012). Kurum, çalışanlarının tecrübe, bilgi ve entelektüel kapasitesinden yararlanmayı beceremediğinde örgütsel ahmaklık ortaya çıkabilir (Kerfoot, 2003). Bu durumda çalışanların yetenekleri ve becerileri atıl kalır (Karimi-Ghartemani vd, 2022). Bu bakış açısıyla açıkça görölmektedir ki çalışanın kapasitesinin kurum yararına kullanılması sorunu yöneticiler için temel bir imtihandır (Manville & Ober, 2003).

Örgütlerde ahmaklığın üç farklı yaklaşımla incelenebileceği ifade edilmektedir (Ott & Shafritz, 1994). Epistemolojik bakışla ahmaklık, bilgiyi toplamakta ve kullanmaktaki eksiklik iken, sosyolojik ve etik açılarından ahmaklık, kişinin toplumun ya da örgütün kurallarına uymak ya da diğer kişilerle iyi ilişkilere sahip olmak için ahmakça davranması olarak tarif edilmektedir (Ott & Shafritz, 1994). Çalışan kuruma, örgüt kültürüne ve diğer çalışanlara uyum sağlamak için entelektüel kapasitesini kullanmamaktadır.

Karimi-Ghartemani ve meslektaşları (2020) örgütsel ahmaklığı, örgütteki ahmaklığın düzeyi açısından sınıflandırmıştır. Buna göre örgütleri, *ahmaklığın olmadığı örgütler, düşük düzeyde ahmaklık içeren örgütler, yüksek düzeyde ahmaklık içeren örgütler ve tamamen ahmak olan örgütler* olarak sıralamak mümkündür (Karimi-Ghartemani vd., 2020). Ahmak olmayan örgütlerde eleştirel düşünce ve örgütsel öğrenme yaygındır ve örgüt kültüründe desteklenmekte, özendirilmektedir. Çalışanlar çevresel değişimleri anlamakta, yöneticiler ise yeni ve eleştirel fikirleri desteklemektedir (Karimi-Ghartemani vd., 2020). Ancak bu örgütlerin çok fazla eleştirel düşünceye kapılıp düşük performansla karşılaşmaları, yani alanyazında *işlevsiz zekâ* olarak adlandırılan tuzağa düşmeleri olasıdır (Butler, 2016). Düşük düzeyde ahmaklık içeren örgütlerde eleştirel düşünceye karşı bir isteksizlik vardır; çalışanlar yaptıkları işi neden yaptıkları ve yaptıkları işin sonuçları üzerinde düşünmezler. Bu, örgütsel iklimin ve çalışma koşullarının bir sonucudur (Alvesson & Spicer, 2012; Karimi-Ghartemani vd., 2020). Yüksek düzeyde ahmaklık içeren örgütlerde çalışanların ahmak olması yöneticiler tarafından teşvik edilmektedir. Üretkenliği maksimize etmek için disiplinli, şüpheye ve örgütün sorgulanmasına mahal vermeyen bir ortam ve istikrarlı bir örgüt yapısı yaratılmaktadır (Karimi-Ghartemani vd., 2020). Böylelikle örgütteki ahmaklık bilinçli bir şekilde yönetilmektedir ve bu yönetim tarzı Alvesson ve Spicer tarafından *ahmaklık yönetimi* olarak adlandırılmıştır (Alvesson & Spicer, 2012; Karimi-Ghartemani vd., 2020). Son olarak, tamamen ahmak olan örgütlerde ahmaklık çalışanlarca içselleştirilmiştir. Çalışanlar kendilerini şüphe, sorgulama ve eleştirel düşünceden uzak tutarlar. Örgütlerine inançları ve güvenleri tamdır.

Bir örgütteki zekâ ya da ahmaklık düzeyinin farklı unsurlara bağlı olabileceği ifade edilmektedir. Bu unsurlardan bazıları örgütün teknolojisi, yapısı, sistemleri, kültürü ve bilgi varlıklarıdır. Diğer unsurlar ise paydaş ilişkileri, stratejik süreçler, liderlik, uzmanların yetkinliği, karar mekanizmaları, iç ve dış iletişim ve çevresel koşullar olarak sıralanabilir (Caoa & Xiaob, 2014).

Örgütsel ahmaklık örgütsel bir hastalık olarak görülmektedir (Spicer vd., 2009; Erçetin & Bağcı, 2016). Albrecht (2003) örgütsel ahmaklık hastalığının zeki insanların örgütteki hâkim zihniyete uyum sağlamak için cahil ya da bilgisiz gibi davrandıkları örgütlerde görüldüğünü belirtir. Erçetin ve meslektaşları (2007) hastalığın belirtileri olarak *çevresel koşullara karşı duyarsızlık, örgütün eski başarılarını öne çıkarmak, ileri sürülen yeni fikirlere karşı ilgisizlik, çalışanların işten ayrılmaları ve örgütte sürü zihniyetinin yaygınlaşmasını* göstermektedir.

Usmani ve meslektaşları ise örgütsel ahmaklığın olduğu kurumda süreçlerin yüksek maliyetli ve karmaşık olduğunu bildirir (Usmani, Davison & Napier, 2020). Kurum var olan koşullara ve onların devamına güvenmektedir. Bu sebeple çalışanlarını disiplini koruma yönünde teşvik eder ve böylelikle entelektüel kaynakların kullanımının reddi vasıtasıyla kurumda düzen sağlamayı hedefler (Alvesson & Spicer, 2012; Karimi- Ghartemani, vd., 2020).

Öte yandan örgütsel ahmaklık sadece kurumun bütününde görülmez. Kerfoot örgütsel ahmaklığın kurumun tamamında görülebildiği gibi, sadece bir ya da birkaç biriminde de var olabileceğini belirtir (Kerfoot, 2003). Ahmaklık çalışanların birikimi, tecrübesi ve bilgisi kurumun içinde paylaşılmadığında ve aktarılmadığında ortaya çıkmaktadır (Kerfoot, 2003) ve bu durum tüm örgüt için geçerli olabileceği gibi bazı durumlarda sadece bazı birimlerde de görülebilir.

Grup Ahmaklığı³ ve Toplu Ahmaklık⁴

Alanyazında *grup ahmaklığı*-group stupidity olarak adlandırılan kavram, zeki çalışanların bireysel performanslarını geliştirmek ve böylelikle kurumda daha üst pozisyonlara yükselmek amacıyla takım çalışmasında yer almak istememeleri ve bundan kaçınmaları olarak tanımlanmıştır (Erçetin vd., 2007).

Yine alanyazında geçen bir diğer kavram *toplular ahmaklığı*: zeki insanlar toplanırlar ve oluşturdukları toplulukta topluca ahmak hale gelirler. Tüm bu zeki insanlar birlikte iken entelektüel kaynaklarını kullanmamaktadırlar. Bireysel olarak zeki davranmakta ancak topluca aldıkları kararlarda ve davranışlarında çevresel değişimlere ahmakça yanıtlar ve tepkiler vermektedirler (Albrecht, 1980; Azevedo, 2023). Paulsen toplu ahmaklığın kişilerin biyolojik kökenlerinden ya da kişiliklerinden kaynaklanmadığını, örgüte alışmanın, uyum sağlamanın bir yolu olduğunu ya da kişinin motivasyonunu etkileyen örgütsel davranışlar sonucu ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Paulsen, 2017). Kerfoot (2003) ise örgütsel ahmaklıktan bahsederken Albrecht Yasası'na dikkat çeker. Bu yasa zeki insanların kurumda toplu ahmaklığa yönelme eğilimi gösterdiklerini ileri sürmektedir (Albrecht, 1980). Toplu ahmaklık devam eden bölümlerde açıklanacağı üzere örgütlerde işlevsel olabilmektedir. Kuruma, kurumun hedeflerine ve iş yapış biçimlerine uyumlanmak düzgün işleyişi sağlayabilmekte, belirlilik oluşturmakta ve düzen teminini kolaylaştırmaktadır (Alvesson & Spicer, 2012; Alvesson & Spicer, 2016; Coraiola & Murcia, 2020).

Ahmadzadeh ve meslektaşları (2022) toplu ahmaklığı örgütteki zeki insanların toplu IQ'larının bireysel IQ'larının toplamından az olması şeklinde tarif

³ Kavram alanyazında Group Stupidity şeklinde geçmektedir, bu çalışmada Türkçe karşılığı olarak Grup Ahmaklığı önerilmektedir.

⁴ Kavram alanyazında Collective Stupidity şeklinde geçmektedir, bu çalışmada Türkçe karşılığı olarak Toplu Ahmaklık önerilmektedir.

etmektedir. Zeki çalışanlar, son derece iyi niyetli olmalarına rağmen, bir araya geldiklerinde birbirlerinin zekalarını etkisizleştirmektedirler (Ahmadzadeh vd., 2022). Toplu ahmaklık hata yapmak değil, hataları tekraren yapmak olarak da açıklanabilir, çünkü çalışanların zihinsel kapasiteleri atıl kalmaktadır (Albrecht, 2003). Toplu ahmaklığın özellikleri çalışanların bastırılması (örgütün rutinlerini, faaliyetlerin ahlaki yönlerini ve örgütün değerlerini sorgulamanın baskılanması), örgütün faaliyetlerinin sorgulanmaması, gözden geçirilmemesi ve yönetimce gerekçelendirilmesi, akla ve mantığa dayalı tartışmalardan kaçınılıp, sembolik tartışmalar yapılması olarak sıralanmaktadır (Ahmadzadeh vd., 2022; Alvesson & Willmont, 2012; Alvesson & Einola, 2018).

Albrecht (2002) toplu ahmaklığı iki gruba ayırır: *öğrenilmiş ahmaklık ve bilinçsiz ahmaklık*. Öğrenilmiş ahmaklıkta çalışanların düşünmesine müsaade edilmez. Zeki çalışan düşündüğünde cesareti ve hevesi kırılır. Bilinçsiz ahmaklıkta ise örgütün kuralları ve sistemleri zeki çalışanın özgürce düşünmesini imkânsız hale getirmektedir (Albrecht, 2002; Doae, Shirvani & Safari 2013).

Toplu ahmaklığa neyin sebep olduğuna dair de çeşitli görüşler vardır. Örgütlenmedeki hatalar, yönetsel beceriksizlik, yönetsel anlaşmazlıklar, elverişsiz kurallar ve süreçler, iç çatışmalar ve ortak bir hedefin yokluğu gibi sebepler zihinsel ve entelektüel kapasitenin ziyan olmasına sebep olmaktadır (Albrecht, 2002; Eisner, 2011; Kidd & Castano, 2013). Öte yandan sosyal kaytarma davranışı da toplu ahmaklığa yol açmaktadır (Ahmadzadeh vd., 2022). Toplu ahmaklığa götürdüğü belirtilen diğer örgütsel faktörler ise örgütün geçerli inanışlarının ve kurallarının sorgulanmaması, örgütsel iklime hakim olan tehditkar hava, korku ve stres, mekanik örgüt yapısı, etkin olmayan liderler ve stratejik atalet olarak sıralanmaktadır (Karimi-Ghartemani vd., 2020; Skaggs & Youndt, 2004). Toplu ahmaklığın pençesine düşen örgüt, çalışanlarının zihinsel ve entelektüel kapasitesini kullanmadığı için çevikliğini, karlılığını ve örgütsel esnekliği kaybedebilir (Skaggs & Youndt, 2004), ayrıca performansı, verimi, etkinliği, bilgi paylaşımı ve üretkenliği olumsuz etkilenir (Demitras & Sarjoko, 2018; Howson, 2007; Khoreva, Vaiman & Van Zalk , 2017). Toplu ahmaklığın pençesindeki örgütte hatalar tekrar edilir ve sorunlu koşullar yenilenir (Morrison, 2011). Çalışanlar zihinsel esnekliklerini ve meraklarını kaybederler, dogmatik düşünceye teslim olabilirler ve kurumda örgütsel öğrenme, yaratıcılık ve özgür düşünce azalır (Butler, 2016; Matzler, Strobl ve Bailom, 2016; Paulsen, 2017; Van Laar, Kitchens ve Koskey, 2020). Buna ek olarak örgütsel sessizlik ortaya çıkar (Ashforth & Fried, 1988). Örgüt, çevresel koşullara uyum sağlama yeteneği ve rekabetçi konumunu koruma becerisi azaldığı ve fırsatları kaçırdığı için hayatta kalma şansını yitirebilir (Skaggs & Youndt, 2004; Syvajarvi & Kesti, 2012).

Örgütsel Ahmaklığın Nedenleri

Örgütsel ahmaklığı yöneticilerin, örgütsel atmosferin ve çalışanların yaratıp yayabileceği bildirilmiştir (Alvesson & Spicer, 2012; Karimi- Ghartemani vd., 2020; Paulsen, 2017). Bununla birlikte bu olgunun, yöneticilerin örgütsel düşünümelliği,

yaratıcılığı ve çalışanlar arası ilişkileri kısıtlayıcı disiplin uygulamalarını kullandığı kurumlarda daha açıkça görüldüğü ifade edilmektedir (Alvesson & Spicer, 2012).

Paulsen (2017) örgütsel ahmaklığı yöneticilerin ve çalışanların işlerini yaparken çok fazla düşünmemeleri ve fazla düşünmemeye çalışmalarını olarak tarif eder. Çalışanlar her türlü koşulda işlerini yapmaya odaklanmışlardır, ancak çevresel değişimlere cevap vermemekte, diğer çalışanları ve paydaşları dikkate almamaktadırlar. Çevresel değişim ya da problemlerle ilgili bilgi toplamazlar, farklı bakış açılarını benimsemezler, bilgiyi analiz etmezler ve eleştirel düşünceden yoksun davranırlar (Karimi-Ghartemani vd, 2020; Paulsen, 2017). Böylelikle örgütsel ahmaklık kurumda çevresel değişimlere duyarsızlığa, ileri sürülen yeni fikirlere karşı ilgisizliğe, kurumun eski başarılarına odaklanmasına sebep olabilir ve işten ayrılan çalışan sayısında artış gibi pek çok olumsuzluk yaratabilir (Karimi-Ghartemani vd., 2022). Erçetin ve meslektaşları (2007) bunların kurumda örgütsel ahmaklığın varlığına işaret eden belirtiler olduğunu ifade etmektedir. Örgütsel ahmaklık kurumlarda teknik hata, örgütsel kargaşa ve finansal çöküş gibi tehlikelere de sebep olabilmektedir. Öte yandan işlerin rutin bir şekilde yapılması suretiyle örgütte istikrar ve düzenin sağlanmasına da yararı olduğu bildirilmektedir (Alvesson & Spicer, 2012; Paulsen, 2017). Bu durum alan yazında *fonksiyonel ahmaklık* olarak adlandırılmaktadır.

Fonksiyonel Ahmaklık⁵

Alvesson ve Spicer (2016) örgütsel ahmaklığın sadece işlevsiz düşünce ve mantıksızlık ile bağdaştırılmayacağını, bunlara ek olarak örgütün düzgün işlemesine de yarayabileceğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Coraiola ve Murcia (2020) da örgütsel ahmaklığın düzen ve belirlilik sağladığını ve örgütsel düzenin kurulmasında işe yarayacağını belirtmiştir. Bu olgu fonksiyonel ahmaklık olarak adlandırılmaktadır (Alvesson & Spicer, 2012).

Fonksiyonel ahmaklık örgütte eleştirel düşüncüyü azaltarak çalışanların örgütsel işlevselliğe inanmalarını, örgütsel hedefleri sorgulamadan ve eleştirmeden kabul etmelerini sağlar (Alvesson & Spicer, 2012; Butler, 2016). Çalışanlar entelektüel kaynaklarını sadece kurumun günlük işleyişini mümkün kılan kısıtlı ve güvenli bir çerçevede kullanmaktadırlar (Karimi-Ghartemani vd, 2020). Entelektüel kaynakların sınırlı bir çerçevede kullanımı ve bu çerçeve dışında kullanılmasından kaçınılmasıyla ortaya çıkan fonksiyonel ahmaklık kurumun düzgün işleyişini sağlamaktadır. Ayrıca sınırlı fikir ve eleştiri ortaya atıldığı; kurumda iç gözlem yapılmasından, karar ve davranışlardan şüpheye düşülmesinden ve onların değerlendirilmesinden kaçınıldığı için kurum içi bölünme ve çatışmalar da önlenmiş olmaktadır (Alvesson & Spicer, 2016).

⁵ Kavram alanyazında Functional Stupidity şeklinde geçmektedir, bu çalışmada Türkçe karşılığı olarak Fonksiyonel Ahmaklık önerilmektedir.

Alvesson ve Spicer (2016) fonksiyonel ahmaklığı disiplini sıkılaştırarak yaratıcılığı baskılamak, çalışanlar arası ilişkileri, dolayısıyla bilgi alışverişini kısıtlamak olarak da tarif eder. Örgütte **düşünümsellikten** kaçınılmakta, yani, kurumun kurallarını, rutinlerini, süreçlerini, baskın inanışları ve beklentileri sorgulamaya karşı bir isteksizlik ya da beceriksizlik görülmektedir. Çalışanlar ne yaptıkları üzerinde eleştirel bir düşünceye sahip değillerdir. Ayrıca, mantığa dayalı gerekçelendirmeden de uzak durulmaktadır, örgütte alınan kararlar ve yapılanlar için **gerekçelendirme** gereği duyulmamakta ve herhangi bir gerekçelendirme yapılması beklenmemektedir. Bu bağlamda çalışanlar yaptıklarını neden yapıyor olduklarını sorgulamazlar. Son olarak, örgütte etraflı **muhakame** de görülmemektedir (Alvesson & Spicer, 2016). Yani çalışanlar yaptıklarının ve genel olarak örgütte yapılanların uzun vadeli ve geniş etki ve sonuçları hakkında da düşünmemektedirler (Alvesson & Spicer, 2016; Butler, 2016). Fonksiyonel ahmaklığın görüldüğü örgütlerde çalışanlar dar görüşlülüğe kapılmakta, meraklarını kaybetmekte ve örgüt ve işleyişini sorgulanamaz kabul eden bir profesyonellik anlayışını benimsemektedir. Öte yandan çalışanın kendine güvensizliği ya da iş yerinde endişe ve kaygının yüksek olması fonksiyonel ahmaklığı körüklemektedir.

Fonksiyonel ahmaklığın örgütsel ve sosyal koşullar bütünsel olarak ele alındığı zaman daha iyi anlaşılacağı ifade edilmekte ve üç olgunun buna yardımcı olacağı belirtilmektedir (Alvesson & Spicer, 2016). Fonksiyonel ahmaklık *ikna ekonomisi*, *sembolik manipülasyon* ve *ahmaklık yönetiminin* teşvik edilmektedir (Alvesson & Spicer, 2016). *İkna ekonomisi* kendiliğinden talep görmeyen ürünler imal eden örgütlerin ürünlerine talep yaratabilmek için müşteri arzularını etkilemeye, imajlar yaratmaya ve beklentileri yönlendirmeye çalışmaları olarak açıklanmaktadır (Alvesson & Spicer, 2012). Örgüt, ürünlerinin cazip görselleri ve temsilleri vasıtasıyla talep oluşturmaya çalışmaktadır ve ürünün sunumu üründen daha önemli hale gelmiştir. Bu sebeple örgütte ürünü müşteriye cazip kılmaya yarayan fonksiyonlara önem verilmekte, diğer önemli fonksiyonlar ihmal edilebilmektedir. *Sembolik manipülasyon* çalışanların boş ve kof statü göstergeleri (İçi boş unvanlar gibi) kullanmaları ve *ahmaklık yönetimi* ise yöneticilerin çalışanların bilişsel kapasitelerini sınırlamaya, zihinlerini ve anlayışlarını yönetmeye çalışmalarıdır (Alvesson & Spicer, 2012). Bunu sadece yöneticiler değil, danışmanlar gibi örgüt dışı aktörler de yapabilmektedir. Böylelikle çalışanların iletişim faaliyetleri güç kullanımıyla kısıtlanmış olmaktadır. Bu bağlamda fonksiyonel ahmaklık örgüt içi güç ve politika ilişkileriyle de bağlantılıdır (Alvesson & Spicer, 2012; Butler, 2016). Çalışanların yönetim kademesinden gelen emirlere sorgulamadan uymaları desteklenmekte, eleştiri ya da sorgulamaya karşı ise yıldırma ve caydırma davranışları gösterilmektedir (Alvesson & Spicer, 2012). Sonuçta bazı çalışanlar bu durumu içselleştirerek stupidity self management- *ahmaklık öz yönetimi* olarak adlandırılan davranışı sergilemeye başlarlar. Kendilerini şüpheden, sorgulamadan, düşünümsellikten ve muhakemeden alıkoyarlar. Fonksiyonel ahmaklığın görüldüğü örgütlerde uyum, bağımsız düşünce ve otonomiye tercih

edilir. Uyum gösteren ödüllendirilir ve böylelikle çalışanlar ahmaklık öz yönetimine yönelirler (Alvesson & Spicer, 2012; Willmott, 1993).

Fonksiyonel ahmaklık örgütsel düzeni sağlamakta ve güçlendirmekte son derece elverişlidir (Alvesson & Spicer, 2012). Bununla birlikte çalışanlar için de bazı faydaları olduğu belirtilmektedir, motivasyon sağladığı, sosyal olarak kabul edilebilir yöneticilik ve liderlik tarzlarının kabulünü kolaylaştırdığı ve kariyer gelişimine yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Alvesson & Spicer, 2016). Ancak tüm bunlardan fonksiyonel ahmaklığın örgüt için iyi ve arzu edilir olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olacaktır. Çünkü fonksiyonel ahmaklığın örgütü ve çalışanları sorunlu düşünce tarzlarına hapsedtiği ve böylelikle kendi karar ve davranışlarını her koşulda haklı görececek duruma getirebildiği belirtilmektedir (Alvesson & Spicer, 2016). Örgütte otonomi azalmakta, hatalar artmaktadır. Çalışanlar örgütün hedeflerine, stratejilerine, vizyonuna temelsiz bir inançla bağlı olduklarından hiçbir şeye şüpheyle bakmamakta, hiçbir şeyden şüphe etmemektedirler.

SONUÇ

Alvesson ve Spicer'in (2012:1200) ifade ettiği gibi örgütler ahmaklık üretmektedir, yani örgütsel ahmaklığın örgütsel bağlamda sık görülen bir olgu olduğu söylenebilir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere düzen tesis etmek gibi olumlu etkileri olmakla birlikte olumsuz etkileri büyüktür. Örgütsel ahmaklık örgütün çevresel koşullardaki değişime cevap verme ve uyum sağlama kapasitesini kısıtlamakta; bilgi toplama ve kullanma becerisini azaltmakta, örgütü karar verme kabiliyetini geliştirmekten alıkoymaktadır. Ayrıca çalışanların entelektüel kapasitesinin atıl kalmasına ve çalışanların örgütten ayrılmasına neden olmakta ve hataların tekrarı gibi başka pek çok olumsuz sonuç yaratmaktadır (Alvesson & Spicer, 2012; Azevedo, 2023).

Bununla birlikte gittikçe daha karmaşık ve değişken hale gelen günümüz iş dünyası VUCA olarak adlandırılmaktadır (Bach & Sulikova, 2021) ve örgütler VUCA, volatile (değişken), uncertain (belirsiz), complex (karmaşık) ve ambiguous (muğlak) bir çevrede var olma ve rakiplerin önüne geçme mücadelesi vermektedirler (Mack & Khare, 2016). Bu değişken, belirsiz, karmaşık ve muğlak çevrede rekabetçi avantaj yaratmak ve korumak, ve rakiplerle mücadele edebilmek örgütsel kaynakların etkin ve verimli kullanımını lüzumlu kılmaktadır. Bu örgütsel kaynaklar arasında en değerlisi ve örgütü rekabetçi oyunda tutma konusunda en etkili olanı ise insan sermayesidir (Reid, Bekbalaeva, Bedford, Garcia-Perez & Jones, 2021). Dolayısıyla örgütler örgütsel ahmaklıktan kaçınmalıdır. En donanımlı ve zeki çalışanları istihdam ediyor olmak ve onlara gereken en gelişmiş teknoloji, sistem ve araç gereci sağlamak yetmemektedir, çünkü zeki çalışanlar fonksiyonel ahmaklığa başışık değillerdir (Ronnell, 2002). Yöneticiler özenle seçilen insan sermayesinin entelektüel kapasitesinden azami yararlanabilmek için örgütsel ahmaklığı engelleyecek süreçleri, yapıları ve uygulamaları işler hale getirmelidir (Veryard, 2012).

Örgütsel ahmaklık tuzağına düşmemek için yapılabilecekler Karimi-Ghartemani ve meslektaşları (2020) tarafından şöyle özetlenmektedir: *yetenek yönetim stratejisi geliştirmek, katılımcı bir örgütsel çevre yaratmak, örgütsel öğrenmeyi ilerletmek, yönetici çalışan ilişkilerini iyileştirmek, örgüt kültüründe gerekli değişimleri yapmak ve çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını iyileştirmeye çalışmak*. Benimsenmesi önerilen tüm uygulamaların daha demokratik ve katılımcı bir örgüt kültürü ve çalışma ortamı oluşturmak ve çalışanlara kendilerini ifade etme ve gelişim imkanı vermek ortak noktalarında bulunduğu görülmektedir. Alvesson ve Spicer tarafından da aktarıldığı gibi, zeki insanları işe almak yetmemekte onların birbirleriyle konuşmalarına da fırsat vermek gerekmektedir (Davenport & Prusak, 1998). Örgütsel ahmaklığın çaresi çalışanlara birbirleriyle ve başkalarıyla haberleşme, öğrenme ve eleştirel düşünme imkanı sağlamaktır (Azevedo, 2023). Örgütsel ahmaklığın daha önce de belirttiğimiz gibi bir hastalık olarak adlandırıldığını ve kurumun “sonunu getirebileceğinin” ifade edildiğini (Erçetin & Bağcı, 2016) unutmamak gerekmektedir.

Yazarların Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmadzadeh, S., Safari, A., & Teimouri, H. (2022). Collective stupidity: influences on decision-making in knowledge-based companies. *Management Decision, 60* (5), 1257-1295.

Albrecht, K. (1980). *Brain power: learn to develop your thinking skills*. Englewood Cliffs: PrenticeHall.

Albrecht, K. (2002). Organizational intelligence & knowledge management: Thinking outside the silos. *Executive White Paper, 1*, 17.

Albrecht, K. (2003). *The power of minds at work: Organizational intelligence in action*. Amacom Books.

Alvesson, M., & Einola, K. (2018). Excessive work regimes and functional stupidity. *German Journal of Human Resource Management, 32* (3-4), 283-296.

Alvesson, M., & Spicer, A. (2012). A stupidity-based theory of organizations. *Journal of management studies, 49* (7), 1194-1220.

Alvesson, M., & Spicer, A. (2016). *The stupidity paradox: The power and pitfalls of functional stupidity at work*. Profile Books, Brooklyn, 1-188.

Alvesson, M., & Willmott, H. (2012). *Making sense of management: A critical introduction*. Sage.

Argyris, C. (1986). Reinforcing organizational defensive routines: An unintended human resources activity. *Human Resource Management, 25* (4), 541-555.

Ashforth, B. E., & Fried, Y. (1988). The mindlessness of organizational behaviors. *Human Relations*, 41 (4), 305-329.

Azevedo, G. (2023). Into the realm of organizational folly: A poem, a review, and a typology of organizational stupidity. *Management Learning*, 54 (2), 267-281.

Bach, C., & Sulíková, R. (2021). Leadership in the context of a NewWorld: digital leadership and industry 4.0. *Managing global transitions*, 19 (3).

Bakken, T., & Wiik, E. L. (2018). Ignorance and organization studies. *Organization Studies*, 39 (8), 1109-1120.

Bernstein, J. H. (2009). Nonknowledge: The bibliographical organization of ignorance, stupidity, error, and unreason: Part one. *KO Knowledge Organization*, 36 (1), 17-29.

Boxsel, M. V. (2003). *The encyclopaedia of stupidity*, Pomerans, Arnold and Pomerans, Erica trans. London: Reaktion.

Butler, N. (2016). Functional stupidity: A critique. *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, 16 (2), 115-123.

Caoa, L., & Xiaob, J. H. (2014). How to build a smarter institute: a perspective from intellectual capital synergy. In *Global Interdisciplinary Business-Economics Advancement Conference Proceedings* (p. 58).

Coraiola, D. M., & Murcia, M. J. (2020). From organizational learning to organizational mnemonics: Redrawing the boundaries of the field. *Management Learning*, 51 (2), 227-240.

Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). *Working knowledge: How organizations manage what they know*. Harvard Business Press.

Demitras, D., & Sarjoko, S. (2018). Effects of handep cooperative learning based on indigenous knowledge on mathematical problem solving skill. *International journal of instruction*, vol 11 (2), pp.103-112.

Doaee, M., Shirvani, A., & Safari, A. (2013). Proposing a model for collective stupidity: identification and assessment of the effective factors (aviation service company). *American Journal of Scientific Research*, 92, 125-137.

Ellison, H. (2023). Goodreads. <https://www.goodreads.com/quotes/tag/stupidity>

Eisner, H. (2011). *Managing complex systems: thinking outside the box* (Vol. 34). John Wiley & Sons.

Erçetin, Ş.Ş (2001). *Örgütsel zekâ*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Erçetin, Ş. (2004). *Örgütsel zekâ ve örgütsel aptallık*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Erçetin, Ş. Ş., & Bağcı, E. (2016). *Handbook of research on chaos and complexity theory in the social sciences*, IGI Global, 10.4018978-1-5225-0148.0.

Erçetin, Ş., Çetin, B., & Potas, K., N. (2007). Multi Dimensional Organizational Intelligence Scale MULDIMORINS. *World Applied Science Journal*.

Erçetin, S., Potas, N., Kısa, N., & Açıklım, S. N. (2012). To be on the edge of chaos with organizational intelligence and health. Chaos and complexity theory for management: *Nonlinear Dynamics*, 182-201.

Foley M (2010). *The age of absurdity: Why modern life makes it hard to be happy*. New York: Simon and Schuster.

Frankfurt, H. G. (2005). *On bullshit*. Princeton: Princeton University Press.

Ghorashi Bonabi, A. A. (2012). *Qamoos Quran*.

Glynn, M. A. (1996). Innovative genius: a framework for relating individual and organizational intelligences to innovation. *Academic Management Review*, 21 (4), 1081-1111.

Howson, C. (2007). *Successful business intelligence*. Emeryville: McGraw-Hill Professional Publishing.

Karadağ, İ. (2016). Deleuze ve Aptallık. *Cogito*, 82, 44-68. Yapı Kredi Yayınları.

Karimi-Ghartemani, S., Khani, N., & Esfahani, A. N. (2020). Developing a framework for organizational stupidity. *The Journal of High Technology Management Research*, 31 (2), 100392.

Karimi-Ghartemani, S., Khani, N., & Nasr Isfahani, A. (2022). A qualitative analysis and a conceptual model for organizational stupidity. *Journal of Organizational Change Management*, 35 (3), 441-462.

Kerfoot, K. (2003). Organizational intelligence/organizational stupidity: The leader's challenge. *Nursing economics*, 21 (2), 91.

Khoreva, V., Vaiman, V., & Van Zalk, M. (2017). Talent management practice effectiveness: investigating employee perspective. *Employee Relations*, 39 (1), 19-33.

Kidd, D. C., & Castano, E. (2013). Reading literary fiction improves theory of mind. *Science*, 342 (6156), 377-380.

Levinthal, D. A., & March, J. G. (1993). The myopia of learning. *Strategic management journal*, 14 (S2), 95-112.

Mack, O., & Khare, A. (2016). Perspectives on a VUCA World. *Managing in a VUCA World*, 3-19.

Manville, B. & Ober, J. (2003). Beyond empowerment: Building a company of citizens. *Harvard business review*, 81 (1), 48-53.

Matzler, K., Strobl, A., & Bailom, F. (2016). Leadership and the wisdom of crowds: how to tap into the collective intelligence of an organization. *Strategy & Leadership*, 44 (1), 30-35.

Morrison, E. W. (2011). Employee voice behavior: Integration and directions for future research. *Academy of Management annals*, 5 (1), 373-412.

Osho (2001). *Intuition*. Griffin Publishing, USA.

Ott, J. S., & Shafritz, J. M. (1994). Toward a definition of organizational incompetence: a neglected variable in organization theory. *Public Administration Review*, 370-377.

Paulsen, R. (2017). Slipping into functional stupidity: The bifocality of organizational compliance. *Human Relations*, 70 (2), 185–210. <https://doi.org/10.1177/0018726716649246>.

Paulsen, R. (2018). In the mood for obedience: Despair, cynicism, and seduction among employment service employees. *Culture and Organization*, 24 (5), 365-382.

Reid, M. D., Bekbalaeva, J., Bedford, D., Garcia-Perez, A., & Jones, D. (2021). Learning at the organization level. In *Learning Organizations* (pp. 89-101). Emerald Publishing Limited.

Ronnell, A. (2002). *Stupidity*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Sims, D. (2005). You bastard: A narrative exploration of the experience of indignation within organizations. *Organization Studies* 26 (11): 1625–1640.

Skaggs, B. C., & Youndt, M. (2004). Strategic positioning, human capital, and performance in service organizations: A customer interaction approach. *Strategic management journal*, 25 (1), 85-99.

Spicer, A., Alvesson, M. & Kärreman, D. (2009). Critical performativity: The unfinished business of critical management studies. *Human relations*, 62 (4), 537-560.

Stanovich, K. E. (2002). ‘Rationality, intelligence and levels of analysis in cognitive science: Is dysrationalia possible?’, içinde Sternberg, R. J. (ed.) *Why Smart People Can Be So Stupid*. New Haven, CT: Yale University Press

Sternberg, R. J. (ed.) (2002). *Why Smart People Can Be So Stupid*. Yale University Press. New Haven & London.

Syvajarvi, A., & Kesti, M. (2012). Positive human tacit signal approach and competence system intelligence in organization. *Emotional Intelligence- New*

Perspectives and Applications içinde. Intech Publications, European Union, Rijeka, (139-166).

Ten Bos, R. (2007). The vitality of stupidity. *Social Epistemology*, 21, 139-50.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2023). www.sozluk.gov.tr

Usmani, M., Davison, J., & Napier, C. J. (2020, October). The production of stand-alone sustainability reports: visual impression management, legitimacy and “functional stupidity”. *Accounting Forum* (Vol. 44, No. 4, pp. 315-343). Routledge.

Willmott, H. (1993). Strength is ignorance; slavery is freedom: Managing culture in modern organizations. *Journal of management studies*, 30 (4), 515-552.

Van Laar, D. M., Kitchens, M. E., Koskey, J. T. (2020). Measuring knowledge management maturity in US Army headquarters. *Knowledge and Process Management*, 27 (4), 311-321.

Veryard, R. (2012). *Building organizational intelligence*, Leanpub. New York.

Yıldırım, Ö. (2020). Refleksivite (Reflexivity) Nedir? Felsefe. <https://www.felsefe.gen.tr/refleksivite-reflexivity-nedir/>

Yayın Geliş Tarihi: 15.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 28.11.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1359839>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1750-1779
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BRAIN RESEARCH FROM PAST TO PRESENT ON THE SKILLS OF WOMEN IN MANAGEMENT: ARE WOMEN IN DESERVED STATUS IN MANAGEMENT?

*Nurcan AKBAŞ**

*Bahar TANER***

Abstract¹

This study aims at to search prominent brain studies that externalised women from communal system and set forth the situations that more women should take the management chair. Firstly, historical definitions that discriminate women and haul them down in brain research, biological dissimilarities in brains according to gender in today's brain research, and the cultural effect shaped by the female brain in co-evolution are analyzed. Brain research in past and today, processes that provide evolution and development, are the basic data investigated. A qualitative study grounds on indirect observation was conducted by probing the data from literature, the continuums and incidents observed in history, and how the continuum was shaped. Events and facts were interpreted and described in their entirety. Brain studies that discriminate against women, the biological and communal act played by women in evolution, development and fitting women at the hub of community and management are the issues that provide clues in the analysis. It is seen how women have been subject to to discrimination with regard to competency in management as a result. As a result it appears that women are the precursor of society and management due to their evolution roles and brain capacity.

Keywords: *Brain research, Woman, Evolution, Management, Gender.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akbaş, N. & Taner, B. (2023). Brain Research From Past to Present on the Skills of Women in Management: Are Women in Deserved Status in Management? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1750-1779.

*Dr., Mersin Üniversitesi, SBE, İşletme A.B.D., ORCID: 0000-0002-6871-6449, nakbas07@mersin.edu.tr.

**Prof. Dr., Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fak., Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-4169-6716, bahar.taner@toros.edu.tr

¹ Ethics committee approval is not required for this article. (Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.)

KADINLARIN YÖNETİMDEKİ BECERİLERİNE İLİŞKİN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BEYİN ARAŞTIRMALARI: KADINLAR YÖNETİMDE HAK ETTİĞİ STATÜYE SAHİP Mİ?

Öz

Bu çalışma, tarih boyunca kadının toplumsal yapıdan dışlanmasında öne çıkan beyin araştırmalarını incelemeyi ve daha çok kadının yönetim koltuğuna oturması gereken durumlara açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle beyin araştırmalarında kadına yönelik ayrımcılık yapan ve kadınları aşağılayan tarihsel tanımlar, günümüz beyin araştırmalarındaki gelişmeler bağlamında kadın ve erkek beynindeki biyolojik farklılıklar ve kadın beyninin ortaklaşa şekillendirdiği kültürel etki-evrim analiz edilmiştir. Geçmişteki ve günümüzdeki beyin araştırmaları, evrimi ve gelişimi sağlayan süreçler, temel veri niteliğindedir. Alan yazından elde edilen veriler, geçmişte gözlemlenen süreçler ve olaylar ile sürecin nasıl şekillendirildiği araştırılarak dolaylı gözleme dayalı nitel çalışma yapılmıştır. Olaylar ve olgular bir bütün olarak yorumlanmış ve betimlenmiştir. Kadına karşı ayrımcılık yapan beyin çalışmaları, kadının evrimde ve gelişmede oynadığı biyolojik ve toplumsal rol ve kadının toplumun ve yönetimin merkezine yerleştirilmesi temel konulardır. Araştırma sonucunda kadınların yönetimde yeterlilik açısından nasıl ayrımcılığa maruz kaldığı, kadınların evrimsel rolleri ve beyin kapasiteleri nedeniyle toplumun ve yönetimin öncüleri oldukları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Beyin araştırması, Kadın, Evrim, Yönetim, Cinsiyet.*

INTRODUCTION

With the written history that started under male domination, women were discriminated, subjected to exclusion and humiliation that started from the evolution process and continued until the social and intellectual processes. The social structure built under masculine domination placed women in inferior situation than men and identified women sexual symbols.

Women are pushed to inferior ranks in management with the prejudices that have roots in history. The corner stone of this comprehension was the inadequate female brains. Men's and women's brains were measured, weighed, and women's brains found less developed than men (Romanes, 1887; Morton & Combe, 1839).

Theories that women's brain structures are inferior to men's brain structures emerged long before the human brain studies began. Historically, in explanations about how and why women are different from men, these explanations have been made through the brain. Brain explanations that exclude and denigrate the female brain have been repeated over and over. Thus, by repeating the same things almost like brain washing, the facts were distorted, the flow of thought in the minds was interrupted and social attention was directed to a silent and abstract point. In this way societies in the eighteenth and nineteenth centuries were convinced that women were socially, intellectually, and emotionally inferior (Rippon, 2019, p. 9).

This process of persuasion shifted societies towards women's supposedly "natural" roles as caregivers, mothers, and feminine companions of men in the 19th

and 20th centuries. The message was consistent: there were 'fundamental' differences between men's and women's brains and that these differences would determine their different capacities, characters and different places in society. Untested assumptions remained the solid and immutable bedrock of stereotypes (Rippon, 2019, p. 10).

Consequently, this became a prejudice in the motive for fitting men to management positions in education, power, politics, science, and all public affairs. Therefore there is an urgent need for explanations that nullify this injustice and guide women. Within this context the role of women should be searched and clarified in evolution (Darwin, 1981; Morbeck et al., 1997; Lancaster, 1975), social selection (Lindenfors et al., 2007) and transformation to human form (Leakey, 2008).

The research study aims to search the discrimination against women in history by brain studies, the act of women in evolution and human development and clarify the situations that more women should take the management chair. The research is intended to give convincing messages that women should be placed at the center of society and management.

It is contemplated that research may contribute to eliminating various negative prejudices against women. The research is unique with regard to remedying social problems, explaining what the female brain has accomplished, responding to efforts to discriminate against women and female brains. It is thought that describing the power of women in management might open the way for more female managers to sit in the executive chairs.

METHODOLOGY

It is crucial to mature responses to probes below in order to attain clarifying knowledge on the discrimination against women in history by brain studies:

- 1- What are the prominent brain studies that externalise women from the communal structure and what underlies beneath them?
- 2- Concerning the biological structures what are the dissimilarities among female and male brains?
- 3- What was the evolution, the social selection, the transition to human formation and the strength that created the mental structure?

The research is based on situation analysis, the problem was defined in the introduction part and research questions above are determined within the context of the research design.

Brain research in history and today, processes that provide evolution and development are the basic data. Qualitative study based on indirect observation was analyzed by searching data from literature, the processes and events in history were investigated. Data collection technique includes articles, books, qualitative and quantitative research results based on literature review. For the analysis of data

situations were described and situation analysis was made based on situation themes. The events and facts were interpreted and described in their entirety. The literature review was conducted taking into account concise, clear, critical, convincing and contributive features. Brain studies that discriminate against women, the biological and social role of women in evolution, development and placing women at the center of the community and management are the fundamental points.

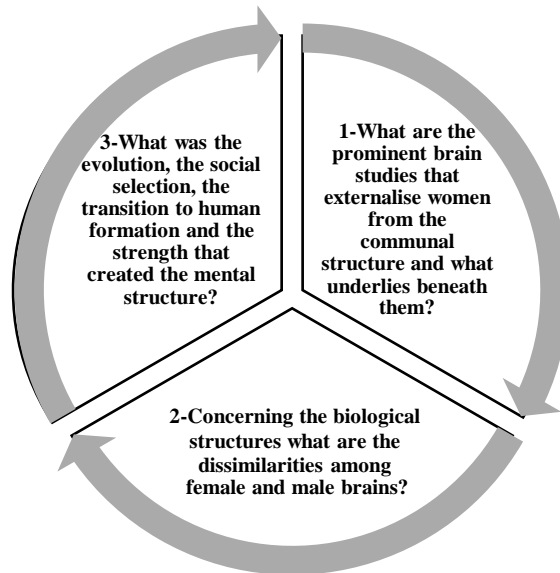
Progressive brain research studies reveal the real biological differences in gender and explain the superior aspects of the female brain. Women represent the beginning of evolution and have achieved evolutionary formation by using brain structures in a different way from men.

The research data limited to the secondary data include the various research related findings from the literature.

The research study is expected to stop discriminatory outlook and, to eliminate various negative prejudices against women and provide a prospect for women to achieve the managerial revolution through changing the management mentality. This is needed in today's conditions, where individuals, groups, organizations, sectors and nations of world are in the search better management.

Figure 1 below is the research model.

Figure 1: Research Model

It is substantial to acknowledge the historical brain research on women, in addition to the revolutionary information in today's brain research that female brain

role in social selection, sexual selection and cultural evolution reveal. Therefore, these issues are the main focus of the research.

BRAIN RESEARCH IN HISTORY

In this section, brain studies that discriminate against women throughout history, the biological structures and dissimilarities among female and male brains, social reflections of gender differences in the brain is reviewed.

Brain Studies That Discriminate Against Women Throughout History

For centuries, the female brain has suffered from being evaluated *as supposedly weaker, less developed, inferiorly evolved, inadequate, and generally flawed compared to the male brain. Women's fragility, emotional instability, and scientific incompetence, which are cited as reasons for their unsuitability for responsibility, power, or privilege, are embedded in their identities as increasing humiliation. This is a prejudice originated in eighteenth century and even now is kept alive today and placed in social memory with the aim of excluding women from society and management. This prejudice defines the brain as "male" or "female," attributing differences in behavior, abilities, achievement, personality, and even hopes and expectations among individuals to having one or another brain type. This prejudice that has misled brain science for several centuries formed the basis of many damaging stereotypes, and situated it at the forefront of social progress and equal opportunity (Rippon, 2019, p. 9).

Brain gender differences are a topic that has been argued, examined, promoted, criticized, acclaimed, and despised for over 200 years. This problem is a stereotyped view which has been kneaded with history, sociology, politics and statistics, and has been the gravity centre of studies for each science from genetics to anthropology. There are some strange claims that women's qualifications are lower than men's since their brains are 141.75 grams lighter, or women cannot read maps is a structural disorder in their brain nerves (Romanes, 1887; Morton & Combe, 1839).

Sometimes a single claim can be strongly entrenched in social memory as a fact. Despite all the efforts of science, this established claim turns into an established belief and becomes permanent. Such claims are often promoted as a deep-rooted truth, become stereotyped as a social cliché of gender differences, and put into effect to route political decisions. (Rippon, 2019, p. 9). Thus, in the 18th and 19th ages, it was broadly recognized that women were lower compared to men extrovertedly, intellectually, and emotionally. When the male brain and female brain are compared, they are stated to be different, and these gender-based differences determine their capacities, characters and place in society. These untested hypotheses have been the basic information on which these stereotypes are firmly and invariably set (Rippon, 2019, p.10).

Skull measurements

The science of phrenology claims that skull size and shape determines personality traits, character, and delinquency. This branch of science has given precise definitions and meanings to certain sections of the brain and skull. These meanings and definitions have defined criteria that rank groups of people. Phrenology, which gained popularity in the 19th age was apparently as useful and decisive in general, but its scientific content is still questioned. French medical scientist Pierre Paul Broca, by virtue of his research on the brain in 1861, made an important discovery in his professional career called Broca's Zone². However, the recent involvement of brain tumors in the ability to speak has weakened the importance of Broca's area (Plaza et al., 2009).

Broca and his team believed that important mental activity was in the front of the cortex, and the posterior regions were engaged in the further ordinary tasks of reflex, sensation, and emotion. This belief has led false brain data such as superior people have more anterior functions and less posterior functions in the brain.

Although Gratiolet defended that brain dimensions have no concern with intelligence, Broca and Morton were interested in assumptions linking differences in average brain size with mental traits (Gould, 1996).

When we look back at the discussions of the 1800's in brain searches, we see the claims of intelligence differences based on skull size. According to Gould (1996, p. 94), S. G. Morton (1844) assumes that he measures an innate difference in intelligence. Morton was keen to connect dissimilarities in brain greatness straightly as dissimilarities in intelligence. Therefore, he never turned to another assumption for disparities in mean skull capacity.

Whereas, brain sizes are relevant to the grand of the bodies that bear them; people with large bodies incline to have bigger brains than people with small bodies. This reality does not mean that more sizeable humans are more intelligent, otherwise elephants with sizeable brains than humans would be expected to be more intelligent than humans. The identical is accurate for male and female body sizes, since the male body is greater than the female body, it is a natural result that the male brain is greater than the female brain.

Based on Morton's view, Broca focused on the following issues in his explanations on male and female brains (Broca, 1861, p. 89):

- Men have larger brains than women.
- This disparity in size between man and woman brain widens through time.

² The region of the humanoid brain where speech and sound occur. It was discovered in two sick persons who were monitored to have lost their speech abilities consequently depredection to the bottom of left frontal lobe; this region was defined as Broca's zone.

Broca based his most comprehensive study on this subject on autopsies he performed at four Paris hospitals. Broca calculated an average weight of 1.325 grams for 292 male brains and 1.144 grams for 140 female brains, and stated that the dissimilarity of 181 grams met to 14 percent of male weight. Although Broca understood this dissimilarity should be ascribed to the circumstance that men were larger in size, he did not make any corrections in his explanations and did not investigate the issue of dimensioning the impact of body mass index on the brain and stated that there was no need for this.

In the discussion that German brains weigh, on average, 100 grams more than French brains Broca tried to save the French from the claim of German superiority and directed attention to the female brain (Gould, 1996, p. 121). However, German anatomy scientist Friedrich Tiedemann proposed to query even if the petty dimension of the female brain is purely caused by the small size of her body (Tiedemann, 1836). Broca explains his claim about the female brain as follows:

“After all, size can't explain all the difference. Because it is known that women are not as smart as men. We may question whether the small size of the female brain is solely due to the small size of her body. Tiedemann suggested this: But it should be noted that women are generally less intelligent than men. Therefore, we must assume that the female brain is smaller than the male brain, due to the fact that the woman is physically inferior to the man and is due to her inferior position in her intellectual accumulation” (Broca, 1861, p. 153).

To ensure that his descriptions fit in the literature, Broca measured the volumes of ancient skulls in the L'Homme Mort cave. While the difference in volume between men and women in modern societies varies between 129,5 cc. and 220,7 cc., Broca found 99,5 cc. difference. Broca's outstanding student, Topinard, describes the contradiction he sees as a result of different evolutionary pressures on dominant males and passive females and states that:

“The man who fights in the struggle for existence, who has all the responsibilities and concerns of tomorrow, who constantly struggles with the environment and his rivals, needs more brains than the woman who needs to protect and nurture. The man's role is greater than that of the woman, whose role is to raise children, to love, and to be passive and has no other occupation” (Topinard, 1888, p. 22).

Gustave Le Bon, one of the misogynists in the Broca movement in 1879, was the scientist who made the most violent attack on women after Aristotle in the modern scientific world. Le Bon, the founder of social psychology, is not a marginal hate-monger; He wrote *La Psychologie des Joules* (1895) on the behavior of the public, which is still cited and respected today, and his statements had a huge impact on Mussolini. Le Bon contributes to the humiliation of women as follows:

“Among the most intelligent races, including the Parisians, there are many females whose brains are closer to gorilla brains than to developed male brains.

This imperfection is too obvious to be objected to; only the degree is worth discussing. All psychologists, poets, and novelists who have studied women's intelligence today agree that they represent the lowest forms of human evolution, closer to children and savages than to adult and civilized men. They excel in indecision, inconsistency, lack of thought and logic, and inability to reason. Undoubtedly, there are some outstanding women who are far superior to the average man, but they are as exceptional as the birth of any beast, such as the birth of a two-headed gorilla; as a result, we can ignore them completely” (Le Bon, 1879, pp. 60-61).

Le Bon did not shy away from the public consequences of his perspectives, but was also displeased that American reformers were giving women equal terms as men in higher education:

“The desire to give women the same education as men and to propose the same goals is a dangerous and far-fetched dream. A social revolution will begin today and everything that protects the sacred bonds of the family will disappear” (Le Bon, 1879, p. 62).

Brain science research, which is used as a tool to discriminate against women from society, has moved away from these primitive thoughts over time. Brain science research, which developed in the 20th century and carries on until today, continues to reverse the myths about male and female brains (Borkenau et al., 2013; Hyde, 2014; Iliescu et al., 2016; Wierenga et al., 2018; Ritchie et al., 2018).

The Biological Structures and Dissimilarities among the Gendered Brains

The advent of new forms of neuroimaging technology, which developed at the end of 20th century, offered the opportunity to find out if there were really any dissimilarities among women's brains and men's brains. In 1982, two scientists announced that there are gender differences in corpus callosum size (DeLacoste-Utamsing & Holloway, 1982). The corpus callosum as the link of nerve fibers approximately ten centimeters prolonged, binding the right and left moiety of the brain, and at the same time the largest white substance of the brain, it is connecting and correlating more than 200 million nerve cells, to provide the information contact among the both side lobes of the brain (Zaidel, 2003). Sensory information, such as the sense of touch, is transmitted from one party of the body through thalamus to the cerebral hemisphere, the information are then shared with the other hemisphere of the brain via the corpus callosum. (For additional medical explanations, see Appendix 1).

Bennett Shaywitz and colleagues, in their groundbreaking study of language use, uncovered that specific areas of the brain's prefrontal cortex, involving area of Broca operated dissimilarly in men and women. About half of women operate both the right and left frontal lobes in their brains, while men activate only the left hemisphere in their brains. The exploration group found similar effects by repeating

their own study, but this impact was not detected in all studies (Shaywitz et al., 1995; Frost et al., 1999; Pugh et al., 1996; Pugh et al., 1997).

Besides the creativity is not only for the right brain, it includes the entire brain, as it accesses a large network of connections. As soon as the brain performs its creative activity, brain waves rise, brain cells connect to each other and place the new idea in consciousness. This activity works with a focus on the creative time span alongside the right neocortex, interpreting metaphor, perceiving jokes, understanding the language of the unconscious, poetry, art and myths; the dreams logic that make the unfeasible come true is realized here. At the moment of creativity, right hemisphere cells collect information by using liaisons with other pieces of the brain and can bring them together in a new organization (Goleman, 2011, p. 18; King & Brenner, 2023, p. 20).

The area where the similarities between the male and female body changes through growth is the "amygdala". At obstetrical delivery, it is equivalent in males and females, though reaches much major size in males by about 8 age-old. Nevertheless, at about 10 years of age, the volume begins to lessen in men but proceeds to augment in women, thereby that from around 20 years, the amygdala magnitude is more in women than in men (Goldstein et al., 1999). There is one amygdala in each hemisphere of the brain, and the right amygdala serves as the emotion centre of the midbrain (Goleman, 2011, p. 7).

The bed nucleus stria terminalis runs along the lateral edge of the thalamus and is a fiber band structure. In the case of threat, it gives a stress response in relation to anxiety and regulates fear against unpredictable threat signals (Somerville et al., 2010).

The hippocampus is closely related to memory (Darlington, 2009, p.12). In the lower part of the brain, under the limbic areas, there is a primitive neural network called the basal ganglia and serves as the memory system of the brain in the modern world. Basal ganglia provide instinctive information about being right or wrong at the decision stage (Squire, 2004). Although this area is a very primitive part of the brain, our accumulated wisdom of life is stored in this primitive circuit; It is our verbal cortex that creates our thoughts when making decisions. Although the basal ganglia have some direct connections with the oral areas, they have very rich connections with the intestinal tract. Therefore, when deciding, instinctive feeling is important. (*We cannot ignore the data, but if it does not fit with your feelings, it is necessary to think twice about the data*) (Goleman, 2011, p. 12).

The hypothalamus is accepted to perform in sexual action and reproduction; It is one of the initial zones methodically studied for dimorphism. Sexual dimorphism in the intermediate nucleus of the preoptic area was initially stated by Swaab and Fliers in 1985. In this research, it was explained that both the dimension and the full amount of neurons in certain areas of the preoptic nucleus are expressively greater in men than women. It was also stated that the bigness of the

striae terminal bed nucleus is almostly twofold bigger at men than women (Allen, Richey, Chai, & Gorski, 1991; Zhou et al., 1995). The hypothalamus can be divided into several different regions depending on the function of neurons located in different areas. Swaab & Hofman (1995), who investigated sexual dimorphism in the hypothalamus, stated that the nucleus has the equivalent measure in female and male infants, but minor in adult females than in adult males by reason of the dimensions reduced with adulthood in females. It is stated that the limbic system, which consists of the hippocampus, cingulate, amygdala, and septum, is the "emotion overhaul centre" of the brain. It performs in the grip of the autonomous nervous system and implicitly regulates at a certain hormone level in the body.

The locus coeruleus, a blue dot hidden deep in the cortex, is the cell cluster. Although only 15 millimetres in size, it is connected to most of the brain by a vast network of long-range nerve fibres. This blue dot consists of neurons that are the main source of the neurotransmitter noradrenaline, and noradrenaline contributes to the control of stress, memory, and attention by regulating neural communication (Grueschow et al., 2021).

The neocortex, which is associated with sensory perception, cognition, position perception, conscious thinking and language in the table, is considered the source of higher cognition, and is usually placed at the top of the hierarchy of brain structures due to its late emergence in the evolutionary process and its complex computational capacity (Delevich et al., 2019).

The striatum has the appearance of a nucleus consisting of a cluster of neurons in the forebrain. It coordinates cognitive orientation, including action planning, decision making, motivation, reinforcement, and reward perception (Yager et al., 2015).

The suprachiasmatic nucleus is located in the hypothalamus and is a small region of the brain. The neuronal and hormonal activities it produces regulate many different body functions in a 24-hour cycle, interact with many regions of the brain and control the rhythm cycle (Fahey, 2009).

The visual cortex of the brain is the area of the cerebral cortex that processes visual information. It is located in the occipital lobe. Sensory inputs originating from the eyes pass through the thalamus and reach the visual cortex. Both hemispheres of the brain contain the visual cortex; one receives signals from the other (Mather, 2012). There are meditation methods, each using a different mental strategy: concentration, attention, and visualization. Each meditation method produces certain effects on mental states. For example, visualization activates centres in the spatial visual cortex, while concentration activates the attention circuit in the prefrontal cortex. A new scientific field, thought neuroscience, has begun to map out how deep thought methods engage the brain, which brain centres it activates, and what specific benefits might be (Goleman, 2011, p. 28).

The differences according to gender in the brain areas where anatomical dimorphism is watched are given in Table 1. Although the table is not an exhaustive list of literature, it provides an example of the differences. The differences cover a wider range in men than in women.

Table 1: Differences by Gender in Brain Regions where Observed Anatomical Dimorphism

DIFFERENCE ZONE	FUNCTION	GENDER DIFFERENCE	SOURCE
AMYGDALA	Plays a role in the formation and storage of emotional memory and the formation of olfactory memory.	Volume M>F	Mizukami et.al., 1983
BED NUCLEUS OLFATORY TRACT	Sense of motherhood	Volume M>F	Collado et.al.,
CORPUS CALLOSUM	Information transfer to the brain hemispheres	Unmyelinated axons F>M myelinated axons M>F	Mack et.el., 1995
HIPPOCAMPUS	Memory	Granule cell count, M>F CA3 pyramidal cells and Proximal dendrite volume F>M; Distal dendrite volume M>F	Roof 1993 Juraska et.al., 1989
HYPOTHALAMUS: -Anterior ventral	Adjusts the timing of biological processes such as nutrition, sexual behavior, body temperature and metabolism	Volume F>M	Simerly et.al., 1985
-Periventricular preoptic area		Cell number F>M	Leal et.al., 1998
-Arcuate nucleus		Volume M>F Density, dendritic branches and shoots F>M	
-Medial preoptic area		Volume M>F	Gorski et.al., 1978
LOCUS COERULEUS	Regulates neural communication; Controls stress, memory and attention	Noradrenaline neurons Number F>M Volume F>M	Guillamon et.al., 1988
NEOCORTEKS	Sensory perception, cognition, position perception, conscious thinking, and language	Volume M>F	Reid & Juraska 1992
BED NUCLEUS STRIA TERMINALIS	Regulates stress and fear	Volume F>M	De Vries et.al., 1994
STRIATUM	Coordinates cognitive orientation	GABA neurons, Number F>M	Ovtscharoff et.al., 1992
SUPRACHIASMATIC NUCLEUS	Provides the rhythm loop	Spine synapses, M>F	Guldner 1982
VISUAL CORTEX	Processes visual information	Volume, number of neurons M>F	Reid & Juraska 1992

Source: Darlington, 2009: 52

Social Reflections of Gender Differences in the Brain

Simon Baron Cohen states that the natural empathy ability of the female brain is stronger than that of men, due to the assumptions he put forward and due to the language proficiency. According to Darwin, females developed finer language organisation as their survival counted on a more empathetic, swift, thoughtful and hinge utilization of language. Women can empathize better and use language better because of the fact that the relationship between these two skills is complex and bidirectional in terms of both development and evolution. Good language can promote good empathy because the urge to communicate provides social experience; good empathy, also can encourage good language, because social sensitivity facilitates communication (Baron-Cohen, 2009, p. 59).

There are differences in self-checking among the sexes. While female children are potty trained previously, male children are at higher threat for impulsiveness, carefulness deficiency and hyperactivity disorders. Boys scored lower than girls in the self-control test performed on three-year-old girls and boys, and it was deduced that this was related to the maturity of the girls' prefrontal cortex (Kochanska et al., 1996; Diamond, 1988). In the research conducted by child psychologist Jean Piaget on girls and boys, it is commented that the late maturation of boys is due to the late development of the prefrontal cortex, the brain area associated with action planning in boys (Baron-Cohen, 2009, p. 112).

Studies measuring the level of emotional intelligence are conducted with the data obtained from the person's own report and reliable data can be obtained from adults. These data reveal that students in humanities have higher scores than students in sciences, and women have higher scores than men at the social level. (Billington et al., 2007; Goldenfeld et al., 2005).

Men spin out more time to use language to show their knowledge, skills and status. These are more presumably to make demonstration or try to affect. This results in men interrupting more to speak their opinions and paying less attention to the someone else opinion. Women use language in a dissimilar way. They aim to advance and sustain mutual relations. Women spin out more time in using language to debate, mature relationships and engage people's ear, they do not waste time on impersonal dialogue, but they quickly progress the conversation to a tip where they may participate in personal sentiments and intimacy. While women's speeches generally express positive feelings for their friendship by approving the other person, men cannot express their feelings openly (Smith, 1985; Hartup et al., 1993).

There are some research results that debunks myths about male and female brains. Gender differences in neocortex structure and cognitive performance in terms of coursing velocity, focus attention, operant memory capacity and fluent intelligence were investigated on 40 female and 40 male subjects. Gender differences in neocortical measures are found to be unrelated to cognitive performance. Men and women displayed the equivalent mean level of performance, although they diverged in cortical gray matter capacity, cortical facet, and cortical diam. But one conclusion that is trustworthy with the viewed outcomes is that, on average, female brains may

be more efficient than male brains. Because women achieve the equivalent mean cognitive performance with men, inspite of having less brain tissue. (Escorial et al., 2015, p.360).

THE FEMALE BRAIN IN EVOLUTION

It is important to answer the question that who has succeeded evolution. Therefore, in this section the social selection and sexual selection, the transition to the human structure and the strength that figured the mental structure are examined.

Women in Social Selection and Sexual Selection

There are studies that explain the fundamental role of the female brain in evolution, social selection, and the transition to human structure, which show the same average cognitive performance as men with less brain tissue. This can be viewed in evolutionary theories, which are the other branches of brain studies. Darwin's thesis for sexual selection as declares that female sex selection is the begining of the male generation, is being re-discussed. Intensive scientific investigations that were carried out since Darwin reminded the fundamental role of females in sexual selection (Trivers, 2017). Studies support that women determine the differences in male characteristics through the choices they make and that women are responsible for male characteristics (Ryan, 1980; Andersson, 1994; Jennions & Petrie, 1997; Jones & Ratterman, 2009). Researchers tried to identify the internal processes that regulate female responses in these preferences. Sensory (Endler & Basolo 1998; Ryan et al., 1990; Gentner et al., 2001; Boughman, 2001; Maan & Seehausen 2010), endocrine (Lehrman & Friedman, 1969; Lynch & Wilczynski 2006) and neural (Hoke et al., 2005; Desjardins et al., 2010) processes were examined. Even so, only the early stages of definitions related to mate preference behavior have been reached including determining the coordination of complex gene groups in the brain when women make mate preference decisions (Cummings et al., 2008).

Social selection for women and sexual selection for men explain differences in humanoid brain formation. The neocortex, which is wider in volume in males than in females, is not correlated with male sexual selection, but is correlated with female social selection. Although female sociability depends on increased cognitive abilities, there is no relationship between sociability and sexual selection for males. Instead, sexual selection in males favors brain formation related to aggression, physical competition, sensory impulse functions, and autonomy. On the other hand, female vitality is related to ecological factors and social interactions that ensure the sustainability of resources (Lindenfors et al., 2007, p. 1). (For additional medical explanations, see Appendix 1.

Sexuality and social selection generate sexual dimorphism in brain structures, that is, differences in the appearance of males and females in living things, which can lead to elite kinds. Sexual selection in males and social selection in

females have different effects on the humanoid brain. Degree of male sexual selection reflect an evolutionary history focused on physical conflicts, lacking socio-cognitive abilities. Female sociability, conversely manages the evolution of socio-cognitive abilities. Humanoid brain formation is therefore a product of different gender-specific selection pressures as well as ecological and kinds-specific social factors (Lindenfors et al., 2007). This confirms the views of Ryan (1980), Andersson (1994), Jennions & Petrie (1997), Jones & Ratterman (2009) and that woman evolves the male as a second gender pattern as a result of her sexual preference. In other words, it explains that the historical preferences of women towards sexual role determine the differentiated characteristics of the male gender (Darwin, 1981, p. 31).

Woman in Cultural Evolution

Regardless of everything, man or woman is an inseparable part of nature. We cannot claim that the last human species, Homo Sapiens, was special, because all kinds are sole in each own style. Perchance it is hard to judge between the dance of worker bees carrying pollen to the hive to communicate and guide other worker bees, the song of humpback whales that perform the most beautiful melodies in the animal kingdom, and human intelligence. But the expression "nothing but an animal" for man is as misleading as the expression "created in God's own image". Man and woman as figured human can be described as unique because the affect of human peerlessness on the earth has been gigantic. This unique structure has built an evolution to carry the intergenerational conveyance of erudition and action (Gould, 1996, p. 324).

Human uniqueness principally lives in our brains; it is figured in culture based on our intelligence and the power our brain permits us to utilise the earth. Human communities do not vary as a consequence of biological change, but through cultural evolution. Regarding the fossil record, it is known that Homo Sapiens emerged about fifty millennial before, and there is nothing to suggest the biological changes in brain size or structure. In this respect, according to Gould, Broca's (1873, p. 41) claim that with the further development of the Cro Magnon³ posterior skull, the overall skull size is larger than ours, and that we are equal in capacity is a correct assumption (Gould, 1996, p. 100).

The greatest transformation we have experienced since the earth's crust solidified about four billion years ago is cultural evolution. Darwin's biological evolution has still continued in the Homo sapiens species, but the pace of biological evolution is rather slow compared to cultural evolution, and its impact on Homo sapiens' history remains small. Our big brain is the biological basis of intelligence, intelligence is the basis of culture, and learned behavior provides inheritance and

³They are the first human remains from 43000-45000 years ago, found in Italy and England, and are known as the ancestor of modern humans

change as well as cultural transmission, establishing a more effective mode of evolution than Darwin's biological evolution. In this respect, "Culture alone has the power to impose on nature" (Toulmin, 1977, p. 4).

Evolution and the most important part of our brain, the neocortex, give us some clues about how culture came into existence. Throughout evolution, the neocortex has managed to build an ability that enables the living organism to survive adversity. Human existence and survival is due to the neocortex's ability to strategize, to achieve long-range planning, and other mental tricks. Beyond that, art, civilization, and culture are the fruits of the neocortex. The limbic structures in the brain produce pleasure and sexual desire, the emotions that fuel sexual passion. But throughout biological evolution, the addition of the neocortex to the brain and its connections to the limbic system has allowed the mother-child bond that is the establishment of the family unit, and the long-term commitment and child-rearing that enables human development. Reptiles without a neocortex lack maternal affection; when their offspring hatch, new born baby reptiles have to hide in order to prevent being eaten by other creatures. In humans, the protective emotional bond between parent and child continues through out the long childhood period, when maturation occurs and the brain develops (Goleman, 2009, p. 23).

Anthropologists Morbeck, Galloway and Zihlman also state that in the evolution process, females provide the biological, social and physical environment for their babies with the sense of motherhood in the transition to humanoid structure. Thus, females guide the development of biological maturation and social behavior through genetic life coding (Morbeck et al., 1997, p. 281; Lancaster, 1975, p. 20).

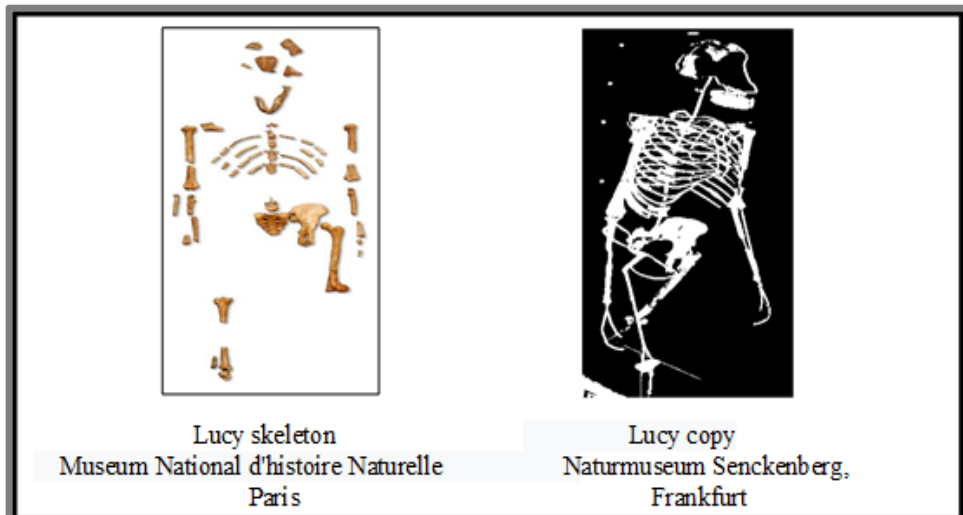
Adults can find out from one to another, but the mother-child relationship is important in creating and transmitting the technique and knowledge of collecting food from nature. As the first representatives of socialization, mothers are important carriers of established group tradition and culture. The social and technical inventions of mothers were transferred to their children and eventually became a part of the emotions and behavior of the group. The basic social unit in humanoid beings, as in other primitive beings, is the mother-child relationship (Lancaster, 1975). This unit still retains its importance in contemporary human groups and is found in all social organizations. The mother-child relationship is the cornerstone of kinship organization, the centre of the ideological structure and the most reliable organizational structure (Tanner, 1974).

Transformation to Human

We have significant evidence that it was the female that initiated the transformation to the human generation, and this is the first hominid fossil. This female fossil, named Lucy, was discovered by Johanson and colleagues in 1974 in Hadar, Ethiopia, and is about 3.2 million years old (Johanson & Edey, 1981). Lucy is an important evidence regarding the social life of the first human model. Lucy's

skeleton, called the *Australopithecus afarensis* fossil, is exhibited in Paris. Figure 2 below shows Lucy's skeleton and a copy of her.

Figure 2: Image of Lucy

Source: commons.wikimedia.org/wiki

Figure 2 exhibited the copy of Lucy because the image of Lucy is clearly visible in the copy. The girl whose name was mentioned in the Beatles group "Lucy in the Sky with Diamonds" in the celebration held on the evening of skeleton exploration date inspired the fossil to be named Lucy. The Lucy fossil is monolith skeletal bones of an adult female. Johanson and Tim White suggested that the fossil was the bones of a single species, which they named *Australopithecus afarensis*, and described it as sexual dimorphism. All known hominid species that emerged later are the descendants of this single species (Leakey, 2008, pp. 43-44).

With the development of agriculture, the odds of survival in the most primitive human societies began to change dramatically, and the pressures that kept the human population in check eased. The same pressures made our emotional responses invaluable for survival, ensuring the harmony of parts of our emotional stock (Ekman, 1992).

Under the results of these research findings, it may be stated that evolution, social selection, transition to human structure and emotional accumulation are shaped by the female brain, which shows the same average cognitive performance as men despite of less brain tissue. When the search results in this section are evaluated together, the significant impact of the female brain on evolution and culture becomes clear and supports our argument that more women should be at higher management posts and manage the world (Bannò et al., 2023; Byron and Post, 2016).

WOMAN AND MANAGEMENT

Despite the significant impact of the female brain on evolution and culture, women are evaluated in a lower position in society with a subjective point of view. In this regard metaphors have emerged such as glass ceiling, glass wall, glass cliff, leaking pipe and labyrinth representing the obstacles women face in the business environment and management.

Therefore only few lucky women can reach top management status as a result of their performance. The success indicators of these women have been a valuable topic for researchers to conduct studies and provide scientific data. In contemporary organizations, which are more flat and less hierarchical than bureaucratic organizations, women managers and leaders are frequently agreement makers, conciliators and collaborators. In terms of leadership styles, they are motivating and flexible transformational leaders, the soundness of the group or organization precedes their own interests (Klenke, 2017, pp. 6-7).

The following data may be explanatory about the reasons why women cannot ensure continuity of performance in the business environment and are not sufficiently present in senior management positions:

- Women's lives are a non-linear global phenomenon; represents a complex fabric of individuality, professionalism, social participation and responsibility. Women's leadership and individual advancement are characterized by multiple shining examples and role discontinuities in line with obligation to carry on sense of self. Because women, and especially female managers, typically operate in multiple, interactive, and often non-overlapping environments with their nature, identity issues constantly arise as their roles change and they change in and out of leadership roles. Women leaders manage activities in multiple and different environments such as family, workplace and society simultaneously, and this carries over to be major challenge for them (Madsen, 2007, p. 116).
- Gender is a socially constructed arrangement (Vincent, 2009, p. 300). Society raises women to fit predetermined roles that have nothing to do with their nature. Men determined the psychological basis of women's position in society. The basis of women's secondary status in society is not related to the nature of women, but the roles that society has assigned to them in advance. Women's place in society is problematic because most women are captured and oppressed by men (Wollstonecraft, 2014, p. 86). Women should be defined as people, not sexual beings (Vincent, 2009, p. 301).
- According to Wollstonecraft, women were not allowed to develop their minds and abilities, so women were oppressed in society. Society has educated women in a way that ensures that they have a character appropriate to the position it has predetermined. Their role is to please the man, raise children and manage the house. On the one hand, society expects women to properly fulfill the duties assigned to them, and on the other hand, society has prevented them from receiving the necessary training to fulfill their assigned duties. Such a mentality

is a tyrannical mentality. Therefore, the source of the oppression that women are subjected to is the irrational denial of their right to education and mental development (Vincent, 2009, p. 309).

- The issue of women's position in society is a problem with deep historical roots. Throughout history, women have always been social classes in societies that can be described as oppressed, weak, slave, and they have suffered from this discrimination. Women's problems in societies are problems such as family, motherhood, spouse, sexuality and labor, which the society regards as a primary duty for women, and even as a mandatory duty to be fulfilled by women, in addition to the violence, human trafficking. Consequently exploitation and enslavement were arised based on these problems.
- Women have been in a different social position than other enslaved classes to date. Men, unlike the masters of other slaves, wanted women not only to obey them, but also men wanted to possess their emotions. Except for a very small part of the male generation, all of the rest wanted the woman closest to them to be a willing slave, a concubine (Mill, 1971, p .443). Mill states that women have been raised with a submissive character from the earliest ages, in contrast to the characteristics that make people autonomous, such as being independent, self-sufficient, and being able to decide on their own.
- Wollstonecraft, one of the women's rights advocates: “Women have been taught from childhood that beauty is the wand of woman's power; the mind shapes itself after the body, and the woman, wandering about in her gilded cage, cares only for the worship of her prison” (Wollstonecraft, 2014, p. 99). Wollstonecraft states that society teaches women only to please and that they are always ready to fulfill this duty (Wollstonecraft, 2014, p. 117).
- Therefore, it is seen as a divine duty for them to comply with the moral rules of the society, to make sacrifices for their family members, to be loyal to their spouses and affectionate towards their children. A woman is raised with a character that should live not for herself, but for those closest to her, especially her husband. This is already thought to be something in their nature (Mill, 1971, p. 444). Women should stop expressing themselves. A woman should not have any love other than her husband and children, and should devote herself to them. Mill also associates men's enslavement of women with social management and the ambition for power obtained from social management. He states that anyone who wants such power will first want to exert it on those closest to them, that is, their spouse, children and other relatives with whom they live together.
- Marx and Engels state that the division of labor within the family is not equal and fair, on the contrary, this is the first form of ownership that turns women and children into slaves of men (Marx & Engels, 1998, p. 58). Therefore, this ambition of men for power and management is a reason that makes it difficult to solve women's problems and family problems. Mill says that, just as it is difficult to overthrow other forms of power based solely on brute force, it is not easy, but even more difficult, to end the power of men over women, which is based on a

more solid foundation. Because women are in closer relationships with the men they are subject to than they are with their fellow men. In fact, they are under men's supervision and control. Women do not have the opportunity to form a unity or a common struggle against the ruling power to which they are subject. Women live under social pressure to please the men to whom they are subject, to please him, and to stay away from situations that would make him uneasy as much as possible (Mill, 1971, p. 439).

In order to overcome these difficulties, men must give up their ambition for power and women must become braver and more resistant to social pressures (Yoong, 2023; Becker, 2023). Despite the stated difficulties they face, women manage at the global degree in the fields of politics, commercial establishments, information technologies, media, sports, military, faith institutions, education, arts and sciences. Subject to provisional and cultural waves, each of these environments has distinctive features that interact with women's leadership competencies and gender role stereotypes. For instance, earlier, technology was masculine dominant environment that preferred male leaders; but today, in these organizations built on feminine values and where information and communication is intense, talents that offer women the opportunity to lead such as sharing information and transparent communication are sought (Klenke, 2017, p. 13). It could be mentioned that these abilities emerge due to dissimilarities among the effectivity of female managers and male managers and are defined as selection criteria. Today, there are many examples showing that women are in top management positions in politics, business, science, military and many other institutions that shape the world. Late queen of the United Kingdom who has ruled her nation for three quarters of a century with dignity is a good instance in this respect.

Broca's research also supports that the left brain hemisphere is in charge of language and logic (Berker et al., 1986). The fact that women usually have bigger corpus callosum than men should be the reason they are fine at detecting emotional connotations of speech or that they can usually inform turn of events without someone expounding it out, or in other saying, they have strong discernment (Rippon, 2019, p. 36).

In a search examining gender dissimilarities in cognitive abilities according to the aptitude tests between 1947 and 1983 men scored higher on measures of spatial visualization, math, and mechanical ability; it was disclosed that in verbal, arithmetic and figural tests were gender free (Feingold, 1988, p.95).

The larger corpus callosum size in women is due to plenty nerve fibers linking the both two hemispheres of brain (). Therefore, individuals with wider connection areas are superior in activities such as communication and empathy that require rapid information transfer between hemispheres. There are studies on women that explain this situation (Allen & Gorski, 1991; Hines et al., 1992; de Lacoste-Utamsing & Holloway, 1982). Consequently, women exhibit more successful leadership and management activities than men. Female directors may be able to

bring unique experiences, expertise, perspectives, preferences, skills, talents, values and work ethic to boardrooms that male directors may not normally have (Croson & Gneezy, 2009; Adams, 2016; Zenger & Folkman, 2019; Rosca et al, 2020).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In the research, the views that discriminated against the female brain throughout history, the biological differences of the female and male brains in terms of responding to this discrimination, the success of women in management despite being under the compelling influence of discriminations and multiple roles, the impact of the female on evolution and culture were examined. The research results from the literature and the evaluations are as follows:

Research focused on brain weight and volume throughout history has developed a discriminatory view of the female brain as being underdeveloped. However, progressive brain research studies reveal the real biological differences (Goleman, 2011) and explain the superior aspects of the female brain (Escorial et al., 2015; Baron-Cohen, 2009).

- Evolution (Darwin, 1981), emotional accumulation (Ekman, 1992) and culture (Morbeck et al., 1997; Lancaster, 1975) have developed with motherhood, female brain and emotionality, and today's human values have emerged subsequently (Escorial et al., 2015; Goleman, 2009). Despite such important roles in the formation of social structure, women continue to encounter identity problems and contradictions in their social life and management roles. However, data on the management performance of women have been obtained thanks to relatively few women who have succeeded in getting promoted to senior management positions (Klenke, 2017). These data pave the way for more women to take place in management positions through initiating a perception that credits feminine values in organizations.
- Women have achieved evolutionary formation by using brain structures different from men (Lindenfors et al., 2007). Women represent the beginning of evolution. We need to emphasize again that the first 3.2 million year old hominid fossil, named Lucy, found in Hadar, Ethiopia, is concrete proof of this. Various speculations may exist regarding the social life of the first human model. We can see these speculations in the definition of ancient times as hunter-gatherers, the generalization of these definitions made, in order to either completely deny women's roles in evolution or simply to support the roles of men.

In the decade from 1970 to 1979, the interrogation has been raised for "where are the women?". With the efforts of scientists, most of whom are women, women have begun to take their place in the evolution process. Women are still in the betwixt of a reaction resisting to their hard-won gains in many areas of contemporary life (Faludi 1991); they are still considered as the second sex and are positioned behind the male actors of the society. This reversal vortex is in opposition to the growing trend of research fueled by feminism; the research pointed to the fact

that the first hominids were female and were central in social life and evolutionary process (Lee 1968; Zihlman & Tanner 1978; Zihlman 1985; Lindenfors et al., 2007). Notwithstanding the evolutionary role of woman, there is an attempt to hide it in a glass structure held up by an ancient glass ceiling. Lucy is concrete evidence of this fact.

As a suggestion for future studies, the focus of future discussions should be on placing women at the center of society and management. For future studies, the issues of how to change the perspective that excludes, discriminates and humiliates women since the construction of the patriarchal structure should be investigated. Women, who constitute at least half of the society numerically, break the glass ceilings and struggle on the glass cliffs. Discussion of the tools that women can use to reach higher positions in social status and in management could also be another interesting research topic.

Conflict of Interest and Contribution Rate: The authors do not declare any conflict of interest and contributed equally to the study.

REFERENCES

- Adams, R. B. (2016). Women on boards: The superheroes of tomorrow? *Leadership Quarterly*, 27 (3), 371-386.
- Allen, L. S., & Gorski, R. A. (1991). Sexual dimorphism of the anterior commissure and massa intermedia of the human brain. *Journal of Comparative Neurology*, 312 (1), 97-104.
- Allen, L. S., M. F. Richey, Y. M. Chai, & R. A. Gorski. 1991. Sex differences in the corpus callosum of the living human being. *Journal of Neuroscience*, 11 (4), 933-42.
- Andersson, M. B. (1994). *Sexual selection*. Princeton: Princeton Univ Pr.
- Bannò, M., Filippi, E., & Trento, S. (2023). Women in top echelon positions and their effects on sustainability: a review, synthesis and future research agenda. *Journal of management and governance*, 27 (1), 181-251.
- Baron-Cohen, S. (2009). *The essential difference: Male and female brains and the truth about autism*. Newyork: Basic Books.
- Becker, A. K. (2023). *When men lose their animals, women gain power: Women and change in East Pokot, Kenya* (Unpublished Phd thesis). Universität zu Köln, Faculty of Philosophy, Köln.
- Berker, E. A., Berker, A. H., & Smith, A. (1986). Translation of Broca's 1865 report: Localization of speech in the third left frontal convolution. *Archives of neurology*, 43 (10), 1065-1072.

Billington, J., Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S., (2007). Cognitive style predicts entry into physical sciences and humanities: Questionnaire and performance tests of empathy and systemizing. *Learning and Individual Differences*, 17 (3), 260-268.

Borkenau, P., McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2013). Do men vary more than women in personality? A study in 51 cultures. *Journal of research in personality*, 47 (2), 135-144.

Boughman, J. W. (2001). Divergent sexual selection enhances reproductive isolation in sticklebacks. *Nature*, 411 (6840), 944-948.

Broca, P. (1861). *Sur le volume et la forme du cerveau suivant les individus et suivant les races*. Hennuyer.

Broca, P. 1873. Sur les cranes de la caverne de l'Homme-Mort (Lozere). *Revue d'Anthropologic*, 2, 1-53.

Byron, K., & Post, C. (2016). Women on boards of directors and corporate social performance: A meta-analysis. *Corporate Governance: An International Review*, 24 (4), 428-442.

Croson, R., & Gneezy, U. (2009). Gender differences in preferences. *Journal of Economic Literature*, 47 (2), 448-474.

Collado, P., A. Guillamón, A. Valencia, & S. Segovia. (1990). Sexual dimorphism in the bed nucleus of the accessory olfactory tract in the rat. *Developmental Brain Research* 56 (2), 263–268.

Cummings, M. E., Larkins-Ford, J., Reilly, C. R., Wong, R. Y., Ramsey, M., & Hofmann, H. A. (2008). Sexual and social stimuli elicit rapid and contrasting genomic responses. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 275 (1633), 393-402.

Darlington, C. L. (2009). *The female brain*. London: CRC Press.

Darwin, C. (1981). *The descent of man, and selection in relation to sex*. New Jersey: Princeton University Press.

De Lacoste-Utamsing, C., & Holloway, R. L. (1982). Sexual dimorphism in the human corpus callosum. *Science*, 216 (4553), 1431-1432.

De Vries, G. J., Z. Wang, N. A. Bullock, & S. Numan. (1994). Sex differences in the effects of testosterone and its metabolites on vasopressin messenger RNA levels in the bed nucleus of the stria terminalis of rats. *Journal of Neuroscience*, 14 (3), 1789–1794.

Delevich, K., Piekarski, D., & Wilbrecht, L. (2019). Neuroscience: sex hormones at work in the Neocortex. *Current Biology*, 29 (4), R122-R125.

Desjardins, J. K., Klausner, J. Q., & Fernald, R. D. (2010). Female genomic response to mate information. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107 (49), 21176-21180.

Diamond, A. (1988). Abilities and neural mechanisms underlying AB performance. *Child Development*, 59 (2), 523-527.

Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & Emotion*, 6 (3-4), 169-200.

Endler, J. A., & Basolo, A. L. (1998). Sensory ecology, receiver biases and sexual selection. *Trends in Ecology & Evolution*, 13 (10), 415-420.

Escorial, S., Román, F. J., Martínez, K., Burgaleta, M., Karama, S., & Colom, R. (2015). Sex differences in neocortical structure and cognitive performance: a surface-based morphometry study. *Neuroimage*, 104, 355-365.

Fahey, J. (2009). How your brain tells time. *Disponível em*, <https://www.forbes.com/2009/10/14/circadian-rhythm-math-technologybreakthroughs-brain.html>. Acesso em, 7.

Faludi, S. (1991). *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Crown Publishers.

Feingold, A. (1988). Cognitive gender differences are disappearing, *American Psychologist*, 43 (2), 95-103.

Frost, J., Binder, J., Springer, J., Hammeke, T., Bellgowan, P., Rao, S. & Cox, R. (1999), Language processing is strongly left lateralized in both sexes. Evidence from MRI. *Brain*, 122 (2), 199-208.

Gentner, T. Q., Hulse, S. H., Duffy, D., & Ball, G. F. (2001). Response biases in auditory forebrain regions of female song birds following exposure to sexually relevant variation in male song. *Journal of Neurobiology*, 46 (1), 48-58.

Goldenfeld, N., Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S., (2005). Empathizing and systemizing in males, females, and autism. *Clinical Neuropsychiatry*, 2 (6), 338-345.

Goldstein, J. M., Kennedy, D. N., & Caviness Jr, V. S. (1999). Brain development, XI: sexual dimorphism. *American Journal of Psychiatry*, 156 (3), 352.

Goleman, D. (2009). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. USA: Bloomsbury Publishing.

Goleman, D. (2011). The brain and emotional intelligence: New insights. *Regional Business*, 94-95.

Gorski, R. A., J. H. Gordon, J. E. Shryne, & A. M. Southam. (1978). Evidence for morphological sex difference within the medial preoptic area of the rat. *Brain Research*, 148 (2), 333-346.

- Gould, S. J. (1996). *The mismeasure of man*. New York: Norton & Company.
- Grueschow, M., Stenz, N., Thörn, H., Ehlert, U., Breckwoldt, J., Brodmann Maeder, M., Exadaktylos, A., Bingisser, R., Ruff, C., & Kleim, B. (2021). Real-world stress resilience is associated with the responsivity of the locus coeruleus. *Nature Communications*, 12 (1), 1-17.
- Guillamon, A., M. R. de Blas, & S. Segovia. (1988). Effects of sex steroids on the development of the locus coeruleus in the rat. *Brain Research*, 468 (2), 306-310.
- Guldner, F. H. (1982). Sexual dimorphisms of axo-spine synapses and postsynaptic density material in the suprachiasmatic nucleus of the rat. *Neuroscience Letters*, 28 (2), 145-150.
- Hartup, W.W., French, D.C., Laursen, B., Johnston, M.K. & Ogawa, J.R. (1993). Conflict and friendship relations in middle childhood: behavior in a closed-field situation, *Child Development*, 64 (2), 445-54.
- Hines, M., Chiu, L., McAdams, L. A., Bentler, P. M., & Lipcamon, J. (1992). Cognition and the corpus callosum: verbal fluency, visuospatial ability, and language lateralization related to midsagittal surface areas of callosal subregions. *Behavioral Neuroscience*, 106 (1), 3.
- Hoke, K. L., Ryan, M. J., & Wilczynski, W. (2005). Social cues shift functional connectivity in the hypothalamus. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102 (30), 10712-10717.
- Hyde, J. S. (2014). Gender similarities and differences. *Annual Review of Psychology*, 65, 373-398.
- Ilie, D., Ilie, A., Ispas, D., Dobrea, A., & Clinciu, A. I. (2016). Sex differences in intelligence: A multi-measure approach using nationally representative samples from Romania. *Intelligence*, 58, 54-61.
- Jennions, M. D., & Petrie, M. (1997). Variation in mate choice and mating preferences: a review of causes and consequences. *Biological Reviews*, 72 (2), 283-327.
- Johanson, D.C. & Edey, M. (1981). *Lucy: The Beginnings of Humankind*. New York: Simon & Schuster.
- Jones, A. G., & Ratterman, N. L. (2009). Mate choice and sexual selection: what have we learned since Darwin? *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106 (Supplement 1), 10001-10008.
- Juraska, J. M., Fitch, J. M., & Washburne, D. L. (1989). The dendritic morphology of pyramidal neurons in the rat hippocampal CA3 area. II. Effects of gender and the environment. *Brain Research*, 479 (1), 115-119.

King, D. R., & Brenner, A. (2023). Introduction to Psychiatry. In *Atlas of Psychiatry* (pp. 1-28). Cham: Springer International Publishing.

Klenke, K., (2017). *Women in leadership: Contextual dynamics and boundaries*. London: Emerald Group Publishing.

Kochanska, G., Murray, K., Jacques, T.Y., Koenig, A.L. & Vandegest, K.A. (1996). Inhibitory control in young children and its role in emerging internalization, *Child Development*, 67 (2), 490–507.

Lancaster, J. B. (1975). *Primate behavior and the emergence of human culture*. Newyork: Holt Rinehart & Winston.

Leakey, R. (2008). *The origin of humankind*. Newyork: Basic Books.

Le Bon, G. (1879). Anatomical and mathematical researches into the laws of variations of brain volume and their relation to intelligence. *trans. Robert K. Stevenson, Revue d'Anthropologie*, 2 (2), 45-6.

Lee, R.B. (1968) "What Hunters Do for a Living, or, How to Make Out on Scarce Resources," in R.B. Lee and I.DeVore (eds) *Man the Hunter*, Chicago: Aldine, 30-48.

Lehrman, D. S., & Friedman, M. (1969). Auditory stimulation of ovarian activity in the ring dove (*Streptopelia risoria*). *Animal Behaviour*, 17 (3), 494-497.

Lenroot, R. K., & Giedd, J. N. (2010). Sex differences in the adolescent brain. *Brain and Cognition*, 72 (1), 46-55.

Lindenfors, P., Nunn, C. L., & Barton, R. A. (2007). Primate brain architecture and selection in relation to sex. *BMC Biology*, 5 (1), 1-9.

Lui, J. H., Hansen, D. V., & Kriegstein, A. R. (2011). Development and evolution of the human neocortex. *Cell*, 146 (1), 18-36.

Lynch, K. S., & Wilczynski, W. (2006). Social regulation of plasma estradiol concentration in a female anuran. *Hormones and Behavior*, 50 (1), 101-106.

Maan, M. E., & Seehausen, O. (2010). Mechanisms of species divergence through visual adaptation and sexual selection: perspectives from a cichlid model system. *Current Zoology*, 56 (3), 285-299.

Mack, C. M., G. W. Boehm, A. S. Berrebi, & V. H. Denenberg (1995). Sex differences in the distribution of axon types within the genu of the rat corpus callosum. *Brain Research*, 697 (1-2), 152-156.

Madsen, S. R. (2007). Developing leadership: Exploring childhoods of women university presidents. *Journal of Educational Administration*, 45 (1), 99-118

Marx, K., & Engels, F. (1998). *German Ideology*. Newyork: Prometheus Books.

Mather, George, (2012). *The Visual Cortex*. Sussex: School of Life Sciences, Falmer: University of Sussex.

Mill, J. S. (1971). *On Liberty, Representative Government, the Subjection of Women*. London: Oxford University Press.

Mizukami, S., M. Nishizuka, & Y. Arai. (1983). Sexual difference in nuclear volume and its ontogeny in the rat amygdala. *Experimental Neurology*, 79 (2), 569-575.

Morbeck, M. E., Galloway, A., & Zihlman, A. (Eds.). (1997). *The evolving female: A life history perspective*. New Jersey: Princeton University Press.

Morton, S. G., & Combe, G. (1839). *Crania Americana; or, a comparative view of the skulls of various aboriginal nations of North and South America: to which is prefixed an essay on the varieties of the human species*. Philadelphia: J. Dobson; London: Simpkin, Marshall.

Morton, S. G., (1844). Observations on Egyptian ethnography, derived from anatomy, history and the monuments [separately reprinted subsequently as *Crania Aegyptiaca*, with title above as subtitle]. *Transactions of the American Philosophical Society*, 9 (1), 93-159.

Ovtscharoff, W., B. Eusterschulte, R. Zienecker, I. Reiser, & C. Pilgrim. (1992). Sex differences in densities of dopaminergic fibers and GABAergic neurons in the prenatal rat striatum. *Journal of Comparative Neurology*, 323 (2), 299-304.

Plaza, M., Gagnol, P., Leroy, M., & Duffau, H. (2009). Speaking without Broca's area after tumor resection. *Neurocase*, 15 (4), 294-310.

Pugh, K.R., Shaywitz, B.A., Shaywitz, S.E., Fulbright, R.K., Byrd, D. & Skudlarski, P. (1996), Auditory selective attention: an MRI investigation, *Neuroimage*, 4 (3), 159-173.

Pugh, K.R., Fletcher, J.M., Skudlarski, P., Fulbright, R.K., Constable, R.T., Bronen, R.A., Lacadie, C. & Gore, J.C. (1997), Predicting reading performance from neuroimaging profiles: the cerebral basis of phonological effects in printed word identification, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 23 (2), 299-318.

Reid, S. N., & J. M. Juraska. (1992). Sex differences in the gross size of the rat neocortex. *Journal of Comparative Neurology*, 321 (3), 442-447.

Rippon, G. (2019). *The Gendered Brain: The new neuroscience that shatters the myth of the female brain*. London: Random House.

Ritchie, S. J., Cox, S. R., Shen, X., Lombardo, M. V., Reus, L. M., Alloza, C., ... & Deary, I. J. (2018). Sex differences in the adult human brain: evidence from 5216 UK biobank participants. *Cerebral Cortex*, 28 (8), 2959-2975.

Rosca, E., Agarwal, N., & Brem, A. (2020). Women entrepreneurs as agents of change: A comparative analysis of social entrepreneurship processes in emerging markets. *Technological Forecasting and Social Change*, 157, 120067.

Ryan, M. J. (1980). Female mate choice in a neotropical frog. *Science*, 209 (4455), 523-525.

Ryan, M. J., Fox, J. H., Wilczynski, W., & Rand, A. S. (1990). Sexual selection for sensory exploitation in the frog *Physalaemus pustulosus*. *Nature*, 343 (6253), 66-67.

Romanes, G. J. (1887). Mental differences of men and women. *Popular Science Monthly*, 31 (7), 383-401.

Roof, R. L. (1993). The dentate gyrus is sexually dimorphic in prepubescent rats: testosterone plays a significant role. *Brain Research*, 610 (1), 148-151.

Shaywitz, B., Shaywitz, S., Pugh, K., Constables, R., Skudlarski, P., Fulbright, R., Bronen, R., Fletcher, J., Shankweiler, D., Katz, L. & Gore, J. (1995). Sex differences in the functional organization of the brain for language. *Nature*, 373 (6515), 607-609.

Simerly, R. B., L. W. Swanson, & R. A. Gorski. (1985). The distribution of monoaminergic cells and fibers in a periventricular preoptic nucleus involved in the control of gonadotropin release: immunohistochemical evidence for a dopaminergic sexual dimorphism. *Brain Research*, 330 (1), 55-64.

Smith, P.M. (1985), *Language, the Sexes and Society*, Oxford: Basil Blackwell.

Somerville, L. H., Whalen, P. J., & Kelley, W. M. (2010). Human bed nucleus of the stria terminalis indexes hypervigilant threat monitoring. *Biological Psychiatry*, 68 (5), 416-424.

Squire, L. R. (2004). Memory systems of the brain: a brief history and current perspective. *Neurobiology of Learning and Memory*, 82 (3), 171-177.

Swaab, D. F., & Hofman, M. A. (1995). Sexual differentiation of the human hypothalamus in relation to gender and sexual orientation. *Trends in Neurosciences*, 18 (6), 264-270.

Tanner, N., (1974). Matrifocality in Indonesia and Africa and among Black Americans. In M. Z. Rosaldo & L. Lamphere (eds), *Woman, Culture and Society* (pp. 129-156). Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Tiedemann, Friedrich, (1836). On the Brain of the Negro, Compared With That of the European and the Orang-Outang. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 126, 497-527.

Topinard, P., (1888). Le poids de l'encephale d'apres les registres de Paul Broca. *Memoires Societe d'Anthropologie Paris*, 2 (3), 1-41.

Toulmin, S. (1977). *Back to nature*. New York: Review of Books, 9 June, 3-6.

Trivers, R. L. (2017). Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual Selection and the Descent of Man, 1871–1971*, (pp. 136–179). Chicago: Aldine.

Vincent, A. (2009). *Modern political ideologies*. West Sussex: John Wiley & Sons.

Wierenga, L. M., Sexton, J. A., Laake, P., Giedd, J. N., Tamnes, C. K., & Pediatric Imaging, Neurocognition, and Genetics Study (2018). A key characteristic of sex differences in the developing brain: greater variability in brain structure of boys than girls. *Cerebral Cortex*, 28 (8), 2741-2751.

Wollstonecraft, M. (2014). *Vindication of the Rights of Woman*. Canada: Harper Collins.

Yager, L. M., Garcia, A. F., Wunsch, A. M., & Ferguson, S. M. (2015). The ins and outs of the striatum: role in drug addiction. *Neuroscience*, 301, 529-541.

Yoong, M. (2023). If your voice isn't accepted, does it mean you stop talking?: Exploring a woman leader's reversal of postfeminist confidence discourses. *Gender in Management: An International Journal*, 38 (2), 200-214.

Zaidel, E. (2003). *The Parallel Brain: the Cognitive Neuroscience of the Corpus Callosum*. Cambridge, MA: MIT press.

Zenger, J., & Folkman, J. (2019). Women score higher than men in most leadership skills. *Harvard Business Review*, 92 (10), 86-93.

Zhou, J. N., Hofman, M. A., Gooren, L. J., & Swaab, D. F. (1995). A sex difference in the human brain and its relation to transsexuality. *Nature*, 378 (6552), 68-70.

Zihlman, A. & Tanner, N. (1978) Gathering and the Hominid Adaptation, in L. Tigerand & H. Fowler (eds.), *Female Hierarchies*, (pp 163–194). Chicago: Beresford.

Zihlman, A.L. (1985) *Australopithecus afarensis: Two Sexes or Two Species?* in P.V. Tobias (ed.) *Hominid Evolution: Past, Present, and Future*, (pp: 213–220). New York: Alan R. Liss.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reconstruction_of_the_fossil_skeleton_of_%22Lucy%22_the_Australopithecus_afarensis.jpg retrieved by 30.06.2023

APPENDIX 1: Structural Dissimilarities of Gendered Brains

According to scientists women's brains are extraordinary and on the rise and there are searches that describe the female brain as extraordinary and determinant of the future (Lee, 1968; Zihlman & Tanner, 1978; Zihlman, 1985; Morbeck et al, 1997; Goldenfeld et al., 2005; Lindenfors et al., 2007; Darlington, 2009; Goleman, 2009; Baron-Cohen, 2009; Lenroot & Giedd, 2010; Escorial et al., 2015). The functions of structural brain differences in corpus callosum, neocortex, basal ganglia, hippocampus, amygdala, and right and left sides of brain etc., which intensify thought and emotionality in women, are important and worth explaining in this regard.

The difference revealed by DeLacoste-Utamsing & Holloway (1982) is not along the corpus callosum, but appears as a wider or more convex region within the posterior as in component of the brain in females. Imaging technology (MRI) studies suggest that gender differences in the brain can be attributed to the dissimilar form for the corpus callosum of women, not a difference in overall size (Allen et al., 1991). In an autopsy study, which the materials obtained from 100 women and 100 men, anterior commissure was reported to be almost 12 percent bigger in women relative to men (Allen & Gorski 1991). The anterior commissure links the both two side moieties of the brain. It plays a crucial in sharp acute pain, contains fine fibers from the olfactory pathways, works to connect the brain halves together with the posterior commissure, which is a white band of fibers and stabilizes the reflex of the retina of the eye to light, and also by connecting the amygdala and temporal lobes, memory, emotion, contributes to the role of speech and hearing. It is also related to smell, instinct and sexual behavior.

The neocortex is the outmost layer of the right and left brain. It plays a part in the management of higher functions such as sensory perception, cognition, position perception, thought and speech. The neocortex accounts for approximately 76% of the human brain mass. Humans, with a larger neocortex than animals, have unique mental capacities despite having nerve anatomy similar to those of the early species. The mental structure of human is built on the developed neocortex (Lui et al, 2011). As reported by Goleman, recent research indicated that brain regions related to self-awareness help in ethics and decision making, and in order to understand this neural dynamic, it is imperative to differentiate among the neocortex and subcortical areas, which are defined as the thinking brain.

“There are centres for cognition and other complex mental processes in the neocortex. The subcortical areas are where more basic mental processes take place, the limbic centres, which are the main emotional places of the brain, located in the lower place of the thinking brain and projected into the cortex. These as are also present in the brains of other mammals. The ancient parts of the subcortex extending to the brain stem and preserving the same structure as reptiles are called the reptilian brain (2011: 10).

There is an anatomical dissimilarity between the both two side of moieties of the brain (Goleman, 2011: 15):

- The right side moiety has more neural links both in itself and all across the brain, with powerfull links to emotional centres such as the amygdala and subcortical regions in the bottom part of the brain.

- The left moiety has much less connection both inside itself and with other areas of the brain, made up of smooth vertical columns that allow clear differentiation of mental functions but less integration of these functions.

- By comparison, the right hemisphere is structurally more complex.

Yayın Geliş Tarihi: 20.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 04.10.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1192220>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1780-1802
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YETİ YİTİMİNE UĞRAYAN MÜRACAATÇIYA YÖNELİK PANDEMİ SÜRECİNDE SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ: BİR OLGU SUNUMU

Filiz ER*

Yunus KARA**

Öz

Yeti yitimine uğrayan bireyler, pandemi gibi süreçlerle birlikte toplumun diğer bireyelerine kıyasla daha zorlu koşullarla mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Bu çalışma, pandemi sürecinin hemen öncesinde fiziksel bir kaza geçirerek yeti yitimine uğrayan M.F.'nin fizik tedaviye uyumunun bozulması ve depresif belirtiler göstermesi konusunda, "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+) görüşme tekniklerine göre uygulanan sosyal hizmet müdahalesinden yarar sağlama düzeyinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada Sağlıklı Hayat Merkezi Ruh Sağlığı Birimi'ne başvuran erkek ve yetişkin müracaatçıya yapılan sosyal hizmet müdahalesi ele alınmıştır. "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+) görüşme tekniklerine göre yapılan 1 ön görüşme dâhil olmak üzere toplam 6 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler tamamlandıktan 1,5 ay sonra ise izlem görüşmesi yapılmıştır. Görüşme sürecinde RUSOP anketi kullanılmış, WHODAS, Hasta Sağlığı Anketi ve İntihar Riski Değerlendirmesi ve Yaygın Anksiyete Bozukluğu Ölçeği ise görüşme öncesinde ve sonrasında ön test ve son test uygulanmış ve vakanın biyo-psiko-sosyal işlevselliğinde gelişme olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Sorun Yönetimi ve Fazlası (SY+), Yeti Yitimi, Sosyal Hizmet.

A CASE STUDY: SOCIAL WORK INTERVENTION FOR THE CLIENT WHO IS DISABLED DURING THE PANDEMIC PROCESS

Abstract

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Er, F. & Kara, Y. (2023). Yeti yitimine uğrayan müracaatçıya yönelik pandemi sürecinde sosyal hizmet müdahalesi: Bir olgu sunumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1780-1802.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-5065-3809, filizer@sinop.edu.tr

** Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-7812-5845, kara.yunus93@gmail.com

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Individuals who are disabled may have to struggle with more challenging conditions compared to other members of the society, together with processes such as pandemics. This study aims to determine the level of benefit from the social work intervention applied according to the "Problem Management and Excess" (PM+) interview techniques, regarding the deterioration of physical therapy compliance and depressive symptoms of M.F., who suffered a physical accident just before the pandemic process. In the study, the social work intervention applied to the male and adult client who applied to the Healthy Life Center Mental Health Unit was discussed. A total of 6 interviews were conducted, including 1 preliminary interview, which was conducted according to the "Problem Management and More" (PM+) interview techniques. A follow-up interview was conducted 1.5 months after these interviews were completed. RUSOP questionnaire was used in the interview process, WHODAS, Patient Health Questionnaire and Suicide Risk Assessment and Generalized Anxiety Disorder Scale were used before and after the interview, pretest and posttest were applied and it was understood that there was improvement in the bio-psycho-social functionality of the case.

Keywords: *Pandemic, Problem Management Plus (PM+), Disability, Social Work.*

GİRİŞ

COVID-19 pandemisine karşı dünyadaki ülkeler bulaş riskini azaltmak amacıyla özellikle yakın teması keserek önlemler almaya çalışmışlar ve alınan bu önlemler çeşitli ekonomik ve sosyal sonuçları beraberinde getirmiştir (Sepúlveda-Loyola vd., 2020). Bu süreç, başta sağlık olmak üzere insan yaşamına ilişkin birçok alanda olumsuz etki yaratmıştır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü/World Health Organization (WHO) (2020), yayınlamış olduğu COVID-19 Strateji Güncelleme Raporu'nda COVID-19 pandemisinin günlük yaşamda ciddi değişikliklere ve ekonomik durgunluğa sebep olduğunu belirtmiştir. Ayrıca pandeminin tüm dezavantajlı grupları etkilediğine de dikkat çekerek, bu grupların başta sağlık durumları olmak üzere var olan iyilik hallerinin geliştirilmesi için çağrı yapmıştır. Pandemi sürecinden ciddi etkilenen ve farklı destek hizmetlerinden yararlanamayan gruplar arasında yeti yitimine uğrayan bireyler de yer almaktadır (Douglas vd., 2020; Jalali vd., 2020; Prime vd., 2020). Bu bağlamda pandemi sürecinin toplum üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri göz önünde bulundurulduğunda dezavantajlı gruplar arasında yer alan yeti yitimine uğrayan bireylerle çalışmak ve onlara yönelik farklı hizmetler geliştirmek önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü/World Health Organization (WHO) ve Dünya Bankası/World Bank, yeti yitimini vücut fonksiyonlarındaki sorunlardan oluşan yetersizlik, aktivite kısıtlaması ve günlük yaşama katılım kısıtlılığını içeren şemsiye bir tanımlama olarak ifade etmiştir (WHO & World Bank, 2011). Bu tanımlamada bireyin sağlık durumu ile çevresel bağlamda kişisel etmenler (motivasyon, özgüven) arasındaki olumsuz etkileşim üzerinde de durulmuştur (Aslan & Ertem, 2012). Yeti yitimine uğrayan bireylerin psiko-sosyal, duygusal ve ekonomik alandaki kayıpları çok ağır olabilmekte ve yeti yitimi olgusu sadece zorluk yaşayan kişiyi değil aynı zamanda kişinin ailesi ve yakınları için de zorluk ve kaygı yaratan bir durumu içerebilmektedir. Yapılan bir çalışmada yeti yitimi ile birlikte aile içi ilişkiler

değerlendirilmiş ve rollerde değişiklik, aile bireylerinin birbirlerine daha fazla yakınlaşması ya da uzaklaşması gibi zorluklar yaşanırken eşler arası cinsel ilişki sorunlarına neden olduğu da anlaşılmıştır (Er & Yıldırım, 2019). Bu bireyler, aile desteğini, iş becerilerini, toplumsal kaynaklara ulaşma ve sosyal sorunlarla baş etme becerilerini kaybetmiş ya da kullanamıyor olabilmektedir (Gümüş, 2006). COVID-19 pandemisinin beraberinde getirdiği olumsuz etkilerle birlikte düzenli bir işe ve gelire sahip olamayan grupların yoksulluğu ve yoksunluğu da artmıştır (World Relief, 2022).

COVID-19 pandemisi, yeti yitimi yaşayan bireylerin var olan iyilik hallerini olumsuz etkilemiş, toplumsal yaşamdaki yüklerini ciddi ölçüde değiştirmiştir. Yeti yitimine uğrayan bireyler, hastalık ya da engel durumunun kendisinden kaynaklanan kötü sonuçlar doğurma riskinin artması, rutin sağlık hizmetlerine ve rehabilitasyona erişimin azalması ve COVID-19 pandemisinin ortaya çıkardığı fiziksel ve sosyal mesafelenmeden farklı şekillerde etkilenmişlerdir (Shakespeare vd., 2021). Yapılan çalışmalarda engelli bireylerin engelli olmayanlara göre COVID-19 pandemisi nedeniyle sosyal hayatın her alanında daha fazla zorluk yaşadıkları bulgulanmıştır (Kuper vd., 2020). Pandeminin engelli yetişkinlerin psikolojik sağlığı (Mayhew vd., 2021) ve finansal esenlikleri üzerinde (Emerson vd., 2021) özellikle olumsuz ve yıkıcı bir etkisi olduğu da gözlemlenmiştir. Artan izolasyon ve COVID-19 hakkındaki belirsizlik ya da korku, fiziksel ve psikolojik engelli insanların ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemiştir (Noh vd., 2016; Pan vd., 2021; Sam, 2020; Shakespeare vd., 2021).

Dünya Sağlık Örgütü/World Health Organization (WHO), zorluklardan etkilenen topluluklarda yaşayan insanlarda yaygın ruhsal bozukluk semptomlarını azaltmayı amaçlayan düşük yoğunluklu 5 seanslık bir program geliştirmiştir (Dawson vd., 2015; WHO, 2020). Türkçe'ye "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+) olarak çevrilen bu programa güçlü bir kanıt tabanı ile düşük yoğunluklu programa uygunluk gösteren problem çözme ve davranışsal tedavi teknikleri entegre edilmiştir. "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+) programı, müdahalelerin ölçeklenebilir ve kısa süreli olması ve topluluklarla ilgili çok çeşitli zihinsel ve psiko-sosyal sağlık sorunlarını ele alması bakımından önemlidir (Patel vd., 2011). "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+) kavramsallaştırması, müdahalenin amaçlarını yansıtmayı hedefleyerek, yaygın zihinsel sağlık sorunları (örneğin, depresyon, kaygı, stres ya da keder) ile ilgili semptomlar yaşayan ya da kendi kendine tanımlanan sorunları (örneğin, işsizlik, kişilerarası çatışma) gösteren yetişkinler için tasarlanmıştır. Program, ciddi zihinsel sağlık sorunları yaşayan bireyler (örneğin psikoz ya da intihar etme eğilimi yüksek olanlar) için uygun değildir (Dawson vd., 2015). Bu program, stres ve travma sonrasındaki depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu ve diğer ilgili stres belirtilerini azaltmayı amaçlamaktadır. "Sorun Yönetimi ve Fazlası" (SY+), problem çözme, stres yönetimi, davranışsal aktivasyon ve sosyal desteğe erişim şeklindeki kanıt dayalı teknikleri içermektedir (Sijbrandij vd., 2015). Stratejilere ilişkin bilgi bu çalışmada psikososyal ve ekonomik değerlendirme ve sosyal hizmet müdahalesi başlığı altında

açıklanmıştır. Programın, paylaşılan duygusal mekanizmalar aracılığıyla aynı anda birden fazla sorunu ele alması açısından daha etkili olduğu da söylenebilmektedir (Wilamowska vd., 2010).

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada ele alınan M.F. 48 yaşında, dış görünüş olarak ortalama boy ve kiloda, sağ tarafına aksayarak yürüyen, rahat yürümek için baston desteği kullanan, temiz ve düzenli giyime sahip olduğu gözlemlenen bir kişidir. M.F.'nin öz bakım becerilerinin yeterli olduğu (yüzü ve saçları tıraşlı) gözlemlenmiştir. M.F.'nin hareketleri baston ile de olsa seri, oryantasyonu tam, göz teması kuran, sorulan sorulara açık ve net cevaplar veren, sözcük ve cümleleri amacına uygun bir biçimde kullanan, duygularının farkında ve kendini iyi ifade edebilen, telkine açık, çalışmaya istekli bir yapıdadır. M.F. evlidir, eşi ve dört çocuğu ile birlikte kendilerine ait olan bir evde yaşamaktadırlar. Ortaokul mezunudur ve mesleği su tesisatçılığıdır. Kaza olmadan ve yeti yitimine uğramadan önce yaşamında ciddi bir psiko-sosyal sorun tariflememiştir.

Bu çalışma ile birlikte COVID-19 pandemisi sürecinin hemen öncesinde fiziksel bir kaza geçirerek (yüksekten düşerek) yeti yitimine uğrayan ve istihdam dışında kalan M.F.'nin duygusal ve sosyal izolasyon neticesinde fizik tedaviye uyumunun bozulması ve depresif belirtileri konusunda, “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) görüşme tekniklerine göre uygulanan sosyal hizmet müdahalesinden fayda sağlama düzeyinin ortaya konması hedeflenmektedir. Çalışma Türkiye’de kademeli normalleşmenin üçüncü aşaması olan 1 Temmuz 2021 tarihinden sonra fizik tedavi alan müracaatçının Ağustos 2021 ayının sonunda fizyoterapisti tarafından sosyal hizmet birimine yönlendirilmesi ile başlamıştır. Özetle bu çalışmada bir büyük şehir il merkezinde faaliyet gösteren Sağlıklı Hayat Merkezi Ruh Sağlığı Birimi’ne başvuran erkek ve yetişkin müracaatçıya yapılan sosyal hizmet müdahalesi ele alınmıştır. Müdahale, stresli ve zorlu durumlarla karşı karşıya kalan yetişkinlere yönelik psikolojik destek sunulması amacını taşıyan yapılandırılmış “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) görüşme tekniklerine göre gerçekleştirilmiş, süreç bir ön görüşme dâhil olmak üzere toplam altı görüşmeyi içermiştir. Bu görüşmeler tamamlandıktan 1,5 ay sonra ise izlem görüşmesi yapılmıştır. Hem görüşmeler hem de araştırma çerçevesinde müracaatçının onamı yazılı olarak alınmıştır.

Vaka Çalışmasında Kullanılan Ölçekler

RUSOP: Psikolojik Sonuç Roller Anketi (PSYCHLOPS)’nin 5. versiyonunu ifade etmektedir. Bu anket, bireyin yardım aradığı problemlerdeki ilerlemeyi değerlendirmektedir (Ashworth vd., 2004). Anket, problemler (2 soru), işlevsellik (1 soru) ve refah (1 soru) olmak üzere üç alanı kapsayan dört sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan problem ve fonksiyon alanlarına serbest metin yanıtları vermeleri de istenmektedir. RUSOP birkaç ülkede birinci basamak sağlık hizmetlerinde yer alan farklı popülasyonlarda doğrulanmıştır ve 0–5 ölçeğinde değerlendirilmektedir ve 0–20 aralığı ile puanlanan iyilik halini kapsamaktadır. Minimum 0, maksimum 20 puan

alınabilen ölçekte, puanların azalması bireyin var olan iyilik halinin geliştiği ve işlevsellik kazandığı anlamına gelmektedir. Tedavi sonrası ve takipte uygulanan PSYCHLOP versiyonu ayrıca genel bir değerlendirme sorusu içermektedir. Buna göre “çok daha iyi” ile “çok daha kötü” arasında değişen, bireyin kendi kendini puanlayarak sonucun belirlenmesi hedeflenmektedir (Héðinsson vd., 2013). Bu çalışmada yer verilen müracaatçı ile yapılan görüşmelerde yapılandırılmış “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) tekniğinde önerildiği üzere her bir görüşmede RUSOP uygulanmış ve müracaatçı ilk görüşmede 18, ikinci görüşmede 18, üçüncü görüşmede 16, dördüncü görüşmede 15 ve son görüşmede ise 13 puan almış, yardım aradığı konularla ilgili olarak hissettiği zorluğun giderek azaldığı ve orta düzeye yakın bir puan aldığı görülmüştür.

WHODAS: Sağlık durumunu ve engelliliği değerlendiren genel bir değerlendirme aracıdır. Zihinsel rahatsızlıklar ve bozukluklar da dahil olmak üzere tüm sağlık durumlarında ve kültürlerde uygulanabilir özelliklere sahiptir. WHODAS, altı işlevsellik alanında (biliş, hareketlilik, öz bakım, geçinme, yaşam aktiviteleri ve katılım) insanların var olan sağlık durumlarından dolayı yaşadıkları zorlukları değerlendirmektedir. Maddeler 1-5 arası bir ölçekte derecelendirilir ve puanlar 12-60 aralığındadır. Zorluklar, son 30 gün içinde 5’li likert ölçeğinde “hiç”, “hafif”, “orta”, “şiddetli” ve “aşırı” olarak puanlanmaktadır (Üstün vd., 2010). Buna göre kişinin sağlık durumu ve engelliği nedeni ile en düşük 12 puanı alması durumunda biliş, hareketlilik, öz bakım, yaşam aktiviteleri ve bu aktivitelere katılımı iyi seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Alınan puan 60’a yaklaştıkça belirtilen alanlarda bozulmaların ve aksamaların gerçekleştiğini söylemek mümkün hale gelmektedir. Ayrıca kişinin bu değerlendirme aracına dahil edilebilmesi için 17 puan veya daha yüksek bir puan alması gerekmektedir. Bu çalışmada uzman tarafından yönetilen 12 maddelik WHODAS versiyonu kullanılmıştır. Müracaatçı bu değerlendirmeden ilk olarak olan 57 puan almıştır. Ancak son görüşmeden sonra müracaatçının engellilik durumu devam etmesine rağmen biliş, hareketlilik, öz bakım, geçinme, yaşam aktiviteleri ve yaşam aktivitelerine katılım durumunun iyileştiği ve ölçekten alınan puanın 37 puana gerilediği görülmüştür.

Hasta Sağlığı Anketi ve İntihar Riski Değerlendirmesi: Bu değerlendirme, majör depresif bozukluk belirtilerine odaklanan 9 maddelik, kendi kendine uygulanan bir ankettir (Kroenke vd., 2001). Katılımcılar yanıtlarını “hiç” ile “neredeyse her gün” arasında değişen 4’lü likert ölçeğinde derecelendirmektedir. Depresyon belirtilerinin şiddeti; 0-4 (minimum), 5-9 (hafif), 10-14 (orta), 15-19 (orta derecede şiddetli) ve 20-27 (şiddetli) şeklindeki kesim noktalarıyla gösterilmektedir. Arrieta vd. (2017), bu ölçeği hem danışanların hem de doktorların birinci basamak kliniklerinde kullandığı hali ile (%88 duyarlılık ve özgüllük) uyarlamış ve doğrulamıştır. Ankette yer alan dokuz numaralı soru intihar düşüncelerini sorgulamaktadır. Soruya verilen cevap olumlu ise görüşmeyi yapan uzman danışan ile iş birliği içinde bir risk değerlendirmesi yapmakta ve danışanı daha ileri bir müdahale için psikiyatri hekimine yönlendirmektedir (Rodriguez-Cuevas vd., 2021). Çalışmada müracaatçı bu değerlendirmeden ilk olarak majör depresyon belirtilerini orta derecede şiddetli

yaşadığını ifade eden 15 puan almıştır. Son görüşmede ise majör depresyon belirtilerinin gerilediğini işaret eden ve hafif düzeyde şiddet puanı olarak 9 puan aldığı görülmüştür.

Yaygın Anksiyete Bozukluğu Ölçeği (YAB-7): Spitzer vd. (2006) tarafından DSM-IV-TR ölçütlerine göre geliştirilen, yaygın anksiyete bozukluğunu değerlendiren kısa, öz bildirimle doldurulan, Türkçe'ye uyarlaması Konkan vd. (2013) tarafından gerçekleştirilmiş bir ölçektir. Ölçek, son 2 hafta içindeki ölçek maddelerinde sorulan yaşantıları değerlendiren 7 maddeli dörtlü likert (0=hiç, 1=Birçok gün, 2=günlerin yarısından fazlasında, 3=hemen hemen her gün) bir özelliğe sahiptir. YAB-7'nin orijinal makalesinde toplam puan değerlendirilmesinde; 0-4 arası hafif, 5-9 arası orta dereceli, 10-14 arası yüksek, 15-21 arası puan ise ciddi anksiyete olarak değerlendirilmiştir. Orijinal makalede YAB-7 toplam puanı için 10 kesme değeri olası YAB tanısı için eşik değer olarak belirlenirken, Türkçe versiyonda kesme değeri 8 toplam puan olarak belirlenmiştir. YAB-7 Türkçe uyarlamasının toplam puanı için Cronbach's alpha değeri 0,852 olarak belirtilmiştir. Çalışmada müracaatçı bu değerlendirmeden ilk olarak yaygın anksiyete bozukluk belirtisi şiddetinin yüksek olarak nitelendiği 12 puan almıştır. Buna karşılık son görüşme sonunda yapılan değerlendirme neticesinde anksiyete bozukluğuna işaret eden belirtilerin azaldığı ve 7 puan olarak orta seviyeye gerilediği görülmüştür.

Olgu ve Olayın Öyküsü

Çalışmada bahsi geçen M.F. 43 yaşındadır ve kendi ifadesine göre otoriter olan bir baba ve çocuklarına sevgisini belli eden bir anne ile yetişmiştir. Kardeş ilişkileri sıcak, ilgili ve samimidir. Müracaatçı tarafından kök aile zorlu zamanlarda bir araya gelip birbirine destek olabilen bir aile olarak tariflenmiştir. M.F. aynı köyden olduğu eşi ile görücü usulü ile evlenmiştir ve halen 16 yıllık evlilikleri devam etmektedir. Bu evlilikten 15 yaşında liseye ve 9 yaşında ilkökula giden 2 oğlan ve 11 yaşında ortaokula giden 1 kızları olmuştur. M.F.'nin kendi ifadesine göre aile içi ilişkileri birbirine karşı ilgili, duyarlı, sıcak ve samimidir. Müracaatçı, eşi ile görev sorumluluklarını yerine getirirken bir sorun oluştuğunda ortak kararlar alabildiklerini ifade etmiştir. Ayrıca M.F. ailesinin, komşu ve akrabalar ile görüşen, çevre ile iletişim halinde olan sosyal bir aile olduğunu belirtmiştir. Kazadan sonra M.F.'nin eşinin birçok sorumluluğu üzerine aldığı öğrenilmiştir. M.F. kendisini ve duygularını ifade edebilen, çevreye ilgili, çevresi tarafından sevilen, işinde başarılı, sorumluluk sahibi, çocuklarına ve eşine karşı ilgili ve duyarlı bir yapıdadır. Ancak M.F., kazanın yarattığı yeti yitimi ve pandemi sırasında yaşadıkları izolasyon ile daha duygusal ve hassas bir yapıya büründüğünü belirtmiştir.

M.F., 2019 yılının aralık ayında, Türkiye'de COVID-19 pandemisi başlamadan hemen önce tamirat amacıyla çıktığı bir apartmanın çatısından düşerek yaralanmıştır. Sağ omuz, sağ kol ve sağ kalça ve bacakta parçalı kırıklar oluşmuş, ciddi bir ameliyatın sonunda bir ay kadar yoğun bakımda yatarak tedavi edilmiştir. Vücudunun sağ ekstremitelerinde (kollar ve bacakların son ya da uç kısmı) hareket

kısıtlığı oluşmuştur ve sağlık kurulu tarafından M.F.'ye 2020 yılında %75 engel durumunu bildirir rapor verilmiştir. COVID-19 pandemisi nedeni aksaklıklar olsa da fizik tedavi desteği de alan M.F.'nin sosyal hizmet uzmanına başvurduğu sıradaki engel durumu 2021 yılında %45 oranındadır.

M.F.'yi takip eden fizyoterapist, son zamanlarda müracaatçının tedaviye uyum sağlamada zorlandığını ve tedaviye katılım seviyesinin çok düşük olduğunu gözlemlemiştir. Bunun yanında “tedavilerin işe yaramadığı ve eski sağlığına kavuşamayacağını” ifadelerini sık sık kullanan M.F.'nin depresif özellikleri içeren ruh hali fizyoterapist tarafından dikkat çekmeye başlamıştır. Sürecin daha sağlıklı geçirilmesini sağlamak adına fizyoterapist öncelikle müracaatçıya bilgi vermiş ve sonrasında sosyal hizmet uzmanına yönlendirmiştir. M.F.'nin fizyoterapisti, yeterli egzersizler ile fiziki yeterliliği artarak devam edeceğinin bilgisini hem M.F.'ye hem de sosyal hizmet uzmanına iletmiştir. M.F.'de her ne kadar hassasiyet ve isteksizlik durumu söz konusu olsa da müracaatçının daha önce engel durumunun gerilemiş olması, çevresindeki insanlara özellikle fizik tedavi alan diğer hastalara karşı olumlu telkinlerle yaklaşması, aile ve çevresine karşı duyarlı olması M.F.'nin güçlü yanlarını göstermektedir.

Biyo-Psiko-Sosyal ve Ekonomik Değerlendirme ve Sosyal Hizmet Müdahalesi

Bireylere yönelik çalışmalar gerçekleştirmek sosyal hizmet uygulaması ve müdahalesinin önemli bir boyutudur. Bireyin içsel dinamikleri ve çevresiyle olan ilişkilerinin değerlendirilebilmesi bireylerin var olan sorunlarının çözümü ile yakından ilgilidir. Bireyler, toplumdaki farklı sistemlerle bağlantılıdır. Bu nedenle, toplumu ya da küresel düzlemi ilgilendiren ve etkileyen herhangi bir durum (pandemi, göç, savaş vd.) aynı zamanda bireyi de etkileyebilmektedir. Birey ile çalışırken uzmanın görevi, bireylerinin kendi bakış açılarından sorunu değerlendirebilmek, bireylerle etkileşim ve iletişime geçerek tarafsızlığını korumasıdır. Yeti yitimi olan bireyler ile sosyal hizmet uygulamaları genellikle görüşmeler yoluyla gerçekleşmektedir. İlgili vaka, “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) görüşme teknikleri çerçevesinde anlatılacaktır. Vaka çalışması 2021 yılı Ağustos ve Eylül arasındaki iki aylık bir süreci kapsamaktadır. M.F. ile yapılan görüşmeler Sağlıklı Hayat Merkezi Ruh Sağlığı Birimi'nin bulunduğu kurumun bir görüşme odasında gerçekleştirilmiştir. “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) görüşme tekniklerine göre yapılan bir ön görüşme dâhil olmak üzere toplam altı görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Bu görüşmeler tamamlandıktan 1,5 ay sonra ise izlem görüşmesi yapılmıştır.

Ön görüşme

M.F. ön görüşmeye fizyoterapistin yönlendirmesi ile başvurmuştur. M.F. son zamanlarda özellikle fizik tedavi konusunda isteksiz olduğunu, gelecekle ilgili maddi kaygılar yaşadığını, kendisini mutsuz hissettiğini ifade etmiştir. M.F. ile yapılan ön görüşme neticesinde müracaatçının psiko-sosyal destek ihtiyacı olduğu belirlenmiştir. Müracaatçı görüşme sırasında sorulan sorulara açık cevaplar verse de

görüşmeye odaklanmakta zorluk yaşamış ve sürekli duygusal bir hal (her an ağlayabilecek bir duygu durumu) içerisinde olmuştur. M.F.'nin mutsuz, huzursuz ve kederli bir görüntüsü olduğu da gözlemlenmiştir. Müracaatçı çocuklarının maddi ihtiyaçlarını ve gereksinimlerini karşılamakta zorluk yaşadığını, yeti yitimi yaşanmadan önce kimseye muhtaç olmadan hayatını çalışarak kazanan bir kişi olduğunu ve çevresi tarafından sevilen bir kişi olduğunu dile getirmiştir. Ancak müracaatçının pandeminin hemen öncesinde gerçekleşen kaza nedeni ile yeti yitimine uğradığı, pandemi sürecinde fizik tedaviye erişimde sorunlar yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu durum müracaatçının iyileşme sürecini geciktirdiği gibi sosyo-ekonomik durumunun kötüleşmesine ve ekonomik anlamda bağımsızlığını yitirmesine de neden olmuştur. Özellikle pandemi sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik güvencesizlik hali (birçok kişinin işten çıkarılması, işe alımların durdurulması, sektörlerin işleyişinin yavaşlaması vd.) M.F.'yi de etkilemiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında müracaatçının düşük yoğunluğu olan ve kısa süreli bir psiko-sosyal destek müdahalesinden fayda göreceği düşünülmüştür. Bu durum M.F. ile paylaşılmış ve “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programı hakkında görüşmelerin şekli, nerede olacağı ve ne kadar süreceği hakkında bilgi verilmiştir. Gizlilik ilkesinden bahsedilmiş, ilgili ve onaylayıcı bir tavır ile kendisini güçlendirmek için attığı adım ile ilgili olarak müracaatçı takdir edilmiştir. Müracaatçıya RUSOP Görüşme Öncesi Versiyonu, WHODAS, Hasta Sağlık Ölçeği ve İntihar Riski Değerlendirmesi ve Yaygın Anksiyete Bozukluğu Ölçeği uygulanmıştır.

“Sorun yönetimi ve fazlası” (SY+): 1. görüşme “stres yönetimi” stratejisi

İlk görüşmede “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programının ilk stratejisi olan “Stres Yönetimi” uygulaması, stres ve kaygı semptomları ile ilgili danışanın becerilerini optimize etmek ve aynı zamanda müracaatçının rahatlamasını sağlamak için kolay bir stres yönetimi stratejisi öğretmeyi hedeflemektedir. Görüşme öncesinde danışana en yüksek puanı 20 olan RUSOP müdahale sırası versiyonu uygulanmış ve bireyin yardım aradığı sorunları yönetme konusunda hissettiği zorluk seviyesini ifaden 18 gibi yüksek bir puan aldığı görülmüştür. Bu bağlamda M.F.'nin sorunları yönetme konusunda zorlandığı ve stres seviyesinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca görüşme sürecinde sık sık ağlamaklı olması ve kederli hali bu değerlendirmeyi pekiştirmiştir. M.F.'nin herhangi bir sorunla karşılaştığında nasıl yollar izlediği araştırılmıştır. Bu noktada müracaatçının yaşadığı kazadan önceki sorunları ele alma ve stresle baş etme yöntemlerinden farklı olarak son iki yıldır sorun ve stres oluşturabilecek durumları inkar ettiği anlaşılmıştır. Kaza sırasında eşinin birçok sorumluluk aldığını ve bu durumun halen devam ettiği belirlenmiştir. Kendisini yetersiz görmeye başladığını ifade eden ve görüşme sırasında sık sık ağlamaklı olan M.F.'ye “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programının sorunları yönetme ve stresle baş etme konusunda fayda vereceği ve bu türlü çalışmalardan başkalarının da fayda gördüğü bilgisi verilerek motivasyonu artırılmaya çalışılmıştır. Sorunları, zorlukları ve ihtiyaçları anlama aşamasında, RUSOP'un müdahale sırası versiyonu temel alınarak M.F.'nin

şu anda yaşadığı zorluklar biraz daha ayrıntılandırılmıştır. Bu zorlukların günlük yaşantıyı ve genel olarak ruhsal durumu nasıl etkilediği de ele alınmıştır. Zorlukların yarattığı stres durumunun genel olarak insanları nasıl etkilediği, sağlıklı olan seviye ile sağlıksız olan seviye konusu gündeme getirilmiştir. “Size göre stresli olan insanlar nasıl tepkiler verir” sorusu ile M.F.’nin verdiği tepkileri normalleştirme, evrensellik duygusunu artırma hedeflenmiştir. M.F.’nin %75 engel durumundan %45 engel durumuna gelmiş olması, fizik tedaviye devam etmesi ve görüşmelere gelme çabası takdir edilmiştir. Stres yönetimi çerçevesinde ise nefes egzersizleri, kas gevşetme egzersizleri müracaatçıya gösterilmiştir. Kasların dayanaklığının artması ve gevşemesinde bu çalışmanın oldukça destekleyici olacağı konusunda M.F.’ye bilgi verilmiştir. Son olarak tüm görüşme özetlenmiş ve gevşeme egzersizleri ev ödevi olarak verilmiştir.

“Sorun yönetimi ve fazlası” (SY+): 2. görüşme “sorun yönetimi” stratejisi

“Sorun Yönetimi” uygulaması, yedi adımlı problem çözme formatının kullanıldığı bir stratejidir. Bu stratejinin önemli hedeflerinden birisi sorunların çözülebilir, çözülemez ve önemli ve önemsiz olarak sınıflandırmayı, bunlara yönelik fikir ve çözüm üretmeyi ve eylem planı oluşturmayı içermektedir. Görüşme öncesinde danışana RUSOP müdahale sırası versiyonu uygulanmış ve bir önceki görüşmede olduğu gibi bireyin yardım aradığı sorunları yönetme konusunda hissettiği zorluk seviyesini ifaden 18 gibi yüksek bir puan aldığı görülmüştür. Bu bağlamda M.F.’nin sorunları yönetme konusunda zorlanmaya devam ettiği ve stres seviyesinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Bu görüşmede ele alınacak olan “Sorun Yönetimi” stratejisinden önce geçen görüşmede ele alınan stres yönetimi tekrar ele alınmıştır. Stres yönetimi stratejisinde ele alınan stresle baş etme noktasında kullanılan ve birinci görüşmede öğretilen nefes ve kas gevşetme egzersizi üzerinde tekrar durulmuştur. M.F.’nin gevşeme egzersizlerini sadece bir gün aksattığı, diğer günlerde düzenli olarak yaptığı öğrenilmiştir ve müracaatçı bu konuda takdir edilmiştir.

Birinci görüşmede M.F.’nin sorunlarla karşılaştığında neler yaptığına ve nasıl adımlar attığına dair konular tekrar gündeme getirilmiştir. Kendisinin başkalarının sorunlarını yönetme ve çözümler üretmede başarılı olduğu fakat kendi krizini yönetmede zorlandığı anlaşılmıştır. Bu noktada sorun yönetimi stratejisini öğrenmesinin bir rehber olacağı ve hangi adımları atacağı noktasında destek sağlayabileceği M.F.’ye aktarılmıştır. Müracaatçının, öncelikli sorun konusunda engel durumunu azaltmak ve sağlık durumunu geliştirmek için fizik tedavide gösterilen ve ev ödevi olarak verilen egzersizlerin evde devam etmesi konusu öncelikli sorun olarak belirlenmiştir. Buna göre “Sorun Yönetimi Stratejisi Adımları” M.F. ile birlikte çalışılmış ve bir eylem planı hazırlanmıştır. Egzersizlerin evde devamı konusunda eşinden destek isteme konusu değerlendirilmiş ve eşinden destek isteneceği konusu kararlaştırılmıştır. M.F.’nin bu konuda cesaretlendirilmesi ve kendisini ifade edebilmesi için role-play çalışması yapılmıştır. Stres yönetimi

konusunda ise tekrar nefes ve kas gevşeme egzersizleri gösterilmiştir. Kısa bir alıştırma gerçekleştirildikten sonra görüşme özetlenerek sonlandırılmıştır.

“Sorun yönetimi ve fazlası” (SY+): 3. görüşme “günlük rutinleri devam ettirme” stratejisi

Günlük rutinleri devam ettirme bir davranışsal aktivasyon stratejisidir ve bu strateji depresif ruh halini azaltmak ve işlevselliği geliştirmek için mutluluk verebilen ve görev odaklı etkinliklerle kademeli olarak yeniden katılımı teşvik etmektedir. Görüşme öncesinde müracaatçıya RUSOP müdahale sırası versiyonu uygulanmış ve 16 puan aldığı görülmüştür. Bu bağlamda M.F.’nin sorunları yönetme konusunda zorlanmaya devam ettiği değerlendirilmiştir. Ancak alınan bu puanın bir önceki görüşmeye göre 2 puan gerilemiş olması ve bireyin sorunlarını yönetme konusunda hissettiği zorluk seviyesinin küçük bir oranda gerilemesi dikkate alınmıştır. Bu durum müracaatçı ile paylaşılmış ve müracaatçı takdir edilmiştir.

Üçüncü görüşmede ele alınacak stratejiden önce ikinci görüşmede ele alınan sorun yönetimi stratejisi tekrar gündem edilmiştir. M.F. stres yönetimi stratejisine göre düzenlenmiş olan nefes-kas gevşeme egzersizini düzenli olarak yaptığını ifade etmiştir ve bu konuda müracaatçıya olumlu geribildirimlerde bulunulmuştur. Ancak M.F. eşi ile birlikte yapacakları egzersizleri yapmadığını ifade etmiştir. Yapılan görüşme sürecinde danışan, eşinin birçok sorumluluk aldığını, bu sorumluluklara ek olarak bir de eşine egzersiz yaptırma sorumluluğunu yüklemek istemediğini ve kendisini mahcup hissettiğini ifade etmiştir. Eşi ile bu konuyu konuşmadığı ve eylem planını anlatmadığını belirtmiştir. Burada müracaatçıya empati gösterilerek yaklaşmış ve sorun yönetimi stratejisinin adımları gündeme getirilmiş, sorun tanımlandıktan sonra yeni fikirler üretilmiştir. Alternatif fikirler arasında motivasyonu artırma ve evdeki egzersizlerin tek başına yapılamadığı konusu da göz önünde bulundurularak, M.F.’nin tekrar eşinden nasıl yardım isteyeceği konusu değerlendirilmiştir. Ayrıca bir sonraki görüşmeye müracaatçının eşi de davet edilerek “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) programı konusunda bilgilendirilmesi ve iş birliği konusunda teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Bu görüşmenin temel konusu olan günlük rutinleri devam ettirme stratejisi hakkında M.F.’ye bilgi verilmiştir. M.F.’nin fizik tedavi için evden ayrıldığı zamanlar dışında herhangi bir faaliyet göstermediği anlaşılmıştır. Nadir olarak geçmişteki arkadaşlarıyla görüştüğünü ifade etmiştir. Daha aktif bir yaşantının kişiyi daha enerjik hale getirebileceği konularında kısa bir psiko-eğitim verilmiştir. Bu noktada geçmişte keyif aldığı aktiviteler noktasında çocuklarıyla kaliteli vakit geçirmenin kendisine iyi gelebileceği durumu M.F. ile ortak bir biçimde karar verilmiştir. Müracaatçının “Ben çocuklarla ne konuşacağım ki” sorusu ile ilgili olarak role-play gerçekleştirilmiş ve müracaatçıyla birlikte bir eylem planı hazırlanmıştır. Görüşme sonunda nefes ve kas gevşeme egzersizleri ile ilgili kısa bir alıştırma yapıp görüşme özetlenerek sonlandırılmıştır.

“Sorun yönetimi ve fazlası” (SY+): 4. görüşme “sosyal desteği güçlendirme” stratejisi

Stres yönetimi, sorun yönetimi ve günlük rutinleri devam ettirme stratejilerinin sonrasında M.F.’nin var olan sorunları ve semptomları üzerinde bir miktar kişisel kontrol sağladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda “Sosyal Desteği Güçlendirme” stratejisini içeren dördüncü görüşmede müracaatçının topluma yeniden katılma kapasitesinin optimize edilmesi, diğerlerinden ya da belirli kurumlardan destek (örneğin duygusal veya maddi) sağlanması amaçlanmaktadır. Görüşme öncesinde, müracaatçıya RUSOP müdahale sırası versiyonu uygulanmış ve bireyin sorunlarını yönetme konusunda hissettiği zorluk seviyesinin bir önceki görüşmeye göre 1 puan gerilemiş olduğu ve 15 puan aldığı görülmüştür.

Bu görüşmede ele alınacak olan sosyal desteği güçlendirme stratejisinden önce üçüncü görüşmede davet edilen M.F.’nin eşi ile tanışılmıştır. “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programı konusunda M.F.’nin eşine genel bir bilgi verilmiştir. Müracaatçının eşi, M.F.’nin kendisine görüşmelerden bahsettiğini ve sorun yönetimi adımları ve eylem planı hakkında bilgili olduğunu ifade etmiştir. Görüşmeye gelmeden önce son bir haftalık zaman dilimi içerisinde müracaatçı ve eşi, birlikte yapacakları egzersizleri ve eylem planında yer alan egzersizleri sadece bir gün aksatarak yaptıklarını ifade etmişlerdir. Aksayan ya da zorlanılan bir nokta olup olmadığı araştırılmış ve herhangi bir sorun yaşamadıkları anlaşılmıştır. M.F., kendisinde olan ilerlemeyi göstermek için sağ elini yüzünün hizasına kadar çıkarmış ve bu durum uzman tarafından mutlulukla karşılanıp müracaatçı ve eşine olumlu geribildirim şeklinde bildirilmiştir. Görüşmede M.F., eşinin kendisine egzersizleri daha zorlayıcı bir şekilde yapabileceği isteğini de dile getirmiştir. Bu noktada M.F.’nin daha önce egzersizler konusundaki genel isteksizliği hatırlatılarak, gelinen noktada egzersizlere devam etmesinin ve yapılan egzersiz seviyesinin artırılması arzusunun çok iyi bir gelişme olduğuna dikkat çekilmiştir. Müracaatçı ve eşi tebrik edilerek, egzersizlerin seviyesinin artırılması noktasında gerekli değişikliklerin yapılabilmesi için fizyoterapistle yönlendirilmişlerdir.

Günlük rutinelere devam etme stratejisinde, uygulanan faaliyet olarak çocuklarla günde 15 dakika yan yanana vakit geçirilmiştir. Bu noktada çocuklarla sözel ve sözel olmayan duyguların ifadesinde zorluk yaşandığı M.F. tarafından ifade edilmiştir. Müracaatçıya bu tür sorunları çözebilmesi için eğitim verildiği hatırlatılmış ve çocuklarıyla ilişki kurup bunu devam ettirebileceği konusunda telkin verilmiştir. Daha sonra M.F.’nin eşine sormak istediği bir nokta olup olmadığı iletilmiş ve eş görüşme odasının dışarısına alınmıştır.

Sosyal desteği güçlendirme stratejisi hakkında müracaatçıya bilgi verilmiştir. Müracaatçının nasıl bir sosyal desteğe ihtiyaç duyduğu araştırılmıştır. Eskiden olduğu gibi arkadaşlarıyla daha sık görüşmek istediği ve maddi sorunu çözme noktasında kurumsal desteğe ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Müracaatçının geçirdiği kazadan sonra pandemi ile birlikte özellikle arkadaşlıklarında mesafelenmeler ve kopukluklar olduğu anlaşılmıştır. Burada diğer bir zorlayıcı

noktanın ise M.F.'nin fiziksel engeli nedeni ile oturma pozisyonunda uzun süre kalamaması ve bu nedenle sosyalleşmekten uzaklaşması olduğu belirlenmiştir. M.F.'nin bir arkadaşının kaza geçirmiş olması durumunda kendisinin o arkadaşını nasıl karşılayacağı olgusu uzmanın vakanın arkadaşı rolüne girmesi ile role-play yapılarak somut hale getirilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler pandemi sürecine ait önlemlerin kademeli olarak sona erdirildiği Temmuz 2021 sonrasındaki aylarda gerçekleştirilmiş ve iş yerlerinin çalışmasına izin verildiği Eylül 2021 tarihinden sonra yapılmıştır. Bu nedenle görüşmenin yapıldığı hafta, müracaatçının bir arkadaşını iş yerinde ziyaret etmesi kararlaştırılmış ve yine role-play gerçekleştirilerek fiziksel zorlanma noktasında ihtiyaçlarını karşı tarafa iletmesi çalışılmış, fiziksel konforunun sağlama alınması ve sosyal ağının tekrar güçlendirilmesi amaçlanmıştır. M.F.'nin mevzuatta yer alan tüm kurumsal desteklerden faydalandığı anlaşılmıştır. Ayrıca müracaatçının ön görüşme sürecinde İŞKUR'a yönlendirilmiş olduğu konusu gündeme getirilmiş ve kuruma tekrar başvurmasına karar verilmiştir. Stres yönetimi konusunda ise nefes ve kas gevşetme egzersizleri ile ilgili kısa bir alıştırma gerçekleştirilmiş ve görüşme özetlenerek sonlandırılmıştır.

“Sorun yönetimi ve fazlası” (SY+): 5. görüşme “iyilik halini koruma ve geleceğe hazırlama” stratejisi:

“Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programının son oturumunda kişinin iyilik halini koruyabilmesi için “tekrarı önleme” eğitimi verilmektedir. Bu strateji yaşanan sorunların ve zorlukların kişisel uyarı işaretlerini tanımlamayı, belirli sorunları yönetmek için nasıl uygulamalar yapılacağı dahil olmak üzere müracaatçının strateji bilgilerini test etmeyi ve gelecekteki hedefleri belirlemeyi içermektedir.

Bu görüşmede ele alınacak olan iyilik halini koruma ve geleceğe hazırlama stratejisinden önce yapılacak olan görüşmenin son görüşme olduğu ve danışana katılımı konusunda gösterdiği gayret ve hassasiyet için teşekkür edilmiştir. M.F. bu sırada elini başının üzerine kadar çıkarabildiğini kahkaha atarak göstermiştir. Bu gelişme uzman tarafından mutlulukla karşılanmış ve bu konuda M.F. tebrik edilmiştir. Ayrıca sosyal ağları güçlendirme konusunda yapılan dördüncü görüşmenin sonrasında M.F.'nin İŞKUR'a tekrar başvuru yaptığını, kendisine bir okulda hizmetli görevi verildiği öğrenilmiştir. Bu haber de ayrıca mutlulukla karşılanmıştır. Ancak M.F., görevli olarak verildiği okulun evine çok uzak olduğunu ve iki araba ile gitmesi ve bir miktarda yürümesi gerektiğini bunun onu çok zorlayacağını ifade etmiştir. Bu konuda kararsız kaldığını anlatmıştır. Uzman bu noktada müracaatçının sorun yönetimi hakkında öğrendiklerini göz önünde bulundurmasını ve bir başkası bu durumda olsaydı kendisinin ona nasıl yardımcı olabileceğini düşünmesini istemiştir. M.F. “Eskiden olsaydı ben bu işe gitmezdim” ifadesini kullanmıştır. M.F. görevlendirildiği okulun müdürü ile görüştüğünü ve okul müdürünün “engelli çalışan istemediğini” dile getirerek kendisine hiç yakın davranmadığını anlatmıştır. Bu durum M.F.'nin motivasyonunu oldukça kırmış olsa

da sorun yönetimi stratejisinde olduğu gibi ortaklaşa bazı fikirler üretilmiştir. Uzman, M.F.'ye okul müdürü ile görüşme yapabileceğini belirtmiştir ancak M.F. ile üretilen fikirler ışığında, M.F.'nin başka bir okula görevlendirilmesi için İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurmayla ilgili seçenekler oluşturulmuş ve bununla ilgili eylem planı hazırlanmıştır. Bu eylem planı ikinci görüşmede yer alan sorun yönetme stratejisi referans alınarak hazırlanmıştır. Bu eylem planında müracaatçı iş hakkının fes edilmemesi için görevlendirildiği okula başlaması, sonrasında İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne erişimi kolay ve kendi ikametgâhına yakın olan okullarda görev verilmesine dair dilekçe vermesi, görev yapacağı okul değiştirilmediği takdirde ise evden daha erken çıkarak ve dinlenerek yürüme ile iş yerine ulaşabileceği yer almıştır. Ayrıca okul müdürü ile kurabileceği iletişim ve kendini ifade etme konusunda role-play yapılmıştır. M.F.'nin okulda yapacağı çalışmalarda hangi alanlarda zorlanabileceği konusu da gündeme getirilmiş ve bu zorluklar çerçevesinde fiziksel olarak kendisini nasıl koruyabileceği de eylem planı dahilinde konuşulmuştur. Böylece M.F.'nin gelecekte karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili olarak neler yapabileceğine dair somut bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Görüşme özetlenmiş ve son testler yapılarak sonlandırılmıştır.

İzleyen hafta içerisinde müracaatçı görevlendirildiği okula başlamış ve okul değişikliği için İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne dilekçe vermiştir. Ayrıca okul müdürüyle yaşadığı yeti yitimi nedeni ile faydalı olabileceği çalışma alanlarının neler olabileceği hakkında iletişim kurmuştur. Okul müdürü ile birlikte okulun giriş kapısında görev almanın öğrenci ve veli giriş çıkışlarını kontrol ve kaydetmesinin uygun olduğuna karar vermişlerdir.

İzlem görüşmesi

Görüşmelerin sonlandırılmasından 1,5 ay sonra M.F. ile izlem görüşmesi yapılmıştır. M.F. genel olarak fiziksel ve ruhsal sağlığının daha iyi hale geldiğini ve İŞKUR aracılığıyla görev aldığı okulda (ilk süreçte engelli çalışan istemediğini ifade eden ancak daha sonrasında müdahale sürecinin katkısıyla müracaatçının iletişim kurabildiği okul müdürünün bulunduğu okul) daha mutlu ve değerli hissetmeye başladığını ve maddi olarak daha yeterli hale geldiğini ifade etmiştir. İzlem görüşmesinin üzerinden altı ay kadar sonra ise M.F., sosyal hizmet uzmanını ziyarete gelmiştir. Baston yardımı olmadan yürümeye başlayan M.F.'nin daha sağlıklı görüldüğü ve genel sağlık durumunun iyi olduğu gözlemlenmiştir.

Anket ve Ölçeklere İlişkin Sonuçlar

M.F., “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programı kapsamındaki her görüşmede RUSOP anketini (görüşme öncesi, görüşme sırası ve görüşme sonrası) doldurmuştur. M.F.'nin RUSOP anketinden aldığı puanlar Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere M.F.'nin kendi kendine tanımladığı problemler RUSOP anketiyle değerlendirilmiştir ve ankete göre görüşme başlangıcı, görüşme süreci ve sonunda yapılan değerlendirmelerde olumlu değişimi gösteren düşük puanlar alınmıştır. Buna göre çalışmanın başlarında M.F.'nin tanımladığı

sorunların sayısı ve bu sorunları yönetme konusunda hissettiği zorlanmanın yoğunluğu daha yüksek iken, çalışmanın sonlarına doğru anketten alınan puanların düşmesi müracaatçının tanımladığı sorunların sayısının ve bu alanda hissettiği zorlanmanın yoğunluğunun azaldığını ve bu konuda gelişme sağladığını göstermektedir.

Tablo 1. Görüşmeler Çerçevesinde Alınan RUSOP Puanları

Görüşmeler	RUSOP Anket Versiyonları	Alınan Puanlar
Ön Görüşme	Görüşme öncesi versiyonu	18
1. Görüşme	Görüşme sırası versiyonu	18
2. Görüşme	Görüşme sırası versiyonu	18
3. Görüşme	Görüşme sırası versiyonu	16
4. Görüşme	Görüşme sırası versiyonu	15
5. Görüşme	Görüşme sonrası versiyonu	13

M.F., “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) müdahale programı kapsamında ön test ve son test olarak WHODAS, Hasta Sağlığı Anketi ve İntihar Riski Değerlendirmesi ve Yaygın Anksiyete Ölçeği’ni doldurmuştur. M.F.’nin ilgili anket ve ölçeklerden aldığı puanlar Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, fonksiyonel bozukluğun ve sağlık engelliliğin değerlendirildiği WHODAS testinde ön test ve son test arasında önemli bir düşüş olduğu görülmektedir ve bu durum M.F.’nin engellilik durumu devam etmesine rağmen biliş, hareketlilik, öz bakım, geçinme, yaşam aktiviteleri ve yaşam aktivitelerine katılım durumunun arttığını ve fiziksel ve sosyal işlevselliğinde gelişme olduğunu göstermektedir. Hasta Sağlığı Anketi ve İntihar Riski Değerlendirmesi anketinden alınan puanların düştüğü görülmüştür. Buna göre çalışmada müracaatçı bu değerlendirmeden ilk olarak majör depresyon belirtilerini orta derecede şiddetli yaşadığı anlaşılırken, son görüşmede ise majör depresyon belirtilerinin gerilediği ve hafif düzeyde şiddete gerilediği anlaşılmıştır. Vakanın intihar riski değerlendirilmiş, bu değerlendirme sonucunda herhangi bir risk olmadığı tespit edilmiştir. M.F.’nin Yaygın Anksiyete Bozukluğu Ölçeği’nden aldığı puanlarda düşüş gözlemlenmiştir. Puanlardaki bu düşüş müracaatçının endişelerinin ve kaygılarının azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Tüm bunlar çalışma sonucunda müracaatçıda önemli bir gelişme sağladığını göstermektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı Öntest ve Sontest Sonuçları

Anket ve Ölçekler	Ön test	Son test
WHODAS	52	37

Hasta Sağlığı Anketi ve İntihar Riski Değerlendirmesi	15	9 (Kesme Puanı 10)
Yaygın Anksiyete Ölçeği	12	7 (Kesme Puanı 8)

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada pandemi sürecinin hemen öncesinde fiziksel bir kaza geçirerek (yüksekten düşerek) yeti yitimine uğrayan müracaatçı ile “Sorun Yönetimi ve Fazlası” (SY+) görüşme tekniklerine göre uygulanan sosyal hizmet müdahalesinin etkililiği incelenmiştir. Bu olguda görüldüğü üzere sosyal hizmet uygulamasında kullanılan SY+ müdahale programının müracaatçının sorunlarını ve yaşadığı zorlukları ele almada, müracaatçının fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkilediği ve çözüme yönelik olumlu bakış açısı geliştirmesine destek sağladığı gözlemlenmiştir.

Çalışmada, yeti yitimine bağlı olarak gelişen koşulların müracaatçının genel sağlık durumunu olumsuz olarak etkilediği gözlemlense de pandemi sürecinin bu koşulları ağırlaştırıcı bir olgu niteliği taşıdığı da belirlenmiştir. Bu noktada uzun süre tüm toplumla birlikte sosyal izolasyon yaşayan müracaatçının özellikle yeti yitim oranı azalmış ve fiziksel işlevselliğini geri kazandırabilecek olan fizik tedaviye erişimi pandemi nedeniyle zorlaşmıştır. Ayrıca fiziksel iyi oluşun gecikmesinin yanında pandemi süreci tüm toplum için ekonomik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Fiziksel iyi oluşu geciken müracaatçının ekonomik bağımsızlığını kazanabilmesi de gecikmiştir. Kısaca pandemi sürecinin hemen öncesinde yeti yitimi yaşayan müracaatçı, pandemi nedeniyle psiko-sosyal ve fiziksel işlevselliğini tekrar kazanmasına yardımcı olabilecek hizmetlere erişimde zorluklar yaşamış, bu süreç müracaatçının hem var olan iyilik halini olumsuz yönde etkilemiş hem de iyileşme sürecini geciktirmiştir. Fizik tedaviye erişimin gerçekleşmesiyle, etkili psiko-sosyal müdahalenin sürdürülmesiyle ve ekonomik bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte müracaatçının önemli bir gelişim sağlaması, pandemi sürecinin iyilik halinin korunmasında ve geliştirilmesinde ciddi bir baskı unsuru oluşturabildiğinin göstergesidir. Yapılan farklı çalışmalarda pandemi sürecinin genel toplumun fiziksel sağlığına olan etkilerinin yanı sıra bireylerin günlük yaşamı, çalışma faaliyetleri ve psikolojik sağlığı üzerinde ciddi etkiler oluşturduğu ifade edilmektedir (Ge vd., 2020; Talevi vd., 2020). Aynı zamanda çalışmalarda bu büyüklükteki bir pandeminin genel nüfusun ruh sağlığı üzerindeki etkilerine de dikkat çekilmiştir (Kara vd., 2022; Kavor, 2020; Zandifar & Badrfam 2020).

Çalışmada ele alınan vakada ortaya çıkan yeti yitiminin pandemi süreci ile birlikte gelişmesi, müracaatçının fiziksel ve ruhsal sağlığını ve bu bağlamda psiko-sosyal işlevselliğini daha da olumsuz etkilemiştir. Uluslararası literatür incelendiğinde, pandemi sürecinin zihinsel yeti yitimi (Buonaguro & Bertelli 2020;

Courtenay & Perera 2020; Eser, 2021; Kavoor, 2020; Lunskey vd., 2022) ve fiziksel yeti yitimi (Cacioppo vd., 2021; Lebrasseur vd., 2021) yaşayan bireyler üzerinde toplumun diğer üyelerine kıyasla daha olumsuz etkiler yarattığı ve var olan koşulları daha da zorlaştırdığı belirtilmektedir. Yapılan farklı araştırmalarda, bu çalışmada ele alınan vakada olduğu gibi pandemi sürecinin fiziksel engelli ve/veya kronik hastalıkları olan kişilerin, genel nüfusa göre daha düşük fiziksel aktivite ve refah seviyeleri bildirdikleri ve sosyal izolasyonla birlikte bu durumun potansiyel olarak şiddetlendiği ifade edilmektedir (de Boer vd., 2021; Dalise vd., 2021).

Bu çalışmada pandeminin hemen öncesinde yeti yitimine uğrayan müracaatçının pandemi sürecinde sosyal izolasyon yaşaması ve fizik tedaviye erişimin kısıtlanması ile birlikte psiko-sosyal ve fiziksel işlevselliğinde aksaklıkların oluştuğu, günlük yaşantısında zorluklar yaşadığı, stresle baş etme, sorun yönetimi ve günlük rutinleri düzenleme gibi konulardaki becerilerinin olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir. SY+ müdahale programına uygun olarak yapılan bu çalışmada pandemi sürecinin etkisi ile ağırlaşan stresle baş etmede, sorun yönetimi ve günlük rutinleri düzenlemede ve sosyal destek sisteminde oluşan zorlukların büyük ölçüde çözümlendiği ve müracaatçının ruh sağlığının olumlu yönde geliştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan ruh sağlığını geliştirmede etkili olabilen psiko-eğitim, problem çözme, gevşeme egzersizleri, davranışsal aktivasyon teknikleri ile müracaatçının gelişmesine destek de sağlanmıştır. Müdahale süreci boyunca sosyal hizmet mesleğinde önemli olan kendi kaderini belirleme hakkı ve bulunduğu yerden başlama ilkelerine dikkat edilmiş, müracaatçının bireysel güçlerini keşfetmesine özen gösterilmiştir. Bunların yanında çevresi içinde birey yaklaşımının etkisiyle müracaatçının çevresine ulaşmaya gayret gösterilmiş, sosyal destek mekanizmalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte uzman, pandemi sürecinin beraberinde getirdiği fiziksel mesafe ve hijyen gibi konulara dikkat edilmesine de özen göstermiştir. Ruhsal sağlık durumunun ölçümü için tasarlanan RUSOP ve kaygıyı değerlendiren “Yaygın Anksiyete Ölçeği” sonuçları, müracaatçının aldığı puanların düşmesi ile müracaatçının gelişimini somutlaştırmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalarda da SY+ müdahale programının psikolojik sorunlarla ilgili semptomların azaltılmasında etkili olduğu bulunmuştur (Acartürk vd., 2022; Bangpan vd., 2019; Hamdani vd., 2017; Rahman vd., 2016; Zhang vd., 2020).

Yapılan vaka çalışmasında müracaatçının sosyal ağlarını geliştirme amaçlı yapılan sosyal desteği güçlendirme stratejisi ile uyumlu olarak yaptığı girişimlerde somut bir gelişme sağlanmış ve müracaatçı SY+ görüşmelerinin bitimi sürecinde istihdam olanaklarından faydalanmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalar, SY+ müdahale programının bireylerin psiko-sosyal işlevselliğinin artırdığını, topluma katılımı desteklediğini ve sosyal ağlarını geliştirmede etkili olduğunu da göstermektedir (Sangraula vd., 2020; Van't Hof vd., 2020).

Çalışmada vakanın, fiziksel yeti yitimi noktasında yaşadığı engel durumunda azalmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada SY+ müdahale

programı, müracaatçının fizik tedaviye katılım motivasyonunu artırması noktasında etkili olduğu, sağlık ve engellilik için genel değerlendirme araçları olan WHODAS ve “Hasta Sağlık Ölçeği” ile yapılan ön test ve son testler de müracaatçının aldığı puanların düşmesi ile bu gelişim somutlaşmıştır. SY+ müdahale programının, yeti yitimine uğrayan bireylerin işlevselliğinin artırılması ve kronik hastalıklara sahip bireylerin biyo-psikos-sosyal sağlıklarını olumlu yönde geliştirdiğine yönelik kanıtlar da mevcuttur (Jordans vd., 2021; Zhang vd., 2020).

Yeti yitimine uğrayan bireylerin biyo-psiko-sosyal sağlıklarının geliştirilebilmesi farklı müdahaleler ve yaklaşımlar ile mümkün olabilmektedir (Gençer vd., 2021; Kara, 2019). Bireylere destek olunması, mikro ve makro düzeyde yaşadığı sorunların dikkate alınması, eğitim ve rehabilitasyon noktasında sosyal hizmet kurumlarından yararlanmalarının sağlanması, yeti yitimi olan bireylerle çalışırken asıl amacın bireyin mümkün olduğunca bağımsız olarak kendi kendine yeterli duruma gelmesi, çevrelerindeki insanların -özellikle aile üyelerinin- buna yönelik bilgilendirilmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bireyle çalışmanın yanı sıra pandemi süreci gibi tüm dünyayı ve dolayısıyla toplumu etkileyen bir durumla karşılaşıldığında, sosyal hizmet uygulamalarının buna göre şekillendirilmesi sağlanmalıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının, tüm dezavantajlı gruplarda olduğu gibi yeti yitimine uğrayan müracaatçılara yönelik bütüncül uygulamalar gerçekleştirmeleri, çevresi içerisinde birey yaklaşımı ile vakalarını çözümlenmeleri, müracaatçılarının var olan iyilik hallerini geliştirmelerini esas almaları gerekmektedir. Bu çalışma ile birlikte SY+ programı içerisinde yer alan stratejilerin sosyal hizmet uzmanlarına birçok katkı sunduğu görülmektedir. İlgili program, sosyal hizmet alanına yeni adım atmış olan meslek elemanlarının patolojik olmayan psikososyal ve davranışsal sorunlarla baş etmede zorluk yaşayan müracaatçıları ile çalışmalar yürütülebilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu program özellikle ruhsal yaklaşımlar (BDT, KİPT vd.) konusunda eğitimi olmayan meslek elemanlarının desteklenerek, hızlıca uygulanabilen, öğrenilmesinde büyük bir zorluk bulunmayan ve basitleştirilmiş psikolojik yaklaşımları içermesi açısından da önem arz etmektedir. SY+ programı içerisinde yer alan farklı ölçme araçları ise müracaatçıların her aşamada takip edilmesini ve değerlendirilmesini sağlamakta, bu takip ve değerlendirme müracaatçıların var olan iyilik hallerinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde etkili olmaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırma, Dr. Öğretim Üyesi Filiz ER ve Doç. Dr. Yunus KARA tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlenmesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. Yazarlar, (Dr. Filiz ER ve Doç. Dr. Yunus KARA) araştırmalarını (makale) etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Yurtbakan, T., Kurt, G., Adam-Troian, J., Senay, I., Bryant, R., Cuijpers, P., Kiselev, N., McDaid, D., Morina, N., Nisanci, Z., Park, A. L., Sijbrandij, M., Ventevogel, P., & Fuhr, D. C. (2022). Group problem management plus (PM+) to decrease psychological distress among Syrian refugees in Turkey: a pilot randomised controlled trial. *BMC Psychiatry*, 22 (8), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03645-w>

Arrieta, J., Aguerrebere, M., Raviola, G., Flores, H., Elliott, P., Espinosa, A., Reyes, A., Ortiz-Panoso, E., Rodriguez-Gutierrez, E. G., Mukherjee, J., Palazuelos, D., & Franke, M. F. (2017). Validity and utility of the patient health questionnaire (phq)-2 and phq-9 for screening and diagnosis of depression in rural Chiapas, Mexico: A cross-sectional study. *Journal of Clinical Psychology*, 73(9), 1076–1090. <https://doi.org/10.1002/jclp.22390>

Ashworth, M., Shepherd, M., Christey, J., Matthews, V., Wright, K., Parmentier, H., Robinson, S., & Godfrey, E. (2004). A client-generated psychometric instrument: The development of 'PSYCHLOPS'. *Counselling & Psychotherapy Research*, 4 (2), 27–31. <https://doi.org/10.1080/14733140412331383913>

Aslan, D., & Ertem, M. (2012). *Yaşlı sağlığı: Sorunlar ve çözümler*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Bangpan, M., Felix, L., & Dickson, K. (2019). Mental health and psychosocial support programmes for adults in humanitarian emergencies: A systematic review and meta-analysis in low and middle-income countries. *BMJ Global Health*, 4 (5), e001484. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2019-001484>

Buonaguro, E. F., & Bertelli, M. O. (2020). COVID-19 and intellectual disability/autism spectrum disorder with high and very high support needs: issues of physical and mental vulnerability. *Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities*, 15 (1), 8-19. DOI 10.1108/AMHID-07-2020-0016

Cacioppo, M., Bouvier, S., Bailly, R., Houx, L., Lempereur, M., Mensah-Gourmel, J., Kandalaf, C., Vaugue, R., Chatelin, A., Vagnoni, J., Vuillerot, C., Gautheron, V., Dinomais, M., Dheilily, E., Brochard, S., Pons, C., & ECHO Group (2021). Emerging health challenges for children with physical disabilities and their parents during the COVID-19 pandemic: The ECHO French survey. *Annals of Physical and Rehabilitation Medicine*, 64 (3), 101429. <https://doi.org/10.1016/j.rehab.2020.08.001>

Courtenay, K., & Perera, B. (2020). COVID-19 and people with intellectual disability: impacts of a pandemic. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 37 (3), 231-236. <https://doi.org/10.1017/ipm.2020.45>

Dalise, S., Tramonti, F., Armienti, E., Niccolini, V., Caniglia-Tenaglia, M., Morganti, R., & Chisari, C. (2021). Psycho-social impact of social distancing and isolation due to the COVID-19 containment measures on patients with physical

disabilities. *European Journal of Physical and Rehabilitation Medicine*, 57 (1), 158-165. <https://doi.org/10.23736/S1973-9087.20.06535-1>

Dawson, K. S., Bryant, R. A., Harper, M., Tay, A. K., Rahman, A., Schafer, A., & Van Ommeren, M. (2015). Problem Management Plus (PM+): A WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry*, 14 (3), 354.

de Boer, D. R., Hoekstra, F., Huetink, K. I., Hoekstra, T., Krops, L. A., & Hettinga, F. J. (2021). Physical activity, sedentary behavior and well-being of adults with physical disabilities and/or chronic diseases during the first wave of the COVID-19 pandemic: A rapid review. *International journal of environmental research and public health*, 18 (12), 6342. <https://doi.org/10.3390/ijerph18126342>

Douglas, I., Champion, M., Clancy, J., Haley, D., Lopes de Souza, M., Morrison, K., Scott, A., Scott, R., Stark, M., Tippett, J., Tryjanowski, P., & Webb, T. (2020). The COVID-19 pandemic: local to global implications as perceived by urban ecologists. *Socio-Ecological Practice Research*, 2 (3), 217–228. <https://doi.org/10.1007/s42532-020-00067-y>

Emerson, E., Stancliffe, R., Hatton, C., Llewellyn, G., King, T., Totsika, V., Aitken, Z., & Kavanagh, A. (2021). The impact of disability on employment and financial security following the outbreak of the 2020 COVID-19 pandemic in the UK. *Journal of Public Health (Oxford, England)*, 43 (3), 472–478. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdaa270>.

Er, F., & Yıldırım, Ş. (2019). İnme sonrası hasta ve bakım verenlerin aile içi ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6 (3), 182-189. DOI: 10.34087/cbusbed.455454.

Eser B. (2021). Coronavirüs pandemisi ve obsesif kompulsif bozukluk: Bir olgu sunumu. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 13 (4), 262-268.

Ge, F., Wan, M., Zheng, A., & Zhang, J. (2020). How to deal with the negative psychological impact of COVID-19 for people who pay attention to anxiety and depression. *Precision Clinical Medicine*, 3 (3), 161–168. <https://doi.org/10.1093/pcmedi/pbaa023>

Gençer, Ç., Er, F., Barut, B., & Kara, Y. (2021). Koruyucu sağlık hizmetlerinin sunumunda sosyal hizmet mesleğinin önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1125-1142. DOI: 10.33417/tsh.845895

Gümüş, A. B. (2006). Şizofreni hastalarının ve yakınlarının sağlık eğitimi gereksinimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7 (1), 33-42.

Hamdani, S. U., Ahmed, Z., Sijbrandij, M., Nazir, H., Masood, A., Akhtar, P., Amin, H., Bryant, R. A., Dawson, K., van Ommeren, M., Rahman, A., & Minhas, F. A. (2017). Problem Management Plus (PM+) in the management of common mental disorders in a specialized mental healthcare facility in Pakistan; study

protocol for a randomized controlled trial. *International Journal of Mental Health Systems*, 11, 40. <https://doi.org/10.1186/s13033-017-0147-1>

Héðinsson, H., Kristjánsdóttir, H., Ólason, D. Þ., & Sigurðsson, J. F. (2013). A validation and replication study of the patient-generated measure PSYCHLOPS on an Icelandic clinical population. *European Journal of Psychological Assessment*, 29 (2), 89.

Jalali, M., Shahabi, S., Bagheri Lankarani, K., Kamali, M., & Mojangani, P. (2020). COVID-19 and disabled people: Perspectives from Iran. *Disability & Society*, 35 (5), 844–847. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1754165>

Jordans, M., Kohrt, B. A., Sangraula, M., Turner, E. L., Wang, X., Shrestha, P., Ghimire, R., Van't Hof, E., Bryant, R. A., Dawson, K. S., Marahatta, K., Luitel, N. P., & van Ommeren, M. (2021). Effectiveness of group Problem Management Plus, a brief psychological intervention for adults affected by humanitarian disasters in Nepal: A cluster randomized controlled trial. *Plos Medicine*, 18 (6), e1003621. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003621>

Kara Y., Tiftik, S. Kır, H., Demir, H., Sarıyılmaz, M., & Serpen, A. S. (2022). LGBTQIA+ people access to social services during the pandemic in Turkey. *Journal of Social Service Research*, 48 (4), 522-534. DOI: 10.1080/01488376.2022.2092583

Kara, Y. (2019). Zihinsel yeti yitimi olan çocuğa yönelik sosyal hizmet uygulaması: Bir vaka sunumu. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30 (1), 353-373.

Kavoor, A. R. (2020). COVID-19 in people with mental illness: Challenges and vulnerabilities. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 102051. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102051>

Konkan, R., Şenormancı, Ö., Güçlü, O., Aydın, E., & Sungur, M. Z. (2013). Yaygın Anksiyete Bozukluğu-7 (YAB-7) Testi Türkçe uyarlaması, geçerlik ve güvenilirliği. *Noropsikiyatri Arşivi*, 50 (1), 53-59. DOI: 10.4274/npa.y6308

Kroenke, K., Spitzer, R. L., & Williams, J. B. (2001). The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16 (9), 606-613.

Kuper, H., Banks, L. M., Bright, T., Davey, C., & Shakespeare, T. (2020). Disability-inclusive COVID-19 response: What it is, why it is important and what we can learn from the United Kingdom's response. *Wellcome Open Research*, 5, 79. <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.15833.1>

Lebrasseur, A., Fortin-Bédard, N., Lettre, J., Bussièeres, E. L., Best, K., Boucher, N., Hotton, M., Beaulieu-Bonneau, S., Mercier, C., Lamontagne, M. E., & Routhier, F. (2021). Impact of COVID-19 on people with physical disabilities: A rapid review. *Disability and Health Journal*, 14 (1), 101014. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2020.101014>

Lunsky, Y., Jahoda, A., Navas, P., Campanella, S., & Haverkamp, S. M. (2022). The mental health and well-being of adults with intellectual disability during the COVID-19 pandemic: A narrative review. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 19* (1), 35–47. <https://doi.org/10.1111/jppi.12412>

Mayhew, M., Kerai, G., & Ainslie, D. (2021). Coronavirus and the social impacts of 'long COVID' on people's lives in Great Britain: 7 April to 13 June 2021. *Newport, Wales: Office for National Statistics*, 1-21.

Noh, J. W., Kwon, Y. D., Park, J., Oh, I. H., & Kim, J. (2016). Relationship between Physical Disability and Depression by Gender: A Panel Regression Model. *PloS one, 11*(11), e0166238. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0166238>

Pan, K. Y., Kok, A., Eikelenboom, M., Horsfall, M., Jörg, F., Luteijn, R. A., Rhebergen, D., Oppen, P. V., Giltay, E. J., & Penninx, B. (2021). The mental health impact of the COVID-19 pandemic on people with and without depressive, anxiety, or obsessive-compulsive disorders: A longitudinal study of three Dutch case-control cohorts. *The lancet. Psychiatry, 8* (2), 121–129. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30491-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30491-0)

Patel, V., Chowdhary, N., Rahman, A., & Verdeli, H. (2011). Improving access to psychological treatments: lessons from developing countries. *Behaviour research and therapy, 49* (9), 523-528.

Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *The American Psychologist, 75* (5), 631–643. <https://doi.org/10.1037/amp0000660>

Rahman, A., Hamdani, S. U., Awan, N. R., Bryant, R. A., Dawson, K. S., Khan, M. F., Azeemi, M. M., Akhtar, P., Nazir, H., Chiumento, A., Sijbrandij, M., Wang, D., Farooq, S., & van Ommeren, M. (2016). Effect of a multicomponent behavioral intervention in adults impaired by psychological distress in a conflict-affected area of Pakistan: A randomized clinical trial. *JAMA, 316* (24), 2609–2617. <https://doi.org/10.1001/jama.2016.17165>

Rodriguez-Cuevas, F. G., Valtierra-Gutiérrez, E. S., Roblero-Castro, J. L., & Guzmán-Roblero, C. (2021). Living six hours away from mental health specialists: Enabling access to psychosocial mental health services through the implementation of problem management plus delivered by community health workers in rural Chiapas, Mexico. *Intervention, 19* (1), 75. DOI: 10.4103/INTV.INTV_28_20

Sam, P. (2020). Redefining vulnerability in the era of COVID-19. *The Lancet, 395* (10230), 1089. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30757-1

Sangraula, M., Turner, E. L., Luitel, N. P., van 't Hof, E., Shrestha, P., Ghimire, R., Bryant, R., Marahatta, K., van Ommeren, M., Kohrt, B. A., & Jordans, M. (2020). Feasibility of Group Problem Management Plus (PM+) to improve

mental health and functioning of adults in earthquake-affected communities in Nepal. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 29, e130. <https://doi.org/10.1017/S2045796020000414>

Sepúlveda-Loyola, W., Rodríguez-Sánchez, I., Pérez-Rodríguez, P., Ganz, F., Torralba, R., Oliveira, D. V., & Rodríguez-Mañas, L. (2020). Impact of social isolation due to COVID-19 on health in older people: Mental and physical effects and recommendations. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 24 (9), 938–947. <https://doi.org/10.1007/s12603-020-1469-2>

Shakespeare, T., Ndagire, F., & Seketi, Q. E. (2021). Triple jeopardy: Disabled people and the COVID-19 pandemic. *Lancet (London, England)*, 397 (10282), 1331–1333. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00625-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00625-5)

Sijbrandij, M., Farooq, S., Bryant, R. A., Dawson, K., Hamdani, S. U., Chimento, A., Minhas, F., Saeed, K., Rahman, A., & van Ommeren, M. (2015). Problem Management Plus (PM+) for common mental disorders in a humanitarian setting in Pakistan: Study protocol for a randomised controlled trial (RCT). *BMC Psychiatry*, 15, 232. <https://doi.org/10.1186/s12888-015-0602-y>

Spitzer, R. L., Kroenke, K., Williams, J. B., & Löwe, B. (2006). A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: the GAD-7. *Archives of Internal Medicine*, 166 (10), 1092–1097. <https://doi.org/10.1001/archinte.166.10.1092>

Talevi, D., Socci, V., Carai, M., Carnaghi, G., Faleri, S., Trebbi, E., di Bernardo, A., Capelli, F., & Pacitti, F. (2020). Mental health outcomes of the CoViD-19 pandemic. *Rivista di Psichiatria*, 55 (3), 137–144. <https://doi.org/10.1708/3382.33569>

Üstün, T. B., Kostanjsek, N., Chatterji, S., & Rehm, J. (2010). *Measuring health and disability: Manual for WHO disability assessment schedule WHODAS 2.0*. World Health Organization.

van't Hof, E., Sangraula, M., Luitel, N. P., Turner, E. L., Marahatta, K., Van Ommeren, M., Shrestha, P., Bryant, R., A. Kohrt B. A., & Jordans, M. J. (2020). Effectiveness of Group Problem Management Plus (Group-PM+) for adults affected by humanitarian crises in Nepal: study protocol for a cluster randomized controlled trial. *Trials*, 21 (1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s13063-020-04263-9>

World Health Organization. (2020). *Group Problem Management Plus (Group PM+): group psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity*. Geneva.

World Health Organization, & World Bank. (2011). *World report on disability*. Geneva.

World Relief. (2022). *Pandemic and Poverty: Covid-19 Impact on the World's Poor*. <https://reliefweb.int/report/world/pandemic-and-poverty-covid-19-impact-world-s-poor>, (Erişim Tarihi: 11.02.2023).

Wilamowska, Z. A., Thompson-Hollands, J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Farchione, T. J., & Barlow, D. H. (2010). Conceptual background, development, and preliminary data from the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders. *Depression and Anxiety*, 27 (10), 882-890.

Zandifar, A., & Badrfam, R. (2020). Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 101990. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101990>

Zhang, H., Zhang, D., Lin, H., & Huang, L. (2020). Problem Management Plus in the treatment of mental disorders in patients with multiple myeloma. *Supportive Care in Cancer: Official Journal of the Multinational Association of Supportive Care in Cancer*, 28 (10), 4721–4727. <https://doi.org/10.1007/s00520-019-05289-9>

Yayın Geliş Tarihi: 13.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 20.10.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1282677

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1803-1839
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EUDAIMONİK ÖZ DÜZENLEME ÖLÇEĞİNİN (EÖDÖ) GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Nida ATEŞ*

Kuntay ARCAN**

Ömer Faruk ŞİMŞEK***

Öz¹

Bu araştırmanın amacı duyguların, bilişlerin, davranışların ve kişilerarası ilişkilerin Aristoteles'in açıkladığı eudaimoniaya ulaşma doğrultusunda düzenlenmesini ölçen Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin geliştirilmesidir. Araştırma kapsamında ölçme araçları olarak Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin madde havuzu, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Bireysel Gelişim İnisyatifi Ölçeği ve Genel Öz Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları 3 farklı örneklem grubu olmak üzere 18- 65 yaş arasında bulunan toplam 1042 yetişkinden oluşmaktadır. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin güvenirlik ve geçerlik çalışması kapsamında Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre toplam varyansın % 57.93'ünü açıklayan on faktör ve 43 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin alt faktörlerinin Cronbach's alfa değerleri ise .75 ve .89 arasında değişmiştir. Doğrulamalı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre maddelerin faktör yüklerinin .48 ile .88 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca DFA sonucuna göre kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri bulunmuştur ($\chi^2=2395.39$; $df=815$, $\chi^2/df=2.93$, $RMSEA=0.054$, $CFI=0.97$, $IFI=0.97$, $SRMR=0.050$). Test tekrar test güvenirlik analizi bulgularına göre ölçeğin alt faktörleri için yapılan ilk uygulama ile ikinci uygulama

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ateş, N., Arcan, K. & Şimşek, Ö.F. (2023). Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeğinin (EÖDÖ) geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1803-1839.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-5584-7378, nidaates@yahoo.com

** Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-8118-4547, kuntayarcan@yahoo.com

*** Prof. Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6113-7057, simsekof@gmail.com

¹Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Bilinçli Farkındalık ve Öz Yeterlilik ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Bireysel Gelişim İnisyatifi ve Eudaimonik Öz Düzenlemenin Aracı Rollerini” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'nun 23.10.2019 tarih ve 2019/06 sayılı 12. karar doğrultusunda etik kurul onayı alınmıştır.

arasındaki sınıf içi korelasyon katsayısı değerlerinin .82 ile .94 arasında, Pearson korelasyon katsayılarının ise .71 ile .88 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği incelendiğinde, eudaimonik öz düzenleme değişkeninin psikolojik iyi oluş, bilinçli farkındalık, bireysel gelişim inisiyatifi ve öz yeterlilik ile beklendik biçimde anlamlı ilişkiler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Eudaimonik öz düzenleme, Eudaimonia, Öz düzenleme, Psikolojik iyi oluş.

DEVELOPING EUDAIMONIC SELF-REGULATION SCALE (ESRS): VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

The purpose of this current study is to develop the Eudaimonic Self-Regulation Scale, which measures the regulation of emotions, cognitions, behaviors and interpersonal relationships in order to reach the eudaimonia explained by ancient Greek philosopher Aristotle. Eudaimonic Self-Regulation Scale, Flourishing Scale, Mindful Attention and Awareness Scale, Personal Growth Initiative Scale, and the General Self-Efficacy Scale were used as measurement instruments. Participants of the study consisted of 1042 adults between the ages of 18 and 65, including 3 different sample groups. As a result of Exploratory Factor Analysis (EFA) of Eudaimonic Self Regulation Scale, a 10-factor structure model with 43 items, which explained % 57.93 of the total variance was obtained. According to the Confirmatory Factor Analysis (CFA) results, the factor loadings ranged from .48 to .88. In addition, model fit indices were satisfactory ($\chi^2=2395.39$; $df=815$, $\chi^2/df=2.93$, $RMSEA=0.054$, $CFI=0.97$, $IFI=0.97$, $SRMR=0.050$). Cronbach's α values of sub-scales ranged from .75 to .89. In terms of convergent validity, eudaimonic self-regulation indicated significant correlations with psychological well-being, mindfulness, self-efficacy, and personal growth initiative. According to the results of test-retest reliability analysis, the intraclass correlation coefficients ranged from .82 to .94, Pearson's correlation coefficients were between .71 and .88. These results indicated that this scale was a valid and reliable instrument to assess eudaimonic self-regulation in the relevant researches.

Keywords: Eudaimonic self-regulation, Eudaimonia, Self-regulation, Psychological well-being.

GİRİŞ

Diğer canlılarla karşılaştırıldığında, insanların içsel durumları ve tepkileri üzerinde kontrol uygulama yeteneğine sahip oldukları dikkati çekmektedir (Baumeister, Heatherton & Tice, 1994). Her kişide iştahı, eylemleri ve duygulanımları tartan ve yöneten, akılla birlikte hareket eden bir yanın olması gereklidir (Aristoteles, 2015). İnsanlar kendi dürtülerine direnebilirler, davranışlarını ve standartlarını dışsal hedeflere ulaşmak için değiştirebilirler (Baumeister, 1999). Öz düzenleme, kişilerin düşüncelerini, duygularını, isteklerini ve eylemlerini hedefleri doğrultusunda değiştirmesi, düzenlemesi anlamına gelmektedir (Baumeister & Vohs, 2004; Carver & Scheier, 1998).

Sosyal bilişsel yaklaşım, öz düzenlemeyi kişisel, davranışsal ve çevresel olmak üzere üçlü süreçlerin etkileşimi olarak tanımlamaktadır (Bandura, 1986). Kişisel öz düzenleme, örtük düzenlemeler olan hatırlamak veya rahatlamak için imgeleme gibi bilişsel ve duyuşsal durumları izlemek ve ayarlamakla ilgilidir (Zimmerman, 2000). Davranışsal öz düzenleme, öğrenme yöntemi gibi performans süreçlerinin kişisel olarak denetlenmesi ve stratejik olarak ayarlanmasını içerirken, çevresel öz düzenleme çevresel koşulların veya sonuçların gözlenmesi ve ayarlanması anlamına gelir (Zimmerman, 2000).

Kanfer (1970) üç aşamalı öz düzenleme modelini tanımlamıştır (Aydın, Keskin & Yel, 2013). Bu modele göre öz düzenlemede ilk aşama özü-izlemedir (self-monitoring). Özü izleme, kişinin kendisini izlemesi, gözlememesi ve bu doğrultudaki bilgileri kaydetmesidir. İkinci aşama özü-değerlendirmedir (self-evaluation). Özü-değerlendirmede kişi kendisini, kendi içsel değer ya da kriterlerine göre değerlendirir. Kişinin gözlenen davranışları ile hedefleri, içsel değer ve kriterleri arasındaki fark, kişinin kendisi tarafından değerlendirilir. Üçüncü aşama ise özü-pekiştirmedir (self-reinforcement) (Kanfer, 1970; Aydın, Keskin ve Yel, 2013). Özünü düzenleme amacıyla kişi kendi kendine kullandığı sözlü ifadeleri ya da dışsal ödülleri bir motivasyon aracı olarak kullanarak, özünü pekiştirir (Brown, 1998; Aydın, Keskin & Yel, 2013).

Kanfer'in (1970) önerdiği bu model sonrasında Miller ve Brown (1991) yedi aşamalı bir öz düzenleme modeli oluşturmuşlardır. Bu modele göre belirtilen yedi aşamadan herhangi birinin gerçekleşmemesi sonucunda, öz düzenleme sekteye uğramaktadır. Bu aşamalar şunlardır:

1. Bilgiyi alma: Kişinin kendi davranışına bilinçli olarak odaklandığı farkındalık sürecidir.
2. Öz-Değerlendirme: Farkındalık kişide, kendi kendini değerlendirme sürecini başlatır.
3. Tetikleme: Kişinin uyumsuz davranışlar gösterdiğinde, bu durumu fark ettiği süreçtir. Bu farkındalık kişinin değişim ile ilgili düşünmesini sağlar.
4. Arama: Değişimi tetiklemesi uyumsuz davranışa alternatif davranışlar aramayı başlatır.
5. Planlama: Bu aşama kişinin başa çıkma stratejilerin seçimini, çeşitli davranış kurallarını ve eylem planlarını içermektedir.
6. Uygulama: Bu aşama, kişinin planın gerçekleşmesi doğrultusunda, planı uygulama sürecinde gösterdiği davranışları içerir.
7. Süreci Değerlendirme: Bu aşamada kişi hedeflerine doğru ilerleyişi doğrultusunda değerlendirme yapar (Miller & Brown, 1991; Aydın, Keskin & Yel, 2013).

Öz düzenlemenin tanımlayıcı özellikleri kapsamında bazı benzer görüşler ortaya koyulmuştur. Bu benzerliklerden biri, motivasyonel işlevinin yanı sıra, öz düzenlemenin önemli görülen duygusal tepkilerin yönetimini ve motivasyon sistemi ile bağlantılı olarak algılanan bilişsel süreçlerin düzenlenmesini de içermesidir. Bu benzerliklerden bir diğeri ise öz düzenlemenin hedef belirleme üzerine dinamik bir motivasyon sistemi olarak, hedeflere ulaşmak, ilerlemeyi değerlendirmek ve hedefleri revize etmek için stratejiler geliştirmesidir (De Ridder & De Wit, 2006). Hedefler ve eylemler kişinin ilgisi ve isteği doğrultusunda uygun bir şekilde seçilmişse ve kişinin zorluklarla baş etme gücü yüksekse, kişi hedefi ile ilgili olan eylemlere ve olaylara o kadar iyi odaklanır ki mutsuz olmaya zamanı olmaz (Csikszentmihalyi, 2017).

İyi durumda olmak ve iyi yaşamak mutluluk ile aynı anlama gelir ve mutluluk hem yaşanan ve hissedilen bir şey hem bir eylem, hem de bir etkinlik ve işlevselliştir (Aristoteles, 2015). Ayrıca, Aristoteles'e (2015) göre her şeyin en iyisi ve en güzeli mutluluktur. O halde eylemlerimizin amacı iyi oluş ve mutluluktur, aynı zamanda mutluluk insanlar için en önemli amaçtır (Aristoteles, 2014). Aristoteles'in (2014) "Nikhomakhos'a Etik" adlı kitabında eudaimonia olarak geçen kavram, mutluluk olarak tercüme edilmektedir (Huta, 2013). Eudaimonia, birinin kendi özüne ve daha derin ilkelerine uygun olarak, içsel kaynaklarından en iyisini kullanma ve geliştirme ile ilgili durumları ve arayışları içerir (Huta, 2013). Eudaimonia, aklın en üst mükemmelliğinin temsili olarak pratik bilgeliği, ahlaksal erdemleri ve insanın eylemlerini kapsamaktadır (Nagel, 1972). Buna ek olarak eudaimonia duygu, algı, akıl ve eylemin karşılıklı etkileşimde olduğu bütünlüklü bir yapının ürünüdür (Nagel, 1972).

Aristoteles'e (2015) göre mutluluk için var olan amaçlar ile tüm iyiler, içsel olarak kişide bulunur. Öyleyse mutluluk dışarıda aranan bir şey değil, iyi bir ruhsal ya da içsel etkinliğin çıktısıdır (Aristoteles, 2015). Bu doğrultuda öz düzenlemenin, Aristoteles'in (2015) açıkladığı içsel süreçler kapsamında, kişinin iyi oluşu için biliş, duygu gibi içsel süreçlerini düzenleyerek uygun eylemlerde bulunmasını sağlayan içsel bir yeti olduğu ifade edilebilir. Kuhl (2000) öz düzenleme, motivasyon ve Aristoteles'in özellikle düşünce ile ilgili tanımladığı konuların birbiri ile ilişkili olduğunu ve Aristoteles'in (2014) Nikhomakhos'a Etik kitabında altını çizdiği konuların, öz düzenleme süreci ile ilgili sorulara cevap niteliğinde olduğunu savunmaktadır.

Aristoteles (2014) en büyük amaç olan mutluluğa, akıl ve bilgelik gibi düşünce erdemleri aracılığıyla, duygu, akıl ve eylemler arasında dengeli bir düzenleme yaparak ve sonucunda uygun eylemlerde bulunarak, kişinin kendini düzenlenmesi ile ulaşabileceğine dair aktarımda bulunmaktadır. Düşünce erdemleri, akılla birlikte hareket eden, akılla birlikte hareket ettiği için de kişiye buyuran, yön veren erdemlerdir (Aristoteles, 2014). Düşünce erdemlerinin akılla olan birlikteliği, kişinin aklı başında insan olmasını gerektirir (Aristoteles, 2014). Aklı başında insan, iyi yaşama konusunda nelere ihtiyacı olduğunu doğru bir

biçimde düşünebilendir (Aristoteles, 2014). Ayrıca, akli başında olmakla amaçlanan şey, neyin yapılıp yapılmamasının uygun olacağına değerlendirilmesi, tespit edilmesi ve doğru bir yargılama yapılmasıdır (Aristoteles, 2014). Aristoteles'in (2014) bahsettiği düşünce erdemleri ve akli başındalık, öz düzenleme kavramı ve Kanfer (1970) ile Miller ve Brown (1991) tarafından tanımlanan öz düzenlemenin özü izleme, değerlendirme ve değişimi tetikleme aşamalarına benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda, akli başında olan ve düşünce erdemlerinden sezgisel akıl ve pratik bilgeliğe sahip olan kişi duygusunun, düşüncesinin, davranışının farkında olur (özü izleme), duygusunu, düşüncesini, davranışını ve kişiler arası ilişkilerdeki tutumunu sürdürmenin kendisine fayda sağlayıp sağlayamayacağını hakkında değerlendirme yapabilir (özü değerlendirme), sonrasında iyi oluşunu arttıracak uygun eylemlerde bulunmak üzere değişimi planlayabilir (değişimi tetikleme). Aristoteles (2014) yeterli öz düzenleme yapmamanın sonuçlarından bahsetmiştir. Hazza ya da bazı şeylere fazla düşkün olma, sağlıksız yaşama, fiziksel egzersiz yapmama ve bağımlılığın kişinin kendi denetimsizliğinden kaynaklandığını ve kişiyi iyiden uzaklaştırdığını savunmuştur (Aristoteles, 2014). Aristoteles'in (2014) bu görüşleri ile paralel olarak öz düzenleme konusunun kuramcılarında Zimmerman (2000), ilkel haz kaynaklarına yönelme ve hazzı erteleyememe ile ilişkili olan düşük akademik başarıyı, kiloyu düzenleyememeyi, sıklıkla yemek yemeyi, aşırı hız gibi tehlikeli dürtüsel davranışları, rastgele cinsel ilişki ve madde kötüye kullanımını, yetersiz öz düzenleme ile ilişkili kişisel problemler arasında tanımlanmaktadır.

Aristoteles'in (2014, 2015) eudaimonia ile ilgili görüşlerini genel olarak özetlemek gerekirse arzumuz, dürtülerimiz ve tercihimiz sonucunda gerçekleşecek olan şeylerin farkında olur ve tercihimizin bizi asıl amacımız olan mutluluğa götürüp götürmeyeceği üzerine düşünüp taşınır, yalnızca haz odaklı hedonik bir yaklaşım ile değil, düşünce erdemleri ile hareket eder, her arzumuzun peşinden gitmez, mutluluk amacına uygun olarak uygun eylemlerde bulunursak, uygun eylemlerin sonucunda haz elde eder ve eudaimoniaya yani mutluluğa ulaşırız. "Düşünüp taşınan kişi hep bir amaç konusunda düşünüp taşınır ve hep onunla ilgili olarak yararlı olana baktığı bir hedefi vardır" (Aristoteles, 2015, s.45). Mutluluk hedefine dair tercihleri kendimiz belirlediğimiz için ve sahip olduğumuz bilgileri, pratik düşünceyi gerçekleştirmek kendi sorumluluğumuzda olduğundan, iyi oluş, mutluluk ya da eudaimoniaya ulaşmanın öz düzenleme yapmamıza bağlı olduğu ve bu doğrultuda psikolojik iyi oluş üzerinde öz düzenlemenin önemli bir rolü olduğu ileri sürülebilir. Bu doğrultuda Aristoteles'in eudaimonia ile ilgili bu görüşlerinin alan yazında sınırlı olarak değinilen psikolojik iyi oluş ya da mutluluk hedefine yönelik öz düzenlemenin nasıl yapılacağı sorusuna cevap niteliğinde olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Bu sebeple, Aristoteles'in (2014, 2015) eudaimonia anlayışı üzerinden yeni bir öz düzenleme prosedürü olarak, eudaimonik öz düzenleme konusunun ele alınmasının ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmüş ve bu çalışmada Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin geliştirilmesi, ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik almasının yapılması amaçlanmıştır.

Öz düzenleme ölçekleri ile ilgili alan yazın incelendiğinde öz düzenlemeye dayanan öğrenme süreçleri, ergenlerin kendilerini düzenleme becerileri ve bir hedefe yönelik dikkati sürdürmeyi ölçmeye yönelik çeşitli ölçekler geliştirildiği görülmektedir (Harma, 2008; Moilanen, 2007; Pintrich vd., 1991). Bu ölçeklerin yanı sıra, sağlık psikolojisi alanında Grossarth, Maticzek ve Eysenck (1995) tarafından hastalık geliştirmeye açıklık, fiziksel hastalıkların ilerleme düzeyi gibi faktörlerden oluşan bir öz düzenleme ölçeği geliştirilmiştir. Brown, Miller ve Lawendowski (1999) tarafından ise yalnızca davranışsal öz düzenlemeyi ölçmek amacıyla öz düzenleme ölçeği geliştirilmiştir. Alan yazındaki öz düzenleme ölçeklerinin yapılarının yanı sıra bu kapsamda ortaya konan teorik tanımlar gözden geçirildiğinde, Zimmerman'ın (2000) öz düzenleme kavramının davranışsal, çevresel ve örtülü (bilgi, duygu) olmak üzere üç bileşen içerdiğini ileri sürdüğü dikkat çekmektedir. Ancak alan yazında bu üç bileşeni içeren bir öz düzenleme ölçeği yer almamaktadır. Ayrıca, açık davranış olarak belirlenen bir hedefi sürdürme amacı yerine, mutluluk ya da psikolojik iyi oluş gibi soyut bir amaç için hedefler oluşturma doğrultusunda, bilişsel ve duygusal (örtük), davranışsal ve çevresel (kişiler arası ilişkiler) düzenleme yapma boyutlarının tümünü içeren kapsamlı bir öz düzenleme ölçeği alan yazında bulunmamaktadır. Öz düzenleme Ölçeği'ni (Brown, Miller & Lawendowski, 1999), Türkçe'ye uyarlayan Aydın, Keskin ve Yel (2013) davranışsal öz düzenlemenin yanı sıra, örtülü ve çevresel öz düzenleme süreçlerini de içeren ölçme araçlarının geliştirilmesinin, öz düzenleme alanına katkı sağlayacağından bahsederken, işaret edilen eksikliğe dikkat çekmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında Zimmerman'ın (2000), Kanfer'ın (1970), Miller ve Brown'ın (1991) ve Bandura'nın (2010) belirttikleri öz düzenleme aşamaları esas alınarak, Aristoteles'in tanımladığı (2014) ve mutluluk olarak tercüme edilen eudaimoniaya ulaşmayı hedefleyen öz düzenleme yapısını değerlendirebilecek yeni bir ölçeğin geliştirilmesi bu çalışmada amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Aristoteles'in (2014) düşünce erdemleri ve teorik-pratik akıl olarak ifade ettiği ve öz düzenlemeyi tanımladığı düşünülen kavramlardan yola çıkılmış, eudaimoniayayı gerçekleştirmek için kişinin duygularını, bilişlerini, davranışlarını ve kişilerarası ilişkilerini düzenleyerek öz düzenleme becerisi gösterme düzeyini ölçen Eudaimonik Öz Düzenleme isimli bir ölçme aracı geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bilişsel davranışçı kurama dayanan diyalektik davranışçı terapinin beceri kazandırma eğitiminin anlatımında, kişinin bilişlerindeki, duygularındaki, davranışlarındaki, benliğindeki ve kişilerarası ilişkilerindeki düzensizlikleri değiştirme amacından bahsedilmektedir (Koroğlu, 2015). Bu doğrultuda, Eudaimonik Öz düzenleme Ölçeği'nin geliştirilmesinde planlanan örtük düzenleme, davranışları düzenleme, kişilerarası ilişkileri düzenleme kapsamındaki alt boyutların diyalektik davranışçı terapinin amacı ile benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Koroğlu'nun (2015) da vurguladığı bu bileşenlerden oluşturulan Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'ni, özellikle bilişsel davranışçı ekol ile çalışan klinik psikologların tedavi öncesi ve sonrası danışana uygulamalarının, danışanın eudaimonik öz düzenleme kapasitesi hakkında önemli bilgi sağlayacağı

düşünülmüştür. Örneğin, kaygısını düzenleyememe şikayeti olan danışanın, terapi sonrası uygulanan Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin örtük (biliş ve duygu) değişimi tetikleme alt boyutundan düşük puan alması, eudaimonik öz düzenlemenin rahatsız edici duygular ve bilişleri düzenlemek için uygun eylemlerde bulunmak ile ilgili değerlendirme yapılan ve harekete geçmek için kişinin kendisini motive ettiği değişimi tetikleme aşamasının, terapide tekrar ele alınmasına ihtiyaç duyulduğuna işaret edebilir. Dolayısıyla bu çalışmada geliştirilecek olan eudaimonik öz düzenleme ölçeğinin, klinik psikologlara bir test materyali sağlanması açısından klinik psikoloji alanına katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

YÖNTEM

Bu araştırmada, üç farklı örneklem ile üç farklı çalışma yürütülmüştür. Birinci çalışmada Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin geliştirilmesi süreci açıklanmış ve yapı geçerliği kapsamında Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonuçları raporlanmıştır. Bunun yanı sıra ölçeğin güvenirlik analizi kapsamında iç tutarlılık analizlerinin sonuçlarına yer verilmiştir. İkinci çalışmada, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve yapı geçerlik analizi sonuçları raporlanmıştır. Son olarak, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin güvenirlik analizi kapsamında test tekrar test analizi bulgularına yer verilmiştir. Bu çalışma için İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'nun 23.10.2019 tarih ve 2019/06 sayılı 12. karar doğrultusunda etik kurul onayı alınmıştır.

Örneklem

Bu çalışma toplam üç farklı örneklemden oluşmaktadır. Birinci çalışmada, ulaşılabilir örneklem (convenience sampling) yöntemiyle, 18-65 yaş arası 285 (% 80.1) kadın ve 71 (% 19.9) erkek yetişkin olmak üzere toplam 356 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 22'dir. Katılımcılar en az lise mezunu olup ve İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Eskişehir illerinde yaşamaktadırlar.

İkinci çalışmanın örneklemini ise toplam 657 katılımcıdan oluşmaktadır. Ulaşılabilir örneklem yöntemiyle, 18-65 yaş arası 431 (% 65.6) kadın ve 226 (% 34.4) erkek katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcılar en az lise mezunu olup ve İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Eskişehir illerinde yaşamaktadırlar. Katılımcıların yaş ortalaması 34'tür.

Üçüncü çalışmada ulaşılabilir örneklem yöntemiyle, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin test tekrar test güvenirliği analizi için test aşaması ve tekrar test aşaması uygulamalarına katılmayı kabul eden 18-65 yaş arası 17 (% 58,6) kadın ve 13 (%41,4) erkek yetişkin olmak üzere toplam 30 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 33'tür. Katılımcılar İstanbul'da özel bir kurumda öğretmenlik yapan 18 kişi ve özel bir üniversitede araştırma görevlisi olarak görev yapan 12 kişiden oluşmaktadır. İki hafta ara ile uygulanan Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin test tekrar test çalışmasının test aşamasına 30, tekrar test

aşamasına ise 1 kişi noksan olarak 29 (17 kadın, 12 erkek) kişi katılmıştır. Test tekrar test analizi için uygun olan örneklem sayısı ile ilgili alan yazın incelenmiş, sınıf içi korelasyon katsayısı (intraclass correlation coefficient) hesaplanarak yapılan test tekrar test güvenilirlik analizlerinde, örneklem sayısının en az 22 olması gerektiği bilgisine ulaşılmıştır (Bujang & Baharum, 2017). Ancak test tekrar aşamasında katılımın azalması ihtimaline karşı örneklem sayısının minimum 28 olması tavsiye edilmektedir (Bujang & Baharum, 2017). Bu sebeple 29 katılımcı ile test-tekrar test güvenilirlik analizinin yapılmasının uygun olacağı düşünülmüş, test aşamasına katılıp tekrar test aşamasına katılmayan 1 kişinin verisi analize dahil edilmemiş, toplam 29 kişi ile çalışma yürütülmüştür.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci kapsamında birinci çalışmada, Bilgilendirilmiş Onam Formu ve Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin madde havuzunu içeren form 18-65 yaş arası yetişkinlere, internet üzerinde bir platform aracılığıyla ulaştırılmıştır. Bilgilendirilmiş Onam Formu'nda araştırmanın amacı, soruların nasıl cevaplandırılacaklarına ilişkin yönerge ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı yazılı olarak aktarılmıştır.

İkinci çalışmada, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği madde havuzuna uygulanan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda ulaşılan yapıyı, DFA'nın doğrulayıp doğrulamadığını test etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Bilgilendirilmiş Onam Formu ile birlikte Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği, ölçek bataryasında yer almıştır. Ayrıca, geliştirilmesi hedeflenen Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği aracılığıyla iyi oluş doğrultusunda öz düzenleme becerilerinin ölçülmesi hedeflendiğinden Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ile pozitif yönde korelasyon ilişkisi bulunması beklenmiştir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin duyguların, davranışların, bilişlerin izlenmesi, farkında olunması süreçlerini içerdiği düşünüldüğünden Bilinçli Farkındalık Ölçeği ile pozitif yönde anlamlı bir korelasyon göstermesi beklenmiştir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği değişimi tetiklemeye dair süreçler içerdiğinden bireysel gelişime dair inisiyatif almayı ölçen Bireysel Gelişim İnişiyatifi Ölçeği ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermesi beklentisi mevcuttur. Buna ek olarak Bandura'nın (2010) öz düzenleme ve öz düzenlemenin motivasyonu hakkında yaptığı tanımlamalarla öz yeterlilik kavramına dikkat çekmesi sebebiyle Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği ile Genel Öz Yeterlilik Ölçeği'nin pozitif yönde korelasyon göstermesi beklenmiştir. Bu sebeplerle ölçeğin yapı geçerliğini ölçmek için, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Bireysel Gelişim İnişiyatifi Ölçeği, Genel Öz Yeterlilik Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği diğer veri toplama araçları olarak ölçek bataryasına eklenmiştir.

Veri toplama sürecinin üçüncü aşamasında, katılımcılara Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeğinin iki hafta aralıkla iki kez uygulanacağı bilgisi verilmiştir. Bunu kabul eden katılımcılara Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği test tekrar test güvenilirlik analizi için yapılan üçüncü çalışma kapsamında uygulanmıştır. İki hafta sonra aynı kurumlarda Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin tekrar test uygulaması

yapılmıştır. Tüm uygulamalar bu çalışmanın araştırmacısının gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Son uygulamaya 1 katılımcı özel sebeplerden dolayı katılamamıştır. Bu doğrultuda bu katılımcının ilk uygulama sonucu değerlendirmeye alınmamış, toplam 29 katılımcının cevapları üzerinden ilgili analiz yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği (EÖDÖ) Madde Havuzu

Maddelerin oluşturulması sürecinde öncelikle öz düzenleme ile ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu doğrultuda 5 temel kaynaktan yararlanılmıştır. Bu kaynaklardan birincisi, Zimmerman'ın (2000) tanımladığı kişisel, davranışsal ve çevresel olmak üzere üçlü süreçleri içeren öz düzenleme modeli ve öz düzenlemeli öğrenmenin döngüsel evreleridir. İkincisi, Kanfer'in (1970) tanımladığı özü izleme, özü değerlendirme ve özü pekiştirme süreçlerinden oluşan üç aşamalı öz düzenleme modelidir. Üçüncüsü, Miller ve Brown'ın (1991), Kanfer'in (1970) üç aşamalı öz düzenleme modelini geliştirerek oluşturdukları, yedi aşamalı öz düzenleme modelidir. Bu model kapsamında öz düzenlemenin tetikleme, arama, planlama ve uygulama aşamalarından, madde yazımında faydalanılmıştır. Dördüncü kaynak ise Bandura'nın (2010) öz düzenleme ve öz düzenlemenin motivasyonu hakkında yaptığı tanımlamaları içermektedir. Maddeler oluşturulurken özellikle Bandura'nın (2010) öz düzenlemede değişimi tetiklemek için gerekli gördüğü harekete geçme ile ilgili olan motivasyon (değişimi tetikleme) süreci esas alınmıştır. Öz düzenleme modellerini ve tanımlamaları içeren bu kaynakların yanı sıra beşinci kaynak olarak Aristoteles'in mutlulukla ilgili görüşlerini içeren Nihomakhos'a Etik (2014) ve Eudemos'a Etik (2015) isimli kitaplarından yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında, Aristoteles'in (2014) en büyük ve en iyi amaç olarak tanımladığı mutluluğa ulaşmak amacıyla öz düzenleme becerisi gösterme anlamına gelen "eudaimonik öz düzenleme" adlı yeni bir yapı oluşturulmak istenmiştir. Bu amaç kapsamında hem alan yazında yer alan öz düzenleme modelleri ile uyum gösteren hem de eudaimonik öz düzenleme yapısını ölçebileceği düşünülen maddeler belirlenmiştir. Ayrıca madde havuzu oluştururken geliştirilecek ölçekten farklı yapıları içeren ancak konu olarak benzerlik gösteren Öz Düzenleme Ölçeği (Aydın, Keskin & Yel, 2013), Öz Denetim Ölçeği (Duyan, Gülten & Gelbal, 2012), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Kısa Form (Yiğit & Guzey Yiğit, 2017), Bilişsel ve Duygusal Düzenleme Ölçeği (Akın vd., 2012) ve Toronto Aleksitimi Ölçeği (Sayar, Güleç & Ak, 2001) incelenmiştir. Tüm bu güvenilirliği geçerliği kanıtlanmış ölçeklerle, özgün bir biçimde oluşturulan madde havuzunun maddelerinin anlam açısından paralellik gösterip göstermediği kontrol edilmiştir.

Oluşturulan 115 maddelik deneme formu biçim, anlaşılabilirlik ve teorik uygunluk açısından psikoloji alanında uzman 4 öğretim üyesi ve felsefe alanında uzman 2 öğretim üyesi tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanlardan, uygun bulmadıkları maddeler için gerekçelerini ve yeni önerilerini belirtmeleri istenmiştir. Uzmanlardan alınan geri bildirimler sonucunda ölçekten 12 madde çıkarılmış ve bazı

maddelerde anlaşılabilirliği arttırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Bu aşamada 103 maddelik bir form oluşturulmuştur. Sonraki aşamada bu form, madde sayısının fazlalığı sebebiyle bazı maddelerin çıkartılması sonucu sadeleştirilmiş ve 12 faktör beklentisi ile 51 maddelik formun son hali hazırlanmıştır. AFA sonucunda oluşması beklenen faktörler duyguları izleme, bilişleri izleme, davranışları izleme, kişilerarası ilişkileri izleme, duyguları değerlendirme, davranışları değerlendirme, bilişleri değerlendirme, kişilerarası ilişkileri değerlendirme, duygularda değişimi tetikleme, bilişlerde değişimi tetikleme, davranışlarda değişimi tetikleme ve özü pekiştirme. Ölçek, cevapların “Her zaman (5)”, “Çoğu zaman (4)”, “Bazen (3)”, “Oldukça seyrek (2)” ve “Hiçbir zaman (1)” şeklinde yanıtlanabileceği 5’li likert tipi, puanlaması 1 ile 5 arasında olacak biçimde düzenlenmiştir.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Diener ve diğerleri (2010) tarafından, Ryff (1989) tarafından geliştirilen Psikolojik İyi Oluş Ölçeği’nin uzun olması ve mevcut psikolojik iyi oluşla ilgili ölçeklerin “iyimserlik, bağlı ve ilgili olma” gibi öğeleri içermemesi sebebiyle geliştirilmiştir. Sekiz maddeden oluşan ölçek, olumlu ilişkiler ile amaçlı ve anlamlı bir yaşama sahip olma gibi psikolojik iyi oluş teorilerinin öğelerini içermektedir (Diener vd., 2010). Ölçeğin tek faktörden oluştuğu ve toplam varyansın % 53’ünü açıkladığı bulunmuştur. Ölçeği iç tutarlılık kat sayısı .87’dir (Diener vd., 2010).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Telef (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışmasının katılımcıları, 339’u kadın ve 190’ı erkek olmak üzere 529 öğretmen adayından oluşmaktadır. Toplam 8 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bulunmuştur (Telef, 2013). Bu çalışma özelinde Psikolojik İyi Oluş Ölçeği’nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .75 olduğu gözlenmiştir.

Bireysel Gelişim İnisyatifi Ölçeği

Robitschek (1998) tarafından geliştirilen Bireysel Gelişim İnisyatifi Ölçeği 9 maddeden oluşan, 6’lı likert tipi bir ölçektir. 350 üniversite öğrenci ile ölçeğin güvenilirlik geçerlik çalışması yapılmış, iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları .78 ile .92 arasında, test tekrar test güvenilirlik katsayısı .74 olarak bulunmuştur. Ölçeğin puanlamasında elde edilen yüksek puan, yüksek bireysel gelişim inisiatifini göstermektedir. Ölçeğin puanlaması, 9 ile 54 arasında değişmektedir (Robitschek, 1998).

Bireysel Gelişim İnisyatifi Ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması Akın ve Anlı tarafından (2011) yapılmıştır. Araştırma 336 lise öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. DFA sonucunda tek boyutlu modelin uygun olduğu bulunmuştur. Ölçeğin madde toplam korelasyonu katsayıları ise .37 ile .57, faktör yükleri ise .48 ile .70, arasında değişmektedir. Yapı geçerliği çalışmasının sonuçlarına göre, bireysel gelişim inisiatifinin paylaşımların bilincinde olma, bilinçlilik ve özsevecenlik ile pozitif korelasyon gösterdiği bulunmuştur. Bireysel Gelişim İnisyatifi Ölçeği’nin test-

tekrar test güvenilirlik katsayısı .94, iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .90 olarak bulunmuştur (Akın & Anlı, 2011). Bu çalışma özelinde Bireysel Gelişim İnişiyatifi Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .86 olduğu gözlenmiştir.

Genel Öz Yeterlilik Ölçeği

Genel Öz yeterlilik Ölçeği ilk olarak 1979 yılında Jerusalem ve Scharzer tarafından geliştirildikten sonra, aynı araştırmacılar tarafından revize edilmiştir (Schwarzer & Jerusalem, 2010). Madde sayısı 20'den 10'a düşürülmüştür (Schwarzer & Jerusalem, 2010). 4'lü likert tipi formundaki ölçeğin, 25 dilde versiyonu bulunmaktadır ve maddelerin madde toplam korelasyonlarının .30 ile .77 arasında değiştiği bulunmuştur (Scholz vd., 2002). Scholz ve diğerlerinin (2002), 25 ülkeden elde ettikleri verilere göre, iç tutarlılık katsayıları her ülke özelinde .75 ile .91 arasında değişmektedir.

Schwarzer ve Jerusalem'in (2010) geliştirdikleri Genel Öz Yeterlilik Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlaması Aypay (2010) tarafından yapılmıştır. Araştırma toplam 693 üniversite öğrencisi ile yürütülmüştür (Aypay, 2010). Yapılan faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 47'sini açıklayan, iki bileşenli bir yapı ortaya çıkmıştır (Aypay, 2010). Bu bileşenlere çaba ve direnç ile yetenek ve güven isimleri verilmiştir (Aypay, 2010). Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısının ($r=.80$, $p<.001$) olduğu bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliği kapsamında, öz saygı ve stresle başa çıkma değişkenleri ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ölçek bileşenlerinin iç tutarlılık katsayıları .79 ve .63 olarak bulunmuştur. Toplamda hesaplanan iç tutarlılık katsayısı .83'tür (Aypay, 2010). Bu çalışma özelinde Genel Öz Yeterlilik Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının yetenek ve güven alt boyutu için .65, çaba ve direnç alt boyutu için .85 ve tüm maddeleri için .87 olduğu gözlenmiştir.

Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nin geliştirme çalışması Brown ve Ryan (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Anlık deneyimlerin farkındalığı ve dikkatini ölçmeye yönelik hazırlanmış, 15 maddeden oluşan ve tek faktörlü bir yapıdır. Altı dereceli likert tipti ölçektir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .82'dir. Madde toplam korelasyon değerlerinin .25 ile .72 arasında değiştiği bulunmuştur (Brown & Ryan, 2003).

Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlaması Özyeşil ve diğerleri (2011) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılmıştır. AFA ve DFA sonuçlarına göre ölçeğin tek boyutlu bir yapı olduğu görülmüştür (Özyeşil vd., 2011). Test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .86'dır. Ölçeğin madde faktör yüklerinin .48 ile .81 arasında değiştiği ve Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısının .80 olduğu bulunmuştur (Özyeşil vd., 2011). Bu çalışma özelinde Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .87 olduğu gözlenmiştir.

Analiz Stratejisi

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğini belirlemek için AFA uygulanmıştır. Veriler Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı (SPSS) 21 programı ile analiz edilmiştir. Ardından Lisrel 8.8 programı ile DFA analizi yapılmıştır. İkinci derece DFA analizi de benzer şekilde Lisrel 8.8 programı ile test edilmiştir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğini test etmek amacıyla SPSS 21 programı kullanılmıştır.

Bujang ve Baharum (2017) test tekrar test güvenilirlik analizi için sınıf içi korelasyon katsayısının (intraclass correlation coefficient) incelenmesinin, Pearson korelasyon katsayısının (Pearson's correlation coefficient) incelenmesine göre daha uygun bir yöntem olduğunu savunmuştur. Bartko (1976), Pearson korelasyon katsayısının bir değişkenin tutarlılık düzeyini değerlendirmek amacıyla kullanılmasının yanıltıcı olabileceğini savunmuştur. Bunun sebebi Pearson korelasyon katsayısı aracılığıyla yapılan analizlerde iki farklı ölçüm arasındaki korelasyonun ölçülebilmesine rağmen her iki ölçümdeki sistematik hataların varlığının hesaba katılmamasıdır (Bartko, 1976). Ancak pek çok çalışmada test tekrar test güvenilirliği için Pearson korelasyon katsayısının raporlandığı gözlenmiştir (Artıran, 2015; Goldstein & Watson, 1989). Bu sebeple bu çalışmada test tekrar test güvenilirlik analizi için toplanan veriler üzerinde, SPSS 21 programı kullanılarak hem sınıf içi korelasyon katsayıları hem de Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır.

BULGULAR

AFA Sonuçları

AFA öncesinde, toplanan verilerin dağılımlarının normallik varsayımı sağlayıp sağlamadığını test etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -.559 ile +.390 arasında değiştiği gözlenmiştir. Bu değerlerin +1.5 ile -1.5 arasında olmasının normal dağılımın göstergesi olduğu belirtilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu durumda Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğini test etmek amacıyla toplanan verilerin dağılımlarının, normallik varsayımını sağladığı düşünülmüştür.

Örnekleme büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını belirleyen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Uygunluğu Ölçüsü .882 olarak bulunmuştur. Faktör analizi uygulanabilmesi için KMO değerinin minimum .60 olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2011). AFA sonucunda bulunan KMO değerinin faktör analizinin uygulanabilmesi için yeterli olduğu gözlenmiştir.

Öncelikle toplam 51 maddeye AFA uygulanmıştır. Maddelerin faktör yük değerlerini en iyi şekilde ayırıştıran ve ölçülen yapının birden fazla bileşenli olması durumunda en sık kullanılan yöntemlerden olan temel eksen (principal axis) analiz yöntemi ile birlikte eğik döndürme (direct oblimin) (Gorsuch, 1983; McDonald, 1985) kullanılmıştır.

AFA sonucuna göre. 47., 46., 45. ve 51. maddeler yüklendikleri faktöre ait olan diğer maddelerden farklı konuya içerisine sahip olmaları ve bu faktöre yüklenen

teorik olarak ortak özelliklere sahip diğer maddelerden ayrışmaları sebebiyle, 44., 48., 50. ve 49. maddeler ise faktör yükleri .30'un altında olduğu için ölçek dışı bırakılmışlardır. Büyüköztürk'e (2002) göre faktör yük değeri en az .30 olmalıdır. Bu maddeler ölçek dışı bırakıldıktan sonra yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktörler									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S19	.673								.210	
S20	.604								.128	.131
S31	.560							-.132		.154
S32	.542					-.103				
S36		.904								
S37	-.107	.759								
S35	.128	.661								
S38		.525		.132		-.184				
S34		.411					.114			
S28			.917							
S29			.836							
S27			.821							
S30			.760							
S26			.434		.129		.129			
S3				.767						
S2				.669	.105				-.126	.152
S1				.551					.114	
S4				.506					.144	
S41					.938					
S40					.749					
S42					.743					
S39					.647				.169	
S23		.118				.698				.107
S22						.687			.152	
S24						.663				
S25	.185	.171				.476				
S14				.167		.416			.215	
S8							.739			
S7	.181						.593			
S5						-.175	.537			
S6	-.116						.530			
S33								.847		
S21	.120							.729		
S13							.114	.601		
S43		.116			.173			.590		
S17									.733	
S15		.103							.710	
S18	.201								.648	
S16						-.144			.638	
S9						-.113				.830
S10										.770
S11	.103			.122						.751
S12						.141		-.142		.575

Ölçeğin maddelerinin yazım sürecinde duygu ve bilişlerin birbirlerinden ayrı yapılar olarak ayrı faktörlere yüklenmesi beklenirken, Tablo 2'de görüldüğü üzere

AFA sonrasında biliş ve duyguların Zimmerman'nın (2000) ifade ettiği şekilde bir araya geldiği ve örtük (biliş ve duygu) olarak aynı faktör içerisinde toplandığı gözlenmiştir. Bu sebeple 1. faktöre “örtük değişimi tetikleme” adı verilmiş ve bu faktöre 19., 20., 31. ve 32. maddeler yüklenmiştir. Bu faktörün içeriği, Miller ve Brown (1991) ile Bandura'nın (2010) öz düzenlemede değişimi tetiklemek için gerekli gördükleri harekete geçme ile ilgili olan motivasyon (değişimi tetikleme) süreci ile uyum göstermiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, bu faktörün maddelerinin faktör yükleri .54 ile .67 arasında değişmektedir.

2. faktöre “kişilerarası ilişkileri izleme” adı verilmiştir. Bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 34., 35., 36., 37. ve 38. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .41 ile .90 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü izleme süreci ile uyum göstermiştir.

3. faktöre “duyguları değerlendirme” adı verilmiştir. Bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 26., 27., 28., 29. ve 30. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .43 ile .91 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği, Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü değerlendirme süreci ile uyum göstermiştir.

4. faktöre “davranışları izleme” adı verilmiş ve bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 1., 2., 3. ve 4. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .50 ile .76 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü izleme süreci ile uyum göstermiştir.

5. faktöre “kişilerarası ilişkileri değerlendirme” adı verilmiştir ve bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 39., 40., 41. ve 42. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .64 ile .93 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü değerlendirme süreci ile uyum göstermiştir.

6. faktöre “örtük (biliş, duygu) izleme” adı verilmiştir ve bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 14., 22., 23., 24. ve 25. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .41 ile .69 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü izleme süreci ile uyum göstermiştir.

7. faktöre “davranışları değerlendirme” adı verilmiştir. Bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 5., 6., 7. ve 8. maddeler yüklenmiştir. Bu maddelerin faktör yükleri .53 ile .73 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'in (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü değerlendirme süreci ile uyum göstermiştir.

8. faktöre “özü pekiştirme” adı verilmiştir ve bu faktöre Tablo 1'de görüldüğü üzere 13., 21., 33. ve 43. maddeler yüklenmiştir. Bu faktörün maddelerinin faktör yükleri .59 ile .84 arasında değişmektedir. Bu faktörde duygu,

bilgi, davranış ve kişiler arası ilişkileri düzenleme ile ilgili olarak, bütüncül bir şekilde kişinin kendisini takdir etmesi ile ilgili olan maddelerin aynı boyuta yüklendikleri gözlenmiştir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'ın (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü pekiştirme süreci ile uyum göstermiştir.

9. faktöre “bilgişleri değerlendirme” adı verilmiştir. Bu faktöre Tablo 10’de görüldüğü üzere 15., 16., 17. ve 18. maddeler yüklenmiştir. Maddelerin faktör yükleri .63 ile .73 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Kanfer'ın (1970) öz düzenleme süreçlerinden özü değerlendirme süreci ile uyum göstermiştir.

10. faktöre “davranışlarda değişimi tetikleme” adı verilmiştir. Bu faktöre Tablo 1’de görüldüğü üzere 9., 10., 11. ve 12. maddeler yüklenmiştir. Tablo 3’te görüldüğü gibi, bu faktörün maddelerinin faktör yükleri .57 ile .83 arasında değişmektedir. Bu faktörün maddelerinin içeriği Miller ve Brown (1991) ile Bandura'nın (2010) öz düzenlemede değişimi tetiklemek için gerekli gördükleri harekete geçme ile ilgili olan motivasyon (değişimi tetikleme) süreci ile uyum göstermiştir.

Tüm faktörlere ait madde içerikleri ve madde numaraları Tablo 2 ‘de sunulmuştur.

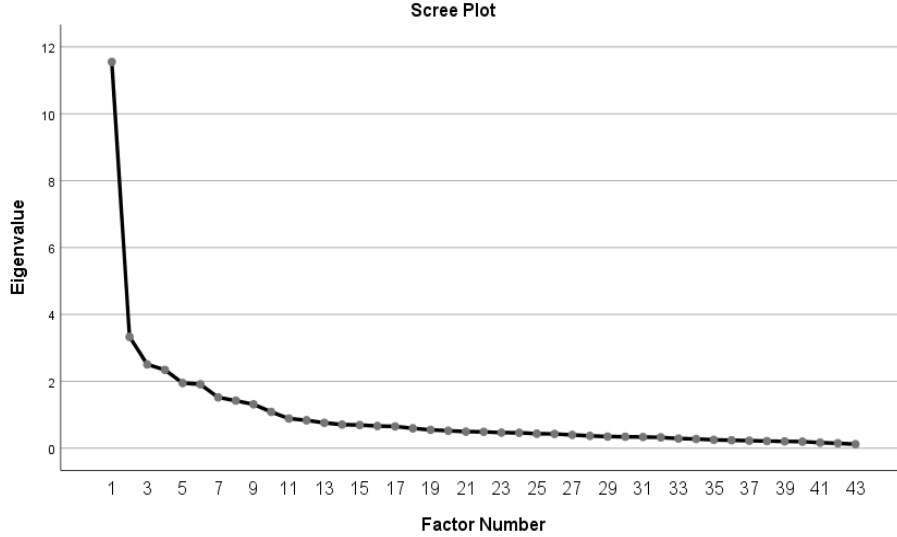
Tablo 2. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin AFA Sonucuna Göre Alt Faktörleri ve Madde İçerikleri

Madde Numarası	1. Faktör (Örtük Değişimi Tetikleme Faktörünün Maddeleri)
19.	Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkmak için kendime iyi gelecek bir şeyler yaparım.
20.	Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkmak için sevdiğim etkinliklere yönelirim.
31.	Olumsuz duygularımı azaltmak için kendimi iyi hissettirecek şeyler yaparım.
32.	Olumsuz duygularımı azaltmak için güzel şeyler hayal ederim.
2. Faktör (Kişiler Arası İlişkileri İzleme Faktörünün Maddeleri)	
34.	Çevremdeki kişilerle ilişkilerimi bozacak şeylerin farkındayım.
35.	Çevremdeki kişilerle iyi ilişki kurduğumda bunu fark ederim.
36.	Çevremdeki kişilerle ilişkilerim iyi gitmediğinde bunu fark ederim.
37.	Çevremdeki kişilerle olan ilişkilerimde beni rahatsız eden şeyler olduğunda bunları fark ederim.
38.	İlişkilerimin beni nasıl etkilediğini fark ederim.
3. Faktör (Duyguları Değerlendirme Faktörünün Maddeleri)	
26.	Hissettiğim duygunun bana iyi gelip gelmediğini sorgularım.
27.	Hissettiğim duyguya neyin sebep olduğunu sorgularım.
28.	Hissettiğim duygunun nelerle ilişkili olduğunu sorgularım.
29.	Hissettiğim duyguya hangi düşüncemin sebep olduğunu sorgularım.
30.	Hissettiğim duyguya hangi davranışımın sebep olduğunu sorgularım.
4. Faktör (Davranışları İzleme Faktörünün Maddeleri)	
1.	Ne yaptığının farkındayım.
2.	Davranışlarımın hayatımı nasıl etkilediğinin farkındayım.
3.	Davranışlarımın beni nasıl etkilediğini fark ederim.
4.	Bir işi tamamlarken yaptıklarımın farkında olurum.
5. Faktör (Kişiler Arası İlişkileri Değerlendirme Faktörünün Maddeleri)	

39.	Çevremdeki kişilerle ilişkilerim iyi olduğunda bunu neyin sağladığı üzerine düşünürüm.
40.	Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin sonuçları hakkında düşünürüm.
41.	Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin ilişkilerime yarar sağlayıp sağlamadığı hakkında düşünürüm.
42.	Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin bana yarar sağlayıp sağlamadığı hakkında düşünürüm.
6. Faktör (Örtük İzleme Faktörünün Maddeleri)	
14.	Aklımdan geçen düşünceleri kolayca tanımlayabilirim.
22.	Hissettiğim duyguları kolayca tanımlayabilirim.
23.	Duygularımın hayatıma olan etkilerini fark ederim.
24.	Duygularımın beni nasıl etkilediğini fark ederim.
25.	Kendimi iyi hissetmediğimde üzgün mü korkmuş mu yoksa kızgın mı olduğumu ayırt edebilirim.
7. Faktör (Davranışları Değerlendirme Faktörünün Maddeleri)	
5.	Davranışımın olumlu mu olumsuz mu olduğunu değerlendiririm.
6.	Bir şey yaparken bunun benim için faydalı olup olmadığını değerlendiririm.
7.	Bana iyi gelmeyen bir davranış yerine, başka neler yapabileceğimi değerlendiririm.
8.	Hatalı davranışlarıma alternatif olabilecek doğru davranışların neler olabileceğini değerlendiririm.
8. Faktör (Özü Pekiştirme Faktörünün Maddeleri)	
13.	Davranışlarımı kontrol edebildiğimde kendimi takdir ederim.
21.	Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkabildiğimde, kendimi takdir ederim.
33.	Olumsuz duygularla başa çıkabildiğimde kendimi takdir ederim.
43.	Çevremdeki kişilerle olumlu ilişkilere sahip olduğumda kendimi takdir ederim.
9. Faktör (Bilişleri Değerlendirme Faktörünün Maddeleri)	
15.	Aklıma bir şey geldiğinde bunun üzerine düşünmenin faydasının olup olmayacağını gözden geçiririm.
16.	Rahatsız edici düşüncelerimi sakince gözden geçiririm.
17.	Rahatsız edici düşünceler üzerine düşünmenin faydasının olup olmayacağını gözden geçiririm.
18.	Rahatsız edici düşünceler yerine başka neler düşünebileceğimi gözden geçiririm.
10. Faktör (Davranışlarda Değişimi Tetikleme Faktörünün Maddeleri)	
9.	Bana iyi gelecek aktiviteleri planlarım.
10.	Bana iyi gelecek davranışları planlarım.
11.	Bana iyi gelecek şeyleri yapmak için çaba sarf ederim.
12.	Bana iyi gelecek şeyler için araştırma yaparım.

AFA sonucuna göre ölçeğin on faktörlü olduğu görülmektedir. Öz değerlerin (scree plot) dağılımı ise Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Özdeğerlerin Dağılımı (Scree Plot)

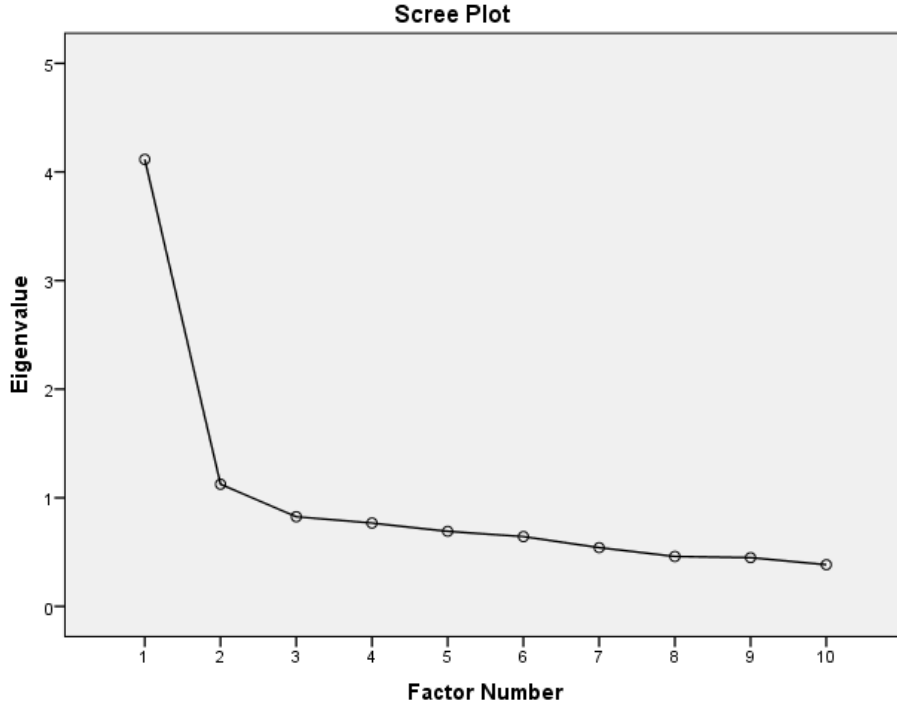
Şekil 1’de görüldüğü gibi elde edilen öz değerlerin dağılımı (scree plot) on faktörlü yapıyı desteklemektedir. Onuncu faktörden itibaren daha düz bir çizgi veya dağılım görülmektedir. On faktörün açıkladığı toplam varyans % 57.93’tür. Açıklanan varyansın %40 ile % 60 arasında bulunması uygun ve yeterli olarak kabul edilmektedir (Scherer vd., 1988). Faktörlerden birincisi 11.55 özdeğeri (eigen value) ile ölçüğe ilişkin toplam varyansın %26.86’sını, ikinci faktör 3.33 özdeğeri ile toplam varyansın %7.74’ünü, üçüncü faktör 2.5 özdeğeri ile toplam varyansın %5.82’sini, dördüncü faktör 2.34 özdeğeri ile toplam varyansın %5.44’ünü, beşinci faktör 1.94 özdeğeri ile toplam varyansın % 4.53’ünü, altıncı faktör 1.91 özdeğeri ile toplam varyansın %4.44’ünü, yedinci faktör 1.52 eigen değeri ile toplam varyansın %3.53’ünü, sekizinci faktör 1.42 özdeğeri ile toplam varyansın %3.3’ünü, dokuzuncu faktör 1.31 özdeğeri ile toplam varyansın %3.05’ini ve onuncu faktör 1.08 özdeğeri ile toplam varyansın %2.52’sini açıklamaktadır. Tüm faktörlerin toplam puanı alınarak, ayrıca ikinci düzey AFA uygulanmıştır. Analizin sonuçlarına göre alt faktörlerin faktör yükleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin İkinci Düzey AFA Sonuçları

Faktörler	1	2
-----------	---	---

Faktör 1: Örtük değişimi tetikleme	.642	.301
Faktör 2: Bilişleri değerlendirme	.531	.244
Faktör 3: Davranışlarda değişimi tetikleme	.585	.187
Faktör 4: Özü pekiştirme	.603	.151
Faktör 5: Kişilerarası ilişkileri değerlendirme	.576	.109
Faktör 6: Duyguları değerlendirme	.591	.039
Faktör 7: Davranışları değerlendirme	.599	.023
Faktör 8: Örtük izleme	.703	.384
Faktör 9: Kişilerarası ilişkileri izleme	.517	.335
Faktör 10: Davranışları izleme	.580	.310

Birinci faktör 4.11 eigen değeri ile toplam varyansın % 41.15'ini, ikinci faktör 1.12 eigen değeri ile toplam varyansın % 11.24'ünü açıklamaktadır. Ancak Tablo 12'de görüldüğü üzere tüm faktörler birinci faktöre yüksek faktör yükü ile yüklenmişlerdir. Costello ve Osborne (2005) sağlıklı bir faktörde, .50 faktör yükünden yüksek en az 5 maddenin bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Birinci faktöre yüklenen alt faktörlerin faktör yüklerinin .51 ile .70 arasında değiştiği ve yüklenen faktör sayısının 10 olduğu görülmektedir. İkinci faktöre .50 faktör yükünden yüksek yüke sahip herhangi bir alt faktörün yüklenmediği görülmektedir. Bu sonuç, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin on alt faktörden oluşan tek faktörlü bir yapı olduğunu görüşünü desteklemektedir. Bu görüşü öz değerlerin (scree plot) dağılımının destekleyip desteklemediği incelenmiş, sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. İkinci Düzey AFA Özdeğerlerin Dağılımı (Scree Plot)

Şekil 2’de görüldüğü gibi elde edilen öz değerlerin dağılımı (scree plot) tek faktörlü yapıyı desteklemektedir. Birinci faktörden itibaren daha düz bir çizgi veya dağılım görülmektedir. Açıklanan varyansın %40 ile % 60 arasında olmasının yeterli olduğu belirtilmektedir (Scherer vd., 1988). Sonuç olarak, 4.11 eigen değeri ile toplam varyansın % 41.15’ini açıklayan tek faktörlü yapının hem açıklanan varyans hem de teorik uyum açısından uygun olduğu düşünülmüştür.

İç Tutarlılık Analizleri

Tüm faktörlerin Cronbach’s Alpha değerleri, maddelerin madde toplam korelasyonları ve tüm maddeler özelinde madde silindiğinde Cronbach’s Alpha değerleri (α) ölçeğin güvenilirliği kapsamında incelenmiştir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği’nin iç tutarlılık analizi sonuçları, Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Faktörlerin İç Tutarlılık Analizleri

Faktörler	Madde no	Madde toplam korelasyon	α
Örtük Değişimi Tetikleme	S19	.68	.72
	S20	.64	.74
	S31	.65	.74
Cronbach’s Alpha: .81			

	S32	.52	.80
Kişilerarası İlişkileri İzleme	S34	.48	.83
Cronbach's Alpha: .83	S35	.61	.79
	S36	.74	.75
	S37	.66	.77
	S38	.60	.79
Duyguları Değerlendirme	S26	.56	.90
Cronbach's Alpha: .89	S27	.76	.86
	S28	.83	.84
	S29	.77	.86
	S30	.76	.86
Davranışları İzleme	S1	.52	.73
Cronbach's Alpha: .77	S2	.58	.70
	S3	.65	.66
	S4	.51	.74
Kişilerarası İlişkileri Değerlendirme	S39	.66	.86
Cronbach's Alpha: .87	S40	.72	.84
	S41	.82	.80
	S42	.71	.84
Örtük İzleme	S14	.57	.82
Cronbach's Alpha: .84	S22	.69	.79
	S23	.72	.79
	S24	.69	.79
	S25	.57	.83
Davranışları Değerlendirme	S5	.49	.72
Cronbach's Alpha: .75	S6	.51	.71
	S7	.56	.68
	S8	.62	.65
Bilişleri Değerlendirme	S15	.65	.79
Cronbach's Alpha: .83	S16	.62	.80
	S17	.70	.77
	S18	.67	.78
Davranışlarda Değişimi Tetikleme	S9	.75	.78
Cronbach's Alpha: .85	S10	.71	.80
	S11	.73	.80
	S12	.59	.86
Özü Pekiştirme	S13	.57	.81
Cronbach's Alpha: .82	S21	.70	.75
	S33	.74	.74
	S43	.59	.80
Tüm maddeler Cronbach's Alpha: .93			

Not: α = Madde silindiğinde Cronbach's Alpha değeri.

Madde toplam korelasyon analizinde madde ile faktör arasındaki korelasyonunun .20'den yüksek olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2011). Tablo 13'te görüldüğü üzere, ölçeğin maddelerinin madde toplam korelasyonu .48 ile .83 arasında değişmektedir. Cronbach's alpha değerinin .70 ve üstünde olmasının güvenilirlik için yeterli olduğu belirtilmektedir (George & Mallery, 2003). Tüm faktörlerin Cronbach's alpha değerlerinin .75 ile .89 arasında olduğu ve güvenilir olduğu gözlenmiştir. Tüm maddelerin Cronbach's alpha değerinin ise .93 olduğu ve güvenilirlik için yeterli olduğu tespit edilmiştir.

DFA Sonuçları

AFA sonucunda ulaşılan Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapısını, DFA'nın doğrulayıp doğrulamadığı test edilmiştir. Öncelikle DFA sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri incelenmiştir.

Schreiber ve diğerlerinin (2006), Thompson (2004) ve Şimşek'in (2007) belirttikleri uyum indeksi sınıflamasına göre, ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranının (χ^2 / df) 2'den küçük olması iyi uyum, 2 ile 5 arasında olması ise kabul edilebilir uyum olarak ele alınmaktadır. Goodness-of-Fit Index (GFI), Incremental Fit Index (IFI) ve Comparative Fit Index (CFI) değerlerinin .95 ile 1.00 arasında olması iyi uyumu gösterirken, bu değerlerin .90 ile .95 arasında olması kabul edilebilir uyum olduğunu göstermektedir. Root-Mean-Square Error of Approximation (RMSEA) ve Standardized Root Mean Square Residual (S-RMR) değerlerinin ise .05'den küçük oluşu iyi uyumu temsil ederken, bu değerlerin .05 ile .08 arasında olması ise kabul edilebilir uyumu temsil etmektedir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin DFA sonuçlarına göre ki-kare değerinin ($\chi^2=2395.39$; $N=657$, $sd=815$, $\chi^2/df=2.93$ $p=0.000$) anlamlı olduğu görülmüştür. Uyum indeksi değerleri ise RMSEA=0.054, GFI =0.85, CFI=0.97, IFI=0.97, SRMR=0.050 olarak bulunmuştur. GFI değeri dışında kabul edilebilir uyum iyiliği bulunmuştur. GFI değerinin 0.85 olmasının model uyum iyiliği için kabul edilebilir alt sınır olduğu belirtilmektedir (Anderson ve Gerbing, 1984; Duyan ve Gelbal, 2010). Benzer şekilde Conners ve diğerleri (1998), Anderson and Gerbing'in (1984) çalışmasını referans göstererek GFI değerinin .85 ve üstü olmasının uygun olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca alan yazında GFI değerini .85 olarak kabul edilebilir uyum iyiliği çerçevesinde raporlayan çalışmaların olduğu bilinmektedir (Çolak, Yorulmaz & Altınkurt, 2017; Rupp, Vodanovich & Crede, 2005; Van den Berg & Van Ranst, 1998). Bu bulgular ışığında GFI değerinin .85 olmasının kabul edilebilir olduğu düşünülmüştür.

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin DFA standardize yük bulguları, standart hata ve t değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin DFA Standardize Yük Bulguları

Alt faktörler ve alt faktörlere yüklenen maddeler	Standardize faktör yük değerleri	Standart hata	t
Dİ (Davranışları izleme)			
S1	.60	.63	15.70*
S2	.76	.42	20.99*
S3	.78	.39	21.84*
S4	.62	.62	16.13*
DAD (Davranışları değerlendirme)			
S5	.57	.67	14.71*
S6	.65	.57	17.21*
S7	.71	.50	19.13*
S8	.73	.46	19.97*
DDT(Davranışlarda değişimi tetikleme)			

S9	.79	.37	23.20*
S10	.84	.29	25.44*
S11	.75	.44	21.46*
S12	.69	.52	19.17*
BID (Bilişleri değerlendirme)			
S15	.61	.62	16.40*
S16	.74	.45	21.16*
S17	.78	.39	22.73*
S18	.82	.33	24.14*
ORI (Örtük izleme)			
S14	.58	.66	15.26*
S22	.69	.53	18.78*
S23	.79	.37	22.91*
S24	.80	.37	22.96*
S25	.48	.77	12.25*
OZP (Özü pekiştirme)			
S13	.72	.48	20.37*
S21	.81	.34	24.10*
S33	.86	.25	26.30*
S43	.68	.53	18.94*
DUD (Duyguları değerlendirme)			
S26	.62	.61	17.08*
S27	.81	.34	24.67*
S28	.85	.28	26.29*
S29	.88	.23	27.78*
S30	.83	.32	25.26*
ORD (Örtük değişimi tetikleme)			
S19	.84	.30	25.17*
S20	.84	.29	25.55*
S31	.74	.45	21.22*
S32	.54	.71	14.03*
KIZ (Kişilerarası ilişkileri izleme)			
S34	.65	.57	17.78*
S35	.79	.38	22.89*
S36	.79	.37	23.11*
S37	.70	.52	19.24*
S38	.70	.51	19.37*
KID (Kişilerarası ilişkileri değerlendirme)			
S39	.72	.48	20.37*
S40	.80	.36	23.62*
S41	.86	.26	26.45*
S42	.80	.36	23.78*

* $p < .05$,

Tablo 5'te belirtilen, 43 madde ve 10 alt boyuttan oluşan ölçeğin DFA sonuçları değerlendirildiğinde, davranışları izleme (Dİ) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .60 ile .78; davranışları değerlendirme (DAD) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .57 ile .73; davranışlarda değişimi tetikleme (DDT) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .69 ile .84; bilişleri değerlendirme (BID) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .61 ile .82; örtük izleme (ORI) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .48 ile .80; duyguları değerlendirme (DUD)

faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .62 ile .88; kişilerarası ilişkileri izleme (KIZ) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .65 ile .79; kişilerarası ilişkileri değerlendirme (KID) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .72 ile .86; özü düzenlemeyi pekiştirme (OZP) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .68 ile .86; örtük değişimi tetikleme (ORD) faktörünün maddelerinin faktör yüklerinin .54 ile .84 arasında değiştiği görülmektedir.

Ayrıca standart hata değerlerinin .23 ile .77, ve t değerlerinin ise 12.25 ile 27.78 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Tüm t değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p < .05$).

Ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Değerleri

Alt boyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. ORD	1									
2. DUD	.46*	1								
3. KID	.41*	.44*	1							
4. ORI	.45*	.52*	.41*	1						
5. DDT	.67*	.45*	.35*	.36*	1					
6. KIZ	.34*	.44*	.48*	.58*	.37*	1				
7. DI	.40*	.48*	.38*	.62*	.44*	.48*	1			
8. DAD	.52*	.57*	.54*	.55*	.58*	.47*	.66*	1		
9. OZP	.57*	.43*	.48*	.46*	.47*	.40*	.38*	.46*	1	
10. BID	.69*	.52*	.55*	.48*	.50*	.42*	.49*	.63*	.59*	1

Not: ORD: örtük değişimi tetikleme alt boyutu DUD: duyguları değerlendirme alt boyutu, KID: kişilerarası ilişkileri değerlendirme alt boyutu, ORI: örtük izleme alt boyutu, DDT: davranışlarda değişimi tetikleme alt boyutu, KIZ: kişilerarası ilişkileri izleme alt boyutu, DI: davranışları izleme alt boyutu, DAD: davranışları değerlendirme alt boyutu, OZP: öz düzenlemeyi pekiştirme alt boyutu, BID: bilişleri değerlendirme alt boyutu, * = $p < .05$.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkiler pozitif yönde ve anlamlıdır ($p < .05$).

İkinci Düzey DFA Analizi Sonuçları

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin 2. düzey DFA sonuçlarına ilişkin bulunan uyum iyiliği değerleri Schreiber ve diğerlerinin (2006), Thompson (2004) ve Şimşek'in (2007) belirttikleri uyum indeksi sınıflamasına göre incelenmiştir. Ki-kare değerinin ($\chi^2=2727.76$; $N=657$, $sd=850$, $\chi^2/df=3.2$ $p=0.00$) anlamlı olduğu görülmüştür. Uyum indeksi değerleri ise RMSEA=0.058, GFI=0.84, CFI=0.97,

IFI=0.97, SRMR=0.062 olarak bulunmuştur. GFI değeri sebebiyle kabul edilebilir uyum bulunamamıştır.

Lisrel programının sunduğu düzeltme indeksleri incelendiğinde, ki-kare değerinde en büyük düşüşü sağlayacak bir adet hata kovaryansı tespit edilmiştir. Lisrel programı tarafından önerilen bu modifikasyon, kişilerarası ilişkileri değerlendirme örtük değişkenine yüklenmiş olan S41 ile S42 maddeleri (gözlenen değişkenleri) arasındadır. Belirtilen hata kovaryansının modele eklenmesi sonucunda, modelin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde iyileşme gösterdiği gözlenmiştir ($\chi^2=2560.05$; $N=657$, $sd=849$, $\chi^2/df=3.01$, $p=0.00$; 1 serbestlik derecesi farkı için ki-karelerin farkı $2727.76-2560.05=167.71$ olduğu ve $167.71 > 3.84$ olduğundan anlamlı bir farktır). Revize edilmiş modelin yeni uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Diğer uyum indeksi değerleri RMSEA=0.055, GFI=0.85, CFI=0.97, IFI=0.97, SRMR=0.061 olarak bulunmuştur.

İkinci düzey DFA analizi standardize faktör yükleri ve t değerleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. İkinci Düzey DFA Standardize Faktör Yükleri ve t Değerleri

Alt faktörler	Standardize faktör yük değerleri	t
Dİ (Davranışları izleme)	.68	12.21*
DAD (Davranışları değerlendirme)	.80	12.87*
DDT (Davranışlarda değişimi tetikleme)	.67	15.04*
BID (Bilişleri değerlendirme)	.79	14.25*
ORI (Örtük izleme)	.69	12.10*
OZP (Özü pekiştirme)	.68	14.49*
DUD (Duyguları değerlendirme)	.68	13.26*
ORD (Örtük değişimi tetikleme)	.73	17.14*
KIZ (Kişilerarası ilişkileri izleme)	.61	12.25*
KID (Kişilerarası ilişkileri değerlendirme)	.65	14.35*

Not: * $p < .05$.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, 2. derece DFA sonuçlarına göre alt boyutların faktör yükleri .61 ile .80 arasında değişmektedir. Alt boyutların t değerleri 12.10 ile 17.14 arasında değişmektedir. Tüm t değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Ayrıca, gözlenen değişkenlerin hata varyansları .25 ile .78 arasında değişmektedir.

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği’nin Yapı Geçerliliği (Dış Kriter Geçerliliği)

Yapı geçerliliğini test etmek üzere yapılacak korelasyon analizi öncesinde, parametrik veya parametrik olmayan testlerin uygunluğunu incelemek amacıyla

değişkenlerin tüm alt boyutlarına dair verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Tüm değişkenlerin alt boyutlarının çarpıklık değerlerinin-.813 ile -.153 arasında, basıklık değerlerinin ise -.186 ile 1.118 arasında olduğu gözlenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1.5 ile-1.5 arasında olmasının normal dağılımın göstergesi olduğu belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu çalışmadaki tüm değişkenlerin ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerleri-1.5 ile +1.5 arasında olduğundan, verilerin dağılımının normallik varsayımını sağladığı düşünülmüştür. Bu sebeple ölçeğin yapı geçerliğini ölçmek için parametrik istatistiklerden Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Eudaimonik öz düzenleme ile psikolojik iyi oluş, bireysel gelişim inisiyatifi, genel öz yeterlilik, bilinçli farkındalık arasındaki korelasyon ilişkileri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Eudaimonik Öz Düzenleme ile Kriter Değişkenleri Arasındaki Korelasyon İlişkileri

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği Alt Boyutları	Bireysel Gelişim İnişiyatifi	Bilinçli Farkındalık	Psikolojik İyi Oluş	Öz Yeterlilik Alt Boyutu Çaba ve Direnç	Öz Yeterlilik Alt Boyutu Yetenek ve Güven
ORD (örtük değişimi tetikleme)	.41**	.18**	.40**	.35**	.30**
DUD (duyguları değerlendirme)	.38**	.16**	.25**	.21**	.22**
KİD (kişilerarası ilişkileri değ.)	.32**	.14**	.24**	.27**	.21**
ORI (örtük izleme)	.41**	.28**	.41**	.29**	.28**
DDT (davranışlarda değişimi tetikleme)	.45**	.15**	.43**	.26**	.26**
KIZ (kişilerarası ilişkileri izleme)	.35**	.27**	.33**	.23**	.26**
DI (davranışları izleme)	.46**	.26**	.41**	.32**	.31**
DAD (davranışları değerlendirme)	.46**	.20**	.42**	.29**	.25**
OZP (öz düzenlemeyi pekiştirme)	.35**	.16**	.35**	.21**	.18**
BID (bilimleri değerlendirme)	.45**	.27**	.35**	.36**	.29**

** $p \leq .01$

Tablo 8'de görüldüğü üzere, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin alt boyutları ile kriter değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur ($p \leq .05$).

Yapı geçerliğine dair Tablo 8'de sunulan sonuçlar incelendiğinde, pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunması sebebiyle Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğinin desteklendiği düşünülmektedir.

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin Test Tekrar Test Güvenirliği Analizi Bulguları

Test tekrar test güvenilirlik analizi kapsamında hesaplanan sınıf içi korelasyon ve Pearson korelasyon katsayılarına ait bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği’nin Test Tekrar Test Güvenirlik Analizine Dair Sınıf İçi Korelasyon ve Pearson Korelasyon Katsayıları Bulguları

Faktörler	Sınıf içi korelasyon katsayıları	Pearson korelasyon katsayıları
Örtük değişimi tetikleme	.83**	.71**
Kişilerarası İlişkileri izleme	.82**	.72**
Duyguları Değerlendirme	.92**	.87**
Davranışları İzleme	.92**	.87**
Kişilerarası İlişkileri Değerlendirme	.90**	.72**
Örtük İzleme	.94**	.88**
Davranışları Değerlendirme	.88**	.80**
Özü pekiştirme	.90**	.83**
Bilişleri Değerlendirme	.91**	.84**
Davranışlarda Değişimi Tetikleme	.90**	.83**

** $p < .01$

Test tekrar-test güvenilirliği analizinde, korelasyon bulgularında ilişkilerin $r < 0,30$ oranında olması düşük, $0,30 < r < 0,70$ arasında olması orta düzey, $0,70 < r$ oranında olması ise yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2011). Tablo 9’da belirtilen test-tekrar test sonuçları incelendiğinde, alt faktörler için yapılan ilk uygulama ile ikinci uygulama arasındaki sınıf içi korelasyon katsayısı değerlerinin .82 ile .94 arasında olduğu görülmektedir. Pearson korelasyon katsayıları ise .71 ile .88 arasında değişmektedir. Dolayısıyla birinci ile ikinci uygulama arasındaki sınıf içi korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve ilişkilerin pozitif yönde ve yüksek düzeyde olduğu görülmektedir ($p < .01$). Tüm bu bulgular, ölçeğin iki uygulamada da benzer ölçüm yaptığını göstermektedir.

TARTIŞMA

Alan yazında psikolojik iyi oluşu ve mutluluğu sağlama amacına yönelik, davranışları düzenlemenin yanı sıra bilişleri, duyguları ve kişilerarası ilişkileri düzenlemeye dair kapsamlı bir öz düzenleme ölçeğinin bulunmamasının bir sınırlılık olduğu düşünülmektedir. Öz Düzenleme Ölçeği’ni (Brown, Miller & Lawendowski, 1999), Türkçe’ye uyarlayan Aydın, Keskin ve Yel (2013) davranışsal öz

düzenlemenin yanı sıra, örtülü ve çevresel öz düzenleme süreçlerini de içeren ölçme araçlarının geliştirilmesinin, öz düzenleme alanına katkı sağlayacağından bahsetmişlerdir. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeğinin geliştirilmesinin, belirtilen sınırlılığın giderilmesiyle, yeni bir öz düzenleme prosedürü olarak klinik psikoloji ve pozitif psikoloji alan yazınına katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada eudaimonik öz düzenlemeyi ölçen, 43 maddeden ve 10 faktörden oluşan bir yapı elde edilmiştir. AFA ve DFA ile yapı geçerliğinin test edilmesi sonucunda, ölçeğin maddelerinin faktör yükü değerlerinin Büyüköztürk'ün (2002) belirttiği alt değerin üzerinde, uygun ve yeterli olduğu gözlenmiştir. Uyum iyiliği değerlerinin ise kabul edilebilir bir uyumu gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca AFA sonuçlarını DFA'nın desteklediği tespit edilmiştir. AFA ve DFA bulgularının yanı sıra, ölçeğin güvenilirlik analizi kapsamında incelenen alt faktörlerin iç tutarlılık katsayılarının, George ve Mallery'nin (2003) güvenilirlik için belirttikleri alt sınırın üzerinde oldukları gözlenmiştir. Ölçeğin alt boyutları, Aristoteles'in (2014) mutluluk olarak tercüme edilen eudaimoniaya ulaşma amacını içeren, Zimmerman (2000), Kanfer (1970), Miller ve Brown (1991) ve Bandura'nın (2010) tanımladıkları öz düzenleme aşamalarına uyumlu olan örtük yapılardır. Alan yazında tanımlanan öz düzenlemenin aşamaları doğrultusunda, ölçeğin alt faktörleri kişilerarası ilişkileri izleme, örtük (biliş, duygu) izleme, davranışları izleme, kişiler arası ilişkileri değerlendirme, duyguları değerlendirme, davranışları değerlendirme, bilişleri değerlendirme, örtük değişimi tetikleme, davranışlarda değişimi tetikleme, özü pekiştirme olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin alt faktörlerinin iç tutarlılıklarının yeterli ve yüksek düzeyde olmaları da söz konusu örtük yapıların birlikte eudaimonik öz düzenlemeyi değerlendirdiği görüşünü desteklemektedir. Bu yapıyla ölçek, hem genel olarak eudaimonik öz düzenlemenin hem de eudaimonik öz düzenlemenin alt faktörlerinin kendilerine özgü etkisinin ölçülebilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca yapı geçerlik analizi ile test tekrar test analizinden elde edilen bulgular, ölçeğin 18-65 yaş arası yetişkinler için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermiştir.

Bu araştırmanın en güçlü yönü, özgün olmasıdır. Geliştirilen Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği ile alan yazına eudaimonik öz düzenleme adlı yeni bir kavram dahil edilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliğinin incelenmesi sonucunda, yeni geliştirilen bir yapı olan eudaimonik öz düzenleme değişkeninin psikolojik iyi oluş, bilinçli farkındalık, öz yeterlilik ve bireysel gelişim insiyatifi ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Teorik olarak birbiri ile ilişkili oldukları düşünülen ve benzer konular içeren bu yapıların araştırma sonuçlarına göre de beklendiği yönde ilişkili bulunmasına dair bulguların, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğini olumlu anlamda desteklediği düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeğinin yapısı, alan yazında yer alan öz düzenleme modelleri ve Aristoteles'in (2014, 2015) eudaimoniaya ulaşma doğrultusundaki görüşlerinin benzerliklerinin gözlenmesi sonucunda oluşturulmuştur. Bu benzerliğin kuramsal açıdan uygun olup olmadığı ile ilgili felsefe alanında ve psikoloji alanında çalışmalarını sürdüren uzmanlardan görüş alınmıştır. Olumlu görüşlerin alınmasının ardından faktör analizlerinin de bu yapıyı istatistiksel olarak desteklememesi sonucunda, eudaimonik öz düzenleme ölçeği adlı yeni bir ölçme aracı psikoloji alanına kazandırılmıştır. Bu sürecin gerçekleştirilmesi Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin özgünlüğü açısından olumlu değerlendirilebilir ancak alan yazında yer almayan yeni bir yapının ortaya koyulması, bu yapıya dair elde edilen bulguların yorumlanması ve değerlendirilmesi açısından bir sınırlılık yaratmaktadır. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin geliştirilme sürecinde, ölçeğin yapı geçerliği kapsamında öz düzenleme ile ilişkili olan bilinçli farkındalık, öz yeterlilik, bireysel gelişim insiyatifi ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinden yararlanılmıştır. Türkçe dilinde bir öz düzenleme ölçeği kullanılarak, Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin yapı geçerliğinin test edilmemesi bu araştırmanın bir sınırlılığıdır. Ayrıca Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin geliştirilme sürecinde, yapı geçerlik kapsamında psikolojik belirtileri ölçen bir ölçme aracı ile Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği arasındaki ilişki düzeyinin incelenmemiş olması bu araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Bu araştırmanın veri toplama sürecinde, katılımcıların demografik bilgileri özelinde, sadece cinsiyet ve yaş ile ilgili bilgi alınmıştır. Alan yazındaki ilgili araştırma bulgularına göre, bu araştırmanın modelinde yer alan bazı değişkenlerin demografik özelliklere göre farklılaşmadığı gözlenmiştir. Örnek vermek gerekirse, bilinçli farkındalık düzeyinin eğitim durumu, cinsiyet ve ekonomik durum gibi demografik özelliklere göre farklılaşmadığı görülmüştür (Çelikler, 2017). Başka bir çalışmada da bilinçli farkındalık düzeyinin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve katılımcıların evlilik sürelerine göre farklılaşmadığı ortaya koyulmuştur (Boylu, 2018). Ayrıca, psikolojik iyi oluş kapsamında da cinsiyete göre farklılaşma olmadığı gözlenmiştir (Kermen, Tosun & Doğan, 2016). Turizm alanında çalışanların iyi oluş düzeyleri ile ilgili yapılan bir çalışmada medeni hal, yaş ve kadro durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur (Yurcu & Atay, 2015). Alan yazındaki bu bilgiler ışığında bu çalışmada örneklemin demografik özellikleri ile değişkenler arasındaki ilişki kapsamında herhangi bir hipotez önerilmemiş ve bu sebeple demografik bilgiler ayrıntılı bir şekilde sorulmamıştır. Ayrıca bu çalışmada araştırmanın veri toplama araçlarındaki toplam madde sayısının fazla olması sebebiyle, katılımcıların maddelere cevap verme sürecinde dikkatlerinin bozulmasına ve böylece ölçüm araçlarına verilen yanıtların güvenilirliğinin azalmasına yol açabileceği düşünüldüğünden, örneklemin demografik bilgileri ayrıntılı şekilde alınmamıştır. Ancak bu durum örneklemin demografik özelliklerinin tanımlanmasında bir kısıtlılığa yol açmıştır. Dolayısıyla örneklemin demografik özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde tanımlanmaması bu araştırmanın başka bir sınırlılığı olarak ifade edilebilir.

Çalışmada öz bildirim türü ölçekler kullanılmasının katılımcıların sosyal olarak yanlı olabilecek yanıtlar verme ihtimallerini arttırmış olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca ölçeklerde boş bırakılan maddelerin olması da yine öz bildirim çalışmasının bir başka kısıtlılığı olarak dikkat çekmiştir.

Öneriler

Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeğinin geçerliğinin desteklenmesi açısından öz düzenlemeyi ölçen bir başka ölçek ile olan ilişkisinin incelenmesinin yarar sağlayabileceği düşünülmüştür. Ayrıca Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği'nin anksiyete, depresyon ya da psikolojik belirtileri ölçen ölçeklerle ilişkisi gelecekteki araştırmalarda incelenebilir.

Ölçeğin faktör yapısı farklı bir örneklem üzerinde paralel analiz ve MAP test ile gelecek çalışmalarda incelenebilir.

Gelecek çalışmalarda, kaygı bozuklukları, bağımlılık, dürtüsellik, depresyon, yeme bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu gibi tanımlar özelinde, klinik örneklemdeki kişilerin eudaimonik öz düzenleme düzeyi incelenebilir. Bu doğrultuda eudaimonik öz düzenlemenin hangi bozukluklarda daha düşük ya da yüksek düzeyde olduğu araştırılabilir. Hangi psikolojik bozuklukta eudaimonik öz düzenlemenin hangi alt boyutundan genel olarak düşük puan alındığının saptanması, psikoterapide tanımlar özelinde davranışların, duyguların, bilişlerin ya da kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesi alt süreçlerinden hangisinin ele alınması gerektiği hakkında klinisyenlere bilgi sağlamak açısından önemli olabilir. Klinik ortamda danışanlara eudaimonik öz düzenleme ölçeğini uygulayarak, danışanın düşük puan aldığı alt boyutların değerlendirilmesi sonucunda, danışanın kişilerarası ilişkilerini düzenlemesine odaklanmak gibi stratejiler belirlenebilir. Ayrıca olumsuz yaşam olayları ya da travmatik olayların ardından, kişilerin eudaimonik öz düzenleme becerilerine göre travmatik stres düzeylerinin ya da psikolojik iyi oluşlarının nasıl değiştiğinin araştırılması da klinik uygulamalarda özellikle travma konusu ile çalışan klinisyenlere bilgi sağlama açısından katkı sağlayabilir. Travma konusu ile çalışan klinisyenler, eudaimonik öz düzenlemeyi psikoterapi kapsamında ele alabilirler.

Gelecek çalışmalarda klinik pratikte eudaimonik öz düzenlemeyi artırma doğrultusunda bir müdahale programının oluşturulmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Oluşturulacak bu programın katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeyine etkisi, kontrol grubunun da dahil edileceği çalışmalarda incelenebilir.

Yazarların Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Anderson, J. C. & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49 (2), 155-173.

Akın A. & Anlı G. (2011). Bireysel gelişim inisiyatifi ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 42-49.

Akın, A., Demirci, İ., Çardak, M., Işık, Y. & Yıldız, E. (2012). The validity and reliability of the Turkish version of the Cognitive and Affective Regulation Scale. *Paper presented at the International Interdisciplinary Social Inquiry Conference- IISIC, Haziran, 17-21, Bursa, Turkey.*

Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a etik*. F. Akderin (çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Aristoteles (2015). *Eudemos'a etik*. S. Babür (çev.), Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Artıran, M. (2015). Akılcı Duygucu Davranışçı Kuram ve öz-belirlenim kuramı çerçevesinde yeni bir ölçek: Akılcı-Duygucu Öz-Belirlenim (ADÖB) Ölçeğinin geliştirilmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, SBE.

Aydın, S., Keskin, M. Ö. & Yel, M. (2013). Öz-düzenleme ölçeğinin Türkçe uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Journal of Education*, 3 (1), 24-33.

Aypay, A. (2010). Genel Öz Yeterlik Ölçeği'nin GÖYÖ Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 113-112.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (2010). Self-Efficacy. *The Corsini Encyclopedia of Psychology*. <https://doi.org/10.1002/9780470479216.corpsy0836>

Bartko, J. J. (1976). On various intraclass correlation reliability coefficients. *Psychological Bulletin*, 83 (5), 762.

Baumeister, R.F. (Ed.). (1999). *The self in social psychology*. Philadelphia, PA: Psychology Press.

Baumeister R.F., Vohs K.D. (2004). Understanding self-regulation: An introduction. R.F. Baumeister & K.D. Vohs (Eds.) içinde, *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*, (s.1-9). NewYork: Guilford Press.

Baumeister, R.F., Heatherton, T.F. & Tice, D.M. (1994). *Losing Control: How and why people fail at self-regulation*. San Diego, CA: Academic Press.

Boylu, Ş. A. (2018). Evli bireylerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile evlilik doyumu ve problem çözme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Brown, J. M. (1998). Self-regulation and the addictive behaviors. W. R. Miller & N. Heather (Ed.) içinde, *Treating Addictive Behaviors* (s. 61-74). New York: Plenum Press.

Brown, J. M., Miller, W. R. & Lawendowski, L. A. (1999). The self-regulation questionnaire. L. VandeCreek & T. L. Jackson (Ed.) içinde, *Innovations in clinical practice: A sourcebook*, vol. 17 (s.281 – 292). Sarasota, FL: ProfessionalResource Press/Professional Resource Exchange.

Brown, K. W. & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (4), 822.

Bujang, M. A. & Baharum, N. (2017). A simplified guide to determination of sample size requirements for estimating the value of intraclass correlation coefficient: a review. *Archives of Orofacial Science*, 12 (1), 1-12.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32 (32), 470-483.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi, Ankara.

Carver, C. S. & Scheier, M. F. (1998). *On the self-regulation of behavior*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Conners, C. K., Sitarenios, G., Parker, J. D. & Epstein, J. N. (1998). The revised Conners' Parent Rating Scale (CPRS-R): factor structure, reliability, and criterion validity. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26 (4), 257-268.

Costello, A. B. & Osborne, J. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 10 (1), 7.

Csikszentmihalyi, M. (2017). S. K. Akbaş (çev.), *Akış*. Ankara: Buzdağı Yayınevi.

Çelikler, A. N. (2017). Bir grup genç yetişkinde bilinçli farkındalık düzeyi ile başa çıkma tutumları ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Haliç Üniversitesi, SBE.

Çolak, İ., Yorulmaz, Y. İ. & Altinkurt, Y. (2017). Öğretmen özyeterlik inancı ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 20-32.

De Ridder, D. T. & De Wit, J. B. (2006). *Self-regulation in health behavior: concepts, theories, and central issues*. UK: John Wiley & Sons.

Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S. & Biswas Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97, 143–156.

Duyan, V. & Gelbal, S. (2010). Barnett Çocuk Sevmeye Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 33 (148), 40-48.

Duyan, V., Gülден, Ç. & Gelbal, S. (2012). Öz-Denetim Ölçeği (ÖDÖ): güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Journal of Society & Social Work*, 23 (1), 25-38.

George, D. & Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 11.0 update (4th ed.). Boston: Allyn ve Bacon.

Goldstein, G. & Watson, J. R. (1989). Test-retest reliability of the Halstead Reitan battery and the WAIS in a neuropsychiatric population. *The Clinical Neuropsychologist*, 3(3), 265-272.

Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Grossarth-Maticek, R. & Eysenck, H. J. (1995). Self-regulation and mortality from cancer, coronary heart disease, and other causes: A prospective study. *Personality and Individual Differences*, 19, 781–795.

Harma, M. (2008). The impact of parental control and marital conflict on adolescents' self regulation and adjustment. Unpublished Master' s Thesis. Middle East Technical University, Ankara.

Huta, V. (2013). Eudaimonia. S. A. David, I. Boniwell ve A. Conley Ayers (Ed.) içinde, *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of happiness* (s.201–213). Oxford University Press.

Kanfer, F. H. (1970). Self-regulation: Research, issues, and speculations. C. Neuringer ve J. L. Michael (Ed.) içinde, *Behavior modification in clinical psychology* (s. 178-220). New York: Meredith Corporation.

Kermen, U., Tosun, N. İ. & Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 20-29.

Köroğlu, E. (2015). *Psikiyatri başvuru elkitabı*. 3. Baskı. Ankara: HYB yayıncılık.

Kuhl, J. (2000). A functional-design approach to motivation and self-regulation: The dynamics of personality systems interactions. M. Boekaerts, P. R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.) içinde, *Handbook of self-regulation* (s. 111–169). San Diego, CA: Academic Press.

McDonald, R. P. (1985). *Factor analysis and related methods*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Miller, W. R. ve Brown, J. M. (1991). Self-regulation as a conceptual basis for the prevention and treatment of addictive behaviours. N. Heather, W. R. Miller ve J. Greeley (Ed.) içinde, *Self-control and the addictive behaviours*. Sydney: Maxwell Macmillan Publishing Australia.

Moilanen, K. L. (2007). The adolescent self-regulatory inventory: The development and validation of a questionnaire of short-term and long term self regulation. *Journal of Youth and Adolescence*, 36 (6), 835-848.

Nagel, T. (1972). Aristotle on eudaimonia. *Phronesis*, 17 (3), 252-259.

Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. Ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160), 225-235.

Pintrich, P. R., Smith, D. A., Garcia, T. & McKeachie W. J. (1991). A manual for the use of the motivated strategies for learning questionnaire (MSLQ). <https://eric.ed.gov/?id=ED338122>.

Robitschek, C. (1998). Personal growth initiative: The construct and its measure. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 30 (4), 183.

Rupp, D. E., Vodanovich, S. J. & Credé, M. (2005). The multidimensional nature of ageism: Construct validity and group differences. *The Journal of Social Psychology*, 145 (3), 335-362.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069 –1081.

Sayar, K., Güleç, H. & Ak, I. (2001). Yirmi soruluk Toronto Aleksitimi Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliği. 37. *Ulusal Psikiyatri Kongresi Kitabı*, (s 130).

Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A. & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62 (3), 763-770.

Scholz, U., Doña, B. G., Sud, S. & Schwarzer, R. (2002). Is general self efficacy a universal construct? Psychometric findings from 25 countries. *European Journal of Psychological Assessment*, 18 (3), 242.

Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A. & King, J. (2006). Reporting structural equation modelling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99 (6), 323-338.

Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (2010). The general self-efficacy scale (GSE). *Anxiety, Stress, and Coping*, 12, 329-345.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.). Boston: Pearson.

Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOO): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (3), 374-384.

Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. Washington, DC, US: American Psychological Association.

Van den Bergh, B. R. & Van Ranst, N. (1998). Self-concept in children: Equivalence of measurement and structure across gender and grade of Harter's Self Perception Profile for Children. *Journal of Personality Assessment*, 70 (3), 564-582.

Yiğit, İ., & Guzey Yiğit, M. (2019). Psychometric properties of Turkish version of difficulties in emotion regulation scale-brief form (DERS-16). *Current Psychology*, 38, 1503-1511.

Yurcu, G. ve Atay, H. (2015). Çalışanların öznel iyi oluşunu etkileyen demografik faktörlerin incelenmesi: Antalya ili konaklama işletmeleri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 17-34.

Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. M. Boekaerts, P. R. Pintrich, and M. Zeidner (Eds.) içinde, *Handbook of self-regulation* (s. 13-40). San Diego, CA: Academic Press, doi: 10.1016/b978-012109890-2/50031-7

EK 1. Eudaimonik Öz Düzenleme Ölçeği

Değerli Katılımcı,

Lütfen aşağıdaki soruları dikkatle okuyarak her soru için kendinize en uygun gelen seçeneği işaretleyiniz. Aşağıdaki her bir ifadenin sizi ne ölçüde tanımladığını değerlendiriniz.

Maddeler	Hiçbir Zaman	Oldukça Seyrek	Bazen	Çoğu Zaman	Her Zaman
1. Ne yaptığının farkındayım.	1	2	3	4	5

2.	Davranışlarımın hayatımı nasıl etkilediğinin farkındayım.	1	2	3	4	5
3.	Davranışlarımın beni nasıl etkilediğini fark ederim	1	2	3	4	5
4.	Bir işi tamamlarken yaptıklarımın farkında olurum.	1	2	3	4	5
5.	Davranışımın olumlu mu olumsuz mu olduğunu değerlendiririm.	1	2	3	4	5
6.	Bir şey yaparken bunun benim için faydalı olup olmadığını değerlendiririm.	1	2	3	4	5
7.	Bana iyi gelmeyen bir davranış yerine, başka neler yapabileceğimi değerlendiririm.	1	2	3	4	5
8.	Hatalı davranışlarıma alternatif olabilecek doğru davranışların neler olabileceğini değerlendiririm.	1	2	3	4	5
9.	Bana iyi gelecek aktiviteleri planlarım.	1	2	3	4	5
10.	Bana iyi gelecek davranışları planlarım.	1	2	3	4	5
11.	Bana iyi gelecek şeyleri yapmak için çaba sarf ederim.	1	2	3	4	5
12.	Bana iyi gelecek şeyler için, araştırma yaparım.	1	2	3	4	5
13.	Davranışlarımı kontrol edebildiğimde, kendimi takdir ederim	1	2	3	4	5
14.	Aklımdan geçen düşünceleri kolayca tanımlayabilirim.	1	2	3	4	5
15.	Aklıma bir şey geldiğinde bunun üzerine düşünmenin faydasının olup olmayacağını gözden geçiririm.	1	2	3	4	5
16.	Rahatsız edici düşüncelerimi sakince gözden geçiririm.	1	2	3	4	5
17.	Rahatsız edici düşünceler üzerine düşünmenin faydasının olup olmayacağını gözden geçiririm.	1	2	3	4	5
18.	Rahatsız edici düşünceler yerine başka neler düşünebileceğimi gözden geçiririm.	1	2	3	4	5

19. Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkmak için, kendime iyi gelecek bir şeyler yaparım.	1	2	3	4	5
20. Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkmak için, sevdiğim etkinliklere yönelirim.	1	2	3	4	5
21. Rahatsız edici düşüncelerle başa çıkabildiğimde, kendimi takdir ederim.	1	2	3	4	5
22. Hissettiğim duyguları kolayca tanımlayabilirim.	1	2	3	4	5
23. Duygularımın hayatıma olan etkilerini fark ederim.	1	2	3	4	5
24. Duygularımın beni nasıl etkilediğini fark ederim.	1	2	3	4	5
25. Kendimi iyi hissetmediğimde üzgün mü, korkmuş mu yoksa kızgın mı olduğumu ayırt edebilirim.	1	2	3	4	5
26. Hissettiğim duygunun bana iyi gelip gelmediğini sorgularım.	1	2	3	4	5
27. Hissettiğim duyguya neyin sebep olduğunu sorgularım.	1	2	3	4	5
28. Hissettiğim duygunun nelerle ilişkili olduğunu sorgularım.	1	2	3	4	5
29. Hissettiğim duyguya hangi düşüncemin sebep olduğunu sorgularım.	1	2	3	4	5
30. Hissettiğim duyguya hangi davranışımın sebep olduğunu sorgularım.	1	2	3	4	5
31. Olumsuz duygularımı azaltmak için, kendimi iyi hissettirecek şeyler yaparım.	1	2	3	4	5
32. Olumsuz duygularımı azaltmak için, güzel şeyler hayal ederim.	1	2	3	4	5
33. Olumsuz duygularla başa çıkabildiğimde, kendimi takdir ederim.	1	2	3	4	5
34. Çevremdeki kişilerle ilişkilerimi bozacak şeylerin farkındayım.	1	2	3	4	5
35. Çevremdeki kişilerle iyi ilişki kurduğumda bunu fark ederim.	1	2	3	4	5

36. Çevremdeki kişilerle ilişkilerim iyi gitmediğinde bunu fark ederim.	1	2	3	4	5
37. Çevremdeki kişilerle olan ilişkilerimde beni rahatsız eden şeyler olduğunda bunları fark ederim.	1	2	3	4	5
38. İlişkilerimin beni nasıl etkilediğini fark ederim.	1	2	3	4	5
39. Çevremdeki kişilerle ilişkilerim iyi olduğunda, bunu neyin sağladığı üzerine düşünürüm.	1	2	3	4	5
40. Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin sonuçları hakkında düşünürüm.	1	2	3	4	5
41. Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin ilişkilerime yarar sağlayıp sağlamadığı hakkında düşünürüm.	1	2	3	4	5
42. Çevremdeki kişilerle ilişki kurma biçimimin bana yarar sağlayıp sağlamadığı hakkında düşünürüm.	1	2	3	4	5
43. Çevremdeki kişilerle olumlu ilişkilere sahip olduğumda, kendimi takdir ederim.	1	2	3	4	5

Alt Boyutlar ve Maddeleri:

“davranışları izleme” 1., 2., 3. ve 4. Maddeler

“örtük (bilgi, duygu) izleme” 14., 22., 23., 24. ve 25. Maddeler

“kişilerarası ilişkileri izleme” 34., 35., 36., 37. ve 38. Maddeler

“davranışları değerlendirme” 5., 6., 7. ve 8. Maddeler

“duyguları değerlendirme” 26., 27., 28., 29. ve 30. Maddeler

“bilgişleri değerlendirme” 15., 16., 17. ve 18. Maddeler

“kişilerarası ilişkileri değerlendirme” 39., 40., 41. ve 42. Maddeler

“davranışlarda değişimi tetikleme” 9., 10., 11. ve 12. Maddeler

“örtük değişimi tetikleme” 19., 20., 31. ve 32. Maddeler

“özü pekiştirme” 13., 21., 33. ve 43. Maddeler

Yayın Geliş Tarihi: 24.06.2023
Yayına Kabul Tarihi: 06.12.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1319414>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa: 1840-1882
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE ANARŞİST YAYINCILIĞIN BAŞLANGICI: KARA VE EFENDİSİZ DERGİLERİ

Veysel BAŞUSTA*

Öz¹

Modern ideolojilerden birisi olan anarşizm, Türk siyasal-düşünsel hayatının herhangi bir döneminde etkili olamamış ve Türk yazınında kendine neredeyse hiç yer bulamamıştır. Ancak Kara ve Efendisiz dergileri ile birlikte, 1980'li yılların ikinci yarısında anarşist ideolojiyi merkezine alan bir süreli yayıncılık faaliyeti başlamıştır. Bu dergiler, anarşist hareketi kavramlar, kişiler ve olaylar ışığında aktardığı gibi siyasal, sosyal ve ekonomik meseleleri de anarşist bir perspektifle analiz etmişlerdir. Ulusal ve uluslararası düzeyde cereyan eden birçok mesele, dergi yazarları tarafından ele alınmıştır. Bu makalenin amacı, Kara ve Efendisiz dergilerinin bıraktığı yazınsal birikimin incelenmesi, yayımlanan içeriklerin detaylı analizinin yapılması ve dergilerin Türkiye'deki anarşist düşünceye ne tür katkıları olduğunun saptanmasıdır. Tematik içerik analizi yöntemiyle ele aldığımız bu çalışmanın kapsamı, Kara ve Efendisiz dergilerinde yer alan yazı, makale, çeviri eser ve illüstrasyonlar olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ilk kez, Türkiye'deki ilk anarşist dergilerin ortaya koyduğu entelektüel birikim detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'de anarşizm ve anarşist yayıncılık faaliyetleri üzerine çalışan araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kara Dergisi, Efendisiz Dergisi, Anarşizm, Anarşist Düşünce, Türkiye'de Anarşizm.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Başusta, V. (2023). Türkiye'de anarşist yayıncılığın başlangıcı: Kara ve Efendisiz dergileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1840-1882.

*Arş. Gör. Veysel Başusta, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6131-2305, vbasusta@mehmetakif.edu.tr.

Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Bu çalışma, 2022 yılında yayımlanan "Kara ve Efendisiz Dergileri Bağlamında Türkiye'de Anarşist Düşünce" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

THE BEGINNING OF ANARCHIST PUBLISHING IN TURKEY: KARA AND EFENDİSİZ JOURNALS

Abstract

Anarchism, one of the modern ideologies, has not been effective in any period of Turkish political-intellectual life and has hardly found a place for itself in Turkish literature. However, with emergence of the journals of Kara and Efendisiz, a periodical publishing activity centered on anarchist ideology started in the second half of the 1980s. These journals analyzed the political, social and economic issues with an anarchist perspective, as well as presenting the anarchist movement in the light of concepts, people and events. Many national and international issues have been discussed by the authors of the journal. The aim of this article is to examine the literary accumulation left by Kara and Efendisiz journals, to make a detailed analysis of the published contents and to determine what kind of contributions the journals have to anarchist thought in Turkey. The scope of this study, which we handled with thematic content analysis method, was determined as articles, translated works and illustrations in the journals Kara and Efendisiz. In this study, for the first time, the intellectual accumulation of the first anarchist journals in Turkey has been examined in detail. The findings of the study serve as a guide for researchers working on anarchism and anarchist publishing activities in Turkey.

Keywords: *Kara Magazine, Efendisiz Magazine, Anarchism, Anarchist Thought, Anarchism in Turkey.*

GİRİŞ

“İdeolojiler Çağı” olarak adlandırabileceğimiz 19. yüzyılın bir ürünü olan anarşizm, modern bir düşünce sistemidir. 19. yüzyılda meydana gelen vahşi kapitalizm uygulamalarına, eşit ve adil olmayan ücret dağılımına ve tahakkümcü devlet-sermaye ortaklığına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal zeminde radikal bir dönüşümü hedefleyen anarşizm hem bireysel hem de toplumsal olarak özgürleşme düsturuyla hareket etmekte, asimetrik yaklaşımların yarattığı olumsuz koşulları kökünden ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Özelde devlet aygıtının, genelde tüm otorite biçimlerinin lağvedilmesini arzulayan anarşist düşünce, özgürlükçü düşüncelerin en saf ve radikal biçimini savunur. Günlük yaşamda düzensizlik ve kaos gibi pejoratif kullanımlarıyla sıklıkla karşılaştığımız anarşizm olgusu, sanılanın aksine, karşılıklılık, hoşgörü ve toplumsal dayanışma ilkelerine dayanan bir düzenlilik fikrini arzular. Sonsuz sayıdaki bireysel farklılıkların aynı potada eriyebileceği özgür bir toplum yaratımı, anarşizmin insan doğasına ilişkin pozitif bakış açısı üzerine inşa edilir.

Modern bir düşünce akımı olan anarşizm, çağdaşı olan diğer düşünce akımlarından birçok yönü ile etkilenmiştir. Anarşizm, özellikle, Fransız devriminden bu yana Avrupa toplumunun entelektüel hayatının yansıması olan liberalizm ve sosyalizmin harmonik ortalamasına denk düşmektedir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, anarşizmin iki yüz yıllık tarihi, liberal eğilimin yansıması olan “bireysel özerkliğe kişisel bağlılık” ve sosyalist eğilimin yansıması olan “toplumsal özgürlüğe

kolektivist bağlılık” olarak ifade edebileceğimiz iki farklı eğilimi bünyesinde barındırmaktadır (Bookchin, 2005). İşte bu temel farklılıktan dolayı, anarşizm, bireyci anarşizm (liberal eğilimli) ve toplumcu anarşizm(sosyalist eğilimli) olarak iki ana damara ayrılmaktadır.

Türkiye’de anarşizmin derli toplu bir hareket olarak ortaya çıkması, 1980 sonrası döneme rastlamaktadır. Bu döneme kadar, anarşizmin Türkiye’de var olduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı aydınlarının Fransız kültürü ile etkileşimi, materyalist ve pozitivist fikirlerin ülkeye girişine neden olmasına rağmen, anarşizm, ciddi bir taraftar bulamamış, çoğunlukla olumsuz eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak bu durum, anarşist yönelimin asla bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Osmanlı döneminin son yılları itibariyle, tercüme veya telif bazı eserlerin bulunduğu, belli başlı kişilerin anarşizmden etkilendiği ve en azından söylem düzeyinde bir anarşizm olumlaması yapıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan yeni dönem, anarşizme yönelik ilgisizliğin devamı niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların Fransız Devrimi’nden etkilenmesi ve devletçi düşünce geleneğine sıkı sıkıya bağlı olması, doğal olarak, anarşizm gibi anti-otoriter bir düşünce geleneğinin Türkiye’deki gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan, aydınlanmacı fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu’na geç girmesi ve Batı’da ortaya çıkan sanayileşme adımlarının gecikmeli olarak uygulanmaya başlaması, kapitalizme ve devlet merkezli oluşumlara bir anti-tez olarak filizlenen anarşizmin, hem düşünsel hem de edimsel olarak Türkiye’de karşılık bulamamasına yol açmıştır. Bu nedenle, 1980 sonrası döneme kadar anarşizme dair çok az sayıda çalışma bulunmaktadır ve bunların neredeyse hepsi, tercüme eser niteliğindedir (Soydan, 2014). 1960’lı yıllarda artan öğrenci hareketlerinin ve belli başlı sol eğilimli oluşumların varlığına rağmen, anarşizan bir yönelme hiçbir zaman var olmamıştır. 1980 darbesi ile Türk soluna mensup insanların hayal kırıklığına uğraması, birkaç yıl içinde, anarşizmin bir alternatif olarak görülmesine ve değerlendirilmesine yol açacaktır. Buradaki hayal kırıklığının temel sebebi, 70’li yıllardaki yoğun sosyalist faaliyetlerin nihayete ulaşamaması Marsist-sosyalist bir devrim ile sonuçlanmamasıdır. Bir hayal kırıklığının yaşandığını, Kara ve Efendisiz dergilerinin kurucularının eski sosyalistlerden oluşmasından çıkarsamak mümkündür. Marksist sosyalizmin sol düşünce içindeki alternatifi olan anarşizm, Kara ve Efendisiz dergileri ile birlikte, en azından teorik düzeyde ilgi görmeye başlamıştır.

Bu çalışma temel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kara ve Efendisiz dergilerinin ortaya çıkış süreçleri, kurucuları ve niceliksel özellikleri ile ilgili bilgi verilmektedir. Ayrıca, Anarşist yayıncılık faaliyetlerini irdeleyen çok az çalışma olması ve dergilerin kurucu isimlerinin hayatta olmaması nedeniyle, kaynak kısıtlılığının olduğunu ifade etmek gerekir. İkinci bölümde ise Kara ve Efendisiz dergilerinin ürettiği içeriklerin niteliksel bir çözümlenmesine ayrılmıştır. Makale, Kara-Efendisiz geleneğinin ortaya koyduğu yazınsal birikimi derinlemesine incelemeyi ve dergi içeriklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temalaştırma

yoluyla dergi perspektifini aktardığımız bu makale, betimsel monografik bir çalışmadır. Dergi sayfalarına serbest bir şekilde aktarılan makale ve yazılar, belli başlı alt bölümler şeklinde sistematize edilmiştir. Bu yapılırken Kara ve Efendisiz dergileri birlikte değerlendirilmiştir. Bunun nedeni ise, aralarındaki ufak tefek farklılıklara rağmen, dergilerin bir devamlılığa sahip olmasıdır. Kara-Efendisiz çizgisi, aynı anarşist fraksiyonu temsil etmektedir.

Ezcümle bu makale, Kara-Efendisiz geleneğinin Türkiye’deki anarşist yazına ne tür bir katkı sağladığını araştırmakta ve bu alandaki sınırlı çalışmaların bıraktığı boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Makaledeki bulgular, Türkiye’deki anarşist yayıncılık faaliyetlerinin başlangıç merhalesini anlamlandırma açısından önemli bir işlev görmektedir.

Anarşizmin Sıfır Noktası: Kara ve Efendisiz Dergileri

1986 yılında yayımlanmaya başlayan *Kara* dergisi, Türkiye’deki anarşist hareketin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Aylık olarak çıkarılması planlanan *Kara* dergisi, Ekim 1986 ile Kasım 1987 tarihleri arasında, neredeyse kesintisiz bir şekilde 12 sayı olarak yayımlanmıştır. Diğer yandan, *Kara* dergisi çevresine mensup bazı isimlerin aynı dönemde çıkardığı 2 sayılı *Kara Sanat* isimli bir dergi çalışması da bulunmaktadır.

Derginin şekli özelliklerine bakıldığında hem isim hem de renk olarak siyahı kullandığını görüyoruz. 19. yüzyılın son yıllarında anarşistler, aidiyet simgesi olma işlevi gören renkli bayraklara karşı bir tepki olarak kendisini siyah rengi ile sembolize etmeye başladı. Bu nedenle, geçmişteki anarşist eylemlerde kullanılan siyah renginin dergiye ilham verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, 1980 sonrası yavaş yavaş oluşmaya başlayan dergi çevresinin geçmişine bakıldığında, 1970’lerin siyasi ikliminin ve 1980 askeri darbesinin izlerini kolaylıkla görebiliriz. Otoriter Marksist fikirlerin etkisinde olan sol grupların devrim parolasıyla oluşturdukları muhalif toplumsal hareketlerin 1980 darbesi ile tek gecede bastırılması, Marksist sol geleneğe kendini adanmış insanların ciddi bir hayal kırıklığına uğramasına sebep oldu (Soydan, 2014). Oluşan bu hayal kırıklığının etkisiyle otoriter sol pratikleri eleştirmeye başlayan, sol geleneğin farklı fraksiyonlarından gelen bir grup insan, *Kara* dergisinin ortaya çıkacağı belli bir oluşum sürecini başlattı. Belli başlı toplantılarla başlayan ve 1984’te kurulan *Sokak Yayınları* ile devam eden bu oluşum sürecini, dergi sahibi ve yazı işleri müdürü olan Ahmet Kurt, şu şekilde aktarmıştır (Kurt, 2011):

“12 Eylül darbesinin hemen ertesinde çeşitli politik vesilelerle tanışan ve Marksizmin kıyısına varmış 9 kişiydik. Orada burada karşılaşip yaptığımız sohbetleri 1982 yılında düzenli bir hale getirip haftalık toplantılar, okumalar, tartışmalar yapmaya başladık. 1984 yılında Sokak yayınlarını kurduk, Sorel’in Marksizme eleştirel yaklaşımlar, Orwell’in Aslan ve Unicorn adlı kitaplarını bastık. Herkesin yabancı bir dil bilmesi şansımızdı; Karl Korsch, Otto Rühle, Andre Gorz

derken Bakunin ve Kropotkine rastladık. İlk kaynağımız Boğaziçi Üniversitesinin kütüphanesiydi. 1936 İspanya devrimiyle karşılaştığımızda rengimiz belli olmuştu. Kendimizi anarşist olarak adlandırmaya başlamıştık. Ankara'dan 3 arkadaş geldi ve sayımız arttı, tartışmalar renklendi. Victor Serge, Paul Avrich ve Kronstadt'ı keşfettik. Ida Mett'in Kronstadt 1921 isimli kitabını Ümit Altuğ'un kitap kadar etkileyici önsözüyle bastık. İspanya ile ilgili kitap basmaya niyetlenmiştik ki, dergi çıkaralım dedik. Bir zaman, kim okuyacak, kimin için çıkarıyoruz, çoğalmak, manipülasyon, dergicilik üzerinden politika tartışmaları yaptık ve dergiyi imzasız yazılarla bir grup dergisi olarak çıkardık.”

Derginin bir diğer özelliği, Ahmet Kurt'un aktardığı gibi, yazıların müstear isimler ile yazılmasıdır. İlk sayıdaki yazıların tamamı isimsizken sonraki sayılarda çıkan yazıların neredeyse hepsi, Osman Konur, Melih Tezgör, İhsan Ülgen, Suat Alaca, Gaffar Çapanoğlu, Ali Kürek ve Oğuz Han gibi müstear isimlerle yayımlanmıştır. 1980'li yılların politik ortamının yarattığı kaygı, dergiye mensup yazar grubunun bu şekilde bir davranış sergilemesini anlaşılabilir kılmaktadır.

Anarşist bir dergi olmasına rağmen “anarşizm” veya “anarşist” kelimelerinin hiç kullanılmaması, derginin dikkat çeken bir diğer özelliğidir. Darbe yönetiminin tamamen olumsuz bir anlam yükleyerek anarşi kelimesini kullanması ve halka bu olumsuz perspektifin nüfuz etmesi, “anarşi” kelimesinden kaçınılmasına yol açtı. Bu nedenle *Kara* çevresi, “liberter” kelimesini ikame olarak kullanma yoluna gitti. Böylece hem halkın ve hükümetin tepkisi önlenmiş hem de derginin yasal görünümü korunmuş oldu (Kurt, 2011).

Dergi niteliksel bağlamda incelendiğinde, renkli bir içeriğe, geniş bir konu yelpazesine ve mizahi nitelikte birçok yazı ve karikatüre sahip olduğu görülmektedir. Ancak her şeyden önce *Kara* dergisi, anarşizme dair çıkarılan ilk dergi olması sebebiyle hem klasik anarşizmin hem de çağdaş anarşizmin tanıtılmasına ön ayak oldu. Anarşizm geleneğinin tanıtılmasının yanı sıra hem ulusal hem de evrensel meseleler anarşist perspektiften değerlendirilmiş, güncel politikaya dair ciddi sayıda değerlendirme yazıları yazılmıştır. Diğer bir anlatımla dergi hem yazarları hem de okuyucuları açısından, anarşizmi öğrenme kolektifi gibi bir işlev görmüş ve aynı zamanda güncel meselelerin anarşist bir okumasının yapıldığı orijinal bir platform olmuştur.

Kara dergisinin orijinalliğinin ve bir milat olarak değerlendirilmesinin arkasında yatan diğer faktörler ise, eşcinsel haklarını savunması, ekolojik sorunları gündeme getirmesi, savaş karşıtı bir hareketi ve vicdani retçiliği desteklemesidir. Dergiye son dönemlerinde katılan ve Türkiye'deki ilk vicdani retçi olarak bilinen Tayfun Gönül, bu konularda *Kara* dergisinin bir ilk olduğunu belirtmektedir (Soydan, 2014).

Kara dergisinin dağılması ve kapanması ise dergi içi düşünce farklılıkları sebebiyle olmuştur. “Kültürel veya yaşam tarzı eksenli bir anarşizme mi odaklanılmalıydı yoksa politik anarşizm ile mi yola devam edilmeliydi?” tartışması,

Kara dergisinin dağılmasına neden oldu (Soydan, 2014). Politik anarşizm ile devam etmeyi düşünen ve reel-politiği etkilemeyi hedefleyen grup, *Efendisiz* dergisi ile yoluna devam etti.

Kara geleneğinin bir devamı niteliğinde olan *Efendisiz* dergisi, Kasım 1988 tarihi itibariyle ilk sayısını yayımlamıştır. Ekim 1989 tarihinde yayımlanan son sayı ile yayın hayatına son veren dergi, toplam altı sayı sürmüştür.

Efendisiz dergisi, *Kara* dergisindeki fikir ayrılıklarının sonucu olarak ortaya çıktı. Ancak bu durum, iki derginin birçok konuda benzerlik gösterdiği gerçeğini değiştirmemektedir. Gerçekten de, *Kara*’ya son döneminde katılan Dilaver Demirağ’ın Soydan ile söyleşisinde (2014) ifade ettiği gibi, *Efendisiz* dergisi, *Kara*’ya sonradan katılanların etkili olduğu bir dergiydi. Ayrıca, *Efendisiz* dergisinin yazarları da, *Kara*’da olduğu gibi, tamamı sol gelenekten gelen insanlardı (Soydan, 2014). Şunu da belirtmek gerekir ki, müstear isimlerle yazı yazma geleneği, *Efendisiz*’de de aynı şekilde devam etmiştir. Hatta genellikle, *Kara* dergisinde kullanılan isimlerin tercih edildiğini görmekteyiz. Bu bilgiler ışığında bakıldığında, *Efendisiz*, *Kara* ile güçlü bağları olan bir dergidir ve anarşizm geleneğinin devamı niteliğinde olan bir çalışmanın ürünüdür.

İki dergi arasındaki temel farklılıklar ise, *Efendisiz* dergisinin ilk sayısında açıkça ifade edilmektedir. Dergideki ilk yazı, *Kara*’nın başaramadığı bazı konuların eleştirisi bağlamında *Efendisiz*’in varlık sebebini açıklama girişimidir. *Kara* dergisinin 10. sayısında yayımlanan “*Kara Bildirge*” isimli yazıda, *Kara*’nın her şeyden önce “politik” bir dergi olduğu ifade edilmektedir. Ancak *Efendisiz* dergisi, *Kara*’nın bu misyonu yerine getiremediğini ve başarısız olduğunu ifade etmekte, Türkiye’ye özgü bir mücadele tarzı geliştirme hususunda zayıf kaldığını ve reel-politiğe yeterince önem vermediğini belirtmektedir (Niçin *Efendisiz*?, 1988). Bu eksikliği gidermek için yola çıkan *Efendisiz* ekibi, kendisini öncelikle politik bir dergi olarak tanıtmaktadır. *Kara* belli başlı hiciv içerikli yazılara sahipken, *Efendisiz*, daha ciddi bir tavır takınmıştır. Dergideki küçük puntolarla yazılan sayısız politik ve teorik makale, hem içerik hem de şekil açısından, belli bir ciddiyetin ve farklılığın oluştuğunun delilidir. Özetle *Efendisiz*, Türkiye’ye uygun bir anarşist mücadele tarzının nasıl olacağına dair belli bir arayış içinde olan politik bir dergidir.

Efendisiz dergisinin kapanması da, *Kara*’da olduğu gibi, bazı fikir ayrılıklarının sonucudur. Derginin bazı üyelerinin liberter bir parti kurulmasını istemesi, derginin ikiye bölünmesine ve dağılmasına sebep oldu (Soydan, 2014). Anarşizm, her ne kadar siyasi bir hareket olsa da, siyasi parti kurma fikri, anarşizmin ruhuna aykırı bir fikirdi ve derginin bu sebeple dağılması anlaşılabilir bir durumdu. Nihai olarak *Efendisiz* dergisi, kısa süren yayın hayatında anarşizm geleneğini devam ettirmiş ve Türkiyeli bir anarşizm oluşturulmasına ilişkin önemli bir çaba göstermiştir.

DERGİLERİN ELE ALDIĞI TEMEL KONULAR

Kavramlar, Kişiler ve Olaylar Işığında Anarşizm Anlatısı

Kara ve Efendisiz dergileri, anarşizmi tanıtmaya misyonunu kendilerine yüklemişlerdir. Türkiye’deki anarşist yazın geleneğinin öncüleri olan bu dergiler, her şeyden önce, anarşizmin düşünsel ve tarihsel altyapısını okuyucularına aktarmayı amaçlamıştır. Türk siyaset literatürü için tamamen yeni olan anarşist düşünce ve hareket tarzı, kavramlar, kişiler ve olaylar ekseninde her iki dergide de aktarılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, genel olarak, farklı ideolojik yaklaşımları yanlışlama ve çürütme yolu izlenmiş olmasına rağmen, doğrudan anarşist teori ve hareketleri ele alan yazıların sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. Diğer yandan, bu yazıların anarşizmi tanıtmaya dışında farklı bir misyonu daha bulunmaktadır. Bu misyon, anarşist düşünce ve hareketin tarihine yönelik yanlış tespitleri ve yaklaşımları çürütmek ve onun dünya siyasi tarihindeki devrimci faaliyetlerini “içeriden” bir gözle değerlendirmektir. Gerçekten de anarşizm, Türkiye’de pek bilinmeyen veya belli çevreler tarafından yanlış anlaşılan bir fikirler yumağı olagelmıştır. Anarşizm, anarşi veya anarşist gibi kavramlar, hem resmi söylemin aşığılayıcı kullanımı hem de bazı sol kesimlerin sübjektif değerlendirmeleri nedeniyle, toplumsal bellekte kötü bir şöhret edinmiştir. Daha ilk sayısında bu duruma dikkat çeken Efendisiz dergisi, “biraz da biz kendimizi anlatalım” düsturuyla hareket ettiklerini açıkça dile getirmiştir (Kazın Ayağı, 1988). Anarşist kavramlar kümesini pejoratif bir biçimde kullanan belli başlı Marksist dergilere karşı, Kara dergisinde kaleme alınan bazı yazılar da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Örneğin Kara yazarlarından Suat Alaca, döneminin Çözüm adlı Marksist bir dergisinde, anarşizmi bireysel şiddet eylemlerinden ibaret gören bazı yaklaşımları alaycı ve ağır bir üslupla eleştirmiştir (Alaca, 1987b). Suat Alaca’nın bir başka cevap niteliğindeki yazısı ise, dönemin bir başka Marksist dergisi olan Zemin’de yazılan yazılara yöneliktir. “I. Enternasyonal’de otoriter olmayan ne varsa Marksistlerden geldi” gibi açıklamaları alıntılan yazar, tek taraflı tarih okuma yanlışlığının, tarihsel gerçeklikleri tersyüz ettiğini dile getirmiş ve anarşistlerin devrimci hareketler içindeki yerinin yok sayılmaya çalışıldığını ifade etmiştir (Alaca, 1986). Kısacası, bu tarz sübjektif yaklaşımların 1980’ler gibi çok yakın bir tarihte bile dile getiriyor olması nedeniyle Kara ve Efendisiz dergileri, “anarşist geleneği tanıtmamanın” yanında, onun bu tür dikkatsizce kullanımlardan ve karalamalardan arındırılmasına da katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Bu çabayı ilk olarak, anarşist terminolojinin yoğun bir şekilde kullanılmasından ve yer yer bunların açıklanmasından çıkarsamaktayız. Özellikle özgürlük kavramı, anarşizmin anlam dizgesinin en temel ögesi olması nedeniyle, dergi çevresinin sıkça başvurduğu bir dayanak noktası oluşturmuştur. Dergi yazarları tarafından çokça vurgulanan bu kavram, hem liberal/sosyalist özgürlük tanımlamalarından farklılaşma hususunda ideolojik bir ayrıç olmuş, hem de anarşist paradigmaya içkin olan en temel değer ne olduğuna dair okuyucuları bilgilendirmeye yaramıştır. Hatta bir yazıda, anarşist özgürlük kavramı, doğalcı, bireyci ve toplumcu yaklaşım olarak şematik bir çerçeve içinde değerlendirilmiş, Kara ve Efendisiz geleneğinin toplumcu görüşlerden yana bir tavır aldığı

belirtilmiştir. Onlara göre özgürlük atılımı ile etkin toplumsal güç, birbirinden koparılamaz gerçekliklerdir. Yani anarşist özgürlük, mutlak bir erksizlik durumu değildir; toplumsal erkin eşit bir şekilde dağıldığı bir toplum durumuna işaret etmektedir (Çelebi, 1988).

Özgürlüğün mutlak bir erksizlik olmadığı düşüncesini benimseyen Kara ve Efendisiz çevresi, ikinci olarak, özgürlüğün karşısında konumlanan “tahakküm” kavramını da çokça kullanmıştır. Toplumsal özgürlüğü tehdit eden mikro ve makro oluşumların toplumsal gruplar ile kurduğu eşitsiz ilişkiden, yani genellikle devlet ve ona bağlı kurumların fiziksel ve kuramsal egemenliğinden bahsederken, genel bir isim olarak “tahakküm” kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca erk ve tahakküm kavramlarının birbirleri ile karıştırılmamasına ilişkin bir hassasiyet geliştirmiştir. Çünkü genel olarak erk kavramı, erkin özel bir biçimi olan “politik erk” ile özdeşleştirilmiş ve “yapabilme hali”ne gönderme yapan yönü ikincil bir konuma indirgenmiştir. Yani bir anlamda tahakküm ile erkin, benzer çağrışımlara sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu kavram karmaşasının farkında olan dergi çevresi, erk, tahakküm ve otorite olgularının kavramsal sınırlarını belirlemek ve özgürlük-erklilik ilişkisinin ne denli doğru orantılı olduğunu açıklamak amacıyla yazılmış çeviri bir yazıyı dergi sayfalarına taşımıştır.

Özgürlük konusunda toplumcu görüşleri benimseyen dergi çevresi, ortaya koyulacak özgürlük mücadelesinin de toplumsal ve örgütlü bir nitelikte olması gerektiğine inanmaktadır. Hem Efendisiz hem de Kara dergisindeki genel tavrı dikkate aldığımızda, kendiliğinden gelişen toplumsal mücadele pratiklerini destekledikleri ve özgürlük mücadelesinin toplumsal olmayan yöntemlerini bir “mücadele aracı” olarak görmedikleri aşikârdır. Ancak Kara ve Efendisiz dergilerinin bireyci olduğunu iddia eden bazı yazılar da bulunmaktadır. Örneğin Öztan ve Kartal (2014), Kara dergisinde bulunan karikatürler ve mizahi illüstrasyonları baz alarak, derginin okuyucu kitlesini artırma çabası güttüğünü ve bu nedenle bireyci bir çizgide ele alınabileceğini dile getirmişlerdir. Biz bu görüşe katılmıyoruz. Anarşizmin son kertede “birey odaklı” bir düşünce sistemi olması nedeniyle, onun bireysel özgürlüğü hedeflemesi ve toplumun bireyi yok eden tahakkümcü yönüne karşı çıkması gayet doğaldır. Ancak toplumcu ve bireyci anarşizm arasındaki önemli farklılıklardan biri, özgürlüğün hangi yol ile kazanılacağı ile ilgilidir. Örneğin Stirner (2016); bireyin “ego”sunu merkeze alan bir yaklaşımla, dışsal olan her şeyden arınma stratejisi olarak bir özgürleşme mücadelesine girişilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bakunin (2016) ise bireyin sınırsız özgürlüğünün, yalnızca toplumun diğer üyelerinin özgürlüğünün güvence altına alınması ile gerçekleşebileceğini belirtmiştir ve özgürleşmenin gerçekleşmesi hususunda ekonomik ve sosyal eşitliği bir ön koşul olarak görmüştür. Klasik anarşist yazarların bireysel özgürlüğe ulaşma konusundaki bu farklı stratejilerini göz önünde bulundurduğumuzda, Kara dergisinin sahip olduğu içerik zenginliği ve tahakkümcü anlayışa yönelik alaycı üslubu, onun toplumsal mücadeleyi reddettiğine yönelik bir çıkarımda bulunmamıza imkan vermemektedir. Nitekim Kara dergisinin 10.

sayısında yayımlanan “Kara Bildirge” başlıklı yazıda, Kara’nın bireyci anarşizmi benimsediğine ve toplumsal mücadelenin örgütlülüğünü reddettiğine dair eleştirilere verdiği şu cevap, gözlemlerimizin Kara yazarlarının görüşleri ile bağdaştığını açıkça göstermektedir (Kara Bildirge,1987):

“Öncelikle şunun açıklığa kavuşturulması gerekir; Liberter düşünce içinde örgütlülüğü reddedenler vardır. Ancak KARA liberter düşüncenin bütün çeşitliliğine sahip değildir. O kendisini var eden insanların çeşitliliğine sahiptir. Evet, KARA bireyi önemser, onun ‘toplumsallık’ adına yok edilmesine karşı çıkar. O’na göre yeni oluşturabilecek ve toplumsal dönüşümü yapacak olan ‘var olan bireylerdir’, soyut sınıflamalar içinde eritilmiş ve yok edilmiş şeyler değil. Bu nedenle de kendiliğindenlik kavramından ve kendiliğinden hareketlerden otoriter düşüncelerin anladığını anlamaz. Ve kendiliğindenliğe güdüsel bir anlam vermez. Kendiliğinden hareketler, onları yaratan bireylerin doğrudan etkinliklerinin ortak ifadesinden doğar... Kara kendiliğindenliğe böyle bakar; yaşam alanlarını genişletmeye ve özgürlüğe yönelik istemleri olan bütün bu etkinlikleri destekler. Yaşamın kısmi alanlarından doğan, öğrencilik, ücretlilik, kadınlık vb. bu hareket ve kesimlere adem-i merkeziyetçi, doğrudan demokratik, bürokratları ve profesyonelleri olmayan, temsil sistemine dayanmayan, otonom birimlerden oluşan yatay örgütlenmeler ve federatif tarzlar önerir...”

Gerçekten de Kara dergisinin toplumcu niteliği, önerdiği örgütlenme tarzında açıkça kendini gösterir. Hem Kara hem de Efendisiz sayfalarında yer alan bazı çeviri yazılarda da bunun izlerini görmemiz mümkündür. Örneğin, Kara dergisinin 4. sayısında yayımlanan “Tarihte Federalizm” (Montreuil-Rosny, 1987) ve Efendisiz’in 6. sayısında yayımlanan “Desantralizm” (Woodcock, 1989) başlıklı yazılar, dergilerin toplumcu anarşizm pratiklerine ilişkin olumlu tavrına kanıt oluşturması bakımından anlamlıdır.

Kara ve Efendisiz dergilerindeki önemli anlatım yöntemlerinden biri de, geçmiş anarşist düşünürlerin fikirlerini alıntılama ve onların yazılarını dergi sayfalarına taşımaktır. Hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıl anarşist düşünürlerinden yapılan çeviri ve alıntılar, anarşizmi tanıtmaya ve öğretmeye açısından önemli bir yöntem olarak benimsenmiştir. Ancak bu yapılırken, anarşist düşünürlerin tümünü kapsayan bir yaklaşım geliştirilmemiş, yalnızca toplumcu görüşleri ağır basan anarşist düşünürlerle dergi sayfalarında yer verilmiştir. Yazılarına atıf yapılan ve dergide yer verilen düşünürlerin başında, Mihail Bakunin, Pierre-Joseph Proudhon, Pyotr Kropotkin ve Murray Bookchin gibi toplumcu görüşleri benimseyen yazarlar gelmektedir. Hatta Kara dergisinde “Liberter Düşüncenin Üç Sacayağı” isimli bir yazı dizisi bulunmakta, “sacayağı” olarak ise Bakunin, Proudhon ve Kropotkin gösterilmektedir.

Kara ve Efendisiz yazarları, anarşist düşünürlerin yanı sıra, dünya çapında olagelmiş birçok anarşist hareketi ve bu hareketlerin simge isimlerini de dergi kapsamında ele almıştır. Anarşizmin bir düşünceler kümesi olmaktan ziyade, bir eylemler kümesi olarak algılanması gerektiğini vurgulayan dergi yazarları, anarşist

hareketin tarihini kesitler halinde okuyucuyla paylaşmıştır. Hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıldaki anarşist hareketleri ele alan dergi çevresi, kişiler ve olaylar ışığında anarşist hareketin tarihini Türk toplumuna doğru bir biçimde aktarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken, devrim süreçlerinde anarşistlerin nasıl bir tavır geliştirdiklerini, toplumsal devrim pratiklerinde ne tür sorunlarla karşılaştıklarını kabataslak aktarmışlardır. Ayrıca bu yazılar, hem resmi hem de Marksist tarih tezlerine karşı anarşist tarihin hakkını teslim etme çabası olarak da değerlendirilebilir. Kısacası, Kara ve Efendisiz dergilerinin anarşizm anlatısında önemli bir yer tutan anarşist hareketler, Batıda gelişip serpilip bu kendine özgü hareketin tarihsel serüvenini “otoriter olmayan” bir yaklaşımla ortaya koymak açısından değerlidir.

Her ne kadar bu dergiler serbest bir aktarım tarzı benimsemiş olsa da, hangi anarşist hareketlerin dergi sayfalarında daha çok yer aldığını çıkarsamak, en azından, dergi yazarlarının önem sırasını takip etmemizi sağlayacaktır. Buradan hareket edildiğinde, derginin en çok üzerinde durduğu ve gerçekten de anarşist hareketler içerisinde en çok ses getiren devrim pratiği, İspanya İç Savaşı ve bu savaşta kendini gösteren CNT(Confederación Nacional Del Trabajo) ve FAÍ(Federación Anarquista Ibérica) isimli anarko-sendikalist örgütlerin faaliyetleridir. Otoriteye karşı en önemli toplumsal mücadele örneklerinden birini sergileyen İspanyol anarşistler, Kara ve Efendisiz dergilerinde sıkça hatırlanmaktadır. Örneğin Kara dergisinin ilk sayısında yayımlanan “Bilinmeyen Devrim: İspanya İç Savaşı” başlıklı makalede, İspanya’da verilen mücadelenin değerine atıfta bulunulmuştur (Bilinmeyen Devrim...,1986).

Anarşist tarihin bir diğer önemli devrimci hareketlerinden bir olan Ukrayna Toplumsal Hareketi, bir diğer adıyla Makhnovist Hareket, dergi çevresinin anarşist hareketi tanıtmaya amacıyla yer yer bahsettiği devrimci mücadelelerden biridir. Bu hareketin ele alınmasının temel sebebi, devrimci unsurların sınıfsal niteliğinin anarşist yaklaşımlarla tutarlılığıdır. O zamana kadar olagelmış tüm devrimlerde işçi sınıfı başat konumunu korurken, Makhnovist hareket, köylü kitlelerin kendiliğinden çabasının bir ürünü olmuş ve işçileri de kucaklayan köylü temelli bir mücadele ortaya koymuştur. Dezavantajlı tüm kesimlerin devrimci mücadelede omuz omuz mücadele etmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımlar, anarşist devrim kuramlarının kendine özgü niteliklerinden biridir. Bu açıdan bakıldığında Makhnovist Hareket, otoriter unsurlara karşı kendiliğinden ortaya çıkan ve geniş toplumsal kesimlerin ortaklaşa çabalarının bir ürünü olan, tümüyle anarşist bir harekettir. Makhnovist devrim sonucu Ukrayna’da ortaya çıkan köylülüğe dayalı komünal örgütlenme tarzı da, dergi yazarlarının önemle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Kara dergisinin 3. sayısında yayımlanan “Ukrayna Toplumsal Hareketi” başlıklı makalede, kendine has bir yapısı olan Makhnovist köylü komünlerinden övgüyle söz edilmektedir (Tayyar & Merdol, 1986).

Kara ve Efendisiz dergilerinin anarşizm anlatısında önemli bir yer tutan olaylardan birisi de 1 Mayıs 1886 yılında meydana gelen ve beş anarşistin idamı ile sonuçlanan Haymarket Olayı’dır. Tüm dünyada “İşçi ve Emekçiler Günü” olarak kutlanan bu olayın hem dünyada hem de Türkiye’de, otoriter zihniyetin

içselleştirdiği bir anma törenine dönüşmesi, dergi yazarlarının tepkisini çekmiş ve bu özgürlükçü hareketin gerçek niteliğini aktarmaya çalışmışlardır.

Devrimci olayların ve hareketlerin oluşumunda etkili olan anarşist kişi ve grupların etkinliğini ortaya koymak açısından Kara ve Efendisiz dergileri, aynı “1 Mayıs” gibi, 1917 yılında meydana gelen Rus Devrimi’nden de yazılarında çokça bahsetmiştir. Dergilerin bu devrimci harekete atıfta bulunmasının temel sebebi, Marksist grupların anarşistleri devrimci süreçten dışlaması ve tamamen otoriter bir rejim kurmasıdır. Özellikle Türkiye’deki Marksist sosyalistlerin tarih bilincinin zayıf olduğuna ilişkin belli başlı göndermelerde bulunan yazarlar, Marksist-Leninist yaklaşımların özgürlükçü olmadığını kanıtlamak ve anarşistlerin özgürlükçü pratiklerini okurlarla paylaşmak amacıyla, yazılarında bu tarz meselelere yer vermişlerdir. Hatta Kara dergisinin 12. sayısında bu meseleyi ele alan “Ekim Devriminde Anarşistler” başlıklı çeviri bir yazı bulunmaktadır.

Ayrıca Kara dergisinde yer verilen oldukça dikkat çekici bir toplumsal mücadele de bulunmaktadır. Diğerlerinin aksine, bu mücadelenin menşei Anadolu coğrafyasıdır. Tarihte bu mücadele, 1200’lü yıllarda Anadolu Selçuklu Devleti’ne karşı Baba İlyas’ın düşünsel önderliği ekseninde gelişen Babai Ayaklanması olarak bilinmektedir. Merkezi yönetime karşı Anadolu’daki Müslüman Türklerin ortaya koyduğu hatırı sayılır mücadelelerden biri olan bu ayaklanma, Kara dergisinin sayfalarına da taşınmıştır. Derginin 6. sayısında yayımlanan Hatice Ertan imzalı “Anadolu’da Bir İsyân: Babai Ayaklanması” başlıklı yazıda ele alınan bu konu, yerli bir anarşizm anlatısına dayanak noktası oluşturması bakımından anlamlıdır (Ertan, 1987a). Kanımca, yazarın temel olarak anlatmaya çalıştığı şey, Anadolu-Türk kültürünü etkilemiş olan İslam geleneğinin halka yansımaları yalnızca otoriter bir biçimde olmamış, daha özgürlükçü bir çizgiyi de bünyesinde barındırmıştır. Bu anlamda Anadolu’da gelişen kendine özgü İslam anlayışının barındırdığı özgürlükçü eğilimler, Kara dergisinin anarşizme yerli bir köken arayışına bir cevap oluşturabilmiştir.

Anarşizm-Politika İlişkisi

Anarşizm-politika ilişkisi, Kara-Efendisiz yayıncılık geleneğinde bahsi geçen özgün tartışmalardan biridir. Hâkim politik mantığı ve politikanın mevcut işleyiş biçimini reddetmesine rağmen anarşizmin politik meseleler ile son derece yakından ilgilenmesi, bir tür araç-amaç geriliminin doğmasına yol açmıştır. Bu gerilimin temel sebebi ise, anarşist düşüncenin güçlü bir ahlakiliğe sahip olması ve politik ilişkilerin moral değerleri dışlayan yöntemlerle sürdürülmesidir. Nihai olarak ahlak-politika dikotomisi ekseninde cereyan eden politik-apolitik tartışmaları, Efendisiz dergisinin öncelikli meselelerinden biri olmuştur.

Meselenin etraflıca ele alınmasının temel sebebi, anarşist hareketi bu tartışmanın dışında konumlandırma ihtiyacıdır. Anarşizm-politika ilişkisinin egemen politik kavrayışın paradigmatlarıyla değerlendirilmesi, anarşizmin yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Egemen siyasal literatürde “devleti/iktidarı ele

geçirme veya elde tutma sanatı” olarak yaygın bir tanımı olan “politika” kavramı, saf politika eylemini ve “politik erk” istemini çağrıştırmaması nedeniyle, anarşistler tarafından kesinlikle reddedilmektedir. Efendisiz dergisinin 5. sayısında yayımlanan Hulki Çelebi imzalı “Tanrı Janus’un İki Yüzlülüğü” başlıklı yazı, bu reddiyenin muhtevasını bize göstermektedir. Öncelikle Çelebi, anarşizmin mutlak bir erksizlik istemiyle hareket etmediğine, sadece “erk”in politik biçimine karşı çıktığına işaret etmektedir. “Erk”in politik biçimi, yazara göre, rekabet, çıkar çatışması, hiyerarşi içinde yükselme güdüsü, biz/onlar çelişkine dayalı ayrıştırıcı yaklaşımlar vb. gibi mevcut siyasal kültürün mikro-politik ilişkilerine dayalı bir dizi unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Ancak anarşizmin böylesi bir anlayışa karşı olması, onun “apolitik” ya da “politik” bir ideoloji olduğu çıkarsamasına yol açmaz. Çünkü yazara göre “politize-depolitize üzerine kurulan suni bir dikotomi” anarşist düşüncüyü izah etmeye ilişkin kısır bir yaklaşımdır (Çelebi, 1989c). İşte bu noktada yazar, “politik” olanın karşısına “toplumsal” olanı yerleştirerek, anarşizmin klasik çözümlemesine yönelmiş ve “politik erk”in panzehri olarak “toplumsal erk” kavramını tanımlamaya girişmiştir: “İçinde özerk politika ve ekonomi erkinin bulunmadığı, diğer bütün erk biçimlerinin az çok eşit bir etkiye sahip olduğu ve eşit olarak paylaşılan bütünsel bir düzenleme gücüdür” (Çelebi, 1989c). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi politika, toplumsal yapı içerisinde yüksek meziyetlerini kaybedecek ve toplumsal bütünü eşit parçalarından biri haline gelecektir. Ancak bu sistem, moral değerlerin yokluğunda arzulan ölçüde işlemeyecektir. Çünkü toplumsal gövde içindeki tüm erklerin eşitliğinin sağlanması, ancak yoğun bir ahlak duygusu ile mümkündür. Ahlak olgusu, toplumsal olanın politik olanı törpülemesi hususunda işlevsel bir öneme sahiptir. Bu nedenle, ahlak-politika geriliminde anarşizm, belli bir denge noktası aramaktadır. “Niçin Efendisiz?” başlıklı yazıda, “Anarşist hareket nedir?” sorusuna “Toplumsal gövde içinde politik olarak davranan ahlaki bir öznedir” şeklinde verilen cevap, bu dengenin nasıl sağlandığını önemli ölçüde göstermektedir (Niçin Efendisiz?, 1988). Sağlanan bu denge gerçek bir ahlak-politika uzlaşısına işaret etmemektedir. Ancak anarşizmi diğer düşünce akımlarından ayırt edilmesinde önemli bir ölçüttür. Kısacası Efendisiz çevresi, yalnızca egemen politika kavrayışına karşı çıkmaktadır. Ahlaki değerler ile bütünlüğe ve toplumsal erk içinde eritilmiş bir politika biçimi, anarşist düşünce açısından kabul edilebilir olan tek seçenektir.

Kara dergisi ise, bu meseleyi daha bireyci bir yaklaşım ile değerlendirme yoluna gitmiştir. Derginin 4. sayısında yayımlanan Zehra Akan imzalı “Diz Çökenler” başlıklı yazı, yerleşik politik kültürün yarattığı olumsuzluklara ve çelişkilere dikkat çekmektedir. Bireyin mevcut toplumsal süreçlere katılımının politik-apolitik karşıtlığı ile sınırlandırıldığına ifade eden yazar, hem eylem hem de eylemsizlik halinin mevcut siyasal yapının bize dayattığı dışsal bir zorunluluk olduğuna dikkat çekmektedir. (Akan, 1987).

Anarşist Harekette Devrim Kavramı ve Toplumsal Mücadele Süreci

Anarşist hareketin teorik ve tarihsel arka planının tanıtılması için ciddi bir çaba gösteren Kara ve Efendisiz dergileri, toplumsal devrim ve örgütlü mücadele

meselerine değinmeyi de ihmal etmemiştir. Ancak bu iki dergi arasında, meselenin ele alınışı ile ilgili belli başlı farklılıklar bulunmaktadır. Kara dergisi anarşist devrim kavramının kavramsal çerçevesini çizmek ve örgütlenme hususunda bazı cılız tavsiyeler vermek dışında ciddi bir tartışma yürütmemişken, Efendisiz dergisi, toplumsal örgütlenme meselesini sorunsallaştırmış ve belli başlı mücadele tarzları geliştirmiştir. Hatta Türkiye’de cereyan edebilecek muhtemel mücadele sürecinin nasıl yürütülmesi gerektiğine dair belli başlı tavsiyeler bile vermektedir. Kısacası Efendisiz dergisi, Kara dergisini aşan bir yaklaşım geliştirmeyi başarmıştır. Bu açıdan bakıldığında, meselenin kronolojik bir sırayla ele alınması, yani önce anarşist devrim kavramının Kara dergisinde nasıl ele alındığını, sonrasında ise örgütlenme ve toplumsal mücadele meselesinin Efendisiz dergisinde nasıl tartışıldığını resmetmek uygun görünmektedir.

Anarşist düşünürlerin üzerinde uzlaşamadığı temel meselelerden biri, toplumsal devrimin nasıl biçimleneceği ve devrim sonrası siyasal boşluk ortamının toplumsal erk aracılığıyla nasıl doldurulacağı üzerinedir. Kara dergisinin 7. sayısındaki “Liberter Düşünce ve Harekette Devrim Kavramı Üzerine” başlıklı makalesinde Ali Kürek, anarşist hareketin bir devrimden beklentisinin iki açıdan tamamen ortak olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisine göre bir devrim, sonuçları itibariyle yöneten-yönetilen ve sömüren-sömürülen gibi asimetrik ilişki biçimlerini ertelemeksizin ortadan kaldırmalıdır. İkincisi ise geniş insan topluluklarının kendi yaratımı olan öz-örgütlenmeleri yoluyla başlattıkları “kendiliğinden hareket” düsturunu benimsemeleridir. “Devrimler yapılmaz, onlar olurlar” diyerek “kendiliğindenlik” olgusuna dikkat çeken Kürek, kavramı şu şekilde tanımlamıştır (Kürek, 1987): “Kendiliğindenlik, geniş insan topluluklarının doğrudan etkinlik içinde geliştirdikleri öz inisiyatiflerini, herhangi bir önceden örgütlenmiş düzenek ya da katılmış ilkeleri olan bir örgütten direktif almadan ani olarak, kendi öz örgütleri aracılığıyla dışa vurmalarıdır”. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki kendiliğindenliğe biçilen değer çoğunluğa dayalı bir meşruiyet zemini oluşturmak değildir. Temel arayış toplumsal çeşitliliği kucaklayan bir yaratıcılığın ve etkinliğin açığa çıkmasıdır. Nitekim bu nitelikte bir kendiliğindenliğin ortaya çıkmaması, zuhur edecek toplumsal devrimin “toplumsal olmayan” sonuçlar doğurmasına yol açacaktır. İşte bu noktada Kürek, devrimin sonuçları itibariyle başarılı olması için devrimci hareketin doğru bir şekilde planlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kitlelerde ortaya çıkan ani reaksiyonların devrim sonrası süreçte olumlu sonuçlar vermesi, yalnızca fiziksel bir çalışmaya değil, aynı zamanda zihinsel bir altyapının varlığına da bağlıdır. Bu nedenle, modern dünyanın “verili” insan profili, yani üretim-tüketim ilişkisini önceleyen homo-economicus, kökten bir değişim için temel alınamaz. Yani öncelikle politik iktidarı yok etmeyi hedeflemeyen devrimci bir kitle, sonuçları itibariyle devrim öncesi duruma mahkum olmaktan kurtulamayacaktır. Yeni bir insan tasarımı, devrimci hareketler için hayati bir önem taşımaktadır (Kürek, 1987).

Peki, devrime giden yolda anarşist bir toplumsal örgütlenme nasıl olmalı? Bu sorunun bütüncül bir cevabını Kara dergisi sayfalarında bulamıyoruz. Ancak

Efendisiz dergisi, anarşist literatürdeki örgütlenme tartışmalarını dikkate almış ve meseleyi dergi sayfalarına taşımıştır. Efendisiz dergisinin ilk sayısında Osman Konur müstear ismiyle yayımlanan “Toplumsal Örgütlenme Sorunu” başlıklı yazıda konuyla ilgili belli başlı tespitler ve tavsiyeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir toplumsal örgütlenmenin gizli bir örgütlenme olmayacağıdır. Çünkü toplumsallık ile gizlilik birbirleriyle çelişen iki kavramdır. İkinci olarak toplumsal örgütlenmeler, mahalle temelli ve özerk olmalıdır. Çünkü mahalle, toplumsal çeşitliliği en geniş ölçüde kucaklayabilme potansiyeli olan yapıların başında gelmektedir. Üçüncüsü, dışsal bir etkiye karşı özerk olan toplumsal örgütlenmeler, aynı zamanda kendi içinde de adem-i merkezîyetçi ve doğrudan demokratik olmalıdır. Bir diğer önemli madde ise, örgüt içi ilişkilerin bürokratik olarak şekillenmemesidir. Örgüt görevlileri zorunlu olmayan bir rotasyon sistemini benimsemeli ve ücretleri üyelerin oy birliğine göre belirlenmelidir. Beşinci olarak ise anarşist toplumsal örgütlenmeler, politik iktidarı hedeflememeli ve hakim siyasi yapıya entegre olmuş parti, grup ve kişilerden uzak durmalıdır. Son olarak ise bu toplumsal örgütlenmeler, yalnızca maddi çıkarlar etrafında birleşmemeli, salt maddi kavramlara sarılmamalıdır. Çünkü yazara göre maddi bolluğun özgürlük ve eşitlik getireceğine ilişkin ön kabuller, tahakküm mantığının en geçerli aldatmacalarından biridir (Konur, 1988). Bu noktada yazar ahlaki bir yaklaşımın anarşist örgütlenmeler açısından gerekliliğinin altını çizmektedir. Yani yalnızca maddi çıkara dayalı dayanışma biçimlerinin anarşist toplumsal örgütlenme modelinde yeri yoktur. Nitekim yazar sendika veya dernek gibi çıkar birliğine dayalı homojen örgütlenme yapılarına alternatif olarak “mahalle temelli” bir örgütlenme modelini önermiştir. Buna göre mahalle gibi küçük ölçekli birimler “açık mekanlar” haline getirilecek ve böylece ayırım yapmaksızın toplumun değişik kesimlerinden insanlar, benzer sorunlar etrafında bir araya gelebilecektir (Konur, 1988). Kısacası bu öneriler, Türkiye’deki mevcut mücadele biçimlerine bir alternatif yaratabilme amacındadır.

Efendisiz dergisinin 3. sayısında yayımlanan Ali Kürek imzalı “Mücadele Tarzları Üzerine” adlı yazı ise, Konur’un mahalli temelli toplumsal mücadeleye yönelik tavsiyelerini daha somut düzeyde aktarmaya çalışmıştır. Çünkü tahakküme karşı yürütülen mücadelede en önemli nokta, mücadelenin araçlarını tanımlayabilmektir. Yani mücadele biçimleri, zamana ve mekana göre değişiklik gösterebilecek bir esneklikte olmalı, yok edilmek istenen iktidara göre güncel bir tavır alabilmelidir (Kürek, 1989). Yazara göre anarşist toplum düzenine giden yolda toplumu dönüştürecek olan bu girişimlere örnek olarak dayanışma fonları, özel özgürlükçü okullar, ortak aş ve çamaşır evleri, küçük üretim ortaklıkları ve liberter kültür merkezleri örnek olarak gösterilebilir (Kürek, 1989). Bu tarz mahalli örgütlenmeler, tahakkümcü yapıyla mücadelenin çekirdek yapıları olacaktır. Yani devrim sonrası toplumun bileşenleri, bugünden itibaren örgütlenecek olan toplumsal mücadele birimlerinin bir meyvesi olacaktır. Diğer bir deyişle, ortaya koyulacak olan mücadele tarzının negatif-yıkıcı damarı, pozitif-kurucu damardan daha önceliklidir. Çünkü tahakkümün bu denli egemen olduğu bir dünya düzeninde, hemen şimdiden “yeni” olanı kurmak, gerçekçilikten uzak bir yaklaşımdır. Yani toplum kesimlerinin

anti-otoriter bir sistemi bir anda benimsemesi mümkün değildir. Özgürlükçü fiziksel yapıların yanı sıra, otoriter düşünceden arındırılmış bir zihniyetin de yaratılması gerekmektedir. İşte yukarıda bahsi geçen mahalli yapılar, yazara göre, fiziksel ve zihinsel bir dönüşüm için gerekli olan mücadelenin anahtarıdır (Kürek, 1989): “Öncelikle makro tahakkümü hedeflediğini unutmaksızın, tahakkümün bütün biçimlerine karşı konumlanan ve kendilerini yeni toplumsal düzenleyici işlevin odakları olarak gören federatif yapılar...”

Sonuç olarak Kara ve Efendisiz dergisi yazarları, devrim ve toplumsal mücadele olgularını bir “süreç” olarak görme eğilimi içindedir. Bugünün tahakkümcü zihniyetiyle mücadele, ciddi bir toplumsal örgütlenmenin ve etkili mücadele tarzlarının geliştirilmesiyle mümkündür. Özgürlükçü toplum ideali, aniden kendini gösteren yıkıcı bir ayaklanmanın değil, aksine, böylesine uzun soluklu bir hazırlığın meyvesi olarak kendini gösterebilir.

Araçsal Akıl, Bilimcilik ve Entelektüalizm Eleştirisi

Kara ve Efendisiz dergilerine hâkim olan en temel değerlerden birisi egemen bilim anlayışının niteliğine ve uygulayıcılarına karşı derin bir kuşkuculuğun varlığıdır. Tahakküm yaratan veya otoriter eğilimlerin devamlılığına değişik biçimlerde katkı sağlayan her türlü kişiye, kuruma veya etkinliğe karşı çıkan dergi çevresi, egemen bilim anlayışını ve entelektüalizm olgusunu da bu minvalde değerlendirmiştir. Dergi yazarları, bir tür hâkimiyet biçimi olarak gördüğü bu olguların tahakkümcü kimliğini teşhir etmeye çalışmış ve dağın görünmeyen kısmını farklı yönleriyle görünür kılma çabasına girmiştir. Bu açıdan, bilimsel otoritenin sorgusuz bir şekilde kabul edilmesi ve onun, bilgi elde etmenin en güvenilir kaynağı olduğuna dair küresel ölçekte oluşan ön kabuller, derginin en temel meselelerinden biri olmuştur. Bir yandan “araçsal akıl” ve rasyonaliteyi tartışan dergi yazarları, diğer yandan modern bilimin işleyiş mantığını irdelemiş, bilimsel ve teknik gelişimin olumsuzluklarını sıralamış ve hatta bilimsel yöntemin mantığını eleştirmiştir. Ayrıca, entelektüalizm ve “aydın” kavramları tartışmaya açılmış, Marksist bilimselcilik ekseninde ortaya çıkan sol entelektüalizm hedef tahtasına koyulmuştur. Çünkü Kara ve Efendisiz dergileri, pozitivist bir yaklaşımla elde edilen bilimsel bulguların topluma ve bireye ilişkin meseleleri çözmekte yetersiz olduğunu iddia etmekte, bilginin “egemen bilimin” tekelinden çıkarılmasını arzulamakta ve bazı insanların “bilim” çatısı altında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasına şiddetle karşı çıkmaktadır.

Bilimselliğe ve entelektüalizme duyulan katışıksız saygının temelinde, aklın gücünü yücelten derin bir inanç yatmaktadır. Modern bir düşünce akımı olarak anarşizm, bir anlamda aklın kutsandığı bir dönemin meyvesidir. Bu nedenle, bir tür irrasyonalizme varan, salt “akıl” karşıtlığı ekseninde cereyan eden nihilist bir tavır, anarşist felsefe içinde bulunmamaktadır. Anarşizmin eleştirel bir tutum içine girdiği nokta ise, düşüncelerimizin dışsal bir belirlenime maruz kalması ve böylece aklın bağımsızlığını yitirmesidir. Buradan yola çıkan dergi çevresi, “araçsal akıl” hedef alınması gerektiğini ifade edilmiştir. Bu yaklaşımın savunulduğu bir yazıda araçsal

akıl, otoriteler tarafından dayatılan aklın amaç-araç ilişkisine boyun eğen ve sadece mevcut sistemin gerçeklikleri ile hareket eden bir akıl biçimi olarak tanımlanmıştır. Anarşist felsefeye hâkim olan “doğallık” vurgusu, yazarın akla bakış açısına da sirayet etmiştir. Aklın insandan soyutlanmasıyla “robotik” insanlara dönüşeceğimizi belirten yazar, özgürlük projesi içinde akıl karşıtlığının bir yeri olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle aklın kendi bütünlüğünden koparılmış olan, yani araçlaştırılmış haline karşı çıkılmalı ve otoritelerin dayattığı düşünme şeklinden arındırılmalıdır (Alaca, 1987a). Bu şekilde insanın, doğasının da gerektirdiği gibi, akli ile bütünlüklü bir ilişkisi olacak ve özgürce düşünebilme kabiliyetine kavuşacaktır.

Aklın özgürleşmesine ilişkin yürütülen bu tartışmalar, bilim otoritesinin sorgulanması ile daha da genişlemiş ve derinleşmiştir. Kara ve Efendisiz dergilerinin egemen bilim anlayışına yönelik eleştirileri, daha en baştan, bilime hâkim olan temel paradigmada kendini göstermektedir. Bilindiği üzere bilim, yalnızca tek bir “bilimin” ilerlemesinden ibaret olan ve kesintisiz bir sürekliliğin var olduğu bir alan olarak görülmektedir. Ancak Efendisiz dergisinin 4. sayısında Hulki Çelebi imzasıyla yayımlanan “Bilimin Efsaneleşmesi” başlıklı yazıda, bu anlayış eleştirilmiştir. Özellikle Thomas Kuhn’un bilime yönelik tespitleri referans alınmış, tek bir egemen bilim anlayışının hâkimiyetine ve bilimsel bilginin lineer bir şekilde ilerlediği düşüncesine karşı çıkılmıştır. Eski Yunan bilimi, Eski Çin bilimi, Ortaçağ İslam Bilimi gibi bilim adlandırmalarını örnek gösteren yazar, bilimsel bilginin zamana ve mekâna göre değişik biçimler aldığını dile getirmektedir. Yani bilimsel bilgi, kültürel değerlere ve coğrafi şartlara göre niteliksel olarak farklılaşmaktadır. Bu anlamda yazar, bilimin “otonom” bir alan olarak ortaya çıkmadığına işaret etmiş ve onun tarihsel “süreksizliğine” yönelik tespitlerini şu şekilde aktarmıştır (Çelebi, 1989a):

“Bilimin tarihsel gelişimi, bir önceki dönemin epistemelerinden kopuşlarla, sıçramalarla gerçekleşir. Böylece, örneğin Rönesans dünya ve bilim imgesi, ortaçağınkinden köklü bir kopuşu simgeler. Yüzyıllardır süregelen bir geleneğin karşısına cılız ama aykırı bir görüş dikiliverir... Yeni bilgi sisteminin eskisiyle bir alıp vereceği yoktur; ne onun bağrından çıkmıştır, ne de kavramsal yapısını ona borçludur. Dünya adeta yeniden kurulmuştur... Yani bilim adamının yaptığı şey, Bilimsel devrim dönemlerinde kendisinden öncekileri yıkıp bir yeniden yapma’dır.”

Buradaki devrim vurgusu, anarşist felsefe açısından önemlidir. Çünkü “devrim” olarak nitelendirilen bilimsel sıçramaların aynı zamanda bir süreklilik vurgusuyla ele alınması, egemen bilim mantığının çelişkili bir söylemini ortaya koymakta ve statükocu bir hale gelen modern bilimin “ilerleme” nosyonunun devrimci bir etkinlik ile mümkün olduğunu bir anlamda teşhir etmektedir.

Bilimin tarihsel bir süreklilik içinde kavranışındaki yanılsama, bilimin tüm diğer toplumsal süreçlerden soyutlanmış “özerk” bir alan olduğuna ilişkin yaklaşımda da bulunmaktadır. Bu yanılsamanın temel nedeni, bilimsel bilginin,

“nesnel” bilgiye ulaşmanın geçerli ve imtiyazlı tek araç olduğuna dair ön kabul ile ilgilidir. Bu ön kabulün toplum tarafından benimsenmesi, Kara ve Efendisiz yazarlarına göre, ideoloji-dışı veya yansız bir işleyişin ürünü olması olanaksızdır. Matematik veya mantık gibi bilimsel disiplinlerin bulguları, soyut düzlemde tarafsız olabilir ancak bu soyutlamaların toplumsal düzlemde somutlaşması ile birlikte, belli bir ideoloji ekseninde tarafsızlığını yitirecektir (Çelebi, 1989a). İşte bu noktada, iktidar ilişkileri bağlamında işlerlik kazanan ve politik süreçlerin yönlendirdiği bir modern bilim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu bilimsel mantığın işleyişi, devletin varlığını tehdit etmeyen ve hatta kendi varlığını devletin varlığına borçlu olan bir bağımlılık ilişkisine evrilmiştir. Çünkü bilimsel araştırmanın devamlılığı, devlet tarafından ayrılan fonlara, kredilere ya da hibelere bağlıdır. Hatta Çelebi, bilimin, devletlerin ekonomik büyüme ve toplumsal kalkınma programlarıyla belirlediği bilim politikaları ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu ve bu şekilde siyasi otorite tarafından denetlendiğini vurgulamaktadır (Çelebi, 1989a). Bu açıdan bakıldığında, modern bilimin politik süreçlerle entegrasyonu ve tahakküm yaratan işlevi anlaşılabilir. Yani modern bilimin özerk bir yapıya sahip olduğuna yönelik liberal olumlama, mevcut konjonktürdeki bilim-otorite ilişkisini maskeleyen başka bir anlam ifade etmemektedir. Çelebi bu durumu şöyle ifade etmektedir: Egemen bilim, somut iktidar ilişkilerinden, belirli bir tarihsel döneme ait sosyal, siyasal, tinsel ‘episteme’lerden ayrı düşünülemez. Yöntem ve teoriler tarih-dışı bir zorunluluk olarak belirmezler. Onların varlık nedeni, çağın ve toplumsal ilişkilerinin gerekleridir (Çelebi, 1989a).

Kara ve Efendisiz dergilerine genel olarak bakıldığında, egemen bilim anlayışının ve teknik gelişmelerin, insan ve toplum üzerinde yarattığı hegemonya, birçok yönüyle ele alınmış ve irdelenmiştir. Özellikle devlet-sermaye ilişkileri bağlamında gelişen modern bilimin ve teknolojik ilerlemenin mutlak bir olumsuzlanması mevcuttur. Ancak bu, yalnızca bir olumsuzlama ile sınırlı kalmamış ve özellikle Efendisiz dergisinde, “Egemen bilimin alternatifi nedir?” sorusunun cevabı da aranmıştır. Çünkü toplumu şekillendirmeye yönelik ortaya çıkan antropoloji, tarih, sosyoloji ve siyaset gibi bilim dalları, iktidar ilişkilerini çağın gereklerine uygun bir şekilde tasarlamış ve tahakküm sisteminin istikrarlı işleyişine katkıda bulunarak ideolojik bir fonksiyon üstlenmiştir. Çelebi’nin yukarıda bahsi geçen yazısında, bu tanımlamaya uygun bilim, “egemen bilim” olarak kavramlaştırılmış ve onun karşısına ise “yıkıcı bilim” olarak adlandırılan bir bilim anlayışı yerleştirilmiştir: Yıkıcı bilim ile anlatılmak istenen, toplumsal bilimlerin iktidar ilişkilerinden ve devlet aygıtından bağı koparılmış halidir. Diğer bir deyişle, bilimi özgürleştirme projesidir. Ancak bununla amaçlanan yalnızca özgür bir bilim olgusuna varmak değil, aynı zamanda bilimin diğer disiplinler arasında sahip olduğu üstünlüğünü ve ayrıcalığını ortadan kaldırmaktır. Bilime gereğinden fazla yetki verilmemesi ve anlam yüklenmemesi, onun modern dünyada oynadığı üstün rolün kaybolmasına zemin hazırlayacaktır. Böylece bilim uyulması zorunlu bir otorite olmaktan çıkacak ve tıpkı felsefe, etik, metafizik veya ahlak disiplini gibi, sınırlı bir etki alanı olacak ve ona uyup uymamaya ilişkin seçim, bireylerin özgürce dışa

vurduğu istemlerine bırakılacaktır. Kısacası yıkıcı bilim ile birlikte, yönetilen bir bilim anlayışı ortadan kalkacak, araştırılmış aklın ve statükonun şekillendirdiği insanlar, özgürce hareket eden “özelere” dönüşecektir (Çelebi, 1989a).

Entelektüalizm karşıtlığı, tıpkı bilimcilik gibi, Kara ve Efendisiz dergilerine hâkim olan bir olgudur. Çünkü toplumların bilimci bir anlayışla dizayn edilmesindeki baş aktörler olan bilim adamları, akademisyenler ve teknokratların, anarşizmin özgürlükçü toplum idealinde yeri yoktur. Bu insanların varlığı, toplumda sınıfsal ayrışmalara ve eşitsizliğe yol açmaktadır. “Aydın” kavramı ile nitelendirilen bu insanlar, sosyo-politik olarak toplumun diğer kesimlerinden farklı bir yaşam tarzına ve misyona sahiptirler. Kara dergisinin 2. sayısında yayımlanan Güler Tozan imzalı “Kutsal Bir Kavram: Aydın” başlıklı yazıda, “Aydın” olmanın ayırt edici vasıfları sıralanmıştır. Öncelikle aydın, açık seçik bir tanımlaması olmamasına rağmen, tüm toplumsal kesimler tarafından olumlanmaktadır. Yani aydın olmak bir tür erdemlilik göstergesi ve hatta “soyluluk” unvanı haline gelmiştir. Hatta aydın olmak belli bir meslek haline gelmiştir. Kendine özgü mekânları, zevkleri ve dilleri vardır. Teknoloji ve bilim onun serbestçe kullanabildiği alanlardır. Laboratuvarlarda veya herhangi bir deney odasında, bilimsel yöntemlerle ulaştığı “doğru”ları vardır. Diğer yandan, siyasi muktedirler ile olan ilişkileri genellikle doğrudan gerçekleşmekte ve bir bakıma onlardan beslenmektedir. Çünkü onun “bilge”liğinin gereği, kendi kategorisi dışındaki insanların “edilgen” birer nesneye dönüştürülmesidir. Bu yolla, bilimsel üstünlüğünü politik alana da taşıma fırsatını yakalayacaktır. Bu nedenle, aydın olmanın ayırt edici özelliği, okur-yazar olmak, düşünmek, öğrenmek veya bilmek değil; bunları, insanlar üzerinde bir manipülasyon veya hâkimiyet aracı olarak kullanmalarındır (Tozan, 1986). Yazar, kabaca resmettiği “aydın” kesiminin özellikle iktidar ilişkileri bağlamında ortaya çıkan önemli konumuna dikkat çekmiştir. İnsanları belli bir ideoloji etrafında kanalize etmenin en kullanışlı araçlarından biri olan bilimsellik vurgusu, entelektüellerin kitleler üzerindeki etkililiğini pekiştirmektedir. Kitleleri nesneleştirilen bu yaklaşım, özellikle bir “programlılık” mantığı ile kendini göstermektedir. Siyasi grupların belli başlı programlarla oy devşirmeye çalışması ve iktidarı ele geçirme girişimi, özellikle Kara dergisinde çokça eleştirilmiştir. Hem dünyada hem de Türkiye’de, bilimci bir anlayışla şekillendirilen “kurtuluş teorileri” ve bunun yaratıcıları olan toplum mühendisleri, ciddi bir etki alanı bulmuştur.

Türkiye’de genellikle Türklük, Müslümanlık veya sosyalistlik kisvesi altında kendini gösteren bu toplum mühendisliği, benzerlikleri ve ortak yönleri ile dikkat çekicidir. Bu programların hepsi statükocudur; disiplin, düzen, otoriter yönetim gibi birçok ortak paydası bulunmaktadır ve bunların gerçekleşmesi için ön koşulları, devletin ele geçirilmesidir (Toplum Değiştiricileri..., 1986). Bu ön koşulun gerçekleşmesi ise ortaya koyulan programların, toplumsal hiyerarşinin alt basamaklarındaki insanlara ne derece “bilinç” götürdüklerine bağlıdır. Bu noktada Kara dergisi, sol entelektüalizme ayrı bir parantez açmaktadır. Marksist ideolojinin ortaya koyduğu devrim programları, entelektüeller aracılığıyla toplumun “bilinçsiz”

kesimlerini bilinçlendirme yoluyla gerçekleşecektir. Kara dergisinin 9. sayısında Ahmet Arslaner imzasıyla yayımlanan bir yazıda, “devrimci aydın”ların “devrimci proleterya” yaratma misyonu eleştirilmektedir. Marksizme göre tarihin yaratıcısı olan “devrimci proleterya”, bir devrim yapacak bilince kendi özgür iradesiyle varamaz. Yani bireylerin özgür iradelerine bir güvensizlik söz konusudur. Bu nedenle yapılması gereken, sınıf bilincine varmış olan “öncü” devrimcilerin, “dışarıdan bilinç” götürmesidir. İşte bu yolla, toplumsal bir “nesne” olan işçi sınıfı, devrimci bir “özne”ye dönüşecektir. Diğer bir deyişle, başlangıçta tarih yapıcı bir özne olarak düşünülen proleterya, ulaşması gereken sınıf bilincine kendi başına ulaşamamış ve proleterya adına hareket eden “sınıf bilinçli” aydınların dışarıdan bilinç empoze ettikleri bir nesne konumuna düşmüştür (Arslaner, 1987). Marksist entelektüalizmin bireyin özgürlüğünü yok sayması ve devrimin gerçek öznesi olan toplumsal aktörlere ikincil bir rol vermesi, anarşistlerin Marksistlere yönelttiği klasik eleştirilerden biridir. Çünkü anarşistlerin “devrim” kavramına yaklaşımları, insanın, yalnızca üst bir belirlenim yoluyla “devrimci” sıfatını kazanacağına yönelik Marksist inançtan farklılaşmaktadır. Entelektüellerin rehberliğinde bir devrim hayali kurmak, dünya tarihinde ortaya çıkan devrimlerin tümüne sirayet etmiş olan “kendiliğindenliği” yok saymaktır. Bu nedenle hiçbir anarşist düşünürün devrim tasarısı, bir üst aklın öngörü yeteneğine veya bir ideoloğun cüretkâr teori ve programına bel bağlamamıştır. Bu nedenle, “aydınlar olmazsa olmaz inancı” veya “bir toplumsal mimarın şart olduğu sanısı”, dergi çevresi tarafından bir “putlaştırma” olarak görülmüş ve eleştirilmiştir (Dal, 1986). Çünkü anarşistlere göre bir devrim yalnızca, bireyin özgürce dışı vuracağı yaratım gücüne bağlanabilir. Değişimin mimarı, bizzat bireyin kendisine ve toplumun doğrudan etkinliğine bağlanabilir. Örneğin, Kara dergisinin 3. sayısında Kemal Demir imzasıyla yayımlanan “Bütün Programlar İnsansızdır” başlıklı yazıda yazar, devrim ve devrimci kavramlarının Marksist entelektüalizmden ve sıkı programcılık mantığından tamamen farklı bir mantık dizgesiyle işlediğini şöyle dile getirmektedir (Demir, 1986a):

“...Bir bilgililer hiyerarşisinin program uygulayıcısı değildir devrimci, istediklerini veya istemediklerini coşkuyla gündeme sokandır... İnsanlar teklik durumundan topluluk durumuna ‘programlarla’ değil, istemlerin yol arkadaşlığıyla gelmişlerdir... Onun yeniyi yaratması ise ancak coşkun bir programsızlık içinde hareket etmesiyle söz konusu olabilir”.

Özetle entelektüalizm, hem ideolojik açıdan hem de toplumsal ve siyasal sonuçları açısından Kara ve Efendisiz dergilerinin hedefi olmuştur. Bireysel ve toplumsal kendiliğindenliğe önem veren anarşizmin özgürlükçü ahlakı, entelektüalizme bağlı bir toplumsal formasyonu kesin bir dille reddetmektedir.

Liberal Demokrasi Eleştirisi

Kara ve Efendisiz dergisine baktığımızda da, liberalizm eleştirisine birçok yazıda rastlamak mümkündür. 1980’li yıllar itibariyle hem dünyada hem de Türkiye’de ciddi bir taraftar bulan neo-liberalizm ve liberal özgürlük söylemleri, dergi çevresinin liberal düşünce geleneğini irdelemesinde etkili olmuş olabilir.

Özellikle liberalizmin özgürlük felsefesi ve liberal demokrasinin karakteristik unsurları, dergi yazarlarının eğildiği temel konular olmuştur. Liberal demokrasinin ne kadar “demokratik” olduğuna dair tartışmalara geçmeden önce, liberalizmin özgürlük varsayımlarının Kara ve Efendisiz dergilerince nasıl değerlendirildiğine göz atmak, meselenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Efendisiz dergisinde yayımlanan Hulki Çelebi imzalı “Özgürlüğün Doğası” başlıklı yazıda liberalizmin soyutlamalardan ibaret olduğunu ifade eden yazar, bu soyutlamaların spekülatif olduğunu ve “gerçek insana” dair herhangi bir şey barındırmadığını ifade etmektedir. Liberalizmin insan tasarımı, bir anlamda tarihdışı ve mekân-dışı olarak kurgulanmıştır. Bu “yaşamayan birey” tasarımının amacı ise, bireysel özgürlüğün garanti altına alınmasına yönelik bir “iyi niyetlilik”te değil, devlet ve kapitalist toplum ile olan ilişkilerinde gizlidir. Burada özgürlük bir “sosyal denge unsurudur” (Çelebi, 1988). Yani liberal özgürlük, yönetim erkini tanıyan ve devlet kurumu ile özgürlük unsurunu bağdaştıran kurgusal bir özgürlük anlayışına sahiptir. Hatta bu kurgu, bireysel özgürlüğün “sınır”larını ele alırken de devam etmektedir. “Bireyin özgürlüğü, diğer bireylerin özgürlüğünün başladığı yerde biter” yaklaşımı ile bireyler arası sınırlar belirlenmiştir. Ve bu özgürlüğün sınırlarını belirleme ve gözetme işi ise “devlet” tarafından yapılmaktadır (Tozan, 1987). Diğer bir deyişle liberal özgürlük, paradoksal bir biçimde, otoritenin varlığına ihtiyaç duyan bir özgürlüktür. Bu nedenle, liberal paradigmanın sınırları içerisinde özgürlük arayışı içinde olmak da yersiz bir çabadır. Çünkü bu durum, bireyi, otoriteden özgürlük talep etmek gibi çelişkili bir duruma sokacaktır. Yani özgürlük istemi, mantıksal bir zorunluluk olarak, özgürlüğün bizzat tahakkümden istenmesidir ve bu durum, tahakkümün varlığını olumlamak ve onaylamak anlamına gelmektedir (Ülgen, 1988a). Anarşistlere göre özgürlük, talep edilen bir olgu değil, bireylerin, doğrudan etkinlik yoluyla, uğruna savaştığı en yüksek değerdir.

İşte Kara ve Efendisiz dergisi yazarları, liberalizmin özgür bireyinin sınırlandırılmış bir yaklaşımla formüle edildiğini bu şekilde dile getirmiştir. Özgürlüğün liberal kavrayışı, demokrasinin liberal paradigmasına da sirayet etmiştir. Buradan hareketle, dergi yazarlarının modern batı demokrasilerine yönelik eleştirilerinin temeli de, özgürlüğün sadece bir “yanılsama” olarak varlığını sürdürmesidir. Bu nedenle, Batının modern siyasal yapısını açıklayabileceğimiz bir kavram olan liberal demokrasinin özgürlüğün tesisindeki başarısı ve tutarlılığı, dergi yazarlarına göre tartışmalıdır. Nitekim “halkın yönetimi” olarak Atina polisinde ortaya çıkan demokrasi tecrübesi ile liberal demokrasi arasında ciddi bir zihniyet farkı bulunmakta ve demokrasinin uygulama biçiminde kayda değer bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Kara dergisinin 5. sayısında yayımlanan Osman Konur imzalı “Doğrudan Demokrasi, Doğrudan Etkinlik” yazıda, demokrasinin bir “hükmetme biçimi” olarak algılandığı günümüz zihniyetini eleştirilmekte ve Atina polis yapılanmasındaki demokrasi tecrübesinin, bireyselliği ve özgürlüğü gerçek anlamda yücelttiği ifade edilmektedir. Atina polisindeki kamusal işlerin idaresi, tamamen yurttaşlar tarafından yürütülmekte ve herhangi bir profesyonelleşme

bulunmamaktaydı. Tamamen kendine güvene dayalı bir sistem olan Atina polisi, bir devlet biçimi değildi, çünkü devlet ve toplum arasında çizilmiş suni bir ayırım bulunmamaktaydı. Tüm yurttaşların etkin olarak kamu işlerine katıldığı bu doğrudan demokrasi tecrübesi, “doğrudan etkinliği/katılımı” içermesi ve böylece bireysel varlığı ve bilinci geliştirmesi açısından, anarşistler için olumlu bir siyasi yapılanmadır (Konur, 1987b). Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, yazar, Atina’daki sınıflı yapıya, köleliğe veya kadınların kamusal alanın dışına itilmesine ilişkin bir yorumda bulunmamış, meseleyi çok sınırlı bir bağlamda değerlendirmiştir.

Diğer yandan, liberal toplum tasavvurunda karşımıza çıkan sivil toplum, Efendisiz dergisi yazarlarından Hulki Çelebi tarafından ele alınan meselelerden biri olmuştur. Yazarın “Sosyalizm, Demokrasi ve Sivil Toplum” başlıklı yazısı, sivil toplum olgusuna dair varsayımları çürütmeye çalışmıştır. Sivil toplumun devlet aygıtının dışında oluşan bir alan olarak algılanması, Çelebi’nin karşı çıktığı en temel varsayımlardan biridir. Çünkü devlet, kendi çevresinde oluşabilecek herhangi bir siyasal yapılanmayı yönlendirebilme ve denetleyebilme kudretine sahiptir. Bu nedenle devleti sivil toplumun karşısına koyma gayreti beyhude bir çabadır. Sivil toplum kuramlarını demokrasinin tahakküm gücünü gizlemeyi amaçlayan demagojik ürünler olarak değerlendiren yazara göre sivil toplum, “devlet-için-toplum”dur ve hep öyle kalacaktır (Çelebi, 1989b). Çünkü muhalif unsurların sistem içi araçlarla özgürlük araması, mevcut liberal demokrasi anlayışının daha da yerleşmesine ve liberal özgürlük yanılısamasının daha derinden hissedilmesine yol açacaktır. Özetle devlet-dışı, özerk bir alan olarak kabul edilen sivil toplumun ve onun kurumlarının “devlete rağmen özgürleştirme” projesi, yalnızca liberal özgürlük söylemlerinin bir parçasıdır (Çelebi, 1988). Devletin varlığını tanıyan ve liberal demokrasinin bağrından çıkan sivil toplum söylemleri, dergi yazarlarına göre, “özgürlük” idealini gerçekleştirme kapasitesine sahip değildir.

Genel oy hakkı ve temsil sistemi gibi konulara yönelik eleştiriler ise daha çok Kara dergisinde ele alınmıştır. Halkın dolaylı bir şekilde yönetime katılmasına olanak tanıyan temsil sistemi, doğrudan etkinliği/katılımı savunan anarşistler açısından son derece olumsuz karşılanmıştır. Örneğin dergi sayfalarında yer verilen Bakunin’in bir yazısında, temsil sisteminin özgürlüğü sağladığına dair liberal varsayımlar eleştirilmiştir. Bakunin’e göre temsil sistemi, halkın seçimiyle ortaya çıkan yasama ve yürütme erkinin, halkın gerçek iradesini temsil ettiğine dair bir kurgudan ibarettir. Hatta ona göre temsil sistemindeki denetim mekanizması da tamamen kurgusaldır (Bakunin, 1986): “... Seçilmiş temsilcileri üzerinde oy kullananların uyguladığı kontrol tam bir kurgudur. Ama temsil sisteminde halk kontrolü halkın özgürlüğünün tek garantisi olduğuna göre, bu özgürlüğün de bir kurgudan başka bir şey olmadığı oldukça açıktır”. Bu nedenle temsil sistemi, anarşistlere göre, liberal demokrasilerdeki yöneten-yönetilen arasındaki eşitsiz ilişkinin meşrulaştırılmasına yönelik bir çabadan başka bir şey değildir. Toplumsal zeminde cereyan eden sistem karşıtı hareketlerin yatıştırılmasına ve statükonun istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürmesine olanak sağlayan temsil sistemi, aynı

zamanda bireysel inisiyatifin ve özgünlüklerinde “dolaylı” ilişkiler ağına feda edilmesi anlamına gelmektedir. Temsil sistemindeki oy verme davranışını irdeleyen bir başka yazıda ise, oy kullanma etkinliği çok sert bir şekilde eleştirilmiştir:

“Oy kullanan her birey, bir tür aşağılık duygusu içindedir. İnsanın kendi yapabileceklerinden vazgeçip, tanımadığı bir vekile kendini temsil ettirmesi nasıl açıklanabilir? İstemlerini dolaysız olarak dile getirememesi için bireyin aciz olduğuna inanması gerekir... Oy kullanan her birey, bu düzene atfedilen tüm olumsuzlukların suç ortağıdır (Burak, 1987)”.

Diğer yandan temsil sistemi, yalnızca iktidar ilişkileri bağlamında anlaşılabilir bir olgu değildir. Bu sistem, liberal demokrasiyi benimsemiş batı toplumlarındaki tüm toplumsal ilişkilere yansımıştır. Kara dergisindeki bir yazıda “Bireysel erkin, toplumsal yapılarla sistematik bir ilişkiye girmek üzere bir kuruma transfer edilmesi” olarak tanımlanan temsil sistemi, bireyi, sosyal hayat içinde çağrılabilir kılabilmek için genel isimler ve kategoriler yaratmakta ve bunların tamamı bireyin iradesi dışında ortaya çıkmaktadır (Temsil-i Reddiye..,1986).

Sonuç olarak liberal demokrasi, hem teorik hem de pratik düzeyde, Kara ve Efendisiz dergilerinde eleştirilmiştir. Genel oy hakkı, seçim sistemi ve temsil sistemi gibi dolaylı katılım uygulamalarının siyasal erk sahiplerinin ayrıcalıklı konumunu pekiştirdiğini vurgulayan dergi yazarları, diğer yandan, bireylerin içine düştüğü “etkin olma yanılması” dikkat çekmeye çalışmıştır. Çünkü anarşist felsefe, bireysel potansiyeli asgari düzeye indirgeyen “bir kişi eşittir bir oy” mantığını aşmakta ve bireyi özneleştirilen, gerçek anlamda özgürlükçü bir toplumsal sistem kurulmasını arzulamaktadır.

Bir Tahakküm Aracı Olarak Ekonomi

Kara ve Efendisiz dergileri, ekonomi mantığının otoriter yapısını, onun siyasi erk ile olan ilişkisini ve ekonominin birey üzerindeki tahakkümcü işlevini irdelemiştir. Efendisiz dergisi daha teorik bir çizgide meseleyi ele alırken, Kara dergisi daha birey odaklı bir eleştiri geliştirmeye çalışmıştır.

Efendisiz çizgisine göre ekonomi, tahakkümün yalnızca bir görünüşüdür. Tahakküm mantığının içselleştirilmesi sonucu, toplumsal yaşama dair tüm etkinlikler, bu mantık içinde ele alınmıştır. Efendisiz dergisinin 2. sayısında yer verilen “Tahakküm ve Ekonomi” başlıklı çeviri makalede, ekonomi bu minvalde incelenmiştir. Yazar Luciana Lanza’ya göre ekonomi, “*maddi araçların üretim pratiklerinin tahakküm mantığı içinde kurumsallaşma sürecinin bir ürünüden başka bir şey değildir*”. Burada dile getirilen kurumsallaşma süreci ise, minimum çabayla maksimum getiri getirilmesine dayalı bir rasyonaliteyi temel almaktadır. Bu kurumsallaşma süreci, tamamen modernitenin bir ürünü olarak kendini göstermiştir (Lanza, 1988). Maddi araçların insan yaşamını devam ettirmek amacıyla yeniden üretilmesi süreci, yakın zamana kadar tahakküm mantığının dışında işleyen bir mekanizmaya sahipti. Toplumsal anlamlar demetinin içinde “ekonomi” kavramı

bulunmamakta ve ekonomik rasyonalite, malların değiş-tokuş sürecinde ön planda olan bir unsur olarak göze çarpmamaktadır. Diğer bir deyişle, ilkel ya da arkaik topluluklarda maddi araçların yeniden üretilmesi süreci, iktidarın ayrıcalıklı sahiplerinin dışsal bir denetimine maruz kalmaktaydı ve üretim sürecine içsel bir müdahale yoktu. Yani “ekonomi”, toplumsal bellekte bulunmayan marjinal bir kavramdı (Lanza, 1988). Kâr güdüsüyle ya da birikim amacıyla hareket etmek veya insanı sonsuz ihtiyaçları olan bir varlık olarak tanımlamak, günümüzün ekonomik mantığı ile anlaşılabilir bir durumdur. Hatta modern piyasa kavramının gelişimiyle ekonomi mantığı daha da kurumsallaşmış ve ekonomi-tahakküm ilişkisi daha da belirginleşmiştir. Piyasa ekonomisi, piyasalarca düzenlenen, denetlenen ve yönetilen bir ekonomik sisteme işaret etmektedir. Malların üretimi ve bölüşümü, bu sistemin himayesi altında sağlanmaktadır. Bu sistemin yerleşmesi ile birlikte insanlar, tüm üretim-tüketim ilişkilerini piyasanın kurallarına göre ayarlamaya ve çıkarlarını maksimize etmeye odaklanmıştır. Ancak piyasa ekonomisi, küçük alıcı ve satıcıların ne fiyatlar üzerinde ne de diğer ekonomik değişkenler üzerinde bir denetim sağlayamaması ve böylece tamamen erksizleşmesi durumunu ortaya çıkarmıştır (Lanza, 1988).

Tamamen ekonomi tarafından yönetilen modern bireyin nasıl bu hale geldiğine yönelik tartışmalar, hem Kara hem de Efendisiz dergisinde kendine yer bulmuştur. Özellikle Antik Yunan medeniyetindeki bireyin durumu ve konumu üzerinden belli başlı çıkarımlar yapılmış ve bir tür eski-yeni karşılaştırmasına başvurulmuştur. İşte bu ekseninde Efendisiz dergisinin 2. sayısında Kemal Demir imzasıyla yayımlanan “Bir Lokma Bir Hırka” başlıklı yazı, bireysel özgürlüklerin zaman içinde ekonomik tahakküme nasıl feda edildiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Demir, Antik Yunan’da bireylerin üretim etkinliğini dışlayan bir anlayışın gelişmediğini ve üretim sürecinin bireysel yaşamın bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Sonrasında ise günümüz birey yaşamının parçalanmışlığını ve ekonomik mantık içindeki bireyin ikilemlerini şu şekilde aktarmıştır (Demir, 1988a):

“Günümüzde ‘üretici’nin özne olma özelliği mumla aranacak kadar azalmıştır. Yaşamdan üretimi koparan statükonun mantığı, üretimi bir ‘zorunluluk alanı’ olarak tanımlamaya yönelmiştir. Tahakkümün üretiminde zorunlu olarak bir angarya olan üretim, bir tasarım olarak mümkün bütün ‘üretim’ anlayışına mal edilmeye çalışılmıştır. Üretim artık kurtulunması gereken bir kötülüktür. ‘Boş zaman’ gibi bir kavramın günümüzde böyle sık kullanılmasının nedeni budur... Yaşam, üretim ve üretim-dışı olmak üzere ikiye bölünmüş, bunlardan biri zorunluluk biri de ‘özgürlük’ alanı olarak tanımlanmıştır. Oysa yaşamı böyle tasarlayan bir yaşam anlayışının sorunu niteliklerle değil niceliklerledir. O zaman cevap kendiliğinden gelir: ‘Özgürlük alanı’ tüketim alanıdır”.

Üretimin öznesi olan Atina vatandaşı ile üretimin nesnesi olan modern birey arasındaki uçurum, bireyselliğe verilen önemin zaman içinde ne denli azaldığını gözler önüne sermektedir. Hayatı tümüyle kucaklayan ve tüm günlük aktiviteleri üzerinde yetki sahibi olan insanın iki bin yıl içinde yaşadığı büyük değişiminin

sebebi, yazara göre, otoritenin kurumsallaşması ve tüm toplumsal hayatı kuşatacak şekilde genişlemesidir. Özellikle kapitalizmin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bireysel yaratım potansiyeli tamamen aşındırılmış ve birey, yalnızca üretim-tüketim ağının zorunlu bir parçası haline getirilmiştir. Demir, bu bireylerin toplamından oluşan bütünü “ölçülebilir değerler toplumu” ya da “nicelikler toplumu” olarak nitelendirmiş ve şöyle devam etmiştir: “Bu nicelikler toplumu, üretimden insan ihtiyaçlarını karşılamayı değil, fakat ‘ihtiyaç üretmeyi’, bizi kendisine bağlayan zincirler halinde ihtiyaçlar üretmeyi anlamaktadır (Demir, 1988a)”. Yaşamın zorunluluk/üretim alanının kesintisiz bir şekilde devam etmesi, ancak tüketim faaliyetinin de aynı oranda gerçekleşmesine bağlıdır. Bu anlamda, üretimin nesnesi bireyin, ürettiklerini “özgürce” tüketeceği bir özgürlük/tüketim alanı yaratılması, ekonomik tahakküm çarklarının istikrarlı bir biçimde dönmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu anlamda mevcut düzenin özgürlük anlayışı, üretim faaliyeti dışında kurgulanan “boş zaman” olgusu ile eş tutulmuştur. Bu anlamda özgürlük, tamamen liberal bir anlayış ekseninde kurgulanmış ve özgürlük alanı, homo economicus’un alanı olarak tasarlanmıştır (Konur, 1987a) Yani kapitalist bir sistemde yaşayan modern bireyin günlük yaşam döngüsü, yapılması “zorunlu” olan şeylerin mekanik bir biçimde tamamlanmasından başka bir şey değildir. Bu nedenle, özgürlük istencinin doğal bir dürtü olarak görüldüğü anarşist birey tasarımı ile liberal bireyin ekonomik zorunluluklarla çevrili özgürlük anlayışı, ciddi bir karşıtlık içindedir.

Sonuç olarak mevcut ekonomik rasyonalizmin zaman içerisinde yarattığı mekaniklik ve sistemlilik, insanların organik olmayan bir yaşam tarzını benimsemesini zorunlu kıldı. Ekonomik mantık, bireysel hayatı tüm yönleriyle kuşatan, özgün bir tahakküm aracı haline geldi. Toplumsal anlamlar dizgesinde ekonominin bu denli ön planda olması ve bireysel özgürlüğü statükocu mantığa feda etmekte işlevsel bir rol oynaması, tüm anarşist yazarlarda olduğu gibi, Kara ve Efendisiz yazarları da şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü anarşist toplum kuramında üretim-bölüşüm ilişkileri, insanların özgür iradeleriyle ortaya koyacağı sayısız toplumsal kombinasyonun “öncelikli olmayan” bir parçasından başka bir şey değildir.

Sol Siyaset Geleneğinin Teoride ve Pratikte Eleştirisi

Kara ve Efendisiz dergisi yazarları, büyük çoğunluğu sol kökenli geçmişe sahip insanlardı.1980 darbesi ile birlikte sol tandanslı oluşumların tamamen tasfiye edilmesi, “sol içi muhalefetin radikal bir çıktısı” olarak anarşist düşüncenin Türkiye’de yeşermesine olanak sağladı. Yani bir bakıma, Kara ve Efendisiz dergisi, kendi kökleri olan Marksist sol gelenek ile “hesaplaşma” parolasıyla yola çıkan bir grup insanın “kesişim” noktasıydı. Bu iki derginin niteliksel olarak yalnızca “marksist sol geleneğin eleştirisi” üzerine kurulu olduğunu iddia etmek son derece yanlış bir yaklaşım olsa da, dergi yazarlarının sol merkezli otoriteriyenizme olan tepkisini, neredeyse tüm sayılarda hissetmek mümkündür. Otoriter tarzın gözlemlendiği faşizme veya liberalizme yönelik eleştirel tutumun, Marksist gelenek ile karşılaştırıldığında, dergi sayfalarında çok daha az yer kaplıyor olması, dergi

çevresinin öncelikli meselesini açıklar niteliktedir. Sol siyaset eleştirisinin, Kara ve Efendisiz dergisinde öncelikli bir mesele haline gelmiş olduğunu, ona yönelik tartışmalardaki geniş konu yelpazesinden de anlayabiliyoruz. Marksist kuramın teorik kısmını çokça irdeleyen yazarlar, diğer yandan da onun uygulamada aldığı biçimi de eleştirmektedir. Özellikle Marksist-Leninist sistem üzerinde duran yazarlar, SSCB'deki gelişmeleri geniş bir şekilde ele almış ve dergi sayfalarına taşımıştır. Örneğin Troçkizm-Stalinizm tartışmalarını anarşist bir yaklaşımla değerlendiren dergi çevresi, SSCB'nin Gorbaçov dönemi liberalleşme hamlelerini de değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Diğer yandan Türkiye'de sol siyaset geleneği de, dergi yazarlarının ele aldığı konulardan biri olmuştur. Yazarlar bir yandan 80 öncesi Türk solunu değerlendirirken, diğer yandan da 80 sonrası dönemin sol siyasetini analiz etmekte ve nispeten “güncel” olanı yakalamaya çalışmaktadır.

Sosyalizmin Marksist felsefe ile revize edilmesi, sosyalist/toplumcu görüşlere sahip olan erken dönem anarşistlerin arzu etmediği bir sosyalist görüşün ortaya çıkmasına neden oldu. Çünkü orijinal haliyle sosyalizm, anarşistlerin de olumlu baktığı eşitlikçi ve özgürlükçü düşünceleri içinde barındırmaktaydı ve insanların maddi koşullarının gelişmesiyle toplumsal huzurun sağlanabileceğine dair bir iyimserliğin var olduğu “hümaniter” bir niteliğe sahipti (Baradat, 2012). Ancak Karl Marx'ın katkılarıyla birlikte sosyalizm, ciddi anlamda değişime uğradı. Bu değişimin en belirgin göstergesi ise, “devleti ele geçirme” misyonunun bir “zorunluluk” olarak sosyalist felsefeye eklenmesiydi. İşçi sınıfı, bir “devrim” yoluyla devleti ele geçirecek ve ardından, Marx'ın “geçici” olduğunu iddia ettiği bir “proleterya diktatörlüğü” kurulacaktı. Proletaryanın kontrolündeki devlet mekanizması ise, zaman içerisinde “zorunlu” olarak sönmünecek ve Marksist diyalektikte nihai bir tarihsel aşama olan komünizm, tüm dünyada hakim olacaktı. Marksist teoride komünist toplumun bir “hedef” olarak belirlenmesi, anarşistler için olumlu bir yaklaşım olsa da, komünizme giden sürecin Marksist çözümlemesi, neredeyse tüm detaylarıyla birlikte anarşistlerin kesin bir reddiyesiyle karşılaşmıştır. İktidar ilişkilerinin her türlüşüne şiddetle karşı çıkan anarşistler, bir iktidar biçimi olan devletin marksist teoride hayati bir yer işgal etmesini eleştirmişlerdir. Yani politik bir erkin olmadığı komünist bir toplumun, sadece politik bir erk aracılığıyla tesis edilebileceğine yönelik Marksist inanç, anarşistlere göre çözümlenmesi mümkün olmayan bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Bu ironik durum, Kara dergisinde de çokça eleştirilmiştir. Örneğin Kara dergisinin 2. sayısında yayımlanan Kemal Demir imzalı “Stalinizm Var Mı?” başlıklı yazı bunlardan biridir. Özellikle II. Enternasyonel tecrübesine dikkat çeken yazar, Marx ile Bakunin arasındaki görüş ayrılığını, Marksist teorinin otoriteryen tarzının bir dışavurumu olarak değerlendirmiş ve şöyle devam etmiştir (Demir, 1986b): “Marksist hareket iktidara mahkûmdur. Marksist kuramda olduğu gibi, iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen bir devrimle gelecek iktidarın azı çoğu olmaz. Politik devrim, totalitarizmi doğuracaktır”. Dahası, Marksist devrim teorisinin politik biçimlenişinden yola çıkan dergi yazarları, Marx'ın nihai olarak devletsiz bir toplum düşüncesi taşımadığını da iddia etmektedirler. Komünist aşamaya geçiş döneminde devletli düzenden devletsiz

bir düzene tam olarak nasıl geçileceğine yönelik cevaplanmayan sorulara dikkat çeken dergi çevresi, bu teorik boşluğu eleştirmişlerdir. Kısacası, devletin olmadığı bir toplum tasarımı, Marksist teoride kendine yer bulamamıştır. Hatta bu durum, bir anlamda, çağdaş sosyalist uygulamalardaki otoriter tarzın oluşmasına da açık kapı bırakmıştır.

Diğer yandan, proleteryanın kaderini ve işçilerin kapitalist sistemden kurtuluşunu “devletli” bir düzene bağlayan Marksist teori, anarşistlere göre, sistem içi çözüm üretmekten başka bir şey yapmadı. Onlara göre Marksizm, tahakküm kültürünün istikrarlı bir biçimde işleyişini ve mevcut koşullara entegrasyonunu garanti altına alan bir dizi “sözde” değişimin ürünüydü. Efendisiz dergisinin 2. sayısında Gaffar Çapanoğlu müstear ismiyle yayımlanan “Emperyalizm, İlerleme ve Devrim” başlıklı makalede, Marksist tarihsel diyalektiğin tahakkümcü zihniyet ile ne denli uyumlu olduğunu şu şekilde ifade etmiştir (Çapanoğlu, 1988).

Diğer yandan, Liberal ekonominin bireylere dayattığı “zorunlulukları” eleştiren Kara dergisi, Marksist ekonomi modelinin de, bireyleri zorunluluklardan kurtaramadığına dikkat çekmiş ve bu anlamda, iki ekonomi modelinin de birbirine yakinen benzediğinin altını çizmiştir. Kapitalizmin, en olgun aşamasında, bir proleterya devrimi ile yok olacağına yönelik Marksist varsayım, kapitalist ilişkilerin olgunlaşmasına yönelik çabaları da paralel bir şekilde olumlulamaktaydı. Buradan hareketle, işçilerin kapitalist sömürüye bir süre daha maruz kalması, Marksist teori açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Yani kapitalist sistemdeki “zorunlu çalışma” anlayışı, Marksist sisteme de sirayet etmişti. Kara dergisinin 2. sayısında Yüce Armağan imzasıyla yayımlanan “Bir Yazı” başlıklı yazıda bu meseleye dikkat çekilmiştir. İnsanların çalışma sürelerinin kısaltılması ile özgürlük arasında pozitif bir ilişki kuran Marx, bunun olabilme ihtimalini de üretici güçlerin gelişimine, yani teknolojik ilerlemeye bağlıyor. Buradan yola çıkan yazar, özgürlüğün, çalışma süresinin uzunluğu veya kısalığı ile bir ilgisi olmadığını belirtmekte ve zorunlu çalışmanın azaltılması ile özgürlük idealinin gerçekleşmesi arasında bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir. (Armağan, 1986). Kısacası, bireyselliği söz konusu dahi etmeyen Marksist teori, işçilerin özgürlüğüne de gerekli hassasiyeti göstermemiş, baskı ve zor kültürünün bir parçası olmaktan kurtulamamıştır.

Kara dergisinde dile getirilen bir başka eleştiri de, Marksizmin demokrasi ile olan ilişkisine yöneliktir. Kara dergisinin 7. sayısında Hatice Ertan imzasıyla yayımlanan “Demokratik Mücadele?” başlıklı yazıda, bu konuya değinilmiştir. Kitlelerin demokratik mücadele içinde eğitilmesi mantığına olumlu bakan Marksizmin bu tutumu, yazar tarafından bir “tutarsızlık” örneği olarak değerlendirilmiştir. Çünkü demokrasi mantığı içinde yürütülen siyasi faaliyet, bireysel hakların, statükodan “istenmesine” bağlıdır. Bu nedenle, devrimci bir mücadele olarak ortaya çıkan Marksizmin, egemen siyasal sistem olan burjuva demokrasisine bel bağlamasını eleştiren yazar, Marksizm-demokrasi ilişkisinin tahakküm mantığı açısından uyumlu dile getirmiştir (Ertan, 1987b).

Diğer yandan, Marksist-Leninist modeldeki devrim teorisi, elitist olan ve iktidara koşullanmış bir düşünceler kümesidir. Bu nedenle, entelektüalizmin yoğun bir şekilde hissedildiği ve otoriter tarzın rahat bir şekilde gözlemlendiği Marksist-Leninist model, anarşizmin özgürlükçü felsefesiyle doğrudan bir çelişki içindedir. Kara ve Efendisiz dergileri de, anarşizmin ruhuna uygun bir şekilde, Leninist teorinin otoriter ve seçkin tarzına yönelik belli başlı eleştiriler geliştirmiştir. Devrimin gerçek öznesi olarak tasarlanan öncü partiye yönelik eleştiri, bunların başında gelmektedir. Kendisini sınıf bilincine sahip seçkin bir azınlık olarak gören ve bu nedenle proletaryaya politik önderlik yapma görevini üstlenen Lenin'in öncü partisi, işçi sınıfını tamamen nesne konumuna indirgeyen bir bakış açısının ürünüdür. Kara dergisi yazarlarından Ahmet Arslaner'in de ifade ettiği gibi, Marksist modeldeki "dışarıdan bilinç götürme" nosyonu, Lenin ile birlikte otoriter bir partinin tekeline girmiş ve bir anlamda parti, sınıf bilincinin yerine ikame edilmiştir. Hatta sınıf adına bilinci üstlenmiş olan Lenin'in Bolşevik partisi, iktidarı da sınıf adına üstlenmekten geri durmamıştır (Arslaner, 1987). Kısacası, Marksist-Leninist teorideki otoriter-elitist bakış, fiili olarak Bolşevik Parti'de ifadesini bulmuştur.

Diğer yandan Lenin, devlet mekanizmasının korunması ve zaman içerisinde güçlenmesini, kendi modeli içerisinde uygun bulmuştur. Geçici olduğu iddia edilen "proletarya diktatörlüğü", Leninist modelde, hiyerarşik ve bürokratik bir işçi devleti olarak ifadesini buldu. Birçok anarşiste göre bu durum, halihazırda baskı ve zor rejiminin hakim olduğu kapitalist yönetim modelinin devlet düzeyinde uygulanmasıdır. Hatice Ertan'ın Kara dergisinde yayımlanan bir yazısında bu durum eleştirilmektedir. Yazara göre sosyalist otoritenin bu şekilde kurulmasının ardından, devletin zaman içerisinde "sönümlenmesini" beklemek tamamen mantıksızdır: "*Üretim böylesi gelişirken, toplum büyük bir atelyeye dönüşürken, disiplin sağlamlaştıkça, zorunluluklar alışkanlığa dönerken, dolayısıyla otorite güçlenirken devlet nasıl sönecek?*". Zaten Ertan'a göre, Lenin'in böyle bir amacı da yoktu. Lenin önderliğinde Bolşevikler, gizli polisleri, orduları ve politik kadrolarıyla, totaliter bir rejim için tamamen hazırlıklıydı (Ertan, 1987b). Yani kısacası, halkın kapitalist sömürüden kurtulması ve eşitlikçi ilişkilerin hakim olduğu bir toplumun kurulması amacıyla yola çıkan Lenin iktidarı, sosyalist devlet eliyle, Çarlık Rusya'sından miras aldığı baskı ve sömürü kültürünü devam ettirdi. Diğer bir deyişle, burjuvazi-proleterya çelişmesini proleterya lehine çözümlenme misyonu ile hareket ettiği iddia edilen Marksist-Leninist hareket, geri-kalmış Rus sanayileşmesini tamamlamaktan başka bir şey yapmadı. Hatta Lenin, kapitalist ülkelerde uygulanmaya başlayan taylorizmin, SSCB'deki fabrikalarda da uygulanmasından son derece memnundu (Çelebi, 1989b). Kısacası Kara ve Efendisiz dergileri, Marksist-Leninist modeli ve Lenin dönemi ortaya çıkan toplumsal koşulları, anarşist bir yaklaşımla eleştirmiştir.

Diğer yandan dergi çevresi Stalin dönemi SSCB'sindeki totaliter yönetim uygulamalarını da otoriter Marksist zihniyetin bir devamlılığı olarak nitelendirmekteydi. Kemal Demir, Kara dergisinin 2. sayısında yayımlanan "Stalinizm Var mı?" başlıklı yazısında, bu yaklaşımı net bir şekilde ortaya

koymuştur. Stalinizme yönelik geliştirilen Marksist eleştirilerin yersiz olduğunu ve sosyalizmin başarısızlığının Stalin dönemi despotizmine indirgenemeyeceğini şu cümlelerle ifade etmiştir (Demir, 1986b):

“Stalinizm yoktur. Stalinizm, belirli tarihsel koşullarda tavrı alan siyasi bir otoritedir. Her siyasi otorite, benzer tarihsel koşullarda benzer tavırları almaya sonuna kadar açıktır. 1930’lar Rus bürokratlarının ve parti liderlerinin ideolojisi Marksizmdi, bugün de öyledir. ‘Stalinizm’ iktidardaki Marksizmden başka bir şey değildir. Radikal bir ‘stalinizm’ eleştirisi, radikal bir siyasi otorite eleştirisi olmaksızın yapılamayacaktır”.

SSCB’deki 1980 sonrası konjonktürel değişimler de, dergi çevresi açısından radikal bir değişimin habercisi değildi. Gorbaçov’un 1985 yılında iktidara gelmesi ile birlikte yürürlüğe konulan Glasnost ve Perestroyka gibi belli başlı liberalleşme ve demokratikleşme programları, dergi yazarları açısından tahakkümün kılık değiştirmesinden ibaretti. Efendisiz dergisinin 2. sayısında yayımlanan “Ekim Devrimi ve Gorbaçov Gerçeği” başlıklı yazıda İhsan Ülgen, Gorbaçov’un, iktidara geldikten sonra muhaliflerin tamamını tasfiye ettiğini, askeri ve dış politikada tam yetkili, ekonomik politikalarda kısmi yetkili olan merkezîyetçi bir başkanlık sistemini benimsemiş olduğunu hatırlatan yazar, onun “temsili katılım”, özyönetim” ve “katılımcılık” gibi vaatlerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Çünkü merkezileşme, üretime dayalı tahakküm toplumlarının en önemli özelliğidir (Ülgen, 1988b). Kısacası yazara göre, SSCB geleneğinden sapma olarak nitelendirilen Gorbaçov reformları, bir diğer Batılı tahakküm biçimi olan liberal demokrasi anlayışının devlet totaliteryenizmi yerine ikame edilmesinden başka bir şey değildir. Özetle Marx-Lenin-Stalin-Gorbaçov çizgisi, hem düşünsel hem de tarihsel bağlamda düşünüldüğünde, sol siyaset geleneğinin otoriter damarını temsil etmektedir. Özgürlükçü bir felsefe olan anarşizm açısından, aralarında bir ayrıma gitmek olanaksızdır. Çünkü onlara göre tahakkümcü bir yaklaşım, tüm zamanlarda ve mekanlarda benzer yıkıcı sonuçlar vermeye mahkumdur.

Marksist sol geleneğe yönelik anarşist eleştiriler Kara ve Efendisiz dergilerine, yalnızca kuramsal tartışmaların ve evrensel uygulamaların kritiği ekseninde yansımamıştır. Bu tartışmaların bir diğer boyutu, Türk soluna yönelik eleştiri ve tespitlerdir. Çünkü meselenin ulusal yönü, dergi yazarlarını da yakından ilgilendiren bir mahiyettedir. Sol içinden gelen Kara-Efendisiz geleneği, öncelikle sol bakış açısıyla arasına mesafe koyma amacı gütmüştür. Çünkü anarşist gelenek, her ne kadar bazı meselelerde Marksistlerle ortak bir paydada buluşsa da, ilkesel olarak çok ciddi farklılıklar içermektedir. Hatta Efendisiz’in son sayısındaki “Yeni Bir Yayın Dönemine Girerken Düşünceler” başlıklı yazıda Suat Alaca, Efendisiz dergisinin sol “içi” çatışmanın bir ürünü olduğuna dair eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir (Alaca, 1989):

“Efendisiz dergisi, tarihinin hiç bir döneminde hiç bir meclisin sol tarafındaki sandalyelerde oturmamış bir toplumsal hareket geleneğinin bir

parçasıdır. Kısacası ne Efendisiz sol bir dergidir ve ne de Efendisiz'in savunduğu liberter hareket sol bir harekettir”.

Gerçekten de Türkiye'deki siyasi yaklaşımlara tamamen yeni bir alternatif olarak ortaya çıkan Kara-Efendisiz çizgisinin Türk siyasi literatüründeki konumunu belirleyebilmesinin yolu, sol gelenek ile kendisi arasına bir çizgi çekmesinden geçiyordu. Nitekim hem Kara hem de Efendisiz dergisi yazarları, kendilerinin de bir zamanlar içinde bulunduğu Türk solunu, birçok yazıda eleştirel bir üslupla mercek altına almışlardır.

Türkiye'de meydana gelen 1980 darbesi, Türk siyasetinin yanı sıra, Türk solunun da kan kaybetmesine neden oldu. 12 Eylül öncesi dönemle kıyaslandığında Türk solu, toplumsal gücünü önemli ölçüde yitirmiş durumdaydı. Bunun nedenleri arasında darbe yönetiminin uyguladığı idamlar, işkenceler ve tutuklamalar gibi baskı ve şiddeti merkezine alan uygulamalar gösterilmektedir (Bora, 2020). Ancak solun eski gücünü yitirmesini, yalnızca konjonktürel bir baskının ürünü olarak yorumlamak yanlış bir yaklaşımdır. Nitekim 12 Eylül öncesinde Taksim'de 500.000 kişiyi toplama kudretine sahip bir toplumsal hareketin, 1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde 3-5 bin kişilik okuyucu kitlesine sahip dergilerle sınırlı kalması, mücadele tarzındaki belli başlı hataların sonucuydu. Efendisiz dergisinin 1. sayısında Kemal Demir imzasıyla yayımlanan “Tartışılmayacak Mı?” başlıklı yazıda, bu minvalde eleştirileri bulmak mümkündür. Demir'e göre Türkiye'deki devrimci toplumsal hareketlerin anti-faşizm ile kendini sınırlandırması, hareketin kısırlaşmasının en önemli sebebidir. Yazar, devrimcilerin kitlesel gücünün “bir gecede” bastırılabilmesinin sebebini şu şekilde açıklamaktadır (Demir, 1988b):

“Şüphesiz bu süreçte en önemli rolü, ‘anti-faşist’ mücadeleye verilen abartılı rol, toplumsal mücadeleyi anti-faşizmden ibaret görmek ve pratikte devrim mücadelesini bununla özdeşleştirmek oynadı.1975'ten başlayarak hızlanan anti-faşist mücadele her şeyin önüne geçerken, bütün diğer alanlar bu mücadeleye bağımlı ve ona göre biçimlenir kılındı...Devrimci hareketler bütün yapılarını, örgütlenmelerini, hatta kadro ve kitle zihniyetlerini bu mücadeleye göre biçimlendirdiler. Kendi kadro ve kitleleri, faşizme karşı şartlı refleks kazanırken, tahakkümün diğer biçim ve araçlarına karşı duyarsızlaşmaya başladılar”.

Türk soluna yönelik eleştiriler sadece bununla sınırlı değildir. Sosyalist hareketin, Türkiye'de değişen tarihsel koşullara göre renk değiştiriyor olması da, dergi çevresi tarafından eleştirilerin hedefi olmuştur. Hatta Tek Parti döneminde faaliyet gösteren TKP kökenli Kadro Hareketinin mevcut statükoyla yakın ilişkiler kurmuş olması bile, dergi yazarları tarafından eleştirilmiştir (Çapanoğlu, 1988). Ancak onların temel eleştirileri, Marksist sol hareketin, 12 Eylül darbesiyle birlikte devrimci ilkelerden sapmış olmasına ve mevcut “sol” kesimlerin liberal bir çizgiye kaymış olmasına yönelikti. 80 sonrası dünyadaki ve Türkiye'deki liberalizasyon dalgası, bu değişimin önemli sebeplerinden biridir. Nitekim SSCB'deki liberalleşme adımları da Türk solu üzerinde etkili olmuştu. Ancak anarşistler, mevcut koşulların zorlaması nedeniyle devrimci duruşun kaybedilmesine pek de sıcak bakmamıştır.

Çünkü onlara göre sosyalist liberasyon süreci, Türk toplumunun “özgürleşmesine” herhangi bir katkıda bulunmayacaktır. Örneğin Efendisiz dergisinin 2. sayısında yayımlanan Melih Tezgör imzalı “AET ve Özgürleşme” başlıklı yazıda, Türk solunun, AET(Avrupa Ekonomik Topluluğu)’ye katılma konusundaki değişen tavrı eleştirilmiştir. 60’lı yıllarda devrimcilerin “Onlar ortak, biz pazar; ortak pazar” sloganı attığını hatırlatan Tezgör, 12 Eylül sonrası dönemde birçok solcunun AET’yi savunacak kadar mevcut statükoyla iyi ilişkiler kurmuş olmasına dikkat çekmiştir (Tezgör, 1988). Şunu da belirtmek gerekir ki, dergi çevresi, Türk solunu tümüyle yeren bir yaklaşım benimsememiştir. Bu noktada devrimci olan ve devrimci olmayan Marksistler arasında bir ayrıma gidilmiştir. Devrimci olmayanlar, darbe sonrası dönemin siyasi atmosferiyle uyumlu bir duruş sergilemesinden ötürü eleştirilirken, devrimci Marksistlerin 12 Eylül öncesi dönemde ortaya koyduğu mücadele, her şeye rağmen olumlu karşılanmıştır. Kara dergisinin 4. sayısında yayımlanan “Yenilmiş Asilere Çiçek Verelim” başlıklı yazıda Kemal Demir, o dönemde ortaya koyulan mücadelede kardeşlik duygusu, dayanışma ruhu, coşku ve yarını bile düşünmeyen bir özverinin olduğunu ifade ederek, ortaya koyulan devrimci tecrübenin ve başkaldırı ruhunun hakkını teslim etmeye çalışmıştır (Demir, 1987b).

Dergilerde sol geleneğin genel olarak kritiğinin yapılmasının yanı sıra, sola dair daha güncel meseleler de ele alınmıştır. Örneğin 80’li yılların ikinci yarısında cereyan eden “sosyalist parti” tartışmaları da anarşist eleştirilerin odağı olan güncel meselelerden biridir. Kara dergisinin yayımlanmaya başladığı yıl olan 1986’da, farklı sol fraksiyonlardan gelen isimlerin ortak bir sosyalist parti kurmaya yönelik tartışmaları doruk noktasındaydı. Mehmet Ali Aybar ve Doğu Perinçek gibi sol gelenekten gelen bu insanlar, “CHP dışındaki solun birliği” parolasıyla hareket etmeye çalışmaktaydılar (Ergül, 2010). Ancak bu durum anarşistler tarafından ciddi eleştirilerin odağı haline geldi. Kara dergisinin ilk sayısında yayımlanan “Sosyalist Parti Tartışmaları Üzerine” başlıklı yazı, bu meseleyi irdelemektedir. Partiyi kurma amacıyla bir araya gelen insanlar arasındaki ciddi farklılıklar bulunduğu dikkat çeken yazar, böylesi bir konsensusun oluşabilmesine ihtimal vermemektedir. Hatta yazara göre, sosyalist bir partinin kurulmaya çalışılması, dönemin konjonktürü açısından tamamen hatalı bir yaklaşımdır. Batılı toplumlar, sosyalist hedeflerin bir parti aracılığıyla gerçekleştirilebileceğine olan inançlarını yitirmişken, Türkiyeli sosyalistlerin parti kurmak amacıyla hareket etmesi, geç kalınmış bir “Batılılaşma” çabasından başka bir şey değildir (Sosyalist Parti...,1986). Diğer yandan, Kara çevresi gibi belli başlı sol kökenli grupların bu tartışmanın dışında kalmayı tercih etmesine yönelik Bülent Somay’ın dile getirdiği eleştiriler de, bu yazıda gündeme getirilmiştir. Bir “parti” kurma girişimine anarşistlerin asla sıcak bakmayacağını, yazarın şu cümlelerinden çıkarsamak mümkündür (Sosyalist Parti...,1986):

“Bizim mutlak doğrularımız yok, ama hiç şüphesiz istemlerimiz var. Ve ne istediğimizi biliyoruz. Seçim propagandalarında TV’den konuşmak istemiyoruz,

kimsenin oyunu istemiyoruz, kimseyi temsil ettiğimiz iddiasında değiliz ve biz “Akıntıya Karşı” sayfalarında sayfalarca siyaset eleştirip sonra da kurt siyasetçilerle siyaset oyunu oynamak istemiyoruz. Kendi kendini statükonun hiçbir dalına tutunmadan her yerde var eden ‘radikalizm’, ‘öteki’ni sokakta, fabrikada, okulda, tiyatrodaki, aklınıza gelebilecek her yerde –ama soyut toplumun soyut kurumlarında değil- var edecek ve herkesin sadece kendisini temsil ettiği bir ‘radikalizm’ istiyoruz. Bunun yeri de ‘Sosyalist Parti’ değildir, yumurtanın çürük olduğunu anlamak için onu yutmaya gerek yok”.

Yeni Toplumsal Hareketler

Kara ve Efendisiz dergileri, 1960 ve 1970’li yıllarda kendini gösteren yeni toplumsal hareketleri dergi sayfalarına taşımıştır. Özgürlükçü hareketlerin her türlüünü destekleyen dergi çevresi, ekoloji hareketi, barış hareketi, feminist hareket, nükleer enerji karşıtlığı gibi konuları yoğun bir şekilde dergilerinde yer vermiştir. Ayrıca bunları anarşist bir perspektifle değerlendirmiş ve bu konuların Türkiye’de bir “mesele” haline gelmesine öncülük etmiştir.

İlk olarak öğrenci hareketlerine baktığımızda, Kara dergisinin bu konuya daha çok eğildiğini görmekteyiz. Dergide çıkan yazılar genellikle 80’li yılların öğrenci hareketleri ile ilgili haberlerden oluşmaktadır. Örneğin, 5. sayıdaki “Bir Öğrenci Grevinin Ardından” başlıklı çeviri yazı, 1986 yılında Fransa’da ortaya çıkan öğrenci hareketlerini değerlendirmekte ve 1968 yılındaki öğrenci hareketleri ile kıyaslamaktadır. Nedelko Suat müstear ismi ile yayımlanan 6. sayıdaki “Polonya’nın Yeni Öğrenci Hareketi” başlıklı yazı ise, Polonya’da vuku bulan öğrenci hareketini ele almaktadır. Zorunlu askerliğe karşı bir protesto olan bu hareketin amacı, askere gidenlerin, Polonya’nın askeri çıkarlarını koruyacağına dair yemin etme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktır. Diğer yandan Polonyalı öğrencilerin, sivilleri öldürmeyi reddeden Nazi askerinin mezarına çelenk bırakması da yazıya dahil edilmiştir (Suat, 1987a). Derginin 8. sayısında ise “Öğrenciler: Haklarımıza Sahip Çıkalım” başlıklı bir röportaj bulunmaktadır. Öğrenci derneğine mensup biriyle gerçekleştirilen bu röportajın konusunu, öğrencilere sorulmaksızın eğitim alanında çıkarılmak istenen yasa tasarısı oluşturmaktadır.

İkinci olarak Kara ve Efendisiz dergileri, ekoloji hareketini yakından takip etmiş ve bu konuya önemli bir yer ayırmıştır. Her meselede olduğu gibi, bu meseleye de özgürlükçü bir noktadan yaklaşan dergi yazarları, ekolojik problemin sadece çevre sorunları dikkate alınarak çözümlenemeyeceğini ve ancak tahakküm sorunu ekseninde değerlendirilirse, doğa üzerinde oluşan tahribatın temel nedenlerinin saptanabileceğini vurgulamıştır. Efendisiz dergisinin 2. sayısında “Yine Yeşil” isimli yazıda bu konuyu tartışan Alaca, insanın doğa üzerindeki tahakkümünü, insanın insan üzerindeki tahakkümünün bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Diğer bir deyişle, ekolojik tahribat, tahakkümcü anlayışın çağımızdaki zorunlu çıktısıdır. Bu noktadan hareket eden Alaca, ekolojik devrim mücadelesinin, toplumsal devrim mücadelesinden ayırt edilemeyeceğini vurgulamıştır (Alaca, 1988). Diğer yandan, Kara dergisi, yayımlandığı dönemin güncel ekoloji gündemini de sayfalarına

taşımıştır. Nedelko Suat müstear ismiyle 6. sayıda yayımlanan “Teknolojinin Diğer Yüzü” adlı yazı, Almanya, Çekoslavakya ve Polonya’da, uzun süredir devam eden asit yağmurları nedeniyle ağaçların ölmeye başlamasına yönelik bir haber konu edinmiştir. Aynı sayıdaki “Delphi’ye Darbe” isimli yazıyla, Yunanistan’da kurulması düşünülen alüminyum oksit işleme tesisinin doğaya ve çevredeki kültürel mirasa zarar vermesi dolayısıyla bölge halkı tarafından yapılan eylemler dergi sayfasına taşınmıştır. 9. sayıdaki Nur Akalın (1987) imzalı “Kaplumbağasever Olmanın Suçu?” isimli yazıda caretta cinsi kaplumbağaların korunması gerektiğini dile getirmektedir. Caretta cinsi kaplumbağalara yönelik dergi çevresinin hassasiyeti, dergi sayfalarını aşmıştır. Dergi yazarların olan Ufuk Ahıska, Dalyan İztuzu’ndaki caretta cinsi kaplumbağaların yumurtlama alanına otel yapılması girişimine yönelik açlık grevi eylemi yaptıklarını ve bu anlamda Türkiye’de bir ilke imza attıklarını ifade etmiştir (Soydan, 2014).

Üçüncü olarak Kara ve Efendisiz dergileri, feminist harekete birçok yazıda yer ayırmıştır. Anarşist bir yaklaşımın hâkim olduğu bu yazılar, hem kadın-erkek eşitsizliği meselesi ile ilgili teorik tartışmaları hem de feminizmin güncel durumuna yönelik değerlendirme ve eleştirileri barındırmaktadır. Örneğin Efendisiz dergisinin 4. ve 5. sayılarında tercümesine yer verilen, Rosella Di Leo’nun “Erkek Tahakkümünün Kökenleri Üzerine” başlıklı makalesi, kadın-erkek eşitsizliğinin kökenlerini ve bu hususta süregelen tartışmaları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Yazar, cinsel eşitsizliğin kökenlerini patriarkal kültürde aramaktadır. İlk olarak, bu kültürün temel yapısının kamu alanı/özel alan ayırımına dayandığını belirten yazar, hiyerarşik tüm toplumlarda görüldüğü gibi, kadınların, hem özel alan olan “ev çevresine” sıkıştırıldığını hem de erkekler tarafından kamusal/politik alandan dışlandığını ifade etmektedir. Tüm saygın roller, entelektüel nitelikler ve saygın değerler toplumun merkezinde konumlanan erkeklere atfedilirken, edilgen, düşüncesiz ve pratik olduğu iddia edilen kadınlar, toplumun saygın olmayan tüm işlerini üstlenmiş ve toplumun ancak kıyısında yer edinebilmiştir. Ayrıca, kadının toplumsal rolü de erkek tarafından belirlenmiş, evlilik ve annelik müesseseleri ile birlikte kadın, baba otoritesinden koca otoritesine geçişe mecbur bırakılmıştır. Buradan hareketle yazar, erkeğin özne, kadının ise nesne durumuna düştüğünü ifade etmiş ve toplumsal alandaki belirleyici unsurun erkek olduğunu vurgulamıştır (Leo, 1989).

Kara dergisinin 10. sayısındaki Kemal Demir imzalı “Feminizm?” başlıklı yazıda ise, anarşizm ile feminizm arasındaki ilişki incelenmektedir. Anarşist hareketin feminizm ile yakın ilişki içinde olduğunu ancak bazı noktalarda farklılaştığını belirtmektedir. Feminizmin yalnızca erkek iktidarını hedef alan yaklaşımını eleştiren yazar, yalnızca mikro otoritelerin değil, devlet gibi makro düzeydeki bir otoritenin de hedef alınması gerektiğini belirtmiştir. Ekoloji hareketi, barış hareketi ve feminist hareket gibi akımların “özgün” bir kalkış noktası olduğunu ve otoritenin özgün biçimlerini hedef aldığını belirten Demir, anarşist hareketin bir tür ortak zemin sağladığını belirtmiştir. Diğer bir deyişle, anarşizmin, anti-otoriter

tüm hareketler için bir bileşke alanı oluşturduğunu ifade etmiş ve anarşist hareketin bütüncül yaklaşımının benimsenmesini, tüm hareketler için önemli olduğunu vurgulamıştır (Demir,1987a).

Kara dergisinin 10. sayısının çıkan Tayfun Gönül imzalı “Dayağa Ceza Mı?” isimli makale ise, Türkiye’deki feminist hareketin eleştirisini ve akabinde belli başlı öneriler içermektedir. Mevcut dönemde, bir grup feministin “dayağa karşı” yaptığı gösterilerde kullanılan “dayağa ceza” sloganını eleştiren Gönül, suç ve ceza kavramlarının ve bunların pratiğe yansımaları olan yargılama ve infaz süreçlerinin devlet organizasyonunun bir parçası olduğuna ve bu nedenle, atılan sloganın anti-otoriter bir nitelikte olmadığına dikkat çekmiştir. Akabinde ise, daha özgürlükçü bir söylem olduğunun altını çizerek, “dayağa karşı dayanışma” sloganını önermiştir (Gönül, 1987a). Yazının devamında ise yazar, feminist hareketin başarıya ulaşması için bazı önerilerde bulunmuştur. Erkek egemenliğine karşı yalnızca kadınların örgütlenmesinin yanlış olduğunu belirten Gönül, anti-cinsiyetçi erkeklerin de harekete dahil edilerek toplumsal tabanın genişletilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yolunun ise, ailenin ve toplumsal cinsel kimliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir “Cinsel devrimin” hedeflenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazara göre cinsel devrim düşüncesinin harekete eklenmesi ile birlikte, yalnızca erkek egemenliğini değil, aynı zamanda “egemenlik” kavramını da sorgulayan bir perspektif oluşturulabilecektir. (Gönül, 1987a).

Son olarak Eşcinsel/LGBT hareketi de dergi sayfalarında yerini almıştır. Kara dergisinin bu meseleyi çok erken bir dönemde ele almış olması da dikkat çekicidir. Türkiye’deki eşcinsel hareketin daha yeni filizlenmeye başladığı bir dönemde Kara çevresi, meseleyi dergi sayfalarına taşımıştır. Kara’ya son dönemlerinde katılan Tayfun Gönül, eşcinsel haklarını siyasi platformda savunan ilk dergi olduklarını belirtmiştir. Gerçekten de 1987 gibi erken bir tarihte LGBT hareketinin savunulması dikkat çekicidir.

Cezaevlerindeki Politik Tutuklulara Yönelik Aksiyoner Bir Yaklaşım

1970’ler itibariyle hızlı bir şekilde yükselen devrimci sol gruplar, darbeyle birlikte tamamen sindirilmiştir. İdamlar, işkenceler, hapis cezaları ve devam eden süreçte baskı ve gözetimin artması ile birlikte sol tamamen ezilmiştir (Bora, 2020). Bu baskı rejiminin 80’ler boyunca yerleşik bir hal alması ve cezaevlerindeki siyasi tutuklu sayısının ciddi rakamlara ulaşması, toplumsal direnişin bir bakıma “dışarıdan içeriye” taşınmasına neden olmuştur. Otoriter düzenin tüm biçimlerine karşı tepki gösteren Kara ve Efendisiz dergileri, cezaevlerine ilişkin ulusal meseleleri de yakından takip etmiş ve dergi sayfalarında bu konuyu gündeme getirmiştir. Kara dergisinin son sayıları itibariyle güncel konulara daha fazla eğilmeye başlayan dergi çevresi, cezaevleri meselesini de bu dönemde ele almış ve Efendisiz dergisi ile bu durum, belli bir süreklilik kazanmıştır. Ayrıca hem Kara hem de Efendisiz dergilerinin her ay yaklaşık 200 sayıyı cezaevlerindeki hükümlülere dağıtması, meselenin dergi çevresi açısından önemli olduğunun bir diğer göstergesidir (Soydan, 2014).

1980’li yıllar itibariyle darbe yönetiminin cezaevlerindeki ortaya koyduğu anti-hümanist tavır, zaman içerisinde çok daha kötü boyutlara ulaştı. Hücre cezası, işkence, sevk zinciri ve tek tip kıyafet uygulaması gibi birçok uygulama, cezaevlerinde açlık grevi, ölüm orucu gibi ciddi protestoların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1987 yılı itibariyle Sağmalcılar cezaevinde başlayan protesto ve eylemler, ülkedeki birçok cezaevine yayılmıştır. Tutukluların cezaevlerinde başlattığı direnişler, tutuklu ve hükümlülerin dışarıdaki yakınları ve arkadaşları tarafından da destek görmeye başlamış, hatta zaman içerisinde farklı sol fraksiyonlardan insanların bir araya geldiği toplumsal muhalefet hareketine dönüşmüştür (Gür, 1987). Sol eğilimli 14 farklı derginin bir araya gelmesi ile oluşturulan dayanışma ve işbirliği, birtakım eylemleri de beraberinde getirmiştir. Cezaevlerindeki haksız uygulamaların kaldırılmasına yönelik talepleri iletmek amacıyla bir dilekçe hazırlanmış ve TBMM’ye doğru bir yürüyüş başlatılmıştır. Ancak bu yürüyüş sonunda İnsan Hakları aktivisti ve aynı zamanda bir mahkûm yakını olan Didar Şensoy, polislerin meclis önündeki eyleme müdahalesi sırasında öldürülmüştür. Bu olay Kara dergisinde de yer bulmuş, Hatta Kara’nın Ekim 1987’de yayımlanan 11. sayısında Didar Şensoy anılmıştır.

Kara dergisi ise bu dayanışma ve iş birliği ortamına ilk etapta dahil olmuş ancak bazı ilkesel farklılıklardan ötürü kendini çekme kararı almıştır. Bu iş birliğine dahil olan 13 Marksist ve 1 feminist derginin cezaevleri meselesinde ortaya koydukları somut çözümler ile Kara dergisinin önerileri arasındaki çelişkiler, bu ayrılığa zemin hazırlamıştır. Özellikle Marksist sol dergilerin yaklaşımları, Kara dergisinin toplumsal mücadele tarzına uymayan bazı nüanslar barındırmaktadır. Kara Dergisinin 11. sayısında yer alan Ufuk Gür imzalı “İyi, Kötü, Çirkin” ile Osman Konur imzalı “İnsanca Bir Hapishane?” isimli yazılar, farklılıkların hangi noktalarda ortaya çıktığını dergi okurlarına kısaca aktarmaya çalışmışlardır. İlk olarak, 14 derginin imzasıyla çıkarılan özel sayıda bulunan “insanca bir hapishane” istemi, Kara dergisinin imzasını çekme nedenlerinden biridir. Bu, Kara’ya hâkim olan anarşist felsefeye aykırı bir ifadedir çünkü Konur’a göre hapishaneler, otoriter düzenin vazgeçilmez bir parçası ve onun en somut kanıtıdır (Konur, 1987c). İkinci mesele ise hapishanede bulunan tutuklu ve hükümlülerin “statüsüne” ilişkin istemlerle ilgilidir. “Politik tutuklu statüsü” getirilmesine yönelik sol dergilerden gelen bu talep, Konur’a göre belli bir ayrıştırma biçimini ifade etmektedir. Politik tutukluları, adi veya normal suçlardan ötürü tutuklu olan insanların üstünde konumlandırma çabası, hiyerarşiye ve eşitsizliğe yol açacaktır. Yazara göre yapılması gereken tüm tutukluların özgürleşmesini istemek ve topyekûn hapishane sistemini hedef almaktır çünkü bu ayırım, ciddi bir tutarsızlıktır (Konur, 1987a). Üçüncüsü ise meclise dilekçe verme meselesinde ortaya çıkmıştır (Gür, 1987). Herhangi bir siyasal erk aygıtı ile temas etme fikri, derginin mücadele tarzına uygun bir yaklaşım değildi. Çünkü mevcut politikanın araçları ile hak aramak, Kara’ya göre, düzenin çizdiği sınırlar içinde ortaya koyulacak beyhude bir çabadır. Özetle, cezaevleri ve Didar Şensoy’un ölümü ile ilgili ortaya koyulan dayanışma kampanyasının istemleri ve yöntemleri, Kara dergisinin özgürlükçü tavrı ile

çelişmektedir. Çünkü anarşist felsefenin reel toplumsal olaylara yaklaşımı diğer tüm ideolojilerden farklılaşmakta ve kısmi çözümlere dayalı bir eylem gerçekleştirmek yerine kalıcı ve köklü çözümler bulmayı arzu etmektedir.

Diğer yandan Kara dergisi, toplumsal dayanışmaya katılmamakla birlikte, “Dayanışma: Özgür Bir Yaşam İçin Boşalsın Zindanlar” ismi ile çıkan özel sayısını cezaevleri meselesine ayırmış ve desteğini bağımsız bir şekilde göstermiştir. Bu sayıda hapishanelerin tamamen kaldırılması ile özgürleşmenin paralel olduğu ortaya koyulmuş ve cezaevlerindeki tutuklulara moral verecek bazı yazılar yazmıştır. Ayrıca Kara, İtalya’da haksız yere tutuklu bulunan bir Türk vatandaşın mektubunu derginin 10. sayısında paylaşarak uluslararası bir dayanışma örneği de göstermeye çalışmıştır.

Cezaevleri meselesine yönelik yazılar Efendisiz dergisinde de devam etmiştir. Oğuz Han müstear ismiyle derginin 2. sayısında çıkan “Cezaevlerine Karşı Toplumsal Dayanışma” başlıklı yazıda yazar, Kara dergisinde dile getirilen “İnsanca hapishane” isteminin tutarsızlığına ilişkin yaklaşımı daha çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir (Han, 1988):

“Cezaevleri konusunda tavır alırken orayı onaylama mantığına sıkışmamak gerekir... Bugünkü şartları anti-demokratik bulup karşı koymak, içinde konforlu cezaevlerinin olumlanması eğilimini barındırır: yani demokratik cezaevi... Hapishaneleri “doğal” kurumlarmış gibi kabullenip onun evrimini, daha iyi şartlara kavuşturulmasını doğrudan talep etmek ancak onu zorunlu kılan kurumlar ve durumları da aynı mantık dizgesinde düşünmekten ileri gelen bir ‘yanılsama’dır”.

Buradan anlaşılacağı üzere, meseleye mevcut toplumsal paradigmanın mantığıyla veya hâkim politik söylemlerle yaklaşılması hem Kara hem Efendisiz dergisi açısından derin bir çelişki olarak görülmektedir. Çözüm ise, hapishaneyi yapay otorite biçimlerinin bir türevi olarak algılayıp ona karşı özgürlükçü bir mücadele vermek ve ayırım gözetmeksizin tüm tutukluların özgürleşmesini savunmaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Batı siyasal hayatında zaman zaman etkisini gösteren anarşizm, Türkiye’de çok sınırlı bir etki alanı bulmuştur. Aydınlanmacı fikirlerin Osmanlı fikir hayatına girmesiyle birlikte anarşizme ilişkin bazı sığ tartışmalara rastlamakla birlikte, anarşist öğretinin Anadolu coğrafyasında bir etkinliğe ulaştığını saptamak mümkün değildir. Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra da herhangi bir anarşist eğilime rastlamamaktayız. Neredeyse tamamen pejoratif manasıyla ele alınan anarşizm, kaos olgusuyla eşitlenmiş ve yalnızca bireysel düzeydeki radikal eylemleri nitelendirmek maksadıyla kullanılmıştır. Ancak 1980 sonrası Türk siyasal hayatındaki konjonktürel değişimlerin hissedilmesi ve görece daha özgür bir atmosferin oluşmaya başlamasıyla anarşist öğretisi, en azından fikirsel düzeyde tartışılmaya başlanmıştır. Yüzyıllardır devletin bu denli baskın olduğu bir coğrafyada devlet

karşıtı bir felsefenin savunulmaya başlaması, başlı başına bir yeniliktir. Sol siyaset geleneğinin Marksist fikirlerden ibaretmiş gibi algılandığı bir siyasal ortamda ilk defa anarşist fikirler kendine yer bulmuştur. Bu yeniliğin mimarları ise Kara dergisi ve onun devamı olan Efendisiz dergisidir. Türk solunun 1980 Darbesi itibariyle saf dışı bırakıldığı süreci bizzat deneyimleyen kişilerden oluşan dergi ekibi, hem geçmişin olumsuz deneyimleriyle yüzleşmek hem de alternatif bir yol çizilebilmek gayesiyle toplumcu anarşizmin felsefi ve tarihsel gelişimini dergi sayfalarında işlemiştir. Diğer yandan her iki dergi de, hem ulusal hem de uluslararası birçok meseleyi anarşist bir perspektifle ele almış ve anti-otoriter bir değerlendirme yönteminin de var olduğunu göstermiştir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Kara ve Efendisiz geleneği, anarşizmin ruhuna uygun bir söylem düzeyine sahip olmasına rağmen, anarşizme içkin olan aksiyoner ruhu tam anlamıyla yansıtamamıştır. Türkiye’nin reel-politiğine yönelik belli başlı önemli yazıların varlığına karşın, ete kemiğe bürünmüş anarşist bir eylem yarattığını söyleyemeyiz. Ancak dergilerde yer alan yazı ve makaleleri, anarşist düşüncenin temel paradigmasını ve eleştirel yöntemini kavrayabileceğimiz bir izlek oluşturması nedeniyle, yerli bir anarşist birikimin oluşmasında bir başlangıç merhalesi sayabiliriz.

Anarşizmin Türkiye’deki kötü şöhretinin ve ‘dışarıdan’ yapılan sübjektif değerlendirmelerin farkında olan Kara-Efendisiz çizgisi, anarşizmin tarihini ve felsefesini anlatmayı öncelikli meselelerden biri olarak değerlendirmiştir. Bunu yaparken özgürlük meselesinin altını sıkça çizmiştir. Diğer ideolojik özgürlük tasarımlarına karşı anarşist özgürlük düsturu, bir ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca özgürlüğün bireyci yorumunu değil, baskın bir şekilde toplumcu yorumunu benimsedikleri de birçok yazıdan anlaşılmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, geçmişteki adem-i merkezîyetçi ve federatif örgütlenme pratiklerinin yoğun bir şekilde dergi sayfalarına taşınmasıdır. İspanya Anarşist Hareketi ve Ukrayna Anarşist Hareketi başta olmak üzere birçok kolektif mücadeleye dergi boyunca rastlamak mümkündür. Bunların yanı sıra, Anadolu topraklarındaki toplumsal bir hareket olarak bilinen Babai Ayaklanması ele alan makale, özgün bir girişimin göstergesidir. Anarşist öğretinin Müslüman-Türk kültüründeki izlerini sürmek ve tarihsel bir bağ yakalamak amacıyla yazılan bu yazı, dergi yazarlarının orijinal girişimlerinden biridir. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, Kara ve Efendisiz dergileri, toplumcu anarşizme çok daha yakın bir profil çizmiştir.

Anarşist terminolojiyi doğru bir şekilde aktarma girişimi, yalnızca özgürlük meselesiyle sınırlı kalmamıştır. Özgürlüğün karşısında konumlanan otoriter yapıları tarif etmek amacıyla tahakküm kavramı sıkça kullanılmıştır. Özellikle Efendisiz dergisinde, bu kavramın otorite ve erk kavramlarıyla karıştırılmaması hususunda titiz bir tavır sergilenmiştir. Erk kavramı ile tahakküm arasında yakın bir ilişkinin olmadığını belirten Efendisiz dergisine göre, anarşizm, bir erksizlik halini değil, erkin eşit bir şekilde dağıtıldığı toplumsal bir durumu arzulamaktadır.

Anarşist literatürdeki en tartışmalı meselelerden biri olan devrim süreci de dergi çevresi tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu meseleyi ele alırken Kara dergisi toplumsal devrimin ne olduğunu aktarmaya çalışırken, Efendisiz dergisi daha çok toplumsal örgütlenme ve mücadele yöntemleri üzerine yoğunlaşmıştır. Kara dergisindeki devrim olgusuna ilişkin çözümlenmelere bakıldığında, bir devrim, ‘kendiliğindenlik’ düsturuyla oluşturulan öz-örgütlenmeler yoluyla tüm asimetrik ve hiyerarşik ilişki biçimlerini ortadan kaldıran bir niteliğe sahip olmalıdır. Ancak Kara çevresi, bunun yalnızca fiziksel alanda yürütülen bir mücadeleyle değil, aynı zamanda zihinsel dönüşüm ile mümkün olduğuna yönelik bir çıkarımda bulunmaktadır. Günümüzün modern insanı, yerini yeni bir insan profiline bırakmalıdır. Diğer yandan devrim, doğrudan ‘yeni’ olanı yaratan ani bir dönüşüm değildir. Burada önemli olan nokta, yeni olanı yaratmak için gerekli özgürlük alanının yaratılmasıdır. Öncesinde devrimciler istemedikleri şeylere odaklanırken, devrim ile birlikte istedikleri şeylere odaklanacak bir alana sahip olacaklardır. Efendisiz’e baktığımızda, Kara’da soyut bir şekilde ele alınan devrim sürecinin somut alandaki karşılığı olan örgütlenme ve mücadele yöntemlerinin tartışıldığını görmekteyiz. Efendisiz’e göre toplumsal örgütlenme; açık/gizli olmayan, adem-i merkezîyetçi ve doğrudan demokratik, anti-bürokratik bir örgütlenme olmalıdır. Politik iktidar hedefinden ve tüm politik oluşumlardan uzak durmalıdır. Örgütlenmede zorunlu olmayan bir rotasyon sistemi benimsenmeli ve ücretler oybirliği ile belirlenmelidir. Bunların içindeki en dikkat çekici olanı ise “mahalle” temelli bir örgütlenme önerisidir. Özellikle aynı maddi çıkarlar etrafında oluşturulan sendika ve dernek gibi homojen örgütlenme biçimlerini kesin bir biçimde reddeden Efendisiz yazarları, mahalleleri “açık mekânlar” haline getirerek toplumun tüm kesimlerini benzer amaçlar etrafında toplayabilecek kapsamlı bir mücadele yöntemi önermektedir. Dayanışma fonları, özel özgürlükçü okullar, çamaşır evleri, küçük üretim ortaklıkları, liberter kültür merkezleri gibi mücadeleye yönelik çekirdek oluşumlar da dergi yazarları tarafından önerilmiştir. Ancak buradaki temel hedef makro tahakküm unsuru olan iktidardır. Dergi çevresi, küçük ölçekli tahakküm unsurlarına yönelik mücadeleyi olumlarken, temel amaç olarak egemen politik iktidarın yok edilmesini göstermektedir. Sonuç olarak hem Kara hem de Efendisiz dergisi, devrimin ve örgütlü bir mücadelenin aniden gelişen bir ayaklanma olamayacağı hususunda hemfikirdir. Devrimci pratikler uzun soluklu bir hazırlığın ürünü iken, devrim, yöntemli ve sabırlı bir mücadelenin meyvesidir.

Efendisiz’de tartışılan bir diğer mesele ise anarşizm-politika ilişkisi ile ilgilidir. Bu konu, anarşizmin egemen politika kavrayışıyla ele alınmasından duyulan bir rahatsızlığın ürünüdür. “İktidarı ele geçirme sanatı” olarak değerlendirilen politik tutumun, onlara göre, anarşizm ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Politika ötesi bir alternatif arayan Efendisiz, anarşizmi politik-apolitik tartışmasından uzak tutmaya çalışmış ve bunu “erk” kavramına atıfta bulunarak yapmıştır. Onlara göre politik erk, toplumsal erkin bir parçasıdır ve diğer tüm toplumsal alanlarla eşit bir konumdadır. Kısacası politikanın toplumun üstünde bir

alan olduğunu değil, onun parçası olduğunu vurgulayan bir yaklaşımın var olduğunu tespit etmekteyiz.

Aklın araçsallaştırılması meselesi, Kara dergisindeki bir diğer tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan aklının bağımsızlığını yitirmesi ve dışsal bir belirlenime maruz kalmasına karşı çıkan dergi yazarları, tahakküm unsurlarının dayatmasıyla aklın somut insandan ayrıştırıldığına dikkat çekmeye çalışmışlardır. Araçsallaştırılmış akıl ile robotik bir insan profili üretilmesinin, dergi yazarlarının özgürlükçü anlayışına ters düştüğünü çıkarsamak mümkündür. Diğer yandan, yalnızca aklın değil, bir özne olan insanın da araçsallaştırılması, her iki dergi tarafından sıkça eleştirilmiştir. Bu tutumun baş mümessili olarak ise egemen bilim anlayışının otoriter tutumu gösterilmektedir. Bilimin yalnızca Batı merkezli yorumunun meşrulaştırılmasına tepki gösteren dergi çevresi, lineer bir biçimde ilerleyen tek bir bilim türünün olduğuna ilişkin görüşlere karşı çıkmaktadır. Onlara göre tek bir bilim değil, zamana ve mekâna göre değişen birden çok bilim türü bulunmaktadır. Aynı zamanda ilerlemeci yaklaşımlar da geçersizdir. Bilimsel alandaki radikal değişimleri “devrim” olarak nitelendiren anlayışın, bir “süreklilik” yanılması içinde olduğunu iddia eden Kara ve Efendisiz yazarları, egemen bilim kavrayışını doğrudan hedef almıştır. Diğer yandan, bilimin iktidar ilişkileri içindeki yeri de eleştirilmiştir. Onlara göre bilim, soyut alanda bağımsız olarak bulunuyor olabilir, ancak pratikte politik iktidarların ideolojik bir aygıtı olarak varlığını devam ettirmektedir. Bilimin tahakkümcü oluşumlar ile ilişkisini olumsuzlayan yazarlar, Marksist bilimselcilğe ayrı bir parantez açmaktadır. Marksizmin doğa bilimlerini toplum bilimlerine ikame etme girişiminin insanoğlunu anlamlandırma konusunda yetersiz olduğunun ve bilim adı altında toplumu kuşatma ve kontrol etme girişiminin sosyalist bir yaklaşımda yeri olmadığını altı çizilmektedir. Kısacası, anarşist bir kimliğe sahip olan bu dergiler, anarşizm ile Marksizm arasındaki bu temel farkı vurgulayarak kendi konumlarını belirlemeye çalışmışlardır. Dahası, Batı merkezli bilim anlayışına alternatif olarak “yıkıcı bilim” diye alternatif bir yaklaşım ileri sürmüşlerdir. Toplum bilimlerinin iktidar ilişkilerinden koparılmış bir halinin savunulduğu bu yaklaşımın amacı, bilimi, uyulması zorunlu bir otorite olmaktan çıkarmak ve onun diğer disiplinlere karşı üstünlüğünü ortadan kaldırmaktır. Anti-bilimci yaklaşımın bir başka türevi, dergi yazarlarının sergilediği anti-entelektüalist tutumdur. Entelektüellerin sahip olduğu bilgi düzeyi ile kitleleri edilgenleştirme potansiyelinin olduğunu vurgulayan yazarlar, onların bu alandaki üstünlüğünün kaçınılmaz olarak politik alana taşınacağını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, belli başlı kurtuluş reçeteleri veya orta-kısa-uzun vadeli programlar aracılığıyla bir tür toplum mühendisliğine soyunan entelektüeller, kitlelerin özgür iradelerini yok sayan bir elitler grubuna dönüşmüştür. Kısacası dergi çevresi, bireyin/toplumun yaratım potansiyelini yok sayan otoriter bilim anlayışının bütün türevlerine net bir şekilde karşı çıkmaktadır.

Kara ve Efendisiz dergileri, liberal demokrasiye de teorik ve pratik düzeyde eleştirel bakmayı ihmal etmemiştir. Özellikle “özgürlük” kavramı üzerinden

liberalizm ve onun demokrasi varsayımları çürütülmeye çalışılmıştır. Buna göre liberal özgürlük anlayışında birey, tamamen soyut bir düzlemde ele alınmış ve “somut insana” yönelik gerçekçi bir tutum benimsenmemiştir. Bu birey tarih-dışı, mekân dışı ve yaşamayan bir bireydir. Dahası, bu bireyin varlığı, bir “zorunluluk” olarak görülen politik iktidarın varlığı ile ilişkilendirilmiştir. Liberal teori, devlet kurumu ile özgürlük unsurunu bağdaştıran ve otoritenin varlığına ihtiyaç duyan kurgusal bir özgürlük kavrayışına sahiptir; anarşizm açısından ise bu özgürlüğün tam zıddıdır. Diğer yandan yazarlar, liberal demokrasi eleştirisini desteklemek için Atina demokrasisindeki bazı olumlu unsurları referans göstererek modern demokrasileri hedef almışlardır. Devlet-toplum dikotomisinin olmaması açısından Atina demokrasisini olumlayan yazarlar, modern demokrasilerde bu tür bir ikiliğin oluşmasını anti-demokratik bir yaklaşım olarak değerlendirmişlerdir. Buradan yola çıkarak, liberal demokrasilerde kökleşen sivil toplum söylemlerini de aynı minvalde ele almışlardır. Sivil toplumun devlet-dışı bir alana işaret etmediğinin altını çizen yazarlar, onun “devlet-için-toplum” olduğunu ifade etmiş ve bu tarz bir toplumsal kurguda özgürlüğün tamamen bir illüzyon olarak kalacağını yinelemiştir. Bunların dışında, özellikle Kara dergisinde, liberal demokrasinin somut alandaki yansımaları da ele alınmıştır. Örneğin oy kullanma eylemi, insanları birey olduğuna dair bir yanılsama içine düşüren bir etkinliktir. Temsil sistemi ise sistem karşıtı hareketleri yatıştırması ve statükonun istikrarlı bir biçimde sürdürülmesi için yaratılan bir tür dolaylı/ikincil ilişkiler ağıdır. Özetle, doğrudan demokrasi anlayışını savunan Kara dergisi, liberal demokrasiyi, toplumdaki tahakküm unsurlarının sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürmesi amacıyla insanları aldatan ve özünde anti-demokratik olan bir sistem olarak görmektedir.

Liberal demokrasinin temellerini oluşturan ekonomik rasyonalizm mantığı da dergiler tarafından sıkça eleştirilmiştir. Yüzyıllar boyunca bireyin yaşamsal faaliyetlerinden biri olan üretim-tüketim ilişkileri, ekonomik yaklaşımların gelişmesi ile birlikte, bireysel özgürlüklerin tahakkümcü bir yapıya kurban edilmesine neden olmuştur. Günümüz dünyasında üretim bir “zorunluluk alanı” olarak tasarlanmış, tüketim ise “özgürlük alanı” olarak belirlenmiştir. Yani bireyler, piyasanın işleyiş mekanizması tarafından tamamen erksizleştirilmiştir. Çalışma ve iş sahibi olma zorunluluğu ile birlikte mekanik bir yaşam tarzı ve robotik bireyler ortaya çıkmıştır. Kısacası dergi yazarlarına göre birey, dayatılan ekonomik rasyonalitenin zorunlu bir halkası haline gelmiş ve kendi yaşamı üzerindeki kontrol gücünü yitirmiştir. Yazarların vardığı bu hükümler planlı ekonomi için de geçerlidir. Hatta planlama mantığının, tahakküm ile ekonominin yekpare bir bütün haline gelmesine neden olduğu ifade edilmiştir.

Dergileri incelerken karşılaştığımız en önemli meselelerden biri, Marksist sol siyaset geleneğinin birçok açıdan yoğun bir eleştiriye maruz bırakılmasıdır. Dergi boyunca Marksist teoriye ve onun pratiğe yansımaları anarşist bir perspektifle ele alınmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Kara ve Efendisiz dergilerinin sol gelenekten radikal bir kopuşu temsil etmesidir. Türkiye’deki Marksizm rüzgârından ayrılan 1980 öncesi dönemi solcularının bir kısmı, bu dergi etrafında

birleşmiştir. Bu nedenle, geçmişin hatalarıyla yüzleşmek ve sol gelenek ile hesaplaşmak dergilerin temel amaçlarından biri olarak görülebilir.

Kara dergisinde ele alınan bir diğer konu ise yeni toplumsal hareketlerdir. Feminist hareket, ekoloji hareketi, öğrenci hareketleri, eşcinsel hakları gibi güncel toplumsal meseleler, özellikle derginin son sayılarında yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Hatta bu meseleleri siyasi platforma taşıyan ilk dergilerden biri Kara’dır. Derginin bu hareketlere eleştirel bir yaklaşımı bulunmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin homojen bir örgütlenme biçimini benimsemesine karşı çıkan dergi çevresi, “dayanışma duygusu” olan tüm bireyleri kabul eden bir örgütlenme anlayışının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Mikro tahakküm unsurlarına yönelik bu tip mücadelelerin makro tahakküm unsuru olan politik iktidarı da kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini savunan Kara dergisi, anarşizmin bir “çatı” ideoloji olarak benimsenebileceğini vurgulamıştır. Ne erkek egemenliğinin ne de çevre kirliliğinin “devlet” olgusundan bağımsız bir şekilde ele alınmayacağı iddia edilmektedir. Özetle, dergi yazarlarına göre tüm toplumsal hareketler, tüm toplumsal kesimleri kucaklayabilecek bir bileşke alanı olan anarşist hareket etrafında birleşmelidir.

Diğer yandan Kara, 1980’li yıllarda cezaevlerinde ortaya çıkan baskıcı uygulamaları dergi sayfalarında eleştirmiş ve bizzat eylemlere katılarak aksiyon almıştır. Genelde dergi ile sınırlı bir yapıya sahip olan Kara, güncel bir meselede aksiyoner bir tutum sergileyebileceğini göstermiştir.

Nihai olarak Kara ve Efendisiz’in, Türkiye’deki dergicilik faaliyetlerine yeni bir soluk getirdiği söylenebilir. Klasik sağ-sol çatallaşmasının daha ötesinde, doğrudan politik iktidarın ve mevcut tahakkümcü sistemin kendisini hedef alan bu dergiler, anarşizmin saf özgürlükçü yaklaşımlarını, tarihsel kişi ve olaylarını öğretici bir dille aktarmayı başarmıştır. Ulusal veya uluslararası birçok meselenin ele alındığı bu dergiler, 1980’li yılların görece özgürleşen siyasal ortamının en radikal çıktısı olmuştur. Dergi sayfalarında ele alınan tüm meselelerde, anarşist bakış açısını rahatlıkla gözlemleyebilme olanağı bulunmaktadır. Ancak bazı noktalarda eksiklikleri olduğunu da belirtmemiz gerekir. Örneğin, anarşizmin toplumcu görüşlerine daha yakın bir profil çizen bu dergiler, çoğunlukla söylem düzeyinde bir tavırla hareket etmişler ve anarşist devrim mantığının gerektirdiği toplumsal mücadele pratiklerini ortaya koyamamışlardır. Dönemin siyasal konjonktürü açısından tutarlı bir yaklaşım gibi görünse de anarşist devrim anlayışı aktif bir tutuma ihtiyaç duymaktadır. İkinci olarak dergiler, politik bir niteliğe sahip olduklarını ifade etseler de, güncel siyasetle neredeyse hiç ilgilenmemişlerdir. Dahası bu dergiler, yerli bir anarşist yaklaşım üretme bahsinde pek başarılı olamamış, Batılı anarşist söylemlerin iyi bir aktarıcısı olmanın ötesine geçememiştir. Ancak bu tür eksikliklere rağmen Kara ve Efendisiz dergileri, anarşizmin Türkiye’deki temellerini atmayı başarmış ve kendi ardıllarına öncülük edebilecek düzeyde bir miras bırakmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, N. (1987). Kaplumbağasever Olmanın Suçu? *Kara Dergisi*, 9, 2.
- Akan, Z. (1987). Diz Çökenler. *Kara Dergisi*, 4, 21.
- Alaca, S. (1986). Kara Karaoğlu'ndan Abdurrahman Çelebi'ye. *Kara Dergisi*, 3, 23.
- Alaca, S. (1987a). Akıl Var, Akıl Var. *Kara Dergisi*, 11, 23.
- Alaca, S. (1987b). Mayıs ve Çözüm'e Cevap. *Kara Dergisi*, 9, 18-19.
- Alaca, S. (1988). Yine Yeşil. *Efendisiz Dergisi*, 2, 20-22.
- Alaca, S. (1989). Yeni Bir Yayın Dönemine Girerken Düşünceler. *Efendisiz Dergisi*, 6, 3-4.
- Armağan, Y. (1986). Bir Yazı. *Kara Dergisi*, 2, 27.
- Arslaner, A. (1987). Pink Floyd Dolayımıyla Saffet Murat Tura'ya Cevap. *Kara Dergisi*, 9, 5-7.
- Bakunin, M. (1986). Evrensel Oy Hakkı Yanılsaması. *Kara Dergisi*, 2, 25.
- Bakunin, M. (2016). Tanrı ve Devlet (5. b.). (S. Ergün, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Baradat, L. P. (2012). Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri. (A. Aydın, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilinmeyen Devrim: İspanya İç Savaşı. (1986, Ekim). *Kara Dergisi*, 1, 16-20.
- Bookchin, M. (2005). Toplumsal Anarşizm mi, Yaşamtarzı Anarşizm mi? (2 b.). (D. Aytaş, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Bora, T. (2020). Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler (7. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burak, C. (1987, Ekim). Seçimler Üzerine. *Kara Dergisi*, 2, 17.
- Çapanoğlu, G. (1988, Aralık). Emperyalizm, İlerleme ve Devrim. *Efendisiz Dergisi*, 2, 23-26.
- Çelebi, H. (1988). Özgürlüğün Doğası. *Efendisiz Dergisi*, 1, 22-24.
- Çelebi, H. (1989a). Bilimin Efsaneleşmesi. *Kara Dergisi*, 4, 3-7.
- Çelebi, H. (1989b). Sosyalizm, Demokrasi ve Sivil Toplum. *Efendisiz Dergisi*, 3, 13-15.

- Çelebi, H. (1989c). Tanrı Janus'un İki Yüzlülüğü. *Efendisiz Dergisi*, 5, 13-16.
- Dal, S. (1986). Putları Kırılım! *Kara Dergisi*, 2, 4-5.
- Demir, K. (1986a). Bütün Programlar İnsansızdır. *Kara Dergisi*, 3, 12-13.
- Demir, K. (1986b). Stalinizm Var Mı? *Kara Dergisi*, 2, 26.
- Demir, K. (1987a). Feminizm? *Kara Dergisi*, 10, 14-15.
- Demir, K. (1987b). Yenilmiş Asilere Çiçek Verelim. *Kara Dergisi*, 4, 4-5.
- Demir, K. (1988a). Bir Lokma, Bir Hırka. *Efendisiz Dergisi*, 2, 1-3.
- Demir, K. (1988b). Tartışılmayacak Mı? *Efendisiz Dergisi*, 1, 4-5.
- Ergül, T. (2010). Sosyal Demokraside Bölüşme Yılları. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ertan, H. (1987a). Anadolu'da Bir İsyân: Babai Ayaklanması. *Kara Dergisi*, 6, 14-16.
- Ertan, H. (1987b). Demokratik Mücadele? *Kara Dergisi*, 7, 7-8.
- Gönül, T. (1987a). Dayağa Ceza Mı? *Kara Dergisi*, 10, 11-13.
- Gür, U. (1987). İyi, Kötü, Çirkin. *Kara Dergisi*, 11, 18-19.
- Han, O. (1988). Cezaevlerine Karşı Toplumsal Dayanışma. *Efendisiz Dergisi*, 2, 4-5.
- Kara Bildirge. (1987). *Kara Dergisi*, 10, 4-5.
- Kazın Ayağı. (1988). *Efendisiz Dergisi*, 1, 28.
- Konur, O. (1987a). Amargi Ya Da Özgürlük. *Kara Dergisi*, 5, 5-6.
- Konur, O. (1987b). Doğrudan Demokrasi, Doğrudan Etkinlik. *Kara Dergisi*, 5, 10-11.
- Konur, O. (1987c). İnsanca Bir Hapishane? *Kara Dergisi*, 11, 19-20.
- Konur, O. (1988). Toplumsal Örgütlenme Sorunu. *Efendisiz Dergisi*, 1, 10-12.
- Kurt, A. (2011). *Kara Dergisi* Seçkisi İçin Ahmet Kurt Röportajı. (C. Başkent, Röportaj Yapan) Mart 26, 2021 tarihinde <https://canbaskent.net/politika/71.html> adresinden alındı
- Kürek, A. (1987). Liberter Düşünce ve Harekette Devrim Kavramı Üzerine. *Kara Dergisi*, 7, 4-6.
- Kürek, A. (1989). Mücadele Tarzları Üzerine. *Efendisiz Dergisi*, 3, 2-4.

- Lanza, L. (1988). Tahakküm ve Ekonomi. *Efendisiz Dergisi*, 2, 8-11.
- Leo, R. D. (1989a). Erkek Tahakkümünün Kökenleri Üzerine. *Efendisiz Dergisi*, 4, 9-12.
- Montreuil-Rosny (1987). Tarihte Federalizm. *Kara Dergisi*, 4, 18-19.
- Niçin Efendisiz ? (1988). *Efendisiz*, 1, 2-4.
- Öztañ, G. G., & Kartal, C. B. (2014). Türkiye'de Muhalif Söylemin Çeşitlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1980'lerde Anarşist Yazın: Kara ve Efendisiz Dergileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50, 97-124.
- Sosyalist Parti Tartışmaları Üzerine. (1986). *Kara Dergisi*, 1, 4-5.
- Soydan, B. (2014). Türkiye'de Anarşizm (2.b.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Stirner, M. (2016). Biricik ve Mülkiyeti (2.b.). (S. T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Suat, N. (1987a). Polonya'nın Yeni Öğrenci Hareketi. *Kara Dergisi*, 6, 12.
- Tayyar, H. & Merdol, B. (1986). Ukrayna Toplumsal Hareketi. *Kara Dergisi*, 3, 14-22.
- Temsil-i Reddiye'den Redd-i Temsiliye'ye. (1986). *Kara Dergisi*, 1, 12-13.
- Tezgör, M. (1988). AET ve Özgürleşme. *Efendisiz Dergisi*, 2, 12-13.
- Toplum Değıştiricileri ve Yaratım. (1986). *Kara Dergisi*, 1, 5-6.
- Tozan, G. (1986). Kutsal Bir Kavram: Aydın. *Kara Dergisi*, 2, 22.
- Tozan, G. (1987). Üç Metre Özgürlük. *Kara Dergisi*, 5, 8.
- Ülgen, İ. (1988a). "Basın Özgürlüğü" Sloganı Üzerine. *Efendisiz Dergisi*, 1, 13-14.
- Ülgen, İ. (1988b). Ekim Devrimi ve Gorbaçov Gerçeği. *Efendisiz Dergisi*, 2, 14-19.
- Woodcock, G. (1989). Desantralizm. *Efendisiz Dergisi*, 6, 5-7.

Yayın Geliş Tarihi: 07.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.09.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1338779>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1883-1900
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GÖÇ SÜRECİNDE KADINLIK VE ERKEKLİĞİN YENİDEN İNŞASI: SAHA ARAŞTIRMASINDAN NOTLAR

*Şenay LEYLA KUZU**

Öz!

Erkeklik ve kadınlık müzakereye açık dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle göç süreçleri farklı kadınlık ve erkeklik deneyimlerinin birbiriyle karşılaşmasına ve bu kadınlık ve erkekliğin yeniden inşasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma “Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırması: Gaziantep Monitörü 2022” adlı saha çalışmasının verilerinden yola çıkarak toplumsal cinsiyet hiyerarşisine odaklanmaktadır. Proje kapsamında hem bir anket çalışması hem de on iki adet odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmeleri, Gaziantep’in 22 mahallesinden Suriyeli ve Gaziantep’lileri kapsayan toplam 67 kişi ile yapılmıştır. Farklı mahalle, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin dikkate alındığı görüşmelerden yola çıkarak geçici koruma altındaki Suriyelilerin ve yerel toplulukların birbirlerini nasıl tanımladıkları, birbirleri hakkındaki tanımlamaların zamanla nasıl değişime uğradığı toplumsal cinsiyet hiyerarşisi dikkate alınarak tartışılmaktadır. Göç süreci, bireyleri sadece ekonomik ve hukuki açıdan etkileyip geçici veya güvencesiz bir statü atfetmemekte aynı zamanda kadınlık ve erkeklik inşa sürecini de etkilemektedir. Gündelik hayatta aile dinamikleri başta olmak üzere kadınlığın ve erkekliğin yeni toplumsal ilişkiler ortamında yeniden gözden geçirildiği görülmektedir. Bu makale odak grup görüşmelerinden yola çıkarak geçici koruma statüsü kapsamındaki Suriyelileri ve yerelden kadın ve erkeklerin benzer toplumsal cinsiyet rollerinin karşılıklı olarak nasıl kurulduğunu ve nasıl hiyerarşik bir yapıya dönüştüğünü analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Leyla Kuzu, Ş. (2023). Göç sürecinde kadınlık ve erkekliğin yeniden inşası: saha araştırmasından notlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1883-1900.

*Dr. Öğr. Üyesi, Şenay. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Orcid: 0000-0002-3245-9399, leyla@gantep.edu.tr.

¹Bu çalışma, “Qudra2 süregelen Suriye ve Irak krizlerine yanıt olarak mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ülkesine geri dönmek isteyenlerin ve ev sahibi toplulukların dayanıklılığının güçlendirilmesi” kapsamında yapılan “Gaziantep odaklı sosyal uyum araştırması Gaziantep Monitörü 2022” verilerine dayanmaktadır. Araştırma verilerini kullanmama izin verdikleri için M. Nuri Gültekin, Mustafa Doğanoglu, Nur İncetahtacı, Harun C. Karayakupoglu, Murat Kaya, Ümrân Açıkgoz ve Zümrüt B. Mübarek’e teşekkür ederim. Araştırma, Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 03.08.2022 tarih, 15 sayılı kararıyla etik kurul onayı almıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Suriyeliler, Kadınlık, Erkeklik, Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi.

RECONSTRUCTION OF FEMININITY AND MASCULINITY IN THE MIGRATION PROCESS: NOTES FROM FIELD RESEARCH

Abstract

Masculinity and femininity are dynamic processes open to negotiation. Especially migration processes pave the way for different experiences of femininity and masculinity to encounter each other and reconstruct this femininity and masculinity. This study focuses on the gender hierarchy based on the data of the field study titled "Gaziantep Focused Social Cohesion Research: Gaziantep Monitor 2022". Within the scope of the project, both a survey and twelve focus group discussions were conducted. Focus group discussions were conducted with 67 people, including Syrians and local people of Gaziantep from 22 neighborhoods in Gaziantep. Based on the interviews, in which different neighborhoods, age, and gender variables are considered, how Syrians under temporary protection and local communities define each other and how their definitions of each other have changed over time are discussed by considering the gender hierarchy. The migration process not only affects individuals economically and legally, assigning them a temporary or precarious status but also affects the construction of femininity and masculinity. In daily life, it is seen that femininity and masculinity, especially family dynamics, are revised in the new social relations environment. Based on focus group interviews, this article aims to examine Syrians under temporary protection status and analyze how similar gender roles are mutually constructed and hierarchically structured for women and men who are natives of Gaziantep.

Keywords: Gaziantep, Syrians, Femininity, Masculinity, Gender hierarchy.

GİRİŞ

Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye’de yoğunlaştıkları iller, yoğunlaştıkları işler, toplumsal hayata uyumları açısından gerekli olan hizmetlere erişim konusunda karşılaştıkları sorunlar ve ev sahibi toplumun zaman içerisinde Suriyelileri nasıl algıladığı gibi meseleler literatürde hâkim tartışma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2022; Danış & Dikmen, 2022). Bununla birlikte Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı iller bazında da bu temel tartışma noktalarının ön plana çıktığını ve hem yerel dinamiklerin hem de sosyal uyum gibi meselelerin önemli bir tartışma alanı oluşturduğunu görmek mümkündür (Gültekin vd., 2021; Gulerce & Demir 2021). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin iş imkanı sunan sınır illerinde ve metropol şehirlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin Şanlıurfa (339.429), Gaziantep (444.087), Kilis (74.824), Hatay (319.454), Adana (242.596) ve Mersin (236,522) hattı takip edildiğinde yaklaşık 2 milyon geçici koruma altındaki Suriyeli bu illerde yaşamaktadır. Bununla birlikte farklı kentlerin sunduğu iş fırsatları da Suriyelilerin yoğun olarak yerleşmesine neden olmaktadır. Bu ikinci grupta İstanbul (531.227, %3.23), Bursa (179,122), İzmir (139.339), Ankara (90.779) ve Konya (118,488) yer almakta ve yaklaşık 1 milyonun üzerinde Suriyeli bu illerde yaşamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı sınır illerden biri olan Gaziantep'te, Suriyelilerin konumunu tartışmak için birkaç veriye yakından bakmak gerekmektedir. “*Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırması: Gaziantep Monitörü 2022*” adlı saha araştırmasından hareketle elde edilen veriler her iki grubun gündelik etkileşimlerini analiz etmek için kullanışlıdır. Örneğin Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin yoğunlaştıkları mahalleler ve bu mahallelerin özellikleri önemlidir. Araştırma kapsamında ulaşılan hanelerin büyük bir kısmı, alt sosyo ekonomik düzeydeki mahallelerden oluşturmaktadır. Her iki gruptan (Gaziantep'li ve Suriyeli) katılımcıların konut ve mahalle memnuniyeti ile katılımcılara ait hanelerin ortalama geliri ve konut tipine dair veriler bu durumu desteklemektedir. Gaziantep'li ve Suriyelileri anlamaya yönelik ikinci veri, çalışma ve istihdam durumlarına ilişkin özelliklerdir. Saha araştırması kapsamında haneyi temsil eden verilere göre (toplam 1644 hane) Gaziantep'li erkeklerin %67,5'i ve Gaziantep'li kadınların %16'sı gelir getirici bir işte çalışırken; Suriyeli erkeklerin %78,6'sı ve Suriyeli kadınların %11'i gelir getirici işlerde çalışmaktadır. (Gültekin vd., 2022, ss. 28-29).

Suriyeli erkekler, Gaziantep'li erkeklere göre iş yaşamına daha fazla katılırken kadınlar söz konusu olduğunda oranlar daha geriden gelmektedir. Yerel topluluklara kıyasla göçmenlerin istihdam piyasasına daha fazla katılmaları farklı göç örnekleri analizlerinde de ortaya çıkan bir durumdur (Erder, 2006). Bununla birlikte hem Gaziantep'li hem de Suriyelilerin sigortalı çalışma, günlük çalışma süreleri, iş arama süresi ve hane büyüklüğünün karşılaştırılması, iki toplumun durumunu tespit etmek bakımından önemlidir. Bu genel özelliklerin aile dinamikleriyle ve kadınlık erkeklik inşa süreçleriyle nasıl etkileşime girdiği tartışmaları için de temel oluşturmaktadır. Öyle ki Gaziantep'li ve Suriyelilerin karşılaşma mekânlarına ve deneyimlerine odaklandığımızda (çalışma ve iş yeri açma gibi) etkileşimin arttığını düşünebiliriz. Fakat gündelik hayatta mesafenin ve önyargının yeni biçimlerle yeniden üretildiğine tanık olmaktayız. İşte bu makale, iki başlık altında gündelik hayatta yaşanan karşılaşmalara ve Gaziantep'li ve Suriyelilerin birbirini nasıl konumlandıklarını saha notlarından yola çıkarak tartışmayı hedeflenmektedir. Gündelik hayattaki karşılaşmalar özellikle kadınlar dikkate alındığında sokaktaki karşılaşmalardan kamusal hizmetlerin sağlandığı mekânlara kadar genişletilebilir. Suriyeliler özelinde bu karşılaşmalar, yeni bir toplumun, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi içinde kendi konumlarını yeniden müzakere ettikleri dinamik bir sürece dönüşebilmektedir. Kadınlık ve erkeklik inşası yeni durumlarda yeniden tartışmaya açılmakta ve bu süreçte toplumsal cinsiyet rejiminin dinamik yapısı ile karşılaşmaktayız (Connell, 1998; Herbert, 2008; Pease, 2009; Segal 2007).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

“*Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırması: Gaziantep Monitörü 2022*” adlı proje hem nicel hem de nitel araştırma tekniklerini gözeterek yürütüldü. Bu nedenle Gaziantep'in iki merkez ilçesinde (Şahinbey ve Şehitkamil) bulunan 127

mahallede toplam 1644 hane ile 204 soruluk bir anket, KoboToolbox veri toplama uygulaması yardımıyla yapıldı. Nicel verilerin derinlemesine analizi için, nitel tekniklerin vazgeçilmez olduğu bilinmektedir. Özellikle mültecilik ve göçmenlik deneyimleri gibi bireylerin duygularına, düşüncelerine ve tutumlarına dayanarak analiz ve değerlendirmelerin yapılması gerektiği bir alanda nitel teknikler ön plana çıkmaktadır. Toksöz'ün belirttiği gibi nicel tekniklere dayanan veri toplama zaman içerisinde herhangi bir olgunun nasıl değiştiğini ve bu konu hakkında politika yapımını etkileyen bir sürece dönüşmektedir (Toksöz, 2020, ss. 143-144). Toksöz'ün feminist yöntem hakkındaki bu tespiti, göç ve mültecilik deneyimlerine de genellemek mümkündür. Çünkü bu deneyimlerin politikalara dönüştürülmesi aşamasında hem nicel hem de nitel verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Proje bir taraftan Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin geçen on iki yıllık süre içerisinde yaşadıkları değişim ve dönüşümü takip etmeye çalışırken diğer yandan yaşanan dönüşümü Suriyeli ve yerelden öznelere ifadeleri ile anlamaya odaklanmaktadır. Bu amaçla Gaziantep'in merkez ilçelerinde, yirmi iki mahallede¹ toplam on iki odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmelerinden 5 tanesi Gaziantep'li kadınlarla (3'ü Gaziantep'li kadınlarla, 2'si Gaziantep'li erkeklerle), 7 tanesi de Suriyelilerle (5'i Suriyeli kadınlarla, 2'si Suriyeli erkeklerle) yapılmıştır. Görüşmelerin tamamı Narlıtepe'de bulunan Ensar Toplum Merkezi'nde yapıldı. Odak grup görüşmelerinin özellikle kadınlar açısından toplum merkezinde yapılması belli bir güven ortamını sağlamış oldu. Yapılan bütün görüşmelerde ses kaydının alınmasına izin verildi. Görüşmelerin tamamının kadınlardan oluşan bir ekip (moderatör, tercüman ve raportör) tarafından yapılması ve odak grup görüşmelerinin karma yapılmaması da buna katkı sağlamıştır. Özellikle Suriyeli kadınların bu nedenlerden dolayı kendilerini rahat hissettiklerini ve düşüncelerini açıklıkla ifade ettiklerini söyleyebiliriz. Neuman (2020, s. 731) tarafından ifade edildiği gibi odak grup görüşmelerinde katılımcıların homojen olması ve katılımcılar arasında herhangi bir akrabalık veya arkadaşlık bağının olmaması önemlidir. Yürüttüğümüz odak grup görüşmelerinde katılımcıların homojen olması sağlanmış olmakla birlikte özellikle Suriyeli kadın gruplarında katılımcıların bazıları akraba, arkadaş veya tanıdıklardan oluşmuştur. Alt sosyo-ekonomik grubundan Suriyeli kadınların ataerkil değerler çerçevesinde genellikle tek başına herhangi bir yere gitmediği dikkate alındığında bu anlaşılır bir durumdur. Kaldı ki akraba ve tanıdık olsa da kadınların aynı konularda farklı düşünceler ifade etmeleri bu yönetsel sınırlılığın pek önemli olmadığını ortaya koymaktadır. Odak grup görüşmeleri Gaziantep'in farklı mahalleleri ve farklı sosyo-ekonomik seviyeleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Suriyelilerin, Gaziantep'in görece alt ve orta sosyo-ekonomik düzey mahallelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Doğal olarak odak grup görüşmeleri de Gaziantep'li ve Suriyeli nüfusun yoğun bir şekilde

¹Bu mahalleler "Narlıtepe, Fırat, Barak, Vatan, Aktepe, Kolejtepe, Çıksorut, Mavikent, Şehreküstü, Aydınbaba, Konak, Mevlana, Cumhuriyet, Deniz, Yeditepe, İstiklal, 60. Yıl, Hoşgör, Seyrantepe, 23 Nisan, Gazikent ve Değirmişem" şeklinde sıralanabilir.

yerleştiği bu mahallelerde 2022 yılı Ağustos ayında yürütülmüştür. Araştırma Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 03.08. 2022 tarih, 15 sayılı kararıyla etik kurul onayı almıştır.

Göç Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Yeniden İnşası: Suriyeli Kadın ve Erkeklerin Konumları

Gaziantep'te sosyal uyum meselesini anlamak için Gaziantep'li ve Suriyelilerin gündelik hayatına odaklandığımız saha araştırması aynı zamanda her iki toplumdaki kadın ve erkeğin hem kendilerini hem de diğerlerini nasıl konumlandıklarına dair zengin veriler sunmuştur. Sosyal uyuma odaklanan saha araştırmasının odak grup görüşme soruları, bireylerin gündelik yaşamlarına yönelik tartışmalar, gelecek beklentileri, boş zaman aktiviteleri, Gaziantep'li ve Suriyeliler arasındaki komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri, evlilik düşünceleri ve kadınlık erkeklik algıları etrafında şekillenmiştir. Göç literatürünün uzun bir süre göçmen erkeklere odaklandığı, kadınların tartışmalara katılmasının ise görece yeni bir olgu olduğu bilinmektedir (Biehl, K., & Danış, D., 2020; Kofman vd., 2000; Körukmez, Karakılıç & Danış, 2020; Lutz, 2004). Göç süreci çeşitli yapıları etkilediği gibi bireylerin benlik algılarını, rol ve sorumluluklarını da etkilemektedir. Bireylerin toplumsal cinsiyete dayalı rolleri de bu kapsamda etkilenmektedir. Kadınlar ve erkeklerin yeni yerleşilen toplumda toplumsal cinsiyet rollerinin belli yönlerini devam ettirdiklerini bazılarını değiştirdiklerini ya da yeniden müzakere ettiklerini görmek mümkündür. Özellikle kadınlar söz konusu olduğunda ataerkillik ve şiddet gibi faktörlerden uzaklaşma başlı başına bir değişim süreci olmaktadır. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belli bir tarihsel bağlamda oluştuğunu, erkeklik ve kadınlığın bir inşa olduğunu ve yeniden inşasının söz konusu olduğunu hatırlamak önemlidir (Bourdieu, 2015; Connell, 2019; Pease, 2009; Sancar, 2009). İşte göç süreci de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden gündeme geldiği bir alan sunmaktadır. Bu süreç hem yerleşilen ülkenin hem de kaynak ülkenin özelliklerinden bağımsız değildir. Örneğin Sallan Gül ve arkadaşlarının (2020) Isparta uydu kentinde yaptığı alan araştırmasında farklı ülkelere (İran, Irak, Afganistan ve Suriye) Isparta'ya göç eden kadınların, farklı kadınlıkların varlığını gözlemleyerek kadınların bir öznellik inşa ettiklerinin altı çizilmektedir. Daha açık bir ifadeyle kadınlar, yeni yerleştikleri ülkedeki kadınların belli bir özerkliğe (iş yaşamına katılmaktan diğerleriyle daha rahat iletişim kurmaya kadar genişletilebilir) sahip olduklarını gördükçe kendi kadınlık durumlarını gözden geçirdiklerini ve gelecek beklentilerinin yeniden şekillendiğini görmekteyiz. Göçle birlikte hem aile dinamiklerinin değişmesi hem de yerleşilen yerin toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair hâkim söylem, her iki toplumun erkeklik ve kadınlık inşasını etkilemektedir. Bu sürecin somut göstergeleri arasında erkeklerin ekonomik gücünün azalması, aileyi tek başına geçindirme yükümlüğünün veya gücünün sekteye uğraması, kadınların iş bulabilmesi ve kadınların yeni roller üstlenmesi gibi faktörler sıralanabilir. Pease, bu bağlamda tam da sorulması gereken sorunun göç sürecinde "ataerkilliğin aşınıp aşınmadığı" meselesi olduğunu belirtmektedir (2009, s. 80). Şüphesiz buna net bir cevap verebilmek mümkün

değildir. Çünkü ataerkilliğin müzakeresinin yapıldığı veya aşındığı örnekler olduğu gibi özellikle kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri ya da eğitimden koparılarak çalıştırılmaları gibi ataerkilliği besleyen uygulamalarla da karşılaşmak mümkündür. Kandiyoti'nin belirttiği gibi “kadınlara sunulan kısıtlı seçenekler, erkeklerin zımni sorumlulukları ile birleşince ataerkil pazarlığın bütünlüğü yeniden sağlanmış olmaktadır” (1988, s. 283). Örneğin odak grup görüşmelerinde çocuk yaşta Suriye'den Gaziantep'e gelen görüşmeci, ailenin geçimini sağlamak için çocuk yaşta çalışmak zorunda olduğunu belirterek bu durumun ailenin diğer bireylerini de etkilediğini şöyle ifade etmektedir:

“Eğitimime devam etmek isterdim. Buraya ilk geldiğimizde 7 yaşındaydım ve çalışmak zorunda kaldım. Atölyede terzilik yaptım. Eğitimden mahrum kaldık. Şuan 18 yaşındayım ve bir gelirim yok. Eğitim dilini bilmemek çok kötü. 7. sınıfta bir kardeşim var ve şuan okulu bırakmak istiyor, çünkü evde okuyan biri olmadı, o da okulu faydasız görüyor” (Suriyeli kadın, 18 yaşında, ilkokul terk).

Bir başka örnekte 30 yaşında ev hanımı olan Suriyeli kadın, değişen gündelik yaşantısını ve çalışma isteğine karşılık eşinin bunu uygun görmediğini ise şöyle ifade etmektedir:

“Dedikleri gibi biz oradayken hep evdeyiz ve evden sorumluyuz. Şuan benim hayalim çalışmak, iş yerimi açmak istiyorum ama eşim izin vermiyor. Bana diyor ki sen kendin gidip alışverişi yapıyorsun bu yeterince bir suç zaten” (Suriyeli kadın, 30 yaşında, ilkokul mezunu).

Kadınların kendi deneyimlerini ötekilerle karşılaştırarak konumlarını tekrar gözden geçirdiklerini söylemek mümkündür. Özellikle geleneksel cinsiyet rollerinin belli yönleri Suriye ve Türkiye dikkate alınarak yeniden ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

“Türk kadınlar daha güçlüler, karakter olarak. Biz biraz korkarız... Türkiye'de kadınla erkek aynı seviyede, bizde hayır 'sen kadınsın ben erkeğim' var” ... (Suriyeli kadın, 35 yaşında, ortaokul mezunu).

Yukarıdaki ifadelerden geleneksel cinsiyet rollerinde büyük bir değişim olarak görülen çalışmanın henüz genel kabul görmediği bunun yerine erkeğin konumunu sarsmayan gündelik alışverişin kadınlara bırakıldığı görülmektedir. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi göç süreciyle birlikte kadınlık inşasında değişim, dönüşüm ve müzakere yaşanmaktadır. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı İstanbul, İzmir, Adana, Konya, Gaziantep ve Kilis'te yapılan saha araştırmalarında da bu durumu görmek mümkündür (Akçadağ Çelik & Yarımay, 2022; Doğangün & Özgür Keysan, 2022; Körükeç, Karakılıç & Danış, 2020). Bu değişim ve dönüşümün izleri eğitimde, çalışma hayatında, toplumsal cinsiyet rollerinde ve evliliğe dair düşüncelerde kendini göstermektedir. Fakat bu durum çelişkisiz bir biçimde gerçekleşmemektedir. Daha önce Suriyeli erkeğin rollerinden biri olarak kabul edilen evin ihtiyacına yönelik yapılan alışveriş işlerinden erkekler çekilmeye başlasa da Suriyeli kadınlar bu değişimi Gaziantepli kadınları dikkate alarak

yeniden yorumlamaktadırlar. Odak grup görüşmelerinde yaşanan bu durumu *güçlenme ve eşitlik* olarak yorumlayanların yanı sıra artan *sorumluluk ve iş yükü* olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır.

“Türk kadının üzerine yüklenen sorumluluk daha fazla ... Biz de buraya gelince buna ayak uydurmak zorunda kaldık, biz de onlar gibi olduk. Artık bütün işlerimi kendim hallediyorum. Eşim alışveriş yapmayı bilmez şimdi. Suriye’de kadınlar genelde erkeklerden izole bir şekilde yaşıyor. Kadın çalışır ama belirli işlerde, kuaför olur, öğretmen olur ama sınırları vardır. Burada tüm toplum bir arada...” (Suriyeli kadın, 28 yaşında, lise mezunu).

“Buradaki kadınların sorumluluğu daha fazla. Buraya geldiğimizde biz de öyle olduk. Yani onlar farkında olmadan üzerimize sorumluluk yüklediler. Eşim aslında hala çıkmamı pek istemiyor ama bazen diyorum ki kurstan dönerken alışveriş yapayım yolumun üstü zaten, eşim evde görünce bir şey demiyor ama söyleseydin ben alırdım diyor” (Suriyeli kadın, 38 yaşında, lise mezunu).

“...Bence Türk kadınlar Suriyeli kadınlardan daha güçlü, karakter olarak daha bağımsızlar. Bizde “ayıp” “dışarıya çıkma” sözleri hakim. Biz orada evden pek çıkmazdık..., Ama burada kadının sorumluluğu daha fazla. Eşitlik değil” (Suriyeli kadın, 29 yaşında, ortaokul mezunu).

Yukarıdaki görüşmecilerin belirttiği gibi Gaziantep’li kadınlar, gündelik ihtiyaçların alışverişi konusunda ön planda olmaktadır. Suriyeli kadınların da Gaziantep’e göçle birlikte daha önce erkeklerin sorumluluğunda olan bu işleri yapmaya başladıkları ve bu süreci sorumluluk artışı olarak ifade ettikleri görülmektedir. Gaziantep’li kadınların bu durumunu sorumluluk artışından ziyade *eşitlik* veya kadınların *güçlü* olması şeklinde yorumlayan Suriyeli kadınlar da bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de kadınların meslek fark etmeksizin her sektörde çalışması Suriyeli kadınların Gaziantep’e geldikten sonraki çalışma yaşamlarını ve algılarını etkilemektedir. Suriyeli kadınlar bu durumu şöyle ifade etmektedirler.

“Burada kadınların karakteri daha güçlü, böylesi daha iyi. Eşitler yani” (Suriyeli kadın, 42 yaşında, ilkokul mezunu).

“Bizde çalışan, para getiren erkek olur. Burada herkes çalışıyor” (Suriyeli, kadın, 44 yaşında, ortaokul mezunu).

“Hayır biz Suriye’deyken çalışmazdık, buraya geldikten sonra çalışmaya başladık” (Suriyeli kadın, 46 yaşında, ilkokul mezunu).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların durumu yeniden yorumlanmaktadır. Suriyeli kadınların bir kısmı Gaziantep’li kadınların sorumluluklarının daha fazla olduğunu belirtmekle birlikte kendi durumlarına yönelik bir değişim ve yeniden anlamlandırma süreci hâkimdir. Bu tartışmalara paralel olarak Türkiye geneline yönelik güncel verilere bakıldığında hane içinde yapılan işler içinde “günlük/haftalık gıda alışverişi”nin

kadınlar ve erkekler arasında neredeyse eşit olarak paylaşıldığını (Türkiye geneli erkekler %49,3, kadınlar %46.7) ve Gaziantep'in içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde erkeklerin (%53.5), kadınlara (%43.6) göre daha fazla sorumlu oldukları görülmektedir (TAYA, 2022, s. 6). Gündelik hayatta ise bu durum Suriyeli kadınlar tarafından Gaziantepli kadınlarla aralarında temel bir fark olarak görünmektedir. Suriyelilerin geleneksel cinsiyet rollerine yönelik algılarının daha keskin olduğu düşünüldüğünde bu farkı daha çok dillendirmeleri anlaşılır bir durum olmaktadır.

Göç, kadınlar gibi erkeklerin de konumlarını gözden geçirdikleri bir süreç olarak yaşanmaktadır. Aileyi geçindirmekten sorumlu olan Suriyeli erkekler iş bulma, işini devam ettirme ve saygınlıklarını koruma gibi yeni zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Özellikle iş bulma, aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılama ve idame ettirme gibi faktörler Suriyeli erkeklerin meslekleri ve yaş özellikleri ile birleşince önemli bir baskı unsuruna dönüşmektedir. Farklı sermayelere sahip erkeklerin “erkeklik krizi” veya “erkeklik kaybı” olarak adlandırılabilen bu durumu çeşitli biçimlerde idare ettiklerini görmek mümkündür. Şüphesiz göç sürecinin bireylerin sermayeleri bağlamında sahada belirleyici olduğunu ve hem seçenekleri hem de etki güçlerini belirlediğine yönelik tartışmalar bulunmaktadır (İncetahtacı, 2020; Leyla Kuzu, 2016). Göç sürecinde erkeklerin alışık oldukları gelir elde etme, aileyi geçindirme ve ailenin refahını sağlama gibi rollerinde bir değişim ve istikrarsızlık yaşanmaktadır. İşte bu sürecin yarattığı belirsizlik, endişe ve yerleşik değer kalıplarının değişimi karşımıza “erkeklik kaybı”, erkekliğin dönüşümü veya toplumsal cinsiyet düzeninin “kriz eğilimleri” olarak da tartışılan bir durumu ortaya çıkarmaktadır (Bozok, 2019; Connell, 2019; Pease, 2009). Örneğin Pease (2009) Doğu Afrika, Ortadoğu, Güney Aysa ve Latin Amerika'dan Avustralya'ya göç eden erkeklerle yaptığı derinlemesine görüşmelerde konumuz açısından önemli tespitlerde bulunmaktadır. Göç eden erkeklerin aile içinde saygınlığının ve otoritesinin zemin kaybetmesi bunlardan biridir. Özellikle kadınların ekonomik bağımsızlığı arttıkça erkeklerin kadın üzerindeki kontrolü azalmaktadır. Bununla birlikte göçmen erkeklerin geleneksel cinsiyet rollerini bireylerin doğaları gereği olarak gördükleri, eşitlikçi bir söylemin hâkim olduğu ülkelerde kendilerini baskı altında hissettikleri ve geri dönüş konusunda kadınlardan daha istekli oldukları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Suriyeli erkeklerin ailenin geçiminden, kadınların ise ev içi rollerden sorumlu olduğu geleneksel cinsiyet rolleri etrafında şekillenen bir yapı mevcuttur. Aşağıdaki örnekler Suriyeli erkeklerin iş bulma, aile kurma ve aileyi geçindirme gibi yükümlülüklerinin göç sürecinin yarattığı belirsizlikten dolayı nasıl sekteye uğradığını ve zorlandıklarını göstermektedir.

“Tamam Türkiye'ye teşekkür ederiz bizi ağırladığı için ama gerçekten zor koşullarda yaşıyoruz. Biz buraya seyahate gelmedik, ölümden kaçtık biz. Şimdi dönsek ya idam edilirdi ya da hapisaneye atılırdık, başka seçenek yok. Ben burada sadece yaşamak istiyorum. Asgari ücretle bile olsa... Ben işçi olarak da çalıştım, muhasebecilik de yaptım günlük 14 saat çalışarak, benim yaşım olmuş 55. Ücretim

de çok düşüktü. Eşim bile fabrikada çalışmak zorunda kaldı, şimdi bir aydır o da çalışmıyor” (Suriyeli erkek, 55 yaşında, İngilizce öğretmeni).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Suriyelilerin iş bulması veya mevcut işlerini devam ettirmeleri kolay olmamaktadır. Suriye’de düzenli işleri olanların Gaziantep’te de aynı işleri yapması genellikle mümkün görünmemektedir. Bu durum daha düşük ücretli işlerde çalışmaya veya farklı sektörlerde düşük ücretlerle çalışmaya kapı aralamaktadır. Erkekler söz konusu olduğunda ise aileyi geçindirme sorumluluğu gerilimlere ve baskıya neden olmaktadır.

Suriyeli başka bir görüşmeci ise erkek olarak geleneksel cinsiyet rollerini karşılamada yaşadığı zorluğu iki toplumu kıyaslayarak şöyle ifade etmektedir.

“Mesela Suriye’deyken, bir genç 20-30 yaş aralığında hayatını bir düzene sokmaya çalışır, planlarını yapar ve gerçekleştirir. Otuzdan sonra artık bir ailesi, bir işi vardı, kurulu düzeni vardır ve yaşamaya devam eder... Suriye’yi düşünürce ben 6 saat çalışıyordum, bir sene içerisinde para biriktirip evlenmişim ailemden destek almadan hem de. Mutluydum yani hayatımı kurmuştum. Ama burada 7 yıldır yaşıyorum, şöyle bir bakıyorum hiçbir şey yapamamışım. Çok büyük bir fark var” (Suriyeli erkek, 29 yaşında, ortaokul mezunu, inşaat işçisi)

Düşük ücretlerle çalışmak Suriyelilerin karşılaştığı yaygın bir durumdur. Suriyeli erkeklerin bu durumun üstesinden gelebilmek için birden fazla işte çalışması ise aile içi sorumlulukların aksamasına neden olabilmektedir. Suriyeli erkek görüşmeci bu durumu şöyle ifade etmektedir.

“Benim hiç boş vaktim yok. İki işte çalışıyorum, ilki 08: 30 ve 04: 00 arası. İkincisi de 05: 00 ve 01: 00 arası. İki haftada bir de tatil yapıyorum. Bunu ailemin bir şeye ihtiyacı olmasın diye yapıyorum. Ama yetiştiremiyorum gerçekten. Evde de sorumluluklarımın olması gerekiyor, aileme karşı ama gerçekten yetişemiyorum” (Suriyeli erkek, 26 yaşında ortaokul mezunu, berber)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi göç süreci erkeklerin alışık olduğu değer ve saygınlık ilişkilerini yerle bir etmektedir. Bu durum bazen eğitim ve mesleklerinin tanınmaması şeklinde karşımıza çıkarken bazen yerleşik saygı kalıplarının sektöre uğraması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte erkekler geleneksel cinsiyet rollerini veya genel olarak erkeklerden beklenen rolleri yerine getiremedikleri yeni bir durumla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Göç Sürecinde “Gerçek” Kadınlık ve Erkeklik Tartışmaları

Erkek egemen kültürün hem kadınları hem de erkekleri derecelendirdiği, etnisite, ırk ve sınıfsal eşitsizliğin bu derecelendirmede işlevsel olduğu, kadınların konumunun ise erkeklere göre ikincil olduğu geniş bir tartışma bulunmaktadır (Connell, 2019; Messerschmidt, 2019). Daha açık bir ifadeyle toplumda makbul tek bir erkeklik veya kadınlık olmamakla birlikte inşa edilen her bir kadınlık modelinin erkeklere karşıtlık temelinde kurulduğunu ve zaman içerisinde makbul

özelliklerin değiştiği dinamik ilişkişel bir süreçten bahsetmekteyiz. Örneğin erkekler için aktiflik, kararlılık, rekabet gibi özellikler ön plana çıkarken kadınlar için pasiflik, itaatkârlık ve yumuşak başlılık gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu özellikler geleneksel cinsiyet rollerinin yaygın bir şekilde onaylandığı toplumlarda çocukların, eşin, ailenin ve akrabaların ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir kadın olarak tarif edilmektedir (White, 2015). Yani kadın çocuğuna yemek pişirmekle, çocuğun üstünü başını temiz tutmakla, evini temiz tutmakla veya eşinin ihtiyaçlarını karşılamakla makbul bir kadın olabilmektedir. Hal böyle olunca kadın ister Suriyeli olsun ister Gaziantepi olsun bu kadınlık değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Öyle ki Suriyeli kadınlar, Gaziantepi kadınlarla aralarındaki farkı sorumluluk artışı olarak ifade ederken; Gaziantepi kadınlar, Suriyeli kadınlarla kendileri arasındaki farkı geleneksel ev işi ve bakım (çocuk bakımı gibi) rollerini yerine getirmeden zamanlarını kişisel bakımlarına ayırdıklarını ifade ederek makbul kadın olma durumlarını sorgulanır hale getirmektedirler. Aynı şekilde Gaziantepi erkekler, geleneksel cinsiyet rolleri doğrultusunda evi geçindirmesi gereken kişinin erkek olduğunu hatırlatarak Suriyeli erkeklerin çocuklarının ya da genel olarak ailelerinin geleceğini düşünmeden yaşadıklarına ya da rahatları doğrultusunda hareket ettiklerine dair söylemlerle erkekliklerini sorgulamaya dâhil etmektedirler. Gaziantepi erkek görüşmeci bu durumu şöyle ifade etmektedir.

“Onlar kendilerine ve lükslerine çalışıyorlar. Mesela pazar günü kebab yemeleri taviz vermiyorlar. Nargile içiyorlar. Bizim yapamadığımız çoğu şeyi yapıyorlar. Gene de iyi insanlar kötü diyemem” (Gaziantepi erkek, 55 yaşında, ortaokul mezunu, esnaf).

Gaziantepi görüşmeci kendileri ile Suriyeli erkekler arasındaki farkı birikim yapma ve çocukların geleceğini düşünme gibi özelliklere bağlamaktadır. Görüşmeci bu durumu çalışma şartlarından veya yaptıkları işin birikime imkân tanıyıp tanınamamasından ziyade Suriyelilere has bir özellik olarak görmektedir.

“Çevremden gördüğüm kadarıyla iş kaygıları yok. Burada değilse orada yaparım... Daha genelde konuştuğumuz zaman bunlar çok gezmeyi seviyor işte bizde de gezmeyi seven var ama işte biraz daha yalnızca bizdeki bir tık geriye düşündüğümüzde biraz daha birikimci değil de gününbirlik yaşama şeyi var. Mesela çevrede de istişare ettiğimizde biraz daha rahat yaşıyorlar. Biz biraz daha birikim çocuğum deyip yarın üniversiteye gider ben bir lokmadan kısayım da çocuğum rahat etsin derim. Onlar daha rahatlar” (Gaziantepi erkek, 47 yaşında, üniversite mezunu, muhasebeci).

“Ben yalnızca onlarda gençlerin 100’de 80’inde şunu görüyorum: biraz daha rahatlar. Ben kendi nefsim bir ülkeye gitsem, savaştan gitsem, yuvam dağılsa, eşyalarım gitse bu kadar rahat davranmam. O topluma ve yaşayanlara biraz daha saygılı davranırım” (Gaziantepi erkek, 54 yaşında, üniversite mezunu, doğa sporları eğitmeni).

Gaziantep’li erkek görüşmeciler, Suriyeli erkekleri sadece birikim yapmadıkları veya çocuklarının geleceğini düşünmedikleri için değil lüks olarak gördükleri belli tüketim alışkanlıklarını (özellikle nargile) ve ev sahibi toplumun üyelerine yönelik davranışlarını da eleştirmektedirler.

“Kusursuz insan ararsan bulamazsın. Elbette ki kusurları olacak. Sonuçta onlar da insan. Nefisleri benden üstün. Ben öyle şey görmüyorum ama eksikleri var mı vardır bizim de vardır. Biz de bazen unutuyoruz. Yani nereden geldiğini unutuyorlar. Parklarda nargile senin neyine. Hakikaten doğrudur yani. Yani sen nereden geldiğini bileceksin bir kere. Sen gelmişsin nargile...” (Gaziantep’li erkek, 49 yaşında, ilkökul mezunu, inşaat işçisi).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi erkeklik ile aileyi geçindirme ve ailenin refahını devam ettirme gibi sorumluluklar arasında kuvvetli bir bağ kurulmaktadır. Gaziantep’li erkekler, Suriyeli erkeklerin sorumluluklarını yerine getirmediklerini düşünürken onlar için *rahatlıklarına düşkünlük*, *yarını düşünmeden günlük yaşama* ve *nefsine düşkünlük* gibi özellikler atfetmektedirler. Buna karşılık Suriyeli erkekler, aileyi geçindirecek bir iş bulmanın zorluğunu ifade ederken, bulunan işin belirsizliği ve uzun çalışma saatlerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Suriyeli erkekler bu durumu şöyle ifade etmektedirler.

“Hiç vaktimiz yok. Bayramda belki. Yani şimdi gezeceksek nereye gideceğiz? Hayvanat bahçesine iki yıl önce gittik. Mahallenin dışına çıkmıyoruz. Evden çıkınca para harcıyoruz çünkü. Aldığımız maaş anca kira ve faturalara yetiyor, fazlası yok. Her kaç ayda bir çarşıya gidiyor birer dürüm yiyip eve dönüyoruz o kadar. Ya da Yeşil Vadi’ye “(Suriyeli erkek, 29 yaşında, ortaokul mezunu, inşaat işçisi).

“Benim haftada bir tatil günüm oluyor, onda da çocuklarla vakit geçiriyorum. Yemek yiyoruz, öyle. “ (Suriyeli erkek, 38 yaşında, ilkökul mezunu).

“Çok iş aradım asgari ücretle bile olsa ama yok. Ne yapayım? Belediyede sokak mı temizleyeyim? Yaşım olmuş 55, yapamam. Yaş yüzünden de reddediliyorum aslında” (Suriyeli erkek, 55 yaşında, İngilizce öğretmeni).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Suriyeli erkeklerin temel motivasyonları ailenin refahını sağlamak üzere çalışmak. Fakat kendilerine açık olan işlerin istikrarsızlığı ve güvencesizliği birikim yapmalarından ziyade günlük ihtiyaçlara odaklanmaya neden olmaktadır. Bu durum ise çoğu Gaziantep’li erkek tarafından *kaygısızlık*, *rahatlık* ve *zevkine düşkünlük* olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Suriyeli kadınların ve erkeklerin yerel kadın ve erkeklere göre konumları tartışmaya açılarak toplumsal cinsiyet hiyerarşisindeki yerlerinin müzakere edildiğini söylemek mümkündür. Bu müzakereye sadece konumlarını sorgulamakla değil bazı durumlarda varlıklarını da görmezden gelerek giriştikleri iletişim biçimleri örnek gösterilebilir. Odak grup görüşmelerinde Gaziantep’lilerle Suriyeliler arasında etkileşimin önemli bir yolu kiracı ve ev sahibi biçiminde gerçekleşmektedir. Özellikle Suriyeli kadınların büyük bir kısmı yerelden sadece

ev sahibi kadınlarla bir temaslarının olduğu söylenebilir. Öyle ki Suriyeliler yerel toplum hakkında örneklerini yine en yakınlarındaki ev sahipleri üzerinden vermektedirler. Odak grup görüşmelerinde Suriyeli kadınların yakınlara anlattığı örnekler bize toplumsal cinsiyet hiyerarşisine yönelik önemli bir ipucu vermektedir.

“Geçen gün ev sahibimiz bizi davet etti, kadın evde eşim varken yarım kollu tişörtle boynu da açık bir şekilde oturdu, ben çok şaşırdım çünkü o dışarıda tesettürlü normalde” (Suriyeli kadın, 24 yaşında, lise mezunu) .

“Mesela ben ev sahibinin evine gireceksem defalarca izin isterim müsaitler mi üstleri müsait mi diye, ama onlar direkt içeri giriyorlar evime eşim müsait mi değil mi sormadan” (Suriyeli kadın, 30 yaşında, ilkokul mezunu).

Suriyeli görüşmecilerin ifade ettikleri bu durum ilk başta farklı kültür veya farklı davranış kalıpları olarak yorumlansa da konumları belirsiz olan ya da hiyerarşide altta olduklarını düşündükleri bireylere yönelik bir ilişki biçiminin parçası olduğu açıktır. Suriyeli erkekler ise toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde farklı dil ve etnisitelerinden dolayı marjinal bir konumda görülmekte veya görünmez olmaktadır.

Gaziantep’li kadınlarla (çoğu alt sosyo-ekonomik sınıftan) yaptığımız görüşmelerde farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip olsalar da Suriyeli kadınların homojen bir biçimde “öteki” olarak görüldüğünü ve bunun toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. Burada kurulan ötekilik belli oranda Gaziantep’lilerin gündelik yaşamlarına ve ifadelerine yansımaktadır. Örneğin “evleri çok pis”, “çocukları çok pis”, “yemekleri kötü kokuyor”, “sadece kendilerine bakıyorlar” “çok makyaj yapıyorlar”, “evde yemek yapmıyorlar” ve “örtülüler ama” gibi birçok ifade örnek olarak verilebilir. Suriyelilere yönelik bu stereotipler ise alan araştırmalarında sıkça karşımıza çıkmaktadır (Ünal & Doğan, 2020). Ancak bütün bu damgalayıcı ifadelerin içinde cinselliğe yönelik vurgu ön plandadır. Saha araştırmasında Suriyeli kadınların cinselliği hem korkulan, tehdit uyandıran hem aşağılanan, küçümseme hem de düzen bozucu, ihlal edici bir unsur olarak görüldüğünü belirtmek gerekir. Sennett, dokunma korkusu tartışmalarında, yabancı bedenlerin hem “baştan çıkarıcı” hem de “kirletici” olarak düşünüldüğünü ifade eder (2008, s. 192). Benzer şekilde Gaziantep’li kadınların Suriyeli kadınlara yönelik algılarının aşırı bir biçimde cinselleştirildiğini belirtmek mümkündür. Aşırı cinselleştirme ya da Connell’in ifadesiyle “vurgulanmış dişilik” toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde kadınlar için makbul bir özellik gibi dururken toplumsal konumu belirsiz olarak algılanan Suriyeli kadınlar için cinselliğin ön plana çıkarılması korku, tehdit ve küçümseme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman ahlaki-gayri ahlakilik veya düzen-düzensizlik şeklinde ikili bir durum olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki örneklerden Gaziantep’li kadınların Suriyeli kadınlara yönelik özellikle geleneksel cinsiyet rollerinde kurucu bir işlevi olan haneyi temiz tutmanın

nasıl da ihlal edildiğini, bunun yerine cinselliği anımsatacak şekilde kişisel bakımın geçtiğini ve bunun kadınlar arasında temel bir fark olduğunu anlıyoruz.

“Suriyeliler bakımlarına çok düşkün insanlar makyajlarına. İster varlık içerisinde ister yokluk içerisinde olsunlar bakımlarına inanılmaz özen gösteriyorlar. Buradaki kadınlarımızı biliyorsunuz zaten; hayat peşinde koşuyorlar çocuklarımız iyi olsun istiyorlar kendilerine zaman ayırmıyorlar” Gaziantep’li kadın, 23 yaşında, ortaokul mezunu).

“Onlar öyle alışmış ama evlerine bakmıyorlar çoğu da. Sadece kendilerine bakıyorlar. Mesela temizlik yapmıyorlar ama süsleniyorlar. Ben temizliğimi yapar ondan sonra kendime bakarım. Mesela. Onlar kesinlikle eve bakmıyorlar. Evet, doğru, azimli ve çalışkanlar” (Gaziantep’li kadın, 25 yaşında, ortaokul mezunu).

“Kendilerine çok güzel bakıyorlar, eve kulak asmıyorlar. Yemek, temizlik yok sadece kendilerine bakıyorlar. Ama ben bazen kendi kendime önemli olanın da bu olduğunu söylüyorum. Eşim kadın güzel olursa, yemek ve iş insanın gözüne gelmiyor derdi. O yüzden kendilerine bakıyorlar çok doğru yapıyorlar. Yemekti, çocuktu, çok özen göstermiyorlar o yüzden onları tebrik ediyorum” (Gaziantep’li kadın, 36 yaşında, ilkokul mezunu).

Martina Cvajner, Moldova ve Ukrayna’dan İtalya’nın kuzeyine göç eden ve ev işlerinde istihdam edilen kadınların bölgede yaşayanların damgalayıcı davranışlarına rağmen nasıl toplumda değer ve saygınlıklarını korumak için stratejiler ürettiklerini ve benliklerini sunduklarını görmek mümkündür. Örneğin kadınlar ahlaksız olarak damgalanmak pahasına göç sürecinden önce ailenin veya erkeğin statüsü için giriştikleri süslenme etkinliklerine göç deneyimden sonra yeni anlamlar yükleyerek (özgürlük, kendini kabul ettirme, yapılan işin aşağılayıcı yapısını telafi etme veya “gerçek kadınlık” gibi) benliklerini yeniden inşa etmektedirler. Bu çerçevede kılık kıyafet ve makyaj gibi pratikler gerçek kadınlığın olmazsa olmazı olarak sunulmakta ve her ne kadar düşük ücretle çalışıyor olsalar da kadınların buna bütçe ayırdıklarını görmekteyiz (2011, ss. 362-363). Odak grup görüşmelerinde de yerel kadınların Suriyeli kadınları sıklıkla geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde ele aldıklarını ve bu rolleri yapıp yapmadıkları konusunda bir skalada değerlendirdiklerini görmekteyiz. Geleneksel cinsiyet rolleri arasında evle ilgili rutin işlerin (yemek ve temizlik yapmak) ve bakım işlerinin (özellikle çocuk bakımı) ağırlığı olsa da hane içindeki bireylerin duygusal ihtiyaçları ve cinsellik de bulunmaktadır. Odak grup görüşmelerinde yerel kadınların Suriyeli kadınlar hakkındaki görüşleri genellikle geleneksel cinsiyet rolleri etrafında tartışılırken cinsellik konusu daha çok gerçek kadınlığın sınırlarını ihlal eden bir eylem olarak tarif edildi. Suriyeli kadınlar ise cinselliği ima eden ifadelerden imtina etmişlerdir. Kadınların yemek ve temizlik yapması gerçek kadınlığın olmazsa olmazı olarak sunulurken Suriyeli kadınların cinselliğini ima eden her pratik (makyaj yapma ve parfüm kullanma gibi) bu kadınlığı bozan bir tehdit olarak ifade edildi. Bu tehdit sadece Suriyeli kadının hanesini ilgilendiren bir sorun olmaktan çok toplumun ahlakını ve düzenini bozan bir güç olarak tasvir edilmektedir. Öyle ki “Suriyeli

kadın” ifadesi her ne kadar ilk başta olumsuz bir anlam taşımasa da Gaziantep’li kadınlar için ima ettiği anlam “sembolik bir güce” dönüşmektedir. Bu tartışma yaygın bir biçimde saha araştırmasında da dile getirildiği gibi “Suriyeli bir kadın alırım ha” ifadesinde karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep’li erkeklerin kullandığı belirtilen bu ifade, yerelden kadınların yerini ve görevlerini sürekli hatırlatmaktadır. Suriyeli kadınların ise cinselliklerini kurgusal olarak canlı tutan bir işlev görmektedir. Özetle bu ifadeler kadın erkek arasında kontrolü içeren ilişkileri doğallaştırarak ve meşrulaştırarak hegemonik bir işleve de sahip olmaktadır (Schippers, 2007, s. 92).

Yerel kadınlar, Suriyeli kadınları geleneksel cinsiyet rollerini yeterince yapmadığı için kadınlık hiyerarşisinde aşağı konuma yerleştirirken Suriyeli kadınlar tam aksine geleneksel cinsiyet rollerinin gündelik yaşamlarında ne kadar zaman kapladığına dair örnekleri sıklıkla ifade ettiler. Özellikle hem evin hem de çocukların nasıl da temiz tutulduğunu kadınlık performansının olmazsa olmazı olarak sunulduğunu görmek mümkündür. Özyeğin’in (2005, s. 64) belirttiği gibi hijyen daha çok kadınların sorumlu tutulduğu bir alan olduğu için kadınlar tarafından bu kadar sık dile getirilmesi de anlaşılır olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde “hiç boş zamanım yok” ifadesi “iyi kadınlık veya annelik” iması taşımaktadır.

“Boş vaktim yok benim. Ayda bir ziyaret ediyorum arkadaşlarımı, o kadar”(Suriyeli kadın, 23 yaşında, ortaokul mezunu).

“Ev sorumlulukları var. Buraya spora geliyorum sadece. Hiç akrabam yok burada. Zamanın çok ağır geçtiğini hissediyorum” (Suriyeli kadın, 40 yaşında, ortaokul terk).

“Bende hiç boş vaktim olmuyor çünkü maşallah 4 çocuğum var...” (Suriyeli kadın, 28 yaşında, ortaokul mezunu).

Suriyeli kadınlar zamanlarının büyük bir bölümünü hane işlerine ayırmakta olduklarını ifade ederek geleneksel cinsiyet rollerini yeni yerleştikleri mekânlarda nasıl da devam ettirdiklerini ön plana çıkarmaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Göç süreciyle birlikte farklı iki toplumun kadınları gündelik hayatta birbirleriyle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmalarda kadınların kendi konumlarını müzakere ettiklerini ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve değerlerini dikkate alarak konumlarını yeniden inşa ettiklerini görmek mümkündür. Bu süreçte kadınlara yönelik geleneksel cinsiyet rolleri olarak kabul edilen çocuklara bakma, ev işlerini yapma ve bunlarla ilişkili olarak görülen işlerde hem Suriyeli hem de Gaziantep’li kadınlar arasında yaşanan yeniden anlamlandırma süreci hiyerarşik bir ilişkiden uzak değildir. Öyle ki Gaziantep’li kadınların ev işlerini yapma ve çocuklara bakma ile gerçek kadınlık arasında kurduğu ilişki Suriyeli kadınlar tarafından geleneksel cinsiyet rollerini yaparak kendilerini makbul göstermenin bir yolu olarak devam ettirilmektedir. Öte yandan benzer bir hiyerarşinin erkekler arasında da deneyimlendiği görülmektedir. Gaziantep’li erkekler, Suriyeli

erkeklerin aileye yönelik sorumluluklarını yerine getirmediklerini bazen açık bazen dolaylı olarak ifade ederek konularını sorgulamaya açmaktadır. Buna karşılık Suriyeli erkekler bir yandan göç sürecinin yarattığı belirsizlikleri, çalışma koşullarını ve ücretlerini tartışmalı hale getirerek diğer yandan uzun çalışma saatleri ve ikinci iş gibi yolları deneyerek aile içindeki konularını korumaya çalışmaktadırlar.

SONUÇ

Göç süreci kısa ve uzun vadede hem göçe katılanları hem de ev sahibi toplumu çok yönlü bir biçimde etkilemektedir. Bu makale “Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırması: Gaziantep Monitörü 2022” adlı çalışmadan yola çıkarak her iki toplumun geçen süreyle birlikte karşılaşmalarına odaklanırken bireylerin, kadınlık ve erkeklik algılarını ve bunlar etrafında şekillenen tartışmaları analiz etmeyi hedeflemiştir. Göç süreci genel anlamda bireylerin yeni yerleştikleri yerin dili, çalışma kalıpları ve imkânları ile şekillenirken bireylerin sahip oldukları eğitim ve niteliklerle de şekillenmektedir. Bununla birlikte her iki toplumun toplumsal cinsiyet ilişkileri de bu göç sürecinde yeniden üretilmektedir. Yeni yerleşilen toplumdaki cinsiyet rollerinin yapısı gündelik hayatın önemli karşılaşmalarından biri haline gelmektedir. Suriyeli kadınlar, Gaziantepli kadınlarla kendileri arasında önemli bir fark olarak “gündelik alışverişten sorumlu olma” ve “komşularla rahatça görüşme” gibi unsurları ifade etmişlerdir. Gaziantepli kadınlar ise Suriyeli kadınlarla kendileri arasındaki farkı, “ev ve bakım işlerini aksatıp bireysel bakımlarına odaklanma” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu farklar gündelik rutin işlerin yapıp yapılmaması gibi bir anlamı aşmış kadınlar arasında “gerçek kadınlık” gibi bir alanı tartışmaya açmaktadır. Bu tartışma bir yandan geleneksel cinsiyet rollerine yönelik kültürel farkları ortaya koyarken diğer yandan göç sürecine katılan kadınların bu rolleri yeniden anlamlandırdıklarına tanık olmaktadır. Benzer şekilde Gaziantepli erkekler, Suriyeli erkekleri ailelerini veya hanelerini yeterince düşünmeyip birikim yapmamakla ve çocuklarının refahını düşünmemekle suçlayarak erkeklik rollerini veya genel bir ifadeyle erkekliklerini tartışmaya açmaktadırlar. Özetle bu durum Suriyeli erkeklerin erkekliğini tartışmalı bir hale getirirken, yerelden erkeklerin erkekliğini onayladığı bir sürece dönüşmektedir.

Yazarların Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Agcadağ Çelik, İ. & Yarım M. (2022). *Yolun sonunda kendini bulmak: Suriyeli kadınların göçle güçlenen deneyimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Biehl, K., & Daniş, D. (2020). Giriş: toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları. K. Biehl & D. Daniş (Der.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları* içinde (ss. 8-17). İstanbul: Sabancı

Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi ve Göç Araştırmaları Derneği.

Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bozok, M. (2019). Göç sonucu yaşanan erkeklik krizinin bir yüzü olarak erkekliğin kaybı. *Journal of Economy Culture and Society*, 60, 171-185.

Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar toplum, kişi ve cinsel politika*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connell, R.W. (2019). *Erkeklikler*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Cvajner, M. (2011). Hyper-femininity as decency: beauty, womanhood and respect in emigration. *Ethnography*, 12 (3): 356-374.

Danış, D., & Dikmen, H. (2022). Türkiye’de göçmen ve mülteci entegrasyonu: politikalar, uygulamalar ve zorluklar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21 (Özel Sayı), 24-45.

Doğangün G. & Özgür Keysan (2022). Göçün Suriyeli kadınların toplumsal cinsiyet pratikleri üzerindeki etkisi: imkânlar ve zorluklar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77 (1): 125-150.

Erder, S.(2006). *Refah toplumunda getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2022). Suriyeliler Barometresi 2021 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. UNHCR.

Göç İdaresi Başkanlığı (2023). Geçici Koruma İstatistikleri, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi: 31.05.2023.

Gulerce, H. & Demir, E. (2021). Zorunlu göç sürecinde sosyal ağlar; Şanlıurfa’daki Suriyeli sığınmacılar. *Journal of Social Policy Conferences*, 81, 185-211.

Gültekin M. N., Doğanoglu M., Leyla Kuzu, Ş., İncetahtacı, N., Yakupoğlu, H. C., Kaya, M., Açıkgöz, Ü., Bellur Mübarek, Z., (2022). Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırma Raporu Gaziantep Monitörü 2022 Final Raporu, Gaziantep.

Gültekin, M. N., Yücebaş, M., Soyudoğan, M., Atasü Topçuoğlu, R., Doğanoglu, M., Leyla Kuzu, Ş., Tankut Gülhan, S., Aslan A., İncetahtacı N., Utanır, A., Aslan Ç., Kaya, M., Karayakupoğlu, H.C., Açıkgöz, Ü., Özhazar İ., (2021), Gaziantep Monitörü 2020 Suriyeliler Ankara: SABEV Yayınları.

Herbert, J. (2008). Masculinity and migration: life stories of East African Asian men. Louise Ryan ve Wendy Webster (Der.), *Gendering migration:*

masculinity femininity and ethnicity in post-war Britain içinde (ss. 189-203). Aldershot: Ashgate.

İncetahtacı, N. (2020). Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin baş etme stratejileri, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2): 499-525.

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2 (3): 274-290.

Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000). *Gender and international migration in Europe employment, welfare and politics*. London: Routledge.

Körükmez, L., Karakılıç, İ. Z., Daniş, D. (2020). *Mecburiyet, müzakere, değişim: Suriyeli kadınların çalışma deneyimleri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri*, İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği kitap serisi No. 2.

Leyla Kuzu, Ş. (2016). Göç, aile ve sermaye: Gaziantep'te yaşayan Suriyeliler örneği. VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, 371-377.

Lutz, H. (2004). 'Settled in mobility': engendering post-wall migration in Europe. *Feminist Review*, 7 (1): 7-25.

Messerschmidt, J.W. (2019). *Hegemonik erkeklik formülasyonu, yeniden formülasyon ve genişleme*. Ed. Çimen Günay-Erkol ve Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal araştırma yöntemleri nicel ve nitel yaklaşımlar (Cilt-2)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özyeğin, G. (2005). Kapıcılar, gündelikçiler ve ev sahipleri Türkiye'de kent yaşamında sorunlu karşılaşmalar. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (Der.), *Kültür fragmanları Türkiye'de gündelik hayat içinde* (ss. 57-83). İstanbul: Metis yayınları.

Pease, B. (2009). Immigrant men and domestic life renegotiating the patriarchal bargain?. Mike Donaldson, Raymond Hibbins, Richard Howson ve Bob Pease (Der.), *Migrant men critical studies of masculinities and the migration experience* içinde (ss. 79-95). Londra: Routledge.

Sallan Gül S. , Türkmen E. & Kahya Nizam Ö. (2020). Türkiye'de mültecilik, kadınlık ve toplumsal cinsiyet: Isparta uydu kentinde yeni bir kadınlık inşası mümkün mü?. Songül Sallan Gül, Saniye Dedeoğlu ve Özlem Kahya Nizam (Der.), *Türkiye'de mültecilik, zorunlu göç ve toplumsal uyum geri dönüş mü, birlikte yaşam mı?* içinde (ss. 310-340). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: imkânsız iktidar ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Schippers, M. (2007). Recovering the feminine other: masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society*, 36: 85-102.

Segal, L. (2007). *Slow motion changing masculinities, changing men*. Londra: Palgrave Macmillan.

Sennett, R. (2008). *Ten ve taş batı uygarlığında beden ve şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.

Ünal, S. & Doğan, F. (2020). Yerli halkın bakışından Suriyeli kadın sığınmacılar: Mardin’de yabancıların ötekileştirilmesi ve ahlaki dışlama. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (25), 3285-3327.

Toksöz, G. (2020). Sayıların kadın mücadelesindeki yeri. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu (Der.), *Türkiye’de Feminist Yöntem* içinde (ss. 123-144). İstanbul: Metis Yayınları.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2021 (2022) T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın no: 4654

White, J.B. (2015). *Para ile akraba kentsel Türkiye’de kadın emeği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 05.10.2023
Yayına Kabul Tarihi: 14.12.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1371710>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa: 1901-1922
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İMALAT İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRETİM DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ: MARDİN ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Recep AKDAĞ*

Pınar DENK**

Öz¹

Artan dünya nüfusu, doğal kaynaklardaki kirlenme ve azalma, iklim değişikliği, küresel ısınma vb. birçok ilişkili konu sürdürülebilirlik kavramının önemini giderek artırmaktadır. Bu bakımdan insan ihtiyaçlarının karşılanmasında üretim ve tüketimin sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Mardin Organize Sanayi Bölgesi (OSB)'deki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) sürdürülebilir üretim düzeylerinin belirlenmesidir. Bunun için öncelikle Mardin OSB'de faaliyet gösteren 156 aktif firmanın doksan dördüne soru formu uygulanmıştır. Soru formlarından elde edilen veriler SPSS paket programında değerlendirilmiş ve bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Mardin OSB'deki KOBİ'lerin, ürün tasarımı, üretim süreci, atık yönetimi, enerji, tedarik, tersine lojistik, ekonomik, sosyal ve çevresel sorumluluk alanlarında sürdürülebilir üretim uygulamalarını genel olarak yerine getirdikleri belirlenmiştir. Ancak bu alanlardaki bazı uygulamaların yeterli olmadığı görülmüştür. İşletmeleri sürdürülebilir üretim uygulamalarına yönlendiren nedenler işletme maliyetlerinin azaltılması, yasal zorunluluklar, doğal kaynaklardaki tükenme ile firma imajına olumlu katkı olarak belirlenmiştir. Ayrıca, işletmelerin sürdürülebilir üretim düzeyleri buldukları sektörlere

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akdağ, R. & Denk, P. (2023). Küçük ve orta büyüklükteki imalat işletmelerinde sürdürülebilir üretim düzeyinin belirlenmesi: Mardin Organize Sanayi Bölgesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1901-1922.

*Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID ID 0000-0002-2393-483X, r_akdag@hotmail.com

**İşletmeci, ORCID ID 0009-0009-5569-260X, pınar_sapci@hotmail.com

¹Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Küçük ve Orta Büyüklükteki İmalat İşletmelerinde Sürdürülebilir Üretim Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Çalışma, “Küçük ve Orta Ölçekli İmalat İşletmelerinde Sürdürülebilir Üretim Bilinci Üzerine Bir Alan Araştırması” başlığıyla Bursa 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve Konferans kitabında özet olarak yayınlanmıştır.

Çalışma için Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18.05.2023 tarihli ve 96647 sayılı yazısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

göre ürün tasarımı, atık yönetimi ve sosyal sorumluluk alanlarında farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Üretim, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler, Mardin Organize Sanayi Bölgesi.

DETERMINING SUSTAINABLE PRODUCTION LEVEL IN SMALL AND MEDIUM-SIZED MANUFACTURING ENTERPRISES: CASE OF MARDIN ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE

Abstract

Increasing world population, pollution and decrease in natural resources, climate change, global warming, etc. many related issues increase the importance of the concept of sustainability. In this respect, production and consumption should be made sustainable in satisfying human needs. In this context, the aim of this study is to determine the sustainable production levels of Small and Medium Enterprises (SMEs) in Mardin Organised Industrial Zone (OIZ). For this purpose, a face-to-face survey was conducted with ninety-four of the 156 active firms operating in Mardin OIZ. The data obtained from the questionnaires were evaluated in SPSS package programme and the findings were obtained. According to the findings, it was determined that SMEs in Mardin OIZ generally fulfil sustainable production practices in the areas of product design, production process, waste management, energy, supply, reverse logistics, economic, social and environmental responsibility. However, it has been observed that some of the practices in these areas are not sufficient. The reasons that lead the enterprises to sustainable production practices are determined as reduction of operating costs, legal obligations, depletion of natural resources and positive contribution to company image. In addition, it was concluded that the sustainable production levels of enterprises differ in the areas of product design, waste management and social responsibility according to the sectors they are in.

Keywords: Sustainability, Sustainable Production, Small and Medium-sized Enterprises, Mardin Organized Industrial Zone.

GİRİŞ

Sanayi devriminin yaşandığı tarihten günümüze kadar teknoloji ve bilim alanlarında büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sayesinde insanların yaşam standartları yükselmiş, ülkelerin zenginlik ve refah düzeyleri artmıştır. İnsanlığın elde etmiş olduğu bu kalkınmanın birtakım bedelleri olmuştur. Doğal kaynakların sınırlı oluşu, gerçekleşen üretim aşamalarında doğaya zarar verilmesi ve bu zararın insan hayatını tehdit etmeye başlamasıyla sürdürülebilirlik kavramı oluşmaya ve aynı zamanda sürdürülebilir üretim yöntemleri de önem kazanmaya başlamıştır (Akkoyun, 2016, s.1).

İnsanoğlunun dünyada uzun süre var olma isteği, sürdürülebilirlik kelimesinin bugünkü anlamını temsil etmektedir. Kavramın en açık ve net gösterimi, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu himayesinde hazırlanan ve Gro Harlem Brundtland tarafından koordine edilen “Ortak Geleceğimiz” raporunda belirtilmiştir

(Cravo & Guerreiro, 2019, s. 1508). Rapora göre sürdürülebilirlik: “Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarının karşılanması” olarak tanımlanmıştır (Abubakari et al., 2018, s.25). Bu tanım, sürdürülebilirlik kavramının uzun vadeli perspektifini vurgulayarak, mevcut ve gelecek nesiller arasında eşitlik sağlama ve etik ilkelerini gözetme amacını ortaya koymaktadır. Tanımın içine yerleştirildiği bağlam, 'ihtiyaçların' sağlam bir çevre, adil bir toplum ve sağlıklı bir ekonomiyi kapsadığını göstermektedir (Diesendorf, 2000, s.22).

Sürdürülebilir üretim kavramına baktığımızda, kavramın ilk olarak 1992'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda gündeme geldiğini görürüz. Konferansta sanayileşmiş ülkelerde yenilenemeyen tüketim ve üretim süreçleri tartışılarak dünyadaki çevre sorunlarının ana nedeni olarak gösterilmiştir. Sürdürülebilir üretim, üretim süreçlerinde kullanılan hammadde ve diğer doğal kaynaklara, üretim hacmine ve üretim döngüleri sırasında oluşan atıklara odaklanmaktadır. Sürdürülebilir üretim sistemleri genellikle yenilebilir enerji kullanımı, emisyon ve kirliliğin önlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir üretimin faydaları sadece çevresel açıdan değil, aynı zamanda maliyet tasarrufu, artan ürün kalitesi ve daha sağlıklı çalışma ortamları açısından da önemlidir. Bu nedenle sürdürülebilir üretime ulaşmak, modern sanayi sektörlerinin önemli bir hedefi olmaya devam etmektedir (Syaifullah vd., 2022, s.1).

Sürdürülebilir üretim, Lowell Sürdürülebilir Üretim Merkezi tarafından çevreyi kirletmeyen, enerji ve doğal kaynakları koruyan, ekonomik olarak uygun, çalışanlar için güvenli, sağlıklı ve ödüllendirici süreçler aracılığıyla mal ve hizmetlerin yaratılması olarak tanımlanmıştır (Martínez et al., 2022, s. 93). Sürdürülebilir üretim geniş anlamda, çevresel etkileri en aza indirerek verimliliği en üst düzeye çıkarıp ürün ve hizmet üretmektir. Dar anlamda ise, yenilenebilir malzeme, enerji sistemleri ve daha temiz teknolojiler kullanılarak sürdürülebilir ürün/hizmetlerin oluşturulmasını ifade etmektedir (Kota et al., 2021, s.325).

Çağımızda doğal kaynaklar hızlı bir şekilde tükenmekte ve çevre kaynaklı sorunlar küresel bir boyuta ulaşmaktadır. Sürdürülebilir üretim yöntemleri sayesinde su, enerji tüketimi ve doğal kaynak kullanımı azalmakta, yeniden kullanımla birlikte işletmelerde verimlilik artmakta ve aynı zamanda çevreye verilen zarar en düşük seviyeye indirilmektedir.

Sürdürülebilir üretim uygulamaları, sanayiciye yüklenen maliyeti düşürürken aynı zamanda çevreye duyarlı üretim yapılmasına olanak sağlayarak üretim süreçlerinin verimliliğini arttırmaktadır. Böylece işletmelerin daha iyi rekabet edebilmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca işletmelerin toplum içerisindeki imajına olumlu etki yaratarak sosyal ve ekonomik fayda yaratmaktadır (Atak ve Fidan, 2014, s.60).

Bilimsel çalışmalar, dünya genelindeki işletmelerin %90'nını KOBİ'lerin oluşturduğunu ve küresel kirliliğin yaklaşık %70'ine neden olduklarını ortaya

koymaktadır. Kirliliğin %30'una sebep olan büyük işletmeler daha bilinçli şekilde sürdürülebilir üretim uygulamalarını yerine getirirken, KOBİ'lerin bunun gerisinde kaldıkları ve bu konuda yeterince aktif olmadıkları bilinmektedir (Çoban Kumbalı, İncekara ve Sarıkaya, 2022, s.791).

Türkiye'de KOBİ'lerin 2022 yılında güncellenen resmi tanımına göre, yılda 250'den az çalışanı olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosu toplamı 250 milyon Türk lirasını aşmayan işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2022, s.2). Bu tanım içinde ayrıca personel sayısı ve mali kritere göre mikro, küçük ve orta olarak sınıflama yapılmaktadır. KOBİ'ler farklı ülke, kuruluş (Dünya Bankası, Bileşmiş Milletler vb.), birlik (AB, OECD vb.) gibi yapılar tarafından ayrı ayrı tanımlanabilmekte ve sınıflanabilmektedir.

KOBİ'ler, büyük firmalara oranla daha esnek üretim kapasitesi ile talep değişikliklerine kısa sürede cevap verebilmekte ve tam rekabet koşullarını hızla yakalayabilmektedir. Dolayısıyla istihdama, milli gelire, üretkenliğe ve girişimcilik eğitimine katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple KOBİ'ler 'büyüme' ve 'istihdam' hedeflerine ulaşmada kilit bir unsur olarak görülebilmektedir (Erdin ve Özkaya, 2020, s.1).

KOBİ'ler, olağanüstü istihdam kapasitesi ve gelir yaratma kabiliyeti ile gelişmekte olan ülke ekonomilerin tamamının olmasa da çoğunun, kalkındırma ve sürdürülebilirliğin bel kemiğini oluşturmaktadır (Bin, Diangha & Ofeh, 2021, s.705).

Yukarıda çerçevesi çizilen çalışmanın amacı, Mardin Organize Sanayi Bölgesi (OSB)'de faaliyet yürüten küçük ve orta büyüklükteki imalat işletmelerinin sürdürülebilir üretim düzeylerinin araştırılmasıdır. Bu amaçla, çalışma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

- İşletmelerin sürdürülebilir üretim düzeylerinin belirlenmesindeki uygulamaları ne seviyededir?
- Söz konusu işletmeler sürdürülebilir üretim uygulamalarını hangi sebeplerden dolayı yerine getirmektedirler?
- İşletmelerin sürdürülebilir üretim düzeylerinin sektörlere göre farklılıkları nelerdir?

Bu sorulara yanıt aranmasında öncelikle konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında çalışmanın yürütülmesinde işletmelerin sürdürülebilir üretim düzeylerinin belirlenmesi amacıyla soru formu uygulanmıştır. Soru formlarının değerlendirilmesi neticesinde bulgular elde edilmiş ve çalışma sonuçlarına ulaşılmıştır.

LİTERATÜR

Konu ile ilgili literatür taraması Web of Science, Scopus, Ebsco, Google Scholar gibi veri tabanlarında yapılmış ve daha önceki çalışmalara ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taraması sonucunda “sürdürülebilir üretim” le ilgili çalışmalara (O’Brien, 1999; Aracıoğlu, 2010; Alayon, 2017; Arslan, 2018; Turhan vd., 2018) örnek verilebilir.

Aralarındaki farklar bir yana bırakılırsa sürdürülebilir veya yeşil üretim uygulamalarının düzeyine yönelik ilk çalışmalara bakıldığında, Ratnasingam ve Wagner’in (2009) Malezya ahşap mobilya endüstrisinde yaptıkları çalışma görülmektedir. Araştırmada uygulanan soru formunun sonuçları yanıt verenlerin %68’inin çevre sorunlarının farkında olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuçlar, üreticilerin %54’ünün yeşil üretim uygulamalarını uyguladıklarını %38’inin herhangi bir uygulamaya yapmadığını, %8’inin ise sadece ISO 14000 Çevre Kalite Yönetim Sistemi’ne sahip olduklarını göstermiştir.

Benzer bir çalışmada Millar ve Russel (2011) tarafından Karayip bölgesindeki beş ülkede yapılmıştır. Beş ülkedeki üreticilerin çoğunluğunun sürdürülebilir üretim kavramı hakkında çok az bilgiye sahip olduğu ve sürdürülebilirlik uygulamalarının benimsenme oranının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karayipli üreticilerin atık, malzeme ve enerji maliyetlerinde azalma gibi sürdürülebilir üretimin faydaları konusunda eğitilmesi ihtiyacı da görülmüştür. Çalışmanın sonuçları arasında ifade edilen önemli ifadelerden biri de sürdürülebilirliğin hızla bir seçenek değil zorunluluk haline geldiği ve yerel üreticilerin sürdürülebilirliğin avantajlarından mevzuat ve düzenleyici baskı olmadan önce faydalanmaları gerektiğidir. Aksi halde, üreticiler uzun vadede sürdürülebilirlik uygulamalarını hayata geçirmenin maliyetine katlanabilecekleri belirtilmektedir.

Literatürde sürdürülebilirliğin tüm işletme fonksiyonlarını kapsayacak şekilde ele alan çalışmalara da rastlamak mümkündür. Örneğin Karabulut (2003) yaptığı çalışmada, ISO 14001 çevre yönetim sistemi standardı belgesi bulunan firmaların işletme fonksiyonlarındaki yeşil yönetim uygulamalarının düzeyi araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerin başarılarına katkısı incelenmiştir. Çalışma sonunda, işletmelerin insan kaynakları faaliyetlerini her zaman, üretim, muhasebe-finans ve ar-ge faaliyetlerini büyük ölçüde, pazarlama faaliyetlerini yarı yarıya yeşil yönetim kapsamında yerine getirdikleri sonucu elde edilmiştir. Çalışmada ayrıca, yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerin çeşitli alanlarda farklı oranlarda başarı sağladığı tespit edilmiştir.

Bir önceki çalışmaya benzer olarak Şenocak (2017) tarafından yapılan çalışmada, çevresel sürdürülebilirlik kapsamında 54 işletmenin üretim, pazarlama, finansman, ar-ge ve insan kaynakları gibi işletme fonksiyonlarındaki uygulamaların düzeyi araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca, işletmelerin çevresel sürdürülebilirliğe yönelik faaliyetleri ile başarı göstergeleri arasında bir ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda, araştırma kapsamındaki işletmelerin faaliyetlerini büyük ölçüde çevresel sürdürülebilirlik anlayışına uygun olarak yerine getirdikleri sonucuna varılmıştır. Diğer ilgili bir sonuç ise, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik

yeşil işletmecilik faaliyetleri ile işletme başarı göstergeleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.

Sürdürülebilir üretimle benzerlik gösteren kavramlardan biri de “çevreye duyarlı üretim” dir. Çevreye Duyarlı Üretim (ÇDÜ), bütüncül bir çevre stratejisinin süreçlere, ürünlere ve hizmetlere sürekli olarak uygulanarak verimliliğin artırılması yoluyla insan ve çevre üzerindeki risklerin azaltılması anlamına gelmektedir. ÇDÜ kapsam olarak eko-verimlilikle örtüşmektedir (Ömürbek vd., 2012). Çorlu OSB’de faaliyet gösteren deri işletmelerinin çevreye duyarlı üretimle ilgili uygulamaları ve fikirleri Ömürbek vd. (2012) tarafından araştırılmıştır. Araştırmaya katılan firmaların %62’si çevreye duyarlı üretimle ilgili yatırımları ek bir maliyet olarak görse de, %70’den fazla firma çeşitli oranlarda atık geri dönüşümü, çevre dostu teknoloji kullanımı, geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı gibi çevreye duyarlı uygulamaları yerine getirmektedir. Çalışmada firmaların konu ile ilgili fikirleri, çevreye duyarlı üretimle ilgili bilincinin oluştuğunu gösterir niteliktedir.

Sürdürülebilir üretimin ele alınmasında sektörel öncelikler bulunmaktadır. Türkiye’de TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı) tarafından yürütülen “Temiz (Sürdürülebilir) Üretim Uygulamalarının Yaygınlaştırılması için Çerçeve Koşulların ve Ar-Ge İhtiyacının Belirlenmesi Projesi”nde sürdürülebilir üretim uygulamaları için öncelikli ilk beş sektör sırasıyla; ana metal sanayi, gıda ürünleri ve içecek imalatı, kimyasal madde ve ürünleri imalatı, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı ve tekstil ürünleri imalatı olarak belirlenmiştir (TTGV, 2010). Alves vd. (2018) tarafından Brezilya’da madencilik sektöründe sürdürülebilirlik uygulamalarının durumu ele alınmış ve literatürden derlenen bir gösterge seti ile değerlendirilmiştir. Çalışmada madencilik sektöründeki şirketlerin yöneticileriyle yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle bilgi toplanmıştır. Çalışmada elde edilen en çarpıcı sonuç, sürdürülebilirlik algısı, farkındalık ve uygulamalar bakımından büyük ve çok uluslu şirketler ile küçük şirketler arasında büyük bir fark olduğudur. Küçük şirketlerin, büyük ve çok uluslu şirketlerin sürdürülebilirlikle ilgili farkındalık düzeyine ulaşabilmeleri için zamana ihtiyaçları olduğu sonucuna varılmıştır.

Son olarak Hossain vd. (2020) Bangladeş'teki imalat KOBİ'lerinde sürdürülebilir yeşil uygulamaların çevre bilinci ve yeşil teknoloji kullanımıyla ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada “KOBİ'lerin gayri resmi yönetim tarzları, karar alma süreçlerinde sahip-yönetici hakimiyeti ve güçlü toplumsal bağları gibi negatif özelliklerine karşı sürdürülebilir yeşil uygulamaları yerine getirmeleri için yeşil teknoloji seçimi bir çözüm olabilir mi?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışma, Bangladeşli KOBİ'lerin çevresel sürdürülebilirlikle ilgili sorunları çözebilmeleri için yeşil teknoloji tercihleri yanında sertifikalı KOBİ kaynaklarını ve çevre dostu mekanizmaları kullanmaları, çevresel atıkların en aza indirmelerinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu aşamasında, Mardin OSB’de bulunan imalat KOBİ’lerinin sürdürülebilir üretim düzeylerinin belirlenmesi amacıyla veri elde etme yöntemi olarak soru sorma yöntemine başvurulmuştur. Soru formu daha önceki çalışmalardan (Karabulut, 2003; Şenocak, 2017; İMSAD, 2012) derlenerek elde edilmiştir.

Hazırlanan soru formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, işletmelerin sürdürülebilir üretim uygulamalarına yönelik 36 soru ifadesi ve her bir ifadenin ölçümü için 5’li Likert ölçeği (1: Her zaman, 5: Hiçbir zaman) kullanılmıştır. İkinci bölümde, işletmeleri sürdürülebilir üretim uygulamalarına iten 11 soru ifadesine 2’li yanıt (0: Hayır, 1: Evet) seçeneğine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, katılımcıların demografik bilgilerinin de içerisinde olduğu tanıtıcı özellikleri elde etmeyi amaçlayan 10 soru bırakılmıştır.

Araştırmanın evrenini, Mardin OSB’de faaliyet gösteren toplam 156 aktif imalat KOBİ oluşturmaktadır. Aktif firmaların 100 adedi gıda, 15 adedi tekstil, 4 adedi kimya ve kozmetik, 6 adedi plastik, 4 adedi mobilya ve 27 adedi diğer sektörlerde faaliyet göstermektedir (TURKOSB, 2023). Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş ve tüm firmalara gidilmiştir. Firmalardan 94 tanesi soru formunu cevaplamayı kabul etmiş ve bu nedenle de örneklem sayısı 94 olmuştur. Bu nedenle örneklem sayısının araştırma evrenine oranı %60.3 olarak gerçekleşmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin buldukları sektörler göre dağılımı Tablo 1’de bulunmaktadır. Tabloya bakıldığında, işletmelerin %60,7’sinin gıda ürünleri sektöründe olduğu, bunu %12,8’le tekstil ve %6,4 ile kauçuk ve plastik ürünler sektörünün takip ettiği görülmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör Adı	f	%
Gıda ürünleri	57	60.7
Bitkisel ve hayvansal üretim	1	1.1
Tekstil	12	12.8
Kimyasal ürünler	4	4.3
Kauçuk ve plastik ürünler	6	6.4
Diğer metalik olmayan mineral ürünler	1	1.1
Fabrikasyon metal ürünleri	4	4.3
Mobilya	3	3.2
Atığın toplanması, bertarafı ve maddelerin geri kazanılması	2	2.1
Toptan ticaret	1	1.1
Makine ve ekipmanların kurulumu	1	1.1
Ana metal sanayi	1	1.1
Diğer	1	1.1

Toplam	94	100
--------	----	-----

Firmalardan elde edilen verilerin istatistik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır. SPSS ortamına veri girişleri yapıldıktan sonra soru formundaki Likert tipi ifadelerin ve soruların iç tutarlılığını ölçmek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi en yaygın yöntemlerden biri olan Cronbach Alfa katsayısının hesaplanmasıyla yapılmıştır. Soru formunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,89 olarak elde edilmiştir. Literatürde 0,80'den büyük olan Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı, yüksek düzeyde güvenilir olarak değerlendirildiğinden (Baydas, 2019) uygulanan soru formunun güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

BULGULAR

Bu kısımda işletmelerin sürdürülebilir üretim düzeyleri ile ilgili ve sonrasında farklılık analizlerine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

İşletmelerin Sürdürülebilir Üretim Düzeylerine Yönelik Bulgular

İşletmelerin sürdürülebilir üretim düzeylerine yönelik bulgular, ürün tasarımı, üretim süreci, atık yönetimi, enerji kullanımı, tedarik, tersine lojistik, çevresel sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik, ürün sürdürülebilirliği başlıklarıyla verilmiştir.

Ürün tasarımında işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

Ürün tasarımında işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5'li Likert ölçeğinde Tablo 2'de verilmiştir. Tablodaki ürün tasarımı ile ilgili ifadelerle verilen yanıtlara bakıldığında işletmelerin büyük çoğunluğu “her zaman” ve “büyük ölçüde” olumlu seçeneklerini seçtikleri görülmektedir. İşletmelerin verdikleri yanıtların ağırlıklı ortalaması 1 ile 2 arasında değişmektedir.

Tablo 2: Ürün Tasarımında İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

		(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	Ürünlerimizi tasarlarken geri dönüştürülebilir malzeme miktarının yüksek oranda olmasına özen gösteririz	42	44.7	30	31.9	14	14.9	7	7.4	1	1.1	1.8±0.9
2	Ürünlerimizi kullanım ömrü uzun olacak şekilde tasarlarız.	53	56.4	29	30.9	10	10.6	2	2.1	0	0	1.5±0.7
3	Ürünlerimizin içeriğinde insan sağlığına zararlı maddelerin bulunmamasına özen gösteririz.	82	87.2	12	12.8	0	0	0	0	0	0	1.1±0.3
4	Ürünlerimizin ambalajının/paketinin tasarımında en az	51	54.3	35	37.2	6	6.4	2	2.1	0	0	1.5±0.7

düzye atık oluşmasına özen gösteririz.												
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tabloda görüldüğü gibi işletmeler her zaman ve büyük ölçüde, ürünlerini tasarlarken geri dönüştürülebilir malzeme miktarının yüksek oranda olmasına özen göstermekte, ürünleri kullanım ömrü uzun olacak şekilde tasarlamakta, ürünlerin içeriğinde insan sağlığına zararlı maddelerin bulunmamasına özen göstermekte, ürünlerin ambalajının/ paketinin tasarımında en az düzeyde atık oluşmasına özen göstermektedirler.

Üretim sürecinde işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

İşletmelerin üretim sürecinde sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelere ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5'li Likert ölçeğinde Tablo 3'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 2. ifade dışındaki tüm ifadelerin “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2. ifade işletmelerin çoğunluğu “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaşsa da “kısmen”, “nadiren” ve “hiçbir zaman” seçeneklerini seçen işletmelerin diğer ifadelerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Üretim Sürecinde İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	Ürünlerimizin üretim sürecinde oluşan atıkları azaltmaya çalışırız.	59	62.8	31	33.0	4	4.3	0	0	0	0	1.4±0.5
2	Ürünlerimizin üretim sürecinde ortaya çıkan yan ürünleri hammadde veya malzeme olarak diğer işletmelerle paylaşırız.	35	37.2	28	29.8	19	20.2	3	3.2	9	9.6	2.1±1.2
3	İşletmemiz bakım performansını değerlendirmekte ve buna göre önleyici bakım faaliyetlerini geliştirmektedir.	54	57.4	33	35.1	6	6.4	1	1.1	0	0	1.5±0.6
4	Ürünlerimizin üretiminde hammadde ve malzeme verimliliği üzerine çalışmalar yürütürüz.	49	52.1	31	33.0	11	11.7	3	3.2	0	0	1.6±0.8
5	Ürünlerimizin üretiminde en az atık çıkan makine ve donanımları tercih ederiz.	56	59.6	32	34.0	6	6.4	0	0	0	0	1.4±0.6

Tabloda görüldüğü gibi işletmeler üretim sürecinde her zaman ve büyük ölçüde, atıklarını azaltmaya çalışmakta, bakım performanslarını değerlendirmekte ve buna göre önleyici bakım faaliyetlerini geliştirmekte, hammadde ve malzeme verimliliği üzerine çalışmalar yürütmekte, en az atık çıkan makine ve donanımları tercih etmektedirler. Bunun yanında daha az oranda, üretim sürecinde ortaya çıkan

yan ürünleri hammadde veya malzeme olarak diğer işletmelerle paylaştıkları görülmektedir.

Atık yönetimde işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

Atık yönetimde işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Atık Yönetiminde İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

		(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman												
1	İşletmemizde ortaya çıkan atıklar tekrar kullanılabilir veya başka işletmelerde değerlendirilir.	29	30.9	32	34.0	23	24.5	3	3.2	7	7.4	2.2±1.1
2	İşletmemizde ortaya çıkan atıklar geri dönüştürülerek (işlemden geçirilerek) tekrar kullanılabilir veya başka işletmelerde değerlendirilir.	28	29.8	37	39.4	14	14.9	8	8.5	7	7.4	2.2±1.1
3	İşletmemizde sera gazı emisyonları ölçülür.	16	17.0	14	14.9	9	9.6	3	3.2	52	55.3	3.6±1.6
4	İşletmemiz sera gazı emisyonlarını azaltma yönünde önlemler alır.	14	14.9	14	14.9	10	10.6	3	3.2	53	56.4	3.7±1.5
5	İşletmemizde atıklar çevreye zarar verilmeden bertaraf edilir.	54	57.4	34	36.2	2	2.1	4	4.3	0	0	1.5±0.7
6	İşletmemiz atıklar nedeniyle ceza uygulamalarına maruz kalmaktadır.	0	0	0	0	0	0	2	2.1	92	97.9	4.9±0.1

Tabloda görüldüğü gibi işletmelerin yanıtları 1., 2. ve 5. ifadelerde “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaşmıştır. İşletmelerin 3. ve 4. ifadelerdeki yanıtları ise “nadiren” ve “hiçbir zaman” seçeneklerinde yoğunlaşmıştır. Bu ifadelerle göre işletmelerin çoğunluğu sera gazı emisyonlarının ölçümünü ve azaltılması yönünde önlem alınmasını yerine getirmemekte veya kısmen ve nadiren yerine getirmektedir. 6. ifadeye verilen yanıtlara göre işletmelerin büyük çoğunluğunun atıklar nedeniyle ceza uygulamalarına maruz kalmadıkları görülmektedir. Bu durum, işletmelerin yasal koşulları yerine getirdiklerini göstermektedir.

Enerji kullanımında işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

Enerji kullanımında işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Enerji Kullanımında İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz enerji tüketiminin azaltılması için çalışmalar yapar.	55	58.5	31	33.0	7	7.4	1	1.1	0	0	1.5±0.6
2	İşletmemiz enerji israfını ortadan kaldıracak önlemler alır.	57	60.6	32	34.0	5	5.3	0	0	0	0	1.4±0.5
3	İşletmemiz yenilenebilir enerji (güneş, rüzgar, biyoenerji vb.) kaynaklarını kullanır.	23	24.5	8	8.5	12	12.8	8	8.5	43	45.7	3.4±1.6
4	İşletmemiz elektrik ve aydınlatma donanımlarını enerji verimliliğine uygun olarak seçer.	68	72.3	24	25.5	2	2.1	0	0	0	0	1.2±0.5
5	İşletmemiz enerji tüketimi düşük olan makine ve donanımları tercih eder.	55	58.5	31	33.0	6	6.4	1	1.1	1	1.1	1.5±0.7

Tabloda görüldüğü gibi, 3. ifadenin dışındaki tüm ifadeler verilen yanıtlar işletmelerin çoğunluğu tarafından “her zaman” ve “büyük ölçüde” yanıtları etrafında toplanmaktadır. Ancak 3. ifadeye verilen yanıtlar “kısmen”, “nadiren” ve “hiçbir zaman” seçeneklerinde yoğunlaşmaktadır. Tabloya göre, işletmeler enerji kullanımında sürdürülebilirlik ifadelerinde verilen uygulamaları her zaman ve büyük ölçüde yerine getirmektedirler. Bunun yanında, işletmelerin çoğunluğunun yenilenebilir enerji kaynaklarını yeterince kullanmadıkları görülmektedir.

Tedarikte işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

Tedarikte işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Tedarikte İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz hammadde ve malzeme alımından önce çevreye etkileri konusunda araştırma yapar.	33	35.1	19	20.2	25	26.6	15	16.0	2	2.1	2.2±1.1
2	İşletmemiz çevre ve insan sağlığı üzerindeki etkilerini azaltmak üzere zehirli kimyasal ve malzemeleri	54	57.4	30	31.9	9	9.6	1	1.1	0	0	1.5±0.7

kullanmak yerine alternatif ürünleri tercih eder.												
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tabloda görüldüğü gibi, İşletmelerin hammadde ve malzeme tedarik etmeden önce çoğunluğunun çevreye etkileriyle ilgili araştırma yaptıkları, %26,6'sının ise kısmen araştırma yaptıkları görülmektedir. İkinci ifade de ise işletmelerin neredeyse tamamı “her zaman” ve “büyük ölçüde” yanıtlarını vererek, zehirli kimyasal ve malzemeleri kullanmak yerine alternatif ürünleri tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tersine lojistikte işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

Tersine lojistikte işletmelerin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelere ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5'li Likert ölçeğinde Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Tersine Lojistikte İşletmelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz piyasaya sürdüğü hatalı ürünleri geri kabul eder/toplar.	52	55.3	22	23.4	8	8.5	8	8.5	4	4.3	1.8±1.1
2	İşletmemiz piyasada bulunan kullanım süresi dolmuş ürünleri geri kabul eder.	46	48.9	16	17.0	9	9.6	10	10.6	13	13.8	2.2±1.4
3	İşletmemiz piyasada bulunan satılmamış/stok fazlası ürünleri geri kabul eder.	34	36.2	19	20.2	19	20.2	11	11.7	11	11.7	2.4±1.3
4	İşletmemiz ömrünü tamamlamış ürünleri geri dönüştürmek için geri kabul eder/çağırır.	29	30.9	21	22.3	17	18.1	9	9.6	18	19.1	2.6±1.4

Tabloda görüldüğü gibi, 1. ifadede işletmeler “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaşmışken diğer ifadelerde artan düzeyde “kısmen”, “nadiren” ve “hiçbir zaman” seçeneklerine doğru kaymalar görülmektedir. Bu durum işletmelerin piyasaya sürdüğü hatalı ürünleri geri kabul ettiklerini, ancak diğer ifadelerde geçen ürünlerin kullanım süresinin dolması, stok fazlası ürünler ve ömrünü tamamlamış ürünleri geri kabulünü yeterince yerine getirmedikleri söylenebilir.

İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5'li Likert ölçeğinde Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: İşletmelerin Çevresel Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma vb. çevresel olaylarda payının olduğunu düşünür.	12	12.8	10	10.6	19	20.2	17	18.1	36	38.3	3.5±1.4
2	İşletmemiz doğal kaynakların ve çevrenin korunması için personelini bilgilendirir.	48	51.1	35	37.2	11	11.7	0	0	0	0	1.6±0.6

Tabloda görüldüğü gibi, ilk ifadede işletmelerin çoğunluğu “kısmen”, “nadiren” ve “hiçbir zaman” seçeneklerinde yoğunlaşan oranlarda ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma vb. çevresel olaylarda paylarının olmadığını düşünmektedirler. İkinci ifadede ise işletmelerin çoğunluğu “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaşan oranlarda doğal kaynakların ve çevrenin korunmasında personellerini bilgilendirdiklerini ifade etmişlerdir.

İşletmelerin sosyal sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

İşletmelerin sosyal sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 9’da verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, özellikle birinci ve ikinci ifadede işletmelerin yanıtları “her zaman”, “büyük ölçüde” seçeneklerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü ifade de ise “kısmen” ve “nadiren” seçeneklerini seçen işletmelerde bulunmaktadır.

Tablo 9: İşletmelerin Sosyal Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz ürettiği ürünleri insanların tüketimine sunarak toplum yaşamının devamına katkıda bulunur.	59	62.8	27	28.7	6	6.4	1	1.1	1	1.1	1.4±0.7
2	İşletmemiz ürünlerini üretirken çevreyi korumayı bir sosyal sorumluluk olarak görür.	61	64.9	22	23.4	10	10.6	1	1.1	0	0	1.4±0.7
3	Fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ergonomi kaynaklı tehlikelerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için çalışmalar yürütürüz.	43	45.7	26	27.7	21	22.3	4	4.3	0	0	1.8±0.9

Tabloda işletmelerin sosyal sürdürülebilirlik konularında bilinçli oldukları görülmekte, ancak fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ergonomi kaynaklı tehlikelerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için yeterince çalışma yürütmedikleri söylenebilir.

İşletmelerin ekonomik sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

İşletmelerin ekonomik sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 10’ da verilmiştir.

Tablo 10: İşletmelerin Ekonomik Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz kaynaklarını verimli kullanarak karlılığını korur/artırır.	76	80.9	15	16.0	3	3.2	0	0	0	0	1.2±0.4
2	Çevre dostu ürünler için vergi indirimi, düşük faizli ve uzun vadeli kredi vb. teşvik uygulamaları işletmemizin finansal performansını orta ve uzun vadede olumlu yönde etkiler.	33	35.1	15	16.0	13	13.8	3	3.2	30	31.9	2.8±1.6
3	İşletmemiz istihdam sağlayarak ekonomik sürdürülebilirliğe katkıda bulunur.	48	51.1	46	48.9	0	0	0	0	0	0	1.4±0.5
4	İşletmemiz ürün üretirken oluşturduğu ekonomik değer ile ekonomiye doğrudan katkıda bulunur.	72	76.6	19	20.2	3	3.2	0	0	0	0	1.2±0.5

Tabloda görüldüğü gibi, ikinci ifade dışındaki tüm ifadelerde işletmelerin yanıtları “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçeneklerinde yoğunlaşmıştır. Böylelikle işletmeler ekonomik sürdürülebilirliğe olan katkılarını ifade etmişlerdir. İkinci ifadeye verilen yanıtlar ise “her zaman”, büyük ölçüde” ve “hiçbir zaman” seçeneklerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum çevre dostu ürünler için vergi indirimi, düşük faizli ve uzun vadeli kredi gibi teşvik uygulamaları ile ilgili işletmelerin farklı düşüncülerini ortaya koymaktadır.

İşletmelerin ürünlerinin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik bulgular

İşletmelerin ürünlerinin sürdürülebilirlik düzeylerine yönelik ifadelerle ait frekans, oran, ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri 5’li Likert ölçeğinde Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: İşletmelerin Ürünlerinin Sürdürülebilirlik Düzeyleri

	(1): Her zaman (2): Büyük ölçüde (3): Kısmen (4): Nadiren (5): Hiçbir zaman	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		AO±SS
		f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	f	(%)	
1	İşletmemiz ürünlerinin ömrünü uzatmak için satış sonrası bakım ve onarım hizmetlerine önem verir.	44	46.8	40	42.6	8	8.5	1	1.1	1	1.1	1.6±0.7

Tabloda görüldüğü gibi, işletmelerin büyük çoğunluğu ürünlerinin ömrünü uzatmak için satış sonrası bakım ve onarım hizmetlerine önem verdiklerini “her zaman” ve “büyük ölçüde” seçenekleriyle ifade etmişlerdir.

İşletmeleri sürdürülebilir uygulamalara yönlendiren nedenlere yönelik bulgular

İşletmeleri sürdürülebilir uygulamalara yönlendiren nedenlere yönelik istatistik değerler Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: İşletmeleri Sürdürülebilir Uygulamalara Yönlendiren Nedenler

	Hayır		Evet	
	f	(%)	f	(%)
Yasal zorunluluk olması	35	37.2	59	62.8
Müşteri taleplerinin/baskısının olması	81	86.2	13	13.8
Çalışanların taleplerinin/baskısının olması	90	95.7	4	4.3
Sivil Toplum Kuruluşlarının taleplerinin/baskılarının olması	85	90.4	9	9.6
Doğal kaynakların giderek tükenmesi	43	45.7	51	54.3
Firma imajına olumlu katkı yapması	46	48.9	48	51.1
Reklam aracı olarak görülmesi	86	91.5	8	8.5
İşletme maliyetlerinin azalmasını sağlaması	27	28.7	67	71.3
Uygun finansman ve teşviklerin olması	64	68.1	30	31.9
Rekabet gücümüzün artmasına yardımcı olması	72	76.6	22	23.4
Diğer	93	98.9	1	1.1

Tablodaki değerlere göre, işletmeleri sürdürülebilir uygulamalara yönlendiren nedenler içinde ilk başta %71,3 ile “işletme maliyetlerinin azalmasını sağlaması”, ikinci olarak %62,8 ile “yasal zorunluluk olması”, üçüncü olarak %54,3 ile “doğal kaynakların giderek tükenmesi” ve dördüncü en yüksek orana sahip %51,1 ile “firma imajına olumlu katkı yapması” yer almaktadır. Diğer nedenler daha düşük oranlara sahip olup bunlar arasında %31,9 ile “uygun finansman ve teşviklerin olması” ve %23,4 ile “rekabet gücümüzün artmasına yardımcı olması” dikkat çekmektedir.

İşletmelerin Sürdürülebilir Üretim Düzeylerinin Sektörlere Göre Farklılık Analizi

İşletmelerin sürdürülebilir üretim düzeylerinin buldukları sektörler göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Farklılık analizi, değişkenlerin normal dağılmaması nedeniyle Kruskal Wallis H testi kullanılarak yapılmış ve analiz bulguları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: İşletmelerin Sürdürülebilir Üretim Düzeylerinin Sektörlere Göre Farklılık Analizi Değerleri

	Ürün Tasarımı		Atık Yönetimi	
	Ürünlerimizin içeriğinde insan sağlığına zararlı maddelerin bulunmamasına özen gösteririz		İşletmemizde sera gazı emisyonları ölçülür	
Sektör	N	Mean Rank	N	Mean Rank
Un	28	41,50	28	58,66
Bulgur	14	44,86	14	28,36
Mısır Kurutma	6	41,50	6	43,33
Gıda Ürünleri (Diğer)	9	41,50	9	36,06
Bitkisel ve Hayvansal Üretim	1	41,50	1	68,50
Tekstil	12	57,17	12	63,50
Kimyasal Ürünler	4	53,25	4	38,50
Kauçuk ve Plastik Ürünler	6	57,17	6	58,50
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler	1	41,50	1	8,50
Fabrikasyon Metal Ürünler (Makine ve Teçhizat Hariç)	4	65,0	4	46,0
Mobilya	3	41,50	3	53,50
Atığın Toplanması, Bertarafı ve Geri Kazanım	2	65,0	2	8,50
Toptan Ticaret	1	41,50	1	23,50
Makine ve Ekipmanların Kurulumu	1	41,50	1	68,50
Ana Metal Sanayi	1	41,50	1	35,0
Diğer	1	88,50	1	8,50
Toplam	94	-	94	-
Test İstatistikleri (p/df/Chi-Square)	0,015/15/29,225		0,002/15/35,715	
	Atık Yönetimi		Atık Yönetimi	
	İşletmemiz sera gazı emisyonlarını azaltma yönünde önlemler alır		İşletmemiz atıklar nedeniyle ceza uygulamalarına maruz kalmaktadır	
Sektör	N	Mean Rank	N	Mean Rank
Un	28	59,71	28	48,50
Bulgur	14	27,18	14	45,14
Mısır Kurutma	6	44,08	6	48,50
Gıda Ürünleri (Diğer)	9	35,83	9	48,50
Bitkisel ve Hayvansal Üretim	1	68,0	1	48,50
Tekstil	12	62,96	12	48,50

Kimyasal Ürünler	4	44,75	4	48,50
Kauçuk ve Plastik Ürünler	6	57,92	6	48,50
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler	1	7,50	1	48,50
Fabrikasyon Metal Ürünler (Makine ve Teçhizat Hariç)	4	41,25	4	48,50
Mobilya	3	52,50	3	48,50
Atığın Toplanması, Bertarafı ve Geri Kazanım	2	14,50	2	48,50
Toptan Ticaret	1	7,50	1	48,50
Makine ve Ekipmanların Kurulumu	1	68,0	1	48,50
Ana Metal Sanayi	1	33,50	1	48,50
Diğer	1	7,50	1	1,50
Toplam	94	-	94	-
Test İstatistikleri (p/df/Chi-Square)	0,001/15/38,096		0,000/15/48,883	
Sosyal Sorumluluk				
İşletmemiz ürettiği ürünleri insanların tüketimine sunarak toplum yaşamının devamına katkıda bulunur				
Sektör	N	Mean Rank		
Un	28	42,88		
Bulgur	14	33,07		
Mısır Kurutma	6	44,33		
Gıda Ürünleri (Diğer)	9	50,94		
Bitkisel ve Hayvansal Üretim	1	30,0		
Tekstil	12	62,08		
Kimyasal Ürünler	4	77,13		
Kauçuk ve Plastik Ürünler	6	64,17		
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler	1	30,0		
Fabrikasyon Metal Ürünler (Makine ve Teçhizat Hariç)	4	51,50		
Mobilya	3	44,33		
Atığın Toplanması, Bertarafı ve Geri Kazanım	2	30,0		
Toptan Ticaret	1	30,0		
Makine ve Ekipmanların Kurulumu	1	30,0		
Ana Metal Sanayi	1	89,50		

Diğer	1	30,0
Toplam	94	-
Test İstatistikleri (p/df/Chi-Square)	0,019/15/28,414	

Tabloda görüldüğü gibi işletmelerin sürdürülebilir üretim düzeyleri “ürün tasarımı”, “atık yönetimi”, “sosyal sorumluluk” başlıkları altındaki sürdürülebilirlik ifadelerinin bir kısmında farklılık göstermiştir. Tabloya göre, ürün tasarımı ürünlerin içeriğinde insan sağlığına zararlı maddelerin bulunmamasına en çok fabrikasyon metal ürünler, tekstil ile kauçuk ve plastik ürünler sektörleri özen göstermektedir. Atık yönetiminde sera gazı emisyonları, bitkisel ve hayvansal üretim, kimyasal ürünler ile kauçuk ve plastik ürünler sektörlerinde ölçülmektedir. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasında bitkisel ve hayvansal üretim, makine ve ekipman kurulumu ile tekstil sektörlerinin daha fazla önlem aldığı görülmektedir. İşletmelerin atıklar nedeniyle ceza uygulamalarına maruz kalması sektörler için farklılık göstermemektedir. Son olarak sosyal sorumluluk düzeyinde, en çok ana metal sanayi, kauçuk ve plastik ürünler ile tekstil sektörlerindeki işletmeler ürettikleri ürünleri insanların tüketimine sunarak toplum yaşamının devamına daha çok katkıda bulduklarını düşünmektedirler.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde sürdürülebilirliğin öneminin giderek arttığı dünyamızda, bu çalışma ile Mardin OSB’deki imalat yapan KOBİ’lerin sürdürülebilir üretim düzeyleri belirlenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla araştırma, ürün tasarımı, üretim süreci, atık yönetimi, enerji, tedarik ve tersine lojistik gibi sürdürülebilir üretimle ilgili başlıklarda yürütülmüştür. Uygulanan soru formuna verilen cevaplara göre işletmelerin sürdürülebilir üretim düzeyleri genel olarak iyi bir seviyede olduğu söylenebilir. İşletmelerin konu ile ilgili bazı uygulamaları yetersiz veya çok az düzeydedir. Bu uygulamalara atık yönetiminde sera gazı emisyon ölçümü ve azaltılması, enerjide yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, tersine lojistikte satılmamış/stok fazlası ve ömrünü tamamlamış ürünlerin geri kabul edilmesi örnek verilebilir.

Araştırma kapsamındaki KOBİ’lerin sürdürülebilir üretim düzeylerinin genel olarak iyi durumda olması, Alves vd. (2018)’nin madencilik sektöründe yaptıkları çalışmada küçük şirketlerin büyük ve çok uluslu şirketlere göre sürdürülebilirlikle ilgili farkındalık düzeylerinin oldukça geride olması bakımından farklılık göstermektedir. Bu bakımdan sürdürülebilir üretim veya farkındalık düzeyi üzerinde işletmelerin büyüklüğü bir parametre olarak değerlendirilebilir. Sürdürülebilir üretim düzeyi üzerinde, işletmenin kendisi ile ilgili bir faktör olan işletme büyüklüğünün yanı sıra faaliyette bulunan ülkenin yasal koşullarının da etkili bir faktör olduğu söylenebilir. Nitekim yaptığımız çalışmada işletmeleri sürdürülebilirliğe yönlendiren ikinci faktör olarak “maliyet” faktöründen sonra “yasal zorunluluklar” elde edilmiştir. Benzer bir sonuç Millar ve Russel (2011)’in yaptığı çalışmada işletmelerde sürdürülebilirliğin sağlanmasında yasal

düzenlemelerin önemli derecede etkili olduğu sonucu bu durumu destekler niteliktedir.

İşletmelerin sürdürülebilir üretim düzeyleri üzerinde belirleyici olan faktörlerden biri de sektörün türü olarak görülmektedir. Madencilik sektöründe Alves vd. (2018)'in yaptığı çalışmanın sonuçları ile ağırlıklı olarak gıda sektöründeki işletmelerin yer aldığı yaptığımız çalışma sonuçları zıt yöndedir. Bu durum sürdürülebilir üretim uygulamalarının veya farkındalık düzeyinin sektörlere göre farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır. TTGV'nin (2010) yaptığı çalışmada, sürdürülebilir üretim uygulamaları için öncelikli ilk beş sektörün belirlenmesi de bu sonucu desteklemektedir.

Sürdürülebilir üretim düzeyinin belirlenmesinde yaptığımız çalışmanın imalat yapan farklı sektörlerdeki KOBİ'leri içinde barındırması, sonuçlar bakımından gelecekte yapılacak çalışmalara çeşitli öneriler sunmaktadır. Bunların ilki, sürdürülebilir üretim düzeyi üzerindeki ülkelere ait faktörlerin daha iyi anlaşılabilmesi için farklı ülkelerde aynı sektörlerde faaliyet yürüten işletmelere aynı ölçeğin uygulandığı çalışmalar yapılabilir. İkinci olarak, sürdürülebilir üretim düzeyi üzerinde işletmelerin büyüklüğünün etkisini araştırmak amacıyla aynı sektörde ancak farklı büyüklüklerde işletmeleri kapsayan çalışmalar önerilebilir. Son olarak, sürdürülebilir üretimle ilgili ürün tasarımı, üretim süreci, atık yönetimi, enerji, tedarik ve tersine lojistik gibi konuların daha detaylı incelendiği her biri için ayrı çalışmaların yapılması önerilebilir.

Yazarların Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abubakari, M., Asamoah, P. K. B., & Agyemang, F. O. (2018). Ghana and sustainable development: The 40-year national development plan in retrospective. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 6 (01), 24–36. <https://doi.org/10.4236/jhrss.2018.61024>

Akkoyun, A. Y. (2016). Sürdürülebilir üretimi engelleyen faktörlerin bulanık KFY yöntemi ile analizi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Alayon, C., Safsten, C. & Johansson, G. (2017). Conceptual sustainable production principles in practice: Do they reflect what companies do? *Journal of Cleaner Production*, 141, 693-701.

Alves, W., Ferreira, P., & Araújo, M. (2018). Sustainability awareness in Brazilian mining corporations: The case of Paraíba state. *Environment, Development and Sustainability*, 20 (1), 41-63.

Aracıoğlu, B. (2010). Üretim/İşlemler yönetimi alanında yaşanan paradigmatik değişimler kapsamında sürdürülebilir üretim, *Ege Akademik Bakış*, 10 (1) 2010, 141-156.

Arslan, F. (2018). Türkiye’de sürdürülebilir üretimde organize sanayi bölgelerinin rolü: Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB) örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi*. 37, 167-182.

Atak, Ş., & Fidan, E. T. (2014). Bütüncül ve önleyici bir çevre yönetimi yaklaşımı olarak temiz üretim yaklaşımı ve Türkiye’de uygulanması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 51(596), 59-69.

Baydas, Ö. & Cicek, M. (2019). The examination of the gamification process in undergraduate education: a scale development study. *Technology, Pedagogy and Education*. 28 (3), p: 269-285. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2019.1580609>.

Bin, J. M., Diangha, S. N. & Ofeh, M. A. (2021). Impact of access to credit on the sustainability of small and medium sized enterprises in cameroon. *American journal of industrial and business management*, 11 (6), 705-718. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2021.116046>

Cravo, R., & Guerreiro, J. (2019). Environmental sustainability: A 30-year progress assessment in portugal. *Journal of Environmental Protection*, 10 (11), 1507–1535. <https://doi.org/10.4236/jep.2019.1011090>

Çoban Kumbalı, H., İncekara, M. & Sarıkaya, M. (2022). KOBİ’lerde çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik: Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye karşılaştırması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (26), 789-823.

Diesendorf, M. (2000). Sustainability and sustainable development. D. Dunphy, J. Benveniste, A. Griffiths & P. Sutton (Der.). *Sustainability: The corporate challenge of the 21st century* içinde, (ss. 19-37). Singapore: Markono Print Media.

Erdin, C. & Ozkaya, G. (2020). Contribution of small and medium enterprises to economic development and quality of life in Turkey. *Heliyon*, 6 (2), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03215>.

Hossain, M. I., San, O. T., Ling, S. M., & Said, R. M. (2020). The role of environmental awareness and green technological usage to foster sustainable green practices in Bangladeshi manufacturing SMEs. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29 (7), 3115-3124.

İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği (İMSAD) (2012). Sürdürülebilirlik Farkındalığı Değerlendirme Raporu. <https://imsad.org/tr/Yayinlar/sektorel-raporlar/> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

Karabulut, E. (2003). İşletmelerde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısını incelemeye yönelik bir araştırma

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kota, S., Mishra, R. P., Krishna Jasti, N. V., & Kale, S. (2021). Sustainable production system critical success factors: An interpretive structural modelling approach. *Procedia*, 98, 324–329. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.01.111>

Martínez, J. M. G., Puertas, R., Martín Martín, J. M., & Ribeiro-Soriano, D. (2022). Digitalization, innovation and environmental policies aimed at achieving sustainable production. *Sustainable Production and Consumption*, 32, 92–100. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.03.035>

Millar, H. H., & Russell, S. N. (2011). The adoption of sustainable manufacturing practices in the Caribbean. *Business Strategy and the Environment*, 20 (8), 512-526.

O'Brien, C. (1999). Sustainable production a new paradigm for a new millennium. *International Journal Production Economics*, 60 (61),1-7.

Ömürbek, N., Tunca, M. Z., Mercan, Y., & Yetim, T. (2012). Deri sektöründe çevreye duyarlı üretim üzerine bir araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 1-14.

Ratnasingam, J., & Wagner, K. (2009). Green manufacturing practices among wooden furniture manufacturers in Malaysia. *European Journal of Wood and Wood Products*, 67(4), 485-486.

Resmi Gazete, Sayı:31782 (2022). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 18.11.2022).

Syaifullah, D. H., Tjahjono, B., McIlhatton, D. & Zagloel, T. Y. M. (2022). The impacts of safety on sustainable production performance in the chemical industry: A systematic review of literature and conceptual framework. *Journal of Cleaner Production*, 366, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132876>

Şenocak, B. (2017). İşletmelerde çevresel sürdürülebilirlik bilinci, denizli tekstil işletmelerine yönelik bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

TTGV (2010). Temiz (sürdürülebilir) üretim uygulamalarının yaygınlaştırılması için çerçeve koşulların ve ar-ge ihtiyacının belirlenmesi projesi sonuç raporu. <https://www.ttg.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

Turhan, E., Kartum, G. & Özdemir, Y. (2018). Sürdürülebilir üretim ve işletme uygulamaları. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1-15.

TURKOSB (2023). Mardin organize sanayi bölgesi. Erişim Adresi:
<http://turkosb.com/mardin-organize-sanayi-bölgesi.html> (Erişim Tarihi:
06.05.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 07.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.09.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1279201>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1923-1934
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

MERKEZİYETSİZ OTONOM KURULUŞLAR (DAO) VE VADEDİLEN YENİ YÖNETİM ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI

Yasemin KARATEKİN ALKOÇ*

Öz

Çağımızın artan dijitalleşme yönelimleriyle birlikte, bireylerin, ekiplerin ve örgütlerin iş yapış şekilleri, yönetimleri, eğilimleri ve iletişim şekilleri de değişime uğramaktadır. Söz konusu bu değişimlere paralel olarak “Merkeziyetsiz Otonom Kuruluşlar (DAO)” olarak ifade edilen yeni örgüt yapılanmaları ortaya çıktığı görülmektedir. DAO kavramının uluslararası yazında ivme kazandığı görülse de, ulusal yazında henüz yeni yeni yer bulduğu ve konuyla ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel gayesi, DAO kavramının tanımının, kapsamının, işleyiş sürecinin, avantaj ve dezavantajlarının ve vaat edilen yeni yönetim anlayışı konularının ilgili yazın bağlamında değerlendirilip, ulusal yazına kazandırılması olmaktadır. Bu amaçla çalışma, DAO'lara yönelik ilgili yazında yer alan kavramsal ve görgül çalışmalar belirli anahtar kelimeler aracılığıyla taranarak, ilaveten konunun güncel bir konu olması hasebiyle de ilgili web sayfaları incelenerek hazırlanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda DAO'ların araştırılmasının, yönetim ve organizasyon araştırmaları için kıymetli olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, DAO'nun geleneksel örgüt yönetimi üzerindeki tesirinin tespitinin yapılması mühim gibi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: DAO, Merkeziyetsiz Otonom Kuruluşlar, Akıllı Sözleşmeler, Yönetim, Dijitalleşme.

A LITERATURE REVIEW ON DECENTRALIZED AUTONOMOUS ORGANIZATIONS (DAO) AND THE PROMISED NEW MANAGEMENT APPROACH

Abstract

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karatekin Alkoç, Y. (2023). Merkeziyetsiz otonom kuruluşlar (DAO) ve vadedilen yeni yönetim anlayışı üzerine bir literatür taraması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1923-1934.

*Dr. Öğretim Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000 0002 9160 199X, yaseminkaratekinalkoc@yyu.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

With the increasing digitalization trends in our age, the way individuals, teams and organizations do business, their management, tendencies and communication styles are also changing. In parallel with these changes, new organizational structures called “Decentralized Autonomous Organizations (DAO)” have emerged. Although it is seen that the concept of DAO has gained momentum in the international literature, it is seen that it has only recently found a place in the national literature and the relevant studies are limited. The main purpose of this study is to evaluate the definition, scope, functioning process, advantages and disadvantages, legal place and promised new management understanding issues of the concept of DAO in the context of the relevant literature and to bring them to the national literature. Research on DAOs in future studies is considered to be valuable for management and organizational research. At this point, it seems important to determine the impact of DAO on traditional organizational management.

Keywords: *DAO, Decentralized Autonomous Organizations, Smart Contracts, Management, Digitalization.*

GİRİŞ

Dijitalleşme etkisinin gitgide arttığı günümüz dünyasında, geleneksel örgütlenme yapılarının ve işleyişlerinin de varyasyona uğradığı görülmektedir. Dijitalleşmenin yaygınlaşması paralelinde, bireylerin, takımların veya organizasyonların, sanal takımlar, sanal organizasyonlar ve kitle iletişim araçları gibi imkanlar sayesinde zamandan ve mekandan bağımsızca etkileşimde bulunmaları mümkün kılınmaktadır.

“Decentralized Autonomous Organizations” kelimelerinin baş harflerinden oluşan DAO, merkezi olmayan otonom organizasyonlar olarak ifade edilmektedir. DAO’lar, tek bir merkez tarafından yönetilmeyen, dolayısıyla merkeziyetsiz kuruluşlardır. DAO’larda yer alan tüm işlemler önceden programlanıp otomatik olarak işlemeye ve gelişmeye devam eder, dolayısıyla otonom kuruluşlardır. DAO’lar spesifik bir gaye için bir araya gelirler, dolayısıyla organizasyondurlar. Tüm bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, hiyerarşisiz, yalın, merkezsiz ve şeffaf bir organizasyon kurma imkanı, DAO’lar tarafından sağlanmaktadır.

DAO kavramını tüm yönleri ile ele almak ve değerlendirmek bu çalışmanın temel gayesidir. Bu amaçla çalışmada ilk olarak DAO kavramının tanımına, işleyiş sürecine, takiben avantaj ve dezavantajlarının neler olduğuna ve bu yeni yönetim anlayışının organizasyonlara ve yönetimlere neler vadettiğine dair hususlar, ilgili yazın aracılığıyla sunulup, bu kapsamda DAO’lar konusunda ulusal yazın için de bir kaynak oluşturulmasına gayret edilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Merkeziyetsiz Otonom Kuruluşlar (DAO) Nedir?

İş dünyasının yeni düzeninde, diğer üretim faktörlerinden ziyade, bilgi faktörü hızlı bir yükselme ivmesi kazanmış ve beraberinde birçok yenilikler getirerek geleneksel organizasyon yapılarında köklü etkiler yaratmaya başlamıştır.

Bu yeni dünya düzeninin, yeni oluşumlarından biri de merkeziyetsiz otonom kuruluşlar (DAO) olarak karşımıza çıkmaktadır.

DAO, merkezi olmayan otonom kuruluş anlamına gelen “Decentralized Autonomous Organization” ifadesinin baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltmadır. DAO’lar merkezi bir kontrol ve yönetim noktası olmadan, bir araya gelen bir topluluk tarafından kendi kendini yönetip, organize eden, büyük kapsamlı blok zincir tabanlı yapılanmalardan biridir. DAO’lar tek bir konuya veya alana yönelik geliştirilmiş bir yapılanma ya da çok büyük ve işlevli bir yapılanma olarak da karşımıza çıkabilirler (Bilgi Platformu, 2021). DAO’lar merkeziyetsizdir, zira tek bir merkez tarafından yönetilmezler. DAO yapılanmasındaki tüm işlemler öncesinde programlanıp, geliştirilmeye açık otomatik sistemler olarak çalışırlar, dolayısıyla otonomdurlar. Spesifik bir konu veya gaye için bir arada olunulduğu için de kuruluş – organizasyon olarak ifade edilmektedirler (Blockchain Türkiye, 2022).

Buterin (2014) DAO’ları, üyelerin ve pay sahiplerinin belirlenen koşullar dahilinde, kuruluşun kaynaklarını kullanabildikleri ve tanımlanan kodlarında değişiklik yapma hakkına sahip olunan sanal kuruluşlar olarak tanımlamaktadır. Bahse konu kavramı hukuksal açıdan ele alıp tanımlayan Blemus (2020) a göre ise DAO’lar, ortak bir hedef için bir araya gelmiş bir topluluğun, kuruluşun yönetimi, işleyişi ve hareket planı belirli kodlara bağlanmış, yönetim merkezi olmayan, faaliyetlerinin belirli bir ülke tarafından yönetilmediği ve belirli bir hukuksal yargı sistemi tarafından tanınmayan kuruluşlardır.

DAO’lar, hiyerarşisiz, yalın, global ve merkezsiz bir kuruluş kurma imkanı sağlar (Metader, 2023). DAO, bir akıllı sözleşmeye kodlanmış kurallar bütünüdür. Bu kodlar açık kaynaklardır ve dileyen kişiler ilgili kodlara bakabilir, denetleyebilirler. DAO’ları öne çıkaran en önemli sebeplerden biri, açık kaynak ve şeffaf bir işlem alt yapısı sunarak karşı tarafa sağladığı güvendir. DAO kuralları, akıllı sözleşmeler ile bir blok zincire kodlandığından dolayı, bu veri kayıtları blok zincir güvencesine alınır ve bu sayede kuralların bütünlüğü ve değişmezliği sağlanarak, böylece ilgili DAO’nun belirtilen gayeye uygun nitelikte işlere izin vereceğine dair bir teminat sunulur. Bu sayede geliştirilen DAO, merkeziyetsizliği kadar geliştiricilerinden bağımsız bir yapılanma haline de bürünür (Öztürk, 2021). Diğer bir ifade ile, hiçbir varlık, platform etkinliği tarafından üretilen bilgileri merkezileştirmez ve kullanıcılar, bilgiye erişim noktasında eşit düzeyde faydalanırlar (Hsieh & Vergne, 2023). Konuyu bir örnekle açıklamak gerekirse; “Bir otomat düşünün ki, kişiden para alıp yiyecek vermekle kalmıyor, aynı anda bu parayı ürün sipariş etmek içinde kullanabiliyor. Bu makine aynı zamanda temizlik hizmeti satın alıp kendi kirasını da ödeyebiliyor. Hatta, makineye para koydukça, tüm kullanıcılar makinenin ne sipariş vereceği ne sıklıkta temizleneceği gibi konularda da söz sahibi olabiliyorlar. Hiçbir yöneticisi olmadan, tüm bu işlemler DAO’nun koduna yazılmış şekilde süreci kendiliğinden gerçekleştirebiliyor” (Cointelegraph Türkiye, 2023).

Özetle DAO'lar, bir blok zincire kodlanan akıllı sözleşmeler tarafından denetlenen, herhangi bir insan müdahalesine gerek duymaksızın çalışıp kendi kendini koordine eden, halka açık, şeffaf, güvenli ve yönetim merkezi olmayan oluşumlar olarak tanımlanmaktadır (Larimer, 2013; Madhusudan & Shiho, 2019; Hassan & De Filippi, 2021).

DAO Mekanizması Nasıl Çalışır?

Geleneksel örgütler, merkezi yönetime sahip, örgütün hiyerarşik yapısıyla paralel şekilde yöneticiler tarafından emir ve denetimlerin sağlandığı, nihai kararın yönetici tarafından verildiği yapılardır (Sulkowski, 2019). DAO'larda ise üyeliğin nasıl yapılacağı, nasıl sona ereceği, kimin ne kadar oy hakkına sahip olduğu, fonların dağıtımı gibi bir dizi prosedür, insana ihtiyaç duyulmadan, akıllı sözleşmeler aracılığıyla belirlenip, uygulamaya koyulabilmektedir (Kolber, 2018). Dolayısıyla DAO'ların işleyişleri, hiyerarşik yapıların işleyişlerinden farklılık göstermektedir.

Herhangi bir DAO'nun faaliyette bulunabilmesi için operasyonel kurallar seti (merkeziyetsiz otonom organizasyonun işleyiş kuralları, prosedürleri, katılım şartları vb.) belirlenmeli ve Ethereum gibi bir blok zincir üzerinde akıllı sözleşme şeklinde şifrelenmelidir. Başka bir ifade ile, merkezi bir üçüncü tarafa güven gerektirmeden, işlemleri otomatik olarak yürütmek, izlemek ve doğrulamak için önceden programlanmış algoritmalar, protokoller kullanılan merkezi olmayan, değişmez bir işlem kaydı sağlanır (Schmeiss, Hoelzle, & Tech, 2019). Bu aşamadan sonra ilgili DAO'nun fonlanması aşamasına geçilir. Fonlama mühim bir evredir, zira DAO'lar giderler ve ödüllendirmeler için sermayeye ihtiyaç duyarlar. Kuralların daimi olarak blok zincire kaydedilmesi ve fonlama evresinden sonra, mekanizma ismiyle uyumlu şekilde merkeziyetsiz ve otonom bir duruma gelmektedir. Bu evrede DAO, artık şeffaf ve değişmez olmaktadır. DAO'ya dair kararlar konsensüs aracılığıyla verilir. Böylece DAO'lar kişi ve kurumlar arasında merkeziyetsiz ve sınırlar olmadan fon alışverişine imkan sağlar (Hasan, 2022).

DAO'lar doğayı korumak, NFT koleksiyonu yapmak, sosyal sorumluluk, finans gibi çok çeşitli amaçlar için oluşturulabilirler. Buradaki mühim mesele, aynı amacı fonlamak için kişilerin bir araya toplanabilmesidir (Blockchain Türkiye, 2022). Konuyu bir misal üzerinden açıklamak gerekirse, bir kültürel dernek ile ilgili bir DAO kurulabilir. Bahse konu DAO'nun yatırımcıları, derneğin yürüteceği çalışmaları ve fonların nereye aktarılacağını seçme hakkını sağlayan ilgili kotaları öderler ve akıllı sözleşmeler aracılığıyla, çalışanlar ilgili jetonları satın alabilir, fikir birliği ile kararlar alabilir ve organizasyonun harcamaları için fonların kilitlerini açabilirler (Metader, 2023).

Özetle, Ethereum ağında kullanılan DAO'lar şeffaf ve merkeziyetsiz üyelere aittir. DAO'nun yönetimi, üyelerin sahip oldukları tokenlar veya NFT'ler vasıtasıyla oy kullanıp karar almaları şeklinde gerçekleşir. Daha çok yönetim token'ına sahip olmak, daha çok oylama gücünü elinde bulundurup, daha fazla söz sahibi olmak anlamına gelmektedir.

DAO'ların ilk örneği "Bitcoin" olarak kabul edilmektedir. Bitcoin, merkezi olmayan, belirli kuralları olan ve ilgili varlıklar ile işlem yapılabilmesine izin veren ilk DAO'dur. Zamanla daha karmaşık DAO'lar geliştirilmiştir. Bunlardan biri de "The DAO"dur. The DAO'nun sisteminin hacklenmesi sonucu ciddi mali zarara uğramış ve DAO'larda akıllı sözleşmelerin güvenliğinin belki de en mühim konu olduğu gün yüzüne çıkmıştır. "MakerDAO", "Dash", "Smartcash" gibi binlerce DAO örneği sıralamak mümkündür. 2016 yılında ortaya çıkışından itibaren yeni örgütlenme yapıları sunan DAO'ların sayısının gittikçe artan bir ivme kazandığı ve patent, piyasa tahminleri, arabuluculuk, dernek, proje yönetimi gibi pek çok alanda kullanıldığı ve yaygınlaştığı görülmektedir.

DAO'ların Avantaj ve Dezavantajları

DAO'ların sahip oldukları avantajlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Wang vd., 2019; Bellavitis vd., 2022; Blockchain Türkiye, 2022):

- DAO'lar merkezi değildir, şeffaflar ve kendisine yatırım yapan tüm üyeler tarafından yönetilirler.
- Güven, iletişim, koordinasyon, işlem, bilgi edinme gibi maliyetler, geleneksel örgüt modellerine göre nispeten daha azdır.
- DAO'ların yönetiminde herkesin söz hakkı vardır, bu da daha demokratik kararlar almayı sağlar.
- DAO'lar, çalışanlar tarafından yapılan işleri otomatik olarak yaptığından, geleneksel bir organizasyondan daha verimli olabilirler.
- DAO'larda merkezi bir yönetim olmadığından, herhangi bir başarısızlık durumunda kimse mesul tutulmamaktadır.
- DAO'lar da coğrafik veya kapsam sınırları olmamasından dolayı, dileyen herkes yatırım yapabilir.
- DAO üyeleri herhangi bir kişi veya birimin tepkisinden çekinmeden, yeni ürünler önerebilir, yeni fikirler tecrübe edebilirler.

DAO'ların sahip oldukları dezavantajlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Wang vd., 2019; Blockchain Türkiye, 2022; Ulukapı Yılmaz, 2022):

- DAO'larda bir kararın alınabilmesi için fikir birliği gerektiğinden dolayı, karar alma süreçleri uzun olabilmektedir.
- DAO'larda güvenlik ciddi bir problem olmaktadır. Dolandırıcılık ve bilgisayar korsanlığına açık sistemler olabilen DAO'lar, merkeziyetsiz olduklarından dolayı, ortaya çıkabilecek herhangi bir güvenlik açısından hiçbir merkezi otorite sorumlu tutulamaz.
- DAO'ların tüm üyelerinin karar almalarında eşit söz hakkına sahip olmalarından dolayı, alınan kararlar bazen tüm üyelerin tercihlerini yansıtmayabilir.
- DAO'lar hızlı değişen koşullarda geleneksel organizasyonlara göre daha az adapte olup, değişimlere cevap verme noktasında daha sınırlı

olabilmektedirler. Zira DAO'lar da karar alma süreci geleneksel organizasyonlara kıyasla daha fazla zaman alabilmektedir.

- DAO'ların yaşam süreleri, geleneksel organizasyona kıyasla daha kısa olabilmektedir.

- DAO'lar için henüz halihazırda birçok devlet tarafından düzenlenmiş hukuksal yapılar mevcut değildir. Dolayısıyla meydana gelebilecek yasal problemler karşısında hesap verilebilirlik ve sorumlu tutulma hususlarında eksiklikler mevcuttur.

- DAO'ların son birkaç yıldır yaygınlaşan yeni bir organizasyon türü olması nedeniyle, bireyler nezdinde bu organizasyonlara katılım noktasında bazı önyargılar oluşabilmektedir.

DAO ve Vadedilen Yeni Yönetim Anlayışı

Yeni dünya sisteminin önemli bir değeri olarak konumlandırılan teknoloji ile birlikte dijitalleşme ve kripto paralar gibi kavramlar da iş dünyasında kendilerine hatırı sayılır bir değerde yer bulmaktadırlar. Hiyerarşisiz, yalın, global ve merkezi olmayan bir organizasyon oluşturma ihtimali sunan DAO'lar, akıllı sözleşmelere dayanan, blok zincirler vasıtasıyla gerçekleştirilebilecek bir evrilmidir.

Genel manada değerlendirildiğinde bir DAO'nun kıymeti "global bir köy" olmasında, diğer bir ifadeyle herhangi bir güven merkezine ihtiyaç duymadan, global boyutta bir koordinasyon kapasitesi oluşumuna olanak sağlamasından kaynaklanmaktadır (Young, 2023). DAO'lar, çeşitli kapsamda iş ilişkilerini uygulamaya koymanın bir diğer yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. DAO'lar özerk ve otomatik olarak işe alımlar yapabilmekte, hizmet sağlayabilmekte, akıllı mülk sahipliği yaratıp para kazandırabilmekte, diğer otonom sistemlerle işbirliğini kolaylaştırarak koordineli bir şekilde çalışabilmektedirler (El Faqir vd., 2020). Öte yandan DAO'lar, aracılıları aradan çıkararak kurulan oluşumlar olmaları sebebiyle de kıymetli bulunmaktadır. Zira dünya çapında başarılı görülen aracı organizasyonlardan bazıları (Amazon gibi) bile DAO oluşumlarından etkilenmeye başlamışlardır (Bellavitis vd., 2022).

DAO'ların yönetsel açıdan fark yarattığı diğer bir nokta, oyunların, dijital ürünlerin, uygulamaların veya yeni oluşan yapıların yönetim sistemlerine entegre edilen geri bildirim sistemleri sayesinde, kullanıcıların taleplerine cevap verilebiliyor ve onları karar verme süreçlerine dahil edebiliyor olmasıdır. Böylece geliştirilen uygulamanın veya organizasyonun başarısında kritik bir önem yaratabiliyor. Z kuşağı diye adlandırılan jenerasyonun şeffaflığa ve hesap verilebilirliğe fazlasıyla önem verdiği de göz önünde bulundurulduğunda, hedef kitlesini gençler olarak belirleyen bir organizasyonun DAO'lardan yararlanması önemli bir rekabet avantajı ve kazanım sağlayabilecektir (İçöz, 2022).

Yönetsel açıdan fark yaratan bir diğer husus, DAO'lar da hiyerarşik yapılardaki gibi karar alan yönetimlerin olmaması, insanın doğasından kaynaklanabilecek hataların (önyargı, yolsuzluk, nepotizm gibi) önüne

geçilebilmesidir. Bu durum yanlış karar alım ihtimalini ortadan kaldırmak adına umutlandırıcı olmaktadır (Taşyaka, 2021).

Yönetimsel açıdan fark yaratan bir başka nokta, DAO'ların bünyesinde yer alan tokenlar sayesinde bireyler, topluluklar ve markalar için finansal bir değer yaratarak ilgililerin kendi kendilerini fonlamasını kolaylaştırmasıdır. Günümüzde markaların/organizasyonların topluluk odaklı ticaret ve yönetim konularına önem veriyor olmaları, DAO'ların sunmuş olduğu bir topluluk yaratma imkanı ile gerek tüketici nezdinde topluluk olma duygusunu ihya ederken gerekse markaların, tüketicilerin günlük yaşamlarına dahil olmasına olanak sağlamaktadır (İçözü, 2022). Konuyu bir örnekle açıklamak gerekirse; "CatalanDAO dünya üzerinde Katalan dilini konuşan, Katalan kültürünü paylaşan veya Katalonya'da yaşayan tüm bireyler için demokratik, ekonomik, dijital ve sosyal gelişim hedefleyen bir DAO'dur. Katalan hükümeti tarafından sağlanan dijital sertifikalar karşılığında sunulacak token sahiplerinin katılacağı oylamalar ile yönetişimini idame ettiren CatalanDAO; dijital vatandaşlık, Katalan sanat eserlerinin tanıtımının yapılması için NFT'lerin kullanımını, ekonomik ve politik deneyleri, dağıtım sistemlerin halk tarafından benimsenmesini ve diğer uluslara ait DAO'ların da aynı amaca ulaşmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır" (Göğüş, 2022).

DAO'ların yönetimsel farklarından biri de, geleneksel liderlik modeline getirdiği yeniliktir. Geleneksel organizasyonlar, liderliği hiyerarşinin tabanına yayma noktasında sınırlı kalmaktadırlar. Bu da gücün belirli kişilerin elinde bulunmasına sebebiyet vermektedir. Buna rağmen DAO'lar, liderliği şeffaf, etkin ve süratli bir şekilde tabana yayma potansiyeline sahiptirler. Böylece organizasyona önemli katkıları olan üyeler ödüllendirilir ve organizasyonun büyümesine paralel olarak birçok üye yetkilendirilebilir. Bu sayede esnek bir liderlik modeli kurulabilmektedir (Young, 2023).

DAO'ların yönetimsel yeniliklerinden bir diğeri yapay zeka ile karar alma olarak karşımıza çıkmaktadır. DAO'ların daha hızlı ve yerinde karar alabilmeleri adına geliştiricilerin, veri analizi, örüntüleri saptama ve tahminleme gibi sahalarda yapay zekadan faydalandıkları görülmektedir. Böylece tüm yönetim proseslerinin blok zincir üzerinden yapıldığı DAO'larda gerçekleşen etkileşimler rahatlıkla analiz edilip çözümlenebilmektedir (Young, 2023). Konuyu bir örnekle ifade etmek gerekirse; "Normal yollarla kişisel olarak alınması güç olan taksiler, token haline getirilir. Bir taksinin bir milyon token olduğunu varsayalım. Bir milyon tokena sahip olan kişiler, bir taksinin kazanacağı geliri akıllı sözleşme aracılığıyla belirli aralıklarla kazanabileceklerdir. Öte yandan bir milyon token alıp taksi sahibi olunamıyor ise, 100 adet token ile taksinin üreteceği değere ortak olunabilmektedir. Bunun yanında token sahipleri taksilerin kaç yolcu alacağını, kaç sefere çıkacağını, hangi rotada kaç taksi çalışacağını, çalışan şoföre verilecek maaş gibi hususları belirleyebilirler. Neticede oluşturulan bu taksidao'da gelir demokratik bir şekilde, merkezden uzak daha çok insan tarafından yönetilen, karar alma mekanizması daha

dağınık bir yapı olarak meydana gelmekte ve araçlar ortadan kaldırılmış olmaktadır” (Yıldızlı, 2021).

DAO’ların başka bir yönetim farkının ise inovasyonu desteklemek olduğu görülmektedir. Bireyler veya departmanlar merkezi bir yönetimin tepkisinden çekinmeden, yeni öneriler sunabilir, yeni fikirler geliştirebilir ve yeni ürünler deneyebilir (Ulukapı Yılmaz, 2022). Böylece her bir yatırımcının, DAO’nun yönetimine ve gelişimine destek olmasına imkan tanınır. Örneğin “Mona Lisa tablosunun tokenize edilip insanlara sunulduğunu varsayalım. Bu tabloyu alamayacak kişiler, Mona Lisa tokeni alabiliyor ve tablonun hangi müzede sergileceğini belirleyebiliyorlar. Bu kişiler sergilemeden elde edilecek gelire ortak olmaktadır böylece Mona Lisa tablosunun fiyatının artması yada azalması durumunda da kara ve zarara ortak olmaktadır. İlaveten birine güven duymaya gerek kalmaksızın bilgisayar kodları sayesinde süreç aksaksız işleyecektir” (Yıldızlı, 2021).

Geleneksel organizasyonlarda çalışanlar tarafından yapılan görevlerin birçoğu DAO’larda otomatik olarak gerçekleşir. Böylece yönetim maliyetlerinde (güven, iletişim, işlem, denetim maliyetleri gibi) büyük ölçüde tasarrufa gidildiği tespit edilmekte ve DAO’ların bu yönüyle de yönetsel bir avantaj sunduğu ifade edilmektedir (Wang vd. 2019). Herhangi bir sınırlama (coğrafik, dinsel veya ırksal) olmaksızın, dünyanın her yerinden birbirini tanımadan iş yapabilmeye olanak sağlayan DAO’lar, küresel işbirlikleri için bir çok yeni fırsatında kapısını aralamaktadır. Bir örnek sunmak gerekirse, “dünyanın ilk DAO tabanlı sivil toplum kuruluşu olan TheSmileOf, insani yardım ve hayır işleri amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. TheSmileOf’un hazinesi her bir yardım kampanyası sonrası, NFT haline getirilen gülen insan fotoğraflarından oluşmaktadır. Yani bu oluşumda söz sahibi olmak, öneri getirmek veya oy kullanmak istendiğinde, bu NFT’lere sahip olmak gerekmektedir. Açık artırma usulüyle satışa çıkarılan gülen insan NFT’lerinden elde edilen gelirler, tamamen hayır işleri için kullanılırken, fonların hareketleri ise şeffaf bir biçimde takip edilebilmektedir” (Göğüş, 2022).

Yukarıda yer verilen açıklamalara dair güncel DAO oluşumlarına dair örnekler çoğaltılarak, konunun daha anlaşılır kılınabileceği düşünülmektedir. Örneklerden biri olarak başarılı bir DAO projesi olan “MakerDAO” verilebilir. “MakerDAO ve DAI”, mevcut DeFi külesinin ana parçasıdır ve DAO üyeleri tarafından yönetilir. Bir diğer örnek olarak “Aragon” verilebilir. Bu DAO oluşumu dijital yargı sistemi ve daha fazlasını içeren tüm bir ekosistemi oluşturmuştur. Yine DAO oluşumlarından biri olan “NexusMutual”, akıllı sözleşme hatalarına karşı garanti sunarak akıllı sözleşme riskine karşı koruma sağlamaktadır.

Çalışmada daha öncede ifade edildiği üzere DAO’lar her türlü faaliyet üzerine (insan kaynakları yönetimi, süreçler, pazarlama vb.) kurulabilirler (Goldberg & Schar, 2023). Bunun en güzel örneklerinden biri, doğal kaynakları korumak amacıyla Yeni Zelanda’nın oluşturduğu DAO oluşumdur. Bu DAO ile bir nehre tüzel kişilik hakkı tanınmıştır. Böylece, ağaçların kesilmesi, satın almak için

sermaye biriktirmek ve neticede kendi kendine sahip olmak için yetkileri açık artırmayla satarak, ormanların kendi kendini yönetmesine izin veren bir DAO kurulmuştur. Bir diğer DAO örnekleri de “MolochDAO”, “TheLao”, “StakerDAO”dur. Bu DAO kuruluşları, var olan organizasyonları geliştirmek için projeler üretmeye özendirmek, teknoloji ve alt yapı oluşturan takımlara hibe sağlamak, sermaye yatırmak gibi faaliyetler sürdürmektedirler.

DAO’lar, üyeleri tarafından yönetilen ve hepsinin söz sahibi olduğu ortaklaşa bir organizasyon resmederler. Pek çok analist potansiyel olarak bazı geleneksel organizasyonların yerini DAO’ların aldığını ifade etmektedirler (Eles, 2022). Bugün SmartCash, TrojanDAO, Dash, SwiftDAO gibi 20 binden fazla DAO örneği vermek mümkündür. DAO’lar sosyal sorumluluk, fon sağlama, sosyal, politik, hayırseverlik, inovasyon gibi akla gelebilecek kar amacı güden veya gütmeyen her türlü faaliyet için oluşturabilirler. DAO’ların geleneksel organizasyon yapılarını etkileyip, bu yeni iş dünyasında oyunun kurallarını epeyce değişime uğratacağı öngörülmektedir (Şirin, 2023). Epeyce yeni ve gelişimi hala devam eden DAO’ları, şirketler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları kendi iş yapış modelleri çerçevesinde tasarlayabilir, bu yeni çağa ayak uydurabilirler.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Öncelikle DAO kavramının tanımını anımsatmak gerekirse, “DAO’lar toplulukların kendi kripto varlık türündeki kaynaklarıyla ilgili karar alma süreçlerini, akıllı sözleşmeler vasıtasıyla adil ve merkeziyetsiz bir şekilde yürüten uygulamalardır” (Göğüş, 2022). Bu çalışmanın temel gayesi, DAO kavramının tanımının, kapsamının, işleyişinin, avantaj ve dezavantajlarının ve vaat edilen yeni yönetim anlayışı konularının ilgili yazın aracılığıyla ortaya konulup, kavramın ulusal yazına kazandırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, ilgili yazında DAO’lara yönelik yapılan kavramsal ve görgül çalışmalar incelenerek hazırlanan bu çalışmada, ilgili çalışmalara erişebilmek adına veri tabanlarında belirli anahtar kelimeler (DAO, merkeziyetsiz otonom kuruluşlar, merkeziyetsizlik) aracılığıyla tarama yapılmıştır. İlaveten konunun güncel bir konu olması hasebiyle de ilgili web sayfaları incelenerek çalışma hazırlanmıştır.

Yeni dünya düzeninde görünen o ki, daha emekleme aşamasında olan DAO’lar, yakın geleceğin yönetim sisteminde esaslı değişimlere sebebiyet verecektir. Henüz terminolojisi bile tam oluşmamış DAO’lar, kripto paralar aracılığıyla iş dünyasına girmeye başlamış ve çokta uzak olmayan bir gelecekte, bazı pozisyonların veya araçların yok olmasına, bazı sektörlerin nispeten öneminin azalmasına sebep olabilecek gibi görünmektedir.

Bunların yanında, DAO’lar bir hayli avantaja ve dezavantaja sahip olması nedeniyle, bu yeni oluşumlara henüz temkinli yaklaşılmakta bulunduğu görülmektedir. Öz yönetim kapasitesi, karar alma kolaylığı, inovasyona imkan tanınması, şeffaf bir işleyiş sürecinin olması, paydaşların korunması gibi özellikleri yapılarında barındırmasıyla ilgi gören DAO’lar, bir takım güvenlik kaygıları ve

henüz uzlaşma sağlanmamış yönlerinin varlığı nedeniyle, uygulamada henüz edinilmesi gereken çokça deneyim olması gerekliliği de aşıkardır. İlaveten DAO'ların hukuki statülerine dair mutabakata varılmamış olması da, DAO'lara temkinli yaklaşılmasına sebebiyet veren bir husustur (Ulukapı Yılmaz, 2022; Yılmaz Orhan, 2022).

Sonuç olarak, epeyce yeni ve hala gelişim süreci devam eden bir oluşum olan DAO'lar ile beraber yeni yönetim ve iş yapma biçimlerinin oluşması ve iş dünyasında fazlaca yer bulması beklenmektedir. Yeterince açık olan bir husus var ki, DAO'ların geleceği hem teknolojik ilerlemelere hem de insanların konuyla ilgili fikirlerindeki değişimlere bağlı olarak yön bulacaktır. Her ne kadar teoride DAO'ların geleceğe yön verebilecek nitelikte olduğu düşünülse de, uygulamada henüz edinilmesi vacip çokça deneyim olması gerekliliği de açıkça görülmektedir. Bu noktada konuyla ilgili gelecekte yapılacak çalışmalarda, DAO kavramının araştırılmasının yönetim ve organizasyon araştırmaları (Hsieh vd., 2018; Murray vd., 2021) için kıymetli olduğu düşünülmektedir. Zira yenilenen ve değişen iş dünyasında DAO'lar, çeşitli kapsamda iş ilişkilerini uygulamaya koymanın bir diğer yolu olarak karşımıza çıkmaya devam edeceklerdir. İlaveten yapılacak çalışmalarda DAO'nun, geleneksel örgüt yönetimi üzerindeki tesirinin tespitinin yapılması tavsiye edilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, yazarın çalışmaya dair katkı oranı %100'dür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Bellavitis, C., Fisch, C. & Momtaz, P.P. (2022). The rise of decentralized autonomous organizations (DAOs): A first empirical glimpse. https://www.researchgate.net/publication/359712137_The_rise_of_decentralized_a_uton (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

Bilgi Platformu, (2021). DAO (Decentralized Autonomous Organization) nedir?. <https://www.btcturk.com/bilgi-platformu/dao-nedir/> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

Blemus, S. & Guegan, D. (2020). Initial crypto-asset offerings (ICOs), tokenization and corporate governance. *Capital Markets Law Journal*, 15 (2), s. 191-223.

Blockchain Türkiye, (2022). DAO (Merkeziyetsiz Otonom Organizasyonlar), *Türkiye Bilişim Vakfı*, s. 1-22.

Buterin, V. (2014). DAOs, DACs, DAs and more: An incomplete terminology guide. <https://blog.ethereum.org/2014/05/06/daos-dacs-das-and-more-an-incompleteterminology-guide/> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

Cointelegraph Türkiye, (2023). Merkezi olmayan otonom organizasyon (DAO) nedir?. <https://tr.cointelegraph.com/learn/what-is-a-decentralized-autonomous-organization-and-how-does-a-dao-work> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

El Faqir, Y., Arroyo, J. & Hassan, S. (2020). An overview of decentralized autonomous organizations on the blockchain, Open Sym., August 25-27, Virtual conference Spain. https://www.researchgate.net/publication/346223158_An_overview_of_decentralized_autonomous_organizations_on_the_blockchain.pdf (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Eles, R. (2022). DAO nedir? DAO'lar nasıl çalışırlar?, [https://www.coinkolik.com/dao-nedir-daolar-nasil-calisirlar/#:~:text=Wikipedia%2C%20DAO'yu%20\(Merkezi,etkilenmeyen%20bir%20kurulu%C5%9F%20olarak%20tan%C4%B1mlar](https://www.coinkolik.com/dao-nedir-daolar-nasil-calisirlar/#:~:text=Wikipedia%2C%20DAO'yu%20(Merkezi,etkilenmeyen%20bir%20kurulu%C5%9F%20olarak%20tan%C4%B1mlar) (Erişim Tarihi: 02.04.2023).

Goldberg, M. & Schar, F. (2023). Metaverse governance: An empirical analysis of voting within Decentralized Autonomous Organizations. *Journal of Business Research*, 160, s.113764.

Göğüş, A. (2022). DAO'lar geniş kitleleri nasıl etkiler?. https://bigpara.hurriyet.com.tr/bigpara-yazarlari/alfan-gogus/dao-lar-genis-kitleleri-nasil-etkiler_ID986554/ (Erişim Tarihi: 01.04.2023).

Hasan O. (2022). DAO nedir: organizasyonel yönetimin merkeziyetsizleştirilmesi. <https://phemex.com/tr/academy/dao-nedir-organizasyonel-yonetimin-merkeziyetsizlestirilmesi> (Erişim Tarihi: 05.04.2023).

Hassan, S. & De Filippi, P. (2021). Decentralized autonomous organization. *Internet Policy Review*, 10 (2), s.1-10.

Hsieh, Y.Y. & Vergne, J.P. (2023). The future of the web? The coordination and early-stage growth of decentralized platforms. *Strategic Management Journal*, 44 (3), s.829-857.

Hsieh, Y., Vergne, J., Anderson, P., Lakhani, K. & Reitzig, M. (2018). Bitcoin and the rise of decentralized autonomous organizations. *Journal of Organization Design*, 7 (14), s.1-16.

İçözü, T. (2022). DAO nedir? nasıl çalışır? DAO'lar markalar için ne vadediyor?, *Webrazzi*, <https://webrazzi.com/2022/03/02/dao-nedir-nasil-calisir/> (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Kolber, Adam J. (2018). Not-so-smart blockchain contracts and artificial responsibility. *Stanford Technology Law Review*, 21 (2), s. 198-234.

Larimer, S. (2013). Bitcoin and the three laws of robotics. Let's talk bitcoin. <https://letstalkbitcoin.com/blog/post/bitcoin-and-the-three-laws-of-robotics>, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

Madhusudan, S. & Shiho, K. (2019). Blockchain technology for decentralized autonomous organizations. *In Advances in Computers*, 115, s.115-140.

Metader, (2023). Dao nedir? <https://metader.org.tr/dao-nedir/> (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Murray, A., Kuban, S., Josefy, M. & Anderson, J. (2021). Contracting in the smart era: The implications of blockchain and decentralized autonomous organizations for contracting and corporate governance. *Academy of Management Perspectives*, 35 (4), s. 1-53.

Öztürk, C. (2021). DAO, DAC ve LAO, <https://celilozturk.com/dao-dac-ve-lao/> (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Schmeiss, J., Hoelzle, K., & Tech, R.P. (2019). Designing governance mechanisms in platform ecosystems: Addressing the paradox of openness through blockchain technology. *California Management Review*, 62 (1), s.121-143.

Sulkowski, A. (2019). The tao of dao: hardcoding business ethics on blockchain. *The Business and Finance Law Review*, 3 (2), s. 146-169.

Şirin, Alp M. (2023). DAO'lar: yöneticinin olmadığı bir gelecek mümkün mü?. <https://www.plumemag.com/daolar-yoneticinin-olmadigi-bir-gelecek-mumkun-mu/> (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

Taşyaka, Ö. (2021). DAO nedir? geleceği nasıl şekillendirecek?. <https://www.ozgurtaskaya.com/p/dao-nedir-gelecegi-nasl-sekillendirecek> (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

Ulukapı Yılmaz, H. (2022). Merkezi olmayan otonom kuruluşlar (DAO): kavramsal bir çalışma, *14th SCF International Conference on Economic, Social, and Environmental Sustainability in the Post Covid-19 World (13-16 Ekim 2022)* bildirimleri içinde (s.195-203). Antalya, Türkiye.

Wang, S., Ding, W., Li, J., Yuan, Y., Ouyang, L. & Wang, F. (2019). Decentralized autonomous organizations: concept, model, and applications. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 6 (5), s.870-878.

Yıldızlı, A. (2021). Patronsuz şirketler DAO. <https://www.bloomberght.com/yorum/dr-aytunc-yildizli/2294223-patronsuz-sirketler-dao> (Erişim Tarihi: 01.04.2023).

Yılmaz Orhan, B. Z., (2022), Merkeziyetsiz otonom organizasyonlar, kurumsal yönetim ve blokzincir, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, s.153-164.

Young, J. (2023). DAO'lar tamamen merkeziyetsiz olmak zorunda değiller, <https://www.coindesktrkiye.com/yazarlar/james-young/daolar-tamamen-merkeziyetsiz-olmak-zorunda-degiller-3682> (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 27.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 19.10.2023
Online Yayın Tarihi: 20.12.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1256977>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 4, Yıl: 2023 Sayfa:1935-1968
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KİŞİLİK TIPLERİ İLE BİREYSEL GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİ İLİŞKİSİ ÜZERİNDE GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİNİN ETKİSİ

Engin YURDASEVER*

Canan YILDIRAN**

Öz

Araştırmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın özgünlüğü, analizlerin girişimcilik eğitim öncesi ve sonrası şeklinde gerçekleştirilmiş ve meslek yüksekokulu öğrencilerine uygulanmış olmasıdır. Bu araştırma sayesinde girişimcilik eğitiminin etkisi hakkında bilginin elde edilmesi ile alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırmada girişimcilik dersi alan 194 öğrenciden hem yarıyıl başında hem de yarıyıl sonunda olmak üzere “tek grup ilk test ve son test tekniği” ile veri toplanmıştır. Kişilik tiplerini ölçmek için Rammstedt ve John (2007) tarafından geliştirilen beş faktör kişilik tipleri ölçeği ve bireysel girişimcilik yönelimini ölçmek için ise Bolton ve Lane (2012) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Araştırmada frekans, korelasyon ve regresyon analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda beş faktör kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasında -bazı alt boyutlar hariç olmak üzere- anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ek olarak ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında girişimcilik eğitiminin kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisini -bazı alt boyutlar hariç olmak üzere- etkilemediği görülmüştür. Araştırma sonucunda meslek yüksekokullarında okutulan girişimcilik ders içeriklerinin, öğrencilerin girişimcilik yeteneklerini geliştirmeye ve yönelimlerini arttırmaya yönelik hazırlanmasına ve uygulamalı metotlara daha fazla ağırlık verilmesine gereklilik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik Tipleri, Girişimcilik, Girişimcilik Yönelimi, Girişimcilik Eğitimi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yurdasever, E. & Yıldırım, C. (2023). Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1935-1968.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ORCID: 0000-0002-3853-2032, enginyurdasever@odu.edu.tr

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0001-8245-197x, cananyildiran@karabuk.edu.tr

Bu araştırma için Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 06.10.2022 tarih ve 2022-173 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

THE EFFECT OF ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ON THE RELATIONSHIP OF PERSONALITY TYPES AND INDIVIDUAL ENTREPRENEURIAL ORIENTATION

Abstract

In the research, it was tried to determine the effect of entrepreneurship education on the relationship between personality types and individual entrepreneurial orientation of vocational school students. The originality of the research is that the analyzes were carried out before and after entrepreneurship education and applied to vocational school students. It is thought that this research will contribute to the field by obtaining information about the effect of entrepreneurship education. In the research, data were collected from 194 students who took entrepreneurship courses, both at the beginning of the semester and at the end of the semester, using the "single group pre-test and post-test technique". The five-factor personality types scale developed by Rammstedt and John (2007) was used to measure personality types, and the scale developed by Bolton and Lane (2012) was used to measure individual entrepreneurial orientation. Frequency, correlation and regression analysis methods were used in the research. As a result of the analyses, it was seen that there was a significant relationship between five factor personality types and individual entrepreneurial orientation, except for some sub-dimensions. In addition, when the pre-test and post-test results were compared, it was seen that entrepreneurship training did not affect the relationship between personality types and individual entrepreneurial orientation, except for some sub-dimensions. As a result of the research, it was concluded that entrepreneurship course contents should be prepared to develop students' entrepreneurial skills and increase their orientation, and that more emphasis should be given to applied methods.

Keywords: Personality Types, Entrepreneurship, Entrepreneurial Orientation, Entrepreneurship Education.

GİRİŞ

Girişimcilik, ülke ekonomileri açısından büyük önem taşıyan bir olgudur. Girişimcilik ayrıca ülkelerin genel sorunu olan işsizliğin ve etkilerinin azaltılabilmesi açısından önemli bir rol üstlenmektedir (Özdemir vd., 2018, s. 430). Girişimciliğin söz konusu olumlu etkilerini ele alırken aynı zamanda girişimci bireylerin hangi kişisel özelliklere sahip olduğunu ve girişimcilik eğitimlerinin bireyler üzerindeki etkilerini ele almak ve açıklamak da girişimcilik süreçlerinin daha iyi anlaşılması için bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

Birçok çalışmada kişilik özellikleri, girişimcilik davranışlarının ve yöneliminin belirlenmesinde önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir (McClelland, 1987). Diğer yandan literatürde ele alınan pek çok kişilik özelliğinin girişimcinin kişiliğini açıklamada yetersiz kalmasından dolayı, psikometrik açıdan daha sağlıklı olacağı düşünülen beş faktör kişilik tiplerine yönelmiştir (Çetin & Varoğlu, 2009, s. 63). Girişimciliğin bireyin kişisel özellikleri ile yakından ilişkili olduğuna dair görüşlerin yanında girişimciliğin kişilikten bağımsız olarak öğrenilebilir bir disiplin olduğunu iddia eden birtakım çalışmalar da bulunmaktadır

(Waraich, 2012, s. 213). Girişimcilik eğitimi, kişilerin girişimci olabilmesini kolaylaştıran kişilik özelliklerinin ortaya çıkarılmasına, desteklenmesine ve geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Özdemir, 2016, s. 226).

Girişimcilik eğitimi lise, meslek yüksekokulları, üniversiteler ve işletme okulları gibi farklı seviyelerde çeşitli kuruluşlarda girişimcilik bilincini geliştirmeye yönelik dersler aracılığı ile kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu eğitimlerin bireylerin girişimcilik yönelimini ne düzeyde etkilediğine ilişkin daha fazla somut çalışmaya ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla kuramsal altyapıya dayanarak kişilik özelliklerinin girişimcilik yöneliminin belirlenmesinde çok önemli bir değişken olması, girişimcilik eğitiminin ise daha çok diğer değişkenleri destekleyici bir özellik göstermesi nedeniyle araştırmada kişilik özellikleri bağımsız değişken girişimcilik eğitimi ise düzenleyici değişken olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda araştırma kapsamında öğrencilerin kişilik tiplerinin bireysel girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisinin olup olmadığı ve bu etkide girişimcilik eğitiminin rolü araştırılmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın ilk bölümünde kişilik ve beş faktör kişilik modeli kavramları ve önemi detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu açıklamalardan sonra girişimcilik ve girişimcilik yönelimi kavramları tanımlanmakta ve yenilikçilik, proaktiflik, risk alma boyutları ele alınmakta olup, girişimcilik eğitiminin öneminden bahsedilmektedir. Ayrıca literatürde yapılmış olan çalışmalara da yer verilmektedir. Araştırmanın son bölümünde ise kişilik tiplerinin bireysel girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisinde girişimcilik eğitiminin rolünün ortaya konulması amacı ile bir devlet üniversitesi bünyesinde yer alan meslek yüksekokulunda eğitim gören öğrencilerden anket aracılığı ile toplanan verilerin analizi gerçekleştirilmektedir. Beş-faktör kişilik tipleri Rammstedt ve John (2007); bireysel girişimcilik yönelimi Bolton ve Lane (2012) araştırmacılara ait olan ölçekler kullanılmıştır. Veriler ise istatistik paket programında analiz edilip, bulgular ve sonuçlar olarak ele alınacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın kavramsal çerçeve başlığı altında ilk olarak kişilik kavramı ve beş faktör kişilik modeli literatüre dayalı olarak açıklanmıştır. Ardından girişimcilik ve girişimcilik yönelimi kavramları ile girişimcilik eğitimi konusu ele alınmış ve ilgili literatürden elde edilmiş bilgiler sistematik olarak açıklanmıştır.

Kişilik

Psikologların ortak tanımına göre kişilik, bireylerin hem iç hem de dış çevresi ile kurmuş olduğu, diğer kişilerden de ayırt edici ve tutarlı olan bir ilişki biçimidir (Cüceloğlu, 2015, s. 404). Burger (2006) kişiliği, bireylerin tutarlı davranış kalıpları ve iç süreçleri şeklinde tanımlamaktadır. Robbins ve Judge (2019, s. 137) kişilik özelliklerini, bireylerin davranışlarını tanımlayan ve sürekli olan özellikler olarak tanımlamaktadır. Carver ve Scheier'e (2000, s. 5) göre kişilik özellikleri bireyde davranış, düşünce ve duygu kalıpları oluşturmada fakat aynı zamanda da dinamik bir özellik sergilemektedir. Kişilik özellikleri zamanla oluşmakta, bireyin

davranışlarının nedenlerini belirlemekte ve duygusal, davranışsal ve bilişsel olarak bir bütün olarak bireyin tarzını belirlemektedir (Mount vd., 2005, s. 448-449). Caprara vd. (2012) kişilerin uyarıcılara verdiği tepkilerin ve bu tepkilerin devamlılığının kişilik özelliklerini oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmacılar uzun yıllar boyunca hangi kişilik özelliklerinin ve kişilik tiplerinin insanlar hakkında bilgi vereceğine odaklanmışlardır. Literatürde bu araştırmalarda en fazla iki yöntemin yaygın olarak kullanıldığı kabul edilmiştir. Bu yöntemler ise Myers-Briggs Tip Göstergesi (MBTG) ve Beş-Faktör Kişilik Modelidir. Beş-faktör kişilik modelinde, çeşitli kişilik verilerinden faydalanılarak kişiliğin beş boyutu ortaya konulmuştur. Bu modeldeki her bir kişilik boyutu ise kendi çerçevesinde birbiri ile ilişkili özellikleri içermektedir (Burger, 2006). Bu araştırma kapsamında Beş-faktör kişilik modeli ele alınacağı için aşağıda model daha detaylı olarak incelenmiştir.

Beş-Faktör Kişilik Modeli

Literatürde bireysel farklılıkların dünya dillerinde kodlanabileceği, sözcüklere dönüştürülebileceği ve bunların sonucunda ise bireylerin kişilik yapılarının sınıflandırılmasının mümkün olabileceği ifade edilmektedir (Tatlıoğlu, 2014, s. 943). Kişilik özelliklerinin belirlenebilmesi tamamen mümkün olmasa da kişilik özelliklerinin tanımlanabilmesi için bir kapsam oluşturulabileceği ileri sürülmektedir (Somer, 1998). Bu çerçevede beş-faktör kişilik modeli en çok kullanılan sınıflandırmalardan biri olduğu belirtilmelidir.

Beş-faktör kişilik modeli, 1963 yılında Warren Norman tarafından yapılan bir araştırma sonucu geliştirilmiş olup, kişilik özelliklerinin hepsini bir arada toplayan aynı zamanda bu kişilik özelliklerini detaylı olarak açıklayan bir modeldir (Kaleli & Yalçın, 2021, s. 91). Beş-faktör kişilik modeli beş temel kişilik özelliğini içermektedir. Bu özellikler “dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevrotiklik ve deneyime açıklık” olarak sınıflandırılmaktadır (Chamorro-Premuzic, 2014, s. 53-55). Modele ilişkin temel kişilik özellikleri sırası ile açıklanmaktadır.

Dışadönüklük: Bu kişilik özelliğine sahip bireyler, iddialı ve etkileyicidirler. Ayrıca ilişkilerde rahat olan, liderlik özelliğine sahip olan, problem çözebilen ve yenilikçi fikirlere sahip olan bireyler olarak nitelendirilmektedirler (Zopiatis & Constanti, 2012). Bunlara ilaveten yüksek seviyede hareketlilik hali, pozitif duygulara sahip olma, kendisine güven ve sosyalleşmeye yatkınlık söz konusudur (Chamorro-Premuzic, 2014, s. 55). Dışadönük olan bireylerin baskın, enerjik, arzulu ve konuşmayı seven kişiler oldukları ifade edilmektedir (Costa & McCrae, 2008).

Uyumluluk: Uyumlu olan bireylerin yardımsever, anlayışlı, dost, dürüst, aşırı duygusal, sıcakkanlı, fedakâr, hoşgörülü, ılımlı ve sosyal açıdan ise yararlı davranışlara eğilimli oldukları ifade edilmektedir (Chamorro-Premuzic, 2014, s. 57). Burger (2006), uyumlu kişilerin kibar, güven verici ve yumuşak kalpli olduklarını belirtmektedir. Costa ve McCrae (2008) bu özelliğin bireyler arasındaki uyumu değerlendiren bir özellik olduğunu ve bu tip kişilerin sempatik ve bağışlayıcı

olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bir bireyde düşük derecede uyumluluk söz konusu ise o bireyin çıkarıcı, şüpheli ve merhametsiz olabileceği belirtilmektedir.

Sorumluluk: Sorumluluk özelliği, başarmak için mücadele eden, öz disiplinli, proaktif ve sorumluluk bilinci yüksek olan kişilik özelliklerini kapsamaktadır. Sorumlu bireylerin işine karşı saygılı olduğu, organizasyon becerilerinin yüksek olduğu, kararlı ve üretken oldukları tespit edilmiştir (Chamorro-Premuzic, 2014, s. 57). Bacanlı vd. (2009) sorumlu olmayan bireyleri ise görev bilincinden uzak, dağınık, tembelliğe yatkın ve disiplinsiz olarak tanımlamaktadır.

Nevrotiklik: Nevrotiklik, öfke, kaygı, bunalım gibi negatif duyguların yaşanmasına yatkınlık olarak ifade edilmektedir. Nevrotik kişilik özelliğine sahip bireyler kaygı yaşamaya fazlasıyla yatkındır (Chamorro-Premuzic, 2014, s. 55). Bir bireyin nevrozlu olduğu yüksek derecede ise içe kapanıklık hali, kırılabilirlik, depresif haller gibi olumsuz duyguların yaşanması daha olasıdır (Costa & McCrae, 2008).

Deneyime Açıklık: Deneyime açık bireyler, zeki, analitik, kültürlü, bağımsız, hareketli, kendine özgü, açık fikirli, ilgi alanları geniş, doğal, cesur ve değişikliği seven kişiler olarak sınıflandırılmaktadır (Tatar vd., 2014). Chamorro-Premuzic (2014, s. 55) deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip kişilerin vizyoner, yaratıcı, hayal gücü kuvvetli, davranışsal esnekliğe ve entelektüel merakla sahip olduğunu belirtmektedir.

Literatürde beş-faktör kişilik tiplerini ele alan ve uygulama alanı meslek yüksekokulları olan çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Örneğin Ünal vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada meslek yüksekokul öğrencilerinin internet sosyal ağ kullanım alışkanlıkları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ahmetoğulları ve Güneş (2017) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin sahip oldukları kişilik özellikleriyle mesleklerin geleceğine ve bakış açılarına olan etkileri incelenmiştir. Öz ve Yavuz (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe mesleğine yöneliminde kişiliğin önemi incelenmiştir. Bitlisli vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada meslek yüksekokulu öğrencileri kapsamında beş-faktör kişilik özellikleri ile akademik güdülenme arasındaki ilişki incelenmiştir. Shook vd. (2003) ise kişilik özelliklerinin girişimcilik süreçlerindeki etkisini ele almıştır. Aşağıda çalışmanın bir diğer değişkeni olan girişimcilik konusu ele alınmış ve literatür özetine yer verilmiştir.

Girişimcilik

Türk Dil Kurumu'nda girişim ve girişimci kavramları sırasıyla, “bir işe girişme, teşebbüs”, “üretim için bir işe girişen, kalkışan kimse, müteşebbis” olarak tanımlanmaktadır (TDK, e. t. 2022). Schumpeter ise girişimci olabilmek için yenilik unsurunu şart olduğunu ifade etmiştir. Buna göre bir birey, herhangi bir yenilik ortaya koyabiliyorsa o zaman girişimci olma özelliğine sahip olmaktadır. Schumpeter'ı takip eden diğer araştırmalar ise sadece yeniliğin değil, risk alma, proaktiflik ve rekabetçi olma gibi birçok özelliğin de girişimci olmak için önemli olduğunu vurgulamıştır (Odabaşı, 2005, s. 91).

Iyer (2016) girişimcilerin çevredeki riskleri analiz ederek fırsatlara çevirme ve mevcut fırsatları da fark edebilme yeteneğinden dolayı diğer kişilerden ayrıldığını ifade etmektedir. Tepe Küçüköğlü vd. (2020, s. 93) girişimcinin, yeni bir ürün ve hizmet için fırsatları araştıran ve bu süreçte risk alan kişi olduğunu belirtmektedir. Mueller ve Thomas (2001) girişimciliği bir fırsatı algılayabilme ve kullanabilme şeklinde tanımlamışlardır. Hisrich ve Peters (2002) girişimciliği, ekonomik, psikolojik, sosyolojik açıdan riskleri üstlenerek ortaya farklı bir değer koyabilme süreci şeklinde tanımlamışlardır. Ayrıca Guerrero vd. (2008, s. 35) girişimcilerde bulunan, kâr elde etme, bağımsız olma ve bireysel tatmin sağlama isteklerinin bireylerin ve işletmelerin ekonomik açıdan büyümeleri ve yenilik yapmaları üzerinde önemli bir güce sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ahmetoğlu vd. (2011, s. 1028-1029) girişimcilik kavramının bir dizi faaliyete ve davranışa atıfta bulunduğunu belirterek, literatürde en çok tekrarlanan temaların fırsatların tanınması, fırsatların kullanılması, risk alma, yenilik, değişim ve değer yaratma olduğunu ve bu girişimcilik görüşünün ise bireylerin kişiliğinin bir işlevi olduğunu ileri sürmektedir.

Literatürde yer alan araştırmalara göre girişimci kişilik özelliklerinin hangileri olduğu incelendiğinde Schumpeter (1935) yenilik, agresiflik ve geleceği görme; Lumpkin ve Dess (1996) özerklik, risk alma, proaktiflik, yenilikçilik, rekabet agresifliği; McClelland ve Burnham (1995) başarıma ve güç şeklinde sıralamıştır. Bolton ve Lane (2012) yenilikçilik, proaktiflik ve risk alma; Yüksel vd. (2015, s. 147) yenilikçilik, yüksek motivasyon, iletişim becerisi, zaman yönetimi, ikna yeteneği, takım çalışmasına yatkınlık ve vizyonerlik şeklinde sıralamışlardır. Derindağ (2018) tarafından ise başarı ihtiyacı, belirsizliklere karşı tolerans, yenilikçilik, kültür, risk alma eğilimi, pratik zekâ, kontrol odağı, yaratıcılık ve özgüven şeklinde belirtilmektedir.

Kişilik özelliklerinin bireylerin girişimcilik yönelimlerini ve davranışlarını belirlemede ve girişimciliğin tüm aşamalarında önemli bir sorumluluğa sahip olduğu belirtilmektedir (Derindağ, 2018, s. 3). Örneğin, Ören ve Bıçkes (2011, s. 84) tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin kişilik özellikleriyle girişimcilik potansiyelleri incelenmiş olup aralarında anlamlı ilişkinin olduğu görülmüştür. Murugesan ve Jayavelu (2017) ise özellikle dışadönük kişilik özelliğinin girişimcilik için önemli olduğunu ifade etmektedir. Yine Berings vd. (2004) de girişimciliğe yönelimin dışadönük kişilik özelliği tarafından tahmin edilebildiğini belirtmektedir.

Kişilik özellikleri ile girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkinin belirlenmesi hem teorik hem de pratik nedenlerden dolayı önemlidir. Çünkü belirli bir kişilik özelliğine sahip girişimciler, optimal bir girişimcilik yönelimine sahip olabilir ve bu eğilimin belirlenmesi hem bireysel boyutta hem de ülke ekonomisi boyutunda fayda sağlayabilir (Bonnett & Furnham, 1991).

Girişimcilik Yönelimi

Uygun vd. (2012, s. 146) girişimcilik alanında yapılan araştırmaların üç döneme ayrıldığını ve bu dönemlerde öne çıkan ana faktörlerin ise kişisel özellikler, girişimci kişisel özellikler ve girişimcilik yönelimi olduğunu belirtmektedir. Lumpkin ve Dess (1996, s. 136) girişimciliğin pazara yeni bir giriş eylemini, girişimcilik yöneliminin ise pazara yeni bir giriş eylemini gerçekleştirmedeki istekliliği anlattığını vurgulamaktadırlar. Murugesan ve Jayavelu (2017) da benzer şekilde girişimcilik yöneliminin geliştirilmesi için bireyde başarıya ulaşma istekliliğinin olması gerektiğini belirtmektedir. Gupta vd. (2016) girişimcilik yönelimleri yüksek olan bireylerin doğal olarak yeniliklere, yaratıcı fikirlere ve risk almaya açık olduklarını ifade etmişlerdir. Bolton ve Lane (2012, s. 229) bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma boyutlarından oluştuğunu ileri sürmüştür. Bireysel girişimcilik yöneliminin bu alt boyutları aşağıda açıklanmıştır.

Yenilikçilik: Lumpkin ve Dess (2001) yenilikçilik için yeni ürün/hizmet sunarken yaratıcılığın, teknolojik açıdan liderliğin, yeni süreçleri geliştirmenin, araştırmanın ve geliştirmenin ve son olarak ise deneyin desteklenme derecesi şeklinde tanımlamaktadırlar. Bir işi yaparken alışılmışın dışında yeni yollar ve yöntemler aramadaki isteklilik, bireylerin yenilikçi olarak adlandırılmasında etkindir. Fakat bireylerin gerçekleştirdiği her yeni fikrin ya da yöntemin yenilikçilik olarak kabul edilmesi ise o yeniliğin başarılı olma derecesi ile ilişkilendirilmektedir. Akkuş vd. (2018) tarafından yapılan araştırmada dışa dönük kişilerin girişimcilik faaliyetleri üzerinde yenilikçilik alt boyutu aracılığı ile anlamlı etkisinin olduğu bulunmuştur.

Proaktiflik: Proaktivite kavramı, yeni ürünleri ya da hizmetleri rekabet ortamında öne çıkarabilmek ve değişim yaratabilmek için gelecekte olabilecek talepleri öngörerek hareket edilmesini kapsayan, ileriye dönük bir fırsat arayan bir bakış açısı olduğu söylenebilir (Lumpkin & Dess, 2001, s. 431). Frese ve Fay'a (2001) göre proaktif olan kişiler öncü oldukları için çevrelerini de etkilemektedir.

Risk Alma: Risk almak, yeni pazarlara girmek ve belirli olmayan sonuçlar için girişimde bulunmak olarak ifade edilmektedir (Lumpkin & Dess, 2001, s. 431). Ören ve Biçkes (2011, s. 84) tarafından gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin risk alma eğilimleriyle girişimcilik potansiyelleri arasında hem anlamlı hem de olumlu ilişki görülmüştür. Uygun vd., (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırmada girişimci adayların, girişimcilik eğilimi ile girişimcilik özellikleri ilişkisi incelenmiş olup, girişimcilik özelliklerinin sadece özgüven ve risk almaya anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bireylerin sahip oldukları risk alabilme becerilerinin girişimcilik açısından önemli bir fark yarattığı söylenebilir. Ercan ve Yıldırım'a (2021, s. 153) göre girişimcilik yönelimlerinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Çünkü bu sayede hem bireyin kendisi hakkında hem de uzmanların bireyler hakkında bilgi sahibi olması mümkün olacaktır.

Girişimcilik Eğitimi

Bireylerde girişimcilik yönelimini etkileyen en önemli unsurlardan birisinin eğitim olduğu ifade edilmektedir (Keleş vd., 2015, s. 115). Akın ve Demirel (2015) tarafından yapılan araştırmada eğitimin girişimciliğe yönelik algıları ve niyetleri etkilediği tespit edilmiştir. Yıldız ve Zehir'e (2019, s. 456-457) göre girişimcilik eğitimi bireylerin sadece yeteneklerini, potansiyellerini ve tutumlarını değil aynı zamanda planlı olmak, risk almak ve yenilikçi olmak gibi kişilik özelliklerini de geliştirmektedir. Girişimcilik eğitimi, lise, meslek yüksekokulları, üniversiteler gibi kurumlarda girişimcilik bilincini geliştirmeye yönelik derslerin bütününden oluşmaktadır. Ülkelerin ekonomilerinde girişimciliğin öneminin ve değerinin anlaşılmasıyla ve girişimciliğin doğuştan gelen bir yetenek olmadığına yönelik görüşlerin ön plana çıkmasıyla girişimcilik eğitimi konusunda daha fazla çalışma ortaya çıkmaya başlamıştır (Pazarcık, 2016, s. 143). Soylu ve Kepenek (2008, s. 461), girişimcilik eğitimi alan bireylerde yeni iş kurma yönelimlerinin ve kendi işlerine sahip olma istekliliğinin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu belirtmektedirler.

Girişimcilik eğitiminin önemli olmasının başlıca sebeplerinden biri öğrencilerin gelecekte yapmayı düşündükleri girişimlerin başarı oranını arttırmasıdır (Yılmaz, 2014, s. 305). Girişimcilik eğitimi bireylerin mevcut potansiyelinin ortaya çıkmasına katkı sağladığı gibi onlara kendi işlerini kurma yolunda da destek sağlamaktadır. Girişimcilik eğitimi hem bireysel hem de çevresel faktörlerin bir arada ele alınmasını sağlamakta böylece girişimcilik yönelimine doğru bir ivme oluşmasına yol açmaktadır (Büyükyılmaz vd., 2015, s. 110). Gatewood vd. (1995, s. 385) girişimcilik eğitiminin, potansiyel bir girişimcinin gücünü tamamlayacak bilgi ve becerileri geliştirmek için kullanıldığını belirtmektedir. İpçioğlu ve Taşer (2009, s. 14) mevcut girişimcilik potansiyelinin girişimcilik eğitimleri ile ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. von Graevenitz vd. (2010) tarafından yapılan araştırmada ise girişimcilik eğitiminin girişimcilik niyeti üzerine pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Diğer eğitim kademelerinden farklı olarak yükseköğretim kurumlarında eğitim görmekte olan öğrenciler potansiyel girişimci adayları olarak görülmektedir. Guerrero vd. (2008) tarafından yapılan araştırmada çoğu üniversite öğrencisinin yeni bir işletme kurmayı arzu ettikleri tespit edilmiştir. Benzer şekilde Patır ve Karahan (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada girişimcilik eğitimi almış olan öğrencilerin kendilerine ait olan iş yerlerini açma fikrine daha olumlu baktıkları görülmüştür. Arslan'a (2002, s. 2) göre yükseköğrenim görmüş gençler girişimcilik açısından daha avantajlı konumdadır. Üniversite öğrencilerine ileride ihtiyaç duyacakları girişimcilik bilgisi sağlanıldığında girişimci faaliyetler daha fazla teşvik edilmiş olacaktır (Chen & Lai, 2010, s. 10). Bu kapsamda girişimcilik eğitimleri aracılığıyla girişimci kişilik özellikleri geliştirilebileceği gibi, öğrencilerin girişimcilik yarışmalarına veya çalıştaylara katılmaları teşvik edilerek başarı ve yenilik için çalışan öğrenciler yetiştirilebilir.

Türkiye’de girişimcilik eğitimi 2000’li yılların başından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır (Pazarcık, 2016, s. 143). Amerika’da ve Avrupa’da girişimcilik eğitimi daha erken okul dönemlerinde verilirken Türkiye’de ise yaygın olarak fakülte ve meslek yüksekokulu seviyesinde yer almaktadır (Yelkikalan vd., 2010, s. 56). Koe’ye (2016) göre yükseköğrenim kurumlarının girişimcilik eğitimi müfredatlarını tasarlarlarken çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle öğrencilerin girişimcilik yönelimlerini ve yeteneklerini geliştirmeye ve girişimcilik niyetlerini artırmaya odaklanılmalıdır. Özellikle girişimcilik eğitimlerinin uygulamalı olarak yapılması öğrenciler açısından çok daha faydalı olmaktadır (Tağraf & Halis, 2008). Caird’e (1992, s. 8) göre takım çalışması, iletişim, liderlik gibi becerilerin geliştirilmesine yönelik eğitim içerikleri, girişim okulları projesi, yetenek için eğitim hareketleri, yükseköğrenimde girişimin girişimi gibi farklı konseptlerde de girişimcilik eğitimlerine yönelik faaliyetler gerçekleştirilebilir. Etkili girişimcilik eğitimleri sayesinde, girişimcilik faaliyetlerinin sayılarında ve çeşitliliğinde artış, daha fazla girişimci başarı hikâyesi, iş kurma anlayışına sahip nüfusta artış ve yaratıcı/eleştirel düşünmenin geliştirilmesi mümkün hale gelmektedir (Waraich & Sharma, 2012, s. 3-4).

Literatürde girişimcilik eğitimi ile girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalarda da önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Yıldız ve Zehir (2019) tarafından yapılan araştırmada girişimcilik yönelimlerinin girişimcilik eğitiminden sonra anlamlı şekilde arttığı tespit edilmiştir. Lorcu ve Erduran (2016) tarafından yapılan çalışmada girişimcilik eğitimi almış olan öğrencilerin, girişimcilik eğitimi almamış olan öğrencilere kıyasla girişimciliğe ait faaliyetlerde bulunma isteklerinin daha üst düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Soylu vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada girişimcilik eğitiminin öğrencilerin girişimcilik yönelimlerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Doğan (2015) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin girişimcilik dersindeki başarı seviyeleri ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Uygun ve Güner (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise girişimcilik eğiliminin gelişmesinde girişimcilik eğitiminin rolü incelenmiş olup, girişimcilik eğitimiyle girişimcilik eğilimi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak, yazarlar, bireylerin girişimcilik eğitimi ile girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişkinin daha sağlıklı anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen bu araştırmada olduğu gibi girişimcilik eğitimi öncesinde ve sonrasında ayrı analizlerin yapılmasının ve sonuçlarının karşılaştırılmasının daha önemli olduğunu belirtmektedirler.

Bu araştırmada meslek yüksekokullarındaki öğrencilerin araştırmaya dâhil edilmesinin temel sebebi, ilgili öğrencilerin girişimciliğe olan yönelimlerinin lisans düzeyindeki üniversite öğrencilerinden daha yüksek olduğunun iddia edilmesinden kaynaklanmaktadır (Rençber, 2019, s. 179). Ayrıca görüldüğü üzere literatürde kişilik özellikleri-girişimcilik yönelimi veya girişimcilik eğitimi-girişimcilik yönelimi ilişkisini ele alan çalışmalar bulunmasına karşın “kişilik özellikleri, girişimcilik yönelimi ve girişimcilik eğitimi” değişkenlerini birlikte ele alan ve

bunun için eğitim öncesi ve sonrası verileri birlikte kullanan bir çalışmaya rastlanmadığı söylenebilir.

YÖNTEM

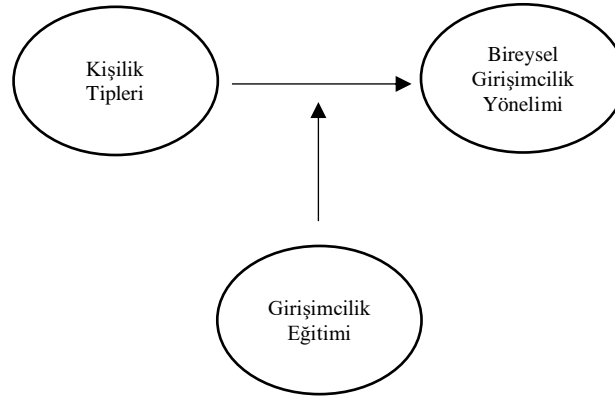
Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, meslek yüksekokullarında okutulan girişimcilik dersinin, öğrencilerin kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerindeki etkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bir başka ifade ile öğrencilerin girişimcilik eğitimi almadan önce ölçülen kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde etkisi ile girişimcilik eğitiminden sonra bu ilişkinin anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla araştırmanın ilk bölümünde girişimcilik dersi almadan önce öğrencilerin kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi ölçülmüştür. İkinci bölümde ise bir yarıyıl boyunca girişimcilik dersi alan aynı katılımcıların kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi ölçülmüştür ve elde edilen sonuçlar ise karşılaştırılarak girişimcilik eğitiminin alınmasının bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın amacı çerçevesinde kişilik tipleri, bireysel girişimcilik yönelimi ve girişimcilik eğitimi değişkenlerini içeren bir model oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma deseni uygulanmıştır. Nicel araştırma deseni içerisinde ise deneme öncesi deneysel modellerden biri olan “tek grup ön test - son test modeli” kullanılmıştır. “Tek grup ön test - son test modeli”nde, önceden belirlenmiş olan bir gruba ön test uygulandıktan sonra işlem gerçekleştirilir (bu çalışmada işlem deneme öncesi girişimcilik dersinin yarıyıl boyunca okutulmasıdır) ve daha sonra aynı gruba son test uygulanmaktadır. Ön ve son test farklı zaman

dilimlerinde uygulanan aynı testler olarak bilinmektedir (Karasar, 2000). Bu modelde ön test ile son test arasındaki fark incelenerek okutulan girişimcilik dersinin etkisi ölçülmektedir. Araştırmada kullanılan anket ilk olarak yarıyıl başında, girişimcilik dersine kaydolun 194 öğrenciye ön test olarak uygulanmıştır. Ardından yarıyıl sonunda girişimcilik dersini almış aynı öğrenci grubuna yine aynı anket formu son test olarak uygulanmıştır. Anket, katılımcılara gönüllülük esasına göre yüz yüze uygulanmıştır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda sahip olunan ön test ve son test verileriyle istatistiki analizler yoluyla karşılaştırılarak öğrencilerin aldıkları girişimcilik eğitiminin rolü test edilmiştir.

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'ndaki öğrencilerin kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisini tespit etmeyi amaçlayan araştırma çerçevesinde oluşturulmuş olan sorulara cevaplar aranmaktadır. Araştırmanın soruları şu şekildedir:

- Öğrencilerin kişilik tipleri ile girişimcilik yönelimi arasında ilişki var mıdır?
- Öğrencilerin almış oldukları girişimcilik eğitiminin kişilik tipleri ile girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde etkisi var mıdır?

Araştırma soruları doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezleri ise aşağıdaki gibidir:

H₁: Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a1}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a2}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a3}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b1}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b2}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b3}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c1}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e2}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e3}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d1}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d2}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d3}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e1}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e2}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e3}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2a1}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2a2}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2a3}: Kişilik tiplerinin **dışa dönüklük** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2b1}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2b2}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2b3}: Kişilik tiplerinin **uyumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2c1}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2e2}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2e3}: Kişilik tiplerinin **sorumluluk** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2d1}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2d2}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2d3}: Kişilik tiplerinin **nevrotiklik** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2e1}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **yenilikçilik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2e2}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **proaktiflik** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

H_{2e3}: Kişilik tiplerinin **deneyime açıklık** alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin **risk alma** alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2022-2023 eğitim-öğretim yılı ilk yarısında Ordu Üniversitesi bünyesinde bulunan Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda girişimcilik dersine kaydolmuş 6 farklı programdaki 327 öğrenci oluşturmaktadır. Evren içerisinde örneklem seçimi için seçkisiz olmayan örneklem yöntemleri içerisinde yer alan ve amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kolayda örneklem tekniği kullanılmıştır. Araştırma için seçilen örnekleme yöntemi ile araştırmacıya hem yakın hem de erişilmesi kolay olan durum seçilmektedir. Kolayda örneklem tekniği, çoğunlukla araştırma kapsamında diğer yöntemlerin kullanılabilme olasılıklarının olmadığı durumlar da söz konusu olmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2017, s. 132). Bu tekniğin seçilmiş olmasına rağmen örneklemin evreni temsil gücünün artırılabilmesi için evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak ders kaydı yaptırıp, çeşitli sebeplerden dolayı derse devam etmeyen öğrencilerden veriler

toplanamamıştır. Ayrıca derse kaydolduğu halde yönetmelikte yer alan %70'lik devam zorunluluğunu yerine getirmemiş öğrenciler son test uygulamasına dâhil edilmemiştir. Bu doğrultuda seçilen evrenin tamamına ulaşılamamış olup, 194 öğrenciden veriler temin edilmiştir.

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın amacı çerçevesindeki veriler anket yöntemiyle toplanmış olup, anket formunda ise 3 bölüm bulunmaktadır. Anket formu sırası ile demografik değişkenlerden (6), beş-faktör kişilik tipleri ölçeğinden (10), bireysel girişimcilik yönelimi ölçeğinden (10) oluşmaktadır. Öğrencilerin beş faktör kişilik tiplerini belirlemek için Rammstedt ve John (2007) tarafından oluşturulmuş olup, Türkçe diline uyarlaması Horzum vd. (2017) tarafından gerçekleştirilmiş olan araştırma ölçeği kullanılmıştır. Beş-faktör kişilik tipleri ölçeği 10 soru ifadesinden oluşmakta olup, 5 alt boyutu kapsamaktadır ve beşli likert tipindedir. Alt boyutları ve soru sayıları şu şekildedir: dışa dönüklük (2), uyumluluk (2), sorumluluk (2), nevroz (2), deneyime açıklık (2). Katılımcıların girişimcilik yönelimlerinin belirlenmesi için Bolton ve Lane (2012) tarafından oluşturulmuş, Türkçe diline uyarlaması ise Ercan ve Yıldırım (2021) tarafından gerçekleştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Girişimcilik yönelimi ölçeği 10 sorudan oluşmakta olup, 3 alt boyutu kapsamaktadır ve beşli likert tipindedir. Risk alma (3), yenilikçilik (4), proaktiflik (3) soru ifadesinden oluşmaktadır. Anket formu oluşturulduktan sonra ölçeklerin etik yönden uygunluğuna ilişkin izin Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 06.10.2022 tarih ve 2022-173 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini ve güvenilirliklerini test etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanmış olup, Cronbach's Alpha (α) değerleri hesaplanmıştır. Katılımcıların demografik özelliklere göre dağılımlarının belirlenmesi amacıyla frekans analizi uygulanmıştır. Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkinin düzeyini ve yönünü ölçebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Daha sonra girişimcilik dersi alan aynı katılımcıların kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiye ait düzey ve yön tespiti için regresyon analizi yapılmıştır. Son olarak ise "ön test ve son test" yapılarak elde edilen iki analiz sonuçları karşılaştırılıp bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında yapılan bu testler AMOS 21.0 ve İstatistik Paket Programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bulgular başlığında öncelikli olarak öğrencilerin demografik değişkenlere göre dağılımları analiz edilmektedir. Sonrasında araştırmada kullanılan beş-faktör kişilik tipleri ve bireysel girişimcilik yönelimi ölçeklerinin geçerliliklerine ve güvenilirliklerine ait sonuçlar değerlendirilmektedir. Bu bulguların incelenmesinin ardından katılımcıların beş-faktör kişilik tiplerinin ve bireysel girişimcilik yöneliminin ortalamalarına, standart sapmalarına ve korelasyon değerlerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Ayrıca, çalışmanın hipotezlerini test

etmek amacı ile uygulanan korelasyon analizi, regresyon analizi ve ön test-son test sonuçları da yer almaktadır.

Demografik Değişkenlere Ait Bulgular

Araştırma kapsamında ilk olarak katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımları özetlenmiştir. Katılımcılara ilişkin cinsiyet, yaş, program adı, iş deneyimi ve iş fikri olup olmadığı, ailede girişimcinin bulunup bulunmadığına dair dağılımlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine İlişkin Dağılımları

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	108	55,7
	Erkek	86	44,3
Yaş	18-19	56	28,9
	20-21	108	55,7
	22-23	20	10,3
	24 ve üzeri	10	5,2
Program Adı	Aşçılık	32	16,5
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	32	16,5
	İşletme Yönetimi	39	20,1
	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	43	22,2
	Turizm ve Otel İşletmeciliği	22	11,3
	Yerel Yönetimler	26	13,4
İş deneyiminiz var mı?	Evet	135	69,6
	Hayır	59	30,4
İş fikriniz var mı?	Evet	155	79,9
	Hayır	39	20,1
Ailede girişimci var mı?	Evet	80	41,2
	Hayır	114	58,8
TOPLAM		N=194	%100

Tablo 1’de görüldüğü üzere kadın katılımcılarının (%55,7) oranı, erkek katılımcıların (%44,3) oranından daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca en fazla katılım sağlayan yaş aralığının 20-21 yaş arası (%55,7) olduğu görülmektedir. Katılımcılar program bazında değerlendirildiğinde ise en fazla katılımın Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programı (%22,2) ile İşletme Yönetimi programı (%20,1) olduğu görülmektedir. Katılımcılara yöneltilen “herhangi bir iş deneyiminiz (staj dahil) var mı?” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %69,6, “ileride hayata geçirmeyi düşündüğünüz bir iş fikriniz var mı?” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %79,9 ve son olarak “ailenizde girişimci (kendi işini kurmuş) kişi ya da kişiler var mı?” sorusuna hayır yanıtı verenlerin oranı ise %58,8 olarak öne çıktığı görülmektedir.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılmış olan ölçeklerin araştırma modelini geçerli bir şekilde ölçebildiğini ortaya koymak için yapı geçerliliği test edilmiştir. Yapı geçerliliğini test etmek amacıyla Beş-Faktör Kişilik Tipleri ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi ölçekleri için ayrı ayrı doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Beş-faktör kişilik tipleri ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise uyum iyiliğine ilişkin kriterlerden χ^2/df değerinin 1,770; RMR değerinin 0,090; GFI değ. 0,957; NFI değ. 0,855; IFI değ. 0,931; CFI değ. 0,926; RMSEA değ. 0,063 olduğu bulunmuştur. Elde edilen değerler incelendiğinde uyum iyiliği kriterlerine göre χ^2/df ve GFI değerlerinin iyi uyum; RMR, NFI, IFI, CFI ve RMSEA değerlerininse kabul edilebilir uyum (Yaşlıoğlu, 2017; Çokluk vd., 2012, s. 272) gösterdiği belirtilebilir. Ayrıca ölçeğe ilişkin faktör yük değerlerinin 0,353 ile 0,778 arasında değiştiği görülmüştür. Analiz sonuçları doğrultusunda Beş Faktör Kişilik Tipleri ölçeğinin orijinal kısa versiyonunda olduğu gibi on madde ve beş faktör yapısının doğrulandığını söylemek mümkündür. Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda da uyum iyiliğine ilişkin kriterlerden χ^2/df değerinin 1,750; RMR değerinin 0,052; GFI değ. 0,943; NFI değ. 0,888; IFI değ. 0,949; CFI değ. 0,947; RMSEA değ. 0,062 olduğu bulunmuştur. Elde edilen değerler incelendiğinde uyum iyiliği kriterlerine göre χ^2/df ve GFI değerlerinin iyi uyum; RMR, NFI, IFI, CFI ve RMSEA değerlerininse kabul edilebilir uyum (Yaşlıoğlu, 2017; Çokluk vd., 2012, s. 272) gösterdiği belirtilebilir. Ayrıca ölçeğe dair faktör yük değerlerinin 0,575 ile 0,715 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Analiz sonuçları doğrultusunda Bireysel Girişimcilik Yönelimi ölçeğinin on madde ve üç faktörlü yapısının doğrulandığını söylemek mümkündür.

Ölçeklerin yapı geçerliliklerinin doğrulanmasından sonra ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizlerine geçilmiştir. Güvenilirlik analizi kapsamında Beş-Faktör Kişilik Tipleri ölçeğe ait alt boyutlarının Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayıları; "dışadönüklük" 0,713; "uyumluluk" 0,522; "sorumluluk" 0,562; "nevrotiklik" 0,638 ve "deneyime açıklık" 0,702 olarak ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğe ait "uyumluluk ve sorumluluk" alt boyutlarının orta düzeyde güvenilir, "dışadönüklük, nevrotiklik ve deneyime açıklık" alt boyutlarının ise iyi düzeyde güvenilir (Alpar, 2014) olduğu söylenebilir.

Güvenilirlik analizi kapsamında Bireysel Girişimcilik Yönelimi ölçek boyutlarının Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayıları ise risk alma 0,656; yenilikçilik 0,820 ve proaktiflik 0,796 olarak ölçülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeğe ait "risk alma ve proaktiflik" alt boyutlarının iyi düzeyde güvenilir, "yenilikçilik" alt boyutunun ise yüksek düzeyde güvenilir (Alpar, 2014) olduğu söylenebilir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçeklerin yapı geçerliliklerinin doğrulanması ve güvenilirliklerinin test edilmesinden sonra tanımlayıcı istatistikler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda Beş-Faktör Kişilik Tipleri ile Bireysel Girişimcilik Yönelimi alt boyutlarına ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Girişimcilik Eğitimi Almadan Önce Katılımcıların Beş Faktör Kişilik Tipleri ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi Alt Boyutlarına İlişkin Ort., S. S. ve Korelasyon Değerleri

	\bar{X}	S.S.	Dışadönüklük	Sorumluluk	Uyumluluk	Nevrotiklik	Deneyime Açıklık	Risk Alma	Yenilikçilik	Proaktiflik
Dışadönüklük	3,70	,999	1,00							
Sorumluluk	3,94	,869	0,343**	1,00						
Uyumluluk	3,82	,817	0,067	0,404**	1,00					
Nevrotiklik	3,06	1,04	-0,249**	-0,132	-0,039	1,00				
Deneyime Açıklık	3,51	,856	0,253**	0,217**	0,030	-0,080	1,00			
Risk Alma	3,53	,844	0,422**	0,414**	0,175*	-0,154*	0,195**	1,00		
Yenilikçilik	3,81	,705	0,388**	0,393**	0,188**	-0,169*	0,322**	0,601**	1,00	
Proaktiflik	3,82	,771	0,314**	0,389**	0,320**	-0,095	0,275**	0,300**	0,479**	1,00

N: 194; p<0,01; \bar{X} : Ortalama; SS: Standart Sapma

* 0,05 düzeyinde anlamlı

** 0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 2 incelendiğinde en yüksek ortalama değer (3,94) kişilik tiplerinin alt boyutu olan sorumluluk alt boyutuna aittir. En düşük ortalama değeri (3,06) ise kişilik tiplerinin alt boyutu olan nevroitiklik alt boyutuna aittir. Ayrıca bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutlarına ilişkin ortalama değerlerin 3,53 ile 3,82 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler katılımcıların ortalamanın üstünde bireysel girişimcilik yönelimine sahip olduğunu göstermektedir.

Yine Tablo 2 incelendiğinde, korelasyon analizi sonucunda beş-faktör kişilik tiplerinin alt boyutları ile bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buradaki tek istisna nevroitiklik ile proaktiflik arasında anlamlı ilişki bulunamamasıdır. Ayrıca karşılıklı ilişkiler incelendiğinde nevroitiklik alt boyutunun risk alma ve yenilikçilik boyutları ile negatif yönlü ve düşük düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durumun nevroitik kişilik özelliğinin bir sonucu olduğu açıktır. Çünkü nevroitik bireyler daha içine kapanık ve depresif duyguları baskın olan bireylerdir (Costa & McCrae, 2008). Yüksek düzeyde kaygı ve güvensizlik yaşayan nevroitik kişilikli bireylerin girişimcilik gibi doğasında belirsizlik ve risklerin olduğu bir konuda başarılı olmasının diğer bireylere göre daha güç olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Katılımcıların bir dönem boyunca girişimcilik eğitimi almalarından sonra uygulanan aynı ankete göre tanımlayıcı istatistikler bir kez daha raporlanmıştır. Buna göre girişimcilik eğitiminden sonra uygulanan aynı anketten elde edilen yeni veriler doğrultusunda Beş-Faktör Kişilik Tipleri ile Bireysel Girişimcilik Yönelimi alt boyutlarına ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerlerine Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3. Girişimcilik Eğitimi Aldıktan Sonra Katılımcıların Beş Faktör Kişilik Tipleri ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi Alt Boyutlarına İlişkin Ort., S. S. ve Korelasyon Değerleri

	\bar{X}	S.S.	Dışadönüklük	Sorumluluk	Uyumluluk	Nevrotiklik	Deneyime Açıklık	Risk Alma	Yenilikçilik	Proaktiflik
Dışadönüklük	3,83	1,00	1,00							
Sorumluluk	3,89	,954	0,310**	1,00						
Uyumluluk	3,79	,748	0,098	0,389**	1,00					
Nevrotiklik	2,98	,821	-0,191**	-0,190**	-0,112	1,00				
Deneyime Açıklık	3,39	,868	0,230**	0,263**	0,277**	-0,127	1,00			
Risk Alma	3,60	,807	0,289**	0,311**	0,185*	-0,087	0,418**	1,00		
Yenilikçilik	3,75	,794	0,383**	0,390**	0,299**	-0,060	0,458**	0,674**	1,00	
Proaktiflik	3,86	,834	0,247**	0,447**	0,369**	-0,169*	0,415**	0,531**	0,695**	1,00

N: 194; p<0,01; \bar{X} : Ortalama; SS: Standart Sapma

* 0,05 düzeyinde anlamlı

** 0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 3 incelendiğinde en yüksek ortalama değeri (3,89) kişilik tiplerinin alt boyutu olan sorumluluk alt boyutuna aittir. En düşük ortalama değeri (2,98) ise kişilik tiplerinin alt boyutu olan nevroitiklik alt boyutuna aittir. Bu değerler girişimcilik eğitimi almadan önce yapılan analizde de aynı şekilde sonuçlanmıştır. Ayrıca bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutlarına ilişkin değerlerin 3,60 ile 3,86 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler eğitimden sonra da katılımcıların ortalamasının üstünde bireysel girişimcilik yönelimine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutlarına ilişkin ortalama değerler girişimcilik eğitimi almadan önce yapılan analizle karşılaştırıldığında 0,05 gibi anlamlı sayılamayacak küçük bir artış göstermiştir.

Yine Tablo 3 incelendiğinde girişimcilik eğitimden sonra yalnızca nevroitiklik ile bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları arasında ön test verilerine göre farklılaşma olduğu anlaşılmaktadır. Ön test verilerine göre nevroitiklik ile risk alma ve yenilikçilik arasında anlamlı ilişki varken bu ilişki eğitimden sonra ortadan kalkmış, ön test verilerine göre nevroitiklik ile proaktiflik arasında anlamlı bir ilişki yokken son test verilerine göre anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre girişimcilik eğitiminin nevroitik kişilik tipine sahip bireylere proaktiflik özelliği kazandırdığını söylemek mümkündür. Nevrotiklik alt boyutu dışındaki tüm değişkenler arasındaki ilişkilerin ise Tablo 2'deki sonuçlar ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Hipotez Testleri

Araştırmanın bu başlığı altında kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkinin ve bu ilişki üzerindeki girişimcilik eğitiminin etkisinin analizi için doğrusal regresyona ait bulgular ile “ön test- son test”e ait bulgular incelenmektedir. Böylece bu bulgular ışığında araştırma hipotezleri test edilecektir.

Araştırmada hipotez testleri kapsamında kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkinin analizinde doğrusal regresyon (çoklu regresyon) kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak beş-faktör kişilik tipleri ölçeğinin alt boyutları (dışadönüklük, sorumluluk, uyumluluk, nevroitiklik, deneyime açıklık), bağımlı değişken olarak ise bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları (yenilikçilik, proaktiflik, risk alma) dikkate alınmıştır.

Regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama gücü olan R^2 değerinin %23 ile %25 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Elde edilen oran beş-faktör kişilik tipinin bireysel girişimcilik yönelimini açıklamada yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca modelde herhangi bir çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını belirlemek için VIF değerlerine bakılmış ve değişkenlere ilişkin VIF değerlerinin 1,069 ile 1,393 arasında değiştiği (5'ten küçük olması gerekmektedir) hesaplanmış ve modelin doğruluğu kanıtlanmıştır.

Beş-faktör kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları arasındaki ilişkinin tespiti için yapılan regresyon analizi sonucunda araştırmadaki birinci hipotezin ilk alt hipotezinde yer alan dışadönüklük ($\beta=0,237$, $p=0,001$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre " H_{1a1} : Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda dışadönüklük ($\beta=0,186$, $p=0,009$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre " H_{1a2} : Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda dışadönüklük ($\beta=0,301$, $p=0,000$) ile risk alma alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre " H_{1a3} : Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,071$, $p=0,300$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre " H_{1b1} : Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,223$, $p=0,001$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre " H_{1b2} : Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,040$, $p=0,565$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre " H_{1b3} : Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,230$, $p=0,002$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca

göre “**H_{1c1}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,197$ $p=0,009$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre “**H_{1c2}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,278$, $p=0,000$) ile risk alma alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre “**H_{1c3}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=-0,061$, $p=0,343$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre “**H_{1d1}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=0,000$ $p=0,994$) ile proaktiflik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre “**H_{1d2}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=-0,037$, $p=0,570$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre “**H_{1d3}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,205$, $p=0,002$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre “**H_{1e1}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,179$ $p=0,007$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre “**H_{1e2}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,055$, $p=0,402$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre “**H_{1e3}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir. Regresyon analizi sonucunda elde edilen R^2 , β , t ve p değerleri ile hipotez test sonuçları Tablo 4’te toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 4. Girişimcilik Eğitiminden Önce Beş Faktör Kişilik Tipleri ile Bireysel Girişimcilik Yönelimi Alt Boyutları Arasındaki İlişkiye Ait Regresyon Analizi ve Hipotez Test Sonuçları

Hipotezler	R^2	β	t	p	Hipotez Sonucu
------------	-------	---------	-----	-----	----------------

H _{1a1} : Dışadönüklük → Yenilikçilik	0,253	,237	3,424	,001**	Kabul
H _{1a2} : Dışadönüklük → Proaktiflik	0,236	,186	2,657	,009**	Kabul
H _{1a3} : Dışadönüklük → Risk Alma	0,246	,301	4,331	,000**	Kabul
H _{1b1} : Uyumluluk → Yenilikçilik	0,253	,071	1,039	,300	Ret
H _{1b2} : Uyumluluk → Proaktiflik	0,236	,223	3,222	,001**	Kabul
H _{1b3} : Uyumluluk → Risk Alma	0,246	,040	,577	,565	Ret
H _{1e1} : Sorumluluk → Yenilikçilik	0,253	,230	3,134	,002**	Kabul
H _{1e2} : Sorumluluk → Proaktiflik	0,236	,197	2,649	,009**	Kabul
H _{1e3} : Sorumluluk → Risk Alma	0,246	,278	3,767	,000**	Kabul
H _{1d1} : Nevrotiklik → Yenilikçilik	0,253	-,061	-,951	,343	Ret
H _{1d2} : Nevrotiklik → Proaktiflik	0,236	,000	-,008	,994	Ret
H _{1d3} : Nevrotiklik → Risk Alma	0,246	-,037	-,569	,570	Ret
H _{1e1} : Deneyime Açıklık → Yenilikçilik	0,253	,205	3,149	,002**	Kabul
H _{1e2} : Deneyime Açıklık → Proaktiflik	0,236	,179	2,713	,007**	Kabul
H _{1e3} : Deneyime Açıklık → Risk Alma	0,246	,055	,841	,402	Ret
N=194, *p<0,05, **p<0,01					

Tablo 4’te yer alan sonuçlar incelendiğinde uyumluluk kişilik tipi ile yenilikçilik ve risk alma davranışlarını test eden **H_{1b1}** ve **H_{1b3}** hipotezleri, nevrotiklik kişilik tipinin tüm girişimcilik alt boyutları ile ilişkisini test eden **H_{1d1}**, **H_{1d2}** ve **H_{1d3}** hipotezleri ile deneyime açıklık kişilik tipi ile risk alma davranışını test eden **H_{1e3}** hipotezlerinin reddedildiği diğer tüm hipotezlerin ise kabul edildiği görülmektedir. Buna göre “*H₁: Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasında anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Beş-faktör kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları arasındaki ilişki üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisinin tespiti için, eğitimden sonra aynı katılımcılara aynı anket formu son test olarak tekrar uygulanmıştır. Son test olarak uygulanan aynı anket formundan elde edilen verilere yeniden regresyon analizi yapılmış ve analiz sonucunda elde edilen R², β, t ve p değerleri Tablo 5’te toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 5. Girişimcilik Eğitiminden Sonra Beş Faktör Kişilik Tipleri ile Bireysel Girişimcilik Yönelimi Alt Boyutları Arasındaki İlişkiye Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Hipotezlere İlişkin Değişkenler	R ²	β	t	p
H _{2a1} : Dışadönüklük → Yenilikçilik	0,335	,250	3,956	,000**
H _{2a2} : Dışadönüklük → Proaktiflik	0,309	,072	1,122	,263
H _{2a3} : Dışadönüklük → Risk Alma	0,221	,161	2,358	,019*
H _{2b1} : Uyumluluk → Yenilikçilik	0,335	,117	1,792	,075
H _{2b2} : Uyumluluk → Proaktiflik	0,309	,173	2,609	,010*
H _{2b3} : Uyumluluk → Risk Alma	0,221	,011	,157	,875
H _{2e1} : Sorumluluk → Yenilikçilik	0,335	,196	2,904	,004**
H _{2e2} : Sorumluluk → Proaktiflik	0,309	,277	4,012	,000**
H _{2e3} : Sorumluluk → Risk Alma	0,221	,173	2,362	,019*
H _{2d1} : Nevrotiklik → Yenilikçilik	0,335	,079	1,308	,193
H _{2d2} : Nevrotiklik → Proaktiflik	0,309	-,048	-,785	,433
H _{2d3} : Nevrotiklik → Risk Alma	0,221	,020	,312	,756
H _{2e1} : Deneyime Açıklık → Yenilikçilik	0,335	,326	5,176	,000**
H _{2e2} : Deneyime Açıklık → Proaktiflik	0,309	,272	4,229	,000**
H _{2e3} : Deneyime Açıklık → Risk Alma	0,221	,335	4,909	,000**

Tablo 5 incelendiğinde tekrarlanan regresyon analizi sonucunda dışadönüklük ($\beta=0,250$, $p=0,000$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2a1}**: Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda dışadönüklük ($\beta=0,072$, $p=0,263$) ile proaktiflik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Bu farklılık nedeniyle “**H_{2a2}**: Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucunda dışadönüklük ($\beta=0,161$, $p=0,019$) ile risk alma alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2a3}**: Kişilik tiplerinin dışa dönüklük alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,117$, $p=0,075$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2b1}**: Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,173$ $p=0,010$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2b2}**: Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda uyumluluk ($\beta=0,011$, $p=0,875$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2b3}**: Kişilik tiplerinin uyumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,196$, $p=0,004$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2c1}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,277$ $p=0,000$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile

son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2e2}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda sorumluluk ($\beta=0,173$, $p=0,019$) ile risk alma alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2e3}**: Kişilik tiplerinin sorumluluk alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=0,079$, $p=0,193$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2a1}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=-0,048$ $p=0,433$) ile proaktiflik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2a2}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda nevroitiklik ($\beta=0,020$, $p=0,756$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2a3}**: Kişilik tiplerinin nevroitiklik alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,326$, $p=0,000$) ile yenilikçilik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2e1}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin yenilikçilik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,272$ $p=0,000$) ile proaktiflik alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediğinden “**H_{2e2}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin proaktiflik alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonucunda deneyime açıklık ($\beta=0,335$, $p=0,000$) ile risk alma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerle ilgili ön test sonucu ile son test sonucu arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Bu farklılık nedeniyle “**H_{2e3}**: Kişilik tiplerinin deneyime açıklık alt boyutu ile bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma alt boyutu ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5'te yer alan son test regresyon analizi sonuçları ile Tablo 4'te yer alan ilk test regresyon analizi sonuçları karşılaştırıldığında girişimcilik eğitiminin sadece dışadönüklük-proaktiflik ile deneyime açıklık-risk alma değişkenleri arasındaki ilişkiyi etkilediği görülmektedir. Buna göre girişimcilik eğitiminin sözü edilen değişkenler arası ilişkiler dışında bir etkisi ortaya çıkmadığından “*H₂: Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır*” hipotezinin büyük oranda reddedildiği söylenebilir. Regresyon analizleri sonucunda elde edilen veriler ile “ön test - son test” sonuçlarının farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin karşılaştırma ve hipotez test sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Kişilik Tipleri ile Bireysel Girişimcilik Yönelimi İlişkisi Üzerinde Girişimcilik Eğitiminin Etkisinin Tespitine İlişkin “Ön test - Son test” Değerleri ve Hipotez Sonuçları

Hipotez	Değişkenler	β	t	P	Hipotez Sonucu
H _{2a1}	Dışadönüklük → Yenilikçilik (ÖN)	,237	3,424	,001**	Ret
	Dışadönüklük → Yenilikçilik (SON)	,250	3,956	,000**	
H _{2a2}	Dışadönüklük → Proaktiflik (ÖN)	,186	2,657	,009**	Kabul
	Dışadönüklük → Proaktiflik (SON)	,072	1,122	,263	
H _{2a3}	Dışadönüklük → Risk Alma (ÖN)	,301	4,331	,000**	Ret
	Dışadönüklük → Risk Alma (SON)	,161	2,358	,019*	
H _{2b1}	Uyumluluk → Yenilikçilik (ÖN)	,071	1,039	,300	Ret
	Uyumluluk → Yenilikçilik (SON)	,117	1,792	,075	
H _{2b2}	Uyumluluk → Proaktiflik (ÖN)	,223	3,222	,001**	Ret
	Uyumluluk → Proaktiflik (SON)	,173	2,609	,010*	
H _{2b3}	Uyumluluk → Risk Alma (ÖN)	,040	,577	,565	Ret
	Uyumluluk → Risk Alma (SON)	,011	,157	,875	
H _{2c1}	Sorumluluk → Yenilikçilik (ÖN)	,230	3,134	,002**	Ret
	Sorumluluk → Yenilikçilik (SON)	,196	2,904	,004**	
H _{2c2}	Sorumluluk → Proaktiflik (ÖN)	,197	2,649	,009**	Ret
	Sorumluluk → Proaktiflik (SON)	,277	4,012	,000**	
H _{2c3}	Sorumluluk → Risk Alma (ÖN)	,278	3,767	,000**	Ret
	Sorumluluk → Risk Alma (SON)	,173	2,362	,019*	
H _{2d1}	Nevrotiklik → Yenilikçilik (ÖN)	-,061	-,951	,343	Ret
	Nevrotiklik → Yenilikçilik (SON)	,079	1,308	,193	
H _{2d2}	Nevrotiklik → Proaktiflik (ÖN)	,000	-,008	,994	Ret
	Nevrotiklik → Proaktiflik (SON)	-,048	-,785	,433	
H _{2d3}	Nevrotiklik → Risk Alma (ÖN)	-,037	-,569	,570	Ret
	Nevrotiklik → Risk Alma (SON)	,020	,312	,756	

H _{2e1}	Deneyime Açıklık → Yenilikçilik (ÖN)	,205	3,149	,002**	Ret
	Deneyime Açıklık → Yenilikçilik (SON)	,326	5,176	,000**	
H _{2e2}	Deneyime Açıklık → Proaktiflik (ÖN)	,179	2,713	,007**	Ret
	Deneyime Açıklık → Proaktiflik (SON)	,272	4,229	,000**	
H _{2e3}	Deneyime Açıklık → Risk Alma (ÖN)	,055	,841	,402	Kabul
	Deneyime Açıklık → Risk Alma (SON)	,335	4,909	,000**	
N=194, *p<0,05, **p<0,01					

Tablo 6 incelendiğinde dışadönüklük ve proaktiflik değişkenleri ile deneyime açıklık ve risk alma değişkenlerinin girişimcilik eğitiminden etkilendiği ve ön test - son test sonuçlarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Ancak bunun dışındaki tüm alt boyutlar arasındaki ilişki üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisine ilişkin “ön test - son test” sonuçlarında anlamlı bir şekilde farklılaşma olmadığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Girişimcilik hem şirketler hem de ülke ekonomileri açısından doğrudan ve dolaylı pek çok olumlu etkisi olan önemli bir olgudur. Bu nedenle girişimciliğin desteklenmesi ve artırılması gerektiği konusunda geniş bir fikir birliği mevcuttur. Bu çabaların başında ise girişimciliğin temelini oluşturan girişimci bireylere odaklanmak gelmektedir. Bireylerin hangi kişilik özelliklerinin girişimciliği desteklediğini belirlemek bu açıdan önem arz etmektedir. Ayrıca girişimcilik ile ilgili verilen eğitimlerin bireylerin girişimcilik yönelimleri üzerinde ne derece etkili olabileceğini araştırmak da bu süreci anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bu nedenle bu araştırmada hem katılımcıların sahip oldukları kişilik özellikleriyle bireysel girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişki araştırılmış hem de katılımcıların aldıkları girişimcilik eğitiminin bu ilişkide ne derece etkili olduğu birlikte test edilmiştir. Bu kapsamda 194 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. İlk olarak yarıyıl başında öğrencilerin kişilik tipleri ile girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişki ön test olarak ve ardından yarıyıl sonunda girişimcilik dersini almış aynı öğrenci grubuna yine aynı anket formu son test olarak uygulanmış ve sonuçlar karşılaştırılarak öğrencilerin aldıkları girişimcilik eğitiminin etkisi test edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda ilk olarak katılımcılar arasında en yaygın olarak görülen kişilik tipinin sırası ile sorumluluk (3,94) ve uyumluluk (3,82) olduğu tespit edilmiştir. Bitlisli vd., (2013); Öz ve Yavuz (2017) tarafından yapılan araştırmalardaki bulgular ile uyumludur. Katılımcıların yanıtlarına göre en düşük oranda görülen kişilik tipinin ise nevroz (3,06) olduğu tespit edilmiştir. Ünal vd., (2017); Öz ve Yavuz (2017) tarafından yapılan araştırmalardaki bulgular ile uyumludur.

Beş-faktör kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında en güçlü anlamlı ilişki, dışadönüklük-risk alma (0,422), sorumluluk-risk alma (0,414) ve sorumluluk-

yenilikçilik (0,393) alt boyutları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde görülmüştür. En zayıf anlamlı ilişki ise nevrotik kişilik tipi ile risk alma (0,154) ve yenilikçilik (0,169) arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde görülmüştür. Bir istisna olarak sadece nevrotiklik kişilik tipi ile proaktiflik alt boyutu arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. H_1 hipotezine ilişkin doğrusal regresyon analiz sonuçları incelendiğinde uyumluluk kişilik tipi ile yenilikçilik ve risk alma davranışlarını test eden H_{1b1} ve H_{1b3} hipotezleri, nevrotiklik kişilik tipinin tüm girişimcilik alt boyutları ile ilişkisini test eden H_{1d1} , H_{1d2} ve H_{1d3} hipotezleri ile deneyime açıklık kişilik tipi ile risk alma davranışını test eden H_{1e3} hipotezlerinin reddedildiği diğer tüm hipotezlerin ise kabul edildiği görülmektedir. Buna göre " H_1 : *Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi arasında anlamlı bir ilişki vardır*" hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Gökteş ve Kazaferoğlu (2018) tarafından yapılan araştırmada ise tüm kişilik alt boyutlarıyla girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ancak en düşük ilişkinin nevrotiklik alt boyutu ile olduğu ileri sürülmüştür.

Katılımcıların girişimcilik eğitimi aldıktan sonra son test olarak uygulanan anket aracılığı ile elde edilen verilerin analizine göre beş-faktör kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi alt boyutları arasında en güçlü anlamlı ilişki, deneyime açıklık-yenilikçilik (0,458), sorumluluk-proaktiflik (0,447) ve deneyime açıklık-risk alma (0,418) alt boyutları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde görülmüştür. En zayıf anlamlı ilişki ise nevrotik kişilik tipi ile proaktiflik (0,169) arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde görülmüştür. Bir istisna olarak sadece nevrotiklik kişilik tipi ile risk alma ve yenilikçilik alt boyutları arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Öğrencilerin girişimcilik yönelimine ilişkin alt boyutların ortalaması eğitim öncesi 3,73 iken eğitim sonrası 3,74 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç öğrencilerin orta düzeyde bir girişimcilik yönelimine sahip olduğunu göstermektedir. Hâlbuki Gümül vd. (2017); Uluyol (2013) tarafından yapılan araştırmalarda üniversite öğrencilerinin yüksek düzeyde girişimciliğe sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine bu sonuçlar girişimcilik eğitiminin girişimcilik yönelimi üzerinde neredeyse hiç etkili olmadığını göstermektedir. Buna karşın Yıldız ve Zehir (2019) tarafından yapılan araştırmada girişimcilik eğitiminden önce girişimcilik yönelimi ortalaması 3,80 iken, eğitim sonrasında bu oran 4,03'e yükselmiştir.

Araştırmada oluşturulan ikinci hipotez olan " H_2 : *Kişilik tipleri ile bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisi üzerinde girişimcilik eğitiminin etkisi vardır*" hipotezi bazı alt boyutlar hariç olmak üzere reddedilmiştir. Girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrası regresyon analiz sonuçları karşılaştırıldığında, girişimcilik eğitiminin sadece sadece dışadönüklük-proaktiflik ile deneyime açıklık-risk alma değişkenleri arasındaki ilişkiyi etkilediği görülmektedir. Bu nedenle H_{2a2} ve H_{2e3} alt hipotezleri dışındaki tüm alt hipotezler reddedilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, girişimcilik eğitiminin girişimcilik niyeti, girişimcilik düzeyi, girişimcilik eğilimi gibi değişkenler üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu savunan von Graevenitz vd. (2010); Uygun ve Güner (2016); Lorcu ve Erduran (2016); Soylu vd.

(2015) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları ile çelişmektedir. Ancak araştırmamızın sonuçları, Uluyol (2013) tarafından yapılan ve girişimcilik eğitimi almış ve almamış üniversite öğrencileri arasında girişimcilik yönelimi bakımından anlamlı bir farklılığın olmadığı tespiti ile uyumludur.

Özetle bu araştırmada öğrencilerin bireysel girişimcilik yönelimlerinin nevrotik kişilik özelliği dışındaki tüm alt boyutlar ile anlamlı bir ilişki gösterdiğini söylemek mümkündür. Öğrencilerin orta düzeyde girişimcilik yönelimine sahip olduğu bulunmuştur. Ancak “ön test ve son test” sonuçları karşılaştırıldığında öğrencilerin bir yarıyı boyunca aldıkları girişimcilik eğitiminin onların girişimcilik yönelim düzeylerini değiştirmede, kişilik tipleri ile girişimcilik yönelimi ilişkisini etkilemediği söylenebilir. Bu sonuca göre araştırmanın yürütüldüğü akademik birimde sözel/teorik olarak verilen girişimcilik eğitiminin nitelik açısından istenilen seviyede olmadığı söylenebilir. Bu durumda girişimcilik eğitimi geliştirecek tedbirlere ağırlık verilmelidir. Bu kapsamda girişimcilik eğitimi ile ilgili olarak akademik birimlere aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Girişimcilik ders içeriğini tasarlarırken, öğrencilerin girişimcilik yeteneklerini geliştirmeye yönelik olarak hazırlanmasına dikkat edilmelidir.
- Girişimcilik eğitimi süresince öğrencilerin girişimcilik niyetlerini ve isteklerini artıracak uygulamalara yer verilmelidir.
- Eğitimlerin sadece teorik içerikli değil uygulamalı/iş planı odaklı girişimcilik faaliyetlerini içerecek şekilde tasarlanmasına önem verilmelidir. Bu kapsamda KOSGEB tarafından düzenlenen uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin içerikleri eğitim kurumlarına uygun hale getirilmeli ve ilgili paydaşlarla koordinasyon sağlanmalıdır.
- Girişimcilikte grup eğitimlerinin yanında bireysel odaklı eğitimler de düzenlenmeli ve eğitim içeriklerinde yaşanmış gerçek olay, sorun, durum, fırsat ya da çözüm önerilerine ve unsurlarına daha fazla yer verilmelidir.
- Girişimcilik motivasyonu yüksek ve kendisini girişimciliğe adanmış bireylere yönelik farklılaştırılmış eğitim alternatifleri oluşturulmalıdır.
- Girişimcilikle ilgili başarıyı kısıtlı hafta sayısı ve nota indirgeyen bir bakış açısından ziyade proje ve çıktı odaklı ölçme ve değerlendirmeye önem verilmelidir.
- Girişimcilikle ilgili rol model olabilecek girişimci kişilerin eğitim süreçlerine dahil edilmesi sağlanmalıdır.
- Üniversitelerde yer alan tüm programlara/bölgümlere aynı içerikte ve tek tip girişimcilik müfredatı yerine çeşitlendirilmiş ve program bazlı içeriklerin hazırlanmasına odaklanılmalıdır.
- Girişimcilik eğitimine olan ilginin ve farkındalığın artırılabilmesi için gerçek girişimcilerin katıldığı konferans, seminer ve toplantılar arttırılmalıdır.

Girişimcilik eğitimi ile ilgili olarak bahsedilen önerilerin hayata geçirilmesinin girişimcilik eğitiminin niteliğini arttıracığı buna bağlı olarak da öğrencilerin mezuniyet sonrasındaki girişimcilik faaliyetlerinin daha verimli olacağı

düşünülmektedir. Ancak bu araştırmanın sadece bir akademik birimde ve meslek yüksekokulu öğrencileri ile yürütülmesi araştırma sonuçları açısından en önemli kısıtlılıktır. Bu yüzden sonuçların farklı birimlerde farklı seviyedeki öğrencilerde farklı olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca araştırmanın kesitsel nitelikte olması nedeniyle katılımcı öğrencilerin kişilik tipleri ve girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişki ve aldıkları girişimcilik dersinin bu değişkenler üzerindeki etkisi yalnızca verilerin toplandığı yarıyıl ile sınırlı olduğu da belirtilmelidir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu, G., Leutner, F. & Chamorro-Premuzic, T. (2011). EQ-nomics: Understanding the relationship between individual differences in trait emotional intelligence and entrepreneurship. *Personality and Individual Differences*, 51, 1028-1033.

Ahmetoğulları, K. & Güneş, M. (2017). Öğrencilerin kişilik özelliklerinin mesleğin geleceğine bakış açılarına etkisi: Hilvan MYO örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (21), 24-39.

Akın, B. H. & Demirel, Y. (2015). Entrepreneurship education and perception change: The preliminary outcomes of compulsory entrepreneurship course experience in Turkey. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 15-26.

Akkuş, Y., Akdoğan, Ç. & Akyol, A. (2018). Kişilik özellikleri ve girişimci kişilik boyutlarının girişimcilik niyeti üzerindeki etkileri: Trakya örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 171-174.

Alpar, R. (2014). *Spor sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik güvenirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Arslan, K. (2002). Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6, 1-11.

Bacanlı, H., İlhan, T. & Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara dayalı kişilik testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 261-279.

Berings, D., Fruyt F. D. & Bouwen, R. (2004). Work values and personality traits as predictors of enterprising and social vocational interests. *Personality and Individual Differences*, 36, 349-364.

Bitlisli, F., Dinç, M., Çetinceli, E. & Kaygısız, Ü. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ile akademik güdülenme ilişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 459-480.

Bolton, D. L. & Lane, M. D. (2012). Individual entrepreneurial orientation: Development of a measurement instrument. *Education+Training*, 54 (2/3), 219-233.

Bonnett, C. & Furnham, A. (1991). Who wants to be an entrepreneur? A study of adolescents interested in a young enterprise scheme. *Journal of Economic Psychology*, 12 (3), 465-478.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (Çev. Deniz, İ. & Sarıoğlu, E.). İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Büyükyılmaz, O., Karakaya, A. & Yıldırım, C. (2015). Girişimcilik eğitimi alan bireylerin demografik özellikleri açısından girişimcilik eğilimleri arasındaki farklar. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10 (2), 105-125.

Caird, S. (1992). Problems with the identification of enterprise competencies and the implications for assessment and development. *Management Education and Development*, 23 (1), 6-17.

Caprara, G., Vecchione, M., Barbaranelli, C. & Alessandri, G. (2012). Emotional stability and affective self-regulatory efficacy beliefs: Proofs of integration between trait theory and social cognitive theory. *European Journal of Personality*, (27), 145-154.

Carver, C. S. & Scheier, M. F. (2000). *Perspective on personality*. Boston: Allyn & Bacon.

Chamorro-Premuzic, T. (2014). *Kişilik ve bireysel farklılıklar*. (Çev. Bıçakçı, B.). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.

Chen, Y-F. & Lai, M-C. (2010). Factors influencing the entrepreneurial attitude of Taiwanese tertiary-level, business students. *Social Behavior and Personality*, 38 (1), 1-12.

Costa, P. T. & McCrae, R. R. (2008). The revised NEO personality inventory (NEO-PI-R). Boyle, G. J., Matthews, G. & Saklofske, D. H. (Der.), *The SAGE handbook of personality theory and assessment. Personality measurement and testing* içinde (ss. 179–198). London: Sage Publications.

Cüceloğlu, D. (2015). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetin, F. & Varoğlu, A. K. (2009). Özellikler bağlamında girişimcinin beş faktör kişilik örüntüsü. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 51-66.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Derindağ, Ö. F. (2018). Girişimcilik başarısını etkileyen unsurlar: Kişilik özellikleri bağlamında bir analiz. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 6 (3), 1-12.

Doğan, E. (2015). The effect of entrepreneurship education on entrepreneurial intentions of university students in Turkey. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 23, 79-93.

Ercan, S. & Yıldırım, C. (2021). Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlaması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16 (1), 91-105.

Frese, M. & Fay, D. (2001). Personal initiative (PI): A concept for work in the 21st century. *Research in Organizational Behavior*, (23), 133-188.

Gatewood, E. J., Shaver, K. G. & Gartner, W. B. (1995). A longitudinal study of cognitive factors influencing start-up behaviors and success at venture creation. *Journal of Business Venturing*, 10, 371-391.

Göktaş, P. & Kazaferoğlu, E. (2018) Kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 39-63.

Guerrero, M., Rialp, J. & Urbano, D. (2008). The impact of desirability and feasibility on entrepreneurial intentions: A structural equation model. *International Entrepreneurship Management Journal*, 4 (1), 35-50.

Gupta, V. K., Niranjana, S., Goktan, B. A. & Eriskon, J. (2016). Individual entrepreneurial orientation role in shaping reactions to new technologies. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12, 935-961.

Gümül, F., Çalık, A. & Kurt, H. (2017). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini incelemeye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 91-107.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hisrich, R. D. & Peters, M. P. (2002). *Entrepreneurship*. USA: Mc Graw-Hill Irwin.

Horzum, M. B., Ayas, T. & Padır, M. A. (2017). Beş faktör kişilik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması. *Sakarya University Journal of Education*, 7 (2), 398-408.

Iyer, C. G. (2016). Impact of entrepreneur on the sectoral system of innovation: Case study of the Indian crude oil refining industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 102 (January), 102-111.

İpçioğlu, İ. & Taşer, A. (2009). İşletme bölümlerinde verilen eğitimin girişimci aday öğrenciler üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (10), 13-25.

Kaleli, B. & Yalçın, B. (2021). Analysis of five factor personality traits and work values within the scope of generations theory. *Hitit University Journal of Social Sciences*, 14 (1), 87-109.

Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Keleş, H. N., Özkan, T. K., Doğaner, M. & Altunoğlu, A. (2015). Önlisans öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5 (9), 107-118.

Koe, W-L. (2016). The relationship between individual entrepreneurial orientation (IEO) and entrepreneurial intention. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6 (13), 1-11.

Lorcu, F. & Erduran, G. Y. (2016). Soul of entrepreneurship, entrepreneurship education?. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (3), 1030-1041.

Lumpkin, G. T. & Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *The Academy of Management Review*, 21 (1), 135-172.

Lumpkin, G. T. & Dess, G. G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of the environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16 (5), 429-451.

McClelland, D. C. (1987). Characteristics of successful entrepreneurs. *Journal of Creative Behavior*, 21 (3), 219-233.

McClelland, D. C. & Burnham, D. H. (1995). Power is the great motivator. *Harvard Business Review*, (1), 127-139.

Mount, M. K., Barrick, M. R., Scullen, S. M. & Rounds, J. (2005). Higher-order dimensions of the big five personality traits and the big six vocational interest types. *Personnel Psychology*, (58), 447-478.

Mueller, S. & Thomas, A. S. (2001). Culture and entrepreneurial potential: A nine country study of locus of control and innovativeness. *Journal of Business Venturing*, (16), 51-75.

Murugesan, R. & Jayavelu, R. (2017). The influence of big five personality traits and self-efficacy on entrepreneurial intention: The role of gender. *Journal Of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies*, 3 (1), 41-61.

Odabaşı, Y. (2005). Değişimin ve dönüşümün aracı olarak girişimci üniversite. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1 (1), 87-104.

Ören, K. & Biçkes, M. (2011). Kişilik özelliklerinin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkileri: Nevşehir'deki yüksek öğrenim öğrencileri üzerinde yapılan bir

araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 67-86.

Öz, Y. & Yavuz, H. (2017). Muhasebe mesleğine yönelimde kişiliğin önemi: Meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde bir uygulama. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (1), 36-53.

Özdemir, A., Özgüner, M. & Alkış, H. (2018). Üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimi girişimci kişilik özelliklerini nasıl etkiler? Deneysel bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2), 430-447.

Özdemir, P. (2016). Girişimcilik eğitimi ve üniversitelerimiz. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11 (1), 224-240.

Patır, S. & Karahan, M. (2010). Girişimcilik eğitimi ve üniversite öğrencilerinin girişimcilik profillerinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 27-44.

Pazarcık, Y. (2016). Üniversitelerimiz girişimci yetiştirebiliyor mu?: Üniversite öğrencilerinin girişimcilik algısını/eğilimini/özelliklerini ölçen araştırmaların sonuçsal bir değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (37), 140-169.

Rammstedt, B. & John, O. P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the big five inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41 (1), 203-212.

Rençber, M. (2019). *Lisans ve ön lisans öğrencilerinin girişimcilik eğilimi ve etik değerlere bakış açısı: Trakya üniversitesi örneği*. (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Robbins, S. P. & Judge, T. A. (2019). *Örgütsel davranış*. (Çev. Erdem, İ.). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Schumpeter, J. (1935). *Theory of economic development*. Munich, Leipzig: Von Duncker and Humblot.

Shook, C. L., Priem, R. L. & McGee, J. E. (2003). Venture creation and the enterprising individual: A review and synthesis. *Journal of Management*, 29 (3), 379-399.

Somer, O. (1998). Türkçe’de kişilik özelliği tanımlayan sıfatların yapısı ve beş faktör modeli. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13 (42), 17-32.

Soylu, A. & Kepenek, Y. (2008). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik düzeyleri ve aldıkları eğitimin girişimciliğe olan katkılarının belirlenmesi: PAU Honaz Meslek Yüksekokulu örneği*. İkinci Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bildirisi (ss. 459-471), Bişkek.

Soylu, A., Şenel, D., Kalfa, V. R. & Kocaalan, M. L. (2015). Girişimcilik eğitimlerinin öğrencilerin girişimcilik eğilimlerine olan etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 311-335.

Tağraf, H. & Halis, M. (2008). Üniversitelerdeki girişimcilik eğitiminin “Girişimsel Öz Yetkinlik” algısı üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3 (2), 91-111.

Tatar, A., Bildik, T., Saltukoğlu, G. & Dinçel, M. G. (2014). Klinik olmayan örneklerden beş faktör kişilik envanteri belirti tarama amaçlı kullanılabilir mi? Ön çalışma. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (Güz), 181-199.

Tatlılıoğlu, K. (2014). Üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik kuramı'na göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (XVII), 939-971.

TDK. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

Tepe Küçükoğlu, M., Baynazoğlu, M. E. & Berber, Ş. (2020). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin kariyer ve girişimcilik yönelimleri. *Yönetim ve Ekonomi*, 27 (1), 91-108.

Uluyol, O. (2013). Öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: Gölbaşı Meslek Yüksekokulu örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (15), 349-372.

Uygun, M. & Güner, E. (2016). Girişimcilik eğiliminin gelişiminde girişimcilik eğitiminin rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (5), 37-57.

Uygun, M., Mete, S. & Güner, E. (2012). Genç girişimci adayların girişimcilik eğilimi ve girişimcilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 145-156.

Ünalın, D., Baştürk, M., Somunoğlu İkinci, S. & Aydın, A. (2017). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal ağ sitesi alışkanlıklarının kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Ankara Sağlık Hizmetler Dergisi*, 16 (2), 21-31.

von Graevenitz, G., Harhoff, D. & Weber, R. (2010). The effects of entrepreneurship education. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76 (1), 90-112.

Waraich, S. B. (2012). Management education and entrepreneurship. *AIMA Journal of Management and Research*, 6 (4), 212-230.

Waraich, S. B. & Sharma, R. (2012). Management education and entrepreneurship. *Journal of Management and Research*, 6 (4/4), 1-16.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Yelkikalan, N., Akatay, A., Yıldırım, H. M., Karadeniz, Y., Köse, C., Koncagül, O. & Özer, E. (2010). Dünya ve Türkiye üniversitelerinde girişimcilik eğitimi: Karşılaştırmalı bir analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 51-59.

Yıldız, H. & Zehir, C. (2019). Uygulamalı girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Mühendis adayları üzerinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (2), 453-476.

Yılmaz, A. S. (2014). Bir sosyal değişim ajanı olarak girişimcilik eğitimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6 (1), 297-310.

Yüksel, H., Cevher, E. & Yüksel, M. (2015). Öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimleri üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 143-156.

Zopiatis, A. & Constanti, P. (2012). Extraversion, openness, and conscientiousness the route to transformational leadership in the hotel industry. *Leadership & Organization Development Journal*, 33 (1), 86-104.